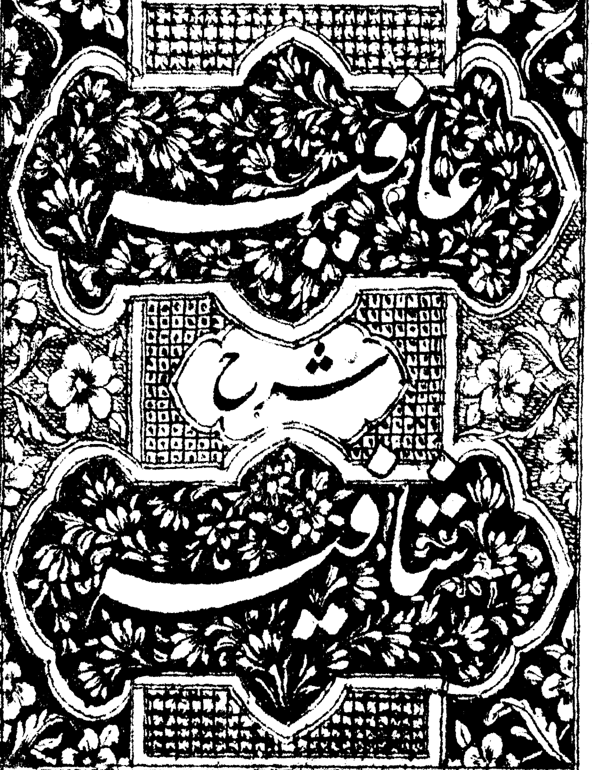
بعون صانع ملک و مکان و فضل خلاق زمین و آسمان

کتاب لاجواب حل مشکلات لاینحل منقح مغلقات مجمل و مفصل فرید الدهر و المشتهر بسعیدیه المسمی

من تصنیف جامع علوم معقول و منقول حاوی فروع و اصول مشهور و معروف امام محمد سعید

در مطبع نامی منشی نولکشور مزین بطبع شده مقبول جهان شد

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب موجود ہین شائقین کو فہرست طول طویل علیحدہ موجود ہی اور [illegible]
علوم کو یکجا ہی کہ قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب مذہبی اسلام فارسی [illegible]
اہل اسلام از فقہ حنفیہ و انا فیہ ارزو کی کچھہ کتابین ذیل مین درج کرتے ہین

کتب مذہبی اسلام فارسی و عربی

بدائع منظوم مسائل فقہ مین ہے
تذکرۃ المعاد قاضی ثناء اللہ پانی پتی کے تصنیف بیان معاد
نام حق مشہور کتاب مسائل فقہ کے —
باتہ ملا مسائل اسمین شرک و بدعت کے مسائل مرقوم ہین
فتوح الحرمین منظوم فارسی مع نقشجات از کلام —
حضرت عبد القادر جیلانی —
ایضاً کاغذ حنائی —
شرح وقایہ فارسی مع ملتقی الابحر مشہور ترجمہ مولوی عبد الحی
القلندریہ فی تحریر الانوار سلسلہ قلندریہ کے بیان مین
تطہیر الاسلام مشہور تطہیر الدین اسمین فوائدات دینیہ بعنوان
طرز زیبا بہ تحقیق صوفیہ قسم قسم سے لکھے ہین نادر فائدہ مند کتاب ہے
مدارج النبوۃ تصنیف شاہ عبد الحق دہلوی مشہور کتاب ہے —
منتہی الکلام مولوی حیدر علی فیض آبادی مناظرہ مذہب شیعہ و سنی
مدار الحق فی رد معیار الحق تصنیف مولوی محمد شاہ حنفی
جسکو مولوی صاحب موصوف نے حسب ایمای جناب حاجی
مولوی قطب الدین مرحوم کے بار ترجمہ اردو لکھا اور اصل
معیار الحق رد مین تنویر الحق کی ہے جسکا رد مدار الحق لکھا گیا
اور اسی کتاب مین مباحث تقلید و عقائد وغیرہ لکھے ہین —
مسلک المتقین منظومہ علماء ولایت نے اسمین مسائل حنفیہ
فقہ کے بسوط مندرج کیے ہین —
تفسیر سراج المنیر یہ تفسیر قرآن مجید کی ہے نہایت مستند
چار جلدین نقل چھاپہ مصر سے مصنفہ مولانا محمد شربینی
خطیب —
جامع ترمذی محشی علم حدیث مین داخل صحاح ستہ
بصحت علمای فرنگی محل چھپی
ہدایہ مع الکفایہ محشی علم فقہ مین حاشیہ ہدایہ کا ہے
جلدین اولین عبادات یعنی کتاب الطہارت سے
کتاب الحج تک پہلی جلد اور کتاب النکاح سے تا
کتاب الوقف دوسری جلد بصحت و تحشیہ علمای
فرنگی محل چھپی
حسامی محشی — متین متین اصول فقہ مین نادر
مصنفہ مولانا حسام الحق مرحوم بصحت علمای
فرنگی محل چھپی
کتاب التحقیق شرح حسامی محشی معروف بہ کشف التحقیق
یہ شرح اصول علم فقہ مین مستند از مولانا عبد العزیز بن
احمد البخاری بصحت علمای فرنگی محل نہایت اہتمام
سے طبع ہوئی —

الا بد منہ — مصنفہ قاضی ثناء اللہ پانی پتی [illegible]
تفسیر حسینی — یہ کتاب قرآن مجید کی تفسیر [illegible]
سے مشہور ہے نہایت خوش خط
ایضاً — کاغذ رنگین عمدہ ولایتی —
روضۃ الشہدا تصنیف ملا حسین واعظ —
فتاوی برہنہ — اسمین مسائل دینیہ فقہ مذہب امام ابو حنیفہ
کا صاف صاف بیان ہے مصنفہ محمد [illegible] مرحوم
مفتی لاہوری چھپا با خوش خط اہتمام [illegible]
فتاوی عالمگیری — یہ فتاوی لاجواب ہے کہ [illegible]
اور افغانستان اور حرمین شریفین کے [illegible]
فتاوی یہی ہے اسکی چار جلدین ہین —
اصول شاشی محشی — اصول فقہ مین بہت نادر کتاب [illegible]
ہے بصحیح علمای فرنگی محل
حاشیہ میر زاہد شرح مواقف یہ حاشیہ نادر درسی تصنیف
مولوی محمد زاہد سے مشہور ہے —
شرح عقائد نسفی محشی — علم عقائد مین مشہور [illegible]
از [illegible] سعد الدین تفتازانی
حاشیہ خیالی محشی بر شرح عقائد نسفی — نادر [illegible]
شرح عقائد کا درسی ہے [illegible] علم عقائد کو خوب [illegible]
ہے اور حواشی کار آمد تحریر ہین —
حاشیہ عبد الحکیم خیالی — یہ حاشیہ [illegible] حاشیہ عقائد [illegible]
معتبر و مستند ہے مصنفہ مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی —
مجموعہ شرح اوراد فتحیہ و شرح [illegible] دعا کے [illegible]
خلاصۃ الاورادیہ شرح حامل المتن تصنیف ملا محمد جعفر علی صاحب
اور خلاصۃ الاوراد بہت نادر کتاب ہے جسمین کل اوراد [illegible]
ماہواری اور سالانہ ہین اور ہر [illegible] اسکے اور [illegible] دعائین
اور احوال [illegible] مفصل مرقوم ہے —
قدوری محشی — فقہ مین بہت نادر کتاب از ملا ابو الحسن
بن احمد ہے اول درسی نادر ہے —
در مختار عربی — بہت نادر فتاوی فقہ کا ہے خوشخط کاغذ [illegible]
کنلو چھپا یہ صاف [illegible] مولوی [illegible] مرحوم
نہری کی کوشش سے چھپا اور [illegible] حاشیہ [illegible]
اسی فتاوی پر تمام علما نامدار کا عمل درآمد ہے —
سفینۃ الاولیا — تصنیف شاہزادہ دارا [illegible]
رسالہ فرائض — مصنفہ فیاض الدین صاحب [illegible]
حج اکبر مسمی بہ نہایت المشہور تصنیف مولوی محمد شاہ صاحب
ایضاً — کاغذ سفید —

به عون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و آسمان

کتاب لاجواب حل مشکلات اناجیل متضمن مغالطات مجمل و مفصل [illegible] المشتهر به سعید المسیحی

[illegible]

من تصنیفات جامع علوم معقول و منقول حاوی فروع و اصول [illegible] محمد

در مطبع نامی منشی نولکشور به طبع مزین مقبول جهان شد

ستایش و نیایش بسیار سزاوار حضرت کردگار که قوانین و قواعد علم تصریف سبب تعریف و موجب
شناختن احوال و اشکال الفاظ عربیه ساخت و غلغلهٔ شوق و ولولهٔ عشق اکتساب فنون فضایل
و تحصیل ملکات جلائل در کاخ دماغ رجال صاحب کمال و مردان فرخنده مآل انداخت لیکن تعلیم
پرورش آموختگان ازل * مشکل این حرف نکردند حل * گزارش علم چه در ساحت این * ترا بادشا
ملک چه صحراست این * و تحیت محمدت بیشمار نثار درگاه پیغمبر مختاری که لوای انا افصح العرب و العجم
در معرکهٔ دلبران بلاغت انتما و مصاف بهادران دشت براعت پیما برافراخت و عالمان عامل
و مستبصران فاضل را که شناوران دریای معانی و نامداران علم سخندانی اند بخلعت خاص العلم
شرف الدنیا و الآخرة نواخت **نظم** بود درین گنبد فیروزه خشت * تازه ترنجی ز سرای
بهشت * رسم ترنجست که در روزگار * پیش دهد میوه پس آرد بهار * و بعد هذا محرر این اجزا
محمد **سعد** بر دیباچه بیان می نگارد و در حیز تبیان می آرد که کتاب **شافیه** جامع جار بالش سخن
امام همام اصحاب این فن کشاف دقائق معانی نقاد حقائق سخندانی پیشوای فضلای متقدمین
و متاخرین قافله سالار شاهراه علم و یقین واقف غوامض اسرار علوم شگرف بانی مبانی ضوابط نحو
و صرف و واضع اساس معقول و منقول جامع شرائف کمالات علمای فحول مشهور و معروف در مشارق

دمنداز ب ابو عمر عثمان جمال الدین ابن حاجب رضی الله تعالی عنه وارضاه وجعل الجنة مثواه
نظم وحید زمان شیخ یکتای دهر * سبق برده فضل ز ابنای دهر * کلامش فرح بخش و
شادی فزای * ز مرآة دل زنگ غفلت زدای * ازو علم و دانش بلندی گرفت * کمال ازو
ارجمندی گرفت * بنزدیک هر یک تصانیف اوست * برون از حد عقل توصیف اوست *
چو عقد گهر سفته بر نسخه اش * ز دلبر شکر ریز تر نسخه اش * پذیرفته از هر فنی روشنی * جداگانه در هر فنی
یک فنی * نگفتند یک نکته اهل عقول * ازو خوب در صرف و نحو و اصول * با وجازت نظم و صغر حجم مشتمل
بر قواعد لطیفه و اساتذه کرام و افاضل عظام شروح کثیر از بهر حل آن رساله دلپذیر در سمط تحریر و سلک تقریر
آورده اند و کشف مطالب و شرح مقاصد آن کتاب مستطاب بعبارات عربی کرده و اکثر از آنکه
هر قاصی و دانی بر الفاظ و معانی اطلاع و وقوف یابند عنان بیان بسوی ترجمه فارسی آن متن
رفیع الشان و منیع المکان و بدیع البرهان که معرا از انشا پردازی و مبرا از املا سازی باشد مینماید
امید که بزرگان خورده بین خورده نگیرند و این بضاعت مزجات در پذیرند و اگر در بعضی مواضع
و مواقع سهو و نسیان که لازم بشر و انسان ست رفته باشد بر غلط شده خط زنند و آنچه صواب باشد بهتر یابند
بخامه عنبرین شمامه و قلم مسیح دم رقم کنند که اضاعه و برهم زدن سهل کار ست و اصلاح و ساختن سخت دشوار
قطعه بشنو این بیت گلستان و چو گل خندان شو * اینکه چون شمع عزیزی تو بهر انجمنی * گرت از دست
بر آید دهنی شیرین کن * مردی آن نیست که مشتی بزنی بر دهنی * و این ذره احقر و بنده اقصر
فخر و مباهاة بآن دارد که خود را کمتر از خاک پای و خاشاک راه می شمارد و یکی از شعرا چه خوش گفته است
و گوهر حقیقت سفته شعر شربنا واهرقنا علی الارض فرطاً * وللارض من کاس الکرام نصیب * الحمد لله
رب العالمین حمد بفتح حاء مهمله و سکون میم ستودن و سپاس و ستایش و در اصطلاح فعلیست که دال باشد
بر تعظیم منعم از آن حیثیت که منعم ست خواه انعامش بحامد رسیده باشد یا نه و همین معنی شکر لغوی ست
و در اصطلاح صرف عبد ست جمیع آنچه عطا کرده بوی خدا تعالی در آنچه جهت آن عطا کرده مثل صرف
نظر در مطالعه مصنوعات از جهت استدلال بر وجود صانع لله بکسر لام مر خدای را بفتح مانند له یعنی
مر او را الله بر مذهب اصح اسم ذاتی ست که مستجمع جمیع صفات کمال باشد و بعضی گویند معنی ذی کلی ست
که منحصر ست در یک فرد یعنی معبود بحق رب بفتح رای مهمله و تشدید بای موحده پروردگار با دال و قوت
عالم بعین مهمله و فتح لام جهان عالمین جمع یعنی سپاس و ستایش مر خدا راست که پروردگار عالمهاست
والصلوة علی سیدنا محمد خاتم النبیین صلوة بفتح صاد مهمله و الف مکتوب بصورت واو درود بضم

و آن از حق تعالی رحمت و از ملائکه استغفار و از انسان دعا و از بهائم و طیور تسبیح بود و علی با فتح عین مهمله والف نبر سید بفتح سین مهمله و تشدید و کسر یای تحتانیه مهتر نا بنون ما محمد بضم میم اول و فتح دوم مشدد بسیار ستوده شده و نام با احترام رسول علیه السلام است خاتم بخای معجمه و فتح تای فوقانی کسترین مهر و یکی از اسامی پیغمبر اخذ از ان قوله تعالی و لکن رسول الله و خاتم النبیین نبی بفتح نون و کسر بای موحده و تشدید یای تحتانی پیغمبر و آن مردیست که مبعوث باشد بسوی خلق برای ارشاد نبیین جمع یعنی درود ست بر مهتر ما محمد که مهتر پیغمبران ست یعنی بعد از وی هیچ پیغمبرے نباشد در حدیث ست لا نبی بعدی مضحکه آورده اند که زنی در عهد خلافت یکی از خلفا دعوے نبوت کرد گفتند شنیده که رسول خدا فرموده است که هیچ نبی بعد من نباشد گفت نبی گفت نه نبیة واله الطاهرین آل بالمد پیروان و خویشان در اصل اهل بود بدلیل تصغیرش اهیل ها را بهمزه بدل کردند بر خلاف قیاس چنانکه در ماء که اصلش ماه است بدلیل جمع او بر میاه و امواه اول از اجتماع دو همزه و فتح اول و سکون ثانی بالف بدل کردند و استعمالش در اشراف است بخلاف اهل پس آل رسول و آل داؤد میتوان گفت نه آل دباغ و آل کناس طاهر پاک طاهرین جمع یعنی درود ست بر خویشان پاک او و بعد فقد سالنی من لا یسعنی مخالفته بعد بفتح بای موحده و سکون عین مهمله زمان پس از ظروف مقطوع الاضافة ست بدانکه ظروف از دو حال بیرون نیستند مضاف الیه ایشان مذکور بباشد یا محذوف و اگر مذکور باشد منصوب بباشد بنا بر ظرفیه یا مجرور بحرف جر مانند بعد الحمد و من بعد الامن و اگر محذوف ست از دو حال فارغ نیست یا نسیاً منسیاً ست درین صورت معرب اند بسبب عوامل و اگر مراد ست مبنی اند از جهت مشابهت با حروف در احتیاج به مضاف الیه یعنی چنانکه حروف محتاج ضم ضمیمه اند این ظروف محتاج مضاف الیه اند و بر ضم از جهت جبر نقصان مضاف الیه و اقوے الحرکات ست ف بفتح فا قد بفتح قاف و سکون دال اگر بر ماضی داخل شود برای تحقیق ست و اگر بر مضارع در آید گاهی برای تحقیق ست مانند قوله تعالی قد یعلم الله و گاهی برای تقلیل مانند ان الکذوب قد یصدق سال ماضی معلوم مهموز العین از باب منع

تحقیقاً میداند خدا تعالی ۱۲ | تحقیق در دو محل گاهے راست میگوید ۱۲

و نون و قایه و یای متکلم مفعول من بفتح میم و سکون نون موصول و فاعل سال لا یسع بسین و عین مهملتین مضارع منفی بلا غائب از باب علم و در اصل از باب حسب ست که و اوش بسبب وقوع در میان یای تحتانی و کسره لازم افتاده است و کسره عین الفعل را بواسطه ثقالت حرف حلق بفتح بدل کردند مخالفت مصدر باب مفاعله صحیح و فاعل لا یسع یعنی بعد حمد و صلوة پس تحقیق سوال کرد مرا کسیکه جائز نمیباشد مرا ناساز گاری کردن و در بعضے از نسخ شافیه در محل سالنی التمس منی ست التماس خواستن و بالفعل بمعنی خواستن از کسیکه او را

رفعتی باشد شانی است (من) بکسر میم و سکون نون) یعنی خواست از من آنکه (ان الحق بمقدمتی فی الاعراب
مقدمة فی التصریف علی نحوها ومقدمة فی الخط) (ان) بفتح همزه و سکون نون ناصب مضارع و مصدریه
(الحق) بحاء مهمله و قاف مضارع معلوم متکلم واحد از باب افعال صحیح الحاق با چیزی پیوستن
(مقدمه) بقاف و دال مهمله اسم فاعل مؤنث از باب تفعیل شکری که پیش رو باشد و در عرف علما عبارت
از طائفه کلام که بر مقصود مقدم شده باشد ایشان را با مقصود ربطی بود و این اعم است از آنکه در توقف
علیه شروع در علم باشد یا نباشد و این مقدمة الکتاب است و مقدمة العلم آنست که برو شروع در علم موقوف
باشد بالامداد البصیرة و در اینجا کنایت از کتاب است (اعراب) بالکسر اظهار و در اصطلاح حرکات که
ضم و فتح و کسر است و آنچه قائم مقام ایشان باشد که واو و الف و یا است (تصریف) نام علم صرف و در
لغت بمعنی تغییر است و موضوع او ابنیه است (نحو) بفتح نون و سکون حاء مهمله طرز و طریق (خط)
بفتح خاء معجمه و تشدید طاء مهمله نوشتن یعنی آنرا که الحاق کنم بمقدمه کتاب خود که در علم اعراب و نحو
و آن کافیه است مقدمه دیگر را در فن تصریف بر طرز مقدمه اعراب و مقدمه دیگر را در رسم خط
کلمات عرب بر ارباب الباب پوشیده نخواهد بود لطیفه که در لفظ نحوها است و آن صنعت ایهام است و ایهام
در لغت بگمان افگندن است و در اصطلاح علمای فن بدیع آنست که شاعر و دبیر در نظم و نثر
الفاظی بکار برد که دو معنی داشته باشد قریب و غریب و مراد معنی غریب بود و شعر (انی رایت
عجبا فی بلادکم * شیخا و جاریة فی بطن عصفور) یعنی بدرستیکه من دیدم چیزی نادر در شهرهای شما
باران خورد قطره و کشتی روان در زمین پست پادشاه معنی قریب شیخ پیر است و معنی بعید باران
خورد قطره و معنی قریب جاریه کنیزک و معنی بعید کشتی روان و معنی قریب بطن شکم است و معنی بعید
زمین پست و معنی قریب عصفور گنجشک است و معنی بعید پادشاه (فاجبته سائلا متضرعا ان ینفع
بهما کما نفع باختهما) (اجبت) بجیم و باء موحده ماضی معلوم متکلم واحد اجوف واوی از باب افعال
(سائل) بسین مهمله و کسر همزه اسم فاعل از باب منع (متضرع) بضاد معجمه و راء و عین مهملتین اسم فاعل
از باب تفعل صحیح (ینفع) مضارع معلوم غائب از باب منع (نفع) ماضی معلوم (اخت) بضم همزه و سکون
خاء معجمه خواهر و در اینجا بمعنی مثل [illegible] کثیر الدور است یعنی پس قبول کردم مسئول او را در حالیکه
خواهنده ام از خدا تعالی و زاری کننده ام حضرت حق نفع رسانیدن را بهر دو یعنی مقدمه تصریف
و مقدمه خط چنانکه نفع رسانیده است مثل آن هر دو که مقدمه نحو است و در بعضی از نسخ ضمیر بها و اختها
مفرد واقع شده و توحید ضمیر بنابر آنست که مقدمه صرف و مقدمه خط یک کتاب است والله الموفق)

بنا و فات اسم فاعل از باب تفعیل و مثال واوی یعنی خدا تعالی اداکنند و یاری رسانند هست

شعر خداوندا در توفیق بکشای * که افروزنده تحقیق بنمای * (الصرف علم با صول

یعرف بها احوال ابنیة الکلم التی لیست باعراب) (اصول) بضمتین همزه وصاد مهمله جمع اصل در لغت بیخ را صل

بالفتح و در اصطلاح قوانین کلیه که قواعد باشند (یعرف) مضارع مجهول از باب ضرب صحیح (احوال) بفتح همزه

حالها (ابنیه) بفتح همزه و سکون بای موحده و کسر نون خانها جمع بنا بالکسر مراد ذوات و نقوش است

(کلم) بفتح کاف و کسر لام سخنها جمع کلمه (التی) بفتح همزه ولام مشدده و کسر تای فوقانی اسم موصول مؤنث

(لیست) ماضی معلوم مؤنث غائبه اجوف یائی از افعال جوامد است یعنی تصریف دانستن اصلهای است

و قاعده ها که شناخته می شود بانها ذوات کلمها که این احوال نیستند اعراب علم با صول بمنزله جنس است

و یعرف بها احوال ابنیة الکلم بمنزله فصل و بیرون رفتن ازین قید علوم که سبب معرفت احوال ابنیه

نیستند سوای نحو و صرف و از قید لیست باعراب علم نحو بیرون رفت و بنیت باک ابنکه مبنیات

در علم نحو مذکور می شوند زیراکه ذکر انها استطرادیست و احوال ابنیه بنابران گفت که اصول تعریف

موجب معرفت بنا کلمه نمی باشند بلکه مفید معرفت ابنیه اند باعتبار هیأت واشکال مثل صیغه ماضی و مستقبل

و امر و نهی و غیر ایشان و مانند اماله و تخفیف همزه و نظائر این ولهذا این فن را تصریف گویند از بهر انکه

تصریف در لغت تغییر است و تصریفی میگرداند ابنیه را از حالی بحالی دانسته باش که علم با صول بنابران

گفت که مراد از اصول امور کلی ست که منطبق باشد بر جزئیات خود مثلاً واو متحرک ما قبل مفتوح را بالف

بدل کنند و عادت قوم آنست که استعمال میکنند اصول علم را در کلیات و بعد از ان یعرف بها بیرزد

لفظ معرفت زیراکه مراد از احوال جزئیاتی ست که استعمال میکنند اصول را در انها مثال قال و عادت

ایشان آنست که استعمال میکنند معرفت را در جزئیات (ابنیة الاسم الاصول ثلاثیة ورباعیة وخماسیة

(ابنیة) مبتدا مضاف ست بسوی اسم (اصول) صفت اوست (ثلاثیة) با و معطوف خبر (ثلاثی) بالضم

کلمه سه حرفی (رباعی) بالضم کلمه چهار حرفی (خماسی) بالضم کلمه پنج حرفی یعنی صیغهای اصلی اسم متمکن سه قسم

ست ثلاثی و رباعی و خماسی نه کمتر ست ازینها به بیشتر و کمتر از سه بنابران نیست که تا برا اعتدال بنا با

باشد بواسطه انقسام سه بر ابتدا و انتها و وسط و اگر کمتر از سه حرف باشد اسم متمکن نخواهد بود مانند

من و ما یا از وی حرفی حذف کرده باشند مثل اب و غد و اقتصار بر پنج از بهر آنست که زیاده بر قدر

احتمال نقصان ست بدانکه مراد از اسم در قول او ابنیة الاسم اسم متمکن ست که ممکن التصریف باشد

باشند رجل و فرس نه مقصود اسم مبنی ست مثل من و ما ولهذا متعرض حرف نشد (و ابنیة الفعل ثلاثیة ورباعیة)

تعریف علم تصریف

تقسیم ابنیه اسم

تعریف اسم متمکن

حسنیها و اصلی فعل دو قسم ست ثلاثی و رباعی نه کمتر ست ازین دو و نه بیشتر و فعل را مقتصر بر چهار حرف
از بهر آن کردند که گران تر ست از اسم بواسطه آنکه دلالت میکند بر حادث و زمان و نسبت و نیز
تصرف در و اکثر ست و محقق تفتازانی گوید که انحصار اسم در سه قسم و انحصار فعل در دو نوع
استقرائی ست که از تتبع و تفحص معلوم شده است نه عقلی که دائر باشد درمیان اثبات و نفی و حذف کرد
اصول را از قول خود ابنیة الفعل زیرا که اول ذکر کرده بود پس احتیاج تکرار نباشد (والاصول یعبر
عنها بالفاء والعین واللام) یعبر بعین مهمله و باء موحده مضارع مجهول غائب باب تفعیل ست یعنی
حروف اصلی اسم و فعل بیان کرده شود از آنها بفا و عین و لام پس فا برای اول و عین از برای ثانی
و لام بواسطه ثالث ست یعنی هر حرف که مقابل یکی ازین حروف ثلثه باشد اصلی ست والا زائد مانند
رجل که میزان او فعل ست و ضرب که میزان او فعل ست و مثل ضارب که میزان او فاعل ست و اصول را
بفا و عین و لام بواسطه آن تعبیر کردند که میزانی درکار ست که بوی حرف زائد از اصلی ممتاز باشد و ممکن نیست
که نفس لفظ میزانش بود پس وضع کردند لفظ فعل را زیرا که اعم افعال ست از روی معنی و استعمالش در معنی
فعل جائز ست مثل فعل ضرب و فعل نصر و از بهر آنکه در فعل حروف مخارج ثلث که شفت و حلق و وسط است
واقع شده اند پس فا از لب ست و عین از گلو و لام از کام و فعل مستعمل ست نه مهمل و نیست مراد ما ازینکه
گفتیم که بفا و عین و لام ممتاز میشود زائد از اصلی آنکه معرفت زائد و اصلی موقوف ست بر مقابله
اصول بفا و عین و لام زیرا که مقابله اصول بفا و عین و لام بر معرفت اصول بی شبهه موقوف ست
پس اگر معرفت اصول موقوف باشد بر مقابله دور لازم آید دور بفتح اول و سکون دوم گردیدن و در
اصطلاح علما عبارت ست از توقف چیزی بر چیزی که آن چیز برین چیز موقوف باشد مانند توقف
الف بر ب و توقف ب بر الف مقابل تسلسل که توقف چیزی ست بر اشیای غیر متناهی شعر
بر حواشیه شمسیه عارض دوست ٭ دور و تسلسل و فیها نظر ٭ بلکه مراد آنست که علم با صول و زوائد بطریقی
از طرق یقینا حاصل شده است چنانکه گوئی حرف اصلی آنست که از تصاریف کلمه لفظا ثابت باشد مثل
حروف ضرب در جمیع متصرفاتش یا تقدیرا مانند عین قلت و بعت و حرف زائد آنست که در بعض
تصاریف ساقط شود مثل واو قعود که در قعد نیست و بعد از آن اراده کردند که متعلمان را تعلیم کنند
پس گفتند که هر حرف که مقابل فا و عین و لام باشد اصلی ست و هر حرف که مقابل آنها نباشد
زائد ست (و ما زاد با لام ثانیة و ثالثة) (زاد) بزای معجمه ماضی معلوم ست از باب ضرب و اجوف یائی
یعنی و آنچه زائد ست بر سه حرف اصلی یعنی لفظی که چهار حرف یا پنج حرف اصلی تعبیر کرده میشود

بلام دوم وسوم حاصل است که اگر در موزون یک حرف یا بیشتر زائد باشد لام در میزان او
یکبار مکرر شود چون جعفر که میزان او فعلل شد و فرح که میزان او فعلل ست و اگر دو حرف زائد باشد
در میزان او لام دو بار مکرر گردد مثل سفرجل که میزانش فعلل شد (ویعبر عن الزائد بلفظه) وبیان
کرده میشود از زائد بحرفهای اصلی بلفظ او یعنی اگر در موزون حرف زائد باشد در میزان عینه
آنرا ایراد نمایند چنانکه میزان مضروب مفعول ست در مضروب میم و واو زائد ست در میزان نیز همان
هردو را بلفظ آرند تا فرق باشد میان زائد واصلی بدانکه نیست مراد از زائد چیزے که اگر حذف کنند
دلالت کند بران که همزه زائد بران دلالت میکند زیرا که الف ضارب زائد ست و اگر حذف کنند باقی
بر اسم فاعل دلالت نمیکند بلکه مراد از زائد آنست که مقابل فا و عین و لام نباشد اعم از انکه
زائد باشد برای عوض یا از بهر تکثیر حروف کلمه یا بواسطه الحاق یا بغیر آن یا افاده معنی زائد دران بلفظ
(الا المبدل من تاء الافتعال فانه بالتاء) مگر حرف زائدی که بدل کرده شده است از تاء افتعال
پس بدرستیکه مبدل از تاء افتعال تعبیر کرده نمیشود بلفظ مبدل بلکه تعبیر کرده میشود بتاء فوقانی
پس میزان اضطراب افتعال میباشد بتاء قرشت نه افطعل بطاء حطی از برای بیان مبدل عنه یا از جهت
دفع ثقل مبدل بباء موحده و دال مهمله اسم مفعول باب افعال صحیح در الا المکرر للالحاق او غیره فانه
بما تقدمه وان کان من حروف الزیادة) عطف ست بر الا المبدل تقدم بقاف و دال مهمله ماضی معلوم
از باب تفعل یعنی دیگر حرفے که مکرر آورده شده است از برای الحاق یا غیر الحاق زیرا که غرض از
زیاده بواسطه الحاق گردانیدن کلمه است مانند چیزے که موازن آن کلمه در آن چیز اصل ست پس
زیاده کردند در وزن تنبیه بران پس بدرستیکه مکرر الحاق تعبیر کرده میشود بآنکه مقدم شده است
او را اگرچه باشد از حرفهاے زیاده و مکرر عام ست ازینکه بفاصله باشد یا بی فاصله و ذکر وان کان
من حروف الزیادة برای تاکید و مبالغه است یعنی هرچند مکرر الحاق و غیر الحاق از حرفهای زائد باشد
در میزان بما تقدم تعبیر کنند نه بلفظ بدانکه وان کان معطوف ست بر محذوف ای ان لم یکن من حروف
الزیادة وان کان من حروف الزیادة و ده حروف زائده در آخر این بیت جمع اند شعر سألت الحروف
الزائد عن اسمها فقالت ولا تخل امان وتسهیل ⁕ یعنی سوال کردم و پرسیدم از عنقیه حروفهاے زائده
از نام آنها پس گفت عنقیه وامساک نکر دنیاه است و آسان کردن و نرم ساختن ست و معنی بودن
ایشان حروف زوائد آنست که هرگاه خواهند حروف زیاده کنند یکی ازین حروف ده گانه زائد سازند
مراد آنست که این حروف پیوسته زائد میباشند بلکه گاهے اصلی نیز میباشند و الحاق زیاده حرف ست در کلمه

بیان زیادت حروف در میزان

گردد مانند کلمه کوثر دوست در عدد حروف از جهت تعامل معامله وی مثل ترید که در نسخ فعل ست
ملحق بجعفر تعبیر کرده اند از دال و دوم چیزیست که تعبیر کرده اند بآن چیز دال اول و آن لام ست
مثال بکرر غیر الحاق که آن رم ست و زنش فعلل تعبیر کرده اند از را ثانی با آنکه تعبیر کرده اند از را اول
که عین ست از جهت تنبیه بر آنکه اعتبار ثانی مثل اعتبار اول نیست مثال کرر که از حروف
زائد ست و آن شملل ست که ملحق ست بدحرج و مثال غیر ملحق علم و قرود بفتح قاف و سکون را و دال
مهملات زمین درشت شملل بشین معجمه ای اسرع یعنی شتاب کرد و کرر اسم مفعول باب تفعیل یعنی باز تکرار کرده شده
الحاق بجای مهمله و قاف در رسانیدن و رسیدن و آخر چیزی پیوستن و پیروی کردن چیزی
پیوستن بچیزی و آمیختن و در رسیدن الحروف بفتحتین جمع حرف بالفتح زیادة بکسر یا سقوط افزونی
و افزون شدن الا اثبت بفتحتین ثا مثلثه و با موحده و تا فوقانی حجت و دلیل مستثنا ست از
قول او الا المکرر یعنی تعبیر کرده میشود از مکرر بما قبل مکرر برهانی که دلالت میکنند بران که قصد تکرار شده
نکرده اند بلکه قصد زیادة ازین حرف کرده اند و بسبب اتفاق موافقت حرف با اصل خود بهم رسیده
است پس درینوقت تعبیر میکنند از مکرر بلفظه و تحقیق کلام آنست که گویم تقدیر کلام آنست که الا المکرر
متلبسا بای حال کان من کون الحروف من حروف الزیادة او لا قصد التکرار او لا متلبسا بثبت
ای دلیل دال علی عدم قصد التکرار پس الا اثبت مستثنی مفرغ باشد که منصوب المحل است بنا بر حال
و حاصل معنی عبارت مقدر آنست که تعبیر از مکرر بما تقدم واقع میشود بهر حال که باشد از بودن حرف مکرر
از جمله حروف زیادة با آن بودن او از ان حروف قصد کرده شده است تکرار یا قصد کرده نشده آن
مگر آنکه متلبس باشد بدلیلی که دلالت کرده است بر عدم قصد تکرار پس درین هنگام تعبیر مکرر متلبس بلفظ
خواهد بود نه بما تقدم و مستثنی مفرغ آنست که مستثنی منه همراه او مذکور نشود مانند ما جاءنی الا زید ای ما جاءنی
القوم الا زید یعنی نیامدند مرا گروه مردان مگر زید مفرغ بفا و را مهمله و غین معجمه بر وزن ملمع فارغ ساخته
شده از مستثنی منه و من ثم کان حلتیت حلیلا لا فعلیتا و انجا که تکرار متحقق وزن مکرر ست با اصل
هست میزان حلتیت فعلیل نه فعلیت با آنکه فعلیت نیز موجود ست مثل عفریت که بعین مهمله شیطان را
پس حلتیت ملحق ست بقندیل بقاف و نون که چراغدان ست و برطیل ببا موحده و را و طا مهملتین
که سنگ دراز ست حلتیت بکسر حا مهمله و سکون لام و کسر تا فوقانی و سکون یا تحتانی صمغی ست که
آنرا در فارسی انگوزه و انگره و در هندی هینگ خوانند ثم الاعتبیر ثا مثلثه و میم مشدد ای بنابر اثبات
بسوی مکان بعید (و سحنون و عثنون مثال لا فعلون و لا فعلول) که بضم سین و سکون حا و کاتبین و

بفتح نون نام مردیست وا اول با دو بازان و عشنون بضم عین مهمله وسکون شاء مثلثه وضم نون که
سر ریشش ست میزانش فعالل ست نه فعلون لذالک ولعدمه از برای آنکه گفتیم از قصد
تکرار را از جهت عدم وجود فعلون در کلام عرب و وجود فعالل شائع صعفور بعین وصاد مهملتین وفاء مضمومه
وطایر ست (وحمدون بالفتح ان صح فعلون کحمدون) این نون بفتح اول اگر صحیح باشد ومشهور بضم ست
پس میزان او فعلون ست همچون حمدون بفتح حاء مهمله وسکون میم وضم دال مهمله که نام یکی از ممدوحان
حکیم انوری است در قول حمدون ان صح الخ شروع ست در بیان قول او که الا ثبت ست از آنجهت
که ثبوت مکرر باشد اما دلیل قائمیت بر عدم اراده تکرار پس وزنش بلفظ باشد (وهو مختص بالعلم)
جمله معترضه است یعنی وحال آنکه فعلون بالفتح خاص کرده شده است بعلم مانند زیدون وعبدون
چه سیف الدوله بود وفعلول بدو رفعستین نون ودال مهمله یعنی گفتیم که حمدون بالفتح فعلون ست و با آنکه
نکره ست از جهت غرائب و ناروست فعلول بالفتح در کلام عرب و نادر کالمعدوم ست اگر گوئی تشدید نون
که معرب تنور تخفیف نون ست و دبوس که بتشدید بای موحده معرب دبوس بتخفیف باست یعنی گرز
وتنبول که بوا و معروف معرب تنبول بوا و مجهول ست در کلام عرب واقع شده است گوئیم این الفاظ
عجمی اند وفعلول بالفتح در لغت عرب نادر ست به آنکه مراد از شاذ آنست که خلاف قیاس باشد اعم
از آنکه قلیل الوجود باشد یا کثیر الوجود ومقصود از نادر آنست که وجودش قلیل بود اگرچه مخالف قیاس
نباشد وقیاس بالکسر در لغت اندازه گرفتن ست میان دو چیز ومطلوب از ضعیف آنست که ثبوت
او محض باشد مانند قرطاس بضم وهو صعفوق وفعلول صعفوق آست بفتح صاد وسکون عین مهملتین
وضمه فا وقاف وآن خدمتگار ومرد نابکار ست (خرنوب ضعیف وخرنوب بفتح خاء معجمه وسکون راء مهمله
وضم نون وباء موحده وهمچنین خروب بفتحتین خاء معجمه وراء مشدده وسکون واو وآن درختی ست
بیابانی خاردار که میوه اش مانند سیب میشود ودر مثنویست که نام گیاهی ست که در هر خانه روئید آن
شود ویرانه ❊ خروب وخراب منزلم ❊ بادم بنیاد این آب وگلم ❊ ضعیف ست زیرا که افصح ضم ست
بدانکه خرنوب بالفتح در اصل خروب بود بالفتح وتشدید را بدل کرده اند یکی از دو راء را بانون از جهت
کراهیت تضعیف مانند دینار که اصلش دنار بود بکسر دال مهمله وتشدید نون بدل کردند یکی از دو نون را
همراه یاء تحتانی بدلیل جمعش بر دنانیر وآن اشرفی مهر ست (وسمنان فعلان) (سمنان) بفتح سین
مهمله وسکون میم ونون که نام آب بنی ربیعه است فعلان ست بالفتح نه فعلان زیرا که فعلان نادر
ودر خزعال نادر) وخزعال که بفتح خاء وسکون زاء معجمتین وعین مهمله نام کاست غریب ست بواسطه آنکه

یافته نشده است در کلام عرب از غیر ذوات التضعیف سوای وی اما بهرام بباء موحده و راء مهمله و
سهرام بسین مهمله و راء مهملتین اسم عجمی ست و (قرطبان فعلان و لطبان) بضم باء موحده و سکون طاء
مهمله و نون فعلان ست نه فعلال از جهت مذکورات او و (قرطاس ضعیف) قرطاس بضم قاف و سکون راء و طاء
مهملات که کاغذ ست ضعیف ست و فصیح بکسر قاف ست (مع انه نقیض طهران) با آنکه بدرستی که لطبان ضد طهران ست
بضم طاء معجمه و سکون هاء و راء مهمله و لطبان جانب دراز پر مرغ ست و طهران پی البته فعلان است
زیرا که غیر مکرر ست پس همچنین لطبان از جهت حمل بر نقیض بواسطه لازم دو نقیض در دل غالباً
حاصل کلام از قول مصنف و یعبر عنها تا اینجا آنست که حروفی که اراده کرده اند وزن آنها
یا اصلی اند یا نه و اگر اصلی باشند پس اگر زاید نباشند بر سه پس تعبیر آنها بفا و عین و لام ست و اگر
زاید از سه باشد پس بازاء و بلام دوم و سوم ست و اگر اصلی نباشند یا مکرر اند من حیث الصورة
یا نه و اگر مکرر نیستند من حیث الصورة یا مبدل اند از تاء افتعال یا نه پس اگر مبدل باشند از تاء افتعال پس وزن آن
تاست و الا پس بلفظ ست و اگر باشد مکرر من حیث الصورة یا دلالت میکند دلیلی بر آنکه قصد تکرار نکرده اند یا نه پس اگر
دلالت نکند پس بما تقدم ست و اگر دلالت کند بلفظ ست (النقیض) بفتح نون و کسر قاف و سکون یاء تحتانی و ضاد معجمه ضد و
بازگونه چیزی (ثم ان کان قلب فی الموزون قلبت الزنة مثله) پس اگر باشد قلب در موزون باین طرز که مواضع حروف او را
بتقدیم و تاخیر تغییر داده باشند قلب کرده شود وزن مانند موزون از جهت تنبیه بر ترتیب حروف اصلی (قلبت) ماضی مجهول مؤنث غایب
از باب ضرب زنة بکسر زاء معجمه و فتح نون مصدر ست در اصل وزن بود بکسر اول واو را حذف کردند و زاء را کسره دادند و تاء را آخر
عوض محذوف آوردند زنة شد (کقولک فی آدر اعفل) مثل او مانند گفتار ست در آدر اعفل پس کقولک
جار و مجرور متعلق مثل حصل یا حاصل شده خبر مبتدای محذوف ست مانند نظیر و مثال و امثال آن دار
بدال و راء مهملتین سرای جمع قیاسی او ادور ست بفتح همزه و سکون دال و ضم واو زیرا که دار اجوف
واوی ست پس واو را بهمزه بدل کردند بنابر آنکه ابدال واو مضموم بهمزه جائز ست پس اءدر شد پس مقلوب
ساختند باین طرز که فاء را در محل عین آوردند اءدر شد دو همزه جمع شدند اول مفتوح و دوم ساکن دوم را
بالف بدل کردند آدر شد و لهذا میزان او اعفل ست بتقدیم عین بر فا زیرا که عین آدر بر فا مقدم ست
(و یعرف القلب باصله کناء یناء مع النای) شروع ست در بیان معرفت قلب یعنی و شناخته می شود
قلب در موزون باصل مقلوب مانند ناء ینا آه نای بفتح نون و سکون همزه و یاء تحتانی که اصل ست
زیرا که فعل مشتق از مصدر میباشد و نای دور شدن ست حاصل آنست که ناء ینا موافق مصدر ست
در آنکه ناقص یائی مهموز العین ست نه ناء ینا زیرا که اجوف یائی مهموز اللام ست پس معلوم شد که

ما رنیا مقلوب نای نیا بر وزن فلع تقلع باشد نه بیرا با مهمله است بمعنی مقلوب از
دلالت قلب بر ریا نیز لفظ که از خیال کاوه مفهوم میگردد و اعرف عین رنیا بمهملتین وقیاس مضارع
مجهول ونعائب از باب ضرب یضرب زروان بالکسر وسوم بفتح اول وکسر سوم شنا همین ست قلب بفتح قاف
سکون لام بازگونه کردن وبا بشناسند اشتقاقه کالجاه از شناخته میشود قلب در موزون صیغها
اشتقاق او مانند جاه بجیم بمعنی قدر ومنزلت ست زیراکه وجه ومواجهه درجه بوجه دلالت میکند
برانکه اصل جاه وجه است نقل کرده اند فاء الفعل را در محل عین الفعل وقیاس آنست که چون بسکون
واو باشد همان در تغیر تقدیم کردند تحریک واو نیز کردند پس قلب کردند واو را بالف ووزنش عفلت
دو جه روی ست **شعر** آخر تقی از رشک ... بر تنگ شکر ... ان زند ه آینه
روی دوست زنگار گرفت ه از ... ه شان بکسر میم وتاء مشاته مانند در عرف
علما بمعنی الفاظ صیغه است اسلمته بفتح اول وسکون دوم وکسر سوم جمع والحادی ونحو حادی بفتح حا وکسر
دال مهملتین که بمعنی یکم ست زیراکه واحد وتوحد وغیر آن همه دلالت میکنند بر آنکه اصل ی واحد ست
پس واو را آخر آوردند وابتدا بالساکن ممکن نیست پس مؤخر کردند الف را از حا پس گشت حادی
بروزن عالف وبعد از آن واو را بواسطه تطرف ووقوع بعد کسره بیا بدل کردند حادی شد واقسی و
قسی بکسر تین قاف وسین مهملتین وتشدید یاء تحتانی زیراکه مفرد او قوس ونظایرش مانند قوس الشیخ
واستقوس ای انحنی یعنی کمان رنگ شد پیر و چون کمان خم شد ومنحنی گشت از انحناء ونون ودال مهمله
خمیدن ست دلالت میکند بر آنکه اصلش قوس ست بضمتین قاف واو وسکون واو بروزن فعول
پس لام را در محل عین آوردند بالعکس پس گشت قسو بروزن فلوع پس قلب کردند واو متطرفه را بیا
زیراکه در کلام عرب اسم متمکن نمیباشد که آخرش واو باشد وماقبلش مضموم مگر آنکه قلب میکنند واو را
بیا وضمه را بکسره مانند ادلی که جمع دلو ست اصلش ادلو بفتح اول وسکون دوم وضمه سوم وقسوی شد
پس واو ویا جمع شدند واول ایشان ساکن بود پس بدل کردند واو را بیا ویا را ادغام کردند وضمه
سین را بجهت مناسبت یا بکسره بدل ساختند وضمه قاف را بکسره بجهت اتباع سین قسی شد بروزن
فلیع وقوس کمان ست **شعر** زاغ ترسد زکمان ... برابر و ... توخول ه شرع راضی ست
که برگرد کمان میگردد ه وصحت کاییس وشناخته میشود قلب در موزون بتصحیح داشتن مقلوب مانند
ایس بفتح همزه وکسر یاء تحتانی وسین مهمله بروزن عفل زیرا اگر ایس مقلوب ییس نمی بود گفته میشد
آس بالمد بر قیاس آب دهیب زیراکه یا متحرک ما قبل مفتوح قلب بالف میگردد پس هر گاه قلب باالف

نکردند معلوم شد که مقلوب است بحت با ب صاد و تشدید حاء مهملتین بند یعنی و پاک شدن از عیب
شعر زاهد از پی نشست و شوی پاک مشکل است ✤ تا دلت آلوده است خرقه نمازی مکن ✤ یاس
بفتح یاء تحتانی و سکون همزه نومیدی از باب علم و لقلة استعماله کارام و آدر وشناخته میشود قلب قلمی
استعمال مقلوب همچو آرام بالمد و راء مهمله آهوان سفید خالص جمع ریم بکسر راء و سکون همزه و همچو آدر جمع
دار در گذشت و اصل این دو کلمه که کثیر الاستعمال ارام است بفتح همزه و سکون راء و مد همزه و ادؤر بفتح اول
سکون دوم و ضم سوم پس قلب کردند ه دور الیس بوزن هر دو افعال و افعل است قلة بکسر قاف و تشدید
لام کمی استعمال طلبکار کردن بدانکه رجوع این اقسام ثلثه که اشاره اشتقاق و صحت و قلت استعمال است
بسوی اول که بیان اصل است بنابر آنست که ممکن است بیان در کل باصل و ضرر نمیکند جواز اجتماع دلائل کثیره
بر مدلول واحد و باد از ترک اعلی همزتین عند الخلیل نحو جاء این وجه معرفت قلب بر مذهب خلیل است یعنی
وشناخته میشود قلب برسانیدن ترک قلب بسوی اجتماع دو همزه نزد یک خلیل ابن احمد مانند جاء که اسم
فاعل است از جاء یجیء واجوف یائی مهموز اللام پس اصل جاء جائی بود بتقدیم یاء تحتانی بر همزه پس اگر
قلب نمیکردند یعنی همزه را در مکان یائی آوردند واجب بود که بدل میکردند یاء را چون بعد الف زائد
واقع شده است بهمزه مثل سائر و سائل که از سار یسیر و سال یسال است پس جمع میشدند دو همزه در یک
کلمه و این قبیح است پس ظاهر شد که ترک قلب در مثل جاء مقتضی می باشد بسوی اجتماع همزتین پس واجب
شد تقدیر قلب در مثلش و بعد از ان اعلالش مانند قاض پس در جائی که قلب جاری میشود ضمه بر یا
ثقیل بود انداختند و اجتماع ساکنین شد میان یاء و تنوین یاء افتاد جاء شد بر وزن فال و سیبویه و اصحاب
او گفته اند که نیست باک باجتماع همزتین پس در جاء که اصلش جائی است یاء را بهمزه بدل کردند جاءء شد و
از جهت اجتماع همزتین و کسر اول همزه دوم را بیاء بدل کردند جائی شد و اعلال او مثل قاض است ترک
بالفتح گذاشتن و از ینجاست ترکیدن خلیل بفتح خاء معجمه و کسر لام نام مردیست استاد سیبویه در نحو بدانکه
تنوین نون ساکنی است که بعد حرکت آخر کلمه واقع شود و از برای تاکید نباشد و تنوین صورت کتابت
ندارد بلکه ملفوظ است نه مکتوب مانند داوله و یاء به ولعل آن ✤ و الی منع الصرف لغیر علة علی الاصح
یا شناخته میشود قلب برسانیدن ترک قلب بسوی منع صرف بغیر علت منع صرف بر مذهب صحیح نزد آن
کسائی است یعنی اگر تقدیر قلب نکنند موری میباشد لفظ بسوی منع صرف بے علت بنابر دو مذهب که انکه
ذکر خواهیم کرد صحیح نزد ان دو مذهب کسائی است شعر مذهب عاشق ز مذهبها جدا است ✤ عاشقان را
مذهب و ملت خدا است ✤ و در شرحی که منسوب است بسوی مصنف مذکور است که علی الاصح اشارت است

بسوی مذهب کسائی پس بر این تقدیر الی الاصح متعلق باو باشد بعضی گفته اند که متعلق است بمعرفت
عات بکسر عین مهمله و تشدید لام وجه و سبب غیر منصرف است بفتحتین همزه و مد در حال همزتین صحیح تر
اسلم تفصیل است و مضاعف (نحو اشیاء فانها لفعاء) مانند اشیاء که غیر منصرف است بدرستیکه میزان او لفعاء است
نزدیک خلیل و سیبویه زیرا که اشیاء را در کلام عرب غیر منصرف یافته اند بانیکه غیر و تنوین در وی داخل نمیشود
و در روی هیچ سببی از آن اسباب منع صرف ظاهر نبود پس درو تقدیر کردند قلب تا باشد اصل
اشیاء شیئاء مثل حمراء پس غیر منصرف باشد برای الف ممدوده تانیث اگرچه اسم جمع است نه جمع شیء
نحو بفتح نون و سکون حاء مهمله مثل و مانند (وقال الکسائی انها افعال) و گفته است کسائی بدرستیکه
میزان اشیاء افعال است جمع شیء مانند فرخ و افراخ در فرخ بفتح فا و سکون راء مهمله و خاء معجمه بوزاده مرغ
و در فارسی جوزه خوانند و غیر منصرف است از جهت کثرت استعمال و آن است افعلاء و درین سخن محل
بحث است بواسطه آنکه لازم می آید منع صرف اسماء از غیر علت موجبه (قال الفراء) نام مردیست معلوم
نصر داعوف داوی همه مشهور ولد او شهر کماو انفتاح ما قبلها الف شد کسائی بکسر کاف و سین مهمله
و مد همزه نام مردیست که یکی از قرار سبعه بود (وقال الفراء انها افعلاء و اصلها افعلاء) و گفته است فراء بدرستیکه
میزان اشیاء افعاء است و اصل او افعلاء است بفتح همزه و سکون قاف و کسر میم زیرا که اصل شیء
بفتح شین معجمه و سکون یاء تحتانی و همزه شیء است بفتح شین و تشدید و کسر یاء و همزه که اصلش شیء بود
و همزه است مثل کریم پس جمع او افعلاء است مانند انبیاء جمع نبی و بعد از آن او را تخفیف کردند بحذف
یکی از دو یاء و گشت شیء و گفتند اشیاء حذف کردند همزه اولی که لام الفعل بود و این سخن نیز محل نظر است
از برای آنکه اگر باشد اصل شیء مخفف شیء شد بایدکه اصل شائع باشد فراء بفتح فا و تشدید راء مهمله
نام مردیست خلاصه مطلب آنست که در اشیا چند مذهب گفته است سیبویه که اصل او شیئاء بروزن
فعلاء چون حمراء مکروه داشتند اجتماع دو همزه که میان ایشان الف باشد و قلب کردند لام الفعل را که
همزه اول است طرف محل فاء الفعل پس گفتند اشیاء بروزن لفعاء و گفته است کسائی وزن او افعال است
زیرا که جمع فعل بر افعال می باشد مانند قول و اقوال و قبل و اقبال قبل بالفتح سست رای و گفته است
فراء وزن او افعاء است و اصل او اشیاء بروزن افعلاء و گفته است که شیء در اصل شیء است بروزن فعیل
پس سبک کردند چنانکه سبک کردند بین و میت را جمع کردند بر افعلاء چنانکه گفتند بین و ابیناء پس
حذف کردند همزه که لام الفعل بود از جهت تخفیف از برای کراهیت اجتماع دو همزه که میان ایشان
الف باشد پس وزن او افعاء است و مذهب سیبویه بهتر است زیرا که لازم نمی آید بمذهب او مخالفت ظاهر

بیان مذهب خلیل و سیبویه

بیان مذهب کسائی

بیان مذهب فراء

خلاصه مطلب

المرنیز یک وجه دران قلب ست یا آنکه قلب در لغت ایشان ثابت شده است در اشیا بسیار آمده
لازم می آید بر مذهب کسائی نیز مخالفت از دو وجه اول آنست که منع صرف بغیر علت و دوم آنکه جمع اشیاء
اشاوی ست و افعال را تعیین برا افاعل نمی کنند و بر مذهب فرا لازم می آید مخالفت ظاهر از چند وجه
اول آنکه اگر اصل اشیاء شیئ باید که اصل شائی باشد یا شی بین که این اکثر ست از بین و بیت بیشتر از بیت
دوم آنکه حذف همزه در یا اند و جایز نیست سوم آنکه جمع او اشاوی ست و افعال بر افاعل جمع می کنند
گفته است در صحاح اصل اشاوی بفتح واو مانند صحاری اشیائی ست قلب کردند همزه را بیا پس یا جمع شده
پس حذف کردند یای متوسطه را و یای اخیر را بالف بدل کردند و یای اول را بواو اشاوی شد و کذلک
الحذف در میزان ست حذف یعنی حذف مانند قلب ست حاصل آنست که وزن میکنند لفظی را که
از ان حرفی حذف کرده اند باعتبار آنچه باقی میماند بعد حذف کرده باشند از میزان او نیز حذف کنند
کقولک فی قاض فاع) همچو قول تو در میزان قاض فاع بحذف لام از مثل موزون قاضی گذارند
دام و جزان و توانا و حاکم و زورمند اسم فاعل ست از باب ضرب و ناقص یائی **حکمت** دندان
هر کسی تبر شی کند شود بگر دندان قاضی که تیز نی **شعر** قاضی که به رشوت بخورد پنج خیار
ثابت کند از بهر تو ده خربزه زار دو از طرف مذکور در قلب و حذف عدول واقع نمیشود الا ان یبین
فیهما الاصل) مگر آنکه ظاهر کرده شود در هر دو که مقلوب و محذوف ست اصل پس در وقت در اصل میگوی
که میزان او در اصل افعل ست و میزان قاض در اصل فاعل ست یبین فعل مضارع مجهول غائب
از باب تفعیل و اجوف یائی (و تنقسم الی صحیح و معتل) و منقسم می شوند ابنیه اصلی اسم و فعل بسوی دو قسم
یکی صحیح دوم معتل بالضم و تشدید لام اسم مفعول باب افتعال و مضاعف اعتلال بیمار شدن و بهانه
آوردن انقسام بخش کرده شدن تنقسم مضارع مؤنث غائبه است از ان صحیح (فالمعتل ما فیه
حرف علة) معتل آنست که در وی حرف علة ست و حرف علة واو و الف و یا جمع ست در وای فی المثنوی
شعر وقت بند دیگرانی های های نوبت خود چون زمانی وای وای والصحیح بخلافه و صحیح
ضد معتل هست یعنی صحیح آنست که در و حرف علت نبوده باشد صحیح بفتح صاد و کسر حاء مهمله تندرست
و پاک از عیب فالمعتل بالفاء مثال پس کلمه که فاء فعلش حرف علت باشد مثال ست بکسر میم و ثاء مثلثه
زیرا که مانند صحیح ست در تصاریف خود وقتی که ماضی باشد میگوئی وعد یعد او عد و آنچه چنانکه میگوئی
ضرب یضرب اضرب و آنچه و بالعین اجوف و کلمه که عین فعلش حرف علت باشد اجوف ست بجیم و فاء زیرا که
میانش از حروف صحیح خالی ست یا از بهر آنکه اعلال در وسط اوست که میان اجوف است بفتح الواو

وسکون ثانی وفا متکلم و درون هر چیز بود (و الثلاثة) و مثال همین ذو الثلاثة است بضم ذال معجمه و دو ثاء مثلثه
و الف ملفوظه بعد لام نه مکتوب یعنی خداوند سه حرف که آید وقتیکه صیغه واحد متکلم باشد چون ثلث
و لبت (و باللام منقوص) و کلمه که لام فعلش حرف علت باشد منقوص است بنون و قاف و صاد مهمله
و آن را ناقص نیز خوانند زیرا که بسبب جازم آخرش نقصان بهم میرسانند یا بعضی اعراب قبول نمیکنند
و آن رفع ست (و ذو الاربعة) و مثال لام ذو الاربعة است بضم ذال معجمه و فتح همزه و باء موحده و عین
مهمله یعنی خداوند چهار حرف از جهت بودن ماضی بر چهار حرف وقتیکه متکلم واحد باشد مثل دعوت و رمیت
(و بالفاء و العین و بالعین و اللام لفیف مقرون) و کلمه فا و عینش یا عین و لامش حرف علت باشد
لفیف مقرون است بفتح لام و کسر فاء اول و قاف و راء مهمله از برای التفاف دو حرف علت یا اقتران اول
التفاف خود را در جامه پیچیدن و اقتران بقاف و راء مهمله نزدیک شدن محقق تفتازانی که لفیف را
از جهت اجتماع دو حرف علت لفیف گویند و لفیف در لغت قبیله ایست از قبایل پراگنده جمع شده یا
و قبیله بفتح قاف و کسر باء موحده و سکون یاء تحتانی فرزندان یک پدر مانند ویل بفتح واو و سکون
یاء تحتانی که کلمه افسوس ست و نام وادیست در جهنم و یوم بفتح یاء تحتانی و سکون واو که روز ست
فی المثنوی نظم اندک اندک خوی کن با نور روز * ورنه خفاشی بمانی بی فروز * و بالفاء و اللام لفیف
مفروق و کلمه که حرف علت فا و لامش باشد لفیف مفروق ست بفا و قاف از جهت افتراق دو
حرف علت [illegible] و افتراق از همدیگر جدا شدن و مصنف مثل سه حرفی را مثل واو و یاء که اسم دو حرفی اند
از حروف تهجی ذکر نکرد بجهت قلت ایشان (و للاسم الثلاثی المجرد عشرة ابنیة) و مر اسم ثلاثی مجرد را
ده بناست یعنی ده وزن ست مقدم گردانم ثلاثی مجرد را بنابر آنکه کثیر الاستعمال ست و اخف ست
از رباعی و خماسی مجرد و بجیم و راء و دال المهملتين تنها و عشرة بفتحات عین مهمله و شین معجمه و راء مهمله
مگر عند الترکیب با عدد دیگر که بسکون شین ست قوله تعالی فانفجرت منه اثنتا عشرة عینا یعنی
پس روان شدن از آن سنگ دوازده چشمه و اگر بی تا باشد بسکون شین ست مگر عند الترکیب که
مفتوح الشین ست مانند اثنا عشر و ثلثة عشر (و القسمة تقتضي اثنا عشر قسما) و قسمت عقلی بعد التزام حرکت فا
از برای تعذر ابتدا بالساکن یا تعسر وی و افضای او بسوی کلفت و بعد ترک اعراب لام میخواهد دوازده
بخش را دلیل آنست که چون فاء الفعل متحرک می باشد و لام الفعل بی اعراب مقتضی آنست که وزن
اسم ثلاثی مجرد دوازده بنا بوده باشد از جهت ضرب احوال ثلثة فا که ضم و فتح و کسر ست در احوال اربع
عین که ثلثه حرکت و سکون ست زیرا که چون سه در چهار ضرب کنند سه را چهار بار گیرند یا چهار را سه بار

مثال منقوص

مثال لفیف مقرون

دوازده بنا

دو ازده شد و تقیقفی مضارع غائب معلوم و غائبه از باب انفعال ناقص ساقط مهما نعلل ...
سقط بسین مهمله و قاف و طاء مهمله ماضی معلوم نصر سقوط بالضم افتادن استثقال بار شلشه ... تا ...
انفعال یعنی افتادا وزان ... دوازده یکی فعل بضم اول وکسر ثانی بواسطه گران داشتن نقل از ضمه ...
و قتیکه سیر ... لازم باشند ... عارض ... مانند ضرب که ماضی مجهول ست و دیگر فعل بکسر اول و ضم ...
از جهت گران داشتن نقل از کسره بسوی ضمه علی الاطلاق خواه لازم خواه عارض واما مانند یضرب اگرچه
دروا از کسره نقل بسوی ضمه ست اعتبار ندارد از جهت آنکه عارض ضم در محل زوال ست ابن باب یضرب
و جاز م و جعل الدئل منقولا جواب سوال مقدرست و تقریرش آنست که شما اوزان ثلاثی مجرد را در ده
حصر کردید یکی از اوزان دئل ست بضم دال مهمله وکسر همزه و آن دابه ایست خورد و شبیه به سوکه آنرا
دتا ... ابن عرس ... همزه و سکون راو سین مهملات ... بنوا ... زبان مجهول و فتح واو
گویند وگرگ و روباه کعب بن مالک گوید ... جاء و ابجیش لو تقیس معرسه ماکان الاکدرس الدئل ...
و همزه حرف سوم جیش بفتح جیم و سکون یاء تحتانی و شین معجمه تو بفتح لام وسکون واو قیس بقاف
ویاء تحتانی وسین مهمله ماضی مجهول از باب ضرب ... معرس بعین ... راو سین مهملات ... تعریس
که نزول مسافرست آخر شب برای استراحت ... از باب افعال نیز لغت ست ... مسکند
شاعر لشکر ابوسفیان ... از بهر جنگ آمده بود ... سیاه ابوسفیان ...
اندازه گرفته شود ... نزول ... آخر شب ... تا هیچ محل نزول دئل و تقریر جواب ... که ...
شده است دئل که ... مجهول ست از ... بدال ... وقتیکه ... عامل
آنست که دئل در اصل فعل ست ... منقول ست بسوی اسم مانند شمر بشین معجمه ... که ماضی ... تفعیل ست
از تشمیر بمعنی دامن بر زدن و سم ... شده ... کسر همزه نیز آمده است ... شمر ...
گشته فراغ از دهنت دلتنگی ... روز ... شب ... آب سرین تو ...
باین بی سنگی ... بجیم و سین مهمله ماضی مجهول از باب منع صحیح و دالحبک ان ...
آخر الکلام و این کلام نیز جواب سوال مقدرست و تقریرش آنست که سوای ده وزن مذکوره ...
حاء مهمله بضم باء موحده نیز آمده است در ان جمع حباک بالکسر ... غیر آن ... در خط
تفسیر خود حبک ... بمعنی ... و استحکام نوشته و تقریر جواب آنست که ... بکسر فاء و ضم ...
بلکه مشهور ... ست بالفتحتین ... اگر حبک بکسر اول و ضمه دوم ثابت باشد یعنی اصل قرأت امام ...
درین آیت ... اسماء ذات الحبک ... ست یعنی سوگند آسمان ... را که صاحب راهها ست اگر بکسر اول ...

و ضم ثانی بوده باشد جمع اول سعت مرتبه انمل ترد زبان که ذرد و حرف کلمه بنا ست و تداخل بهم ورشته ست
حاصل آن نه لغت که در هر یکی یک لغت و کسره ... لغت و لغت دیگر دو ضمه پس کسره حا از لغتی اخذ کردند و ضمه
با آن لغت دیگر ... یکی بکسره اول و ضم دوم لغت دیگر بهم رسید پس منحصر شد اوزان اسم ثلاثی مجرد در ده
ثبت ثبا بثاء مثلثه و باء موحده و تاء فوقانی نام معلوم از باب نصر صحیح تداخل بدال مهمله و خاء معجمه صدر باب
تفاعل و ... لغت بضم لام و فتح غین معجمه زبان مردم و بفتحتین تثنیه و لغات جمع حرفی در اصل حرفین بود تثنیه
حرف نون از بهر اضافت افتاده ... فلس و فرس و کتف و عضد و حبر و عنب و ابل و قفل و صرد و عنق
و اوزان عشره اسم ثلاثی مجرد فلس بفتح فا و سکون لام و سین مهمله پول کم از زر فرس بفتحتین فا و را و سین
مهملتین اسپ نر و ماده کتف بفتح کاف و کسر تا فوقانی و فا سنا استخوان پهن ست در پس دوش
عضد بفتح عین و ضم ضاد معجمه و دال مهمله بازو حبر بکسر حاء مهمله و سکون باء موحده و راء مهمله مقلوب بحر
دریاست و حالا ... سیاهی که در دوات ریزند عنب بکسر عین مهمله و فتح نون و باء موحده انگور ابل
بکسرتین همزه و باء موحده اشتر ... بضم همزه و تا قفل بضم قاف و سکون فا معروف صرد بضم صاد مهمله و فتح
را و دال مهمله مرغی ست بزرگ سر کنجشک را صید میکند در فارسی ورکاک بفتح واو و سکون را در هندی
... عنق بضمتین عین مهمله و نون و قاف گردن **شعر** دست بر زنش نهادم مشت زد بر
گردنم ... بدان که مصنف درین دو لفظ اول لا کلمات مفتوح الفا
آورده بعد از ان مکسور الفا و پس از ان مضموم الفا و قد یرد بعض الی البعض و گاه رو کرده میشود بعضی
ازین اوزان سوی بعضی دیگر بسبیل تبعیت نه اصالت برد مضارع مجهول غائب رد بفتح را و تشدید
دال مهملتین بازگردانیدن و باز آوردن از باب نصر و مضاعف فعل مما ثانیه حرف حلق کفخذ یجوز فیه فخذ
پس فعل بفتح فا و کسر عین از لفظی که دوم او حرف حلق باشد همچو فخذ بفا و خا و ذال معجمتین که ران ست
جائز میباشد در و فخذ بسکون عین بواسطه تخفیف و فخذ بنقل کسره عین بسوی فا بعد سلب حرکت فا از بهر تخفیف
و فخذ بکسرتین فا و عین از جهت اتباع فا عین را مشاکلت بحصول شوید و کذلک الفعل و همچنین ست فعل
یعنی چنانکه در اسم اگر عین الفعلش یکی از حروف حلق باشد احتمالات ثلثه مذکوره جائز ست در فعل نیز اگر
عین الفعلش حرف حلق باشد آن احتمالات جاری میباشد کشهد مانند شهد بشین معجمه و دال مهمله که ماضی
معلوم علم ست یکی شهد بسکون ثانی و دوم شهد بکسر اول و سکون دوم سوم شهد بکسرتین اول و ثانی بدانکه
حروف حلق شش اند چنانکه گفته اند شش بود حرف حلق و هست آن ع ح خا و خا و غ عین و غین و همزه و ها
شهادت بفتح شین خبر دادن ست گواهی ... و شهید ... در شنیه دم از هوس بوسه شهید ... اما بتو ...

چهار بلائیست ونحو کتف یجوز فیه کتْف ومانند کتف یعنی لفظی که بفتح فا وکسر عین باشد و دوم او حرف
حلق نبود جائز نباشد در دو فرع فقط یکی کتف بسکون عین و دوم کتف بفتح کاف و کسر عین تبعیت ما بعد آن
سلب حرکت ماقبل و در اتباع جائز نیست ونحو عضد یجوز فیه عضد مانند عضد یعنی لفظی که مفتوح الفاء
مضموم ست جائز نباشد در وعضد بسکون دوم و جائز نیست در آن عُضد بضم فا از جهت نقل از عین
چنانکه نقل کرده اند کسره در کتف از بهر نقل منه و بعضی تجویز کرده اند ونحو عنق یجوز فیه عنق ومانند عنق یعنی
لفظی که فا و عین او مضموم بود جائز می باشد در وعنق بسکون دوم و نحو ابل و بلز یجوز فیه ابل و بلز و مانند
ابل بکسرتین که در سابق رقم یافت و بلز بکسرتین با موحده و لام و زاء معجمه که زن فربه است جائز می باشد
در ان ابل و بلز بسکون دوم از بهر استثقال دو کسره و لا ثالث لهما نیست سوم مر هر دو را یعنی نیست
در کلام عرب فعل بکسرتین مگر ابل در اسما و بلز در صفات بگواهی استقرار از کلام فصحا وکلمات دیگر که
برین وزن نقل کرده اند فصیح نیست ثالث بدو ثاء مثلثه اسم لاست ومبنی بر فتح و لهما جار و مجرور خبر
ونحو قفل یجوز فیه قفل و مانند قفل که بسکون عین ست جائز نباشد در وقفل بضمتین علی رای بر یک
اندیشه و خرد و رای بفتح رای مهمله و سکون همزه و اکثری برخلاف این رفته اند مثل عسر و یسر از جهت
آمدن عسر بضمتین عین و سین و رای مهملات که دشوار است و یسر بضمتین یا تحتانی و سین و راء مهملتین
که آسانی ست و کثیر الاستعمال سکون ثانی ست زیرا که فرع واجب ست که اخف از اصل باشد در
اینجا اصل اخف از فرع ست وللرباعی خمسة ومر اسم رباعی مجرد را پنج صیغه است
وقسمت عقل مقتضی آنست که چهل و هشت صیغه باشد که چهل هشت شود از ضرب احوال ثلث فا که ضم
وفتح و کسر ست در چهار احوال عین که سه حرکت دیگر سکون ست پس در چهار احوال لام اول که
سه را در چهار صرف کردیم دوازده شد و دوازده را که در چهار احوال عین که سه حرکت و یک سکون ست
پس در چهار احوال لام اول زیرا که سه را که در چهار ضرب کردیم یعنی دوازده را چهار بار گرفتیم یا چهار را دوازده بار
چهل و هشت گشت اما باستقرار همین پنج یافته شده اند یکی جعفر بفتح جیم و سکون عین مهمله و فتح فا
نام یکی از ائمه اثنا عشر رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و جوی خورد و جوی بزرگ و نیز قبیله ایست
از نجد عامر و از همین ماده بسیار شیر و دوم زبرج بکسر زای معجمه و سکون بای موحده و کسر راء مهمله و جیم زیور
و ابری که اندک سرخی داشته باشد و سوم برثن بضم بای موحده و سکون راء مهمله و ضم ثاء مثلثه چنگال
جانور درنده چهارم درهم بکسر دال مهمله و سکون رای مهملتین و فتح ها معرب درم بکسر اول و فتح دوم در آن از نقره
تا سه و چهار جو نقره سازند و پنجم قمطر بکسر قاف و فتح میم و سکون طا و را مهملتین صندوقی که در آن

تا باب دارند شعر آنکه صد نامه من هرچند توالی ... [illegible]
دو رسنیفی شرح مرقوم ست که اخفش رباعی مجرد و پنج صیغه از [illegible] ست و زیاده اخفش
زیاده کرده است اخفش بنا ششم نحو جخدب بتثلیث جیم و سکون خاء معجمه و فتح دال مهمله و با موحده و آن نوع
سسر دراز پاست و روایت کرده اند دیگران بضم دال و همچنین سیبویه نیز روایت کرده است مثل برثن
اما نزد یک محققان این بنا منقول از اخفش مقبول نیست زیرا که سیبویه با وجود عذر بضم عین مهمله و سکون
نون و فتح دال مهمله اول یعنی تثبیت مرا درا چاره و کر بری و دال دوم در و برای الحاق ست در الا ادغام
واجب می بود پس حکم بالحق نداد و اخفش بفتح همزه و سکون خاء معجمه و فتح فاء و شین معجمه نام نحوی ست
و آن لقب سه کس ست یکی اخفش کبیر استاد سیبویه در علم لغت دوم اخفش وسط معاصر سیبویه و هم
روزگار سوم اخفش صغیر شاگرد سیبویه و در لغت خورد چشم و ضعیف بصر را گویند و تیرگی که در تاریکی
بهتر بیند که در روشنائی و اما نحو جندل و علابط فتوالی الحرکات حملهما علی باب جنادل و علابط و اما مانند
جندل بفتحتین جیم و نون و کسر دال مهمله که موضع سنگ ست و علابط بضم عین مهمله و فتح لام و کسر با موحده
و طاء مهمله که فربه و سطبر ست و رمه گوسپند پس توالی حرکات اربع باعث شده است آن هر دو لفظ را
برانکه در اصل جنادل و علابط باشند و الف از هر دو حذف کردند تا چهار حرکت پی در پی نیابند و مثل
این بنا در کلام ایشان مرفوض و مهجور ست و نیز باستقرا دانسته شده است که نیافته اند کلمه که در وی چهار
حرکت از پی هم باشند توالی بفتح تاء فوقانی و کسر لام از پی هم آمدن مصدر باب تفاعل در اصل
توالی بود بضم لام از جهت مناسبت یا ضمه را بکسره بدل کردند حرکات بفتحتین حا و را مهملتین جمع حرکت
حمل بحاء مهمله ماضی معلوم باب ضرب و صحیح و للخماسی اربعة مر اسم خماسی مجرد را چهار صیغه ست و قسمت عقل
مقتضی آنست که صد و نود و دو باشد که حاصل ست از ضرب احوال ثلث فاء در احوال اربع عین پس
در احوال اربع لام اول پس در احوال اربع لام دوم زیرا که سه را که در چهار ضرب کنند دوازده شود که
در چهار ضرب کنند چهل و هشت شود و هشت که در چهار ضرب کنند یعنی چهل و هشت را چهار بار گیرند یا چهار را
چهل و هشت بار صد و نود و دو شود اما باستقرا چهار بنا یافته اند یکی سفرجل بفتحتین سین مهمله و فاء و سکون
راء مهمله و فتح جیم میوه ایست که آنرا در فارسی آبی بالمد و کسر با [illegible] و به گویند دوم قرطعب
[illegible] قاف و سکون راء و فتح طاء و سکون عین مهملات و با موحده چیز حقیر و سوم جحمرش بفتح جیم و سکون
حاء مهمله و فتح میم و کسر راء مهمله و شین معجمه زن پیر که در عرب عجوز بالفتح نیز گویند چهارم قذعمل بضم
قاف و فتح ذال معجمه و سکون عین مهمله و کسر میم اشتر فربه و بعضی شراح گفته اند که شتر [illegible]

و از این چهار بنا از بهر استثقال است ولِلمزید فیه ابنیة کثیرة و مر اسم مزید فیه ثلاثی و رباعی را بناها بسیار اند
و در تحت ضبط نمی آیند مزید بفتح میم و کسر زاء منقوط افزون کرده شده اسم مفعول باب ضرب واجوف یائی
اصلش مزیود بود مانند مبیع و لم یجئ فی الخماسی الا عضرفوط وبناء مده است در خماسی مزید مگر عضرفوط بفتح
عین مهمله و سکون ضاد معجمه و فتح راء مهمله و ضم فاء و سکون واو و طاء مهمله و آن کرباسه اکرباسه نیز است در کرباسه
کاف تازی و سکون راء غیر منقوط و باء موحده و سین غیر منقوط و اخفای هاء و همچنین کرباد کرباس و کرباسه
کربسه جانوریست مانند حرباء و از آن کوچک میباشد چون دشمن بزند تا بریکجا ... در خانه بیشتر باشد و حاکم
رنگ و کریه اللقا است و آنرا کرفش افعاء بشین معجمه و وزغه و چلپاسه نیز گویند و دیگر سلسبیل بضم خاء و فتح راء
و سکون عین مهمله و کسر باء موحده و سکون یاء تحتانی باطل و دیگر قرطبوس بکسر قاف و سکون راء و فتح
طاء مهملتین و ضم باء موحده و سکون واو و سین مهمله آفت و بلاست و دیگر قبعثری بفتحتین قاف و باء موحده
و سکون عین مهمله و فتح ثاء مثلثه و راء مهمله شتر فربه و نام شاعری و در اینجا منون باید خواند الف او برای
التقاء ساکنین افتاده است و دیگر خندریس بفتح خاء معجمه و سکون و فتح دال و کسر راء مهملتین و سکون یاء
تحتانی و سین مهمله شراب انگوری کهنه در فارسی می بفتح میم گویند شعر می که بدنام کند مرد خرد را بد است
بلکه میشود از مردم نادان بدنام ‡ علی الاکثر متعلق است با خیر یعنی خندریس خماسی مزید فیه بودنش
اکثر است زیرا که نون او اصلی است و با زاید و وزنش فعللیل است تا مزید فیه خماسی باشد و نزد یک بعض نون
نیز زاید است و وزنش فنعلیل است پس مزید فیه رباعی است لم یجئ الخیم حجه مضارع ... از باب ضرب
واجوف یائی مهموز اللام اکثر بفتح همزه و سکون کاف و فتح ثاء مثلثه بسیار تر اسم تفضیل است و احوال الابنیة قد
تکون للحاجة و حالهای ابنیه اسم و فعل گاهی میباشد از برای احتیاج و احتیاج بتغییر از مانند الضمیر کالماضی و
والامر واسمی الفاعل والمفعول والصفة المشبهة وافعل التفضیل والمصدر واسمی الزمان والمکان والآلة و المصغر
والمنسوب والجمع والتقاء الساکنین والابتداء والوقف نحو ماضی و مضارع الخ مشبه بفتح شین معجمه و باء موحده اسم مفعول
مؤنث از باب تفعیل اسمی تثنیه اسم بود نون بجهت اضافت افتاده مصغر بضاد معجمه و غین معجمه بروزن ملمع التقا
بهم رسیدن یکدیگر را دیدن ابتدا آغاز کردن وقف ایستادن و قد تکون للتوسع و گاهی میباشد
احوال ابنیه از برای توسع که بسین و عین مهملتین بروزن تصرف فراخ گستردن کالمقصور والممدود بضم
بقاف و صاد مهمله اسمی که در و الف مقصوره باشد مانند بشری و حبلی که اول بضم و دوم بفتح است و دوم
زن آبستن است و نحو ممدود بدو دال مهمله اسمی که در و الف ممدوده باشد مثل صحراء و صحرا که دشت و بیابان است
و ذی الزیادة نحو کلمه خداوند حرف زائد زیرا که کثرت حرف دلالت میکند برکثرت معنی و قد تکون للمجانسة و گاهی میباشد

احوال ابنیه از برای مجانسة بضم میم وجیم وفتح نون وسین مهمله شبیه یکدیگر بودن دو شکل وضرورت یعنی از برای
مناسبت لفظی با لفظی دیگر کالامالة نحو امالة بالکسر وآن تبدیل فتحه است بکسره وقد تکون للاستثقال
وگاهی میباشد احوال ابنیه از برای دفع استثقال تکون مضارع مؤنث غائبه از باب نصر اجوف واوی
اصلش تکون بضم واو بود نقل بما قبل دادند استثقال ... تا ف گران بار داشتن ست وتخفیف الهمزة
والاعلال والابدال والادغام والحذف همچو سبک کردن همزه وتغیر حرف علت برای تخفیف وبدل ساختن
حرفی بحرفی وپنهان کردن حرفی در حرفی شعر ای که در دیده جان مردمکی ساختمش ٭ قدر نشناخت چو
اشک از نظر انداختمش ٭ بدانکه احوال ابنیه گاهی برای اضافت میباشد وگاهی برای غیر حاجت
ومراد از اول آنست که فهم معنی بر وی موقوف باشد واول احتیاج معنویست وآن از الماضی ست تا الجمع
ودوم احتیاج لفظی ست نحو التقاء ساکنین وابتدا بساکن ووقف وغیر اینها از ابواب وچون بدین حیثیت
نبوند محتاج الیه ساخت تخفیف بخاء معجمه ودو فا تفعیل ست ومضاعف اعلال بعین مهمله در لغت بیمار وعلیل
شدن ست ومصدر باب افعال همچنین ابدال بباء موحده ودال مهمله اول مضاعف ست وثانی صحیح
ادغام بدال مهمله ادخال وایلاج حرفی در حرفی مصدر باب افعال حذف بفتح حاء مهمله وسکون ذال معجمه
وفا انداختن ودور کردن للماضی للثلاثی المجرد تا آخره ابنیه ماضی مر فعل ثلاثی مجرد را سه بناست فعل اول فعل
بفتح عین ومضارع او چنانکه مذکور میشود یا یفعل بضم عین ست یا یفعل بکسر عین ست متعدی باشد یا لازم
ودوم فعل ست بکسر عین ومضارع او یا یفعل ست بفتح عین یا یفعل بکسر عین متعدی باشد یا لازم وسوم فعل
ست بضم عین ومضارع او یفعل بضم عین فقط وجمیع صیغها او لازم میباشد نحو قتله مانند قتله از باب نصر ای
قتل بفتح قاف وسکون تاء فوقانی کشتن نحو خبر مبتدای محذوف ست مانند مثال ونظیر وغیر آن مثاله نحو قتله
وضربه ومانند ضربه بیانش واضح ست ضرب بفتح ضاد معجمه وسکون راء زدن آنها متعدی اند وقعد وجلس ومانند
قعد وجلس قعود نشستن بقاف وعین مهمله نشستن از باب نصر وهمچنین جلوس بضم جیم از باب ضرب واینها
لازم اند بدانکه فعل دو قسم میباشد لازم ومتعدی لازم آنست که از فاعل نگذرد ومفعول نخواهد همچو فرح زید
یعنی شاد شد زید ومتعدی آنست که از فاعل بگذرد ومفعول به خواهد ومفعول به آنست که بر وی فعل فاعل
واقع شود مانند ضرب زید عمروا یعنی زد زید عمرو را ونیت اعتبار نمانید وهب یهب که ماضی ومضارع هردو مفتوح
العین اند زیرا که او فرع فعل مکسور العین با فرع یفعل مضموم العین وعین را فتحه بنابر آن داده اند که حرف
حلقی ست وکسره وضمه حرکت ثقیل وشربه ... ودوم مانند شرب است الخ شرب بهر سه حرکت شین معجمه
وسکون راء مهمله نوشیدن از باب حسب اول صحیح ست وثانی مثال واوی وهر دو لازم اند وفرح دوم ...

تخرج تا آخر اول از باب علم و دوم از باب حسب مراد ازین صحیح ست و ثانی مثال واوی ست و بهر دو لازم اند فرج
بضمتین فا و را و حاء مهملتین شاد شدن و وثوق بضمتین واو و ثاء مثلثه استوار شدن و کرم سوم مانند
کرم ست کرم بفتحتین جوانمردی و مردی و عزیزی ۵ کرم بخیل به اما نخیل ز کریم به بخیل هرگز کس را گدا نمی خواهم
باید دانست که مصنف چهار مثال ماضی مفتوح العین ذکر کرد از بهر آنکه این ماضی متعدی ست یا لازم
و بر هر دو تقدیر عین مضارع او مضموم میباشد یا مکسور و ماضی مکسور العین نیز متعدی ست یا لازم و بر هر دو
تقدیر عین مضارع او مفتوح میباشد یا مکسور مثل رمق و وثق زیرا که مضارع ماضی مکسور العین میباشد
که مثال بود از برای آنکه فا در مضارع او از بهر وقوع آن در میان یا و کسره لازم ساقط میشود و تخفیف حاصل
میگردد و آنچه آمده است ازین باب بر وزن یفعل بکسر عین با صحت فا مانند حسب یحسب نادر و کم ست و
این صیغه بیشتر از باب علم ست قوله تعالی وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا یعنی و ایشان می پندارند آنرا
که ایشان نکو میکنند کار را و از برای مضموم العین یک مثال آورده بواسطه آنکه این ماضی همیشه لازم ست
و مضارع از مضموم العین بود آنکه مصنف ابنیه ثلاثی مجرد را سه گانه گفته از برای آنکه اول البته مفتوح می باشد
از جهت خفت و امتناع ابتدا ساکن و عین سه حال دارد فتح و ضم و کسره و ساکن نخواهد بود تا اجتماع
ساکنین لازم نیاید نزدیک اتصال ضمیر مرفوع زیرا که لام درین هنگام ساکن میگردد و تا توالی اربع حرکات
لازم نیاید در لفظی که کالکلمه واحد ست از جهت شدة احتیاج فعل بفاعل مانند ضربت و از اشکال الصیغة
مجهول مانند ضرب و مکسور اول مانند شهد که ماضی معلوم ست و مذکور نشد وارد نمی شود از بهر آنکه عروض
ضم و کسر در هر دو ست ولکن یا فیه خمسة و عشرون نوع من ثلاثی مزید فیه رباعیست و پنج بنا اند عشرون بکسر عین ست ملحق
بدحرج و بعضی اینها ملحق اند بدحرج که رباعی مجرد ست و آن شش بناست فعلل و فوعل و فیعل و فعول و
فعیل و فعلی و دحرج بفتح دال و سکون حا و فتح را مهملات و جیم گردانیدن ملحق بحای مهمله و قاف اسم
مفعول باب افعال صحیح نحو شملل مانند شملل بشین معجمه وقتیکه شتاب کند و این بتکرار لام ست و مانند
حوقل بحای مهمله و قاف وقتیکه پیر فرتوت شود و جماع نتوان کرد و این بزیادت واو ست بعد فا نظیر
و مانند بیطر ست بیای موحده و یای تحتانی و طای مهمله وقتیکه علاج چهارپایان کند و این بزیادة یا ست بعد فا
و جهور را مانند جهور بجیم و رای مهمله بانگ کرد و این بزیادة واو ست بعد عین و قلنس را مانند قلنس بقاف
و نون و شین مهمله قلنسوه پوشید و آن بفتحتین قاف و لام و سکون نون و ضم سین مهمله کلاه است و این
بزیادة نون ست بعد عین و قلسی و مانند قلسی بضم قاف و سین مهمله و الف همان قلنس ست و این
بزیادة الف ست بعد لام و صاحب مفتاح العلوم ابو یعقوب سکاکی فعیل بنا آورده است و بدل النعیل

شمل شریف ایراد کرده وان بشین معجمه و سکون را ز مهمله و قاف بمعنی قطع شریافست و شریافت
الکسر برگ زراعتست که دراز و بسیار شده باشند واز خوف فساد او را قطع کنند شعر گر شود برگ
کرم طمع ره کرم ره ان شبشی قطع توان کرد بیا باقی را بهر ملحق تبدحرج و بعضها ملحق اند بتدحرج
و مزید فیه رباعیست و آن هشت بناست تفعلل تفوعل و تفیعل تفاعل تفعل تدحرج بفتحتین تا و فوقانی
و دال و سکون حا و ضم را و مهملات و ضم گردیدن نحو تجلبب مانند تجلبب بجیم و دو یای موحده وقتیکه
پوشید جلباب بکسر جیم و دو بای موحده چادر و قمیص و معجر و بالا پوش زنان جلابیب جمع و این
تکرار لام ست و تجورب و مانند تجورب بجیم و را مهمله و بای موحده وقتیکه پوشید جورب بفتح جیم و را
چیزیست که بپای پوشند و آن را جوربه نیز گویند و این زیاده واوست بعد فا و تشیطن و مانند تشیطن
بشین معجمه و طای مهمله وقتی که شیطنت و سرکشی کند و این زیاده یاست بعد فا و ترهوک و مانند
ترهوک برای مهمله وقتیکه راه رود گویا موج میزند و این واوست بعد عین و تمسکن و مانند تمسکن
بسین مهمله بمعنی سکن یعنی آرام گرفت و این زیاده میم ست بعد تا و تغافل و تکلم و مانند تغافل
بغین معجمه و فا خود را نادان ساختن و تکلم یعنی سخن زدن اول زیاده الف ست بعد فا و دوم بعین
مدغم و بعضی در الحاق ولد اخیر تشبث کرده اند زیرا که الف برای الحاق وقتی میباشد که بدل یا بود
و نیز الف الحاق در میان فعل واقع نمیشود بلکه در آخر می باشد چنانکه در اسلنقی و تفعل نیز ملحق بتدحرج
نمیتواند بود زیرا که تفعل مطاوع فعل ست بتشدید عین ملحق فعل بدحرج نیست از جهت اختلاف مصدر دو در جمله
پس همچنین مطاوع او نیز تضعیف عین برای الحاق نمی باشد و بعضی گفته که مصنف در اطلاق لفظ الحاق
درینجا سهو کرده است و ملحق باحرنجم و بعضها ملحق اند باحرنجم که رباعی مزید فیه است احرنجام بحا و را و
مهملتین و جیم انبوهی کردن نحو اقعنسس مانند اقعنسس بقاف و عین و دو سین مهملات وزن او افعنلل ست
بزیادة همزه و نون و سین آخر مشتق از قعس که بمعنی خروج صدر و دخول ظهر است ضد حدب بحا و دال
مهملتین و بای موحده یعنی برآمد سینه او و در آمد پشت او ضد حدب یعنی کوژپشت شد و اسلنقی و دیگر
اسلنقی ست از نام علی قفاه یعنی وقتیکه بخوابد بر پس سر که در فارسی راشتان بکسر شین منقوطه و تای
فوقانی خوانند بمقابل نگون بکسر نون و ضم کاف پارسی که بر شکم خابیده است وزن او افعنلی ست بزیادة
همزه و نون و الف و غیر ملحق و سوای این ابنیه از مزید ثلاثی غیر ملحق اند و آن ده بناست افعل و فعل و فاعل
و انفعل و افتعل و استفعل و افعال و افعل و افعول و افعوعل نحو اخرج و جرب و قاتل و انطلق و اقتدر
و استخرج و اشهاب و اشهب و اخذ و د[illegible] و اعلوط و مانند اخرج الخ اخرج بخای معجمه و رای مهمله و جیم بیاورد

وجرب بجیم و را مهمله و باء موحده از جره است هر چند که آزموده را از وی بنود سودم * من جرب المجرب حلت
به الندامة * یعنی هر که بیازماید آزموده را فرود آید بوی پشیمانی قاتل بقاف و تاء فوقانی با یکدیگر کارزار
کردن انطلق بطاء مهمله و قاف روان شد اقعندر بقاف و نون و دال و راء مهملتین توانا شد استخرج بیرون آورد
اشهاب بشین معجمه و باء موحده غالب شد سفیدی اسپ بر سیاهی او و همچنین ست اشهب بشین معجمه
باء موحده اغدودن بغین معجمه و دالین مهملتین دراز شدن موی و تمام شد اعلوط بعین معجمه و طاء مهمله
او سخت بگردن اشتر و بالای او رفت و جمیع این که مذکور ست ملحق به خرج برای آن نیستند که مصادر
اینها و مصدر و خرج مختلف اند و استکان قیل افتعل من السکون فالمد شاذ و استکان بالف گفته شده است
که بروزن افتعل ست مشتق از سکون بضمتین سین مهمله و کاف که آرام گرفتن ست پس مد یعنی
الف او شاذ ست و با شباع فتحه کاف ناشی شده و بهر سیده و استکان بمعنی خضع ست یعنی فروتنی کرد
وقیل استفعل من الکون و گفته شده است که استکان بروزن استفعل ست مشتق از کون بالفتح
که بودن ست گویا که بسبب خضوع خود متغیر شد از کونی بسوی کون دیگر چنانکه الحاق و فتی کراز
حالی بسوی حالی بگردد پس اصل استکان استکون باشد فتحه واو بما قبل دادند و او را بالف بدل
کردند استکان شد و بعضی گفته مشتق ست از سکین بالفتح و سکون یاء تحتانی که گوشت زائد فرج زنان
ست زیرا که خاضع در سفل و پستی مسکین مشابه است پس اصل استکان استکین باشد فتحه یاء بما قبل دادند
و بدل بالف کردند استکان شد فالمد قیاسی مد یعنی الف او موافق قیاس ست چنانکه در استقام
و استجاب ست و این مذهب ابو علی فارسی ست و مد در مده حرف علته ساکنی که حرکت ماقبلش موافق باشد
یعنی واو ساکن ماقبل مضموم و یاء ساکن ماقبل مکسور و الف پیوسته ساکن ماقبلش مفتوح ست مثل
ما و لا فعّل لمعان کثیرة پس فعل بفتح عین از برای معنیهای بسیار ست که تحت ضبط نمی آیند زیرا که
مفتوح العین خفیف ست و لهذا استعمل میشود در انواع کثیر از معانی معان بفتح میم و عین مهمله در اصل
معانی بود جمع معنی و آن چیزیست که از لفظ قصد کرده شود و یاء او از برای التقای ساکنین افتاده است
چنانکه در قاض و باب المغالبة مبنی علی فعلته افعله و باب مغالبه بنا کرده میشود بر فعلته بفتح عین در ماضی
و افعله بضم عین در مضارع مغالبه بغین معجمه و باء موحده مفاعله ست و مراد از باب مغالبه فعلی ست که بعد
صیغه مفاعله واقع شود و مسند باشد بسوی غالب اگرچه از باب نصر باشد از جهت بسیار آمدن فعل بمعنی
مغالبه ازین باب مانند کسر بالکسر و کسر بالفتح که بمعنی غلبه در پیری و بسیاری ست مغالبة غلبه جستن بر کسی
و غلبه بفتحتین چیره شدن ست حاصل آنست که مقصود بیان غلبه است در فعلی که آمده است بعد مفاعله

بر دیگرے پس هرگاه که کارمی اقتصا کردن آن را که خیر بوهیوی بوری ست با مدان ارحم کراز

نر بسوی غیر ست پس اگر تو در کرم بود و غلبه کنی و اراده بیان آن داشته باشی بنا کنی فعل

مفتوح العین از جهت کثرت معانی او و خاص کرده اند او از ابواب فعل مفتوح العین

بسوی آنکه مضارع او مضموم العین باشد اگرچه ازین باب بنا شد مانند کرم که از باب شرف ست

و مثل ضرب بنا نکرده اند ای بفضربه اجربه از برای وجهی که مذکور شد نحو کارمنی فکرمته اکرمه مانند کارمنی تا آخر

یعنی کرم کرد مرا پس غلبه کردم در کرم بروی و غلبه میکنم در کرم و کرم بفتحتین جوانمردی ست الا باب وعدت

و بعت و بیعت کبرایه وعدت و بعت و بیعت یعنی مثال خواه واوی باشد خواه یائی و اجوف یائی

و ناقص یائی مانند اخشاه بالکسر پس بدرستیکه شان اینست که بنا کرده میشود از آنها فعله بفتح عین

در ماضی و افعله بکسر عین در غابر زیرا که این مثلات یفعل بضم عین واقع نشده اند پس میگویند در امثله

تو عدنی واعده یعنی وعده کرد پس غلبه کردم در وعده او و غلبه میکنم او را در وعده و بایعنی فبعته

وابیعه و فروخت مرا پس غلبه کردم او را در فروختن و غلبه میکنم او را بایعنی فریبته وارمیته و نیز انداخت

مرا پس غلبه کردم او را در تیر انداختن و غلبه میکنم او را در تیر انداختن بدانکه مصنف استثنا کرد از

قاعده مذکوره معتل فا واوی و یائی را مانند وعد و یسر از بهر آنکه او نقل نمیکنند بسوی یفعل بضم عین تا لازم

نیاید خلاف لغت ایشان زیرا که مثال مضموم العین نیامده است و استثنا کرد معتل عین و لام یائی را

زیرا که نقل نمیکنند او را بسوی یفعل بضم عین بلکه نگاه میدارند از بهر آنکه اجوف و ناقص یائی

از یفعل بضم عین نیامده است از برای آنکه اگر ضمه وی عین را بدل شود با او پس ملتبس شود

بذوات واو و عن الکسائی فی نحو شاعرنی فشعرته اشعره بالفتح شعر بفتح شین معجمه و سکون عین مهمله

شعره [illegible] شعر دیگری بفتح در روایت کرده شده است از کسائی آنکه بنا کرده میشود در مانند شاعرنی

فشعرته شعره بفتح عین در غابر یعنی در لفظی که عین الفعل یا لام الفعلش حرف حلق است از جهت استثقال

حرف حلق یعنی در شعر شعر کرد با من پس شعر کردم من در شعر او را شعر دمیکنم او را شعر راهی بزن که آنهی

بر بسیار آن توان زد و شعری بخوان که با آن حظ کردن توان زد و فعل یکثر فیه العلل و الاحزان و اضداد دیلم

مضارع غائب شرمنا علل بکسر عین مهمله و فتح بیمار بیمار جمع علت بکسر عین و تشدید لام احزان بفتح همزه و

سکون حا مهمله و زا معجمه جمع حزن بالضم و بفتحتین اضداد بفتح همزه و سکون ضاد معجمه جمع ضد بکسر ضاد معجمه

و تشدید دال یعنی بکسر عین بسیار میباشد در بیماریها و اندوه ها و ضد ها را اندوه ها که شادیهاست یعنی

صیغه ماضی مکسور العین اکثر برای علت و غم و فرح میباشد و گاهی از برای غیر اینها نیز باشد کسقم و مرض

عافیه شرح شتائیم

و حزن و فرح همچو سهم تا آخر بسین مهمله و قاف بیا باشد همچنین هر هم به زای مهمله و ضاد معجمه غمگین شده و غم
ننا و را و حا مهملتین شاد شدن شماته مرانش و احزان و افراح اند و مثال غیر ایشان شرب لیشربی
و را مهمله نوشیدن و علم العین هما و انست و تکرار آن در تکرار امثال چندان فایده نیست و فی الالوان
والعیوب والحلی کلها غالبیه یکی بر وزن افعل بجمع اجوف یائی موزن الالام از باب ضرب الوان بالفتح رنگها جمع
لون بالفتح عیوب بضمتین عین مهمله و یای تحتانی و بای موحده جمع عیب بالفتح و آن ... ست در ...
... گویند حلی بضم حای مهمله و کسر لام و تشدید یای تحتانی زیورها جمع حلی بفتح حا و سکون لام ... رنگها و
زیورها نیز بر فعل بکسر عین و مراد از عیب ها عیوب ابدان و نفوس ست شعر آدمی از عیب ...
عیب ست چو آب روان بی خس و خاشاک نیست ... جبار ادم ... عوج ... و خرق بعجم و عین ...
والضم و تحقیق آمده است از آنها ادم بدال مهمله گندم رنگ ست و همچنین سمر بسین و را مهمله ...
و از عیبها اعجف بعین مهمله و جیم و فا لاغر ست و این عیب بدن ست و احمق بحای مهمله و قاف نادان ست
و این عیب نفس ست و خرق بخای معجمه و را مهمله و قاف شرمنده و عجم بعین مهمله و جیم گنگ ست و زعر بزا
و عین مهملتین خودآرا ست یا احمق ست بکسر و ضم یعنی جمیع این الفاظ مکسور العین اند هم مضموم العین
و فعل لافعال الطبائع و فعل بضم عین از برای کارهای سرشت هاست طبائع بفتح طای مهمله و کسر همزه جمع
طبیعت و آن قوتیست که موجود باشد در چیزی و او را شعور نباشد بلکه صادر می شود از وی و نحو آن در برای
مانند افعال طبایع بدانکه مراد از افعال طبایع افعالی اند که فاعل بر آنها مخلوق و مجبول باشد مانند کرم
و جوانمردی و مقصود از مانند افعال طبائع آنست که فاعل بر آنها مفطور باشد اما بسبب تکرار و تکلف
او را ملکه شده باشد در حکمت نظری مقرر شده است که از کیفیات نفسانی آنچه سریع الزوال باشد انرا حال
خوانند و آنچه بطی الزوال بود آنرا ملکه بفتحتین میم و لام خوانند نحو حسن و قبح و کبر و صغر همچو حسن الی آخره بحا و سین
مهملتین نیکو ست و مراد از حسن تناسب اعضا ست بدانکه سزاوار باشد نیست غرض از حسن آنچه از
اکتساب بحصول پیوندد و مانند صفای بدن بالندو زیب و زینت کردن قبح بفتح قاف و بای موحده و حاء
مهمله زشت ست کبر ببای موحده و را مهمله بزرگ است صغر بصاد مهمله و غین و را مهمله خورد ست و کبر و صغر
را مثال نحو افعال طبائع بنابران آورده است که صغر و کبر باختلاف احوال و اوقات مختلف می شوند
و مراد از اثبات تغایر ظاهر یست که عارض میشود شی را در حالیکه صادر ست از طبیعت بسبب ... و ...
نحو نم کان لازما پس از انجا که فعل بضم عین از افعال طبائع و مانند آن میباشد هست فعل مذکور اللازم ...
از جهت عدم توقف ذهن بر متعلق بعد علم آنکه فلان طبیعت حاصل ست صاحب وی را تشنه زبنگ الیه ...

جواب سوال مقدرست و تقریرش آنست که شما گفتند که فعل بضم عین لازم بنا شد و حبتک الدار بضم
عین متعدیست زیرا که حبب برای مثلثه وحاء مهمله و باء موحده ماضی معلوم مونث ست و دار فاعل او
و کاف مفعولش یعنی فراخ ست سر جواب آنست که این مثال شاذست با آنکه محمول ست بر حذف
باء جاره ای رحبت بک پس رحبت نیز لازم باشد ای بفتح همزه و سکون یاء تحتانی حرف تفسیر و تفسیر
پیدا کردن معنی سخن و آشکارا ساختن چیزی پوشیده است سدتین و ذال معجمتین ماضی معلوم از
باب نصر و ضرب و مضاعفست اما باب سدته فالصحیح ان الضم لبیان بنات الواو لا للنقل و اما باب سدته
صیغه ایست که ناظر خیال کند که مضموم العین متعدیست زیرا که میگوئی ساد القوم یسودهم و سودت
و سیادت بالکسر مهتریست پس قول صحیح آنست که درستی که ضم فاء الفعل از برای اظهار بنیاد اوست نه از
برای نقل بنات بالکسر باء موحده و نون تاء فوقانی بنیاد نقل بفتح نون و سکون قاف بردن از جائی
بجائی شعر می زد ل زنگ زدائیست که من میدانم + گوشه میکده جائیست که من میدانم + و اولی
آنست که تقدیر کلام چنین باشد و اما باب سدته جواب اعتراض دیگرست و اعتراض آنست که اصل
سدته وقلته سودته وقولته است بضم عین الفعل چنانکه مذهب کسائیست پس نقل کردند ضم عین بسوی فاء
و حذف کردند عین از جهت التقاء دو ساکنین و تحقیق آمده است فعل بضم عین متعدی و جواب آنست
که اصل سدته وقلته بضم عین نیست و ممنوع ست که چنین باشد از بهر آنکه هرگاه که امر معتل العین مشکل شود
حمل کنند او را بر صحیح و نیامده است در صحیح فعل بضم عین متعدی پس سدته وقلته در اصل مفتوح العین ست
و کذلک باب بعته و همچنین ست باب بعته یعنی صیغه که فاء الفعلش مکسور باشد کسره در و از برای بیان بنای
یاست حاصل آنست که ضمه در سدته و کسره در بعته اصلی نیست که منقول شده باشد از عین الفعل بلکه عارضیست
که برای دلالت بر واو محذوف و یاء محذوف ست اصل سدت و بعت سودت و بیعت بود بفتح واو و یا لتحرکهما
و انفتاح ما قبلهما الف شد و الف برای التقاء ساکنین افتاد و سدت و بعت شد بفتح فاء پس ضمه دادند
فاء را در اول تا دلالت کند بر آنکه واویست و کسره دادند فاء را در ثانی تا دلالت کند بر آنکه یائی ست در اعلال
باب خفت و هبت بیان البنیة براء و عین مهملتین ماضی مجهول جمع مذکر غائب ست از مراعات بالضم نگاه
نگاه داشتن ست خفت بالفتح خاء معجمه و سکون واو و فاء ترسیدن و همچنین ست هبت بالفتح ها و سکون یای
تحتانی هیبة بضم باء موحده و کسر آن و سکون نون و یاء تحتانی و تاء فوقانی بنیاد یعنی رعایت کرده اند باب
خفت و هبت بیان بنیاد در اصل را مراد از باب خفت اجوف واوی مکسور العین ست و مطلوب از باب
هبت اجوف یائی مکسور العین ست حاصل آنست که در خفت فاء را ضمه ندادند تا دلالت کند بر واو محذوف

و نیز کسره دادند فا را در هبت تا دلالت کند بر یای محذوف ملکه کسره دادند فا را در اول و ثانی تا دلالت
کند بر آنکه این صیغه مکسور العین ست بواسطه آنکه بیان بنیه اهم ست از بیان واو و یا زیرا که اول
تعلق میگیرد بمعنی دوم بلفظ و ممکن نبود دلالت بر بنیه در قلت و بعت اگر فتحه میدادند فا را بواسطه آنکه
دلالت نمیکند بر حرکت عین پس ترک کردند بیان بنا را و و یا نیز از بهر حذر کردن از انکه مطلوب
بالکل فوت نشود بدانکه قول غیر صحیح آنست که ضمه در اصل سودت بوده نقل کردند از سودت بفتح
عین بسوی سودت بضم العین پس نقل کردند ضمه را بسوی سین و حذف کردند عین را از جهت
التقاء ساکنین و همچنین ست بعت اصلش بیعت نقل کردند از بیعت بفتح عین بسوی بیعت بکسر عین الخ و عدم
صحت این قول آنست که لازم می آید ایشان را نقل وزن اصلی بسوی وزنی که مخالف اوست در لفظ
شعر زبانگ مخالف جهان پر صداست ٭ دم صور شد دم کش کرناست ٭ و فعل للتعدیة غالبا در فعل
یعنی باب افعال از برای تعدیه ست اکثر تعدیه بفتح تا و سکون عین و کسر دال مهملتین و یا تحتانی
متعدی ساختن فعل لازم نحو اجلسته مانند اجلسته بجیم و سین مهمله نشاندم او را جلست نشستم من لازم
چون همزه افعال آوردند متعدی شد و للتعریض و باب افعال از برای تعریض ست بعین و را مهملتین
و ضاد معجمه و آن عرضه افگندن چیزی ست عرضه بضم عین و سکون را مهملتین و ضاد معجمه چیزی که در میان
انداخته شده است و هر کس متعرض و مزاحم او نشود نحو ابعته مانند ابعته یعنی گردانیدم عرضه از برای
بیع حاصل آنست که گاهی باب افعال برای تعریض میباشد و تعریض گردانیدن مفعول ست بعرض
اصل فعل چنانکه گوئی ابعته ای عرضته للبیع و جعلته منتسبا الیه یعنی عرض کردم او را از برای بیع و گردانیدم
او را نسبت دارنده بسوی بیع و لصیر ورته ذا کذا اصیورة بفتح صاد مهمله و سکون یا تحتانی و ضم را مهمله گردیدن
و ذا بذال معجمه و همچنین کذا یعنی و باب افعال از برای گردیدن چیزی نسبت نمادند چنین حاصل آنست که گاهی
باب افعال میباشد بمعنی گردانیدن چیزی منسوب بسوی فعلی که مشتق ست باب افعال از آن فعل
نحو اغد البعیر مانند این ترکیب اغد بغین معجمه و دال مهمله اصلش اغدد فتحه دال اول بماقبل دادند
و در دوم ادغام کردند اغد شد بعیر بفتح بای موحده و کسر عین و سکون یای تحتانی و رای مهمله اشتر یعنی غده هم
رسانید شتر غده بضم غین معجمه و تشدید دال گوشت پاره مانند زره که در گوشت میباشد و منه احصد الزرع
و از افعل بمعنی صیرورة ست این ترکیب احصد بحا و صاد و دال مهملات مشتق از حصاد بالفتح که درویدن
ست زرع بفتح زای معجمه و سکون عین مهملتین غله که از تخم افشانده روید یعنی لائق حصاد گردید کشت و
قریب بحصاد رسید و احصد الزرع را از اول بنا بر انکه فصل کرد که همو اول در حصول تحقیق آن ست

و معنی او آنست که نزدیک رسید وقت حصاد زرع پس بمقاربه و مقاربه حصول را نازل ساختند
منزل حصول نمی بینی که میگویند احصد الزرع و هنوز حصادش نکرده اند بخلاف اول که بر حصول بالفعل
دلالت میکنند و بهذا استبعد این فعل را بمعنی حینه نفتح حاء مهمله و سکون یاء تحتانی و ضم نون ای آمد زمانه
آن رسیدن هنگام حینیست و و جدته ای صفته و باب افعال از برای یافتن چیزیست بر صفتی که آن
افعال مشتق است از وی یعنی میباشد باب افعال بمعنی آنکه فاعل یافته است مفعول را موصوف بصفتی
که مشتق است از اصل آن فعل و آن صفت بمعنی فاعل است اگر اصل فعل لازم باشد مانند ابخلته
ای وجدته بخیلا و آن صفت بمعنی مفعول است اگر باشد اصل فعل متعدی مثل احمدته ای وجدته محمودا
چنانکه مصنف میگوید نحو احمدته مانند احمدته یعنی یافتم او را محمود و ستوده بفتح حاء مهمله و دال مهملتین بود
و ابخلته و یافتم او را ممسک و زفت بضم زاء منقوط و سکون فاء بخیل بضم باء موحده و سکون خاء
معجمه بالفتح و بفتحتین و ضمتین امساک حضاک از بخیلی پرسیدند که شجاع ترین مردمان کیست گفت آنکس
که آواز درهای جمع نکوش او رسد که چیزی بخورند و زهره اش آب نشود حکیم انوری در مذمت بخیل گوید
شعر ای کاسه تو سیاه و دیگ تو سفید ٭ از آتش و آب هر دو بریده امید ٭ این شسته نمی شود مگر از باران
و آن گرم نمی شود مگر از خورشید و جود بضمتین و او و سیم بمعنی ضد عدم بفتحتین لغت بکسر صاد مهمله و فا
نشان و علامت و للسلب سلب بفتح سین مهمله و سکون لام و باء موحده یعنی و باب افعال گاهی
از برای ربودن باشد یعنی فاعل اصل فعل از مفعول دور کرده است نحو اشکیته مانند اشکیته بضم شین معجمه
یاء تحتانی یعنی دور کردم گله را از و بمعنی فعّل باشد بفتح عین نحو قلته و اقلته ای ثلت البیع فلت
از اه یعنی بر اند اختم بیع را قلته در اصل قیلته بود یاء را بسبب حرکت کما و انفتاح ما قبلها با الف بدل کردند و الف را
بجهت اجتماع ساکنین انداختند و فتحه ثانیه را بکسره بدل کردند تا دلالت کند بر یاء محذوف فی الانتاج
المثل بالفتح اقاله کردن بیع و الاکثر الاقاله و فعّل للتکثیر غالبا للتکثیر نشانه بسیار
کردن یعنی و باب تفعیل برای بسیار کردن است بیشتر و تکثیر گاهی در مفعول میباشد نحو غلّقت مانند غلقت
الابواب بالتشدید معجمه و قاف یعنی بستم درهای را الابواب بالفتح جمع باب **شعر** از در دوست چه گویم بچه عنوان
رفتم ٭ همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم ٭ و قطعت و قطعت بقاف و طاء و عین مهملتین
ای قطعت الاثواب یعنی بریدم جامهای الاثواب بالفتح و سکون ثاء مثلثه جمع ثوب بالفتح و گاه میباشد تکثیر
در نفس فعل مانند جولت بجیم ای کثرت الجولان بفتحتین جیم و واو آن گردشتن دگردیدن هست در کارزار
و طوفت یعنی بسیار کردم طواف را و گاه تکثیر در فاعل باشد مانند موتت المال یعنی بسیار مردمال خواسته

وللتعدیة و باب تفعیل برای متعدی ساختن فعل لازم باشد نحو فرحته مانند این ترکیب یعنی شاد
کردم او را فرحت بفتحتین فا و را و حاء مهملتین شاد شدن از باب علم فرحت شاد شدم چون عین او را
مضاعف کردند متعدی شد ومنه فسقته و از تعدیه است فسقته بفا و سین مهمله و قاف یعنی فاسق گفتم
یا منسوب بسوی فسق کردم او را فسق بکسر فا و سکون سین مهمله توانند نافرمانی کردن و فسقته را از
سابق بنیه از بهر آن فصل کرد که او مخالف فرحته است در آن که متکلم نگردانیده است مفعول را فاعل
فعلی که مشتق است تفعیل ازو بلکه او را منسوب بسوی اصل فعل ساخته است بواسطه آنکه معنی فسقته آنست
که او را فاسق گفتم یا نسبت بسوی فسق کردم و مراد آن نیست که او را فاسق ساختم و فاسق گردانیدم
وللسلب و برای ربودن است نحو جلدت البعیر مانند این مثال جلدت بجیم و دال مهمله یعنی پوست
کندم شتر را جلد بکسر جیم و سکون لام پوست و قردته بقاف و راء و دال مهملتین یعنی دور کردم قراد از
اشتر قراد بضم قاف و راء و دال مهملتین جانوریست که بر حیوانات می‌باشد و آن را در فارسی کنه بفتح
کاف تازی و نون و های مختفی و در هندی کلنی بکسر کاف و سکون لام و کسر نون خوانند و بمعنی فعل و مبنی
فعل بفتح عین باشد نحو زلته و زیلته مانند این ترکیب یعنی دور کردم او را زیل بفتح زای معجمه و سکون
یای تحتانی دور کردن از باب ضرب و کسر زای زلته از برای دلالت بر یای محذوف است و همچنین زیلته

وفاعل لنسبة اصله الی احد الامرین متعلقا بالآخر احد بفتحتین همزه و حاء مهمله و دال آخر
بالمد و فتح خای معجمه للمشارکة بشین معجمه و راء مهمله صریحا فیجئ العکس ضمنا بفتح صاد و سکون
راء مهملتین پیدا العکس بالفتح بازگونه ضمن بکسر ضاد معجمه و سکون میم تو در شکن یعنی باب مفاعله
از برای نسبت اصل خود است که مصدر ثلاثی مجرد است بسوی یکی از دو امر در حالیکه متعلق بیکی آن دو امر
بدیگری از برای شریک ساختن او بود یعنی صریح باشد پس می آید یعنی حاصل میشود عکس در ضمن حاصل آنست
که اصل این باب آنست که در میان دو کس باشد اما در صورت یکی فاعل بود و دوم مفعول و در معنی
مفعول فاعل است و فاعل مفعول نحو ضاربته و شارکته مانند این دو فعل ضاربته بضاد معجمه و راء
مهمله و باء موحده یعنی زدم او را و زد مرا شارکته بشین معجمه و راء مهمله یعنی شریک شدم او را و شریک شد
مرا در فارسی انباز گویند پس هر واحد از دو فاعل است من وجه و مفعول است من وجه [illegible] حاصلش
آنست که هرگاه گفتی ضارب زید عمرا دلالت کرد این ترکیب صریحا نسبت ضرب بسوی زید و تعلق او
بعمر ضمنا و دلالت کرد بر نسبت ضرب بسوی عمر و تعلق او بزید و همچنین شارک بکر خالدا و من ثم جاء غیر
المتعدی متعدیا از انجا که تعلق میگیرد مفاعلة بدیگری آمده است فعل غیر متعدی از باب مفاعلة متعدی

بسوی یک مفعول و آن متعلق ست که منسوب ست بسوی وی اصل فعل نحو کارمته و شاعرته مانند این
در فعل حاصل آنست که اصل کارم کرم ست و آن لازم ست و در باب مفاعله متعدی بسوی یک مفعول
شده است و همچنین شاعرته که اصلش شعر مثل کرم از مشرف ست و دیگر شعر بالکسر دانستن و از
باب نصر آمده است شعر یشعر بضم عین ماضی و مضارع و شعر بالفتح چیره شدن در شعر بر غیر خود و از باب
منع میگویند شاعرنی فشعرته ای غلبته بالشعر والمتعدی الی واحد مغایر للفاعل متعدیا الی اثنین بغایر
بغین معجمه و یای تحتانی بعد الف اسم فاعل باب مفاعله مغایرة غیر یکدیگر بودن اثنین بکسر همزه و سکون
ثای مثلثه و فتح نون و الف در ینجا ملفوظ نیست یعنی آمده است فعل متعدی بسوی یک مفعول که مغایر
ست مر فاعل را در ان که مشارک در فعل نیست متعدی بسوی یک دو مفعول بزیادة مفعول دیگری
که از مغایر فاعل نیست و صلاحیت مشارکة دارد نحو جاذبته الثوب یعنی کشیدم جامه او را و او کشید
جامه مرا زیرا که جذب الثوب متعدیست بسوی مفعول واحد که صالح مشارکة فاعل نیست در جذب
زیرا که جامه جاذب کسی نمیباشد پس واجب شد ازدیاد مفعول دیگر که صالح مشارکة بوده باشد
مجاذبه بایکدیگر چیزی را کشیدن و بایکدیگر نزاع کردن در کشیدن چیزی بخلاف شاتمته بشین معجمه
و تای فوقانی یعنی دشنام دادم او را و او دشنام داد مرا از بهر آنکه ثلاثی در و متعدی بسوی واحد ست
که صالح شرکت ست یعنی شتم بالفتح که دشنام دادن ست پس احتیاج ازدیاد مفعول دیگر نباشد و همچنین ست
مثال شاتمته که مذکور شد دشنام بالضم معروف **نظم** دشنام تلخ جان دگر میدهد مرا ☼ این زهر
پرورشی دیگر میدهد مرا ☼ و بمعنی فعّل و بمعنی فعّل ست بتشدید عین الفعل یعنی از بهر تکثیر ست نحو ضاعفت
مانند ضاعفت بضاد معجمه و عین مهمله و فا بمعنی ضعّفت ست یعنی دو چندان کردم و بمعنی فعل و بمعنی فعل
ست بتخفیف عین الفعل یعنی از برای نسبت فعل ست بسوی فاعل نه غیر فاعل نحو سافرت مانند
سافرت بسین مهمله و فا و رای مهمله بمعنی سفرت یعنی راهگذری **شعر** صوفی نشود صافی تا در نکشد جامی
بسیار سفر باید تا پخته شود خامی ☼ حاصل آنست که سافرت بمعنی نسبت سفر ست بسوی مسافر و نیست
اینجا فعل ثلاثی از لفظ سافرت بمعنی او تا نسبت کرده شود بآن چنانکه در شغلته و شغلته شغل بضم شین
و سکون غین معجمتین و بالفتح و فتحتین و ضمتین بکاری واداشتن **و تفاعل لمشارکة امرین فصاعدا**
فصاعدا صریحا صاعد بالصاد و دال و عین مهملات بالا رونده و منصوب ست بنا بر حال یعنی باب تفاعل
از برای شریک ساختن دو امر ست پس بیشتر از دو امر در اصل فعل از روی صریح نه از روی ضمن و قید صریح
برای احتراز ست از فاعل نحو تشارکا مانند تشارکا بشین معجمه و رای مهمله شریک شدند دو کس و همچنین تضاربا

وتشارکوا وتصاربوا ومن ثم نقص مفعولا عن فاعل وازانجا که تفاعل از برای تشارک امرین است در اصل
فعل صریحاً کم کرده است یک مفعول را از فاعل که مفاعله است زیرا که قصد کرده نشده است تعلق احد
الامرین بدیگر از حیثیت صدور بلکه مقصود مجرد تشارک هر دو امر در اصل فعل پس میگویی تشارک
زید وعمرو بخلاف باب مفاعلة که در ان باب میگویی شارک زید عمراً النقص بنون وقاف وصاد مهمله
ماضی معلوم از باب نصر وصحیح ونقص بالفتح کم کردن است **شعر** مشتاق ترا حیرت دیدار بلا ایست
کم حوصله را ساغر سرشار بلا ایست پس بدانکه در باب تفاعل آنکه متعدی بسوی یک مفعول بود لازم شد
وآنکه متعدی بسوی دو مفعول بود متعدی بسوی یک مفعول گشت **ولیدل علی ان الفاعل اظهر ان**
اصله حاصل وهو منتف عنه لیدل بکسر لام منصوب است بتقدیر ان بعد لام کی اظهر تظاهر صیغه ماضی معلوم
افعال منتف بنون وتاء فوقانی وفا اسم فاعل افتعال اصلش منتفی یا برای التقای ساکنین افتاده
یعنی ومی آید باب تفاعل تا دلالت کند بر آنکه بدرستیکه فاعل پیدا کرده است آن را بدرستیکه اصل حاصل است
مراو را وحال آنکه اصل فعل منتفی از وی نیست حاصل باو **نحو تجاهلت وتغافلت** مانند این دو لفظ تجاهلت
بجیم وهمچنین تغافلت بغین معجمه وفا نادان ساختم خود را با آنکه نادان نبودم ودر بعضی از نسخ شافیه تجاهل
وتغافل واقع شد بغیر تا فوقانی متکلم **ومعنی افعل بمعنی فعل** است بفتح عین **نحو توانیت** بنون ویاء تحتانی
مشتق از ونی بفتح واو وسکون نون بمعنی وهنت یعنی سستی کردم **وتجنی مطاوع فاعل** مطاوع بطاء و
عین مهملتین یعنی ومی آید **تفاعل** قبول کننده فاعل که ماضی معلوم باب مفاعله است **نحو باعدته فتباعد**
مانند این ترکیب یعنی دور کردم او را پس دور شد باعدت وتباعدت بعین ودال مهملتین ومعنی مطاوعه
آنست که فعل دال باشد بر معنی که حاصل شده است از تعلق فعل دیگر که متعدی است وشیخ عبد القاهر رحمة الله علیه
گفته است که معنی مطاوعه آنست که قبول میکند فعل را وممتنع نمی شود ومطاوعه در لغت فرمان برداری
کردن وسازگاری کردن نیست کسی که اوضاع زشت مردم عالم ندیدنی است امروز حرفه نیست که نباشد دستی
وتفعّل لمطاوعة فعّل وباب تفعل از برای مطاوعه وفرمان برداری فعّل است بفتح عین **نحو کسرته فتکسر** مانند
این ترکیب کسر بفتح کاف وسکون سین مهمله شکستن یعنی شکستم او را پس شکسته شد
وللتکلف ومی آید از برای تکلف یعنی رنج چیزی کشیدن ونمودن چیزی که آن نباشد **نحو تشجع وتحلم** مانند
این دو لفظ تشجع بشین معجمه وجیم وعین مهمله دلیری بتکلف نمود وتحلم بحاء مهمله بردباری نمود با آنکه بردبار نبود
چون این معنی ملتبس شود بتفاعل از ین حیثیت که هر یک احد از ان هر دو ثابت نیست که نسبت کرده شده
بسوی او فرق کرده اند میان هر دو بانکه تفعل ممارسة فعل است تا حاصل شود وتفاعل اظهار فعل است

برخلاف او نه برای تحصیل بلکه اظهار میکنند آنرا که بفعل نیست زیرا که فاعل در تحلم زید طلب میکند آن را که حلیم و بردبار و آهسته کار باشد و فاعل در تجاهل زید طلب میکند آنرا که جاهل و نادان و کول باشد و للاتخاذ اتخاذ بتخا و ذال معجمتین یعنی و از برای گرفتن است مراد از اتخاذ آنست که فاعل اصل فعل را مفعول گرداند نحو توسد مانند توسد بسین و دال مهملتین ای توسد الحجر یعنی تکیه ساخت سنگ را و وساده گرفت و سین و دال مهملتین بالحجر بحجر بفتحتین حاء مهمله و جیم و راء مهمله را یعنی سنگ را و نون و بار موحده یعنی از برای یکسو شدن است نحو تاثم و تحرج مانند این دو لفظ اثم بکسر همزه و سکون ثاء مثلثه گناه و تاثم از گناه یکسو شد و حرج بفتحتین و راء مهملتین و جیم از تنگی گناه گرفت و للعمل المتکرر فی مهلة بالضم درنگ یعنی و از برای کار و بار است در درنگ کردن حاصل آنست که تفعل گاهی برای حصول فعل میباشد بتکرار اسم فاعل هست از باب تفعل و مضاعف نحو تجرعته جرعه بضم جیم و سکون راء و عین مهملتین یعنی اشامیدن آبی که آن تجرعته یعنی نوشیدم او را جرعه جرعه و منه تفهم و از عمل تکرر در مهلت است تفهم بفا و تفهم المسئله بالتدریج یعنی دانست مسئله را آهسته آهسته گویا حاصل شده است آنرا که فهمیده است مسئله چیزی بعد چیزی مراد از ناتوانی یار را از نازکی باشد سوال آهسته آهسته جواب آهسته آهسته و بمعنی استفعل و معنی استفعل است یعنی و از برای طلب است نحو تکبر و تعظم مانند این دو لفظ کبر بکسر کاف و سکون باء موحده و راء مهمله گردن کشی عظم بالضم و کسر عین مهمله و فتح ظاء معجمه بزرگی تکبر خود را بزرگ گرفت و ضمیر تعظم خود را گرفت و انفعل لازم رباب انفعال لازم است زیرا که معنی او حصول اثر است و مطاوع فعل و باب انفعال مطاوع فعل بفتح عین میباشد غالباً مطاوع خبر دوم انفعل نحو کسرته فانکسر مانند این ترکیب یعنی شکستم او را پس شکسته شد و قد جاء مطاوع افعل و تحقیق آمده است انفعال مطاوع افعل ضمیر مستتر در جاء فاعل است و مطاوع مفعول با فعل نحو اسفقته فانسفق مانند این ترکیب سفقت بفتح سین مهمله و سکون فاء آسمان خانه ای اسفقت الباب فانسفق یعنی سقف ساختم در را پس قبول سقف کرد و صواب آنست که اسفقته فاسفق بتقدیم فا بر قاف چنانکه در اکثر نسخ واقع است سفوق بالفتح و اسفاق بالکسر در باز کردن اسفقت الباب فانسفق یعنی باز کردم در را پس باز شد و ازعجته فانزعج قلیلا ازعجته بزاء معجمه و عین مهمله و جیم یعنی برکندم او را از جای پس برکنده شد قلیلا مفعول مطلق جاء است بتقدیر مجیئا ای جاء مطاوع فعل مجیئا قلیلا یعنی انفعال مطاوع افعال آمده است آمدن کم و نادر و قد جاء برای تقلیل است و برین تقدیر قلیلا عبث می شود و در بعضی از نسخ قد نیست و تخصیص بالعلاج والتاثیر و خاص کرده میشود انفعال بافعال جوارح و اعضا و تاثیر غیر در او گویا که هر گاه خاص کردند باب انفعال را بطاوعة لازم گرفتند که از افعال جوارح باشد تا مطاوعت او نزدیک

ظاهر گردد بخلاف آنکه از معانی باشد که مطاوعه آن گاهی مخفی میباشد ولهذا نمیگویند علمته فالعلم بحصر مضارع غائب مجهول از باب افتعال بمعنا عُعْت علاج بکسر عین مهمله وجیم تاثیر شباهت شابه اثر کردن ونشان گذاشتن در چیزی ومن ثم قیل انعدم خطاء بفتحتین خاء معجمه وهمزه ومدهمزه نیز لغت ستیعنی از انجاکه باب انفعال مخصوص بعلاج وتاثیر ست گفته شده است که انعدم خطاء ست ونیست صواب زیراکه عدم استیصال موجود یکبارگی ست پس محل علاج وتاثیر نماند یا از برای آنکه هرگاه شئی معدوم شد از وی اثری باقی نماند پس چه قسم غیر را در وی تاثیر بوده باشد در شرح مفتاح مذکورست که انعدم چند نیست وافتعل للمطاوعة غالباً وباب افتعال از برای مطاوعه است اکثر نحو غممته فاغتم مانند این ترکیب غممته فاغتم بغین معجمه یعنی پیدا کردم اندوه را در او پس اندوهگین شد غم بالفتح وتشدید اندوه اندوهگین کردن فرو پوشیدن از باب نصر پس که غم از بلا ودرد ش نرسید از کردش چرخ هیچ گردش نرسید + وللاتخاذ واز برای اتخاذ ست نحو اشتوی مانند اشتوی بکسر شین معجمه والف بریان یعنی از برای خود اخذ شتوا کرد اتخاذ بکسر همزه وتاء فوقانی مشدده وخا وذال معجمتین فراگرفتن وبمعنی تفاعل وبمعنی تفاعل ست نحو اجتوروا مانند این لفظ جوار بکسر جیم وضم آن وکسر او افصح ست همسایگی کردن یعنی بایکدیگر همسایگی کردن واختصموا خصم بفتح خاء معجمه وسکون صاد مهمله دشمن یعنی بایکدیگر دشمن شدن وللتصرف تصرف بصاد وراء مهملتین ونادست در چیزی کردن ودر اصطلاح مبالغه وحیله است در تحصیل چیزی یعنی واز برای تصرف ست نحو اکتسب مانند کسب بسین مهمله وباء موحده وفرق درمیان کسب واکتساب انست که کسب تحصیل شئی ست بهر وجه که باشد بخلاف اکتساب که تحصیل شئی ست بجهت واغراق فکر لهذا الله تعالی فرمود لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت یعنی نفع ست مر نفس را در چیزی که کسب کرده است وضرر ست مر نفس را در چیزی که اکتساب کرده است لازم از برای نفع میباشد وعلی از بهر ضرر حاصل آنست که صواب بر هر فعل حسن بحصول می پیوندد وعقاب بر هر فعل بدی که در ارتکابش مبالغه کند مرتب میگردد واستفعل للسؤال غالباً وباب استفعال اکثر برای خواستن ست ومعنی سوال نسبت فعل ست بسوی او واز برای اراده تحصیل فعلی که گذشته ست استفعال از ان سوال بضم سین مهمله وهمزه وبالضم وسکون همزه نیز لغت ست اما سوال یا سوال صریح اما بکسر همزه وتشدید میم حرف تردید وتخییر است او بالفتح وسکون دوم نحو استکتبه مانند استکتبه یعنی طلب نوشتن کردم او را او تقدیرا یا سوال تقدیری نحو اخرجته مانند استخرجته ای اخرجت الوتد من الحائط وتد بفتحتین واو وتاء فوقانی ودال مهمله میخ حائط بحاء مهمله وکسر همزه وطاء مهمله دیوار یعنی پیوسته سعی کردم وحیله ها ساختم تا برآوردم میخ را از دیوار بلطف وحیله ها نازل ست منزل طلب وللتحول بحاء مهمله یعنی از برای گردیدن ست از حالی بحالی یعنی گردیدن فاعل بسوی اصل فعل نحو استحجر الطین مانند این مثال

تجرّ تنین بحاء مهمله وجیم گذشت طلّین بکسر طاء مهمله وسکون یاء تحتانی گل یعنی سنگ نشد گل وان
البغاث بارضنا تستنسر بغاث به سکون باء موحده وغین معجمه وثاء مثلثه مرغیست سبزه رنگ که مُردار بخورد
ارض بالفتح همزه وسکون راء مهمله وضاد معجمه نسر بفتح نون وسکون سین وراء مهملتین کرکس آن جانوریست
مُردار بخورد که پرها او را در تیر بکار برند یعنی بغاث در زمین ما کرکس میشود و مثلی ست که مستعمل میشود
در قوی گشتن ضعیف و ظالم شدن مظلوم یعنی کرکس را شکار میکند و او را بسی حال انقلاب شد بسوی
آنکه ضعیف قوی شد و قوی ضعیف شعر از ضعف غبار دل زاهم نگریزد * گر باد شوم گرد زراهم
نگریزد * و بمعنی فعل یعنی فعل بفتح عین نحو فرد استقر مانند این مثال ترقات وتشدید راء مهمله
یعنی آرام گرفت و آرام سوای این هشت باب که مذکور شد هیچ باب سوا که مبالغه و دوا
اغراق معانی زائده بمعنی خود ندارند لهذا اینها را ذکر نکرد و این تمام کلام ست در ماضی ثلاثی مجرد
مزید فیه وللرباعی المجرد بناء واحد و فعل رباعی مجرد از حروف زائد را یک بنا ست زیرا که لازم گرفته اند
دران فتحات را از جهت خفت و هرگاه چهار حرکت متواتر و متوالی در کلمه واحد بیاید ساکن کردند
حرف دوم را از بهر آنکه اسکان او بهتر ست از اسکان اول و چهارم از جهت امتناع ابتداء بسکون و وجوب
فتح آخر ماضی وقتیکه مستعمل نشود با ضمیر مرفوع و از اسکان سوم نیز زیرا که رابع وقت اتصال ضمیر ساکن
میگردد پس لازم آید التقاء دو ساکن و مثال آورد یکی برای متعدی و دوم از بهر لازم نحو دحرجه مانند
دحرجته بدال و راء و حاء مهملات گردانیدم او را دحرجه بالفتح و دحراج بالکسر گردانیدن چیزی را و درنج
بدال و راء مهملتین و باء موحده و خاء معجمه یعنی ساکن کرد سر خود را و پیش کرد پشت خود وللمزید فیه ثلاثة و فعل
مزید فیه رباعی را سه بنا ست فقط تفعلل و افعنلل بسکون فا بعد از همزه مکسوره وصل و فتح حروف باقی با تشدید
آخر و افعلل افعلال بود بسکون لام اول و فتح لام باقی فتح لام دوم بلام اول دادند و در لام سوم
ادغام کردند افعلل شد نحو تدحرج مانند تدحرج را و مطاوع دحرج ست میگوئی دحرجته فتدحرج تدحرج
گردیدن و احرنجم بحاء و راء مهملتین و جیم اجتمع و انبوهی کرد و اقشعر بقاف و شین معجمه و عین و راء مهملتین
ای اقشعر جلد الرجل یعنی خاست موی پوست سر و تن مرد در اصل اقشعرر بود اقشعرار موی بر اندام برخاستن و دانهها
بر پوست اعضا برآمدن از سر پا از لرزه یا ترس فرد ز دلها چنان مرد را کینه خواست * که تب بر بدن
موی چون تیر راست * وهی لازمة والابواب سه گانه فعل رباعی مزید فیه لازم اند باستقراء تتبع
المضارع بزیادة حرف المضارعة علی الماضی مضارعه بضاد معجمه و راء و عین مهملتین یعنی مضارع حاصل میشود
ارکان او بزیادة یک حرف مضارعه بر ماضی که چهار اند و جمع در اتین فالکان مجرد اعلی فعل کسرت عینه

او ضمت پس اگر باشد ماضی ثلاثی مجرد بر وزن فعل بفتح عین کسره داده شود عین او در مضارع با ضم داده شود
مانند ضرب یضرب و نصر ینصر گفته است ماضی مجهول مؤنث غائبه از باب ضرب و صحیح و همچنین ضمت از باب
نصر و مضاعف او فتحت انکان العین او اللام حرف حلق غیر الف یا فتح داده شود عین او اگر باشد
عین الفعل و یا لام الفعل او حرف حلق و رای الف زیرا که نیست اعتبار بوی اگرچه است از حروف حلق
از بهر آنکه البته بدل واو یا بدل یا میباشد و معتبر شش تا دیگر اند که جمع اند در اخجعه مانند سال یسال و جهر یجهر
منع یمنع و فتح یفتح و شغل یشغل فخر یفخر جهر بفتح جیم و سکون ها و رای مهمله آشکارا کردن و آواز بلند کردن
در خواندن منح بفتح میم و سکون نون و حای مهمله دادن و بخشیدن و فخر بالفتح نازیدن فتحت مانند کسرت و بابش
اضح ست بدانکه بسوی فتح بودن عین یا لام حرف حلق نا بر آن شرط کرده اند که متحرک مضارع عین ست
و اینجا لازم ست غالبا و حروف حلق چون ثقیل میباشد مناسب ست که حرکت خفیف بوی دهند و اگر حرف حلق
فاء الفعل باشد اعتبار ندارد زیرای آنکه پیوسته ساکن ست قوله غیر الف فیه نظر از بهر آنکه الف اصلی
در فعل نمی باشد پس احتیاج احتراز ازو نباشد مگر آنکه اعتبار الف منقلبه نیز کنند و این وقت کلام مصنف
صحیح می شود باین طرز که گوئیم ماضی مجرد مفتوح العین اگر عین یا لام او حرف حلق باشد مضارع او
مفتوح العین ست این تام ست از آنکه حرف حلق در او اصلی بود یا منقلب پس اگر قید نکند بقول خود
غیر الف وارد شود بحث مانند قال زیرا که جائز نیست فتح عین مضارع او و دانسته باش که لازم نمی آید از وجود
شرط وجود مشروط پس لازم نیست که هر فعلی که عین یا لام او حروف حلق باشد او را رد باید کرد بسوی
فتح مانند دخل یدخل و رجع یرجع اما هر جا که رو میکنند بسوی فتح واجب ست که عین یا لام او حرف حلق
باشد خلاصه مدعا آنست که ماضی مجرد مفتوح العین مضارع او مکسور العین ست مانند ضرب یضرب یا مضموم
العین مثل نصر ینصر از بهر آنکه هرگاه ماضی و مضارع در معنی مختلف اند قصد کردند اختلاف در لفظ باختلاف
حرکت عین که میزان ست و مخالفت در ماضی مفتوح العین و در غابر مکسور العین بیشتر ست از مخالفت
در ماضی مفتوح العین و غابر مضموم العین زیرا که مخالفت در فتح و کسر اعظم ست از مخالفتی که میان فتح و ضم ست
زیرا که فتح علویه است و کسره سفلیه و ضمه میان هر دو شاید مصنف از بهر همین ذکر مضارع مکسور العین
مقدم کرد و گاهی مضارع ماضی مفتوح العین بفتح نیز میباشد شرطیکه عین یا لام حرف حلق باشند و شذ
ابی یابی جواب سوال مقدر ست و تقریرش آنست که شما گفتند اگر عین یا لام ماضی حرف حلق باشد لازم ست
رد او بسوی فتح و در ابی یابی حرف حلق نیست و عین مفتوح ست تقریر جواب آنست که ابی یابی شاذ ست
و خلاف قیاس و میتوان گفت که الف در حروف حلق ست و میتوان گفت که محمول ست بر منع یمنع از بهر آنکه

ببینید او ست ابا بانگ بر باز زدن اگر گویی ابی یأبی چگونه منتشا ذ باشد زیرا که در مصحف مجید واقع شده ست مانند یأبی الله گوییم شاذ و منافی وقوع در کلام فصحا نیست از جهت آنکه شاذ سه قسم ست یکی مخالف قیاس نه مخالف استعمال دوم مخالف استعمال نه مخالف قیاس واین دو قسم مردود ست [illegible] اما قلی یقلی فعامریة قلی بفتح قاف وسکون لام دشمن داشتن عامریة بعین وراء مهملتین منسوب بعامر که پدر قبیله است یعنی واما قلی یقلی که با عدم حرف حلق مفتوح العین است پس لغة قبیله عامر ست وان لغة فصیح نیست یقلی بکسر عین یفعل مضارع ست اما بفتح همزه وتشدید میم کلمه است که در معنی شرط میباشد ولهذا [illegible] فا داخل میشود ودر فارسی داخل لیکن از برای استدراک مستعمل ست شعر یکبار اگر خند دهبار [illegible] اما چه تا آرام گر باید دگر خندد [illegible] ورکن یرکن من التداخل رکون بضمتین را مهمله وکاف [illegible] بچیزی وساکن و آرمیده شدن یعنی اما رکن یرکن که با عدم حرف حلق مفتوح العین [illegible] دو لغت است زیرا که آمده است رکن یرکن از باب نصر واز باب علم پس از اول ماضی گرفتند [illegible] مضارع پس رکن یرکن بفتح [illegible] ماضی ومضارع بهم رسیده والزموا الضم فی الاجوف بالواو والمنقوص [illegible] وراء معجمه لازم شدن وپیوسته بودن از باب علم ست یعنی لازم گرفتند ضم عین [illegible] او در مضارع ناقص بواو مانند یقول ویدعو والکسر فیهما بالیاء ولازم گرفتند کسر عین را [illegible] وناقص بیائی مانند یبیع ویرمی از برای مناسبت ضمه با واو وکسره با یا حاصل آنست [illegible] ومنقوص واوی البته از باب نصر میباشد نه از باب دیگر واجوف یائی ومنقوص یائی [illegible] میباشد نه از ابواب دیگر بنا بر آنکه ضمه را با واو مناسبت ست وکسره را با یا [illegible] بخلاف یخاف ونحو یسعی زیرا که کلام در اینجاست که ماضی مفتوح العین باشد من قال طوحت [illegible] واتوه فطاح یطیح وتاه یتیه شاذ عنده وکسی گفته است طوحت بطا وحاء مهملتین از باب تفعیل [illegible] ازطاح که بمعنی هلاک ست والطوح من کذا در اسم تفضیل توهت واتوه مانند طوحت [illegible] وتاه یتیه شاذ ست تیه یک اوتیه بکسر تاء فوقانی وسکون یاء تحتانی لاف زدن وحیران شدن توهت از باب تفعیل ست حاصل سخن آنست که قول من قال طوحت اشارت ست بسوی اعتراض وتقریرش آنست که ثابت شده است طوحت وتوهت بواو با آنکه گفته طاح یطیح وتاه یتیه پس کسر دادند عین مضارع اجوف واوی را جواب داد بآنکه شاذ ست وقیاس طاح یطوح وتاه یتوه است او من التداخل یا از تداخل لغتین ست زیرا که ماضی از اول که نصر ست ومضارع از دوم که ضرب ست حاصل شده واین سخن ضعیف ست زیرا که اگر یائی باشد بین ماضی ومضارع هر دو یائی خواهد بود والا ثابت نمی شود تداخل واگر ثابت شود طیحت بکسر فا در ماضی

واتوح وتوهات [illegible] واطیح در مضارع تداخل ثابت گردد به آنکه طوحت واطوح وتوهت
واتوه واوی انه پس [illegible] یطیح وتاه یتیه نه طاح یطیح وتاه یتیه وکسیکه گفته است طیحت وتیهت واطیح واتیه
طاح یطیح وتاه یتیه [illegible] بر قیاس ست وبعضی گفته اند که سیبویه از خلیل نقل کرده است که طاح
یطیح وتاه یتیه [illegible] اند مانند ان بان پس برین تقدیر شاذ نباشد. ان بفتح همزه وتشدید نون
بودن وناله کردن [illegible] ام سنگین لان را دیده تر دار دلبی چو نالهٔ زروی در آید اثر دار د بسی
ولم یضموا فی المثال [illegible] معجمه وثا مثلثه ومیم از باب نصر یعنی ضم نداوند عین را در مثال از جهت استثقال
از بهر آنکه [illegible] مضارع معتل الفا لازم می آید اثبات واو از جهت ارتفاع علت موجبه حذف
که وقوع واو [illegible] وکسر پس باشد با ولعا وضمه واین ثقیل ست ووجد یجد ضعیف وجود
بضم [illegible] وجد یجد بضم عین با آنکه مثال ست ضعیف ست ومنفرد اند بسوی
بنی عامر واین لغت [illegible] وکسر عین دران فصیح ست ولزموا الضم فی المضاعف المتعدی
ولازم گرفته اند [illegible] مضارع مضاعف متعدی نه لازم مضاعف بضاد معجمه وعین مهمله وفا اسم
مفعول باب [illegible] چندان شده را گویند ودر اصطلاح لفظی که دو حرف او متجانس باشد
متعدی [illegible] اسم فاعل باب تفاعل وناقص واوی نحو شده مانند شد بشین معجمه ودال
مهمله مشتق [illegible] تشدید دال که استوار کردن ست والزام ضم عین در مضاعف بنابر آنست
که [illegible] می شود مثل یسده پس اگر کسر دهند ثقیل گردد دیده که بفتح میم
وتشدید دال [illegible] جاء الکسر فی یشد وینمه ولعله وتحقیق آمده است کسر در یشد چنانکه مذکور شد ودر ینمه
بنون مشتق از [illegible] وکسر میم که سخن چینی ست ولعله از علل بفتحتین عین مهمله ولام که دو باره
خوردن آب ست [illegible] این عبارت واقع نشده ولزموا الکسر فی حبه یحبه ولازم گرفته اند کسر عین را
یحبه بجاء مهمله [illegible] از حب بالضم وتشدید ثانی که دوست داشتن ست وهو قلیل در لزوم کسر
در مضاعف [illegible] تا قلیل واقع نشده والکلام علی فعل فتحت عینه واگر باشد ماضی بر وزن فعل بکسر
عین فتح [illegible] وآن قیاس ست مانند علم یعلم از جهت تحقیق مخالفت عین ماضی ومضارع اگر باشد
مثال بواو [illegible] از جهت استلزام کسر تخفیف بحذف واو از برای وقوع او در میان یا و کسر لازم آید بکسر
وسکون [illegible] وآن بالکسر یام رده است وآنکه آمده است از فعل مکسور العین با صحت نادر است مانند
نعم ینعم [illegible] وجه هست وبیاید وتجویز نکردند ضم از برای استثقال وطی القول فی باب یبقی
یبقی [illegible] حای مهمله وتشدید یای تحتانی نام پدر قبیله مراد بنی طی یعنی بنی طی میگویند

ورقی یرقی که از باب علم است و از باب ضرب نیز لغت است بقی یبقی انقلب یاء موحده در ماضی بالف
بعد مفتوح ساختن ما قبلش همچنین مجهول که رعی و نهی است بیگویند رعاء و نهاء حاصل آنکه نسبت
که بنی طی یای را که مفتوح باشد و ما قبلش مکسور قلب میکنند بالف بعد قلب کسره بفتحه بواسطه تخفیف
و اما فضل یفضل و نعم ینعم ممن الشواذ اذ و من الله اخل بعضل بفتح فاء و سکون ضاد معجمه افزون آمدن
نعمت بفتح نون و سکون عین نیاز و نعمت زیستن یعنی و اما فضل یفضل بکسر عین در ماضی و ضم او
در غابر و همچنین نعم ینعم پس از لغتهای شاذه است یا از تداخل لغتین است زیرا که اول آمده است
بر وزن دخل یدخل و علم یعلم پس از یکی ماضی گرفتند و از دیگری مضارع و اگر فضل بمعنی فضیلت باشد
که مرد در درجه بلند است ضد نقیصه پس البته از باب نصر است و ثانی آمده است بر وزن کرم یکرم و علم
یعلم و در فضل و نعم کسر عین ماضی و مستقبل نیز لغت است شواذ بفتح شین و تشدید ذال معجمتین جمع شاذ
و در بعضی از نسخ ومن الله اخل است و من الشواذ نیست و اشکال عنی فضل ونعمت و اگر باشد ماضی
بر وزن فعل بضم عین ضم داده شود همین مضارع نه غیر آن مثل شرف یشرف شرافة بفتح شین معجمه و راء
مهمله و شرف بفتحتین بزرگ شدن **شعر** رنج راحت دان چو مطلب شد بزرگ + گرد گله توتیای
چشم گرگ + بدانکه ضم عین مضارع درین باب بنا بران اختیار کرده اند که این باب موضوع است از برای
صفات لازمه پس اختیار کردند در ماضی و مضارع حرکتی که با انضمام دو لب حصول می پیوندد از جهت
تناسب در میان الفاظ و معانی زیرا که معنی انضمام وارد با صاحب خود و ان کان غیر ذلک کسر
ما قبل الآخرة ما لم یکن اول ماضیه تاء زائدة و اگر باشد ماضی در رای آن که ثلاثی مجرد است باین که باشد
ثلاثی مزید فیه و رباعی مجرد و رباعی مزید فیه کسره داده شود در مضارع حرفی که بالای آخر است تا وقتیکه
نباشد در اول ماضی آن مضارع تاء زائد مانند حوقل یحوقل و کرم یکرم و دحرج ندحرج و احرنجم یحرنجم
نحو تعلم و تجاهل و تدحرج مانند تعلم تا آخر امثله ماضی است که در اول او تاء زائد است فلا یغیر مضارع
مجهول غائب مذکر تفعیل یعنی پس تغیر کرده نمی شود ما قبل آخر از فتحه که در ماضی بود مانند تعلم و تجاهل
و تدحرج او لم یکن اللام مکررة ما دامی که باشد لام الفعل در ماضی مکرر یعنی در صورت تکرار لام غیر
ما قبل آخر در مضارع مکسور نمی باشد نحو احمر و احمار مانند احمر و احمار که لام الفعل ماضی مکرر است و آن
را ادغام است تند غم پس نهان کرده می شود ما قبل آخر در حرف آخر ادغام بدال مهمله و غین معجمه
نهان کردن یقال ادغمت اللجام فی فم الفرس یعنی گفته می شود که پنهان کردم لگام را در دهان
اسپ لجام بکسر لام لگام معرب لگام پس میگوئی یحمر و یحمار با ادغام اما ما قبل آخر در تقدیر مکسور است

استثنا کرد از کسر ما قبل آخر مضارع غیر ثلاثی مجرد دو چیز را اول آنکه نخستین او تا زائد باشد و آن سه
باب ست اول تفعل مانند تعلم و میگوید در مضارع او یتعلم بفتح لام زیرا که اگر کسره دهند ملتبس شود مخاطب او
بمضارع علّم یعلّم از بهر آنکه مضارع او نیز در هر دو بحرکت تا ست و حرکات تا رفع التباس نمی کند از جهت امکان
نون دوم ثانی تفاعل مثل تجاهل بالفتح میزنه با کسره تا ملتبس نشود امر مخاطب بمضارع جاهل ثالث تفعلل بجوزیدن حرج
و فتح میدهند در مضارع او تا ملتبس نگردد امر مخاطب او بمضارع دحرج و تجویز نکردند ضمه از برای استثقال ضمه یا دو فتحه
از برای فرق میان مضارعهای ایشان و مصادر ایشان دوم مکرر اللام ست چون احمر و احمار زیرا که میگویند
در مضارع او یحمر و یحمار با ادغام اما در اصل مکسور ست و ادغام از برای اجتماع دو مثل ست و من ثم کان اصل
مضارع افعل یؤفعل و از اینجا که مضارع بزیادة حرف مضارعه بر اول ماضی میباشد هست اصل مضارع افعل مانند
اکرم یافعل مثل یاکرم از جهت اطراد اصل مذکور و آن زیاده مضارع ست بر اول ماضی الا انه رفض لما لزم من
توالی الهمزة فی المتکلم مخفف الجمیع مگر آنکه بدرستیکه آن اصل ترک کرده شده است بحذف همزه ماضی از برای
چیزیکه لازم آمده است از پی در پی آمدن دو همزه در متکلم واحد پس سبک کرده شدند جمیع کلمات مضارع رفض
بفتح راء مهمله و سکون فا و ضاد معجمه و بفتحتین ترک کردن و از اینجاست رافضی بکسر فا منسوب برافضه که جمعش
روافض ست و روافض لشکریست که سردار خود را بگذارند و رافضه گروهی از ان و فرقه شیعه که بزید ابن علی
ابن حسین بیعت کردند بعد از ان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنیم حضرت زید ابا نمود و گفت چگونه
تبرا کنم از ایشان که وزیر و معاون جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند و گذاشتند تا آنکه حجاج
او را شهید کرد و عوام رافضی فاعل غیر محل فعل را دانند متکلم سخن گفتن مصدر ست از باب تفعل صحیح و متکلم
اسم فاعل او ست مخفف الجمیع خفف بخا معجمه و دو فای ماضی مجهول از باب تفعیل و مضاعف تخفیف سبک کردن جمیع بفتح
جیم و کسر میم همه حاصل آنست که اصل یکرم میبایدکه یاکرم باشد زیرا که ماضی او اکرم ست اما همزه ازین کلمه
و از سائر اخوات او مرفوض و مهجور ست از جهت موافقت متکلم واحد این باب که اکرم ست
و اصلش أأکرم بود بدو همزه یکی همزه ماضی و دوم همزه علامت استقبال و اجتماع همزتین قبیح ست پس همزه دوم را
انداختند و همچنین از صیغهای دیگر طردا للباب ساقط گردانیدند تا جمع صیغه هر یک و تیره باشند چنانکه در یعد
که اصلش یوعد ست واو را از جهت وقوع در میان یاء مفتوح و کسره لازم که موجب ثقل و گرانی ست حذف
کردند از الفاظ دیگر مثل تعد و اعد و نعد بواسطه اطراد باب نیز حذف کردند و بعضی شارحان نوشته اند
که اصل متکلم واحد اکرم ست بفتح همزه اول ضمه او از جهت دفع التباس ست بمضارع ثلاثی بعد حذف همزه
دوم و قوله شعر فانه اهل لان یؤکرما شاذ و قول شاعر که مصرعه ست و در مضارع غائب ادخال با همزه مذکور شده

شاذ ست از پیش امیست تبع علی که رستم معنی است بفتح شین معجمه و سکون تحتانی رفتار مجمع مردی که از بیخ و بسیار مهجا و
و بسیار علم خبر مبتدا محذوف ست یعنی [illegible] بفتح کاف و سکون راو کسر سین مهملتین و تشدید یا
تخت کراسی جمع محرم بعین مهمله اسم و التفصیل منها نعت اهل بالفتح و الف بود کربا باشباع فتحه میم
یعنی او محرم ست بر تخت خود در جایگاه نشسته است تمامه زد ستار لیس بدر پیشانیه او سر او بسته مرا
داشته شذوذ الامر و اسم الفاعل و اسم المفعول و افعل التفضیل تقدمت امر و اسم فاعل و اسم مفعول
بیش شده است در کافیه پس احتیاج اعاده نیست **شعر** هر موی خط سبز ترا حسن بما
حرف درین صفحه مکرر نتوان یافت و بیان صفة مشبهه در کافیه از جهت اعراب گذاشته است
هیئة نصر لهذا گفت الصفة المشبهة من نحو فرح علی فرح غالبا صفة مشبهه از مانند فرح بکسر عین می آید
بکسر عین اکثر و آن لغتی ست که شاذ باشد و مقدم کرد بیان ماضی مکسور العین از بهر آنکه بیشتر صفة مشبهه
ماضی مکسور العین می باشد و نیز آنکه صفة مشبهه بکسر العین ست **و قد جاء معه فی بعضها الضم** یعنی آمده
بکسر عین ماضی در بعضی صفات ضم عین نحو ندس بفتح نون و ضم دال و سین مهملتین ای
نیدس بالفتح ندسا و حذر بفتح حا مهمله و ضم ذال معجمه و را مهمله مرد بیدار و خبردار و بکسر عین نیز آمده
عجل بعین مهمله و جیم مرد شتاب کار و حاء بمعنی سلیم و آمده است صفة مشبهه
لام ساده و لی گرید و مار گزیده شیکس بر وزن شکس بفتح شین معجمه و سکون کاف و سین مهمله
بر وزن فعل بضم و سکون عین [illegible] بحا و تشدید را مهملتین مرد آزاد و بر وزن [illegible]
فا و را مهمله خالی و تهی و غیور بر وزن غیور بفتح غین معجمه و ضم یای تحتانی و سکون واو [illegible]
و من الالوان و العیوب و الحلی علی افعل و می آید صفة مشبهه از رنگها و عیبها و زیورها بر وزن افعل
سیاه است و احول که دو بین است و اکحل که سرمه در چشم کشیده است **شعر** [illegible]
سرمه در ان چشم گرانی کند **و من نحو کرم علی کریم غالبا** و صفة مشبهه از مانند کرم بضم عین
بر وزن فعیل است بیشتر و تقدیم بیان ماضی مضموم العین بر ماضی مفتوح العین بنابر آنست که صفة مشبهه
[illegible] ح العین کم ست **و جاءت علی حسن و صعب و صلب و جبان و شجاع و وقور و جنب** آمده
صفة مشبهه از فعل بضم عین بر وزن حشن تا خرخشن بفتح خا و کسر شین معجمتین درشت فعل ست حسن بفتحتین
حا و سین مهملتین نیک فعل ست صعب بفتح صاد و سکون عین مهملتین سخت فعل ست صلب بضم صاد مهمله و سکون
لام سخت فعل ست جبان بفتح جیم و با موحده بددل فعال ست شجاع بضم شین معجمه و جیم بر فعال است وقور بفتح واو
و ضم قاف و سکون واو [illegible] گران بار فعول ست جنب بضمتین جیم و نون و با موحده [illegible] جنابت فعل ست

[illegible] اوزان مذکوره از فعل بفتح عین کم اند از جهت استغنا ازان اوزان باسم فاعل وجاءت
[illegible] و شعیب و ضنین آمده است صفت مشبهه از فعل بفتح عین مانند حریص الخ بفتح حا و کسر را
[illegible] و سکون یای تحتانی [illegible] گذشت فعل ست بفتح فا و سکون فا و عین
اشیب بفتح همزه و سکون شین معجمه و فتح یای تحتانی و بای [illegible] ضیف بفتح ضاد معجمه و تشدید
[illegible] تحتانی [illegible] در اصل [illegible] بر وزن فیعل [illegible] گردند و جمیع ازین صیغهای از باب
[illegible] مانند [illegible] مثل خلا شئ [illegible] فهو خلو صفت مشبهه است یعنی تهی میشود پس او تهی است
[illegible] الجوع [illegible] ها علی فعلان [illegible] صفت مشبهه از همه که فعل بفتح و کسر و ضم عین ما
[illegible] که سیری و سیرابی ست بر وزن فعلان بفتح فا و سکون عین جوع
[illegible] عطش بفتحتین عین و طا مهملتین و شین معجمه بجیم و یای تحتانی و همزه مضارع
[illegible] للام نحو جوعان مانند جوعان بفتح جیم و سکون واو مرد گرسنه مشتق
[illegible] شبعان [illegible] بای موحده و عین مهمله مرد سیر مشتق از شبع بفتحتین شعر
[illegible] دل [illegible] آنچنان جای گرفت ست که مشکل برود وعطشان بفتح عین و سکون
[illegible] در بان [illegible] را مهمله و تشدید یای تحتانی سیراب و شاداب بدانکه اول از باب نصر است
[illegible] از باب علم المصدر این بیان مصدرست ابنیة الثلاثی المجرد کثیرة بناهای مصادر فعل ثلاثی مجرد
[illegible] ابنیه [illegible] بعضی سماعی اند و بعضی قیاسی و مقدم کرد سماعی را از بهر آنکه اکثرست و بیشتر
فعل قتل مانند قتل بفتح قاف و سکون تای فوقانی کشتن فعل ست و از باب نصر و فسق بکسر فا و سکون
سین مهمله و قاف گذشتن فعل ست و از باب نصر و شغل بضم شین و سکون غین معجمتین بکاری و شدن
فعل ست و از باب منع و رحمة بالفتح مهربانی کردن فعلة است و از باب علم و نشدة بکسر نون و سکون شین
معجمه و دال مهمله گم شده را جستن فعلة است و از باب ضرب و کدرة بضم کاف و سکون دال و را مهملتین تیرگی
و تیره شدن فعلة است و از باب علم و دعوی بفتح دال و سکون عین مهملتین یاد کردن و خواستن از باب
نصر و ذکری بکسر ذال معجمه و کاف و را مهمله و الف یاد آوردن و یاد کردن و بنیاد دادن و بنیاد از باب نصر
فی المثنوی شعر سخت ترشد بند من از پند تو * عشق را نشناخت دانشمند تو * و بشری بضم بای موحده
و سکون شین معجمه و را مهمله و الف خبر خوش و مژده دادن و از باب ضرب و لیان بفتح لام و تشدید یای
تحتانی دفع الوقت کردن وام از باب ضرب و حرمان بکسر حا و سکون را مهملتین نومید شدن و از باب
ضرب و غفران بضم غین معجمه و سکون فا آمرزیدن و از باب ضرب و نزوان بفتحتین نون و زای معجمه جستن

بالفتح واز باب نصر وطلب بفتحتین جستن بالضم واز باب نصر خنق بفتح خای معجمه وکسر نون وقاف خفه کردن
وافشردن گلو از باب ضرب وصغر بکسر صاد مهمله وفتح غین معجمه خورد شدن از باب کرم وهدی بضم ها ودال
مهمله والف راه راست نمودن واز باب ضرب اصلش هدی یا متحرک بود وما قبلش مفتوح بالف بدل کرده
هدی شد وغلبة بفتحتین غین معجمه ولام وبای موحده چیره شدن واز باب ضرب وسرقة بفتح سین وکسر
رای مهملتین وقاف دزدیدن واز باب ضرب وذهاب بفتح ذال رفتن واز باب منع وصراف بکسر صاد
ورای مهملتین وفا آرزومند تر شدن سگ ماده واز باب ضرب ودال بالضم وبد همزه گذشت واز باب
منع وزیادة بفتح زای معجمه ودال مهمله نخواستن چیزی دیر بیزار شدن وعبادت کردن واز باب علم ودرایة
بکسر دال ورای مهملتین ویای تحتانی دانستن ودریافتن واز باب ضرب وبغایة بضم بای موحده وغین معجمه
ویای تحتانی طلبیدن واز باب ضرب ودخول بضمتین دال مهمله وخای معجمه درآمدن واز باب نصر وقبول
بفتح قاف وضم بای موحده وسکون واو پذیرفتن واز باب علم در تلویح شرح توضیح شرح تنقیح مسطور است
که مصدر مفتوح الاول برین وزن همین یک لفظ است نه بلفظ دیگر بخلاف مصادری که غیر او هستند که
الفاظ ایشان بسیارست ووجیف بفتح واو وکسر جیم وسکون یای تحتانی طپیدن ولرزان شدن واز
باب ضرب وصهوبة بضمتین صاد مهمله وسکون واو وبای موحده سرخ روی شدن واز باب [illegible] ومدخل
بفتح میم وسکون دال مهمله وفتح خای معجمه درآمدن واز باب نصر ومرجع بفتح میم وسکون رای مهمله [illegible]
واز باب ضرب ومسعاة بفتح میم وسکون سین وعین مهملتین دویدن اصلش مسعیة تا آخر [illegible]
الف شد واز باب منع ومحمدة بفتح میم اول وکسر دوم وسکون حا از باب علم پس جمیع این ابنیه سی وچهار اند [illegible]
سماعی اند وقیاس را دران دخل نیست وعندلیب بوستان آزادی زید الدین [illegible] مصادر مذکوره
را در قید نظم آورده است **نظم** بنظم با تو بگویم بنای مصدر را * که چند وچیست ز باب وصهوبت [illegible]
صراف ومدخل ووذکری حنق صغر بشری * بغایة وسرقه فسق وکدرة وحریان * سوال ونشدة ودعوى
ودرایة ومسعاة * دخول ومحمدة وشغل ورحمة وغفران * هدی ومرجع وقتل زیادة وغلبة * [illegible]
ووجیف وکراهیة وترددان * الا ان الغالب فی فعل للازم نحو رکع علی رکوع مگر آنکه بدر [illegible] اکثر فعل
بفتح عین لازم مانند رکع می آید مصدر بر وزن رکوع بضمتین رای مهمله وکاف که خم شدن [illegible] در معنی
مستثناست از قول او وکثیر است گویا که چنین گفته است مصدر از ثلاثی المجرد سماعی [illegible] ضبط الا ان الغالب
الخ فی المتعدی نحو ضرب علی ضرب ودر فعل بفتح عین متعدی مانند ضرب می آید مصدر بر وزن ضرب
بفتح اول وسکون ثانی وفی [illegible] لعناد [illegible] می آید مصدر [illegible] مانند آن مثل عبر الرؤیا یعنی تعبیر کرد

خواب زاعیر بعین مهمله و یاء مهمله موحده ... رِیا بضم راء مهمله وسکون همزه و واو مبدله از همزه و یاء تحتانی صناع
بفتح صاد مهمله و نون و کسر همزه جمع صنعه بر وزن حنیفه نحو کتب مانند کتب که ماضی مضارع نصر است علی کتابة
بر وزن کتابت بکسر اول نوشتن است وعبارت بالکسر که بیا حقیقت خواب است وفی الاضطراب نحو خفق
علم خفقانا ومی آید مصدر اضطراب که بضاد معجمه وطاء و راء مهملتین جنبیدن و پریشان شدن است مانند خفق
بخاء معجمه وفاء وقاف مصدر بر وزن خفقان بفتحتین جنبیدن علم و سراب از باب نصر بواسطه تنبیه بر حرکت که در مسما
او ست و [illegible] اعلال نکرده اند مانند جولان بجیم و موتان بتاء فوقانی را از برای حمل شیء بر نقیض که حیوان
و فی الاصوات نحو صرخ صراخ ومی آید مصدر در آوازها مانند صرخ بصاد و راء مهملتین وخاء معجمه بر وزن صراخ
بالضم آواز کردن وهمچنین بکا وبکاء زیرا که ماده او از لازم گریه است **شعر** [illegible] گفتم تغافل کرد
خواری را [illegible] دیگر [illegible] اعتباری را به بین ● وقال الفراء اذا جاءک فعل لم تسمع مصدره
فاجعله فعلا للحجاز [illegible] گفته است فراء فیکه بیاید تراء فعل بفتح عین از چیزی که نشنیده مصدر او را
پس بگردان مصدر او را بر وزن فعل بفتح فاء وسکون عین مر اهل حجاز را بکسر حاء مهمله وجیم وزاء معجمه مکه و مدینه
وطائف شهرهای دیگر که میان نجد و غور واقع شده اند و فعول بضمتین فاء و عین مر اهل نجد را بفتح نون وسکون
جیم و دال مهمله زمین بلند خلاف غور بفتح غین معجمه وسکون واو زمین تهامه [illegible] یعنی [illegible] زبان
مصدر یفعل بفتح عین فعل بفتح فاء وسکون عین می باشد ونزد اهل نجد مصدر [illegible] بفتح عین فعول بالضم
می باشد نحو [illegible] راء مهمله و همزه نام مردیست لم اسمع حجه خاطب از باب علم [illegible] جعل بجیم و عین مهمله
امر [illegible] از باب منع صحیح [illegible] وقری بکسر قاف وفتح راء مهمله
مهمانی کردن [illegible] شده منقوص ونحو طلب تخصیص بفعل مانند طلب بفتحتین فاء و عین
خاص کرده شده است بفعل که مضارع مضموم العین است حاصل سخن آنست که بر وزن فعل بفتحتین مصدر مضارع
مکسور العین یا مفتوح العین نیامده است مگر در لفظ غلبا نکه میگویند الا جلب الجرح و الغلب مگر در مصدر
یکی جلب الجرح بفتحتین جیم و لام و باء موحده و زخم جیم وسکون راء و حاء مهملتین که پوست بر آوردن زخم است
مصدر مضاف بسوی فاعل است دوم غلب بفتحتین که مضارع هر دو مکسور العین است قال الجوهری جلب
جلد الجرح یجلب وجلبه بالضم [illegible] بلند شده باشد **بیت** تا دست [illegible]
بت [illegible] گفتگی از دور شد بلند ● وفعل اللازم نحو فرح علی فرح [illegible]
مصنف فعل بفتح عین [illegible] میان فعل بفتح عین را در میان لازم متعدی [illegible]
کرده از اینجا بحرکت عین ومی آید اکثر مصدر فعل بکسر عین لازم فعل فرح بکسر عین بر وزن فرح بفتح [illegible]

والمتعدی نحو جهل علی جهل وی آید بیشتر مصدر فَعِل بکسر عین متعدی مانند جهل بضم جیم و کسر ها بر وزن جهل بکوانه بین
وآن نادانستن ست شعر خیام گوید بیت علمی که درو منفعت سهل بود * آموختنش ز غایت جهل بود * چه باید
سخن از بعد چه میگوئی باید یک حرف بس ست اگر کسی اهل بود * وفی الالوان والعیوب والحلی نحو سمر وادم
علی سمرة و ادمة آید مصدر بیشتر در رنگها و عیبها و زیورها مانند سمر بسین مهمله و کسر میم و ادم بکسر دال مهمله
بر وزن سمرة بالضم گندم رنگ شدن و فعل نحو کرم علی کرامة غالبا و مصادر فعل بضم عین مانند کرم بر وزن
کرامة بالفتح ست اکثر یعنی بزرگوار شدن و نحو عظم بر وزن عظم بکسر عین مهمله و فتح ظاء معجمه بزرگ شدن و کرم بر وزن
کرم بفتحتین جوانمردی و بزرگواری کثیر آید بسیار و این وجه ضبط مصادر ثلاثی مجرد ست
بدانکه اشیائی که واقع می شود بر سه مرتبه اند غالب و کثیر و نادر و کثیر مرتبه متوسط ست میان غالب و نادر
ست الا این صحت و مرض و جذام آورده اند بهر آنکه صحت غالب ست و مرض بفتحتین میم و رای مهمله
و ضاد معجمه که بیماریست و طلوع کثیر ست و جذام بضم جیم و دال مهمله که آنرا در فارسی خوره بضم خا و سکون واو
معدوله و رای غیر منقوط و انجا خوانند بیماریست که از و همه اعضای ریزه ریزه شود دست والمزید فیه والرباعی
قیاسی ست بر نوع او الثلاثی المجرد یعنی و ابنیه مصدر مزید فیه ثلاثی و رباعی مجرد و مزید فیه تمام قیاسی
ست و آن بیست و پنج بناست نحو اکرم علی اکرام مانند اکرم ماضی افعال مصدرش بر وزن اکرام
بالکسر ست بمعنی گرامی داشتن و نحو کرم علی تکرم و مانند کرم ماضی معلوم تفعیل مصدرش بر وزن تکریم ست
بمعنی بزرگ داشتن و تکرمة است بفتح تا و سکون کاف و کسر رای و دانسته باش که اکثر مصادر ناقص تفعیل
باب تفعیل بر این وزن می باشد مانند تصفیة که بصاد مهمله و فا روشن کردن ست و توقیه بقاف که نگاه داشتن
و تسویه بسین مهمله که برابر کردن ست شعر مکن غیبت کسی را ای برادر * که غیبت نیست جز با دیده ابره
حذف تا آخر او را از برای ضرورت شعر و جای کذاب دنیز آمده است کذاب بکسر کاف و تشدید ذال
معجمه و کذاب بکسر کاف و تخفیف ذال معجمه دروغ داشتن و مصدر این باب بر وزن فعال بفتح فا نیز آمده ست
مانند کلام که سخن گفتن ست و همچنین ست سلام و وداع که سلامت داشتن و وداع کردن ست والتزموا
الحذف والتعویض فی نحو تعزیة واجارة واستجارة و لازم گرفته است عرب حذف حرف علت و عوض آوردنش
تای فوقانی و در مانند تعزیة تا آخر حاصل آنست که عرب التزام کرده اند که از مصدر ناقص باب تفعیل بر وزن
تفعلة باشد و از مصدر اجوف باب افعال و باب استفعال حرف علت حذف کنند از جهت تخفیف و عوض
محذوف در آخر تا آرند مثالش تعزیة بعین مهمله و زای معجمه و یای تحتانی قبل مثالش تعزیی یکی از دو یا بجهت تخفیف
حذف کرده تا در آخر عوض محذوف آورده اند و بهتر آنست که تعزیة بر وزن تفعلة بر اصل خود باشد و در لغت صبر فرمودن

پرستش نمودن خویشان [illegible] رده را گویند اجازة بالکسر بهمزه و جیم و زای معجمه دادن اصلش اجوازة بود واو نقل
کرده بماقبل دادند واو در موضع حرکت بود و ماقبلش الحال مفتوح گشت بالف بدل کردند و الف از برای التقای
ساکنین افتاد و تا عوضش آوردند و همچنین است اجارة پس وزن [illegible] قال الله تعالی [illegible] تا که جایز
است ترک تعویض در باب افعال نزدیک اضافت مانند قول الله تعالی اقام الصلوة اصلش اقامة بود
مضاف الیه مقام تا و در باب استفعال این تعویض جایز نداشته اند بواسطه طول کلام [illegible] رسانیدن مضاف
عوض تا که تا را آخر بعد ذکر مضاف الیه بجهت عوض [illegible] الحمد [illegible] یعنی آخر [illegible]
مانند قول الله تعالی استحوذ علیهم الشیطان استحاذ [illegible] مصدر استحوذ است و ابو زید گوید [illegible]
مانند استصحاب و استصواب استجواب و استصواب بصاد مهمله و باء موحده صواب شمردن استجابة بجیم و باء موحده [illegible]
نحو ضارب علی مضاربة و ضراب و مانند ضارب یعنی باب مفاعلة مصدر او بر وزن مضاربة بضم میم [illegible] و فتح راء مهمله [illegible]
است و بر وزن ضراب بالکسر باکسی شمشیر زدن و جستن بز بر ماده بیت قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود [illegible]
بیرحم تو تقصیر نبود [illegible] و مراد شاذ بالکسر میم و تشدید راء مهمله [illegible] مصدر باب مفاعلة [illegible]
و ستیزه کردن و جار قیتال و اینجا گفته اند که قتال فرع قیتال است بایکدیگر کارزار کردن [illegible]
و پرخاش باشد شعر رگوش بریده دران کارزار به فراوان [illegible]
علی تکرم و مانند تکرم یعنی باب تفعیل مصدر او بر وزن تکرم است بفتحتین تا و کاف [illegible]
بزرگ شدن اراده کرده است آنرا که مصدر فعلی که اول او تا است بر طرز ماضی باشد [illegible]
حرف بالای آخر را مانند تکرم [illegible] و تدحرج تدحرجا و تقابل تقابلا و اگر بنا کنی تفعل و تفاعل از ناقص [illegible]
کسره [illegible] اگر یائی باشد از جهت مناسبت او با کسره مثل تمنی تمنیا و تجافی [illegible] اگر از ناقص واوی باشد
قلب کنی واو را بیا و ضمه را بکسره زیرا که هرگاه باشد آخر اسم متمکن واو واجب میباشد قلب [illegible] و قلب ضمه
بالکسره از بهر آنکه واو متطرف ماقبل مضموم دیگر کلام ایشان مرفوض و متروک است مگر [illegible] که اسم متمکن نیست
و جار تملاق آمده است مصدر باب تفعل بر وزن تملاق بکسرتین تا و میم و تشدید [illegible]
کردن و نرمی کردن و از تضارب که باب تفاعل است بر وزن تضاربا بفتح تا [illegible] راء مهمله حاصل
است که در مصدر ناقص تفعل و تفاعل و لفیف مقرون ضمه را بکسره بدل کنند مانند تمنی تمنیا و تحاشی و تحاشیا
و توالی توالیا تمنی آرزو کردن تحاشا بحاء مهمله و شین معجمه یکسو شدن توالی از پی آمدن و الباقی [illegible]
است و فتح باب باقی در مصادر روشن است پس ملحق [illegible] همه بضمه ماقبل آخر باشد مثل تجلبب و تجورب
تشیطن و ترهوک و تمسکن ملحق تدحرج بر وزن ماضی باشند بازیادة تا مانند شملله و حوقله و بیطره و جهوره

وفلفلة وشریفه وفلساة و در مصدر الحق یاء غیر بحم و همچنین یاء غیر ملحق قبل آخر ماضی الف زیاده کنند و مابعد
اول ساکن را کسره دهند بی تغیر مگر در افتعله الف همزه میگردد و در افعوعل واو بیا منقلب میشود مانند [illegible]
واسلنقار واطلاق وانتهار واستخراج واشهاب واشهیاب واعذیراب واغلواط اما بروزن تفعال بروزن
فعیلی بکسرتین فا وعین مشدد و سکون یا و الف نحو الترداد والتحوال و الحثیثی والرمیا للتکثیر مانند این الفاظ
برای بسیار کردن مبالغه است در مصدر اصلی وی آید ترداد و برادو الیین مهملات بسیار کردن و بازدادن
تحوال بجیم بسیار گردیدن و جولان کردن حثیثی بکسرتین حاء مهمله و ثاء مثلثه مشدد و یاء تحتانی مشدد و الف
بسیار نیز ساختن و برغلانیدن و حث نمودن رمیا بکسرتین راء مهمله و میم مشدد و تشدید یاء تحتانی بسیار
تیر انداختن و رمی نمودن و تفعال بکسر شاذ ست وسوی التبیان که بیان کردن ست و تلقاء بقاف که رو
آوردن ست نیامده ویجئ المصدر من الثلاثی المجرد ایضا علی مفعل وی آید مصدر میمی از ثلاثی مجرد
نیز بروزن مفعل بفتح میم و سکون فا اگرچه مسموع نیست ایضا بفتح همزه و سکون یاء تحتانی و ضاد معجمه
مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی آض ایضا ای رجع رجوعا بر گشت بر گشتنی کمقتل ومضرب ومشرب قیاسا
مطردا همچو مقتل بقاف و تاء فوقانی و مضرب بضاد معجمه و راء مهمله و مشرب بشین معجمه و راء مهمله آمدن قیاسی
بسیار مطرد بضم میم و تشدید و فتح طاء و کسر راء مهملتین مانند مرجع بکسر عین شاذ ست مگر در مثال واوی مثل
موضع که بکسر عین ست در اکثر و فتح لغتی ست که او را فرا شنیده است و مصدر میمی بروزن مفعل بضم عین
نیامده است و اما مکرم و معون فلا غیر لهما ثنا در آن و اما مکرم بفتح میم و سکون کاف و ضم راء و معون بفتح میم وضم عین
مهمله و سکون واو نه غیر این دو لفظ پس نادر اند اول بمعنی کرم ست و ثانی بمعنی اعانت و اعداد لا غیر لهما استثنا
محذوف الخبر ست ای لا غیر لهما جائز حتی جعلهما الفراء جمعا لمکرمة و معونة تا آنکه گردانیده است هر دو را
جمع مکرمة را و معونة را مکرمة بفتح میم اول و سکون کاف وضم را معونة بفتح و ضم عین مهمله و سکون واو بانیده [illegible]
که در لغت صحیح نیست مکرم و ملعون دیگر نیامده است ولهذا فرا حکم کرده است که جمع اند بطریق تمرة و تمر از جهت
استبعاد مصدر بر این وزن و قید فصیح بنابران کرده شده که مهلک بضم لام بمعنی هلاک آمده و میسر بیاء تحتانی
بضم سین در اشعار بمعنی فرخ و توانگری آمده است و نگردانیده اند معون از قسم مصدر مکسر بروزن مفعل
آمده اند از برای لزوم کثرة تغیر و آن حذف واو ست و نقل حرکت او بما قبل زیرا که اصلش بر این تقدیر معون
خواهد بود و در تقدیر مفعل بضم عین نمی باشد مگر نقل حرکت واو بما قبل و در صحاح ست که معونة بمعنی اعانت
و مکرمة واحد مکارم ومن غیره علی زنة مفعول کمخرج و مستخرج وی آید مصدر میمی از غیر ثلاثی مجرد خواه ثلاثی
مجرد خواه ثلاثی مزید فیه باشد خواه رباعی مجرد و مزید فیه بروزن اسم مفعول آن باب مانند مخرج بمعنی

اخراج و مستخرج بمعنی استخراج یعنی برآوردن همچنین مدحرج بمعنی دحرجة و محرنجم بمعنے احرنجام پس اسم
مفعول و مصدر میمی و اسم زمان و مکان مشترک باشند و کذلک الباقی همچنین ست بازمانده و اما ما جاء علی
مفعول کالمیسور والمعسور والمجلود والمفتون فقلیل و اما چیزے که آمده است از مصادر میمیه در ثلاثی مجرد بر وزن
مفعول مانند میسور بیا تحتانی و سین و را مهملتین بمعنی آسانی و معسور بعین و سین و را مهملات بمعنی دشواری و مجلود
بجیم و دال مهمله بمعنی جلادت و دلیری و مفتون بفا و تا فوقانی بمعنی فتنه مصدر ست پس کم ست قوله تعالی
بایکم المفتون مصدر ست بر تقدیر یکه با زائده بایکم زائد بود پس مفتون اسم مفعول بودن مصدر در تفسیر حسینی
ست که فستبصر و یبصرون بایکم المفتون پس باشد که یعنی ای محمد و بہ بینند معاندان تو از اهل مکه یعنی آن وقت
که عذاب نازل شود بر ایشان معلوم گردد که بکدام ست از شما فتنه و بلاها یا کدام ست از شما دیوانه یعنی بدانند که
دیوانه تو ئی یا ایشان و فاعلة کالعافیة والعاقبة والباقیة والکاذبة اقل و بعضی مصادر ثلاثی مجرد که آمده است
بر وزن فاعلة بکسر عین همچو عافیة بعین مهمله و فا و یا تحتانی بمعنی معافاة از عافاه الله یعنی بخشید او را خدا از بلا
و در فارسی بمعنی پارسائی و صحت و تندرستی ست و عاقبة بعین مهمله و قاف و بای موحده بمعنی پس بازگشتن
و باقیة بیای موحده و قاف و یای تحتانی بمعنی بقا و دوام و کاذبة بذال معجمه و بای موحده بمعنی دروغ گفتن اندازان
مصادر میمیه که بر وزن مفعول اند اقل بفتحتین همزه و قاف و تشدید لام اسم تفضیل و مضاعف و نحو دحرج علی
دحرجة و دحراج بالکسر و مانند دحراج یعنے رباعی مجرد می آید مصدر او قیاسا بر وزن دحرجة بفتح اول و
سکون دوم و فتح سوم و دحراج بالکسر و نحو زلزل علی زلزال بالکسر و مانند زلزال بر آئین معجمتین که مضاعف
رباعی مجرد ست می آید مصدر او بعد فعللة بر وزن فعلال بکسر فا و فتح آن و سکون عین قیاسا و بکسر افصح زیرا که
اصل ست و جواز فتح از بهر گرانی مضاعف ست و در غیر مضاعف همان کسر فا ست فقط مانند زلزال که
بزرانیدن و جنبانیدن ست اول از جهت تخفیف ست و در بعضے از نسخ بالفتح والکسر واقع شده بتقدیم
فتح بر کسره دانسته باش که مضاعف ثلاثی آنست که عین و لامش یکسان باشد مثل سد که در اصل سدد بود
و مضاعف رباعی آنست که فا و لام اول و عین و لام ثانی در آن یکسان باشد چون صرصر کن بفتح دو صاد
و سکون را اول مهملات باد سخت و سرد ست والمرة من الثلاثی المجرد مما لا تاء فیه علی فعلة و مرة بفتح میم
و تشدید را مهمله که یکبار ست از مصدر ثلاثی مجرد از چیزی که نیست تا در و بر وزن فعلة است بفتح فا و سکون
عین نحو ضربة مانند ضربة که یکبار زدن ست و قتلة که یکبار کشتن ست و بکسر الفاء للنوع و بکسر فا از برای
هیات و شکلی ست که میباشد. فاعل بران از ان حیثیت که فاعل ست حاصل آنست که مراد از نوع هیات حالتی
ست که فاعل بران در وقت فعل میباشد نحو ضربة و قتلة مانند ضربة و قتلة در قول تو ضربته ضربة بد

یعنی زدوم درسنگ زدن زید وقتلت قتلة عمرو یعنی کشتن همچو کشتن عمر شعر شمع الا بدین خانه برون
بردن و کشتن پس تا که همسایه نداند که تو درخانهٔ مائی همچنان که گوئی زید حسن الرکبة وقتیکه سوار شود وبا
سواری او نیک وعمرو حسن الطعمة هرگاه باشد خوردنی او خوب ویاکیزه وما عداه علی المصدر مفعل والخ
ورا او ثلاثی مجرد ست مرة ونوع از جمیع آنها بروزن مصدر مفعل ست خلاصه تقریر آنست که مرة ونوع از جمیع
آنها بروزن مصدر ثلاثی ثم باتا ست وثلاثی مزید فیه ورباعی مجرد اصلی وملحق بوی ورباعی مزید فیه بروزن
مصدر آن باب ست وفرق در مرة ونوع آنست که مرة را وصف میکند بواحد ونوع را بصفتی از صفات
نحو اناخة بکسر همزه ونون وخاء معجمه خوابانیدن شتر انخت اناخة واحدة ودحرجة واحدة ولطرة واحدة
وانخته اناخة شدیدة ودحرجة دحرجة لطیفة ونظرته نظرة عجیبة نوع ومثال ثلاثی مجرد باتا رحمته رحمة واحدة
ورحمته رحمة حسنة فان لم تکن تاؤ زدتها پس اگر نباشد تاء مصدر وقصد کرده مرة را زیاده کنی تا را نحو
حجد مخاطب معلوم از باب نصر اجوف واوی که اصلش لم یکون بود واو را بعد نقل ضمهٔ او بما قبل از برای التقاء
ساکنین حذف کردند زدت بکسر زاء معجمه وسکون دال مهمله ماضی معلوم مخاطب ست از باب ضرب ودال را
با تا برای قرب مخرج بدل کردند وتا را در تا ادغام کردند واتیته اتیانة ولقیته لقاءة شاذ واتیانة شاذ ست یعنی
مصدر ثلاثی مجرد را باتی که از باب ضرب ست اتی ست پس قیاس مرة ونوع در اتینه بالفتح وکسرت و
همچنین مصدر لقی یلقی که از باب علم ست لقی ست بی تا وقیاس مرة ونوع در لقیته بفتح لام وکسر آن ست
واتیانة بزیادة الف ونون ولقاءة بقاف وزیادة الف وهمزه شاذ ست اتی آمدن لقی ملاقات کردن

اسماء الزمان والمکان مما مضارعه مفتوح العین او مضمومها ومن المنقوص علی مفعل اسمهای زمان
که وقت ست ومکان که جا ست باعتبار وقوع فعل در او از غیر تقیید بشخصی یا زمانی یعنی اسمای ظروف از فعل
مضارعی که مفتوح العین ست یا مضموم العین مانند یشرب ویقتل واز منقوص مطلقا یعنی عین الفعلش
بهر حرکتی که باشد بروزن مفعل ست بفتح میم وعین بدانکه در اسم ظرف مضارع مفتوح العین فتح برای
موافقت مضارع ست همچنین در اسم ظرف مضارع که مکسور العین ست کسره از بهر موافقت مضارع ست
ودر مضارع مضموم العین موافقت ممکن نیست زیرا که مفعل بضم عین در کلام ایشان مرفوض ومتروک ست مگر
مکرم ومعون در مضارع مضموم العین نیز اسم ظرف از جهت خفت اختیار کردند وفتح دادند عین را در ظرف منقوص
مانند مرمی از جهت خفت کسره دادند ودر مثال از بهر آن که کسره با واو اخف ست از فتح با واو مانند موعد
واسم ثلاثی مزید فیه ورباعی مجرد مزید فیه بروزن اسم مفعول آن باب باشد که این اسم ظرف از آن باب ست
مانند مخرج ومدحرج از اخراج ودحرج گویا که قصد کرده اند مشابهت ظرف با فعل مضارع در وزن بنا بر آن

اسمای ظرف زمان والمکان

اسم مفعول اخف است از اسم فاعل زیرا که اسم فاعل با کسره است و اسم مفعول با فتح و فتح اخف است از کسره
نحو مشرب و مقتل و مرمی مانند این الفاظ مثل مدعی و مرضی و مبنی مکسوره و المثال علی مفعل و اسماء ظروف
از فعلی که مضارعش مکسور العین است مانند یضرب و از مثال مطلق مثل یعد وزن مفعل است بکسر عین نحو مضرب
و موعد مانند این دو لفظ و منده بالفتح معروف و آن نوید دادن است شعر هر سر راه منتظاری نگرفته که جی
والی که خلاف وعده انیست چه پروردگار ما گرد موعد لو احد من الفضلاء + هم اسم زمان و هم مکان الیاقل + از فعل
و از مثال آید مفعل از ناقص مر از جمیع دیگر میدان مفعل شنوی از این دو قسم غافل بدانکه دوازده اسم حرف از مضارع
مضموم مفتوح و مکسور العین آمده اند و فراء گفته است که فتح در کل اگر چه مسموع نیست جائز است
چنانکه مصنف میگوید و جاء المنسک و آمده است منسک بنون و سین مهمله مکان عبادت و محل گلو بریدن ذبائح
عامل حج و المجزر بجیم و زاء معجمه و راء مهمله محل سر گشتن و المنبت بنون و باء موحده و تاء فوقانی محل رستن گیاه
والمطلع بطاء و عین مهملتین محل بر آمدن چیزی و المشرق بشین معجمه و راء مهمله و قاف محل روشن شدن
و المغرب بغین معجمه جای فرو رفتن چیزی و المفرق و المسقط محل افتادن سر و غیر آن و المسکن بسین مهمله محل قرار و المرفق براء
مهمله و فاء و قاف ارجح ظاهر آنست که بمعنی محل رفق باشد که بکسر اول و سکون ثانی بمعنی نرمی است ضد عنف
بالضم و معنی آرنج بکسر اول و فتح آنست کذا فی بعض الشروح و المسجد بسین مهمله و جیم سر بر زمین نهادن و بعضی
شارحان گفته اند که مسجد بکسر جیم خانه که آنرا برای عبادت بنا کرده باشند خواه در ان سجده کنند یا نکنند
سیبویه گفته است که بفتح جیم موضع سجده است و فتح میم و کسر جیم معروف فی المثنوی شعر
تا نیاری سجده نرهی ای حزون + گر بپیمائی تو مسجد را بکون و المنخر بنون و خاء معجمه و راء مهمله سوراخ بینی از
از نخر نخیر بالمختص آنست که اسماء زمان و مکان یا مفعل است بفتح میم و سکون فاء و فتح عین و یا بکسر عین بالکل
قیاس در جمیع این الفاظ فتح عین است از بهر آنکه منخر از نخیر بفتح عین است و بواقی از مضموم العین اند
و اما منخر فرع منتن و اما منخر بکسر میم و سکون نون و خاء معجمه پس فرع است از منخر بفتح میم و کسر خاء منتن
بکسر میم و سکون نون و کسر تاء فوقانی از غیر این باب که فرع منتن بضم میم و کسر تاء است و مشتق از نتن الشیء
انتن فهو منتن و نتن بالفتح و انتان بالکسر گندیدن و بدبو شدن است فلا تغیر بهما نیست ثابت و در این
هر دو لفظ مذکور در آن هر دو را فرع دیگر بنا بر آن گردانیده شده که منخر بکسر اول و سوم در کلام عرب نیست و
نحو المظنة و المقبرة متجاوز عما لیس بقیاس و مانند مظنه بفتح میم و کسر ظاء معجمه و تشدید نون و مقبره بقاف
و فتح باء موحده و ضم آن و راء مهمله نیست قیاس بلکه مقصور است بر سماع مظنه محل گمان بردن و مقبره گورستان
است و خلاف قیاس درین دو لفظ از دیاد تاست و کسر ظاء و ضم با زیرا که مضارع آنها مضموم العین است

وفتحا دسماقیند مقبره است ومقبره از باب ضرب ونصر است ومظنه از باب نصر ومصنف در شرح مفصل گفته است که در بعضی اسماء ظروف تاء تانیث داخل میشود وباجریان ایشان بر قیاس مثل مزرله که برای عمومه معنی محل نوعرشه ست ومقبره بر غیر قیاس چون مظنه وبعضی گفته اند که لفظی که بروزن مفعله بفتح عین آمده ست مراد ازو مکان فعل ست مانند مقبره که جای گور را گویند ولفظی که بروزن مفعله بضم عین آمده است مقصود ازو محلی ست که از شان او باشد که فعل درو واقع شود چنانکه مراد از مقبره گورستان ست وبقعه گورکه آنجا قبر مردم باشد وما عداه علی لفظ المفعول وانچه در ثلاثی مجرد ست اسم ظرفش بروزن اسم مفعول آن باب ست چنانکه مصدر میمی او نیز برهمین وزن ست الآلة علی مفعل ومفعال ومفعلة واسم آله یعنی چیزیست که بسبب حصول چیزی میشود بروزن مفعل ست بکسر میم وسکون فا وفتح عین ومفعال بکسر میم وسکون فا ومفعله بکسر میم وسکون فا وفتح عین ست کالمحلب هیچو محلب بحاء مهمله وباء موحده اسم ست چیزی را که بوی دوشیده شود ودر حقیقت اسم ست چیز را که در وی دوشند اما برای استعانه ودر روایت اطلاق اسم آله برو کرده اند والمفتاح بفا وتاء فوقانی وحاء مهمله کلید بکسر تین والمسحة بسین وحاء مهملتین جاروب ونحو المسعط ومانند مسعط بضم میم وسکون سین وضم عین وطاء مهملات وآن ظرفی ست که در وسعوط میریزند وسعوط بالفتح داروئیست که در بینی اندازند والمنخل بضم وسکون نون وضم خاء معجمه انچه بوی آرد به بیزند ودر فارسی پرویزن بفتح باء فارسی وسکون راء غیر منقوط ویاء مجهول وفتح راء منقوط گویند حافظ شیرازی راست شعر
سپهر بر شده پرویزن است خون افشان ٭ که ریزه اش سر کسری وتاج پرویز ست ٭ والمدق بضم میم ودال مهمله وتشدید قاف انچه بوی کوبند والمدهن بضم میم وسکون دال وضم هاء مهمله سرمه دان والمحرضة بحاء وراء مهملتین وضاد معجمه ظرف اشنان بضم همزه وسکون شین منقوط ونون که نام گیاهی ست در صحاح ست المحرضة بکسر المیم وفتح الراء وهمین مشهور ست چنانکه در بعضی شروح مذکور ست لیس بقیاس نیست موافق قیاس زیرا که الفاظ مذکور اسماء آله مخصوصه اند بی اعتبار استعانه بآنها در آن فعل بدانکه فصل کرد مصنف مسعط را والفاظ بعد او را که بضمتین اند بلفظ نحو از سه اسم سابق با آنکه همه سماعی اند از آنکه نحو اسم ست بقول خود لیس بقیاس که آن صیغهای سماعی اند بلکه اراده کرده اند که مضموم المیم والعین نیست مانند اخوت خود که سه کلمه اند در جواز اطلاق بر هر آله وآنها اسماء آله مخصوصه اند المصغر المزید فیه لیدل علی التقلیل مصغر لفظی ست که زیاده کرده شده است در وی چیزی تا دلالت کند بر کم کردن از روی تحقیق نزد تامل مانند جبیل که بزرگ باشد یا از روی استهزاء وتهکم پس مفید تعظیم ست مثل دویته تهار با دلیتا بضم تین ولام وتاء فوقانی وتشدید یاء تحتانی بلاء بزرگ شعر خونها دل سر وچمن کرده خراست

تا بیع غم و شوخی نقار بلا گیست شد برا آنکه مراد از مزید فیه لفظ است نه اسم چنانکه در شروح ست زیرا که اسم
شامل ما احیسنه که تصغیر احسنه فعل التعجب ست نمیباشد و از قسم مصغرست از بهر آنکه اگر از مصغرات نمی بود
شاذ جرا گفته میشود و بر تقدیر شاذ و بر تقدیر بودن او مصغر اعتراض کرده اند که حد جامع نیست
زیرا که این شامل نمیشود تصغیر ی را که از برای تعظیم ست مانند دهیتة تصغیر داهیة که بمعنی بلاست و نه شامل
می شود تصغیری را که از برای شفقت و مهربانی ست چنانکه گویند یا بنی بضم با موحده و فتح نون و تشدید
یار تحتانی تصغیر ابنی یعنی ای پسرک من جواب داده اند از اول با آنکه داهیة وقتیکه عظیم باشد سریعة الوصول
ست پس بقه غیر از بهر تقلیل مدت ست و از دوم بآنکه داخل ست در حد و سلامت نمیدانیم آنرا که در و تقلیل نیست
زیرا که شفقت با تقلیل فایده نداد رد فالمتمکن بضم اوله بفتح ثانیه و اجتلاب یاء ساکنة اسم متمکن که قابل اعراب میباشد
در وقت تصغیر ضم داده میشود حرف اول او و فتح داده میشود حرف دوم او و بعد از حرف ثانی او یار ساکنه
است بضم و بفتح مضارع مجهول غائب از باب نصر و منع و مضاعف و صحیح و یکسر ما بعدها فی الاربعة و کسره داده میشود
حرف بعد یار او در کلمه چهار حرفی اصلی و غیر اصلی از جهت مناسبت یا با بعد او مثل دریهم دیکرم تصغیر درهم و یکرم
یکسر مانند بفتح و از باب ضرب بدانکه در مصغر حرف اول را بنا بران ضمه دادند که فرع مکبرست و دال ست
بر مکبر چنانکه دال ست فعل مبنی المفعول بر مبنی للفاعل پس مثل او ضمه دادند و جائز ست که اول بر مکبر مضموم
باشد پس نمیباشد فرق در مصغر و مکبر پس فتحه دادند حرف دوم را زیرا که اخف ست از کسره تا لازم نیاید فعل
بضم اول و کسر دوم که ثقیل ست و زیاده کرده اند یار را زیرا که گاهی نمیباشد فرق میان مصغر و مکبر بضم اول
و فتح دوم مثل صرد که ظاهرست که خاص کردند یار را از برای تصغیر زیرا که خفیف ست از واو و الف زیاده نکردند با آنکه
اخف ست از یا از بهر آنکه از برای جمع زیاده کرده اند مثل دراهم جمع درهم و عکس نکردند بواسطه آنکه الف
اخف ست از یا و جمع اثقل از مصغر و یار را سوم نابران کردند که حرف سوم در فعل مجهول بدل بیا میشود هرگاه
باشد واو مانند دعی پس مناسب ست که یا حرف سوم باشد از جهت مشاکلت میان هر دو که ساکن ست تا بالف
بدل نشود الا فی تاء التانیث و الفیه و الالف و النون المشبهتین بهما و الف افعال جمعا مگر در تاء تانیث
و دو الف تانیث که مقصوره و ممدوده است الف و نون که تشبیه کرده شده بدو الف تانیث در عدم قبول
تا وقتیکه هر کدام حرف رابع واقع شوند و الف افعال در حال که جمع باشد نحو طایحه که نام مردیست و حبلی بالضم
زن آبستن و حمرا بالفتح زن سرخ فام و سکران بالفتح مرد مست و احمال بالفتح جمع حمل بفتحتین جیم و میم اشتر نر
پس ما بعد یا درین کلمات مکسور نمی باشد بلکه بر فتح باقی می باشد مثل طلیحة و حبیلی و حمیرا و سکیران و احیمال بواسطه
ادای حق تاء تانیث که وجوب فتحه ما قبل اوست و محافظت الفها و اگر تاء خامس واقع شود ما بعد یار را مکسور

می سازند همچو جیرجة در تصغیر جرجة و همچنین مکسور میباشد مابعد یا اگر دو الف تانیث
نباشد و اگر دو الف تانیث باشد و غیر رابع واقع شوند و اگر الف و نون مشبه نباشد و اگر الف افعال جمع
نباشد تانیث بنون و تای مثلثه تفعیل ست و همزه الفا الفیه در اصل الفین بود نون از برای اضافت بسوی
ضمیر غائب افتاده مشبه بشین معجمه و بای موحده اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل صحیح و گذشت افعال بالفتح
فعل بهر سه حرکت فا لاتزاد علی اربعة و زیاده کرده نمیشود حروف مصغر بر چهار حرف اصلی یعنی تصغیر نمیکنند
مگر ثلاثی و رباعی را بر افصح لغات یا معنی آنست که زیاده کرده نمیشوند حرفهای مصغر سوای یای تصغیر و یایی که حاصل
میشود از مده چهارم اگر آمده باشد در غیر چهار صورت مستثنی چهار حرف اصلی یا غیر اصلی لا یزاد مضارع مجهول
غائب فلذلک لم یجیء نحو غیر ما الاعیل پس از برای آنکه فهم از عدم زیادت نیامده است در غیر چهار صورت
مستثنی مگر سه صیغه یکی فعیل بضم فا و فتح عین و سکون یا از برای ثلاثی و دیگر فعیعل بضم فا و فتح عین و سکون
یا و کسر عین بواسطه رباعی و دیگر فعیعیل بضم فا و فتح عین و سکون یا و کسر عین و سکون یا از بهر کلمه که رابع
آن مده است و اگر خواهی گوی فعیل و فعیعل و فعیعیل از بهر آنکه نظر درینجا بر شمار حرف ست نه نظر بر حرف اصلی و حرف
زایدست مثل رجیل و دریهم و مکیرم و مفیتیح در مفتاح حاصل آنست که درین نظر درینجا بر عدد حروف ست نه اصلی
و زاید و لهذا گفته اند که مخیرج بر وزن فعیعل ست و از اصغر الخماسی علی ضعفه فالاولی حذف الخامس هرگاه
تصغیر کرده شود اسم خماسی با ضعیف بودن تصغیرش زیرا که در افصح لغات نیامده و استاپس بهترست که دور کرده شود
حرف پنجم از بهر آنکه ثقیل از وی بهم رسیده است پس تصغیر سفرجل سفیرج باشد ضعف بفتح ضاد معجمه و ضم آن و سکون
عین مهمله سستی و ناتوانی ضد قوت صغر بصاد مهمله و غین معجمه و را مهمله ماضی مجهول التفعیل اولی بالفتح والف آخر
اسم تفضیل خامس بخا معجمه و کسر میم و قیل ما اشبه الزائد اشبه بشین معجمه و با موحده ماضی معلوم افعال یعنی
و بعضی گفته اند که بهتر حذف حرفی ست که باشد از حروف زوائد در جنس یا در مشبه پس تصغیر جحمرش جحیمر
باشد زیرا که میم دور از حروف زوائدست و در فرزدق فریزق از بهر آنکه دال تشبیه تاست و تا از حروف
زوائدست وجه تشبیه قرب مخرج ست و سمع الاخفش سفیرجل و شنیده است اخفش از عرب تصغیر سفرجل
سفیرجل بکسر جیم سفرجل سمع ماضی معلوم صحیح ویرد نحو باب و ناب و میزان و موقظ الی اصله لذهاب المقتضی
دور کرده میشود مانند باب که واویست و ناب که یاییست و میزان که یا او بدل واوست و موقظ که یا او بدل
ست بسوی اصل هر کدام از جهت رفتن تقاضا کننده خاصه تقریر آنست که باب را چون تصغیر کنند گویند بویب
باز یاده واو زیرا که بعد تصغیر مقتضی قلب واو یا الف که تحرک او و انفتاح ماقبل بود بر طرف شد و همچنین تصغیر
ناب نییب ست از جهت زائل شدن مقتضی یا الف که تحرک او و انفتاح ماقبل ست و تصغیر میزان موزین ست که

موجب قلب واو بیا کسرهٔ ماقبل است و بعد تصغیر موقظ مویقظ است از بر رفتن باعث قلب یا بواو که ضمه ماقبل
اوست بعد تصغیر ناب نییب و با موحده انیاب جمع ناب بنون و بای موحده دندان انیاب جمع میزان بالکسر ترازو
و موازین جمع موقظ بقاف و ظاء معجمه بیدار کننده اسم فاعل باب افعال مشتق از یقظه بر وزن رحمه و یرد مضارع
غائب مجهول از باب نصر و مضاعف در اصل یردد بضمه دال بماقبل دادند و در دوم ادغام کردند مقتضی
بقاف و ضاد معجمه اسم فاعل باب افتعال و ناقص یائی بخلاف قائم و تراث واو و بخلاف مثل این سه لفظ یعنی
هرگاه قائم را تصغیر کنند گویند قویئم با بقاء همزه نه برد بسوی واو زیرا که علت قلب او بهمزه بودن این کلمه است
اسم فاعل معتل عین و همین معنی بعد تصغیر هم باقی است و چون تراث را تصغیر کنند تریث با بقاء تا نه برد او بسوی
واو بواسطه آنکه باعث بر ابدال واو وارث بیا ضمه اوست و او بعد تصغیر هم است و همچنین تصغیر اد که اصلش
ود است ادید است با بقاء همزه نه برد او بسوی واو از بهر آنکه باعث بر ابدال او بهمزه ضمه اوست و آن بعد تصغیر هم
هست تراث بضم تاء فوقانی و راء مهمله و ثاء مثلثه میراث و آن مال مرده است **شعر** فرزند نخواهد
زبی مال پدر را * خواهد که نماند پدر و مال بماند * خوش نیست ز مرگ پدر و بردن میراث * خواهد که کشندش
که دیت هم بستاند * اد بضم همزه و فتح دال مهمله اولی و بضمتین پدر قبیله است درین و قالوا عیید لقولهم
اعیاد جواب اعتراض است و تقریر آنست که اصل عید عود است واو را بسکونها و انکسار ماقبلها بیا بدل
کردند و رفت مقتضی قلب او بیا در تصغیر و نگفتند عوید و تقریر جواب آنست که گفتند در تصغیر عید بکسر عین مهمله
و سکون یاء تحتانی که روز جشن مسلمانان است که اصلش عود عیید با بقاء یا نه برد بسوی واو با آنکه مثل میزان
است در زوال مقتضی بعد تصغیر از جهت گفتن ایشان اعیاد بالفتح در جمع تکسیر یعنی هرگاه در جمع تکسیر
او را بسوی اصل نکردند در تصغیر نیز نکردند زیرا که تصغیر و تکسیر از باب واحد اند و رد ایشان غالباً
بسوی اصول آنها و در اعیاد واو عاده نکرده اند تا مشتبه نشود باعواد که جمع عود است بالضم و آن
چوب خوشبوی است که در هندوی اگر گویند بفتحتین همزه و کاف فارسی فان کانت مدة ثانیة فالواو لیس اگر
باشد در حرف که اراده تصغیرش کرده ایم مده که حرف دوم است مده بفتح میم و تشدید دال حرف علة ساکنی
که حرکت ماقبلش موافق باشد یعنی واو ساکن ماقبل مضموم و یاء ساکن ماقبلش مکسور و الف همیشه مده است
از جهت انفتاح ماقبلش پیوسته بحذف واو و یا پس آن مده اگر الف نباشد وقت تصغیر بدل میگردد بواو
و نحو ضویرب فی ضارب و ضویریب فی ضیراب مانند ضویرب در تصغیر ضارب که اسم فاعل ضرب است
انقلاب مده که الف است بواو و بواسطه ضمه ماقبلش و ضویریب در تصغیر ضیراب بالکسر که مصدر مفاعله است
انقلاب یا بواو و قلب الف بیا از جهت انکسار ماقبل والاسم علی حرفین یرد محذوفه و اسم مثلی که بر دو حرف است

وقت تصغیر رد کرده میشود بسوی آنکه حذف کرده شده است از وی قیاساً یا غیر قیاس فیقول فی عدة وکل
اسماء عیید واکیل میگوئی در تصغیر عدة بکسر عین و فتح دال مهملتین که وعد است بالکسر بمعنی وعده کردن و در تصغیر
کل بالضم در حالیکه نام مردیست و اصلش اکل است بالفتح بمعنی خوردن وعیید واکیل پس رد فاء الفعل تا بر وزن فعیل
باشد وکل را بنا بران باسم مقید کرد که تصغیر از خواص اسم است نه فعل وفی سه ومذ اسماء ستیهة ومنیذ میگوئی
در تصغیر سه بفتح سین مهمله وها ومذ بضم میم وسکون ذال معجمه در حالیکه اسم است نه حرف مصغر نمیباشد ستیهة
بر وزن فعیل کرده است زیرا که اصل او سته است بدلیل جمع او بر استاه وتاء اخیر بنا بر آنست که این لفظ
مؤنث سماعی است که تا در و مقدر میباشد و وقت تصغیر ظاهر میشود وسته بالفتح وفتحتین مقعد ودر بر شعر دیده مقعد
مگر کور است که همه زور با عصا باشد ومنیذ بر دو نون زیرا که مذ مخفف منذ است ومعنی هر دو ابتدا از زمان است و
دلیل بر آنکه اصل منذ است گفتن قوم است مذ القوم بضم دال نزد یک ملاقات ساکن نه بکسر چه مذ مبنی بر سکون
است ومنیذ مبنی بر ضم وفی دم دمی وحر حریح ومیگوئی در تصغیر دم که بفتح دال مهمله وتخفیف میم خون است
دمی بالضم وفتح دوم وتشدید سوم در لام الفعلش زیرا که اصل او دمو است بفتحتین یا دمی بسکون میم یا حرکت
آن بنا بر اختلاف اقوال پس اصلش دمیو بود یا دمی میباشد واو ویا جمع شدند واول ایشان ساکن بود
واو را یا کردند ویا را در یا ادغام کردند ومیگوئی در حر بکسر وتخفیف را مهملتین که کس است وآنرا در فارسی
جوز بجیم عجمی و واو معروف وزاء منقوطه نیز خوانند وبا لغت هندی بسیار نزدیک است واصلش حرح بود بدلیل
جمع او بر احراح حریح برد لام الفعلش محذوف ورد عدة قیاسی است ودر دیگر او قیاسی نیست وکذلک
باب ابن واسم واخت وبنت وهنت وهنیهة است باب الفاظ یعنی در تصغیر اینها نیز محذوف را رد میکنند مراد
از باب ابن واسم کلمه ایست که آخرش حذف کرده باشند وعوض محذوف در اولش آورده پس اصل ابن
بنو است بفتحتین واصل اسم سمو است بکسر سین مهمله با ضم وفتح آن وسکون میم پس حرف آخر هر دو را حذف
کردند وعوض محذوف همزه وصل آوردند بعد ازین فاء الفعل بواسطه تخفیف پس اگر ابن را تصغیر کنند
بی رد محذوف گویند ابین ونزد یک وصل همزه می افتد پس وزن فعیل نمی باشد واگر نگاه دارند مخالفت
وضع لازم آید باآنکه در وصل در ابتدا به حرکت یا وقت تصغیر احتیاج بهمزه نیست لهذا ابن را در تصغیر
رد بسوی اصل کرده بنی میگویند که اصلش بنیو بود یا و واو جمع شدند واول ایشان ساکن بود واو را بیاء بدل
کردند یا را در یا ادغام وتصغیر اسم سمی که اصلش سمیو بود ومراد از باب اخت وبنت وهنت کلمه ایست
که واو اولش حذف کرده باشند تا عوضش گردانیده پس اگر مثل اخت را بی رد محذوف تصغیر کنند فعیل را
مبنی بر وسار اعتبار کرده باشند تا نیث را آن در حکم کلمه دیگر است پس واجب شد رد محذوف پس

میگوئی در تصغیر اخت که خواهرست اخیة بتشدید یای تحتانی اصلش اخیوة همچنین در تصغیر بنت بکسر با و سکون
نون که دخترست بنیة بتشدید یا اصلش بنیوة و در تصغیر هنت بفتح ها و سکون نون که اندام نهانی مرد و زن است
هنیة بتشدید یا اصلش هنیوة بخلاف باب میت و یار و ناس بخلاف باب میت الخ یعنی کلماتی که حرفی از آنها
حذف کرده اند بنا بر فعیل ممکن است در آنها رد نمیکنند پس میگوئی در تصغیر میت بفتح میم و سکون یای تحتانی
که در اصل میتة بود بر وزن فعیل بتخفیف یا بی رد محذوف و نمیگوئی میت بتشدید یا برد محذوف از جهت بنا
فعیل از میت و میگوئی در تصغیر هار برای مهمله که طرف شکسته است و اصلش هاور بود هویر
بی رد محذوف و نه هویر بتشدید یا برد محذوف که اصلش هویر باشد و میگوئی در تصغیر ناس بنون و سین مهمله
که مردم است و اصلش اناس بضم همزه نویس بی رد محذوف نه انیس برد محذوف زیرا که ناس مشتق است
از انس بالضم که خوگر شدن است شعر مردم در آمیز گر مردمی * که با آدمی خوگرست آدمی * و
اذا ولی یاء التصغیر واو والف منقلبة او زائدة قلبتا یاء و هرگاه متصل شود یای تصغیر را واو یا الفی که بدل
از واو و یا از یا مانند عصا و رحے یا زائدست همچو رساله بدل کرده شوند آن واو و الف بیا و ادغام کرده شود
یای تصغیر در آن یا و ولی ماضی معلوم از باب حسب و لفیف مفروق و یاء مفعول اوست و واو فاعل والف
معطوف است برو او منقلبة بقاف و بای موحده اسم فاعل مونث باب انفعال و صحیح و همچنین زائدة که
اجوف یائی است قلبتا بقاف و بای موحده ماضی مجهول مونث غائبه تثنیه و از باب ضرب صحیح وکذلک الهمزة
المنقلبة بعد ها و همچنین قلب کرده میشود بیا همزه منقلبه که بعد الف است مانند عطاء نحو عریة و عصیة و رسیلة
مانند این الفاظ عروة بضم عین و سکون را مهملتین دسته دلو و کوزه و جز آن تصغیرش عریة بتشدید یا اصلش
عریوة بود واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن است واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام کردند عصا
بفتح عین و صاد مهملتین چوبدستی تصغیرش عصیة بتشدید یا اصلش عصیوة بود تا برای تانیث معنوی است
که در و مقدر بود رساله بکسر را و سین مهملتین پیغام گذاردے و کتاب خورد تصغیرش رسیلة بتشدید یا الف
زائد را بیا بدل کردند و یا در یا ادغام کردند و تصحیحها فی باب اسید و جدیل قلیل جواب سوال است و تقریرش
آنست که اصل مذکور منقوض است باسود و جدول و متصل شده است بیای تصغیر واو در هر کلمه و تقریر جواب آنست
که تصحیح داشتن واو در باب اسید که بتشدید یا تصغیر اسود است که چیزے سیاه را گویند و جدیل که بتشدید
یا تصغیر جدول است که بفتح جیم و کسران و سکون دال مهمله جوی خرد است همچو اسیود و جدیول کم است در لغت
فصیح نمی آید گویا که شخصی که تصحیح واو تجویز کرده رعایت تکبیر او کرده که اسود است و عدم تبدیل واو اسود بالف
از جهت رفع التباس بفعل است و در جدول رعایت الحاق بدانکه مکبر با با موحده و را مهمله بر وزان ملحق باسمی که گویند

که او را تصغیر نکرده باشند مقابل مصغر بر وزن مرضع فان اتفق اجتماع ثلث یاءات حذفت الاخیرة
نسیا یاءات بیاء تحتانی و همزه والف جمع یاء یعنی پس اگر اتفاق افتد بعد قلب ندکه رسیم آمدن سه یاء حذف
کرده شود یاء آخر نسیا منسیا بفتح نون و سکون سین مهمله و یاء تحتانی یعنی چیزی گذاشته فراموش شده
واین عبارت در مصحف مجید واقع شده علی الافصح گردانیدن یاء از میا منسیا بر لغت فصیح ترست اتفق ماضی
معلوم باب افتعال و مثال واوی اصلش اوتفق وا | را از جهت قربت تاء افتعال تا بدل کردند و تا در تا ادغام
کردند اجتماع بجیم و میم مهمله مصدر باب افتعال صحیح و حذفت بحاء مهمله و ذال معجمه و تا ماضی مجهول از باب ضرب
صحیح اخیر بفتح همزه و کسر خاء معجمه و سکون یاء تحتانی پس مین کقولک فی عطاء و اداوة و غاویة و معاویة عطی
واویة و غویة و معیة یعنی چو گفتن تو در عطاء عطی الخ عطاء بفتح عین و طاء مهملتین بخشش
و اصل عطاء عطاو است واو را بهمزه بدل کردند از جهت وقوع او در طرف بعد الف زائد چون تصغیر کردند بدل
کردند الف را بیاء از انکه شد موجب قلب واو بهمزه پس رد کردند بسوی اصل و گفتند عطیو و بعد ازان قلب
کردند واو را بیاء از جهت تطرف و انکسار ما قبل پس جمع شد سه یاء اول یاء تصغیر دوم بدل از الف عطاء
چنانکه در عصا گفتیم و سوم منقلب از واو پس حذف کردند یاء آخر را بواسطه استثقال که از جمع یاءات
بهم رسیده بود و گردانیدند اعراب بر ما قبل او پس گفتند بادغام یاء در یاء و اگر حذف را اعتبار نمایند عطی
گویند بکسر در حال رفع مانند قاض اداوة بکسر همزه و دال مهمله آفتابه الف اداوة را که بعد یاء تصغیر واقع ست
بیاء بدل کردند گشت ادیوة بعد ازان واو را از جهت انکسار ما قبل بیاء بدل کردند و گشت ادییة بیاءات
اول یاء تصغیر دوم بدل الف سوم بدل واو پس حذف کردند یاء آخر را و گفتند ادیة بادغام یاء در یاء غاویة
بغین معجمه یعنی گمراهی و اصل در تصغیرش غویویة از جهت انقلاب الف غاویة در تصغیر بواو و بعد ازان قلب
واو دوم از غویویة بیاء پس گشت غوییة بسه یاء اول یاء تصغیر دوم بدل بواو که عین الفعل ست و سوم لام
الفعل پس حذف کردند یاء آخر را و گفتند غویة بادغام یاء در یاء معاویة بالضم نام مردیست اصل در تصغیرش
معیویة زیرا که حذف کردند از معاویة الف تا ممکن باشد بناء تصغیر و بعد ازان قلب کردند واو را بیاء پس
شد معییة بیاءات و در جمیع این کلمات بعد حذف یاء آخر یاء ثانی را فتح میدهی از جهت تاء تانیث باید دانست
که لف بفتح لام و تشدید فا پیچیدن است و نشر بفتح نون و سکون شین پراگنده کردن در اصطلاح عربیت عبارت
از ایراد لفظ چند و بعد ازان بیان ایشان بالفاظ دیگر اول را لف گویند و ثانی را نشر و اگر نشر موافق لف
ترتیب باشد لف و نشر مرتب گویند و اگر نشر موافق ترتیب لف نباشد لف و نشر غیر مرتب گویند و از الف و نشر
مشوش نیز گویند مثال اول ع بروز نبرد آن یل ارجمند * بشمشیر و تیر و گرز و کمند * برید و درید و شکست و

به بیت * بیلان اسر و سینه و باو دست * مثال ثانی شعر یاقوت ناب و آب طرب هست جام می * آب طرب دان کن
و یاقوت ناب خواه * و قیاس احوی احی غیر منصرف و قیاس احوی بفتح همزه و سکون حاء مهمله و الف که حیوان
سیاه موست احی غیر منصرف ست زیرا که اصلش در تصغیر احیوی ست واو را مانند عروة بیا بدل کردند احیی گردید
پس یاء و یاء آخر را نسیا منسیا حذف کردند بنا بر لغت فصیح پس گشت احی با دغام یاء در یاء و بقاء اعراب غیر منصرف
بر یاء دوم و بقاء زیاده در اول وی همزه زیاده فعل کا ثبت در منع صرف از برای وزن فعل اگرچه بر صیغه فعل
باقی نمانده است چنانکه میگویی افضل منک و منع میکنی از صرف به وسبب و راحی دو وزن فعل و وصف ست
و عیسی یصرفه و عیسی ابن عمر استاد خلیل منصرف میسازد احی را از جهت عدم بقاء او بر وزن افعل چنانکه خیر
و شر اند و این سخن ضعیف ست بواسطه آنکه معتبر بقاء زیاده ست در اول وی و درین دو کلمه باقی نمانده است
و در احی باقی مانده است عیسی بکسر عین و سکون یاء تحتانی و سین مهمله و الف غیر منصرف ست بواسطه علمیه
و عجمیه یصرف مضارع غائب معلوم از باب ضرب و صحیح و قال ابو عمرو احی و گفته است ابو عمرو احی و تنوین در حال
رفع و جر در رنگ قاض پس او محذوف را نسیا منسیا میداند و تنوین در و مانند تنوین جوار ست در رفع
و جر ابو عمرو بفتح عین و سکون میم و علی قیاس اسید احیو و اما بر قیاس اسید صحیح واجب ست که گویند احیو
بکسر و تنوین در رفع و جر و احیوی بفتح یاء آخر در حال نصب باتفاق زیرا که برین تقدیر یاءات جمع نشده اند
تا یاء آخر حذف کرده شود بلکه واو صحیح ست پس اصل احیو احیوی میباشد پس اعلال رفعا و جرا مثل قاض بود
و در حال نصب متحرک و یراد فی المونث الثلاثی بغیر تاء کعیینة و اذینة و زیاده کرده میشود در مونث ثلاثی که
بغیر تاء ست در تصغیر تاء مقدر چو عیینة در تصغیر عین که بفتح عین مهمله و سکون یاء تحتانی چشم و چشمه آفتاب
و زر و ابر و غیر آنرا گویند و اذینة در تصغیر اذن بالضم و بضمتین و همزه و ذال معجمه که گوش را خوانند بواسطه آنکه
در تصغیر رد میکنند اشیاء را بسوی اصل خود و عریب و عریس شاذ و عریب تصغیر عرب بفتحتین عین و راء مهملتین
که مونث ست بتاویل قبیله بی رد تاء شاذ ست همچنین عریس تصغیر عرس بکسر عین و سکون راء و سین مهمله که زنی
با شوی ست بی رد تاء شاذ ست و عروس بالضم و لیمه عروسی ست مذکر و مونث میباشد و لیمه بفتح واو و کسر لام
و سکون یاء تحتانی مهمانی عروس بخلاف الرباعی بخلاف مونث رباعی که مصغر او بی تاء می باشد کعقیرب همچو عقیرب
در تصغیر عقرب بفتح عین مهمله و سکون قاف و فتح راء مهمله که کژدم ست زیرا که حرف رابع قائم مقام تاء تانیث
ست و نیز اگر با یاء تصغیر تاء زیاده کنند کلمه ثقیل گردد و قدیدیمة و وریئة شاذ و قدیدیمة تصغیر قدام بضم قاف
و تشدید دال مهمله که پیش روی چیزی ست و وریئة بتشدید یاء تحتانی مکسور و همزه بعد وے تصغیر وراء
بفتح واو و راء مهمله و الف ممدوده و الف که پیش و پس ست و از لغات الاضداد شاذ ست زیرا که این هر دو

مؤنث غیر ثلاثی مزید اند و قیاس در مصغرات ایشان حذف تا ست وقد یحذف الف التانیث المقصورة غیر
الرابعة وگاهی حذف کرده میشود در تصغیر الف تانیث مقصوره که غیر حرف چهارم ست نحو جحیجب و حویلی فی جحجبی و حولایا
مانند جحیجب در جحجبی بفتح جیم و سکون حاء مهمله و جیم و بای موحده که نام مردیست مهتر قبیله ایست از انصار و چون
حویلی بتشدید یاء دوم در حولایا بفتح حاء مهمله و سکون واو و یای تحتانی که علم موضعی ست و در مثل این دو کلمه
حرف چهارم حذف نکردند بنا بر آنکه حرف پنجم زاید را ثقیل داشته اند نه رابع را و حویلی تصغیر حولایا بواسطه آنست
که بعد حذف الف تانیث مده که بعد کسره تصغیر واقع شده بود قلب کردند بیا چنانکه مذکور شد و یا را در یا
ادغام نمودند و تثبت الممدودة مطلقا و ثابت داشته میشود الف ممدوده تانیث در مصغر مطلقا خواه زائد
رابع باشد یا خامس یا زیاده از آن مانند حمیراء و خنیفساء در حمراء بفتح حاء و خنفساء حمیراء لقب حضرت
عائشه است رض و گویند حمیره بالضم یعنی سفید سرخ آمده و او را حمیراء بواسطه آن خوانند که سفید رنگ بود و خنفسا
بالضم خاء معجمه و سکون نون و فتح فاء و سین مهمله کرمی ست گنده بوی خوش سازی شود و آن را جعل بالضم جیم و
فتح عین مهمله سیاه خوانند و در فارسی سرگین گردانک شعر گر جعل در دسترنج گل را ید بلبل از بهر مداواش ساید
صندل بد و ثبوت الثانی فی بعلبک ثبوت مفعول مطلق ست یعنی همچو ثابت بودن کلمه دوم در بعلبک تصغیر
بعلبک بفتح بای موحده و سکون عین مهمله و فتحتین لام و بای موحده و کاف مشدد نام شهریست در شام القوم البیاد
پیغمبر بعل نام بت را در انجا می شنیدند گویا که الف و همزه کلمه ایست اسم ممدود را کالمرکب ساختند و او را
نگاه داشتند و همچنین خمیسة عشر و عبید الله والمدة الواقعة بعد کسرة التصغیر تنقلب یاء ان لم تکن ایاها و مده
که واقع ست بعد کسره تصغیر یعنی کسره که از تصغیر بهم رسیده ست بدل میشود بیا اگر نباشد مده یا یعنی واو و الف
باشد و اگر مده یا باشد باقی ماند و منقلب نگردد نحو مفیتیح در مفتاح بقلب الف بیا و کریدیس و همچو کریدیس در کردوس
بقلب واو بیا و آن بضم کاف و سکون را و ضم دال مهملتین و سکون واو و سین مهمله گاو بزرگ اسپ ست شمال
یا مده است قنیدیل در قندیل بالکسر چراغدان شیشه است و منیدیل در مندیل که بالکسر دستارست و ذو الزیادتین
غیرها من الثلاثی یحذف اقلهما فائدة و در اسمی که صاحب دو حرف زائد ست زیاده مده که بعد کسره تصغیر میباشد
از ثلاثی حذف میکنی حرفی را از آن دو حرف زائد که کمتر هر دو ست از روی فائده یعنی حرفی که فائده اش
کمتر باشد او را حذف میکنی نحو مطیلق و مغیلم و مضیرب و مقیدم فی منطلق و مغتلم و مضارب و مقدم مانند
مطیلق در منطلق که بطاء مهمله و قاف اسم فاعل باب انفعال ست و بمعنی رونده پس درین لفظ میم و نون
زائد ست و میم مفید معنی فاعلیه و نون مفید معنی مطاوعه است اما اگر میم نباشد معنی فاعلیه میرود پس
او باقی اولی ست از نون و مغیلم در مغتلم که بغین معجمه و تاء فوقانی اسم فاعل باب افتعال ست و بمعنی

کاسه شنیده اشتر و دیگر حیوانات و حکم تا مثل حکم نون ست و بحیین میم و الف در مضیریب که تصغیر مضارب اسم فاعل باب مفاعلة است بضاد معجمه و راء مهمله و در مقیدم که تصغیر مقدم ست اسم فاعل تفعیل بقاف و دال مهمله که دران میم و دال زائد ست مضاربه شمشیر زدن و مال بکسی دادن از برای تجارت که نفع آن مشترک باشد تقدیم پیش کردن و اگر یکی از دو زائده باشد حذف کرده شود فان تساوتا فخیر تساوتا در اصل تساویتا بود یا متحرک بود و ما قبلش مفتوح بالف بدل کردند و الف بالتقاء ساکنین افتاد و فتحه تا در وی عارضی ست که بسبب اتصال الف تثنیه بهم رسیده و در اصل ساکن ست یعنی پس اگر برابر باشد دو حرف ست در مده پس تو مختاری و اختیار داری در حذف یکی از ان دو زائد که خواسته باشی مخیر بخاء معجمه و یاء تحتانی و راء مهمله اسم مفعول باب تفعیل و اجوف یائی و خبر مبتدا محذوف ای فانت مخیر کقلینسة و قلیسة مخیر قلینسة در تصغیر قلنسوة بفتحتین قاف و لام و سکون نون و ضم سین مهمله که بمعنی کلاه است پس نون و واو در دو زائده است و هر یکی را بر دیگرے افزونی نیست اگر واو را حذف کنی گوئی قلیسة و اگر نون را حذف کنی گوئی قلینسة بعد قلب واو متطرفه پس کسره بیا و حبینط و حبیط مانند حبنبط در تصغیر حبنطی بفتحتین حاء مهمله و باء موحده و سکون نون و طاء مهمله و الف که مرد و بزرگ شکم ست پس در وی نون و الف زائد ست و هیچ یکی را بر دیگرے فضیلت نیست اگر الف را حذف کنی گوئی حبینط و اگر نون را حذف کنی گوئے حبیط بعد قلب الف بیا زیرا که مده است که واقع ست بعد کسر تصغیر و برای تانیث نیست بلکه از بهر الحاق سفرجل ست و اعلالش مثل قاض و ذو الثلاثة غیرها تبقی افضلی تبقی مضارع معلوم مخاطب افعال و تفعیل هر دو تواند بود و فضلی بضاد معجمه اسم تفضیل مونث افضل یعنی در اسمی که صاحب سه حرف زائد ست غیر مده که قبل آخر میباشد باقی میداری حرف بهتر را ازان حروف ثلثة یعنی در سه حرف زائد هر کدام که بهتر بوده باشد نگاه داری و باقی را حذف میکنی کمقیعس فی مقعنسس نحو مقعنسس که اسم فاعل افعلال ست زیرا که میم و نون و یکی از دو سین زائد ست و بهتر میم ست چنانکه گذشت پس از مصغر نون و سین افتاده است تقاعس بکسر قاف و عین و دو سین مهملات و پس شدن و سخت شدن و قید غیر مده بنا بران کرد که اگر مده باشد واجب نیست حذف او مانند مقیدیم در تصغیر مقادیم جمع اول که سر چهارم جمع مقدام بالکسر ذوات بغایت دلیر ست و بحذف زیادات الرباعی کلها مطلقا و حذف کرده میشود حرفهای زائد رباعی تمام آنها مطلقا اعم از آنکه بعضے را بر بعضے فضلے باشد یا نباشد و ممکن باشد بنا بر تعیین از ره حذفها مفعول مطلق ست بتقدیر موصوف محذوف ای حذفا مطلقا لا مقید الحال من الاحوال بیت جانان تر اگر گفت که احوال ما مپرس بیگانه گرد و قصه هیچ

اسم اشنا سپرس ⁂ غیر المدة که آن زیادات سوای مده باشد زیرا که ثبوت او محل اشکال تصغیر نمیشود از بهر آنکه
ممکن نیست بنابر فعیعل از قلب مده یا تا غیر منصوب بنابر استثناء کقشیعر فی مقشعر یعنی قشیعر در مقشعر که
بقاف و شین معجمه و عین و راء مهملتین اسم فاعل افعلال ست و حریجیم فی احرنجام و مانند حریجیم در احرنجام و
یجوز التعویض عن حذف الزائدة بیاء بعد الکسرة فیما لیست فیه و جائز میباشد عوض آوردن از حذف
حرف زائد و بیاء بعد کسرۀ تصغیر در اسمی که نیست مده دران اسم زیرا که اگر باشد مده مده دیگر زیاده نکنند
یجوز مضارع غائب معلوم از باب نصر و اجوف واوی اصلش یجوز بضمه واو و جیم دادند تعویض بعین مهمله و ضاد
معجمه تفعیل است و اجوف واوی کمغیلیم و مغیلیم بزیادت یا بعد کسره فی مغتلم در مغتلم و اگر خواهی گوئی مغیلم
بغیر مده چنانکه گفتیم و نگوئی در تصغیر بمده و یرد جمع الکثرة لا اسمه الی جمع قلة بدانکه جمع کثرت آنست که
دلالت کند بر سه تا ده بحر او راق [illegible] وزن جمع قلة را بشنو از من ⁂ گر تو داری خواهش این مشغله ⁂
هست آن جز جمع سالم یکیان ⁂ افعل و افعال و فعلة افعلة ⁂ جمع آنست که واحد داشته باشد مثل
رجال بانکه جمع رجل بفتح راء مهمله و ضم جیم و اسم جمع آنست که واحد نداشته باشد مثل قوم و رهط یعنی
رد کرده میشود جمع کثرة نه اسم او بسوی جمع قلة پس تصغیر کرده میشود حاصل آنست که جمع کثرة را
جمع قلة ساخته تصغیر میکنند نحو غلیمة فی غلمان مانند غلیمة در تصغیر غلمان بکسر غین معجمه و سکون لام
جمع غلام بالضم و کودک و امرد ست چون خواستند غلمان را که جمع کثرت ست تصغیر کنند رد کردند
بسوی جمع قلة که غلمه است و بعد ازان تصغیر کردند و اگر جمع کثرت را جمع قلت نباشد معین میشود
رد او بسوی واحد و بعد ازان تصغیرش کنند و حکم اسم جمع همچو حکم واحد ست میگوئی در تصغیر قوم قویم و در رهط
رهیط و هر دو بمعنی گروه اند شعر بادشاهان و گدایان دو گروه عجب اند ⁂ که نبودند و نباشند
بفرمان کسی ⁂ او الی واحده فیصغر ثم یجمع جمع السلامة یا رد کرده میشود جمع کثرة بسوی واحد خود پس
تصغیر کرده میشود واحد پس جمع کرده میشود مصغر واحد جمع سلامت موافق مقتضای آن واحد از واو
و نون و الف و تاء ثم بضم تاء مثلثه و تشدید و فتح میم حرف عطف ست از بهر تراخی نحو غلیمون و دویرات
مانند این دو لفظ رد کردند غلمان را بسوی غلام و او را تصغیر کردند به غلیم بتشدید یاء مکسوره بعد ازان
او را جمع مذکر سالم ساختند و گفتند غلیمون و همچنین رد کردند دور بالضم را که جمع دار است بمعنی سرای
بسوی دار و تصغیر کردند بر دویرة پس ازان او را جمع مونث سالم ساختند و گفتند دویرات پس
اگر او از جمع قلت نباشد رد میکنند بسوی واحد و تصغیر میکنند واحد را جمع میکنند واحد را جمع سلامت
موافق مقتضای واحد و اگر او را واحد نباشد از جمعهائی که سلامت اند نیز

نباشند طلبیده شود و اسم جمع که شبیه بلفظ واحد ست در اغلب پس اگر ازین
مذکورها هیچ کدام بهم رسید متعذر ست تصغیر از بهر جمع ذو تنافی بواسطه آنکه تصغیر دلالت میکند بر تقلیل
و جمع کثره بر تکثیر مصغر و جمع مضارع غائب اول از باب تفعیل دوم از باب منع و هر دو صحیح اند و ما جاء
علی غیر ما ذکر کانیسیان و عشیشیة و اغیلمة و اصیبیة شاذ و انچه آمده است بعد تصغیر بر غیر چیزے که یاد کرده شد
همچو انیسیان بضم همزه و فتح نون و سکون یای تحتانی در انسان الخ شاذ ست زیرا که قیاس انیسین ست
انسان بکسر همزه درست صحیح و سکون نون و سین مهمله مردم و مردمک چشم و همچو عشیشیة بفتح عین مهمله و
شین معجمه و تشدید یای تحتانی نماز آخر روز و قیاس عشیة است بتشدید یا بواسطه آنکه هرگاه تصغیر کردند
جمع شدند یاآت و قیاس حذف یای آخر ست چنانکه در عطیة و اگر چنین کنند ملتبس شود بتصغیر عشو
بالفتح که تاریکی میان اول شب ست تا چهارم حصه شب پس بدل کردند یای میانه را با شین معجمه زیرا که
از دیاد حرف از جنس عین ایشان است چنانکه در باب تفعیل و اغیلمة در غلمة و قیاس غلیمة ست
صبیبیة تصغیر صبیة بکسر صاد مهمله و سکون بای موحده و یای تحتانی جمع صبی که کودک ست و قیاس صبیة
بتشدید یای تحتانی و همزه در اول این دو لفظ آخر زائد قیاسی ست و قولهم اصیغر منک و دوین
هذا و فویق ذلک لتقلیل ما بینهما و قول ایشان اصیغر که تصغیر اصغر ست بصاد مهمله و غین معجمه که معنی او خوردتر ست
و دوین که تصغیر دون بضم دال مهمله و سکون واو که بمعنی زیر و زبر ست و فویق که تصغیر فوق ست بفتح
فا و سکون واو و قاف که بمعنی زبر و بالاست از برای کمی ست که میان هر دو ست که منسوب و منسوب الیه اند یعنی
چون در میان خوردتر و بسیار خوردتر و زیر و زیرتر و بالاتر تفاوتی هست پس از ان تصغیرات صحیح باشد و
اقل درجه تصغیر هذا برای اشارت ست بسوی قریب و ذاک برای متوسط و ذاک برای بعید تقلیل تفاوت
کم کردن تفعیل ست و مضاعف نحو ما احیسنه شاذ مانند این لفظ مصغر شاذ ست احسن بحا و سین مهملتین
ماضی معلوم افعال زیرا که تصغیر خاصه اسم ست و گویا که هرگاه که اصل تعجب غیر منصرف ست تصغیر
بنا بر تشبیه با اسم واقع شده و المراد المتعجب منه و تاویلش انست که مراد از احسن شخصی ست که تعجب
کرده شده است از و متعجب بعین مهمله و جیم اسم مفعول باب تفعل صحیح و نحو جمیل و کعیت للطائرین کمیت
للفرس موضوع علی التصغیر و مانند جمیل و کعیت بعین مهمله و تای فوقانی که نام دو مرغ اند اول مرغیست
در صورت گنجشک دوم بلبل را گویند و آنرا در فارسی هزار دستان خوانند و عاشق گل ست فی المثنوی
بیت چونکه گل رفت و گلستان درگذشت * نشنوی زان پس ز بلبل سرگذشت * و کمیت که آن ستم
هر اسپ سرخ را وضع کرده شده است بصیغه تصغیر نیستند بر و حد تصغیر جمل کبار العبار مهمله بکسر همزه

پرنده گفته است سیبویه که پرسیدم از خلیل تصغیر کمیت پس گفت کمیت بنا بر ان تصغیر کردند که در میان
سواد و حمرة است تا دلالت کند برین معنی و هر گاه جمع کردند جمیل و کمیت را ذکر کردند بسوی تکبیر از بهر آنکه
مصغر را جمع نامحدود است و گفتند در جمع جمیل و کمیت جملان و کمتان بالکسر پس دلالت کرد جمع بر آنکه
تکبیر در تصغیر جمل و کمت است زیرا که فعلان بالکسر جمع فعل میباشد و در جمع کمیت بضم اول و سکون دوم
و تصغیر الترخیم ان یحذف منه کل الزوائد ای تصغیر و تصغیر ترخیم آنست که حذف کرده شود از اسم مصغر
تمام حرف زائد پس تصغیر کرده شود و ترخیم برای مهمله و خا معجمه نرم گردانیدن و انداختن حرف حمید
فی احمد یعنی حمید در احمد و باکت بالتباس از جهت اعتماد بر قرائن و خولف بالاشارة والموصول و من بالغت
کرده شده در اشتباه تصغیر باسم اشاره و موصول یعنی اسم اشاره و موصول بر خلاف نصاعر گذشته آورده اند
از جهت اختیار در اول مر ایشانرا که ایشان غیر متمکن اند خولف بخا معجمه و فا ماضی مجهول از باب مفاعلة و
صحیح مخالفت ناسازگاری کردن فالحقت قبل آخرها یا و زیدت بعد آخرها الف پس لاحق کرده شده است
پیش حرف آخر اسم اشارت و موصول یا و زیاده کرده شده است بعد حرف آخر اینها الف بواسطه
عوض از ضم اول و فتح ثانی که در اسم متمکن میباشد الحقت ماضی مجهول مؤنث از باب افعال و صحیح و
زیدت نیز از سقوط از باب ضرب فقیل ذیا و تیا پس گفته شد ذیا و تیا بتشدید یا در ذا و تا زیرا که هر گاه
زیاده کردند قبل آخر او یا را بود در آخرش الف بدل کردند الف را بیا چنانکه در عطا پس ادغام کردند
یا تصغیر در ان و واجب شد فتح از جهت زیادت الف بعد یا تصغیر نکردند ذی و تی را از برای استغنا
بلفظ تا از ان هر دو ذا آن مد تا این زن و قیل ماضی مجهول غایت از باب نصر اصلش قول
واو را بعد نقل کسره او بما قبل و سلب حرکت ماقبل بیا بدل کردند و اللذیا و اللتیا و گفته شد اللذیا
و اللتیا در تصغیر الذی والتی با ادغام یا مزیده در یا آخر کلمه و فتح یا ثانی از برای زیادت الف و فتحه ما قبل
یا تصغیر بنا بر ان دادند که مثل ذیا و تیا باشد و باب مبهمات مطرد گردد و اللذیان و اللتیان در حال
رفع و اللذیون و اللتیات در حال نصب و جر و اللذیون در جمع مذکر بفتح ذال و تشدید و ضم یا در حال رفع
و اللذیین بکسر یا در نصب و جر اخفش فتح میدهد یا را در هر سه حال و فرق نزدیک او در تثنیه و جمع بکسر
نون و فتح او است بدانکه هر گاه اراده تصغیر الذین کردند آوردند قبل یا یا را و قبل نون الف پس گشت
اللذیان و بعد از ان بدل کردند فتحه را و الف را بواو تا ملتبس بتثنیه نگردد و اللتیات در جمع مونث و
گفته است سیبویه که اللاتی را تصغیر نمیکنند بر لفظ او بواسطه استغنا بتصغیر واحد او بر التباس جمع او
بر اللتیات و امتنع تصغیر الضمائر و ترک کردند تصغیر ضمیرها را از برای آنکه موضوع اند موضوع الفاظ دیگر

و یا بعضی از انها اقل از سه حرف اند که ممکن نیست تصغیر او بواسطه آنکه تصغیر کالصفت ست و ضمائر
را صفت نمیباشد و یا بنابر آن که مشابه بحروف اند رفض بفتحتین را مهمله و فا و ضاد معجمه و سکون آخر
کمذ اسم من غیره را از باب نصر و ضرب مرفوض متروک نحو این و متی نحو بحر معطوف ست بر ضمائر یعنی
و ترک کرده اند تصغیر مانند این و متی از برای توغل هر دو در مشابهت حرف زیرا که بمعنی همزه استفهام اند
این بفتح همزه و سکون یاء تحتانی و فتح نون کی متی بفتح فوقانی و الف کی و من و ما و همچنین من بفتح
میم و سکون نون و ما از برای بودن ایشان هر دو حرف و حیث عطف ست بر ضمائر یعنی و حیث بفتح
حاء مهمله و سکون یاء تحتانی و ضم ثاء مثلثه که بمعنی مکان ست متروک التصغیر ست از بهر استغنا از تصغیر او
بتصغیر مکان رسیده و منذ بضم میم و سکون نون و ضم ذال معجمه متروک التصغیر از جهت توغل معنی حرفیت و
استغنا از تصغیر او بتصغیر مذ و عکس نکردند زیرا که مذ چون نون او حذف کردند و تصرف در و واقع شد
باسم مشابه شد و مع و بلفظ مع را که بفتح میم و عین مهمله بمعنی همزه است نیز تصغیر نمیکنند از برای تعذر جهت
بنا و فعیل از و و غیر و همچنین غیر اگر چه متمکن ست از جهت توغل او در معنی حرفیت که استثنا ست یا بمعنی لا
و همچنین حسبک بحا و سین مهملتین و با موحده بمعنی فاعلة در دستگیری حسبی و حسبک درهم ای
کفانی و کفاک یعنی بس ست مرا و بس ست ترا یک درم ز دل گرداب خون وگرد و باد از آه بس بار
که بهر گردان کند دریک و بر چون خار خس ما را + والاسم عاملا عمل الفعل و همچنین متروک ست تصغیر اسم در حالیکه
عامل ست همچو عمل فعل و آن رفع و نصب ست در لفظ لکن ثم جاز ضویرب زید پس از انجا که اسم عامل
عمل فعل متروک التصغیر ست جایز ست ضویرب زید باضافت و ممتنع ضویرب زیدا بنصب معمول
از جهت فوت معنی فعلیت در حال عمل و جایز ست تصغیر او در وقت عمل مانند ضویرب از جهت عدم فوت
معنی فعل درین هنگام گفته است ابو علی فارسی که تصغیر اسم بمنزله وصف اوست پس قول ما حجیر ست در معنی
حجر صغیر ست و چنانکه اسمای که بمعنی افعال اند وقتیکه موصوف باشند عمل نمیکنند مانند هذا ضارب
ظریف زیدا و همچنین وقتیکه تصغیر میکنی اسم را اشنع ماضی معلوم باب افتعال و صحیح والف او درینجا
ملفوظ ست امتناع باز ایستادن دانسته باش که در هندی زبان تصغیر بالحاق کاف در آخر باشد
مثل این رباعی سگ گشتم اسیر و شیفته خورده سالگی + قدش نهالکی و چه نازک نهالکی + [illegible] شکری [illegible] لبکی
شوخ چشمکی + بجوی [illegible] + و با اتصال چه بفتح جیم عجمی مثل غلامچه و با دامچه چنانکه درین
بیت در باغچه ندیدم سرو همچو آرائی + گر عشق [illegible] گشتم چون بلبل شیدا سگی + و با [illegible] و مجهول
چنانکه درین بیت بیت [illegible] نظری [illegible] ای پسر [illegible] گر [illegible]

ملحق آخره یاء مشدده لیدل علی نسبته الی المجرد عنها منسوب در اصطلاح اسمی ست که لاحق کرده شده
در آخر او یاء مشدده تا دلالت کند الحاق یاء نسبت بر شخصی که موصوف ست منسوب بسوی آنکه مجرد ست
ازان ای باید دانست که احتیاج بعمومی علامت در منسوب بنا بران شده که غرض از نسبت گردانیدن
منسوب ست بصورت منسوب الیه یا اهل آن و این معنی عارض ست لیدل او را علامتی باید و برای آن علامت یا اختیار
کرده اند زیرا که اخف ست از واو و اگر الف دهی آوند اعراب تقدیری میشد پس یاء مشدد آورند تا بیاء
متکلم ملتبس نشود مانند رجل هاشمی که بکسر شین معجمه نام یکی از اجداد رسول علیه السلام ست یا بسوی
شهر چون رجل بصری که منسوب ست بشهر بصره و قول او لیدل الخ احتراز ست از مانند
کرسی بدانکه اگر لیدل بیاء تحتانی باشد ضمیر مستتر لیدل راجع ست بسوی الحاق که از ملحق
مستفاد میگردد و اگر لیدل بتاء فوقانی باشد ضمیر مستتر عاید ست بسوی یاء مشدده و قیاسه
حذف تاء التانیث مطلقا و قیاس منسوب حذف تاء تانیث ست از منسوب الیه
مطلق اعم زیرا که صاحب تا علم باشد یا نباشد مونث حقیقی باشد یا نباشد و خواه
تا عوض چیزی باشد یا نباشد تا واقع نشود تاء تانیث درمیان
کلمه بخلاف الف تانیث که واجب نیست حذفش از بهر انقلاب او بواو از بهر آنکه نا علم تانیث ست
و الف چنین نیست و اگر حذف کنند تاء تانیث در اهدیاء نسبت و واقع شود اسم صفت مونث
واجب باشد ادخال تاء فوقانی بعد یاء نسبت مانند امرأة بصریة و زیادة التثنیة و الجمع عطف ست بر تاء
تانیث یعنی و نیز قیاس منسوب حذف زیادة تثنیه و جمع ست آن الف و یا و واو و نون ست
مانند زیدی بفتح دال و زیدان و زیدی بکسر دال در زیدون بواسطه آنکه علامت تثنیه و جمع حروف
اعراب اند و حروف اعراب او آخر میباشند و نون چون نون تنوین ست پس اگر در نسبة محذوف
نکرده در متوسط واقع شود و هو جایز نیست الا علما قد اعرب بالحرکات نکره علمی که تحقیق تا ع
داده شده است بحرکتها یعنی هرگاه تثنیه و جمع علم شخصی باشد و اعراب ایشان بحرکات بود و نون محل
اعراب گردد در این صورت تثنیه و جمع بر می آیند از حال خود و زیادت کالجزء میشود پس محذوف نمیگردد
و اعراب ماضی مجهول باب افعال بهیج فلذلک جاز قنسری پس از برای آنکه زیادت و جمع محذوف
میباشد جایز ست قنسری در نسبت بسوی قنسرین بکسره تین قاف و نون مشدده و سکون سین کسر راء
سعلتین که نام شهریست در ولایت شام و حقیقته گفتند در رفع قنسرون مانند مسلمون و در نصب و جر
قنسرین مثل مسلمین جار بجیم و زا معجمه ماضی معلوم از باب نصر اصلش جوز و الف شد و قنسرینی

و جائزست و قتیکه گویند در رفع قنسرین بضم نون و در نصب و جر قنسرین بفتح نون از بهر بودن او غیر منصرف برای علمیة و تانیث بدانکه اسماء اماکن گاهی التزام تانیث آنها میکنند تا ویل بلدة و بقعه و امثال آن پس غیر منصرف میشوند و گاهی التزام تذکیر آنها میکنند تا ویل مکان و محل و نظائر آن و گاهی اعتبار تانیث و تذکیر هر دو مینمایند و بفتح الثانی من نحو نمر ودئل شروعست در تغیرات قیاسی یعنی و فتح داده میشود در نسبت حرف دوم از مانند نمر بفتح نون و کسر میم و را مهمله و آن جانوریست دشمن شیر و در فارسی پلنگ خوانند و در کلام شیخ نظامی گنجوی مستفاد گردد که پلنگ از غیر یوز بهم رسد چنانکه اشتر از اسپ و خر و دئل که مذکور شد و مراد از مانند نمر و دئل اسم ثلاثی ست که حرف دوم او مکسور باشد پس میگویند نمری و دئلی از جهت از جهت توالی کسرتین و یائین بآخر که قابل کسره است بخلاف تغلبی علی الافصح بخلاف تغلبی که منسوب بسوی تغلب بفتح تاء فوقانی و سکون غین معجمه و کسر لام بود قبیله بر افصح لغات زیرا که سکون ماقبل کسرتین آسان کرده است کار را پس گذاشتند بر اصل خود و بعضی فتح میدهند لام را زیرا که ثانی ساکن ست پس کالعدم باشد و گشت مانند نمر از ینجا ظاهر شد فساد چیزی که بعض فضلاء در غیر تحریر آورده اند که چون کسی را نسبت بسوی تغلب کنند تغلبی گویند بفتح لام و نه کسر آن غایتش آنست که این تغلب فصیح باشد افصح بفاء و صاد و حاء مهملتین اسم تفضیل فصیح و صحیح یعنی سخن آشکار اتر و بیدار تر بیت ز جنگ خلق و از ستم چو شد عشقم نهان پیدا ٭ رم آهوست هر گاه نزاهر جا شد نشان پیدا ٭ و بحذف الیاء والواو من فعیلة و فعولة بشرط صحة العین و نفی التضعیف و حذف کرده میشود یاء و واو و فتح داده میشود عین از بهر فعیلة بفتح فاء و کسر عین و فعولة بفتح فاء و ضم عین بشرط صحیح بودن عین الفعل و نفی التضعیف و بشرط نبودن کلمه مضاعف نحو حنفی و شنئی نحو حنفی در حنیفه بحاء مهمله و نون و حاء که نام قبیله ایست از عرب و شنئی منسوب در شنوءه بشین معجمه و نون و همزه که نام قبیله است از یمن از جهت فرق میان هر دو مونث یا از بهر استثقال من فعیلة غیر مضاعف و حذف کرده میشود یا از فعیلة بضم فاء و فتح عین که غیر مضاعف ست فقط بلا شرط صحت عین کجهنی نحو جهنی در جهینه بجیم و هاء و یاء تحتانی و نون علم شخصی بخلاف شدیدی و طویلی بخلاف شدیدی در شدیده بشین معجمه و دال ببین که زن سخت ست از شد بفتح و تشدید دال که سخت کردن ست و طویلی در طویله بطاء مهمله که زن دراز ست از طول بالضم که درازی و دراز شدن ست زیرا که نمیکنی با نها عمل که در نحو حنیفه کردی از بهر آنکه اگر کوئی شددی و طولی و دو حرف متجانس را بجای خود بگذاری همچنین واو را تقل و گرانی لازم آید و اگر ادغام کنی واو را تحرکهما و انفتاح ماقبلهما بالف

بدل سازی لازم آید کثرت تغییر و دیگر ملتبس شود به نسبت بشدید طال که سهر و علم شخصی باشد و همچنین
سست کلام در شلل شدید به بضم شین معجمه و فتح و دال مهمله بخلاف عنیه و تصغیر عین بعین مهمله زیرا که
حذف یا و او از فعیله و فعوله موجب تغییر دیگر ست از جهت عدم التباس ما قبل حرف علت پس
میگوئی عینی بحذف یا دوم و قومی در قویمه تصغیر قائمه بخلاف طویلی چنانکه گفتیم اینست قاعده نسبت
فعیله و فعوله بالفتح بشرطه یعنی تضعیف و صحت عین و نسبت فعیله بالضم نیز تضعیف فقط و سلیقی در
نسبت بسوی سلیقه بفتح سین مهمله و کسر لام و سکون یای تحتانی و قاف که طبیعت در شتست و همچنین
سلیمی فی الازد در نسبت بسوی سلیمه بفتح سین مهمله و کسر لام که بطنیست از ازد بفتح همزه و سکون زای
معجمه و دال مهمله که پدر قبیله ایست از یمن و عمیری منسوب در عمیره بفتح عین مهمله و کسر میم در رای مهمله
فی کلب شاذ در کلب بالفتح و سکون لام که گروهی از قضاعه اند و ان بضم قاف و ضاد معجمه و عین مهمله
پدر گروهی اند از یمن شاذ ست از جهت آمدن او بر خلاف قانون زیرا که حذف نکرده اند یا در انها
و عین الفعل او را فتح نداده سلیقی با معطوفات مبتداست و شاذ خبر ست شعر من یود م
و کبنجی و حریفی و کبابی ... را که نشان داد و بلار اکه خبر کرد و عبدی و جذمی فی بنی عبیده و جذیمه
اشذ و عبدی بضم عین مهمله و فتح یای موحده در عبیده بفتح عین مهمله و کسر یای موحده که علم شخصی ست
و جذمی بضم جیم و فتح ذال معجمه در جذیمه بفتح جیم و کسر ذال معجمه که قبیله ایست از عبد القیس شاذ ترست از
شاذ اول زیرا که در اول رجوع ست بسوی اصل و اما ضم عین و جیم اینجا بعید ست بدانکه ضم عین و عبدی
از جهت فرق ست میان نسبت عبده و میان نسبت عبیده که نام مردیست و همچنین ضم جیم در جذمی از برای
فرق ست زیرا که دو جذیمه اند در نسبت بسوی جذیمه القیس بالفتح میگوئی بر اصل و در نسبت بسوی
جذیمه بنی اسد بالضم و خریبی شاذ و خریبی در نسبت بسوی خریبه بضم خای معجمه و فتح رای مهمله و سکون یای تحتانی
و یای موحده که نام موضعیست شاذ ست از بهر آنکه قیاس خربی بالضم و فتح راست مانند جهنی و ثقفی و قرشی
و فقمی فی کنانه و ملحی فی خزاعه شاذ و ثقفی بفتحتین در ثقیف بفتح تای مثلثه و کسر قاف و سکون
یای تحتانی و فا که نام پدر قبیله ایست و قرشی بضم قاف و فتح رای مهمله در قریش بضم قاف و فتح را و سکون
یای تحتانی و شین معجمه که نام پدر قبیله ایست فقمی بضم فا و فتح قاف در فقیم بضم فا و فتح قاف و سکون یای
تحتانی گروهی اند از قبیله کنانه بالکسر و نونین قبیله از مضر بالضم و فتح ضاد معجمه و ملحی بضم میم و فتح
لام و سکون یای تحتانی و حاء مهمله گروهی اند از قبیله خزاعه بضم خا و زا معجمتین و عین مهمله قبیله
نسبت از بنی ازد که از قوم خود جدا شده در مکه اقامت نمودند شاذ ست همه مذکورات از بهر آنکه اول

فعیل ست بالفتح و بواقی فعیل اند بالضم وقیاس در انها فعیلی و فعیلی بیا نه حذف یا [illegible] است
و ما لعد عطف ست هر دو شاذ قریش و قرشی از جهت فرق در نسبت قریش که نام دابه دریای ست گفتند
و در نسبت این جانور قریشی گویند ـ شعر ـ فهم را ارشن جه کنم اد عی لی من عجمی ۞ لا فت مهرشن چه زنم اد قرشی
من حبشی ۞ در نقیم بنی تمیم فقیمی و در ملیح ملیحی و تحذف الیاء من المعتل اللام من المذکر والمونث و تقلب
الیاء الاخیرة واوا حذف کرده میشود یا زاید از معتل لام از مذکر و مونث و بدل کرده میشود یای پسین را
از یا دو شد که در معنی دو یا ست بواو بواسطه کراهت اجتماع چهار یا یا سه یا و فتح داده میشود عین لفعل
در فعیل و فعیله چنانکه در نحو غنوی و قصوی و اموی همچو غنوی بفتح غین معجمه گروهی ست از
قبیله قیس بفتح قاف و سکون یاء تحتانی و سین مهمله و قصوی بضم قاف و فتح صاد مهمله
در قصی و قصیه بالضم و فتح صاد مهمله و تشدید یاء تحتانی نام یکی از جداد رسول علیه السلام پسر کلاب
و اموی بضم همزه و فتح میم و رای در امیه بالضم و فتح میم و تشدید یاء تحتانی که قبیله ایست از قریش
و جاء امیی و آمده است در فعیل بالضم امیی بجمع یاءات اربع بر اصل خلاف قیاس بخلاف غنوی
بخلاف فعیل بالفتح مانند غنوی که او بر اصل نیامده است از جهت کثرت ثقل یاءات و اموی شاذ و اموی
بفتح همزه شاذ ست گویا که نسبت کردند در البسوی اصل خود که امة ست بفتحتین همزه و میم که کنیزک ست
واجری تحوی فی تحیة مجری غنوی و جاری کرده شده است تحوی بفتحتین تا و حاء مهمله در تحیة بفتح اول
و کسر دوم و تشدید یاء تحتانی ۞ در و دست و در اصل بر وزن تفعله ست نه فعیله محل جاری شدن
غنوی در حذف یاء اول و ابدال یاء آخر بواو از برای دلیلی که در غنوی گذشت واجری بجیم در اهمل
ماضی مجهول از باب افعال مجری اسم ظرف ست از باب افعال و ضرب تحیه در اصل تحییه ست بکسره یاء اول
بما قبل دادند و در دوم ادغام کردند و هرگاه فارغ شد از فعیل بالفتح و فعیل بالضم معتل اللام شروع کرد
در فعول بالفتح معتل لام و اما نحو عدوی نحو عدو و اما مانند عدوی بفتح عین و ضم دال مهملتین و تشدید
واو در عدو بمعنی دشمن ۞ فاتفاق پس اتفاق ست میان ایشان اتفاق بکسر تین همزه و تاء فوقانی
مشدد و سازگاری کردن مصدر افتعال و قال المبرد فی نحو عدوة مثله و گفته است مبرد در مانند عدوة
که مونث ست مانند اد یعنی عدوی بفتح اول و ضم دوم مبرد بیا موحده و را و دال مهملتین اسم مفعول ما
تفعیل و صحیح و آن نام نحوی ست و قال سیبویه عدوی و گفته است سیبویه عدوی بفتحتین و تخفیف
واو در عدوة چنانکه در صحیح اللام مثل شنئی در شنوة از برای فرق میان مذکر و مونث ـ شعر ـ بر فسته که
و در ازبت سیمین تن خویش ست ۞ تا [illegible] در سیس مردن خویش ست ۞ [illegible]

تمیز نیز بید ❊ هر کس که من دوست شود دشمن خویش ست ❊ بدانکه سیبویه معرب سیبویه است زیراکه رخسار وی چون سیب سرخ بود همچنین مشکویه معرب مشکویه زیراکه خوش خلق بود همچنین راهوی معرب راهویه زیراکه در راه زائیده بود بدانکه فارسیان واو ساکن و یاء مفتوح و هاء مختفی در آخر کلمات زائد میکنند برای نسبت چون ماهویه و بشرویه و مالهویه و چون این قسم کلمات را معرب کنند واو را مفتوح سازند یا را ساکن و ها را ظاهر چون سیبویه در راهویه و نفطویه و مشکویه و بابویه و عمرویه

و تحذف الیاء الثانیة من نحو سیدی و میتی و مهیمی من هیم و حذف کرده میشود یاء دوم از یاء مشدد در مانند سیدی بفتح اول و سکون ثانی در سیّد بفتح سین مهمله و تشدید و کسر یاء تحتانی که مهتر ست تا لازم نیاید جمع دو کسره و چهار یا و همچنین میتی بفتح میم و سکون یاء تحتانی در میّت بر وزن سید مذکور که مرده است و مهیمی بضم میم و فتح ها و سکون یاء تحتانی منسوب بمهیّم بیاء تحتانی اسم فاعل تفعیل مشتق از هیم که ماضی آن باب سیکون یکی هیّم الرجل یعنی حیران کرد دوستی مردی را ❊ محبت ست که دل را نمیدهد آرام ❊ وگرنه کیست که آسودگی نخواهد ❊ بدانکه در مثل سیدی و میتی یاء اول حذف نکردند تا رافع نشود دلیل تحرک حرف علت و انفتاح ماقبل پس لازم آید ثقل و گرانی اگر قلب کنند بالف و لازم آید زیاده تغیر بالتباس اگر قلب کنند و طائی شاذ در طای بالف شاذ ست از بهر آنکه قیاس طی بسکون یاء اول و حذف دوم و کسر همزه است مثل سیدی زیراکه منسوب ست بسوی طی بتشدید یای که پدر قبیله است حاتم سخی مشهور بدانکه طائی بهمزه بعد الف و تشدید در اصل طوی بود واو را بجهت اجتماع واو و یا باهم و سکون اول بیا بدل کرده و یا را در یا ادغام کرده مدغم فیه را حذف کردند طی شد و چون یاء نسبت باو متصل شد یاء اول مدغم را خلاف قیاس بالف بدل کردند و یاء دوم مدغم فیه را حذف کردند همچنین وجه شذوذ ست و همزه که بعد الف واقع ست همزه اصل لفظ ست از بهر آنکه طی بهمزه آخر ست و در عرف عام بی همزه مستعمل میشود مانند جز بضم جیم و سکون زاء منقوطه و همزه یعنی پاره است جز بحذف همزه میگویند و لهذا صراح طی در باب همزه آورده است و درین کتاب حرف آخر یا ست و حرف اول فصل بدانکه هرگاه قلب یاء اول بالف مختص می باشد بحال نسبت ذکر کرده شد و داد در بحث نسبت و قلب فی نفسه نیز شاذ ست ذکر کرده در بحث

اعلال فانکان مهیم تصغیر مهوم فقیل مهیمی بالتعویض پس اگر باشد مانند مهیم تصغیر مهوم اسم فاعل تفعیل مشتق از تهویم که سر فرو د افگندن ست از جواب گفته شود مهیمی بضم میم و فتح ها و تشدید و کسر یاء تحتانی و سکون یاء تحتانی بعوض آوردن از محذوف در تصغیر توضیح این مطلب آنست که هرگاه اراده تصغیر مهوم کردند واجب شد حذف یکی از دو واو چنانکه در مقدم بدال شد دگذشت و بعد از دیاد یاء تصغیر گردید

مهیوم و بعد اعلال کرا بدال واو بیا ست گشت مهیم بکسر از مهیم مثل اسم فاعل یا بکسر یای گر نسبت کنند بنا بر
اصل مذکور معلوم نشود که منسوب بمهیم ست یا بمهیوم پس در نسبت مهیم بکسر یا مهیمی گفتند و در نسبت مهیم به
مهوم مهیمی گفتند بزیادة یا بعد یا مشدد بواسطه عوض از واو محذوف و در تصغیر از زیاد یا بعد کسره و
چهار یا بنا بر انست که سکون بی ادغام کالاستراحت ست **ص** مهیم صحیح و بنیا سوده شده از جراحت با
سپیده دم نکی بود بر جراحت ما + بر انکه فاحش کردند مصغر مهوم را یا بن زیادتی نه بمهیم اسم فاعل از میم
زیراکه حذف کردند از مهیم مصغر یکی از دو عین را پس او متعوض الای شد و احد ربا شد و تقلب الالف
الاخیرة الثالثة و الرابعة المنقلبة واوا و بدل کرده میشود الف سیوم که سوم مثل است و چهارم که بدل ست
از واو بواو از بهر آنکه اصلی ست نه از برای تانیث و نه از برای الحاق که سوم مثال چو عصوی در عصا
در حاشیه او ست از برای عصوت یعنی بچوب دستی زدم و چهارم چو ملهوی بفتحتین را دعای ملهیین در
رحی که آسیاب ست و اصلش یا ست از برای رحیان و ملهوی بفتح میم و سکون لام و فتح ها در ملهی از میم
مرموی از رمی بالفتح که تیر انداختن ست و هر دو اسم ظرف اما قلب از جهت وجوب کسره ما قبل یا در نسبت
و امتناع الف از قبول حرکت و اما قلب بواو بنا بر ان ست که هرگاه الف را تاب بحکم نیست پس رجوع
بسوی اصل بهتر ست اگر در اصل واو باشد و ما قلب الف بیا از بهر استثقال اجتماع یاات جائز
نیست و یحذف غیرهما و حذف کرده میشود الف غیر ثالث و رابع که منقلب ست از حرف اصلی از
بنت طول اسم پس قول عامه مصطفوی خطاست و صواب مصطفی ست اما در شعر حافظ شیرازی وارد شده
ص درین چمن گل بی خار کس نچید آری + چراغ مصطفوی با شرار بولهبی ست + و حبلی بضمتین اصلی یا بضم
که زن باردار ست و درینجا الف رابع ست برای تانیث همچو معزی بعین مهمله و زای معجمه در معزی کسر
بفتح اول و سکون ثانی سر ست و درینجا الف رابع ست برای الحاق و جمزی در جمزی بفتح جیم و میم و
زای معجمه شتر ماده سریع السیر و این الف رابع ست برای تانیث و حرف دوم او متحرک ست و در اول
ساکن ست و مرامی در مرمی اسم مفعول از مرامات که بضم با یکدیگر تیر انداختن ست پس این الف خامسه
اصلی ست و قبعثری در قبعثری و این الف ششم زایده ست و شد بنا بر آن نحو حبلی حبلوی و حبلاوی و حبلی آمده ست
شبه یعنی در اسمی که الف او رابع غیر اصلی ست و ثانی او ساکن دو وجه دیگر سوای حذف یکی حبلوی ست
بقلب الف با واو و زیاد یا دالف بالای واو و همچنین مودی و معزاوی بخلاف نحو جمزی بخلاف مانند
جمزی یعنی هرگاه ثانی ساکن نباشد در وی دو وجه دیگر جائز نیست و نسبت حرکت ملحق بنجا مستی شده ست ۱۵
و تقلب الیاء الاخیرة الثالثة المکسورة ما قبلها واوا و یفتح ما قبلها و قلب کرده میشود یاء سیوم که مکسور ست

ما قبل او بواو و فتح داده میشود و ما قبل یا کعموی ز عمو و عمونی در نسبت عم بفتح عین مهمله که در عمی بود بفتح
اول و کسر دوم که کور دل و جاهل است و همچنین شجوی بفتح شین معجمه و جیم در شجی که در اصل شجی بود بر وزن
عمی مذکور که حزین و غمگین است با و دیا محذوف و قلب او بواو و فتح ما قبل یا تا سه یا و دو کسره جمع
نشوند و تحذف الرابعة علی الافصح و حذف کرده میشود در نسبت چهارم برافصح لغات یعنی بر اسم رباعی
که آخر او یا باشد و ما قبلش مکسور است در ثابت یا او در افصح لغات می اندازند از بهر گرانی از کثرت
حروف بهم رسیده است که قاضی همچو قاضی و جائز است قاضوی مضحکه شخصی کوزه پر از سرگین کرده
و بالا روغنی بالای آن ریخته بخانه قاضی برد قاضی کوزه را پر از روغن پنداشته سجلی مطابق مدعای آن
شخص نوشته داد بعد از چند روز که قاضی دهن کوزه میکشاد بر حقیقت کار مطلع میگردد از داد ن
سجل پشیمان میشود روزی قاضی بجائی میرفت آن شخص در نظرش افتاد گفت آن سجل را بیار که درو
سهوی واقع شده آن شخص گفت در سجل هیچ سهو نیست اگر سهوی واقع شده در کوزه روغن است
قاضی در لغت بمعنی توانا و حاکم زور مند است و یحذف ما سواهما و حذف کرده میشود بآن که سوای
ثالث و رابع است که مشتری همچو مشتری که بشین معجمه و رای مهمله است اسم فاعل افتعال است بمعنی
خریدار و نام ستاره ایست مانند مستسقی اسم فاعل استسقا بسین مهمله و قاف صاحب مرض استسقا که
مهندش جانند هری گویند از جهت کثرت حروف خماسی و سداسی و باب محی جاء علی محیی یعنی بر اسمی که
یا در پنجم و در آخر واقع شده باشد و بالای او یا مشدد مکسوره بود زیرا که محی اسم فاعل تفعیل است از
حی یحیی ثنا آمده است بر وزن محیی بی از دو یا محذوف و بحذف یکی از دو یا مشدد و قلب یای ثانی
بواو و محی بی از دو یا محذوف است و به نسبت ثانی کاموی و امیی همچو امیی الخ و نحو ظبیة و قنیة
و عروة و رشوة علی القیاس عند سیبویه و مانند ظبیة بفتح ظای معجمه و سکون بای موحده و یای تحتانی
آهوی ماده و قنیة بکسر قاف و سکون نون و یای تحتانی سرمایه و ذخیره و رقیة بضم رای مهمله و سکون
قاف و یای تحتانی افسون و غزوة بفتح غین و سکون زای معجمتین جنگ و تاراج و عروة بضم عین و سکون
مهملتین گذشت و رشوة بکسر اول بر قیاس است نزد سیبویه زیرا که معتل لام یائی و واوی وقتیکه
ما قبلش ساکن باشد در حکم صحیح است پس نسبت درین کتاب اسما در رنگ نسبت بسوی تمرة و نشدة
هجرت اول بفتح خرماست و دوم بکسر نون و سکون شین معجمه گذشت و سوم بضم حاء مهمله و سکون
جیم خانه خورد و سنگوی ظبیی و عزوی مانند تمری و نشدی بحذف تا مذکر و مونث در و برابر است رشوة
بکسر راء مهمله و ضم و فتح آن و سکون شین معجمه مالی که از برای مهم سازی بحاجت دهند و آنرا در فارسی

یابده بباء عجمی وهاء مخففه خوانند فی المثنوی ؎ چون دهد قاضی بدل رشوة قرار * کی شناسد ظالم از مظلوم زار * و زنوی وقروی شاذ عنده و زازی بفتح زاء معجمه و نون وقلب یا بالف بعد تحریک نون بفتحه وقلب الف براو در نسبت بسوی بنی زنیه بفتح اول وسکون و یاء تحتانی که قبیله ایست از عرب و قروی بفتح قاف و راء مهمله در نسبت بسوی قریه بالفتح که ده شهرست شاذ عنده شاذ ست نزدیک سیبویه قیاس زینی وقرئی ست وقال یونس ظبوی وغزوی وگفته است یونس در نسبت ظبیه وغزوة ظبوی بفتح عین وقلب یا بواو واز جهت حمل ظبی بر عمی تا یاء ات جمع نشود که مستکره است واز برای آمدن مثل در آن یا بواسطه آنکه گفته اند زنوی در نسبت بسوی بنی زنه وقروی در نسبت بسوی قریه یونس بضم یاء تحتانی وسکون واو وضم ونون وفتح کسره آن وسین مهمله غیر منصرف ست از جهت علمیه وعجمیه واتفاقی با ظبی وغیره واتفاق کرده اند سیبویه ویونس در ناقص که هست یا در او بر آنکه حکم در وی همچو حکم صحیح ست اتفقا بفاء وقاف تثنیه ماضی معلوم مذکر غائب از باب افتعال وبدوی شاذ بدوی بفتح دال شاذ ست زیرا که سکون دال ست از جهت نسبت او بسوی بدو بفتح باء موحده وسکون دال مهمله بمعنی بیابان اما تحریک دال برای حمل بر حضریست بفتحتین حاء مهمله وضاد معجمه منسوب بحضر وان مسکن وقریب بآن ست ونقیض بر نقیض محمول میشود وباب طی وحی ترد الاولی الی اصلها وتفتح وتقلب وباب طی وحی یعنی اسمی که آخر او یاء مشدد باشد بعد یک حرف رد کرده میشود حرف نخستین از دو حرف مشدد بسوی اصل خود وفتح داده میشود وبدل کرده میشود آخر بواو فتقول طووی پس میگوئی طووی زیرا که از طویت ست وحیوی ومیگوئی حیوی برای آنکه از حییت ست از جهت کراهیت اجتماع کسره دو یاء مشدد وطی وحی نام مردی ست در قبیله بخلاف دوی در نسبت بسوی دو بفتح دال مهمله وتشدید واو بیابان ست ؎ در هوای محملی من هم بیابانی شدم * چون کنم بیچاره مجنون سخت طاق افتاده بود * وتقول بقافت مضارع مخاطب معلوم از باب نصر واجوف واوی صلش تقول ضمه واو بقاف دادند وکوی در نسبت کوه بفتح کاف وتشدید واو سوراخ خانه زیرا که کار در اجتماع واو مشدد ویاء مشدد آسان ست در صحاح مذکورست که در نسبت یمن بفتحتین یاء تحتانی ومیم یکی از بلاد عرب ست یمنی گویند ویمان بتعویض الف از یاء نسبت پس یا والف باهم جمع شدند وگفته است سیبویه که بعضی یمانی بتشدید یا میگویند ودرین ست این بیت شیخ نظامی ؎ ولد الزنا ست حاسد منم آنکه طالع من * ولد الزنا کش آمد چو ستاره یمانی *

وآخره یاء مشددة بعد ثلثة ان کان اصلیة نحو مرمی قیل مرموی واسمی که آخر یاء مشدد است بعد سه حرف تا برون رود مانند طی که بعد یک حرف ست وبیرون رود مثل غنی که بعد دو حرف ست اگر باشد اصلی

همچو مرمی گفته شود در نسبت مرموی بحذف یکی از دو یا و قلب دیگر بواو و فتح ما قبل واو همچو غنوی و مرمی و بحذف یاء مشدد از جهت استثقال و این افصح ست و ان کانت زائدة حذفت و اگر باشد یاء زائد دور کرده شود کگرسی همچو کرسی بالضم در نسبت کرسی بحذف یاء مشدد زائد و بخاتی فی بخاتی اسم رجل و مانند بخاتی بفتح باء موحده و خاء معجمه و یاء تحتانی در نسبت بسوی بخاتی که نام مردیست و قید کرد بخاتی را باسمیة رجل زیرا که اگر بخاتی جمع بختی بالضم باشد و آن شتر خراسانی ست در نسبت رد کرده میشود بسوی واحد و بخاتی منسوب منصرف ست خواه جمع باشد خواه علم زیرا که علمیت در او موثر نیست و بخاتی منسوب منصرف ست از بهر آنکه یاء نسبت از بناء کلمه نیست پس بر آید باسے از صیغه منتهی الجموع

و ما آخره همزة بعد الف ان کانت للتانیث قلبت واوا کحمراوی و صحراوی اسمے که آخر او همزه است بعد الف یعنی اسمی که آخر او الف ممدوده است اگر باشد همزه برای تانیث بدل کرده شود بواو همچو حمراوی در حمراء و صحراوی در صحراء از جهت آنکه همزه گران ترست از واو و بیا بدل نکردند تا سه یا با کسره جمع نشوند

و صنعانی و بهرانی و روحانی و جلولی و حروری شاذ و صنعانی منسوب بصنعاء بفتح صاد و سکون نون و عین مهمله و الف ممدوده که قصبه ایست در یمن بسیار آب و بسیار درخت بار زیاد نون و همچنین بهرانی منسوب به بهراء بفتح باء موحده و سکون هاء و راء مهمله و الف ممدوده قبیله ایست از قضاعه و روحانی بفتح راء مهمله و سکون واو و حاء مهمله منسوب بروحاء بالف ممدوده که نام شهریست و ابدال همزه با نون از برای مشابهت الف و نون ست با دو الف تانیث در ان که هر دو یکبارگی زیاده کرده شده اند و جلولی در جلولاء که بفتح جیم و لام و سکون واو و الف ممدوده قریه ایست در نواحی فارس و حروری در حروراء بالفتح حاء و ضم راء مهملتین و سکون واو و راء مهمله و الف ممدوده و مقصوره قریه ایست که مجمع اول خوارج ست شاذ ست و قیاس صنعاوی و بهراوی در حاوی و جلولاوی و حروراوی بود بدانکه روحانی بالضم خبریست که منسوب بروح باشد و از منقوله روح بود در لطافت و بعضے گفته اند که بضم راء در نسبت بسوی ملائکه و جن گویند از جهت پاکیزگی ایشان و زیاده کردند الف و نون از برای فرق میان او و میان نسبت بسوی روح انسان و ابو عبیده گوید که عرب روحانی گویند همه چیز را که در و روح باشد از ناس و جن و دواب و ان کانت

اصلیة تثبت علی الاکثر و اگر باشد همزه اصلی ثابت باشد بر مذهب اکثر ثبت ماضی معلوم مونث غایب

نصر کقرائی همچو قرائی بضم قاف و تشدید راء مهمله قران خوان جمع قاری و عابد و پارسا و باین معنی مفرد بسته و جائست قراوی بقلب همزه با واو و ان فانو جهان و اگر نباشد الف تانیث و همزه اصلی بلکه باشد همزه بدل واو و الف بر الحاق پس در و وجه هست یکی قلب دوم اثبات دانسته باشند که الا اینجا در اصل

ان الابو دست بکسر ہمزہ وسکون ذن یعنی اگرچہ نون برای قرب مخرج بالام بدل کردند ولام را در لام ادغام
دالا استثنائیست کساوی وعلباوی ہمچو کساوی در کساو گزشت وعلباوی در علباء بکسر عین مہملہ و
سکون لام وبا موحدہ کہ رگ گردن ست ے دوش ضحاک کشید از رگ گردن آزار ۰۰ قصہ مار کہ شہر
شد افسانہ شمار ۰ وسیگوی کسائی وعلیائی بدانکہ ہمزہ علباء برای الحاق ست بسین قرطاس وباب
شقاوۃ سقائی باہمزہ وباب سقایہ یعنی اسمی کہ واقع ست دران یا بعد الف زائد وحال غو دست از بہر
لزوم تانیث سقاء باہمزہ زیرا کہ ہرگاہ تا تانیث حذف کردند مانعی از قلب بایا ہمزہ نماند پس تجویز نکردند
قلب ہمزہ بواو مثل کسائی تا لازم نیاید تغائر سقایہ بکسر سین مہملہ وقاف آب دادن وظرف
کہ در وآب خورند ے ای چرخ تگ بیخ تو در عالم خواب ست ۰ ہر خانہ کہ در شہر تو دیدیم خراب ست ۰
وباب شقاوۃ شقاوی باواو وباب شقاوۃ یعنی اسمیکہ دران واو بعد الف زائد باشد شقاوی
بی قلب واو بہمزہ اگرچہ زائل شدہ است تا ملتبس نشود بباب سقایہ وعکس نکردند فرق را با عرج طرز
کہ در سقایہ یا نگاہ دارند ودر شقاوۃ واو را ہمزہ بدل کنند بواسطہ آنکہ استثقال واو بایا نسبتیہ
ہمچو استثقال با یا نسبت شقاوت بفتح شین معجمہ وقاف بدبخت شدن ے تا چند بہ بینم تن پاک تو
برہنہ ۰۰ آن بخت ندارم کہ در آغوش من آئی ۰ وباب رائی درایۃ وباب رای درایۃ یعنی اسمیکہ
دران واقع باشد یا بعد الف مقلوب از حرف اصلی وفارق در واحد وجنس در تا وعدم تا بود سیکہ
وجہ است وہمزہ ویا دو واو سیگوئی رائی ورایی وراوی در واحد وجنس زیرا کہ نیست فرق میان
ہر دو بعد حذف یا اول از جہت تشبیہ شقائی دوم از جہت تشبیہ ظبی زیرا کہ ما قبل یا ہر دو ساکن ست
وسوم برای آنکہ ساکن در ظبی حرف صحیح ست ودر رای حرف علت پس اجتماع یاآت درینجا اثقل ست
پس مناسب ست قلب یا بواو درای درایۃ علم ونزہ است وما کان علی حرفین الکان متحرک الاوسط
اصلا والمحذوف اللام ولم یعوض ہمزۃ وصل وکان المحذوف فاء وہو معتل اللام وجب الرد ای اسم
ثلاثی کہ باشد بر دو حرف بعد حذف حرف آخر از دو حال بیرون نیست اگر باشد متحرک الاوسط
در اصل احتراز ست از عد بفتح عین مہملہ تخفیف دال مہملہ یعنی فرد کہ اصلش عد دست بسکون دال یا
آن اسم محذوف اللام یعنے لام الفعل او محذوف بود احتراز ست از عدۃ بکسر عین وفتح دال
مہملتین زیرا کہ محذوف الفاست واصلش وعدۃ بالکسر وعوض آوردہ شدہ است از
محذوف ہمزہ وصل از بہر آنکہ ہمزہ وصل او عوض او آخر محذوف ست ۰
حال آنکہ آن اسم معتل اللام ست واجب ست در چنین اسم رد محذوف

بواسطه آنکه لام قابل تغیرست ومحل حوادث در صورتها که شروط مذکوره یافته نشود رد واجب نیست
کابوی همچو ابوی در اب بفتح همزه وتخفیف بای موحده که پدر ست برو محذوف واخوی برو محذوف در اخ
بفتح همزه وتخفیف خای معجمه که برادرست وستهی فی ست وستهی بفتح سین مهمله وتای فوقانی درست
بالفتح که اصلش سته بالفتح وفتحتین ست بمعنی سرین وگذاشت سرین صاف آوایی ست روشن
که می آید بموج از باد دامت ❊ بدان که اصل این اسمای ابو واخو دسته است بحرکت اوسط وحذف آخر
بی عوض محذوف بهمزه وصل متحرک بجای وراء مهملتین اسم فاعل باب تفعیل ورصحیح وآن لفظی ست که
حرکت داشته باشد وحرکت ضم وفتح وکسرست لم یعوض بعین مهمله وضاد معجمه جحد مجهول غائب از
باب تفعیل م اجوف واوی اوسط بفتح همزه وسین مهمله وسکون واو میانه معتل بالضم وتشدید لام از
اعتلال وجب بجیم ماضی معلوم از باب ضرب زد بفتح را وتشدید دال مهملتین باز آوردن ووشوی فی شیته
بر وشوی بکسر واو وفتح شین معجمه در شیته بکسر شین منقوطه وفتح یای تحتانی نشان ورنگ غیر از رنگ اصلی
چیزی اصلش وشیه بکسر واو وسکون شین معجمه حذف کردند واو را که فاء الفعل ست ولام الفعل حرف علت
نیست واجب شد رد محذوف زیرا که عوض محذوف ست مانند در نسبت ونیست در اسمای معربه اسم مستقبل
بر دو حرف که دوم او حرف لین باشد بحذف واو که اولی اضافت مستعمل نمیشود پس مستقبل نباشد لعلّه
رد محذوف همچو غنوی ست در فتح ثانی وقلب لام بواو از جهت کراهیت اجتماع سه یاء وقال الاخفش
وشیی علی الاصل وگفته است اخفش وشیی بر اصل برو محذوف والفاء یا وحینا نکه در حیی وفرق
آنست که واو در رحی مفتوح ست بخلاف در مانحن فیه که مکسورست ان کانت لامه صحیحة والمحذوف غیرها
لم یرد اگر باشد لام الفعل آن اسم حرف صحیح ومحذوف غیر لام الفعل ست یعنی فاء الفعل یا عین الفعل رد
کرده میشود محذوف کعدی وزنی وستهی سنه واگر باشد لام الفعل آن حرف
اسم صحیح ومحذوف غیر لام الفعل یعنی لام الفعل یا عین الفعل رد کرده میشود محذوف همچو عدی
بکسر عین ودال مهملتین در عدة که بکسر اولی وفتح ثانی مصدرست اصلش وعد بالکسر وزنی بکسر زای
معجمه ونون وزنة که بکسر اول وفتح ثانی مصدرست اصلش وزن بالکسر وسهی بفتح در سه بفتح سین
مهمله وها که در اصل سته بالفتح وفتحتین بود در جای عدوی ولیس هر دو آمده است در عدة عدوی بکسر
اول وفتح دوم با واو وحال آنکه نیست این واو که محذوف بود در رد کرده اند زیرا که در صورت رد وعد
میگفتند بلکه این واو جبر نقصان محذوف ست وحرف اعراب بهترست بجبر از بهر آن که
تغیر میشود بتغیر عامل وماسوا اسما یجوز فیه الامران وانچه ورای دو صورتست یکی وجوب رد ودیگر

وجوب عدم رد جائز میباشد دران دو امر یکی جواز دیگر عدم جواز و نحو یمدی و یمدوی یا نست
این دو لفظ نزد یکی از شرائط رد که تحرک اوسط ست مفقود ست زیرا که اصلش یدی ست بسکون
دال گذشت وابنی وبنوی اول بکسر همزه وسکون با دوم بفتحتین با و نون از بهر فقدان شرط دیگر
وجوب رد وان تعویض همزه وصل ست وگاهی هر دو مفقود میگردد مثل اسمی وسموی وجائز نیست
ابنوی تا لازم نیاید اجتماع عوض ومعوض عنه و در حری وحرحی منسوب بسوی حر ح زن ست با کسر
در اول وبالکسر وفتح ثانی در دوم درین دو لفظ از برای فقدان شرط دیگر وجوب رد وآن بودن محذوف
ست غیر لام الفعل وابو الحسن یسکن ما اصله السکون یسکن مضارع غائب فعال با تفعیل یعنی ابو الحسن
اخفش ساکن میکند حرفی را که اصل او سکون ست ابو الحسن بفتحتین حاء وسین ملثین کنیته اخفش ست فیقول
عدوی وحرحی پس میگوید ابو الحسن عدوی بسکون دال و حرحی بسکون را از جهت تثنیه بر اصل
ونیست دور سه لازمهٔ عاشقی ست رفتن و دیدن دود ورنه نزدیک هم رخصت و دیدار هست
واخت وبنت کاخ وابن عند سیبویه واخت بضم وبنت با کسر همچو اخ وابن ست نزدیک سیبویه
از بهر گردیدن هر دو بعد حذف با مثل اخ وابن وعلیه کلوی وبر قیاس اخت وبنت ست کلوی
بالکسر در کلتا بکسر کاف که بمعنی دو زن ست اختلاف کرده اند در نسبت اخت وبنت سیبویه میگوید
که اخت وبنت در نسبت مانند اخ وابن ست زیرا که تا تانیث در نسبت محذوف میباشد پس میگویند
در اخت اخوی در بنت بنوی چنانکه ابن را بحذف همزه نسبت میکنند وبرین قیاس کلوی
در کلتا زیرا که اصل کلتا بر مذهب مختار کلوی ست بر وزن فعلی واو را تا بدل کردند از جهت اشعار
تانیث ونه نوشتند بالف در نسبت از بهر آنکه در نصب و جر منقلب میشود چنانکه در اخت وبنت عوض
محذوف تا آورند برای دلالت بر تانیث وحذف کردند الف را بواسطه کراهیت اجتماع دو واو اگر
قلب میکردند بواو وبرای کراهیت اجتماع یاءات اگر بدل میکردند بیا ویونس قائل ست بوجوب ابقاء تا
در اخت وبنت قال یونس اختی وبنتی گفته است یونس اختی وبنتی از برای اعتبار تانیث زیرا که
عوض محذوف ست وعلیه کلتی وکلتوی وکلتاوی وبرین قیاس ست کلتی بابقاء تا و کلتوی
بواو وکلتاوی بابقاء تا وابدال الف بواو وازدیاد الف بر واو زیرا که کلتا مثل ذکری ست
در وزن چون الف را که علامت تانیث ست حذف نکردند باقی ماند بر فعلی در دو سه وجه آنست
والمرکب ینسب الی صدره ولفظ مرکب نسبت کرده میشود بسوی جزء اول خود صدر با الفتح نخستین و
بالای هر چیز کبعلی وتابطی وخمسی بحو بعلی بالفتح با وسکون عین مهمله در بعلبک که نام شهری ست وتابطی

وخمسی در تابط شرا بباء موحده و طای مهمله ماضی معلوم ست از تفعل و ضمیر در وی فاعل ست
و شر بشین معجمه و تشدید رای مهمله بدی و مفعول به یعنی در زیر بغل گرفت آن مرد بدی را و این مرکب نام
مردی بد نهاد ست ؎ بگفتمت که مکن بد بجای وصلت من * که هر کسیکه کند بد بدی کشد آخر * و خمسی
بفتح خای معجمه و سکون میم فی خمسة عشر علما و خمسة عشر بفتح خای معجمه و سکون در حالیکه علم کسی باشد و خمسة عشر
پانزده است و لا ینسب الیه عددا و نسبت کرده نمیشود بسوی خمسة در حالیکه عدد و شمار ست از برای آنکه
هر دو جزو درین وقت مقصود اند و اگر یکی را حذف کنند خلل در معنی واقع شود و در صورت علمیة از
مرکب بنا بران جزو ثانی حذف میکنند که نسبت بسوی دو کلمه ثقیل ست و ممکن ست که بجزو اول استدلال
باشند بر جزو ثانی ینسب مضارع مجهول عدد بفتحتین عین و دال مهملتین والمضاف ان کان الثانی مقصودا
اصلا کابن الزبیر و ابی عمرو قیل زبیری و عمری و مضاف اگر باشد دوم که مضاف الیه است مقصود
از روی اصل وضع یعنی تنها او را دلالت بر مسمای باشد همچو ابن زبیر بضم زای معجمه و فتح بای موحده و سکون
یای تحتانی و رای مهمله که اسم یکی اصحاب ست کسی را که پدرش زبیر نام دارد و ابی عمر بفتح عین مهمله و سکون
میم کسی را که پسرش عمر نام بود گفته شود زبیری و عمری به نسبت طرف جزو دوم و قید اصل وضع بنا بر آنست
که شامل باشد مثل ابی عمرو را که کنیت طفلی باشد زیرا که درین وقت اگرچه مقصود به نسبت آن شخص
نیست امّا باعتبار وضع مقصود تفاوت لاهست فی المثنوی ؎ کودکی نوزاده را حاجی لقب * یا لقب
غازی نهی بهر نسب * باید دانست که عمرو مقابل زید را با واو نویسند در حال رفع تا فرق شود میان
عمر بالفتح و عمر که بضم اول و فتح ثانی ست و در حال نصب ننویسند چه بواسطه زیادت الف که علامت
تنوین ست و در غیر منصرف نباید فرق حاصل آنست و آخر کتاب مفصلا و مشروحا بیاید و ان کان کعبد
مناف وامرء القیس قیل عبدی وامرئی و اگر باشد مضاف همچو عبد مناف بفتح میم و نون و فا که اسم
یکی از اجداد حضرت رسالت پناه است و امرء القیس بکسر همزه و سکون میم و رای مهمله و همزه و فتح قاف
و سکون یای تحتانی و سین مهمله که نام یکی از سلاطین شاعر با هر دو فاضل کامل ست یعنی مضاف الیه را
معنی علحده باعتبار وضع نباشد و اصلا مقصود نباشد گفته شود عبدی به نسبت جانب جزو اول و این
قیاس ست و در بعضی مواضع منافی آمده است و خلیل گوید که منافی از بهر خوف التباس گویند و ثانی
مقصود ست از بهر آنکه مناف نام بت مشهور ست و گفته میشود مری بفتح میم و سکون رای از جهت حذف
همزه و رد کلمه بسوی اصل مرء بالفتح و سکون را مرد ست ؎ چه خوش گفت آن سخندان جهان گرد * که دیده ای
درست آئی جوان مرد * و الجمع یرد الی الواحد و جمع رد کرده میشود بسوی واحد و بعد ازان نسبت میکنند

بطرف واحد از بہر تخفیف و حصول غرض فی قال فی کتب و صحف و مساجد و فرائض کتابی و صحفی و مسجدی
و فرضی پس گفته میشود در کتب بضمتین کاف و تاء فوقانی و سکون تا جمع کتاب که بالکسر نوشته و نامه
و حکم و اندازه است کتابی، و در صحف بضمتین صاد و حاء مهملتین و سکون حا و فا که جمع صحیفه بر وزن
خلیفه است و آن نامه و کاغذ نوشته است صحفی بفتحتین و در مساجد که جمع مسجد است مسجدی و در فرائض
بفتح فا و راء مهمله و کسر همزه و ضاد معجمه جمع فریضه که بر وزن هدیه فرموده خدای تعالی ست از نماز و روزه
و غیر آن فرضی بفتحتین و اما مساجد علماً فساجدی کانصاری و کلابی و اما ساجد در حالیکه علم ست پس
در نسبت ساجدی ست همچو انصاری در انصار بالفتح و صاد و راء مهملتین یعنی یاری کنندگان جمع ناصر از بهر آنکه
از اعلام غالبه است پس در حکم اعلام باشد و ایشان گروهی از صحابه بودند که حضرت پیغمبر را مدد و اعانت
کردند و کلابی بالکسر و باء موحده در کلاب جمع کلب نام پدر قبیله است از قریش و در جمعی که علم
رد بسوی اصل بواسطه آن نمیکنند که غرض بدون او حاصل میشود و نیز اعلام متغیر نمیکردند بقدر امکان
اما قول ایشان اعرابی بالفتح از جهت جریان مجری قبیله است و از بهر آنکه اعراب جمع عرب نیست زیرا که
اعراب عربها ساکنان بادیه اند و عرب غیر عجم ست اعم از آنکه ساکن مصر باشد یا متوطن بادیه پس اگر
اعراب جمع عرب باشد مفرد عام باشد از جمع و این محال ست و چون این جمع واحد نداشت بسوی
نسبت کردند و همچنین رد نمیکنند جمع را که بر لفظ مفرد نیست بسوی واحد مانند محاسنی در نسبت بسوی
محاسن و آن بفتح میم و حاء و کسر سین مهملتین جمع حسن بالضم ست و در فارسی زبان بمعنی ریش می‌آید
شیخ فیضی است ~~ اگر محاسن شدی کار هدایت تمام × کوس ولایت زدی کیش طویل اللحیه
ما جاء مسطی غیر ما ذکر فشاذ و آنچه آمده است بر غیر چیزی که یاد کرده شده است از قاعده پس شاذ است
مانند رازی منسوب بری بالفتح که شهری ست در ایران و بدوی منسوب به بادی و مروزی منسوب به مرو
بالفتح که بلده ایست و هندوانی در نسبت بسوی هند که بالکسر کشوریست معروف و کثر مجیء فعال فی
الحرف کثیر شایع مثلثه یا معنی معلوم شد مجیء بفتح میم و کسر جیم و سکون یاء تحتانی و همزه و حرف بکسر حا و
فتح راء مهملتین و فا پیشها و هنرها جمع حرفه بکسر اول و سکون ثانی یعنی بسیار شده است آمدن بیات
منسوب بر وزن فعال بفتح فا و تشدید عین در نسبت بسوی حرفها و صنعتها زیرا که تضعیف برای
تکثیر ست که بنات همچو بتات بباء موحده و دو تاء فوقانی کسی را که عمل بت میکند و بت و بتات
طیلسان بفتح طاء مهمله و سکون یاء تحتانی و بهر سه حرکت لام و مشهور فتح ست و سین مهمله جامه
که بر دوش می اندازند طالسان و طیلس بحذف نون و الف نیز آمده است طیالسه جمع و ...

بعین مهمله وجیم منسوب بعاج که دندان فیل ست یعنی صاحب عاج و کسیکه از دندان فیل چیزها میسازد
یا خرید و فروخت عاج میکند و ثواب بتا و مثناة فوقانیه و بای موحده منسوب بثوب که بالفتح جامه است و جمال
بجیم منسوب بجمل بفتحتین که اشتر نرست و بجای فاعل ایضاً و آمده است در هیئات منسوب
فاعل نیز بمعنی ذی کذا یعنی خداوند چنین چیز برای نسبت مذکر باشد یعنی دو دست
که مضاف واقع شده بسوی اصل فاعل اگر برای نسبت مونث باشد یعنی ذات ست که مضاف واقع
شده بسوی اصل فاعل کتامر همچو تامر بتای فوقانی و رای مهمله صاحب تمر که بالفتح خرماست و لابن بباء موحده صاحب
لبن بفتح که شیر ست و دارع بدال و رای و عین مهملات خداوند درع بالکسر که زره است بکسر تن و سر اهن نابل
و نابل بنون و بای موحده خداوند نبل بالفتح که تیر ست یعنی تیر گیرنده با دشمن و باش بیگانه از و
در دام افتی اگر خوری دانه او نه تیر از سر راستی کمان رایج دیده نگر که چگونه جست از خانه او و منه
عیشة راضیة و ازین قبیل ست قول الله تعالی فهو فی عیشة راضیة عیشة بکسر عین مهمله و سکون یای
تحتانی و شین معجمه راضیه برای مهمله و ضاد معجمه یعنی پس بهشتی در زندگانی ذات رضاست و رضا بالکسر
خوشنودی ست مجازیست مانند نهاره صائم یعنی روز او روزه دار ست و طاعم بطا و عین مهملتین نسبت در
بسوی طعام یعنی کسیکه پیوسته میخورد و کاس بسین مهمله صاحب کسوة بالکسر که لباس و
پوشش ست در اصل کاسو بود واو از جهت تطرف و انکسار ما قبل یا افتاد کاسی شد ضمه بر یا ثقیل بود
انداختند و یا از بهر التقای ساکنین میان یا و تنوین افتاد در قال الحطیئة که بضم حای و فتح طای مهملتین و
سکون یای تحتانی و فتح همزه و تای فوقانی نام شاعر ست درع المکارم لاترحل لبغیتها و اقعد فانک انت
الطاعم الکاسی درع بدال و عین مهملتین امر حاضر معلوم مکارم جمع مکرمت بفتح اول و سکون دوم و ضم
سوم لاترحل برای و حای مهملتین نهی حاضر از منع و در بعضی از نسخ لاتنهض بنون و ضاد معجمه
واقع شده از نهضت بالضم که برخاستن ست لبغیتها بفتح بای موحده و سکون عین مهمله و یای تحتانی
اقعد بقاف و عین و دال مهملتین امر حاضر از نصر یعنی بگذار بزرگیها را و خود فروشیها را و کوچ مکن برای طلب
بزرگیها و بنشین بسبب بزرگی که تو طاعمی و در اکل و شرب مشغول دایمی و در لباس و پوشش حیران
دایمی باید دانست که در علم نحو شرایط جمع صحیح مذکور ست و مقصود اینجا بیان جمع کسر ست و اگر واقع
شود چنانچه تعلق بجمع صحیح دارد پس بطریق طبیعت و عرض ست مطلوب بالذات و مقدم کرد
ثلاثی را بر رباعی و خماسی از جهت خفت او و کثرت آنجا پس گفت الجمع الثلاثی الغالب فی نحو
فلس علی افلس و فلوس جمع ثلاثی مجرد اکثر در مانند فلس بفتح فا و سکون لام می آید بر وزن افلس

بفتح اول وسکون دوم وضم سوم در جمع قلت و فلوس بضمتین در جمع کثرت و باب ثوب علی اثواب و جمع
باب ثوب یعنی معتل عین واوی و یائی که بر وزن فعل بفتح فا و سکون عین باشد غالب بر اثواب یا بفتح
ست و همچو طیر بالفتح که مرغیست بر اطیار و جاء بمعنی زناد فی غیر باب سیل وارد آمده است جمع فعل بفتح اول
وسکون ثانی بر وزن زناد بکسر زای معجمه و نون و دال مهمله که فعال ست جمع زند در غیر باب سیل بفتح سین
مهمله وسکون یای تحتانی یعنی جمع مفرد اجوف یائی فعل بالفتح وسکون ثانی بر وزن فعال بالکسر نیامده ست
واز صحیح و اجوف واوی آمده است مثل بحار جمع بحر بالفتح که دریاست و ثیاب جمع ثوب بفتح ثای مثلثه
وسکون واو و بای موحده که جامه ست و زند بالفتح آهن آتش زن با چوب زیرین سنگ چقماق سیل آب
بسیار که روان شود از اضطراب کار مهیا نشود و سیل از دویدن ست که دریا نمیشود و سیال
بالکسر جمع سیل نیامده است از برای استثقال کسره قبل یای متحرک و شاذ ست ضیاف بضاد معجمه جمع
ضیف بالفتح که مهمان ست و در ثیاب با آنکه کسره ما قبل یا واقع شده است بنا بر آن تجویز کرده اند
که واو بدل میشود بیا و حاصل میشود خفت بلا گفته میشود در جمع سیل سیول بضمتین نیز و مثال زناد را بنا بر آن آورده اند
که توهم نشود اختصاص فعال بالکسر بمعتل عین از بهر آنکه جمع فعل بالفتح خواه اجوف واوی و یائی باشد
خواه صحیح بر وزن فعال می آید و رئلان و بطنان و عزدة و سقف بجر عطف ست بر فلوس یا فلس
یعنی وارد آمده است غالب جمع فعل بر وزن رئلان بکسر رای مهمله و سکون همزه جمع رأل بالفتح که بچه
شتر مرغ ست و بطنان بالضم جمع بطن بفتح بای موحده و سکون طای مهمله زمین مغاک و شکم و قبیله و عزدة
بکسر عین معجمه و فتح رای و دال مهملتین جمع عزد بالفتح و الکسر و آن نوعی از سماروغ ست بفتح سین و ضم را
مهملتین و واو و فارسی و غین معجمه رستنی ست که از زمینهای شورناک روید بشکل آن شبیه بچتر بود و سقف
بضمتین سین مهمله و قاف جمع سقف و انجدة شاذ یعنی انجده بفتح اول و سکون ثانی و کسر جیم و فتح
دال مهمله جمع نجد بالفتح که زمین بلندست شاذ ست زیرا که این جمع مخصوص [illegible] ثلاثی گاه
حرف مده باشد مثل حمار و احمرة و کساء و اکسیة و نحو حمل علی احمال و حمول عطف ست بر نحو اول یعنی
جمع مانند حمل بکسر حای مهمله و سکون میم که فعل ست غالب بر وزن احمال بالفتح ست در جمع قلت و حمول
بالضم ست در جمع کثرت مثل بالکسر بار که بر سر یا بر پشت کنند و بفتح باری که در شکم یا بر درخت باشد ع
روز و شب مشغول [illegible] سیل خون بار آورده یا رب این نخلی که من در اه بین بار آرد
شد از مفتوح الفا شروع کرد در مکسور الفا و جاء علی قداح وارد آمده است جمع فعل بالکسر بر وزن قداح
بکسر قاف و دال و حای مهملتین جمع قدح بالکسر تیر بی پر و پیکان و تیر قمار و آن دوازده تیر ست که

آن بازی کنند و ارجل جمع رجل بر وزن ارجل بفتح همزه وسکون رای مهمله وضم جیم جمع رجل بالکسر که پای ست وصنوان
بر وزن صنوان بکسر صاد مهمله وسکون نون درختهای خرما که از یک بیخ باهم بر آمده باشد
جمع صنو بالکسر والضم وذؤبان بضم ذال معجمه وسکون همزه وبای موحده گرگان جمع
ذیب بالکسر وقردة بکسر قاف وفتح رای ودال مهملتین کپیها بفتح کاف وکسره بای فارسی
و یای معروف جمع قرد بالکسر و آن جانوریست بسیار شبیه بمردم وخنده میکند در هند بی بندر
و میمون خوانند و بوزنه کنیت اوست ونحو قرء علی اقراء وقرد و شروع ست در بیان
مضموم الفا یعنی در مانند قرء بضم قاف وسکون رای مهمله که فعل ست آمده است بر وزن اقراء بالفتح
در جمع قلت وقروء بالضم در جمع کثرت قرء بالضم والفتح پاکی از حیض وحیض ست از لغات الاضداد وجاء
علی قرطة وخفاف وفلک و آمده است جمع فعل بالضم بر وزن قرطة بکسر قاف وفتح رای وطای مهملتین گوشوارها
جمع قرط بالضم وگوشواره حلقه ایست که خوبان در گوش کنند ۵ حلقهٔ گوش ترا هر که باین لطف بدید
حلقه بندگی عشق تو در گوش کشید ۰ وخفاف بکسر خای و دو فای موزها جمع خف بالضم وتشدید دوم موزه که
می پوشند و یا موزه که در پای شتر میباشند جمع اخفاف بالفتح ست وفلک بضم فا وسکون لام کشتیها جمع
فلک بالضم زعم کرده اند نحاة ضمه در فلک جمع ضمه سید بضم ست که جمع اسد بفتحتین ست و آن شیر ست وضمه
فلک مفرد ضمه قفل ست و آن مشهور ست پس واحد باین اعتبار غیر جمع باشد وباب عود علی عیدان وجمع
باب عود بضم عین مهمله وسکون واو یعنی اجوف آمده است بر وزن عیدان بکسر عین وسکون یای تحتانی
عود چوب ست ونحو حمل علی جمال واجمال چون فارغ شد از ساکن العین شروع کرد آنرا که عین او متحرک ست
یعنی در مانند جمل بفتح جیم ومیم که فعل ست بمعنی اشتر آمده است جمع بر وزن جمال بکسر جیم در جمع کثرت
واجمال بالفتح در جمع قلت وباب تاج علی تیجان وباب تاج بتای فوقانی وجیم که اصلش توج ست بفتحتین یعنی
اجوف بر وزن تیجان بکسر اول وسکون یای تحتانی وتاج را در فارسی افسر گویند وجاء علی ذکور وازمن وخربان
و آمده است جمع فعل بفتحتین بر وزن ذکور بالضم جمع ذکر بفتحتین ذال معجمه وکاف که نر ست ضد ماده وازمن
بفتح همزه وسکون زای معجمه وضم میم وقتها جمع زمن بفتحتین وخربان بکسر خای معجمه وسکون رای مهمله وبای موحده
جمع خرب بفتحتین سرخاب جانوریست آبی که آنرا در فارسی شوات بضم شین منقوطه وتای فوقانی نیز خوانند
وحملان بضم حای مهمله وسکون میم میشها وبزها جمع حمل بفتحتین وجیرة بکسر جیم وسکون یای تحتانی همسایگان
جمع جار که همسایه بود بفتحتین ست وحجلی بکسر حای مهمله وسکون جیم والف مقصوره کبکها جمع حجل بفتحتین
و کبک بالفتح جانوریست خوش رفتار و نازک خرام ۵ گاه گاهی جانب عاشق خرام ۰ ای ز رفتارت خجل

درکوه کبک * ونحو فخذ علی افخاذ فیهما این لفظ مفتوح الفاء ومکسور العین ست یعنی ودر مانند فخذ بفتح فاء وکسر
خاء وذال معجمتین که فعل آمده است جمع بر وزن افخاذ بالفتح در هر دو یعنی جمع قلت وکثرت بدانکه ضمیر فیهما راجع
ست بسوی جمع کثرت وقلت وذکر این هر دو اگرچه صریحاً در کتاب واقع نشده است اما در ضمن امثله مذکور ست
پس در حکم مذکور ست واوزان جمع ست در بین قطعه راقم سطور مذکور اند ۵ وزن قلت جمله الشبنوز من * ا
نگار چابک مشکین کله * هست آن جز جمع سالم بیگمان * افعل وافعال وفعله افعله * وجاء علی نمور ونمر وآمده ست
جمع فعل بفتح اول وکسره ثانی بر نمور ونمر بضمتین جمع نمر بفتح نون وکسر میم که پلنگ ست ونحو عجز علی اعجاز فیهما
وآمده است در مانند عجز بفتح عین مهمله وضم جیم وزاء معجمه که سرین ست ویا پایان چیزی بر اعجاز بالفتح
در جمع قلت وکثرت این لفظ مضموم العین ست ومفتوح الفاء ۵ چو زین آرامگاه آن سرین شد * ضمیر
قرص سر لبریز زین شد * وجاء سباع وآمده است سباع بکسر سین مهمله وباء موحده وعین مهمله جمع
سبع بفتح اول وضم ثانی که درنده هست مانند شیر وگرگ وباز وبحری وامثال آن ولیس رجلة بتکسیر ونیست
رجلة بفتح راء مهمله وسکون جیم جمع تکسیر زیرا که فعلة بفتح فاء وسکون عین از اوزان جموع نیست بلکه اسم جمع ست
بمعنی پیادگان بدانکه جمع تکسیر آنست که بناء واحد او در جمع سلامت نباشد مثل رجل ورجال وجبل وجبال
وجمع سالم آنست که بناء واحد او در جمع سلامت باشد مثل زیدون جمع زید ومسلمان جمع مسلمه وآنرا جمع
صحیح نیز گویند بکسر سین وراء مهملتین در لغت شکستن ست وسالم بسین مهمله وکسر لام بی آفت وگزند صحیح پاک
از عیب هرگاه فارغ شد از مفتوح الفاء شروع کرد مکسور الفاء را پس گفت ونحو عنب علی اعناب وجمع در مانند
عنب بکسر عین مهمله وفتح نون که فعل ست آمده است بر اعناب بالفتح وعنب انگور ست وجاء علی اضلع
وضلوع وآمده است جمع فعل بر اضلع بفتح همزه وسکون ضاد معجمه وضم لام وعین مهمله وضلوع بالضم ونحو ا
پهلو جمع ضلع بکسر اول وفتح ثانی نیز لغت ست ونحو ابل علی آبال شروع ست در مکسور العین یعنی وجمع در مانند
ابل بکسرتین که فعل ست آمده است بر آبال بالمد که افعال ست فیهما در جمع قلت وکثرت ونحو صرد علی صردان
شروع ست در مضموم الفاء یعنی وآمده است جمع مانند صرد بضم اول وفتح دوم که فعل ست بر صردان بکسر
فیهما در جمع قلت وکثرت وجاء ارطاب وآمده است جمع فعل بضم اول وفتح دوم ارطاب بفتح طاء مهمله
خرمای تر ۵ ماخوذ ز ندامت سر انگشت گزیدیم * تا روز سے دندان نشد رطب تر * ورباع وآمده است
رباع بکسر راء مهمله وباء موحده وعین مهمله جمع ربع بضم اول وفتح ثانی شتر بچه که در بهار زاید وآن اول
نتاج ست ونحو عنق وجمع مانند عنق بضمتین که فعل ست علی اعناق بر اعناق بالفتح بمعنی گردنها ست
فیهما در جمع قلت وکثرت واستغنوا من افعل فی المعتل العین امتناع باز ایستادن یعنی ممتنع شده اند

عرب از افعل در معتل العین یعنی عرب جمع مفرد و اجوف داوی یا یائی از هر باب که باشد بر وزن افعل
بالفتح و ضم عین استعمال نکردند زیرا که ضمه ثقیل ست و حرف علت نیز ثقیل بدانکه این قاعده متعلق ست
بابحاث متقدم پس جمع میکنند معتل العین ابواب مذکوره را بر افعل داوی باشد یا یائی و لهذا نمیاوند آیان ...
و اعود و رعود از هر وجهی که گفتم و انچه بر وزن آن آمده است شاذ ست چنانکه مصنف علیه الرحمه میگوید و
اقوس و اثوب و اعین و انیب شاذ و اقوس جمع قوس بفتح قاف و سکون واو و سین مهمله که کمان
ست و اثوب جمع ثوب و اعین جمع عین و انیب جمع ناب شاذ ست و امتنعوا من فعال
فی الیاء دون الواو و کفعول فی الواو دون الیاء و ممتنع شدند از فعال بکسر فا در یائی
یعنی در اجوف یائی از هر باب که باشد نه در واوی یعنی در اجوف واوی
چنانکه ممتنع شده اند از فعول بالضم در واوی یعنی در اجوف واوی خلاصه تقریر آنست که
وقتیکه مفرد اجوف یائی باشد جمع او بر وزن فعال نمی آید مانند سیال و سیل اگر مفرد اجوف واوی باشد
جمع او بر وزن فعال می آرند مثل ثیاب جمع ثوب اما فعول ایراد نمیکنند مانند ثووب از جهت ثقل واو
بضمه فا بخلاف شیوخ جمع شیخ که در مفرد اجوف یائی فعول واقع میشود و فووج و سووق شاذ و فووج بضمتین
فا و واو و ضم جیم جمع فوج بالفتح که گروه مردم ست و سووق بضمتین و سین مهمله و واو اول و قاف جمع ساق
که اصلش سوق بفتحتین ست شاذ ست و جمع قیاسی او افواج و سوق ست بالضم مانند اسد بالضم
ساق تنه درخت و شتالنگ تا زانو است ساق سیمین تو بلورین ست * گر غلط گفته ام بگردن من *
و هرگاه مصنف از بحث مذکر فارغ شد شروع کرد در بحث مونث پس گفت المؤنث نحو قصعة علی قصاع
و بدر و بدور و نوب جمع ثلاثی مجردی که مونث ست یعنی تا ر تانیث در وی هست مانند قصعه بفتح قاف و سکون
صاد و عین مهملتین ست که کاسه بزرگ ست و بعضی کاسه چوبین گفته اند و جمعش فعلة بر وزن فعال با کسر
ست و بدرة بفتح با موحده و سکون دال و را مهملتین کیسه هزار درم ست بر وزن بدور و بدر بکسر اول و فتح
دوم و نوب بضم نون و فتح واو در نوبة بالفتح که وقت چیزی ست اشباه مفتوح الفا ست و نحو لقحة علی
لقح غالبا و جمع مانند لقحة بکسر لام و سکون قاف و حا مهمله که فعلة است یعنی ناقه شیردار بر وزن لقح ست بکسر
اول و فتح دوم اکثر و بیشتر مثال مکسور الفا ست و جاء علی لقاح و النعم و آمده است جمع فعلة بالکسر بر لقاح و انعم بفتح
همزه و سکون نون و ضم عین جمع نعمة بالکسر نازو آسایش و عطا و نحو برقة علی برق غالبا و جمع مانند برقة
بضم با موحده و سکون را و سکون قاف که فعلة ست یعنی زمینی که در و سنگ و ریگ و گل باشد بر وزن
برق ست بضم اول و فتح ثانی غالب و بسیار مثال مضموم الفا ست و جاء علی حجور و برام و آمده است جمع فعلة

بالضم بر وزن عجوز بالضم حاء مهمله وجیم وزاء معجمه جمع حجزه بالضم و آن شلوار ازار بند ست ۵ خواست تا اندازه
شلوار بش در بر دستیر تا بسو فارش + و برام جمع بر بر کنیسه باء موحده و راء مهمله و قاف و باء موحده که فعاله است
و بمعنی گردن بر وزن رقاب بالکسر ست غالبا شروع ست در بیان متحرک العین و جاء علی اینق و آمده
جمع فعله بفتحتین بر وزن اینق و آن دیگ سنگ ست و نحو رقبة علی رقاب و جمع مانند رقبه بفتحتین راء
مهمله اینق بفتح همزه و سکون یاء تحتانی و ضم نون جمع ناقه که اصلش نوقه بفتحتین ست صاحب صحاح
گوید اصل اینق انوق ست چون ضمه بر واو ثقیل بود بر نون مقدم کردند و گفتند اونق و واو را بیا بدل
کردند پس وزنش اعفل باشد و ناقه بنون و قاف هشتر ماده است و بعضی گفته اند که اصل او انوق ست
چنانکه مذکور شد ولیکن حذف کردند واو را که عین الفعل ست و بعد از ان یاء تحتانی زاید عوض آوردند
پس میزان او ایفل باشد و دلیل برانکه الف ناقه بدل واو ست این مثل ست استنوق الجمل ای صار ناقة
و ضرب این مثل از برای مردیست که باشد در سخنی با صفت چیزی و بعد از ان حرف دیگر بزند و مخلوط کند
حدیث خود را بحدیث دیگر و اصل این مثل آنست که طرفه شاعر در صفت جمل شعری گفت پیش یکی از ملوک
خواند و او در بصفت ناقه کرد طرفه گفت و قد استنوق الجمل یعنی تحقیق ناقه شد جمل در رنگ این جمل ست
مثل مشهور اهل فرس گل دیگر شگفت و این مثل عرب زادنی الطنبور نغمة اخری یعنی افزود طنبور سرود دیگر طرفه
بفتح طاء و سکون راء مهملتین و فاء و تاء فوقانی نام چند شاعر ست چنانکه در شعر فارسی کمال و دو حافظ حلوی
و شیرازی بنتر و نیز آمده است تیر بکسر تاء فوقانی و فتح یاء تحتانی جمع تاره که اصلش توره بفتحتین ست واجوف
واوی ست میگویند فعل ذلک تارة بعد تارة یعنی کرد آن مرد آن را یکبار بعد بار دیگر پس اصل تیر تور باشد
واو را بیا بدل کردند و صاحب صحاح گوید اصل تیر تیار ست و حذف کردند الف را و ابو البقا گفته است
که الف تاره بدل از واو ست و مشتق ست از تور که بمعنی رسول و پیغام گذار ست دیدن و آمده است بدن
بضم باء موحده و سکون دال مهمله جمع بدنه بفتحتین و آن ناقه و گاو ست که در مکه کشته شود و نحو معده علی
معد و جمع معده بفتح میم و کسر عین و دال مهملتین آمده است بر وزن سعد بحذف تا بی تغیر مانند کلمه و کلم و نقمه
و نقم که کینه و کینهاست مثال مکسور العین ست معده بالکسر و بفتح اول و کسر دوم عضو آدمی که طعام در ان
قرار میگیرد و هضم شود. در فارسی روده گویند و نحو تخمة علی تخم و جمع مانند تخمه بضم تاء فوقانی و فتح خاء معجمه که
فعله است بر وزن تخم ست بحذف تا فقط تخمه ناگوارشدن طعام مثال مضموم الفاست و اذا صح باب
ثمرة قیل ثمرات بالفتح و الاسکان فیه ضرورة و قتی که جمع صحیح کرده شود باب ثمرة یعنی ثلاثی مجردی که با صحت
و فتح فاء و سکون عین گفته شود ثمرات بفتح عین و ساکن کردن عین از جهت ضرورة شعر مانند اوست

ناقص هیچو زکوة و زکوات و طیبه و طیبات بدانکه هرگاه فارغ شد مصنف از بیان جمع تکسیر اسم ثلاثی مجرد غیر
صفت خواه مذکر باشد خواه مؤنث و بودند بعضی از آنها که وقتی صحیح میشوند و ذکر کرد آنها را در اینجا از بهر نزدیک
شدن ایشان بسبب تغیر با جمع تکسیر و آن دو قسم است یکی با الف و یا دیگر بواو و نون مقدم کرد جمع بالف
و یا را از جهت کثرت ابحاث او والمعتل العین ساکن و معتل العین مفرد در جمع ساکن العین است البته مثل
جوزه بفتح جیم و سکون واو و زای معجمه که چار مغز است جوزات و بیضه بفتح باء موحده و سکون یاء تحتانی و ضاد
معجمه که تخم مرغ است و بیضات بواسطه استثقال حرکت بر واو و یا بغیر ابنیه اگر بدل کنند واو و یا را با الف
و هذیل تسوی هذیل بضم ها و فتح ذال معجمه و سکون یاء تحتانی گروهی از بنی تمیم تسوی بسین مهمله مضارع غائب
معلوم مؤنث از تفعیل یعنی بذیل برابر میکنند صحیح و اجوف را در تحریک و ملتفت نمیشود بسوی نقلی که از حرکت
عین لهم میرسد از بهر آنکه عارضی است و باب کسرة علی کسرات بالفتح والکسر هرگاه که فارغ شد مصنف
از مفتوح الفا شروع کرد مکسور الفا یعنی و باب کسرة بکسر کاف و سکون سین مهمله و را که پاره از شکسته
است بر کسرات بکسر فا و فتح عین و کسر آن و اول از برای فرق در اسم و صفت و خفت فتح و ثانی از بهر
اتباع حرف بالا که کاف است ؎ بس و بیش هر سو همی کوفت گرز ٭ دو تا کرد بسیار بالا و برز ٭ و ضمه نیامده است
از جهت عدم مقتضی او و مالازم نیاید فعل بکسر فا و ضم عین که بنای ثقیل است و سکون جائز است چنانکه
مذکور میشود والمعتل العین والمعتل اللام بالواو و یسکن و یفتح و معتل عین مطلق واوی باشد یا یائی و معتل
لام واوی ساکن کرده میشود عین و فتح داده میشود در هر دو مانند دیمة بکسر دال و سکون یاء تحتانی معجمه
همیشه و بارانی که پی در پی بارد و دو میان هیچو بیعة بکسر باء موحده و سکون یاء تحتانی و عین مهمله که معبد نصاری
است و بیعات جمع و مانند رشوة و رشوات اما معتل لام یائی بکسر عین نیز آمده مثل قنیة و قنیات از بهر آنکه
یا وقتی که مفتوح باشد و ماقبلش مکسور در آخر کلمه بود در حکم صحیح و قنیة بالکسر مایه است و نحو حجرة علی
حجرات و جمع مانند حجرة بضم اول و سکون دوم بر حجرات و این مضموم الفا است حجرة خانه کوچک بالضم
والفتح بضم عین و فتح عین والمعتل العین والمعتل اللام بالیاء یسکن و یفتح و معتل عین البته واوی خواهد بود از جهت
ضمه ماقبل و معتل لام یائی ساکن کرده میشود عین در هر دو و فتح داده میشود مانند دولة بضم دال مهمله و سکون
واو نوبت و غنیمت و غلبه در جنگ و بعضی گفته اند که دولت بضم دال در مال و امر آخرت و بالفتح در جنگ و کارزار
و جمعی بعکس فرموده اند و دولات و عروة و عروات و درین ضم نیز جائز است زیرا که وقوع واو بعد ضمتین
ثقیل نیست مثل ثقل یا بعد دو ضمه ؎ آنکه نباشش نهاده دولت ٭ چند روزی دو دست آن دولت ٭ و
قد یسکن بنی تمیم فی حجرات و کسرات و گاه ساکن کرده میشود عین الفعل در محاوره بنی تمیم که بفتح تا و کسر میم

یدر قبیله است در مانند حجرات وکسرات از برای اشتمال حرکت عین بعد ضمه در اول وبعد کسره در ثانی
باآنکه دران رجوع ست بسوی اصل که مفرد ست والمضاعف ساکن فی الجمیع ومضاعف حرف اوسط او ست
ست در همه خواه فا او مفتوح باشد یا مکسور یا مضموم مانند شده بفتح شین معجمه وتشدید دال مهمله یکبار حمله کردن
وشدات وعدة بکسر عین وتشدید دال مهملتین شمار وعدات وعدة بضم عین مهمله وتشدید دال مهمله گرگدشت
وعدات زیرا که تحریک عین مودی میباشد بسوی زوال ادغام یا وجوب ادغام بسبب اجتماع دو مثل
سر آن دو چشم گردم که چون هندوان رهزن ❊ همه را زنوک مژگان زده بر جگر کناره ❊ واما الصفات فبالاسکان
واما صفتها مطلقا خواه مفتوح الفا باشد یا مکسور الفا یا مضموم الفا پس ساکن کردن عین الفعل ست مانند
صعبة بفتح صاد وسکون عین مهملتین وبای موحده دشواری وصعبات وصلبة بضم صاد مهمله وسکون لام وبای موحده
سخت وصلبات وصفرة بکسر صاد مهمله وسکون فا خالی وصفرات صفت بکسر صاد مهمله وفتح فا علامت ونشان
صفات جمع صفت در اصطلاح لفظی ست که دلالت کند بر ذاتی که با او بعضی از صفات ماخوذ باشد مثل
ضارب که زننده ست وحسن بفتحتین که بمعنی نیک ست واسم آنست که دلالت کند بر ذات فقط همچو زید وعمر
اسکان بکسر همزه وسکون سین مهمله ساکن کردن مصدر افعال ست وصحیح وقالوا الحیاة در بعات لملمح الاسمیة
اصلیة جواب سوال مقدر ست وتقریر سوال آنست که قاعده شما که صفات باسکان عین ست منقوض ست
بمانند لجبات بحرکات ثلثه لام وفتح جیم در لجبة که بحرکت اول وسکون ثانی ست وبمعنی گوسپندی که کم شیر
شیر او ور بعات بفتحتین را مهمله وبای موحده وعین مهمله جمع ربعة بفتح اول وسکون ثانی مرد وزنی که دراز وکوتاه
نباشد بر غیر قیاس از برای دیدن اسمیة اصلیة یعنی این هردو در اصل اسم اند نه صفت بنابران عین ایشان
متحرک شده گفته است جوهری که حق این دو لفظ تسکین عین ست مگر آنکه ایشان در اصل اسم اند که بآنها
صفت کرده میشود چیزی مانند امرأة لجبة ورجل ربعات ونسوة ربعات قالوا صیغه ماضی معلوم جمع مذکر غایب
از باب نصر واجوف واوی اصلش قولوا واو بحرکتها وانفتاح ماقبلها الف شد لمح بفتح لام وسکون میم وحای
مهمله دیدن بنظر دنگریستن وحکم نحو ارض واهل وعرس وغیره کذلک وحکم مانند ارض بفتح همزه وسکون را
مهمله وضاد معجمه که زمین ست واهل بفتح همزه وسکون ها که کسان ومردم خانه است وعرس بکسر عین وسکون را
وسین مهملات که زن ومرد ست وغیر بکسر عین مهمله وسکون یای تحتانی وبای مهمله که قافله وکاروان ست
اشترانی که بران بار کنند ومراد از مانند ارض الخ اسمی ست که در وتا مقدر باشد همچنین ست که گفتیم وهمیک
تا دران ظاهر ست پس میگوئی در جمع آنها که صحیح ست ارضات بفتح عین مثل تمرات واهلات بفتح ها و
سکون آن فتح از برای اسمیة وسکون باعتبار وصفیة وغیر سلب بکسر اول وفتح ثانی وکسر اول وسکون ثانی

مانند کسرات و در بعضے شروح عرس بالضم طعام عروسی ست پس عرسات بالفتح را و ضم آن ست مثل حجرات
و غیرات باسکان عین و فتح آن مثل دیمات و نیز باب سنۃ جار فیہ سنون و قلون و ثبون و باب
سنۃ بفتح سین مہملہ و نون و تاء فوقانی کہ سال ست و اصلش سنوۃ بدلیل سنوات و مراد از باب سنۃ اسمی
ست کہ آخر او محذوف ست و در و تانیث آمدہ است و سنون بالکسر و قلون بکسر قاف جمع قلۃ بالضم
و چوب دراز و خورد کہ کودکان بآن بازی کنند و بفارسی جالیک بجیم عجمی و یاء معروف و در ہندوی
گلی ڈنڈا و مقلار بکسر میم و سکون قاف بر وزن مفعال چوبی کہ بآن میزنند و قلہ بقاف و تخفیف لام چوب خرد
کہ ایستادہ میکنند و اصلش قلوۃ و سرگاہ حذف کردند لام الفعل را و جمع کردند بواو و نون از جہت عوض
نقصان و در اصل قلو بالفتح ست و فرا گوید کہ اول آنرا بنابران ضمہ دادند کہ دلالت کند بر واو محذوف
و کسر قاف نیز آمدہ است چنانکہ کسرہ سین در سنون از جہت تنبیہ برای آنکہ اصل جمع در مثل او بکسر ست
ثبون بالضم جمع ثبۃ بضم تاء مثلثہ و باء موحدہ گردہ مردم اصلش ثبی بود بضم اول و فتح ثانی و آمدہ است
قلون بضم قاف جمع قلہ و حبار سنوات و آمدہ است از باب سنۃ سنوات بفتحتین و عضوات بکسر عین
مہملہ و فتح ضاد معجمہ جمع عضۃ بکسر اول و اصلش عضوۃ و آن درخت بزرگیست و خاردار و ثبات بضم
تاء مثلثہ و باء موحدہ جمع ثبہ کہ گذشت و ہنات بفتح ہا و نون جمع ہنہ کہ اصلش ہنوۃ بمعنی
قضیب مرد و اندام نہانے زن ست ۵ مرد باید کہ بد بنا نکند میل دو چیز ✤ تا وجود دلش
ز ملالت بسلامت باشد ✤ زن نخواہد اگرش دختر قیصر باشد ✤ وام نستاند اگرش وعدہ
قیامت باشد ✤ و حبار اِم کاکم و آمدہ است جمع تکسیر امۃ بفتحتین کہ اصلش اموۃ بود بتحریک
ام بالمد و اصل ام ہو مثل افلس ہمزہ دوم را بالف بدل کردند وجوبا چنانکہ در آدم امو مثل
واو را بطرف ضمہ ماقبل انداختند و واو متطرف ماقبل مضموم مرفوض ست در اسماء
متمکنہ پس واجب شد کسر ماقبل واو متطرف ابدال واو بیا گشت اسے بعد از ان
اعلال قاض کردند و گفتند در رفع ہذہ ام و در جر مررت بام و در نصب رایت اما امۃ کنیزک کاکم بمد ہمزہ
و ضم کاف جمع اکمۃ **الصفۃ** نحو صعب علی صعاب غالبا جمع صفۃ سے آید مانند صعب
بفتح صاد و سکون عین مہملتین کہ دشوار و تند و سرکش و شیر درندہ است و فعل بر وزن صعاب بالکسر و
با شیخ علی اشیاخ و باب شیخ یعنی اجوف سے آید بر وزن اشیاخ بالفتح ۵ اسلام ز اطراف فرنگ ورد
آئینہ چنین ز سوی زنگ آوردن ✤ از باد رخ شیخ برنگ آوردن ✤ بتوان نتوان نتراجنگ آوردن
و حبار ضیفان و آمدہ است از معتل عین و غیر آن ضیفان بکسر ضاد معجمہ و سکون یاء تحتانی جمع ضیف

بالفتح و وعدان بضم واو و سکون عین معجمه و دال مهمله ناکسان و فرومایگان جمع وغد بالفتح و کهول
بضمتین مردان میانه سال جمع کهل بالفتح و رطلة بکسر را و سکون طاء مهملتین مردان سست جوان
ضعیف جمع رطل بالفتح و ورد بضم واو و سکون را و دال مهملتین جمع ورد بالفتح و آن اسپی ست که رنگش
میان سیاهی و سرخی باشد و سحل بضمتین بسین و حاء مهملتین جامهای سفید و نیله جمع سحل بالفتح و سمحاء
بضم سین مهمله و فتح میم و حاء مهمله جوانمردان جمع سمح بالفتح و نحو جلف علی اجلاف کثیرا و جمع مانند جلف
بکسر جیم و سکون لام و فا که فعل ست بمعنی ظالم و خم تهی و هر چه خالی باشد می آید بر اجلاف بالفتح بسیار
بد بجز جلف بجیم و نکنند + هر چه نیک ست بیچ بد نکنند + اجلف نادر و اجلف بفتح اول و ضم سوم جمع جلف
نادر ست ندر بالفتح افتادن و تنها غریب شدن و نحو حر علی احرار و جمع مانند حر بضم حا و تشدید را
مهملتین که فعل ست بضم فا و سکون عین می آید بر احرار بالفتح و حر مرد آزاد ست و نحو بطل جمع مانند بطل
بفتحتین باء موحده و طاء مهمله که فعل ست می آید علی ابطال بروزن ابطال بفتح باء موحده و بطل دلیر
و حاء حسان نیامده ست حسان بکسر و سین مهملتین جمع حسن بفتحتین که نیک ست و اخوان بروزن اخوان
بکسر همزه و سکون خاء معجمه برادران جمع اخ که در اصل اخو بفتحتین ست و ذکران بروزن ذکران
بفتح ذال معجمه و سکون کاف نران جمع ذکر بفتحتین و نحو نکد علی انکاد و جمع مانند نکد بفتح نون و کسر کاف
و دال مهمله که فعل ست می آید بروزن انکاد بالفتح نکد دشوار و کم و وجاع و بروزن وجاع بکسر واو و جیم
و عین مهمله دردها و رنجها جمع وجع بفتح اول و کسر دوم و خشن و بروزن خشن بفتحتین خا و شین
معجمتین درشتها و سختیها جمع خشن بفتح اول و کسر دوم و حباط علی وجاعی و آمده است جمع حبط بفتح اول
و کسر دوم بروزن وجاعی بالفتح و الف اخیر و حباطی بفتح حاء مهمله و باء موحده و طاء مهمله و الف حبط
بفتح اول و کسر ثانی و آن شخصی ست که شکمش آماس و ورم داشته باشد و حذاری بفتح حاء مهمله و ذال معجمه
و راء مهمله و الف جمع حذر بفتح اول و کسر دوم بمعنی ترسان و نحو یقظ علی ایقاظ و می آید جمع مانند یقظ بفتح
یاء تحتانی و ضم قاف و ظاء معجمه که فعل ست بروزن ایقاظ بالفتح و یقظ بفتح اول و ضم دوم بیدار بیت
فلک را دیدها بر هم نمی آید شب از کینم + چنان هشیار می خواهد که بیدار ایست بیداری + و ما به التصحیح و باب فعل
بفتح اول و ضم ثانی صحیح داشتن ست یعنی اکثر از و جمع تصحیح می آید و تکسیر قلیل ست مانند یقظون و عجلون
جمع عجل بفتح اول و ضم دوم شتابنده و نحو جنب علی اجناب و جمع مانند جنب بضمتین جیم و نون و باء
موحده که فعل ست می آید بر اجناب بالفتح جنب بضمتین مرد غریب و دور و بیگانه و آنکه جنابت داشته باشد
و یجمع الجمیع جمع السلامة للعقلاء و الذکور و همه صفتها جمع کرده میشود جمع سلامت مر عاقلان مذکر را

مانند معبون و خشنون و حضدون مندسگی بیرکان را گویند و اما مونثه فبالالف والتاء لاغیر و اما مونث
جمیع صفات پس بالف و تاست نه غیر دورای آن غیر چون مقطوع الاضافت باشد مبنی بر ضم ست
نحو عبلات مانند عبلات بفتح عین مهمله و سکون بای موحده جمع عبله بالفتح و آن زن تمام خلقت ست
و حدزات بفتح حای مهمله و کسره ذال معجمه در حدزة بفتح اول و کسر دوم و لقیطات بفتح یای تحتانی و ضم قاف
در لقیط بفتح اول و ضم دوم الا نحو عبلة و کمشة مگر باب فعله بفتح فا و سکون عین مانند عبله و کمشه بشین
معجمه ناقه خورد پستان فانه جاء علی عبال و کماش پس بدرستیکه جمع آن فعله آمده است بروزن
عبال و کماش بکسر فا که جمع تکسیرست و قالوا علج فی جمع علجة و گفته اند نیز علج بکسر عین و سکون لام
و جیم در جمع علجة بکسر اول و سکون ثانی مونث علج علجه گر آتش پرست و خر کوهی و مرد زفت خلقت
و ما زیادته مدة ثالثة الاسم نحو زمان علی ازمنة غالبا و ثلاثی که حرف زائده مده و سوم ست جمع اسم
مانند زمان بفتح زای معجمه که فعال ست و مده او الف برازمنه بفتح اول و سکون دوم و کسر سوم بیشتر و زمان
وقت هنگام ست و قد جاء قذل و غزلان و عنوق و تحقیق آمده است قذل بضمتین قاف و ذال
معجمه جمع قذال بفتح پس از دو طرف سر دنبا گوش ست و غزلان بکسر غین و سکون زای معجمتین آهو بره‌ها
جمع غزال بالفتح ❋ سرو اشتم زان شوخ آهو چشم امید نگاه ❋ گوشه ابرو بجنبانید و گفت آهو گذشت
عنوق بضمتین عین مهمله و نون و قاف بزغالها ماده جمع عناق بالفتح و نحو حمار علی احمرة و حمر غالبا
و جمع مانند حمار بکسر حای مهملتین که خرست و بعضی خر نر را گفته اند و فعال آمده است بروزن احمرة بفتح
اول و کسر سوم و حمر بضمتین اکثر و جاء صیران بکسر صاد مهمله و سکون یای تحتانی و رای مهمله جمع صیار
بالکسر و آن رمه گاو وحشی ست و شمائل بفتح شین معجمه کسر همزه جمع شمال بالکسر و آن دست چپ ست
ضد یمین و خوی و عادت و نحو غراب علی اغربة و جمع مانند غراب بضم غین معجمه و رای مهمله که زاغ ست
و فعال بروزن اغربه است بفتح اول و کسر سوم اکثر و جاء قرد و غربان و آمده است جمع فعال بضم
فا بروزن قرد بضمتین قاف و رای و دال مهملتین جمع قراد بالضم و گذشت و غربان بالکسر جمع غراب
مذکور و زقان بکسر زای معجمه و تشدید قاف کوچهای بازار و محله و زقاق بالضم و زقاق بالکسر خنکها
و شکها برین تقدیر جمع زق ست بکسر اول و تشدید قاف و نون در زقان بدل قاف ست مانند
خلان بضم خای معجمه و تشدید لام جمع خلیل که دوست در دلش هست اماش خلال بالضم و غلامة قلیل و
غلمه بکسر غین معجمه و سکون لام جمع غلام بضم کم ست و ذبّ نادر ذب بضم ذال معجمه و تشدید بای
موحده جمع ذباب بالضم که مگس ست نادرست ❋ بازور کوش هجوم بوالهوس بسیار شد ❋ بر سر تنگ شکر

چوش مگس بسیار شده * وجاء فی المونث هذه الثلاثة اعنق واذرع واعقب وآمده است در مونث
این سه لفظ که فعال بهر سه حرکت ست اعنق بالفتح که بزغاله است و اذرع بفتح اول وضم سوم جمع ذراع
بکسر ذال معجمه و راء و عین مهملتین گه گز است و اعقب بفتح اول وضم سوم جمع عقاب بضم عین مهمله و
قاف و باء موحده که مرغی ست سیاه شکاری معروف جمیع این مفردات مونث معنوی اند و امکن
شاذ وامکن بفتح اول وضم سوم جمع مکان بالفتح که جاست شاذ ست زیرا که مکان مذکر ست و مکان
در حقیقت مفعل ست از کون ماضی و معنی آن موضع ست اما چون میم لازم شده است توهم کردند
که اصلی ست وگردانیدند فعال وازوی برآوردند مثل تمکن وغیر آن ونحو رغیف علی ارغفة ورغف
ورغفان غالبا و جمع مانند رغیف بفتح راء مهمله و کسر غین معجمه و سکون یاء تحتانی وذا که فعیل ست بمعنی
گرده نان برارغفة است بالفتح و کسر سوم ورغف بضمتین و رغفان بالضم والکسر شروع ست در بیان
اسمی که مده او یاست و فاء او البته مفتوح ست از جهت عدم فعیل مضموم الفا وفعیل مکسور الفا وجاء
انصباء آمده است بروزن انصباء بفتح همزه و سکون نون و کسره صاد مهمله و باء موحده مهر با جمع
نصیب وفصال بکسر فا و صاد مهمله جمع فصیل و آن بچه ناقه است وقتیکه جدا شود از ما در خود وافائل
بفتح همزه وفا و کسر همزه جمع افیل که شتر خورد ست وظلمان قلیل وظلمان بکسر ظاء معجمه و سکون لام
ظلم که شتر مرغ نر ست کم ست ظلمان مبتدا است وقلیل خبر در بما جاء مضاعفه علی سرر ربما بضم راء مهمله
و تشدید و فتح باء موحده کلما یعنی وآمده است بروجه قلت جمع مضاعف فعیل مثل سریر که بسین و راء
مهملات تخت ست بروزن سرر بضمتین مضاعف بضاد معجمه و عین مهمله و فا دو چندان کرده شده اسم
مفعول باب مفاعلة صحیح و در اصطلاح لفظی ست که دو حرف اصلی او متجانس باشد حاصل آنست که مضاعف
ازین قسم جمع کرده نمیشود بر فعل بضمتین از بهر آنکه اگر ادغام کنند ملتبس شود و اگر ادغام نکنند ثقل و گرانی
لازم آید و بر وجه قلت بفک ادغام آمده است مانند سرر در سریر ونحو عمود علی اعمدة وعمد وآمده است
جمع مانند عمود بفتح عین مهمله و ضم میم که فعول ست بروزن اعمدة بفتح اول و کسر سوم وعمد بضمتین و فتحتین
وعمود ستون و پیشوای قوم و در فارسی بمعنی گرز ست (عمودی) که خواند به هر آن بود * و آن نحو
کرسوم آن بود * شروع ست در آنکه مده او واو ست البته فا مفتوح خواهد بود زیرا که کسر فا و ضم فا مانند آنها
لفظ از ابنیه ایشان نیست وضم فا از ابنیه جمعها ست مثل امور بالضم جمع امر بالفتح مگر آنکه شاذ باشد
همچو سدوس که طیلسان سبز را گویند و اصمعی او را بالفتح روایت کرده است وجاء قعدان وآمده است
قعدان بکسر قاف و سکون عین و دال مهملتین جمع قعود بالفتح و آن شتریست که چوپان او را مرکب خود

سازد در هر کار و افلاء بفتح همزه و سکون فا و الف ممدوده جمع فلو بفتح و ضم لام و تشدید واو و آن
مهرست بضم میم و سکون ها بمعنی اسپ کره و ذنائب بفتح ذال معجمه و نون و کسره همزه و باء موحده جمع
ذنوب بالفتح و آن دلو پر آب ست الصفة نحو جبان علی جبناء و صنع و جیاد و جمع صفت مانند جبان
بفتح جیم و باء موحده که فعال ست و بمعنی غزول و نامردی آید بر وزن جبناء بضم اول و فتح دوم و الف
ممدوده و صنع بضمتین صاد و نون جمع صناع بالفتح و آن زنی ست که در عمل درست ماهر باشد و جیاد
بکسر جیم و یاء تحتانی و دال مهمله جمع جواد بالفتح و آن اسپ بسیار دونده است ع بپیلتن شاهی
و لبسیار ست بارت بر سر پیر ❊ زین مرنج ای ابر دباغ ار گومیت لبسیار بار ❊ و ازین بیت امیر خسرو صفت
بمعنی صریح بر می آید و لا یخفی علی من له ادنی تامل فی اسالیب الکلام الفارسی ایضا حش آنست که
تو باد شاهی ازین مرنج که گومیت لبسیار بار یعنی گرانی تو لبسیار گویم تو باد شاهی ازین مرنج که گومیت
بسیار بار یعنی بار دادن تو لبسیار گویم ای ابر ازین مرنج که گومیت لبسیار بار یعنی گویم لبسیار ببار ای باغ ازین
مرنج که گومیت لبسیار بار یعنی لبسیار بار میوه ازین مرنج که ترا لبسیار گویم یعنی لبسیار نکو کار گویم ازین مرنج که ترا
پیلتن و باد شاه لبسیار گویم یعنی بارها و نحو کناز علی کنز و جمع مانند کناز بکسر کاف و نون و زاء معجمه که فعال
ست و بمعنی ناقه پر گوشت بر وزن کنز ست بضمتین و هجان بکسر ها و جیم اشتران سفید جمع هجان
و نحو شجاع علی شجعان و جمع مانند شجاع بالضم که فعال ست بر وزن شجعان ست بالکسر و شجعان
بالضم و شجعاء بضم شین و فتح جیم و الف ممدوده و در الفاظ مذکوره مده الف ست و فاء مفتوح و مکسور
و مضموم و نحو کریم علی کرماء و کرام و جمع مانند کریم بفتح کاف و کسر راء که فعیل ست بر وزن کرماء ست بضم
کاف و فتح راء و الف ممدوده و کرام بالکسر شروع ست در آنکه مده او یاست و البته مفتوح الفاست
از جهت عدم کسره و ضمه و نذر بضمتین نون و ذال معجمه و راء مهمله ترسانندگان جمع نذیر و ثنیان بضم ثاء
مثلثه و سکون نون و یاء تحتانی جمع ثنی بالفتح و کسر نون و تشدید یاء گاو و گوسفندان دو ساله که در سال سوم
در آمده و اسپی که در سال چهارم در آمده باشد و اشتری که در سال ششم در آمده باشد و خصیان بکسر خاء
معجمه و سکون صاد مهمله و یاء تحتانی جمع خصی خایه بریده است و اشراف بفتح همزه و سکون شین معجمه
بزرگان جمع شریف و اصدقاء بفتح همزه و سکون صاد و کسر دال مهملتین و قاف و الف ممدوده دوستان
جمع صدیق و اشحة بفتح همزه و کسر شین معجمه و تشدید حاء مهمله بخیلان جمع شحیح و ظروف بضمتین ظاء معجمه و راء
مهمله و فاء زیرکان و خوش طبعان جمع ظریف و نحو صبور علی صبر غالبا و جمع مانند صبور بفتح صاد مهمله
و ضم با که فعول ست بمعنی شکیبا بکسر شین بر وزن صبر بضمتین ست اکثر شروع ست در آنکه مده او واو ست

دمی باشد فا مگر مفتوح از بهر ولیلی که بکرر مرقوم شد و علی، و دادر بروزن ددوار بضم واو و فتح دال
مهملتین والف ممدوده جمع وددود بالفتح و آن دوستدار است ع برخیزم و گرد دوست گردم * چندان که
رضای اوست گردم * . اعدار بفتح همزه و سکون عین و دال مهملتین والف ممدوده جمع عدد و فعیل
بمعنی مفعول باید فعلی و فعیل که بمعنی مفعول ست وقتیکه در دلوعی از آفت و درد باشد باب او بمعنی هلک او آفت
که بروزن فعلی بضم فا و سکون عین والف مقصوره باشد نحو جرحی مانند جرحی بجیم و را و حا مهملتین
جمع جریح بمعنی مجروح و آن زخمی ست و اسری بسین و را مهملتین جمع اسیر و آن بندیست و قتلی
بقاف و تاء فوقانی جمع قتیل و آن کشته شده است و جای اساری و آمده است اساری بالضم
و را مهملتین والف مقصوره جمع اسیر و شد قتلای و نادرست قتلا بضم قاف و فتح تاء فوقانی و
الف ممدوده جمع قتیل و همچنین اسرا جمع اسیر و لا یجمع جمع السلامة و جمع کرده نمیشود فعیل بمعنی
مفعول جمع سلامت که بواو و نون والف و تا میباشد فلا یقال جریحون پس گفته نمیشود جریحون
در مذکر و لا جریحات و نه جریحات در مونث لیتمیز عن فعیل الاصل تا جدا شود از فعیل اصل که بمعنی
فاعل ست و او را جمع سلامت بواو و نون والف و تا می باشد مثل کریمون و ظریفون و عکس
در تفرقه نکردند از بهر آنکه اصل باب تصحیح لائق ترست و احدر و نحو مرضی محمول علی جرحی جواب سوال مقدر است
و تقریر سوال آنست که مریض فعیل ست بمعنی فاعل نه بمعنی مفعول و با این جمع کرده شده است بر فعلی
بالفتح والف مقصوره و کلام شما دلالت میکند بر آنکه فعلی باشد که بمعنی مفعول بود نه بمعنی فاعل تقریر جواب
آنست که مانند مرضی در جمع مریض با آنکه او بمعنی فاعل ست بمعنی بیمار حمل کرده شده است بر جرحی
از جهت اشتراک هر دو در درد رسانیدن چه زخم و بیماری هر دو درد میرسانند ع گوش تو شنیده ام
که دردی داری * درد دامن نگر گوشش تو رسید * و احملوا نحو هلکی و موتی و جربی علیه فهذا اجدر بکار
حمل کردند قوم مانند هلکی را که جمع هالک ست بمعنی نیست شونده و موتی را که جمع میت بمعنی مرده و جربی که
بجیم و را مهملتین و باء موحده جمع اجرب ست بمعنی گرگین بر جرحی با مخالفت در وزن مفرد بموافقت
در معنی رسانیدن ضرر پس این معنی حمل مرضی بر جرحی سزاوار است از بهر حمل از جهت موافقت در اصل
معنی و وزن مفرد احدر بجیم و دال و را مهملتین اسم تفضیل ست کما حملوا ایامی و یتامی علی وجاعی و حباطی
چنانکه حمل کرده اند ایامی و یتامی را بر وجاعی و حباطی از جهت توافق هر دو در ایصال آفت با اختلاف مفرد
اول ایامی بفتح همزه و یاء تحتانی جمع ایم بفتح همزه و تشدید و کسر یاء تحتانی مرد بی زن و زن بی مرد
ایم بروزن فیعل ست و یتامی بفتح یاء تحتانی و تاء فوقانی والف جمع یتیم بروزن فعیل طفل بی پدر از آدمی بچه

از جهار پا یا نفیس و یگانه از مروارید و جاعی و حباطی جمع دنع و ضبط بفتح اول و کسر دوم ست و نوانند بود که
حملوا الخ متعلق با دل باشد ای نحو مرض محمول علی جرحی کما حملوا اماعلی علی وجاعی الموئنث نحو صبیحة علی
صبائح و صباح و جمیع صفت مونث مانند صبیحه بفتح صاد مهمله و کسر بار موحده و جاء مهمله که فعیله است و بمعنی
زن خوب صورت بروزن صبائح ست بالفتح و کسر همزه و بروزن صباح بالکسر شروع ست در انکه مده او
یاست و فاء او میباشد مگر مفتوح و جاء خلفاء آمده است جمع فعیله خلفاء بضم خاء معجمه و فتح لام و فا
والف ممدوده جمع خلیفه و آن قایم مقام ست و جعله جمع خلیف اولی گردانیدن خلفا جمع خلیف بروزن
کریم بهتر ست از انکه جمع خلیفه گردانند بواسطه کثرت آمدن فعلاء جمع فعیل مانند کرماء جمع کریم و بخلاء
جمع بخیل حمل اکثر بهتر و اجدر ست و نحو عجوز علی عجائز مانند عجوز بفتح عین مهمله و ضم جیم و زاء معجمه که فعول ست
و مده ثالثه او واو بمعنی زن پیر بروزن عجائز ست بالفتح و کسر همزه نواجا من الشعراء فی وصف العجوز
دو دندان پیشین بحدی دراز که بالا کند بند شلوار باز * فاعل الاسم نحو کاهل علی کواهل و جمع فاعل
اسم مانند کاهل که بمعنی ما بین دو شانه است بروزن کواهل بالفتح و کسر چهارم می آید و جاء حجران و جنان
و آمده است جمع فاعل اسم بروزن حجران بضم حاء مهمله و سکون جیم و راء مهمله جمع حاجر و ان زمین بلند
ست که میان او پست باشد و کنار وادی که آب را نگاه دارد و بروزن جنان بکسر جیم و تشدید نون جمع
جان بتشدید نون و اصلش جاین که پدر جن ست مانند آدم که ابو البشر ست المؤنث نحو کاثبة علی کواثب
و جمع فاعله مونث اسم مانند کاثبة بثاء مثلثه و باء موحده و آن اسب مجلی ست که پیش زین در آن جا
دافع شود و در فارسی یال سپ گویند و بروزن کواثب ست بفتح اول و کسر چهارم و قد نزلوا فاعلاء منزلته
نزلوا بنون و زاء معجمه ماضی معلوم از تفعیل یعنی و تحقیق نازل کرده اند فاعلاء بکسر عین مهمله و الف ممدوده
را در منزل و محل فاعله از جهت اشتراک هر دو در زیادة علامت تانیث که در یکی تا و در دیگر الف ممدوده است
حاصل آنکه چنانکه جمع فاعل و فواعل میباشد همچنین جمع فاعلاء فواعل نقالوا قواصع پس گفتند قواصع
بفتح قاف و کسر صاد و عین مهملتین جمع قاصعاء و آن سوراخی ست که موش دشتی در و داخل میشود و نوافق
بنون و فا و قاف و در نافقاء یکی از دو سوراخ موش دشتی که در ان پنهان شود و پیدا گردد از سوراخ دیگر
و دوام بتشدید میم اصلش دوامم میم را در میم ادغام کردند جمع داماء بتشدید میم و آن سوراخی ست که موش دشتی
ازان خاک برآورد و جمع کند. و سوابب بسین مهمله و کسر باء موحده جمع سابیاء و آن پوستی ست که بچه دران
میباشد اصلش صوابی یاء تحتانی افتاده مثل قاض الصفة نحو جاهل علی جهل و جمع فاعل صفت مانند جاهل
که بمعنی نادان ست می آید بروزن جهل بالضم و تشدید و فتح دوم و جهال بالضم و تشدید ...

و نبسقه و بر وزن فسقه بفتحتین فا و سین مهمله و قاف در فاسق و آن بدکردار و نابکارست کثیرا در وقت
بسیار و علی قضاة فی المعتل اللام و بر وزن قضاة بضم قاف و ضاد معجمه جمع قاضی در معتل لام و همچنین غزاة و
جمع داعی اصل هر دو قضیة و دعوة است بضم فا و فتح عین یا و واو را لتحرکهما و انفتاح ماقبلهما با الف بدل کرد
و علی بزل هم بر وزن بزل بضم با موحده و سکون زا معجمه جمع بازل و آن شتریکه در سال نهم درآید نر باشد
یا ماده و دندان اش شق و شکافته شود و شعراء بضم شین معجمه و فتح عین مهمله و الف ممدوده دانا. کالج خداوند
شعر جمع شاعر و صحبان بضم صاد و سکون حاء مهملتین و با موحده یاران جمع صاحب و تجار جمع تاجر بکسر تاء فوقانی
و جیم و را مهمله سوداگران و قعود بضمتین قاف و عین و دال مهملتین نشینندگان جمع قاعد بکوشش فهم
و خواهی بیایی هر شکست آنجا بحمد الله که تقریبی شد از بهر شکست آنجا و اما فوارس فشاذ و اما مانند فوارس
بفتح فا و کسر را و سین مهملتین که جمع فارس ست و آن سوار ست پس شاذ ست زیرا که فواعل جمع فاعله
صفة است مانند ضارب و ضوارب یا جمع فواعل ست و قتیکه صفت مؤنث باشد مثل حائض و حوائض
و از مذکر عاقل جز فوارس و هوالک جمع هالک که نیست شونده است و نواکس بنون و
سین مهمله جمع ناکس که مرد افگنده سرست هیچ نیامده است بدانکه فوارس جمع فارس ست
که مؤنث او ثنائی باشد زیرا که نمیگویند امراة فارسة پس باین نسبت از صفت بعید شد از بهر آنکه فرق
در مذکر و مؤنث بتا از خواص صفات ست پس فارس کالاسم شد و اما هوالک در مثل ست مانند هالک
فی الهوالک و در امثال خلاف قیاس بسیار میباشد و فوارس از جهت ضرورة شعر آمده است پس اعتبار
ندارد و المؤنث نحو نائمة علی نوائم جمع مؤنث صفت مانند نائمة بنون و کسر همزه که فاعله است می آید بر وزن
نوائم بفتح اول و کسر چهارم نوم بفتح نون و سکون واو خواب کردن و نوّم بضم نون و تشدید و فتح واو در وفیات
الاعیان ابن خلکان ست ه و نائمة قبلتها فنبهت فقالت تعالوا و اطلبوا اللص بالحد فقلت انی فدیتک
غاصب و لیس علی الغاصب شیٔ سوی الرد تقبیل بقاف و با موحده بوسه دادن مصدر باب تفعیل و نبهت
ماضی معلوم مؤنث سنه از صحیح قابت مانند بنهت اصلش قولت واو لتحرکها و انفتاح ماقبلها الف شد
اجوف واوی از باب نصر تعالوا بالعین مهمله و فتح لام جمع امر حاضر باب تفاعل و ناقص واوی
اصلش تعالیوا یا الف شد و بالتقاء ساکنین افتاد و همچنین طلبوا الطاء مهمله و با موحده از باب نصر و صحیح
لص بکسر لام و تشدید صاد مهمله مفعول طلبوا و ضمیر مستتر درو فاعل ست بای مکسوره جاره مد بکسر جیم و
تشدید دال مهمله مجرور و حرکت دال روی این لفظ در دراکه در بیت ثانی خواهد آمد بنوعی اشباع باید کرد که
یا معروف ملفوظ شود قلت ماضی متکلم واحد از باب نصر اصلش قولت واو الف شد الف از جهت اجتماع

دو ساکن افتاد قلت شئ بفتح قاف وفتح لام بضمه دال که دلالت کند بر واو محذوف آن که بهمزه
وتشدید وفتح نون مشبه بفعل ونون وقایه ویای ساکن متصل باو وضم زای غاصب بغین معجمه وکسر صاد مهمله
وبای موحده بستم گیرنده وجز آن فدیت بفا ودال مهمله ویای تحتانی مانند قلت جمله معترضه که بکسر کاف لیتین فعل
وشئی اسم اوست علی جار وغاصب مجرور خبر سوی بکسر سین مهمله وضم آن ظرف ومضاف رد بفتح را وتشدید
دال مهملتین مضاف الیه پس معنی هر دو بیت آنست که در خواب رفته بوسیدم او را پس بیدار شد پس گفت
بیاشید وبجوشید دزد را بکوشش پس گفتم بدرستیکه من قربان تو گردم غاصب ورباینده بزور من نیست بر غاصب
چیزی مگر باز پس دادن در علم فقه مقرر شده است اگر کسی چیزی را از شخصی بزور وتعدی غصب کند بر غاصب
اگر مغصوب سلامت باشد ردش واجب است ودرین صورت آنچه غاصب ربوده است ممکن است که جهه آن
بوسه گیرنده یک دو بوسه عوض بوسه گرفته بگیرد [illegible]. راقم خرف گوید ه لبهای شکر بار تو ای دلبر
شیرین ۞ بوسیدن وآهسته گزیدن مزه دارد ۞ وکذلک حوائض وهمچنین است حوائض وحیض یعنی
هر لفظ فاعل که فارق در مذکر وتانیث او تا نباشد جمعش برین دو وزن می آید مثل حامل وحوامل
وحوائض حائضات که او را خون حیض آید وحیض خونیست که در هر ماه از محل مخصوص زن روان
گردد وحامل زن آبستن باید دانست که در مانند حامل وطالق وعاقر وعقیم تا تانیث
متروک است بواسطه آنکه تا از برای تفرقه است درمیان مذکر ومونث والفاظ مذکوره مخصوص بزنان نسوان
المونث بالالف رابعة نحو انثی علی اناث مونث بالف در حالیکه چهارم است مانند انثی می آید جمع او بروزن
اناث بالکسر انثی بضم همزه وسکون نون وثای مثلثه ماده ضد ذکر که نر است ونحو صحراء علی صحاری وجمع مانند
صحرا که دشت است می آید بروزن صحاری بالفتح والف مقصوره مقصود از نحو انثی اسمی است که آخر او الف
مقصوره باشد ومراد از نحو صحرا اسمی است که آخر او الف ممدوده باشد الصفة نحو عطشی علی عطاش جمع صفت
مانند عطشی بفتح عین وسکون طا مهملتین وشین معجمه که زن تشنه است می آید بروزن عطاش بالکسر
ونحو حرمی علی حرامی وجمع مانند حرمی بروزن حرامی بالفتح والف مقصوره است حرمی بفتح حا وسکون
را مهملتین هر حیوان ماده است وسم شگافته دارد مانند آهو وگاو وغیر آن وفرق در عطشی وحرمی باتحاد
لفظ وصفت آنست که عطشی مذکر بالف ونون دارد مثل عطشان وحرمی ندارد وهمچنین نازل کرده شده
منزل چیزی که مذکر بالف ونون دارد مانند عجلان وعجلی وعجالی شتاب کار ونحو بطحاء علی بطاح
جمع مانند بطحاء بفتح با موحده وسکون طا وحا مهملتین والف ممدوده [illegible]
فراخ آب سیل که دران سنگریزه باشد می آید بروزن بطاح بالکسر ونحو عشراء وجمع مانند عشراء

بضم عین مهمله وفتح شین معجمه و راء مهمله و الف ممدوده ناقه ده ماهه آبستن علی عشار می آید
بروزن عشار بالکسر وفعلی اس نحو الصغرى علی الصغر وفعلی بضم فا وسکون عین والف
مقصوره مونث افعل مذکر تفضیل جمعش بروزن صغر بضم اول وفتح ثانی ست صغر بکسر اول و
فتح دوم خوردی خلاف کبر صغری زن خورد نه اصغر یعنی خورد تر فعلی مبتدا است وعلی الصغر
خبر واگر بالف ممدوده باشد مانند حمراء جمع او بر فعل بضم فا وسکون عین میباشد مانند حمر ومصنف ذکر
نکرده است اگر گوئی جمع احمر نیز بر همین میباشد چنانکه خواهد آمد پس سبب اتحاد جمع حمراء واحمر
چه چیز ست گویم سبب اتحاد آنست که هرگاه درین نوع صیغه مذکر ومونث علیحده وضع کرده
مانند احمر وحمراء و نگفتند احمره چنانکه گفتند کریم وکریمه [illegible] اختیار کردند اتحاد در صیغه جمع
تا این موافقت برابر آن مخالفت باشد شعر زد بر دهن غضب کرد * و انگاه اشارتی
بلب کرد * و بالالف خامسة نحو حباری علی حباریات ومونث بالف درحالیکه پنجم ست مانند
حباری جمعش بروزن حباریات بضم اول وفتح چهارم و یاء تحتانی حاصل آنست که جمع اصل حباری
بالف وتامی باشد زیرا که تکسیر او بوزن پنج حرفی تمام نیست [illegible] است از حذف پس اگر
حذف کنی الف تانیث وگوئی حبائر بروزن مساجد شبه شود برسائل که براو سین مهملتین
جمع رسالة بروزن خلیفه است وآن نامه است واگر حذف کنی الف اول وگوئی حباری ملتبس
شود بحبالی جمع حبلی وصاحب صحاح گفته است که الف او نه از برای تانیث ست ونه از بهر
الحاق وحباری منصرف نمیشود خواه معرفه باشد وخواه نکره وظاهر آنست که الف تانیث
اگر بواسطه تانیث نباشد منصرف گردد وحباری بضم حاء مهمله و بای موحده و راء مهمله مرغی ست
آبی که آنرا اگردان بفتحتین وکرایا بالفتح نیز گویند ودر فارسی شوات بضم شین منقوطه و تاء فوقانی
وسرخاب خوانند ومعنی شوات در بعضی فرهنگها چیز نوشته اند وبرخی بوقلمون که آفتاب پرست ست

افعل الاسم کیف یصرف نحو اجدل واصبع واحوص علی اجادل واصابع واحاوص افعل اسم بهر حالیکه
تصرف کرده شود در حرکات اول خود خواه مفتوح باشد خواه مکسور خواه مضموم مانند اجدل
بفتح همزه وسکون جیم وفتح دال مهمله اسم چرغ بفتح جیم تازی وآن مرغیست شکاری واصبع بکسر همزه
وسکون صاد مهمله وفتح باء موحده وعین مهمله انگشت واحوص بالفتح بحا وصاد مهملتین نه علم مردی ست
وغیر منصرف از بهر علمیة ووزن فعل جمع کرده میشود بر افاعل بفتح اول وکسر چهارم مثل اجادل
واصابع واحاوص صاحب قاموس گوید اصبع بهر سه حرکت همزه و بهر سه حرکت باء [illegible]

اصبع را لبسه روش توان خواند اما مشهور از ین مذکور نیست که اول مشهور شد شعر مزن بحلقه
آن زلف تابدار انگشت ٭ که پیچ پس نند در دهان مار انگشت ٭ تصرف مضارع غائب مجهول
تفعیل وقولهم حوص للمح الوصفیة اشارت ست بسوی اعتراضی که وارد میشود تقریرش آنست
که شما گفتید که جمع افعل بر وزن افاعل میباشد وحالانکه جمع احوص حوص بالضم آمده است
وجواب آنست که قول ایشان حوص در جمع احوص از برای دیدن وصفیه اصلیه ست یعنی در اصل
احوص صفت ست وبآن اعتبار جمعش فعل بالضم وسکون دوم می آید احمر وحمر احوص آنکه
گوشهٔ چشمش تنگ باشد وحوصاء مونث اوست الصفة نحو احمر علی حمران وحمر وجمع افعل صفت
مانند احمر یعنی چیزیکه از رنگ وعیب باشد جمع او بر وزن حمران وحمر ست بضم اول وسکون دوم
احمر چیزی سرخ ودر فارسی آل بالمد نیز گویند شعر شود چهره وزرد خورشید آل ٭ دهندش
اگر خوبرویان اُگال ٭ ولا یقال احمرون بواو ونون للتمیزه عن افعل التفضیل از برای
جدا شدن افعل صفت از افعل تفضیل باین طرز که جمع افعل تفضیل اصل ست پس او به تصحیح لایق
واولے ست و لا احمراوات لانه فرعه وگفته نمیشود در جمع حمراء حمراوات بالف وتا زیرا که بدینکه
مونث فرع مذکر ست ومذکر اصل ست وهرگاه اصل را جمع سالم نکردند فرع را بالطریق اولی نخواهند کرد وجاء الخضراوات
بالف لغلبتها اسما آمده است خضروات در جمع خضراء بفتح خاء وسکون ضاد معجمتین وراء مهمله و
الف ممدوده با امتناع اخضرون از برای غلبه اسمیه خلاصه مطلب آنست که جمع فعلاء صفت
بالف وتا نمیباشد وخضراوات جمع خضراء بنابران آمده است که خضراء کالاسم شده بمعنی بقل
بفتح با وسکون قاف که بمعنی سبزی ست پس خضراوات بمعنی بقول باشد در حدیث آمده ست
لیس فی الخضراوات صدقة یعنی نیست در بقول صدقه بفتحتین وآن مالی ست که حق فقرا
باشد غلبه بفتحتین غین معجمه ولام چیره شدن ونحو الافضل علی الافاضل والافضلین وجمع
مانند افضل که بفا وضاد معجمه افعل تفضیل ست می آید بر وزن افاضل در تکسیر وافضلین در تصحیح
افضل افزون تر ولقب خاقانی مشهور شعر آزاد دانرا نه بنی افضل آنآزاد دے ٭ دو حرف اول
آزاد دانرا دو حرف اول آزادی ٭ که آز ست وبمعنی حرص وهوس نمی باشد یعنی جمعیکه آزاد مرد ان
در راه خدا ابتغاء مرضات وحرص دنیا ولذت گرفتن از اسباب آن ندارند وفعلان الاسم نحو
شیطان وسرحان وسلطان علی شیاطین وسراحین وسلاطین وفعلان اسم بهر طرزیکه
صرف کرده شود یعنی بهر حرکت اول که باشد مانند شیطان بالفتح دیو سرکش ومتمرد از جن وانس

و چهار پا یا سرحان بکسر سین و سکون راء و حاء مهملتین گرگ و سلطان بضم سین مهمله بمعنی پادشاه می آید جمع او
بروزن شیاطین بفتح اول و کسر چهارم و سراحین و سلاطین و جاء سراح و آمده است جمع
سرحان سراح بالکسر. لصفة نحو غضبان و سکران علی غضاب و سکاری و جمع صفت مانند
غضبان بفتح غین و سکون ضاد معجمتین و باء موحده که خشمناک ست می آید بروزن غضاب
بالکسر و جمع سکران که مرد مست ست. بروزن سکاری بالفتح و الف اخیر سکر بضم سین مهمله و
سکون کاف و راء مهمله مست شدن و مستی وقد ضمت اربعة و تحقیق ضم داده شده اند چهار
لفظ که جمع فعلان بالفتح واقع اند و آن چهار نحو کسالی و سکاری و عجالی و غیاری و فتح اول
نیز در ایشان جائز ست اما بهتر ضم ست کسلان سست جمعش کسالی بالضم و همچنین سکران
جمعش سکاری و عجلان بمعنی شتابنده جمعش عجالی و غیران بغین معجمه و یاء تحتانی و راء مهمله
صاحب غیرت و رشک جمعش غیاری شعر رفتی به بزم غیر بر آشفت غیرتم * گشتم هزار
بار سفید و سیاه و سرخ * و فیعل نحو میت علی اموات که اصلش میوت ست می آید بروزن
اموات بالفتح و جیاد جمع جید بفتح جیم و تشدید و کسر یاء تحتانی که بمعنی خوب و سره است
و اصلش جیود ست و ابیناء بفتح همزه و سکون باء موحده و کسر یاء تحتانی بمعنی واضح و روشن
و اصلش بیین بروزن فیعل و نحو شرابون و حسابون و فسیقون و مضروبون و مکرمون استغنی
فیها بالتصحیح و مانند شرابون و غیر او تا مکرمون استغنا کرده شده است دران هر یک از جمع
تکسیر به جمع سالم یعنی هرگاه این الفاظ جمع صحیح دارند احتیاج جمع تکسیر ایشان نیست شراب
بفتح شین معجمه و تشدید راء مهمله و باء موحده بسیار نوشنده حسان بضم حا و تشدید سین مهمله مرد
حسن و نیکو تر و زن را حسانه گویند فسیق بکسرتین فا و سین مهمله و مشدده و سکون یاء تحتانی
و قاف مرد پیوسته فسق و نافرمانی مضروب زده شده مکرم بالضم و کسر فتح را بسیار گرامی دارنده و
بسیار گرامی داشته شده استغنا بغین معجمه و نون بی نیاز شدن مصدر استفعال و استغنی مجهول
ست ازان و ناقص یایی و جاء عواویر در آمده است جمع عوار بضم عین مهمله و تشدید واو بمعنی
بددل و نامرد عواویر بفتح اول و کسر چهارم و ملاعین بفتح میم و کسر عین مهمله جمع ملعون یعنی
رانده شده و میامین جمع میمون بیاء تحتانی خجسته با برکت و افزونی و مشائیم بشین معجمه و
کسر همزه جمع مشئوم ضد میمون که مبارک و خجسته است و میاسیر بیاء تحتانی و سین مهمله
جمع میسور یعنی آسان و تواند بود که جمع موسر بالضم و کسر سوم بود که بمعنی توانگر ست و مناکیر

ابفا و طای و رای مهملتین جمع مفطر بالضم و کسر سوم که روزه کشاینده است و مناکیر بنون جمع
منکر بالضم و کسر سوم نشناسنده و تواند بود که جمع منکر بالضم و فتح کاف باشد که بمعنی زشت است
و مطافل بفتح میم و طای مهمله و کسر فا جمع مطفل بالضم و کسر سوم ماده آهوی که با او طفلش باشد
و مشادن بشین معجمه و دال مهمله جمع مشدن بالضم و کسر سوم ماده آهوی که بچه او قوی
شده باشد و شاخ برآورده **شعر** ز فیض بهره نیابد ضمیر کج طبعان * کجا بهار
کند سبز شاخ آهو را * والرباعی نحو جعفر و غیره علی جعافر قیاسا و اما رباعی پس جمع کرده میشود
و مانند جعفر و غیر او از صیغها مثل درهم و زبرج و برثن بر وزن جعافر بفتح اول و کسر چهارم که
فعالل است از روی قیاس و نحو قرطاس علی قراطیس و جمع مانند قرطاس یعنی لفظی که
زائد او مده رابع باشد بر وزن قراطیس است بالفتح و کسر چهارم و ما کان علی زنته ملحقا او غیر
ملحق بمدة او غیر مدة یجری مجراه و اسمیکه باشد بر وزن رباعی یا نزدیک بوزنش ملحق برباعی
یا غیر ملحق با او یا مده یا غیر مده جاری میباشد محل جریان رباعی در آنکه جمع هر یک بر وزن فعاعل
است یجری بجیم و رای مهمله مضارع غائب معلوم ناقص یائی از باب ضرب مجری بالفتح
اسم ظرف جریان بفتحتین روان شدن نحو کوکب مانند کوکب بر وزن جعفر اختر و ستاره
کواکب بفتح اول و کسر چهارم جمع و جدول بر جداول بفتح اول و کسر چهارم و عثیر بکسر عین
مهمله و سکون ثاء مثلثه و فتح یای تحتانی و رای مهمله غبار و گرد بر وزن عثاثر بفتح اول و کسر
چهارم و تنضب بفتح تای فوقانی و سکون نون و ضم ضاد معجمه و بای موحده درختی است که از
چوب وی تیر سازند بر تناضیب بفتح اول و کسر چهارم و مدعس بکسر میم و سکون دال و فتح
عین و سین مهملات نیزه بر مداعس بفتح اول و کسر چهارم و الفاظ مذکوره ملحق برباعی اند و
قرواح و قرطاط و مانند قرواح بکسر قاف و سکون رای و حای مهملتین زمینی که در و آفتاب
افتد و ناقه دراز پا و دست قرطاط بضم قاف و کسر آن و سکون را و طائین مهملات زین جل شتر
که پالان بر و نهند و این دو لفظ ملحق اند با مده مذکوره و مصباح بکسر میم و سکون صاد و حای
مهملتین چراغ و غیر ملحق است با مده پس جمع این سه لفظ فعالیل است بفتح اول و کسر چهارم
و سکون یای تحتانی مانند قراویح و قراطیط و مصابیح و حکم صاحب تا نیز چنین است مانند جمجمه
بضم جیمین کاسه سر است بر جماجم مثل مساجد **شعر** سهل کاری نیست بفتراک سر ما بستن * صید
بی دام گرفتن هنر صیادیست * مکرمه بالفتح و ضم سوم بمعنی بزرگی بر مکارم و همچو سر دالة

بکسر سین و سکون زاء مهملتین بسراویل ست و آن شلوار و ازارست و نحو جوارِبة و اشاعبة فی الاعجمی و المنسوب
لف و نشر مرتب ست یعنی مانند جوارِبة جمع بازدیاد تاء ست بر فعالل در اعجمی زیرا دلالت بر فرعیة و اشاعبة جمع بازدن
تاست بر فعالل از جهت دلالت بر نسبت و رباعی عربی جوارب جمع جورب است و در فارسی آن را موزه خوانند و گذشت
اشاعبة نسبت دارندگان بسوی اشعب بفتح همزه و سکون شین معجمه و فتح عین و باء موحده که نام مردیست فی المثل
در طمع لهذا او را اشعب طماع خوانند و مثل ست لا تکن اشعب فتشعب یعنی اشعب طمع مباش تا در تعب و رنج نیفتی
و در بعضی کتب لغت بثاء مثلثه بجای باء موحده تصحیح یافته و آن غلط ست کذا قال بعض الفضلاء فی صراح
در باب ثاء مثلثه و فصل شین منقوطه مسطور ست شعب بفتحتین پراگندگی کار و ژولیده موی
شدن اشعب لغت منه و نام مردی و منه الاشاعبة و الهاء للنسبة و هم در صراح در باب باء
موحده و فصل شین معجمه اشعب مردی طماع و در اکثر نسخ شین ثاء مثلثه واقع شده و همچنین ست
اشاعره منسوب بشیخ حسن اشعری و اکاسرة منسوب بکسری بالکسر و الفتح لقب ملوک فارس
ست و معرب خسرو و العجم بعین مهمله و جیم بروزن افعل آنکه سخن فصیح نگوید اگرچه از عرب باشد
و آنکه بر سخن قادر نباشد اعجمی منسوب بوی مراد اینجا ورای عربی ست مانند فارسی و ترکی
و هندی و جز آن که معرب کرده باشند و تکسیر الخماسی مستکره کتصغیره وا ایراد جمع تکسیر خماسی
ناخوش شمرده است همچو تصغیر که آن نیز ناخوش ست از جهت ثقل و گرانی مستکره اسم مفعول
استفعال بحذف خامسه جار و مجرور متعلق تکسیر ست یعنی حاصل میشود تکسیر خماسی اگر اراده
کرده باشد بحذف حرف پنجم او چنانکه گفتیم در تصغیر خماسی زیرا که ثقالت از وی رسیده است
یا بحذف حرفی که با حرف زائده مانند تر باشد و فقیکه نزدیک طرف بود چنانکه گوئی در فرزدق
که بفتحتین فا و راء مهمله و سکون زاء معجمه و فتح دال مهمله اسم ابو فراس شاعرست فرازد بر توجیه اول
و فرازق بر توجیه ثانی زیرا که مشابه است در قرب مخرج و آن یکی از حروف زائده است
همچنین گویند جمارش در جحمرش بحذف میم اگرچه حرف زائده است بواسطه دوری میم از طرف
و نحو تمر و حنظل و بطیخ مما تمیز واحده بالتاء لیس بجمع علی الاصح اشارت ست بسوی
الفاظی که توهم جمعیت آنها کرده میشود و در وقع جمع نیستند آن دو قسم ست یکی آنکه فارق
در واحد او تا باشد و دوم آنکه فارق در واحد او تا نباشد یعنی مانند تمر بفتح تاء فوقانی
و سکون میم و حنظل بفتح حاء مهمله و سکون نون و فتح ظاء معجمه که میوه گیاهی ست مانند خربوزه
خرد که بغایت تلخ بود آنرا خربوزه ابوجهل گویند و کدوی تلخ و بعضی بار درخت اندراین هرا

خوانند شعر لذت تلخی در روتو اگر شرح دهیم ؛ نوش دار و بفر بسیم نسبلام حنظل ؛ و بطیخ
بکسرتین باء موحده و طاء مهمله مشدده و سکون یاء تحتانی و خاء معجمه خربزه از جنس چیزیکه
جدا کرده میشود واحد او بسبب تا یعنی در واحد و جنس او فارق تاست باین معنی که اگر
با تاست واحدیست و اگر بی تاست جنس ست نیست جمع بر مذهب اصح بلکه اسمی ست که موضوع
ست از برای ماهیتی که خالیست از مشخصات و اند اصلاحیت دارد که بر قلیل و کثیر واقع شود ملخص
تقریر آنست که تمرة واحد ست و همچنین حنظلة و بطیخة و در تمر و حنظل و بطیخ اختلافست بعضی
گفته جمع ست مانند بنان بفتح باء موحده و نون که سر انگشتان را گویند جمع بنانه و کلم جمع کلمه و قومی
بر انند که مفرد ست و موضوع برای جنس ست و این اصح مذاهب ست برای وجهی که مذکور شد

شعر قومی بجد و جهد نهادند وصل دوست ؛ قومی دگر حواله بتقدیر میکنند ؛ وهو غالب
فی غیر الموضوع و آنچه واحدش ممتاز بتاست اکثرست در اشیائی که غیر معمول البشر اند یعنی در چیزهای
که مخلوق و مجبول اند بی تصرف آدمی مانند تمر و مثل آن صنع بضم صاد مهمله و سکون نون و همین
مهمله کار نیک و بد مراد از مصنوع ساخته و پرداخته است و نحو سفین و لبن و قلنس لیس
بقیاس و مانند سفین بفتح سین مهمله و کسر فا و سکون یاء تحتانی جمع سفینه بر وزن کمینه و آن
کشتی ست و لبن بکسر لام و سکون باء موحده که خشتهای خام جمع لبنه با کسر و قلنس بفتحتین
قاف و لام و سکون نون جمع قلنسوة که کلاه است نیست قیاس زیرا که اینها مصنوعات
مردم اند و کماة و کمء و جباة و جبأ عکس تمرة و تمر و کماة بفتح کاف و سکون میم و همزه سماروغ
و کمء بالفتح و جباة بفتح جیم و سکون باء موحده و همزه و جباء بفتح جیم و سکون باء موحده و همزه
سماروغ سرخ عکس تمرة و تمر ست زیرا که واحد او بغیر تاست و جنس همراه تاست عکس بالفتح
بازگونه کردن و درینجا بمعنی بازگونه است و نحو رکب و مانند رکب بفتح راء مهمله و سکون کاف و باء
موحده شتر سواران و راکب و جامل بجیم و کسر میم کلمه شتر با خداوندان و شتربانان و اصحاب
آن و رجل و سراة بفتح سین و راء مهملتین بهتران در سری بر وزن صفی و فرهة بضم فاء
سکون راء مهمله که اسپ و اشتر و خر تیز رو است و غزی بضم اول و تشدید دوم و تنوین
چنانکه درین آیه و لو کانوا غزی و بفتح غین و کسر راء معجمتین و تشدید یاء در غاز ست ای جنگ
کافران برانیده است و توام بضم تاء فوقانی بر وزن غلام در توءم بر وزن جعفر لیست بجمع
علی الاصح نیست جمع بر مذهب صحیح و لیکن آن هرکدام اسم جنس اند و الا تصغیرات آنها جائز

نباشد و نیز عود ضمیر مذکر بسوے ایشان جائز نباشد و از جهت صلاحیت آنکه تمیز مثل خمسة
عشر دوازده و از بناهاے جمع قلت نیستند توأم دو بچه که یکبار از شکم مادر زایند و نحو ارهط براء
و طاے مهملتین بر وزن مساجد در رهط بالفتح گروه مردان کم از ده یا از سه تا ده و قوم و قبیله و نیز
بفتحتین نیز آمده و اباطل بباے موحده و طاے مهمله بر وزن مشاهر در باطل که ناچیز و ناحق و احادیث
بحا و دال مهملتین و ثاے مثلثه مانند اباطیل در حدیث که سخن است و همچنین اعاریض بعین و راے
مهملتین و ضاد معجمه در عروض بالضم که جزو اخیر مصراع اول بیت است و اسامی اجزاے بیت
در اصطلاح عروضیان درین بیت جمع اند شعر صدر است و عروض و ابتدا آنگه ضرب * آن چیز که
درمیانه باشد حشو است * صدر جزو اول مصراع نخستین و عروض آخر او و ابتدا جزو اول مصراع
ثانی و ضرب جزو دوم و همچنین اقاطیع بقاف و طاء و عین مهملتین جمع قطیع بر وزن کریم که رمه
گاو و گوسفند و غیر آن است و اهال بالفتح بحذف یا مثل قاضی در اهل بالفتح که باشندگان
و شایسته و سزاوار را گویند و همچنین لیالی بیاے تحتانی مثل قاضی نیز در لیل بالفتح که شب
و حمیر بحا و راے مهملتین بر وزن امیر و حمران جمع حمار بالکسر و امکن بفتح اول و سکون دوم
و ضم سوم در مکان علی غیر الواحد منها آمده است بر غیر واحد از انها و موافق قیاس مذکور
نیست و مرجع او بسوے سماع است خلاصه تقریر این مطلب آنست که قواعد متقدمه اقتضا
آن میکند که جمع رهط و باطل و حدیث و عروض و قطیع و اهل و لیل و حمار و مکان بر طریق مذکور
نباشد اما آن الفاظ را بران اوزان جمع کرده اند پس آن جمع بر غیر لفظ مفرد بود مثل نساء
بکسر نون و سین مهمله و الف ممدوده جمع امرأة بکسر همزه و سکون میم و فتح راے مهمله و همزه که
زن است و قد یجمع الجمع و گاه جمع کرده میشود جمع جمع تکسیر و جمع تصحیح بالف و تا بنا بر تاویل
جماعة از جمع اول و لهذا اطلاق نمیکنند بر کمتر از نه تا چهار چنانکه اطلاق اول صحیح نیست مگر
بر سه تا ده و بنا بر اختلاف قولین در اقل جمع و بعد ازان تقدیر میکنند جمع را مفرد و جمع میکنند
مطابق مقتضاے اصل در قاعده نحو اکالب مانند اکالب بفتح اول و کسر چهارم جمع اکلب بفتح اول
و ضم سوم جمع کلب بالفتح که سگ است و اناعیم بنون و عین مهمله جمع انعام بالفتح جمع نعم
بفتحتین و آن چهارپاست شعر ای مغبچیان خرابات خدا یار شماست * چشم انعام
مدارید ز انعامی چند * و جمائل بفتح جیم و کسر همزه جمع جمال بکسر جیم جمع جمل بفتحتین و جمالات
بکسر جیم جمع جمل بفتحتین و کلابات بالکسر جمع کلاب بالکسر جمع کلب بالفتح و بیوتات بالضم جمع

دیار بتحتانی و دو تار فوقانی جمع بیوت بضمتین جمع بیت بالفتح و آن خانه است و حمرات بضمتین حا ر
مهمله و میم و راء مهمله جمع حمر بضمتین جمع حمار بر وزن قمار و جزرات بضمتین جیم و زاء معجمه و راء مهمله جمع
جزر بالفتح و آن اشتری ست که صالح جزر باشد و جزر بالفتح شتر کشتن و همچنین جزور بالضم
بدانکه گفته است مصنف بلفظ قد که مفید جزئیه است تا دانسته شود که این جمع قیاسا مطرد نیست
اما در جمع قلت بسیار و در جمع کثرت اندک مگر جمع کثیر تی که بالف و تاست التقاء الساکنین یغتفر
فی الوقف مطلقاً ملاقات کردن دو حرف سکون وار جائز میباشد در وقف مطلق اعم ازان که
یکی از دو ساکن حرف مد و لین باشد و یا نباشد مانند زید و عمرو زیرا که وقف محل تخفیف و قطع ست
التقا بقا و بهم رسیدن و بکدیگر را دیدن و وقف بفتح واو و سکون قاف و فا ایستادن و در اصطلاح
قطع کلمه است از ما بعد اغتفار بغین معجمه و فا و راء مهمله افتعال ست از غفر بالفتح و غفران بالضم
و مغفرت بفتح اول و سکون ثانی و کسر سوم که پوشیدن و آمرزیدن ست یغتفر مضارع
مجهول غائب از باب افتعال صحیح و فی المدغم قبله لین فی کلمة و التقاء ساکنین جائز
می باشد در حرف مدغم وقتیکه باشد بالاے مدغم حرف لین در یک کلمه و لین بکسر لام و سکون
یاء تحتانی حرف علة ساکن ست اعم ازان که مده باشد یا نباشد و در لغت نرمی ست ضد
خشونت بضمتین خاء و شین منقوطتین مدغم بدال مهمله و غین معجمه اسم مفعول باب افعال
صحیح بدانکه حرف علت هرگاه ساکن باشد آن حرف را لین گویند و بعد ازان اگر حرکت ما قبل او
مجانس او باشد مد گویند پس حرف مد حرف لین ست بغیر عکس و الف پیوسته مدمی باشد و واو و یا
گاهی حرف لین اند چنانکه در قول و بیع و اگر واو و یا متحرک باشد حرف مد و لین نمیباشد بلکه
بمنزله حرف صحیح اند مانند وعد و یسر و همچنین ست در بعضی شروح مفصل و گاهی اطلاق میکنند بر مد و لین مطلقا لیس این
اطلاق یا محمول ست بر تفصیل کود یا بطریق مجاز ست از قبیل تسمیة الشی باول الیه یعنی نام کردن چیزی بنام آنکه میگردد بسوی او
نحو خویصة بضم خاء منقوطه و فتح واو و سکون یاء تحتانی و تشدید صاد مهمله تصغیر خاصه بتشدید صاد
پس درین لفظ یای تصغیر و صاد دو ساکن اند و خاصه چیزیکه مخصوص و وابسته بیکی باشد
و لا الضالین درین لفظ الف و لام دو ساکن اند ضال بضاد معجمه و تشدید لام گمراه ضالین
جمع لا برای نفی او ست و درینجا از بهر تاکید واقع شده و تمود بدال مهمله ماضی مجهول و اتفاعل
معلوم ش تماد که در اصل تمادد بود و در مجهول الف را بواسطه ضمه ما قبل بواو بدل کردند تمود
بضمتین تا و میم و سکون واو و تشدید دال مشدد را او و دال مدغم دو ساکن اند می گویند

تمود الثوب یعنی دراز کرده شد جامه و التقاء ساکنین درینجا بنا بران جائزست که ساکن
اول مدغم و مدغم فیه بمنزلهٔ حرف واحد اند با آنکه در یک کلمه واقع اند پس ممتزج میشود لیکن با مد و اگر این
دو ساکن در کلمتین باشند واجبست حذف حرف لین مانند اذ قالوا اللهم و یا ایها النبی و ما علیکم
فی الدین من حرج یعنی و قتیکه گفتند ای خدا ای و ای پیغمبر و نیست بر شما بر کیش و مذهب
تنگی و فی نحو قاف و میم و عین مما بنی لعدم الترکیب و جائز میباشد التقاء ساکنین در مثل
میم و قاف و عین از چیزی که بنا کرده شده است از برای عدم ترکیب و قبل آخرا و حرف
لین ست بنی بباء موحده و نون ماضی مجهول از باب ضرب و ترکیب تفعیل ست وقفا در حال
وقف و وصلا و در حال وصل و آن بفتح واو و سکون صاد مهمله پیوستن ست ضد وقف تا فرق
باشد میان آنچه مبنی است از برای عدم مقتضی اعراب و آن ترکیبست و میان آنچه مبنی ست از بهر وجود مانع و آن مشابهت
مبنی الاصل است و همچنین نکردند از بهر قلت از جهت عدم مقتضی اعراب و کثرت مبنی از جهت وجود مانع شعر از ادب دورست
رفتن بی طلب در بزم دوست ❊ ورنه پای شوق را مانع در و دیوار نیست ❊ و نحو آلحسن
عندک و جائز می باشد التقاء ساکنین در مانند آلحسن عندک یعنی در جائیکه داخل شده است
همزهٔ استفهام بر حرف تعریف پس آلحسن در اصل االحسن بود همزهٔ دوم را بالف بدل کردند
آلحسن شد بالف ممدوده و حسن بفتحتین و سین مهملتین نام مردی ست عند بهر سه حرکت
عین مهمله و سکون نون نزدیک یعنی آیا حسن نزدیک ست و نیز حسن نام جگر گوشهٔ حضرت
رسالت پناه و فرزند ارجمند حضرت مرتضی علی و ابو الحسن کنیت علی ست رضی الله عنه
و همچنین ابو تراب و حیدر کرار و اسد الله لقب شریف او شعر بس که تا به مهر حیدر
بر دم از سیمای من ❊ آسمان را سر فرازی باشد از بالای من ❊ و آیمن الله یمینک
یعنی در محلی که همزهٔ استفهام بر همزهٔ وصل مفتوح در آمده است ایمن الله بفتح همزه و سکون
یاء تحتانی و کسر میم یعنی آیا سوگند خدا سوگند تست و در کنز اللغت ست ایمن بضم میم سوگند الله
للالتباس ای از برای رفع التباس استفهام بخبر اگر حذف کنند همزهٔ وصل حاصل آنست که درینجا اگر
همزهٔ وصل حذف کنند معلوم نشود که جملهٔ خبریه است یا استفهام لتباس بالکسر و بای موحده و سین
مهمله جامه پوشیدن ست و درینجا مراد اشتباه و مانند آن و فی نحو لاها الله و جائز میباشد التقاء ساکنین
در مانند لاها الله در اصل لا ها و الله ذا بود ها حرف تنبیه یعنی نیست سوگند خدا آن کار نکرده ام
پس مراد و و ذا را او [illegible] بکثرت استعمال حذف کردند و همچنین [illegible] ایم الله بکسر همزه و سکون یای

حرف ایجاب ست یعنے بلے و آرے و بائے قسم واقع می شود و ہمچو اسے وزبی و اسنے و اللہ کذا
فی الصراح بدانکہ ظاہر ست کہ ترکیب لاہا اللہ التقاء ساکنین در حد کلمہ است پس جائز نباشد
اما جائز ست زیرا کہ ہا نازل ست منزل جز الہ بہر آنکہ عوض ست از حرف قسم محذوف کہ واوست و
ہمچنین آے اللہ بواسطہ کراہیت بودن اسم اللہ بکسور الہمزہ و معلوم نمی شود معنی ہا و اما جائز ست
مصنف مانند لاہا اللہ حذف الف و در ای اللہ حذف یا و فتح ہمزہ و ترا در لاہا اللہ و ای اللہ اختیار ست
اگر خواہی جمع کنی دو ساکن را و اگر خواہی جمع نکنی و لہذا مصنف این صورت را
از صورتہاے متقدمہ فصل کرد جدا آورد **شعر** جدائی گرچہ آمد جان گدازے * شود دشوار
در عشقبازے * دانستہ باش کہ افصح دراے اللہ نصب ست از برای آنکہ اصلش آے و اللہ بود
و چون حرف جر حذف کردند منصوب ساختند. و این را منصوب بنزع خافض گویند مانند واختار موسی قومہ
سبعین رجلا اے من قومہ یعنے برگزیدہ موسی از گروہ خود ہفتاد مرد را از احبار و علما و در ہا اللہ
ہمین جہت جائز ست و بس بنا بر آنکہ ہا عوض حرف قسم ست از جہت تناسب میان ہا و واو
در طرف بودن در مخرج پس حرف قسم باقی ست و لہذا با ہا جمع نمیشود بخلاف اے کہ در انجا عوض
نیست بلکہ او جواب سوال مقدر ست و حلقتا البطان شاذ و حلقتا بفتحات تثنیہ حلقہ بفتحتین
در اصل حلقتان بود نون براے اضافہ افتادہ بطان بکسر باے موحدہ و طاے مہملہ تنگ پالان اشتر
و در ان دو حلقہ میباشد و التقاے ہر دو دلالت میکند بر نہایت ہزال و لاغری اشتر میگویند
التقت حلقتا البطان التقت بتشدید فا ماضی مؤنث غائبہ یعنی بہم پیچید دو حلقہ تنگ شتر
و مزب این مثل براے وقت ست کہ شتر بہم کند و کار سخت شود حلقتا البطان مبتدا است
و شاد خبر یعنے درین مثل با آنکہ الف و لام دو ساکن اند عدم حذف الف شاذ ست و قیاس حذف
الف ست مانند فلا با الامیر شو یا ابنک و با التقاء دو ساکن درین مثل الف حلقتا حذف
نکردند از براے تعظیم حادثہ و تقطیع شان او تحقیق تثنیہ در لفظ فا نکان غیر ذلک و او لہما مدتم
حذفت پس اگر باشد التقاء ساکنین وراے آنکہ مذکور شد و حال آنکہ اول دو ساکن مدہ است
حذف کردہ شود مدہ نحو خف بخاے معجمہ و فا کہ امر حاضر واحد مذکر ست از باب علم اصلش اخوف
بود بعد نقل فتحہ واو بما قبل و ابدال او بالف دو ساکن بہم رسیدہ یکی الف و دیگر فا الف افتاد خف
شد خوف بالفتح ترسیدن **شعر** چہ ترسائی مرا از کشتن و بستن نمی ترسم * کہ سر بازی
تماشا نیست رند لاابالی را * و قل امر حاضر ست از باب نصر اصلش قول چون ضمہ واو را بجہت

نقل نقل کرده بماقبل دادند و ساکن بهم رسیدند واو و لام واو افتاد قل شد قول بالفتح گفتن
و بع امر حاضر ست از باب ضرب اصلش بیع چون کسره بر یا بجهت ثقل بماقبل دادند و ساکن بهم رسیدند
یا و عین بار انداختند بع شد و همزه را از اول بواسطه عدم احتیاج ساقط گشتند خف فعل
و بع شد بیع بالفتح خریدن و فروختن از لغات الاضداد ست و در اول اجوف واوی اند و سوم
اجوف یائی و در اول مده الف ست و در دوم واو و در سوم یا تخشین یا امرأة تخشین مضارع مؤنث
مخاطبه واحده است از باب علم و ناقص یائی اصلش تخشیین مانند تعلمین یا بالتحرکها و انفتاح
ماقبلها الف شد و الف برای التقاء ساکنین افتاد و یکی الف ست و دوم یا خشیة بفتح خا و سکون
شین شقوة اطین ترسیدن می ترسی ای زن واغزوا اصلش اغزووا مثل اطلبوا ضمه بر واو ثقیل
بود انداختند و التقاء ساکنین شد میان دو واو واو اول را حذف کردند وارمی اصلش ارمیی
مثل اضربی کسره بر یا ثقیل بود حذف کردند و یا برای التقاء ساکنین افتاد امثله ناقص اند اغزن
یا رجال اصلش اغزون ضمه بر واو ثقیل بود انداختند التقاء ساکنین شد میان واو و نون
واو را حذف کردند یعنی غزا کنید اے مردان وارمن یا امرأة اصلش ارمیین کسره بر یا ثقیل بود
انداختند و یا بواسطه التقاء ساکنین در دو کلمه است زیرا که واو و یا ضمیر کلمه است و نون تاکید
کلمه دیگر و تخشی القوم اصلش تخشی یا الف شد و افتاد یعنی می ترسند گروه و یغزو الجیش اصلش
یغزوو ضمه بر واو ثقیل بود انداختند و واو را برای التقاء ساکنین جیش بفتح جیم و سکون یا تحتانی
و شین معجمه سپاه و لشکر یعنی غزا میکنند لشکر **شعر** نه بر عذار بلورین خط معنبرش ست *
که شاه حسن گذشت ست و گرد لشکرش ست * و یرمی الغرض اصلش یرمی ضمه بر یا ثقیل بود
انداختند و یا را از بهر التقاء ساکنین غرض بفتح غین معجمه و را مهمله و ضاد معجمه هدف و نشانه تیر یعنی تیر می اندازد
بر نشانه بدانکه در مثالهاے مذکور الف و واو و یا محذوف ست در خواندن نه در نوشتن و الحرکة
فی نحو خف اسمر و اخشو اسمر و اخشی اسمر و اخشون و اخشین غیر معتد بها جواب سوال مقدرست و تقریرش
آنست که حذف عین الفعل از خف و آن الف منقلبه از واو ست از برای التقاء ساکنین بود و در خف
الله تا آخر این علت منتفی شد از بهر حرکت ساکن ثانی پس باید که ساکن اول عود کند و بر گردد جوابش
آنست که حرکت فا در خف اسمر الخ عارضی ست اعتبار کرده نشده است با و خلاصه مدعا آنست
که در خف و الفاظ دیگر ساکن اول الف ست و ساکن دیگر حرف آخر و در خف گذشت اما اخشوا
اصلش اخشیوا بود یا بالتحرکها و انفتاح ماقبلها الف شد و برای التقاء ساکنین افتاد و اصل اخشی اخشیی بود

با الف شده واقع افتاد و حرکت عارضی این لفظ اعتبار نکردند برای آنکه این عارضی حرکت را بواسطهٔ
آن آوردند که بعد او ساکن ست در کلمهٔ دیگر و ساکن دیگر از کلمهٔ دیگر در خف الله و اخشوا الله و اخشی الله
ظاهر ست اما در اخشون و اخشین از برای آنکه نون تاکید با ضمیر بارز کالمنفصل ست معتد بعین
و دال مهملتین اسم مفعول اعتداد ست یعنی در شمار آوردن و شمرده شدن و در اکثر نسخ شافیه
اخشی الله نیست بخلاف نحو خافا و خافن بخلاف مانند این دو لفظ که یکی تثنیه و دوم مفرد امر حاضر
همراه نون تاکید با وجود عروض حرکت الف را حذف نکردند از بهر آنکه الف که ضمیر مرفوع ست
و نون تاکید شدید الاتصال و کالجزء شده پس خافا و خافن گویا یک کلمه است و لهذا حرکت در آنها
معتد ست پس التقاء ساکنین نباشد حاصل سخن آنست که نون تاکید با ضمیر بارز کالمنفصل است
بخلاف خافا و خافن از بهر آنکه حرکت درین دو کلمه همچو اصلی ست از برای اتصال ما بعد ایشان
با کلمه مثل اتصال جزء اما در خافا ظاهر ست و اما در خافن نیز که نون با ضمیر بلکه مستتر ست و در و کا
کالمتصل ست فان لم یکن مدة حرک پس اگر نباشد یکی از دو ساکن مده حرکت داده شود
ساکن اول حرکت ماضی مجهول از تفعیل نحو اذهب اذهب مانند اذهب اذهب دو ساکن
دران با و دال ست و اضرب دو کلمه امر حاضر اند از باب منع صحیح یعنی برو برو شعر مدعی
گفت بلبلی لیطنز ❊ رو که چنان نازکی موزون نه ❊ لیلی ازین حروف بخندید و گفت ❊
با تو چگونه لم که تو مجنون نه ❊ و لم ابله در اصل ابالی بود مضارع متکلم واحد مفاعلة و بعد دخول جازم
لم ابال شد و فرض کردند که گویا از وی چیزی حذف نکرده اند پس حرکت لام ساقط گردانیدند
و دو ساکن بهم آمدند الف و لام الف را حذف کردند بر قیاس مذکور و این استشهاد نیست پس
باقی ماند لم ابل پس بای ساکن از برای وقف لاحق کردند پس دو ساکن بهم رسیدند یکی لام
دوم دیگر با پس حرکت دادند لام را و آن کسره است و همین محل استشهاد ست یعنی باک ندارم
مبالات بالضم و بای موحده باک و اندیشه داشتن از چیزی و الم الله دو ساکن درین ترکیب
تر الی میم آخر میم ست و لام الله و ساکن اول که میم ست فتحه دادند و تواند بود که فتحه همزه الله
نقل کرده بمیم داده باشند همزه را حذف کرده پس برین تقدیر از ما نحن فیه نمی باشد
و اخشوا الله و اخشی الله دو ساکن درینها حرف لین و لام ست و من ثم و از اینجا قیل اخشون اخشین
و از انجا که تحریک اول از دو ساکن در غیر صور مذکوره وقتی که اول هر دو مده نباشد واجب ست
گفته شده است اخشون یا رجل و اخشین یا امرأة بتحریک واو و یا در اخشو که اصلش اخشیوا بود

یا الف شد واقتاد وقت اتصال نون تاکید واو را برائے التقائے ساکنین ضمہ دادند کہ مناسب اوست ودر اخشین کہ اصلش اخشیی بود یا الف شد وافتاد وقت اتصال نون تاکید یا را برائے التقائے ساکنین کسرہ دادند کہ مناسب اوست لانہ کالمنفصل زیرا کہ بدرستیکہ نون تاکید ہمچو منفصل واحد ست پس ثابت شد وجوب تحریک اول دو ساکن در غیر صورتہائے کہ مذکور شدند ہرگاہ ساکن اول مدہ نباشد انفصال بفا وصاد مہملہ جدا شدن شعر جفا مکن کہ جفا رسم دلربائی نیست * جدا مشو کہ مرا طاقت جدائی نیست * الا فی نحو انطلق ولم یلدہ مگر در مانند انطلق بسکون لام وفتح قاف ودر لم یلدہ بسکون لام وفتح دال در اصل انطلق بود بکسر لام وسکون قاف امر حاضر انفعال ولم یلدہ بکسر لام وبسکون دال تشبیہ کردند طلق ویلدہ را بکتف پس ہر دو ساکن کردند پس دو ساکن بہم آمدند لام وقاف ولام ودال پس حرکت دادند دوم را زیرا کہ اگر اول را حرکت می دادند غرض از اسکان اول کہ تخفیف ست فوت میشد وفتح از برائے اتباع فتح ماقبل کہ طا ویاست وحرف ساکن اعتبار ندارد زیرا کہ حرف ساکن نزدیک ایشان ہمچو مردہ است اختیار کردند وہا ساکن لم یلدہ برائے وقف ست چنانکہ درین آیہ است فبہداہم اقتدہ یعنے پس براہ راست ایشان پیروی کن انطلاق بطاء مہملہ وقاف روان شدن ولادت بالکسر زادن لم یلد جحد غائب معلوم از باب ضرب وشمال واوی اصلش لم یولد واو افتاد چنانکہ در یعد از بہر آنکہ واوے کہ درمیان یاء تحتانی وکسرہ لام واقع شود واجب الحذف ست وفی نحو رد ولم یرد فی تمیم مما فرمن تحریکہ للتخفیف فحرک الثانی مما بیان نحوست رد بفا دراء مہملہ ماضی مجہول باب ضرب مضاعف از فرار بالکسر گریختن ست یعنی ودر مانند رد ولم یرد نزد بنی تمیم از چیز یکہ گریختہ شدہ است از حرکت دادن اول برائے تخفیف پس حرکت دادہ شد دوم واصل رد ولم یرد اردد ولم یردد ست چون ضمہ دال اول بما قبل دادند التقاء ساکنین شد میان دو دال پس بعد ادغام دال دوم را حرکت دادند تا غرض از ادغام کہ تخفیف ست فوت نشود وحجازیان اردد ولم یردد گویند بفک ادغام زیرا کہ شرط ادغام آنست کہ حرف دوم ساکن نباشد فک بفتح فا وتشدید کاف جدا کردن دو چیز از یکدیگر بدانکہ رد ولم یرد کہ اول امر حاضر واحد ست ودوم جحد مذکر غائب از باب نصر نزدیک بنی تمیم دال آخر مفتوح ست زیرا کہ فتح اخف الحرکات ست ومکسور ست از بہر آنکہ حرکت ساکن کسرہ است ومضموم ست از جہت تبعیت عین الفعل تمیم بفتح تاء فوقانی وکسر میم نام مردیست پدر قبیلہ شعر مرا یار دل شود دل شو ہمہ در دہ گر مردی

اگر مردمی اگر مرده و قرأ حفص ویتقه باسکان القاف لیست منه علی الاصح وقرأ حفص
ویتقه بسکون قاف درین آیه ومن یطع الله ورسوله ویخش الله ویتقه فاولئک هم الفائزون نیست
از باب تحریک ثانی از برای التقاء ساکنین بر مذهب اصح بعضی گمان برده اند در یتق چون ها را
وقف زیاده کردند یتقه شد مثل کتف وبعد اسکان قاف دو ساکن بهم آمدند قاف و ها پس
حرکت دادند دوم را و آن کسره است چنانکه در انطلق اما اصح آنست که یتقه ازین باب نیست
از بهر آنکه ها وقف در وصل نمیباشد و او را متحرک نمیسازند بلکه وجه در تصحیح این قرائت چنانکه
در تصحیح رای شیخ عبد القاهر علیه الرحمة والغفران ست ومختار مصنف نیز همچنانست که ها ضمیر مفعول
ست عائد بسوی الله واسکان قاف یتقه بعد حذف یا از برای جزم بواسطه تخفیف بنزد ال
کتف ست پس التقاء ساکنین نیست و نه تحریک برای وی قرأت بکسر قاف والف نو
همزه خواندن حفص بفتح حاء مهمله و سکون فا و صاد مهمله نام یکی از دو راوی امام عاصم که یکی از
قراء سبعه است یتق در اصل یوتقی بوده است واو برای قرب تاء افتعال تا شد و تا در تا ادغام
و یا برای من افتاده است که شرطیه است و جازم شرطیه است و مراد مفرد جمع آمده معنی
آیه آنست جمعی که فرمان برند خدا را و پیغمبر او را و بترسیدند از خدا و پرهیز کردند از خدا پس آن
گروه رستگار از عذاب و ظفر یافتگان اند بر مطالب و مآرب والاصل فیه الکسر و اصل در حرفیکه متحرک
میشود از بهر التقاء ساکنین کسر ست زیرا که جزم در افعال عوض جر ست در اسما و اصل جزم سکون
ست پس هرگاه در هر دو تعارض واقع شد و ممتنع شد سکون در بعضی مواضع پس احتیاج شد
بسوی عوض سکون و کسر تعویض بهتر ست فان خولف فلعارض کوجوب الضم فی میم الجمع و مذ
پس اگر مخالفت کرده شود ازین اصل پس از برای مزاحمی و مانعی ست همچو وجوب ضم در میم جمع
هرگاه نباشد بعد ها که واقع ست بعد یاء تحتانی یا کسره مانند لهم المنصورون و مثل علیکم الیوم از بهر
اعاده میم طرف اصل او زیرا که اصل این میم آنست که مضموم باشد و در اصل همو او علیکمو ابوا و اگر
باشد میم بعد هائیکه واقع ست بعد یا همچو علیهم الیوم یا بعد کسره چون لهم الیوم پس بعضی بضم و بعضی
بکسر میخوانند از جهت اتباع کسره ها و همچو وجوب ضم ذال در مذ الیوم از بهر تنبیه بر آنکه در اصلش
ضم بود بواسطه آنکه مذ مخفف منذ مبنی بر ضم ست و خولف ماضی مجهول ست از مخالفه کناسازگاری
کردنست عارض آنچه لاحق چیزی باشد وکاختیار الفتح فی الم الله و همچو در اختیار فتح و ر مانند میم
از الم الله از جهت محافظه تفخیم در اصل اسم الله شعر داده خویش چرخ بستاند بنقش الله حا و دال ماند

اگر مردی اگر مرد * وقرأة حفص ویتقه باسکان القاف لیست منه علی الاصح وقرأة حفص
ویتقه بسکون قاف درین آیه ومن یطع الله ورسوله ویخش الله ویتقه فاولئک هم الفائزون نیست
از باب تحریک ثانی از برای التقاء ساکنین بر مذهب اصح بعضی گمان برده اند در یتق چون ها در
وقف زیاده کردند یتقه شد مثل کتف وبعد اسکان قاف دو ساکن بهم آمدند قاف و ها پس
حرکت دادند دوم را وآن کسره است چنانکه در انطلق اما اصح آنست که یتقه ازین باب نیست
از بهر آنکه ها وقف در وصل نمی باشد واو را متحرک نمیسازند بلکه وجه در تصحیح این قرارت چنانکه
در تصحیح رای شیخ عبد القاهر علیه الرحمة والغفران ست ومختار مصنف نیز همچنانست که ها ضمیر مفعول
ست عائد بسوی الله واسکان قاف یتقه بعد حذف یا از برای جزم بواسطه تخفیف بر منزل
کتف ست پس التقاء ساکنین نیست ونه تحریک برای وی قرأت بکسر قاف والف و
همزه خواندن حفص بفتح حاء مهمله وسکون فا وصاد مهمله نام یکی از دو راوی امام عاصم که یکی از
قراء سبعه است یتق در اصل یوتقی بوده است واو برای قرب تاء افتعال تا شد وتا در تا ادغام
ویا برای من افتاده است که شرطیه است وجازم شرطیه است ومراد مفرد وجمع آمده معنی
آیه آنست جمعی که فرمان برند خدا را وپیغمبر او را وترسیدند از خدا وپرهیز کردند از خدا پس آن
گروه رستگار از عذاب وظفر یافتگان اند بر مطالب ومآرب والاصل فیه الکسر واصل در حرفیکه متحرک
میشود از بهر التقاء ساکنین کسر ست زیرا که جزم در افعال عوض جر ست در اسماء واصل جزم سکون
ست پس هرگاه در بعد تعارض واقع شد ومتمنع شد سکون در بعضی مواضع پس احتیاج شد
بسوی عوض سکون وکسر تبعویض بهتر ست فان خولف فلعارض کوجوب الضم فی میم الجمع و
پس اگر مخالفت کرده شود ازین اصل پس از برای مزاحمی ومانعی ست همچو وجوب ضم در میم جمع
هرگاه نباشد بعد ها که واقع ست بعد یاء تحتانی یا کسر مانند لهم المنصورون ومثل علیکم الیوم از بهر
اعاده میم طرف اصل او زیرا که اصل این میم آنست که مضموم باشد ودر اصل همو وعلیکمو بواو واگر
باشد میم بعد ها ئیکه واقع ست بعد یا همچو علیهم الیوم یا بعد کسره چون لهم الیوم پس بعضی بضم وبعضی
بکسر میخوانند از جهت اتباع کسره ها وهمچو وجوب ضم ذال در مذ الیوم از بهر تنبیه بر آنکه در اصلش
ضم بود بواسطه آنکه مذ مخفف منذ مبنی بر ضم ست خولف ماضی مجهول ست از مخالفة کنا ساز گاری
کردن ست عارض انچه لاحق چیزی باشد وکاختیار الفتح فی الم الله وهمچو در اختیار فتح در مانند میم
از الم الله از جهت محافظة تفخیم در اصل اسم الله شعر داده خویش چرخ بستاند * نقش الله جاودان ماند

دانستہ باش کہ وقتیکہ بالاے لفظ اللہ در قرآن مجید فتحہ یا ضمہ واقع شود اللہ را بتفخیم باید خواند
نہ بترقیق پس براے تفخیم اللہ الم اہا آنکہ ساکن بود وقف و دیگر فتحہ خوانند کہ از ضمہ سبک است
و در کسرہ ترقیق ست تفخیم لفا و خاء معجمہ بزرگ داشتن ترقیق براء مہملہ و در قاف تنک کردن
بدانکہ مصنف کا اختیار الفتح بنا بران گفتہ کہ اخفش دران تجویز کسرہ بر قیاس التقاء ساکنین کردہ است
وعمرو بن عبید جوانیدہ است اما قرا قبول نکردہ اند وبجواز الضم اذا کان بعد الثانی منہما ضمۃ اصلیۃ
فی کلمتہ و ہمچو جواز ضم در اول وقتیکہ باشد بعد دوم ازان دو ساکن ضمہ اصلیہ در کلمہ ساکن دوم
یعنی کلمہ کہ حرف ساکن دوم درو واقع شدہ است نحو قالت اخرج مانند آیہ قالت الخ یعنی گفت
زلیخا از یوسف کہ بدر رو پس راء مضموم بعد خا است کہ ساکن دوم ست در دو ساکن و ضمہ راء
بعد خا ست و در کلمہ خود اصلی ست پس جائز ست کہ تا را مضموم خوانند از براے اتباع و کسرہ
موافق قاعدہ مشہور ست حاصل آنست در ترکیب مذکورہ ساکن اول تا ست و ساکن دوم
خا ست و بعد ساکن دوم ضمہ برا است و آن ضمہ اصلی ست نہ عارضی و واقع ست ضمہ اصلیہ
در کلمہ ساکن دوم دران کلمہ است کہ اخرج ست و اخرج امر حاضر واحد مذکر معلوم از باب
نصر صحیح قالت ماضی معلوم مونث غائبہ اصلش قولت واو الف شد ہمچنین قالت اغزی بضم
تا زیرا کہ زاء در اصل مضموم ست بنا بر آنکہ از باب نصر ست و اعتبار کسرہ عارضیہ نیست بخلاف
ان امرؤ بخلاف این عبارت مصحف مجید زیرا کہ ضمہ راء اصلی نیست بلکہ بتبعیت ہمزہ است ولہذا
میگوئی رایت امرءً بفتح راء و مررت بامرءٍ بکسر را امرؤ باکسر و سکون میم و راء مہملہ مرد شعر
عشق اگر مرد ست مرد تاب دیدار آورد ورنہ چون موسی بسی آورد و بسیار آورد ان بکسر
ہمزہ و سکون نون حرف شرط ست از بہر استقبال اگرچہ بر ماضی در آید و قالت ارموا
ہمچنین این ترکیب زیرا کہ ضم میم منقول ست از یاء محذوف و اصلش ارمیوا ست و ان الحکم
ہمچنین این ترکیب قرآن از بہر آنکہ لام تعریف کلمہ بر اسماست ان بکسر ہمزہ و سکون نون
نافیہ ست بمعنی ما حکم بضم حاء مہملہ و سکون کاف و آخرش الا للہ ست یعنی نیست فرمان مگر مر خدا را
واختیارہ فی نحو اخشوا القوم عکس لو استطعنا عطف ست بر جواز یعنی ہمچو اختیار ضم در مانند
اخشوا القوم از جہت اشعار آنکہ واو جمع عکس لو استطعنا ست زیرا کہ ضم درو مختار نیست بلکہ
مختار کسرہ است از بہر آنکہ واو درو ضمیر نیست و کسر واو اخشوا القوم یعنی بترسید گروہ مردان
را و ضم واو لو استطعنا بر وجہ قلت جائز ست لو بفتح لام و سکون واو حرف شرط ست براے

ماضی اگرچه بر مضارع داخل شود استطعنا ماضی متکلم مع الغیر استفعال در اصل استطوعنا بود فتحه واو
بما قبل دادند و بالف بدل کردند و از جهت التقاء ساکنین انداختند استطاعة بطاء و عین
مهملتین توانستن و طاقت داشتن و لو استطعنا لخرجنا معکم عبارت مصحف مجید ست یعنی
اگر طاقت داشتن میداشتیم هر آئینه بر شما بر سر آمدیم حکایت ست از قول منافقان بدانکه
بر تقدیر جر اختیار عکس خبر مبتدای محذوف باشد ای هو و اگر اختیار مرفوع باشد عکس خبر او ست
ویجوز الضم والفتح فی نحو رد و لم یرد و همچو جواز ضم و فتح در مانند رد و لم یرد بدانکه در مثل این هر دو
کلمه حرف مشدد را که دو دال ست و هر دو ساکن اول برای نقل ضمه او بما قبل دوم برای
وقف در اول و از بهر جزم در دوم کسر ست از جهت اصل در تحریک ساکن و فتح بواسطه
خفت و ضم برای اتباع و این در صورتی ست که عین مضاعف مضموم باشد و اگر مفتوح یا مکسور
بود پس کسر بر اصل ست و فتح از جهت خفت یا برای اتباع در مفتوح بخلاف نحو رد القوم
علی الاکثر بخلاف مانند رد القوم یعنی مضاعفی که بعد او ساکن واقع شود پس [illegible] ست
اکثر کسر ست بر اصل از بهر آنکه اگر ادغام نکنند و گویند اردد القوم لازم باشد پس هرگاه ادغام کردند
همان حرکت کسر دادند و بعضی فتحه میدهند و جمعی ضم و آن قلیل ست بنا بر آنکه ضمه ثقیل
ست و کوجوب الفتح فی نحو ردها والضم فی نحو رده علی الافصح و همچو وجوب فتح مشدد
در مانند ردها ... کالمعدوم ست پس گویا که بعد الف و دال واقع شده
پس فتحه برای مناسبت الف واجب باشد و همچو وجوب ضم در مانند رده چون ها از برای
خفا کالمعدوم ست پس گویا بعد دال واو ملفوظ ست پس ضمه برای تناسب واو واجب باشد
بر افصح لغات و قید افصح بنا بر آن کرد که واجب نیست که حرکت ما قبل ها و واو از جنس او باشد
والکسر لغة و رد لغت ضعیف ست و شنیده است او را اخفش از بنی عقیل بضم
عین مهمله و فتح قاف و آن نام مردیست پدر قبیله و نیست ناخوش زیرا که واو بها منقلب
نشود اگر ها مکسور باشد پس باقی نمیباشد استکراه الغیتة بضم لام و فتح غین منقوطه و تشدید
و فتح یا تصغیر لغت برای تحقیر و غلط ثعلب فی جواز الفتح غلط بغین معجمه و ها مهمله ماضی مجهول
تفعیل ثعلب بفتح تا مثلثه و سکون عین مهمله و فتح لام و با موحده نام مردیست یعنی و غلط
انداخته شده است ثعلب در جواز فتح در رده بر قیاس ردها زیرا که واو بعد ضمه موجود ست
در تلفظ و ها مانع استوار نیست غلط بفتحتین خطا کردن در سخن شعر آدمی زاده نادان پاید دانی

نسخهٔ معتبر دخویش خط وسہا غلط * والفتح فی نون من مع اللام نحو من الرجل وهو وجوب فتح
در نون من بکسر میم وسکون نون با لام مانند من الرجل از جهت طلب خفت برای کثرت
استعمال من با لام تعریف والکسر ضعیف وکسر نون من در من الرجل ضعیف ست برای
اجتماع کسرتین میم ونون در انکه قلیل الوقوع ست عکس من ابنک یعنی من الرجل عکس من ابنک
مراد آنست که کسر دارند قوم نون من را نزدیک ملاقات او با هر ساکن سوای لام تعریف
پس نون من با لام تعریف مفتوح ست زیرا که من با لام تعریف کثیر الاستعمال ست ومثل
من ابنک کثیر الاستعمال نیست پس ملائم نمی باشد عدول از اصل برای تخفیف ابن بکسر
همزه وسکون بای موحده پس وعن علی الاصل وعن بر اصل ست با لام تعریف وآن کسره است
زیرا که عن کثرت من با لام تعریف ندارد حاصل آنست که اصل در تحریک ساکن کسره است
وعدول از اصل بی ضرورت نمیتوان کرد شعر من ساختگی نمیتوانم کردن یعنی که تسلی نمیتوانم کرد
ونیز در عن دو کسره جمع نمیشود وعن الرجل بالضم ضعیف وعن الرجل بضم نون ضعیف ست
از برای خروج از اصل وتخفیف گویا که حرکت داده اند نون را بالضم از جهت اتباع ضم جیم چنانکه
در قول الله تعالی قل انظروا ونادر از الرجل ساکن ست زیرا که مدغم در حکم ساکن میباشد وجائز
نیست عن الرجل بالفتح از بهر آنکه اتباع فتح را از الرجل اصل نیست وانغذ یا درجائی جائز ست
که وارد شده است وجاء فی المتنفر النقر وبین النقر واضربہ ودابة وشابة وآمده است در التقاء
ساکنین که جائز ست ولازم آمده است از وقف با آنکه ساکن اول الف ست وثانی مدغم
در النقر در بنا النقر ست الخ نقر بفتح نون وسکون قاف وراء مهمله دانه چیدن مرغ پس درین
ترکیب جائز ست که بر نقر وقف کنند بنقل ضم را بسوی قاف ودر بین النقر بنقل کسره را بقاف
ودر اضربہ بنقل ضمه ها با که ساکن اول بحرکت موقوف علیها که ها ست واین حکم علی الاطلاق
نیست بلکه هرگاه حرکت ضم وکسر بوده باشد ودر رایت النقر بر وجه شذوذ آمده است ونقل حرکت
در دو صورت اول از بهر فرار ست از التقاء ساکنین با آنکه جائز ست ودر دابة بدال مهمله
وتشدید بای موحده که جنبنده است وغالب شده است استعمال او در حیوانی که بر آن سوار
شوند قلب الف بهمزه از جهت گریختن از التقاء ساکنین وشابة بشین معجمه وتشدید بای موحده
که زن جوان است حالش مانند دابة است ودر بعض از نسخ جان بجیم وتشدید نون نیز
واقع شده به تبدیل الف بهمزه وگذشت بخلاف نحو تامرونی جلاف مانند تامرونی بتشدید نون جمع

یعنی اسمیکه مده او غیر الف باشد زیرا که تحریک واو بضم با آنکه ما قبلش مضموم ست ثقیل ست و این لفظ قرآن مجید ست یعنی حکم میکنند مراد دانسته باش که التقاء ساکنین بلکه ساکنان در کلام اهل فارس علی الاطلاق شائع ست و بسیار واقع چنانکه گرد درین بیت شعر گاهی به پرسش دل میتوان کرد * رنگ شکسته را تعمیر میتوان کرد * و چنانکه ریخت درین بیت شعر رنگ رخسارش مگو از آه این دیوانه ریخت * پس که بر شد بادهٔ حسن از لب پیمانه ریخت * الا تبدا این بحث ابتدا است لا یبتدأ الا بمتحرک کما لا یوقف الا علی ساکن ابتدا کرده نمیشود مگر بر حرف لطریق وجوب لشهادت حس سلیم مگر بحرف متحرک چنانکه وقف کرده نمیشود مگر بر حرف ساکن الفصاحش آنست که ابتدای حرف متحرک بنا بر آن نمیتوان کرد که حرف منطوق و ملفوظ اعتماد دارد بر حرکت خود مانند یا بکر یا اعتماد دارد بر حرکت مجاور خود مثل میم عمر یا بر حرکت لهوای که بالا او ست و جاری مجری حرکت است یا بر دابه و صاد خویصه پس هرگاه نباشند این اعتماد ها متعذر شود حرف زدن و سببش تجربه و امتحان ست و هر که این را انکار کند پس منکر محسوس و عیان ست و مکابر مطلب واضح البیان ست متحرک حرکت دارنده و حرکت سه است ضم و فتح و کسره و گذشت راقم سطور گوید شعر رفع و ضم پیش و نصب و فتح زبر * جر و کسرست زیر و حفض دگر * ساکن سکون دارنده و ابتدا آغاز کردن بعض شراح گفته اند که ساکن آنست که سوای صورت خود احتمال سه حرکت دارد و متحرک آنست که سوای صورت خود احتمال دو حرکت کند اول میم عمر و ثانی مثل عین عمر و فانکان الاول ساکنا و ذلک فی عشرة اسماء محفوظة پس اگر باشد حرف اول ساکن و آن در ده اسم ست که ضبط آن کرده شده و نگاه داشته شده هست و هی ابن و ده اسم ابن ست الخ و هی مبتدا است و ابن با جمیع معطوفات خبر و ابن در اصل بنو و بود بفتحتین بدلیل جمع تکسیر ابناء زیرا که افعال جمع فعل ست پس حذف کردند لام را که واو ست و ساکن کردند حرف اول و داخل کردند برو همزه و ابنة با زیادة تا و در اصل بنوة بر وزن شجرة زیرا که مونث این ست پس حکم او مانند حکم او ست و ابنم و میم در و زائد ست بجهت تاکید مانند زرقم بالضم بمعنی ازرق که تقدیم زای معجمه بمعنی چیزی کبود ست و در ابنم نون در سه حرکت تابع میم ست و ابنم مرادف ابن ست و اسم بکسر همزه و سکون سین مهمله بمعنی نام اصلش سمو بالکسر حذف کردند لام را که واو ست از جهت استثقال ایشان حرکات اعرابیه را برو و نقل کردند سکون میم بسین تا حرکات ثلث برو جاری کنند و آوردند همزه وصل و این مذهب بصریان ست و نزدیک کوفیان اصل اسم وسم واست بالکسر چنانکه گذشت و اشتان بکسر همزه و سکون شاء مثلثه و نون در مرد و اشتان با زیادة تاء و زن و آمر و گذشت و هر انچه در حرکات ثلث تابع آخر

مثل ابنم وامراة بزیادت تا مذکور شد وایمن الله گذشت وفی کل مصدر بعد الف فعله الماضی اربعة فصاعدا
کالاقتدار والاستخراج ودر هر مصدری که بعد الف فعل ماضی او چهار حرف ست پس بالا از چهار حرف تا شش همچو
اقتدار که ماضی او اقتدر ست وبعد الف او چهار حرف ست اقتدار بقاف ودال مهملتین تواناشدن
وهمچو استخراج که ماضی او استخرج ست وبعد الف پنج حرف ست وهمزه او قطعی ست نه وصلی بدانکه
همزه قطعی آنست که به هیچ وجه ساقط نشود وهمزه وصلی آنست که در ابتدا باشد ودر درج کلام بیفتد
مانند اکرم وفاکرم واطلب وفاطلب قطع بفتح قاف وسکون طاء مهمله بریدن ست وصل بالفتح پیوستن
وفی افعال تلک المصادر من الماضی والامر ودر فعلهای آن مصدرها از ماضی وامر ماضی در اصل
ماضی بود یا برای التقاء ساکنین افتاد تلک بکسر تاء فوقانی وسکون لام وفتح کاف آن زنان اسم
اشارت ست وفی صیغة امر الثلاثی ودر صیغه امر ثلاثی مجرد وفی لام التعریف ودر لام تعریف مانند
الرجل ومیمه ودر میم تعریف که در لغت بنی طی واقع شده است چنانکه در حدیث ست لیس من
امبر امصیام فی امسفر یعنی نیست از نکوکاری روزه گرفتن در سفر در جواب سوال مردی از بنی طی که
امن امبر امصیام فی امسفر یعنی آیا از کار نیک ست روزه گرفتن در سفر
الحق فی الابتداء خاصة همزة وصل مکسورة الحق ماضی مجهول افعال وجزاء ان کان الاول ست
یعنی لاحق کرده شود در مصادر مذکوره وافعال مسطوره وحروف مرقومه در ابتدا خصوصا نه در درج
همزه وصل مکسور از جهت رفع ابتدا بساکن پس مناسب ست کسر همزه از برای آنکه در میان کسره
وسکون تعارض ست شعر درمیان عاشق ومعشوق نتوان گفت هیچ ❊ خاطر بلبل عزیز و
جانب گل نازک ست ❊ وهمزه از بهر آن متعین شده است که اقوی الحروف ست وابتدا
باقوی انسب واولی ست ونام سکینه همزها را لقات قطع والفات وصل نیز از بهر آنکه
وقتی که باشد همزه در اول کلمه نوشته میشود بر صورت الف بنابر آنکه قریب المخرج اند ولهذا هرگاه
حرکت ندهند الف را همزه گردد الا فیما بعد ساکنه ضمة اصلیة فانها تضم مگر در چیزی که بعد ساکن او
ضمه اصلیه است پس بدرستیکه همزه وصل ضم داده میشود از جهت اتباع نحو اقتل در صحیح فعل بالفتح
کشتن واغز بغین وزاء معجمتین در ناقص واوی اصلش اغزو واغزی بکسر زاء منقوطه اصلش
اغزوی فزاد در اصل مضموم ست وکسره عارضی او اعتبار ندارد بخلاف ارموا که ضمه میم عارضی ست
واصلش ارمیوا بود والا فی لام التعریف ومیمه وایمن الله فانها تفتح ودیگر در لام تعریف ومیم تعریف ولفظ
ایمن پس بدرستیکه همزه وصل در اینها فتح داده میشود از جهت کثرت استعمال وتشبیه کرده میشود تعریف

وسیم امین بلام تعریف زیرا کہ مستعمل نمیشود مگر در قسم پس مشابہ بحرف باشد در عدم تصرف پس
فتح واد ند ہمزہ ایمن را از جہت تشبیہ آن ہمزہ کہ داخل ست بر لام تعریف و این ہمزہ را ہمزہ وصل
بنابران گویند کہ ماقبل خود را با مابعد متصل میشود بخلاف ہمزہ قطع کہ ماقبل را از مابعد منقطع ست
و محقق تفتازانی گوید این ہمزہ را بنابران ہمزہ وصل گویند کہ بسبب او نطق حرف ساکن میسر میشود
و موجب پیوستن در سیدن ست بساکن و ابتدا نها وصلا لحن و برقرار داشتن ہمزہ وصل در حال
وصل خطا ست زیرا کہ اورا برای ضرورت ابتدا ساکن آورده بودند و در حال وصل ہیچ ضرورت
نیست پس آوردنش عیب باشد لحن بفتح لام وسکون حاء مہملہ وشذ فی الضرورة ونادر ست
اثبات او در ضرورت شعر چنانکہ درین بیت شعر کل ہمر جاوز الاثنین شاع ٭ و کل علم لیس
فی القرطاس ضاع ٭ یعنی ہر راز کہ گذشت از دو کس پراگنده شد و ہر دانش کہ نیست در کاغذ
تباه شد والتزموا جعلها الفا بین بین علی الافصح فی نحو آلحسن عندک وایمن الله یمینک للبس
حسل بفتح جیم وسکون عین مہملہ مصدر ست ومفعول التزموا یعنی لازم گرفتند قوم گردانیدن ہمزہ
وصل را الف یا بین بین یعنی میان الف وہمزہ بنا بر قول افصح در مانند آلحسن عندک وایمن الله یمینک
یعنی جائیکہ ہمزہ وصل مفتوح ست برای التباس استفہام بخبر لبس بفتح لام وسکون باء موحده
وسین مہملہ آمیختن کار برکسی و آمیختن تاریکی بار و شنائی یمین بفتح باء موحده وسکون یاء تحتانی
بدانکہ آمده است ہمزہ مذکور بین بین یعنی میان ہمزه و میان الف از جہت گریختن از التقاء ساکنین
واضح آنست کہ ہمزه را الف کنند زیرا کہ التقاء ساکنین درین صورت جائز ست واگر ہمزه وصل
مکسور باشد یا مضموم ساقط شود در استفہام برای عدم التباس مانند ابنک بار یعنی آیا پسر تو
نیکو کار ست ومثل استخرج المال یعنی آیا برآورده مال را الیس بکسر اول وتشدید وفتح دوم
معرف بلام ست در اصل سه لام بود یکی جاره و دوم لام تعریف وسوم لام کلمہ لیس لام ثانی در ثالث
مدغم شده واین لفظ در نسخه دیگر واقع نشده اما سکون ہاء در ہو وہی وفہو وفہی ولہو ولہی فعارض فصیح
جواب سوال مقدر ست وتقریرش آنست کہ اول این کلمات ساکن ست چنانکہ قول الله تعالی
وہو خیر لکم فہی کالحجارة لہو خیر الرازقین لہی الحیوان و بنابر آنکہ شاذ کرده دیده کہ واجب ست آوردن ہمزه
وصل و حال آنکہ نیاورده اند وتقریر جواب آنست کہ واما سکون ہای ہو وہی تا آخر عارضی ست
بدلیل قول تو ہو وہی فصیح ست گویا تشبیہ کرده اند آن ہر یکی را با چیزی کہ مستعمل شده است با نہا از
واو وفا ولام بعضد وکتف پس آنہا کرده اند مانند ہر دو کہ تسکین دوم ست بواسطہ تخفیف حیث

کثرت استعمال وکالجز شده است تا عارض بعین درا مهملتین وضاد معجمه تصحیح بفا وصاد وحای
مهملتین سخن آشکارا وپیدا وکذلک لام الامر وهمچنین ست لام امر نحو ولیوفوا مانند قول الله تعالی
ولیوفوا نذورهم که عارض شده است لام راسکون وقت اتصال واو عطف باو یا فای عطف
مانند فلینظر یعنی باید که نگاه دارند نذور بضمتین وذال منقوطه پیمانها جمع نذر بالفتح یعنی باید که بسر برند
پیمانها ووعدهای خود را فی المثنوی شعر وعدهٔ اهل کرم گنج روان + وعدهٔ نااهل شد
رنج زیان + وعده ها باید وفا کردن تمام + گر نخواهی کرد باشی سرد وخام + لیوفوا بلام مکسور
وفا امر حاضر معلوم جمع مذکر غائب ست از باب افعال اصلش لیوفون نون برای جزم افتاد و
یا رد دوم را بعد نقل ضمه او بما قبل وسلب حرکت ما قبل جهت التقاء ساکنین ساقط کردند وفیه
مفروق ست وشبه به اهو واهی وتشبیه کرده شده است بوهو ووهی اهو واهی واگر چه رسیده اند
این هر دو در کثرت استعمال در محل وهو ووهی وامثال هر دو اما بوزنات آنها واقع شد تشبیه نشبین
معجمه وبا موحده ماضی مجهول تفعیل ونیز ثم لیقضوا بسکون لام یعنی وتشبیه کرده شده است ثم لیقضوا
امامثل ولیوفوا از برای اشتراک هر دو در اتصال حرف عطف که دال ست بر جمعیت وحرف
عطف در یکی واو ودر دیگر ثم ست واو برای مطلق جمع ست وثم از بهر تراخی لیقضوا القاف
وضاد معجمه مانند لیوفوا اصلش لیقضیوا ناقص یائی ست از باب ضرب وبخوان بل هو قلیل ومانند
این ترکیب قرآنی یعنی سکون هاکم ست از برای فوت شدن هر دو چیز مذکور که یکی مشابهت در وزن ست
ودوم اتصال با حرف عطف یمل مضارع معلوم غائب افعال مضاعف املال بر چیزی نوشتن
مرادف املا بالکسر وطول کردن واقرار کردن الوقف قطع الکلمة عما بعدها وقف بریدن کلمه است
از چیزی که پس اوست بر تقدیری که بعد او چیزی باشد وکلمه خواه اسم باشد خواه فعل خواه حرف ودر لغت
مصدر ست از وقفت الدابة وقفا ای حبستها فوقفت ای هی حبس بتتبیح حاء مهمله وسکون باء موحده
باز داشتن یعنی باز داشتم چهارپا را پس باز ماند وفیه وجوه مختلفة فی الحسن والمحل ودر وقف طرزهای
مختلف ست در خوبی ودر جای زیرا که بعضی وقفها نیک تر اند از بعضی ومواضع وقف متفاوت اند
وبحسب آن اختلاف مختلف میشوند احکام وبشهادت استقرا منحصر شده است وقف در یازده اول
اسکان دوم روم سوم اشمام چهارم ابدال الف پنجم تبدیل تاء تانیث بها وششم زیادة الف هفتم
الحاق هاء سکته هشتم اثبات واو ویا وحذف هر دو نهم ابدال همزه دهم تضعیف یازدهم نقل حرکت
وجوه بالضم جمع وجه بالفتح وآن طرز وروش ست مختلفه بخاء معجمه وفا متفاوت وگونه گونه اسم فاعل

باب افتعال صحیح وصفت دجوه وجار ومجرور که فی الحسن ست متعلق ست بقول او مختلفه محل
بفتحتین میم وحاء مهمله وتشدید لام جای فرود آمدن وجای کشادن فالاسکان المجرد فی المتحرک یعنی
ساکن کردن تنها از روم واز اشمام در حروف متحرک ست اعم از انکه قبل آخر ساکن باشد یا نباشد
واعم از انکه اسم منون باشد یا نباشد واین اصل ست در وقف بواسطه آنکه سبب حرکت ایلغ ست در تحصیل
غرض استراحت اسکان مبتدا است وفی المتحرک خبر والروم فی المتحرک وروم نیز در متحرک ست وهو ان
تاتی بالحرکة خفیة وروم آنست که می آری حرکت را پنهان گویا که میخواهی حرکت را ونمیتوانی بلکه
ے ربائی او را از برای تنبیه بر حرکت وصل یا تحصیل غرض وقف روم مبتدا است وفی المتحرک خبر تاتی
مضارع مخاطب معلوم از باب ضرب ومهموز الفا وناقص یائی خفیة بفتح خاء معجمه وکسر فا وتشدید یا
تحتانی صفت مشبه مؤنث وهو فی المفتوح قلیل وروم در حرف مفتوح کم ست از جهت خفت فتحه در شنوانیدن
آوردن او پنهان روم بفتح راء مهمله وسکون واو در لغت جستن وطلبیدن ست والاشمام فی المضموم
اشمام در مضموم ست اشمام مبتدا است وفی المضموم خبر وهو ان تضم الشفتین بعد الاسکان واشمام
جمع کردن دو لب ست بعد ساکن کردن متحرک ونیست آواز ولهذا او را مے یابد بینا و نمی یابد کور
وروم بینا وکور هر دو مے یابند زیرا که در و با حرکت لب آواز هست گویا بو یانیده اند حرف را بو
حرکت از جهت تنبیه بر حرکت وصل واشمام مخصوص بضم از برانست که این قسم اداء روم مے باشد اشمام
شین معجمه در لغت بو یانیدن ست ضم بفتح ضاد معجمه وتشدید میم فراهم آوردن چیزے بچیزے ست
از باب نصر وتضم مضارع مخاطب مذکر ست از ان شفتین بفتحتین تثنیه شفه بکسر شین معجمه وفا سے وتاء فوقانیه
لب شعر سخن ملایمانه بر سر ند لب بسته دار ٭ گهر شکنی شیشه آهسته دار والاکثر علی ان
لا روم ولا اشمام فی هاء التانیث ومیم الجمع والحرکة العارضة وبیشتر انست که شان این ست که نیست
روم ونه اشمام در هاء تانیث مانند رحمة از بهر آنکه هر دو از برائے بیان حرکت حرف موقوف
علیه اند وهاء تانیث خود حرکت ندارد زیرا که بدل تاء تانیث ست وحرکت تا را مے باشد مثل
اخت وبنت ولهذا گفت هاء تانیث ونه گفت تاء تانیث ونه در میم جمع مثل الیکم زیرا که نیست حرکت
او را در اصل ونه در حرکت عارض شوند نحو قل ادعوا الله از بهر آنکه لام قل را درینجا حرکت بنفسه نیست
بلکه برائے التقاء ساکنین ست عبارت حضرت مصنف ست یعنی بگوی ای محمد بخوانید الله را
الله یا رحمان زیرا که او را نامهای نیک اند اکثر مبتدا است وآن بفتح همزه وسکون نون مخفف
ست از مشدد وضمیر شان بعد او مقدر ست اسم او ولا روم الخ جمله اسمیه خبر وان باسم وخبر خود خبر اکثر

وادعوا الله

وابدال الالف فی المنصوب المنون و بدل کردن الف در حرف منصوب صاحب تنوین ست چون
رایت فرسا یعنی دیدم اسپی را شعر وے از سر سپ ای قمر زہر حنین * گر زانکه فتاد سے
شود تی عیب بر این تو برگ گلی و اسپ تو باد صبا * از باد صبا برگ گل افتد بزمین * ابدال بہا
سوجده مصدر باب افعال و صحیح منون اسم مفعول تنوین ست و تنوین نون ساکنی ست که بعد
حرکت آخر کلمه واقع شود برای تاکید فعل نبود ابدال مبتداست و فی المنصوب خبر و فی اذن و بدل
کردن الف در لفظ اذن ست بکسر ہمزه و ذال معجمه زیرا که صورت منصوب منون ست و نحو اضربن
و بدل کردن الف در مانند اضربا در اضربن تقلب نون خفیفه بالف یعنی مفرد مذکری لاحق شده است
با دنون خفیفه از جهت تشبیه آن بتنوین تا بنا شد فعل را مزیتی بر اسم بخلاف المرفوع و المجرور
فی الواو والیاء علی الافصح بخلاف مرفوع و مجرور منون در ابدال واو و یا از تنوین ہر دو از آنکه
رخصت نداده اند دران بر افصح لغات بلکه وقف آنها باسکان ست مثل ہذا فرس و مررت
بفرس از برائے ثقل و گرانی ضمه و کسره با واو و با خفت الف با فتحه و بعضے بدل میکنند تنوین
مرفوع و مجرور بواو و با و میگویند فرسو و فرسی حاصل آنست که در منون سه مذہب ست جمعی
قلب نمیکنند تنوین را با حرف مد در احوال ثلث که رفع و نصب و جر است و میگویند جاءنی
زید و رایت زیدا و مررت بزید از بہر آنکه تنوین زائد ست و جاری مجری حرکت اعرابی زیرا که
تابع حرکت اعرابی ست پس چنانکه وقف کرده نمیشود بر اعراب و وقف کرده نمیشود بر تنوین
و گروہی ساکن میسازند منون را در احوال ثلث مانند غیر منون و میگویند زید و فرقه بدل
میکنند تنوین را در منصوب بالف بنا بران که الف خفیف ست که ازند او را از جهت دلالت بر تمکن
و در ابدال تنوین بالف گرانی و ثقل که در واو و یا باشد نیست و نه التباسی که در یائی باشد و
بدل نمیکنند در مرفوع و مجرور بواسطه دلیل که الحال گفتیم و این افصح ست پس میگوئی جاءنی زید و مررت
بزید باسکان دال از ہر دو ترکیب و رایت زیدا با بدال تنوین بالف و یوقف علی الالف
فی باب عصا و رحی بالاتفاق و وقف کرده میشود بر الف در باب عصا و رحی یعنی در کلمه که
آخرش الف مقصوره است باتفاق قوم و قلبها و قلب کل الف ہمزة ضعیف و قلب الف
مبدل از تنوین مانند رایت حبلا و قلب ہر الف سوائے او اعم از آنکه از برای تانیث باشد
مثل حبلی یا نباشد مانند عصا و مانند ہو یضربها با ہمزه در وقف ضعیف ست از جهت قلت استعمال
و کذلک قلب نحو الف حبلی ہمزة او واوا او یاء و ہمچنین ضعیف ست قلب الف مانند حبلی یعنی

الف تانیث با همزه یا با واو یا با یا در وقف و مثل حبلی حبلو حبلی و این ابدال بنابران واقع شده است که الف خفی بود و نسبت وقف بیشتر خفی شد بدل کردند او را با حرفی که اظهر او بود و ظاهر تر از وی و ابدال تا از التانیث الاسمیة ها رفی نحو رحمة علی الاکثر و بدل کردن تای تانیث اسمی نه فعلی ها را در مانند رحمة ست برای اکثر و بیشتر از جهت فرق میان تای تانیث و میان تای تانیث که در نفس کلمه است مانند وقت و اخت و از برای فرق در میان تای تانیث اسم مفرد و تای تانیث فعل و عکس نکردند از بهر آنکه اگر گویند ضربه در ضربت ملتبس شود به ضمیر مفعول و گاهی تا نیز وقف کنند و از ین قبیل ست این مصراع و علیه السلام و الرحمة یعنی بر وی باد سلامتی و مهربانی ست ابدال ها مبتدا است و فی نحو رحمة خبر و تشبیه تای هیهات به قلیل و مانند کردن تای هیهات بتای تانیث در وقف بها کم ست و بسیار وقف بر وی بتاست وجه قلیل آنست که هیهات در اصل هیهیة بود یا متحرکها و انفتاح ما قبلها الف شد پس تا زائده است و وجه کثیر آنست که اصلش هیهات بود جمع هیهیة و یا هیهات الف شد و الف برای التقای ساکنین افتاد پس یا اصلی باشد هیهات بفتح ها و سکون یای تحتانی اسم فعل مبنی بعد ست ماضی معلوم شرف یعنی دور ست و فارسی هیهی نشو و در ین شایع ست و تا نیز بهر سه حرکت ست اما افصح فتح ست قوله تعالی هیهات هیهات لما توعدون یعنی چه دور ست مر چیزی را که وعده کرده اید از قائم شدن قیامت قول کفره فجره ست فی المثنوی ع انبیا در کار عقبی خبر اند کافران در کار دنیا غیر اند خلاصه تقریر مطلب آنست که اگر هیهات جمع باشد و تقدیر کنند که اصلش هیهیات ست بیای تحتانی دوم و چهارم حذف کرده باشند لام او را وقف کرده شود بر وی بتا پس وزن او فیعات باشد بتوسیط یای تحتانی در میان فا و عین و اصلش فعلات و اگر هیهات مفرد باشد و تقدیر کنند که اصلش هیهیة بود بر وزن فعللة و اگر مضاعف مثل قلقلة وقف کرده شود بر وی بها و فی الضاربات ضعیف بود در ضاربات تشبیه تای جمع بتای تانیث اسمی ضعیف ست و وقف قوی بر وی بتاست نه بها از برای دلالت او بر جمعیت و تانیث پس خوش نکردند ابطال صورت او در وقف و عرقات ان فتحت تاؤه فی النصب فبالهاء و عرقات اگر فتح داده شود در حال نصب گفته شود استاصل الله عرقاتهم یعنی برکند خدا بیخ های ایشان را پس باشد مفرد مثل عرقة پس بها وقف کرده شود از بهر آنکه مثل سعلات ست و آن بکسر سین و سکون عین مهملتین غول و دیو ست و الا فبالتاء و اگر فتح داده نشود در نصب بلکه کسره داده شود

سبے باشد جمع چنانکه درین قول شاعر اذا عرقا تهم ای اصولهم یعنی برکند خدا بیخهای ایشان را
پس وقف او تباست مثل کسرات عرفات بکسر عین وسکون وکسر را ء مهملتین وقاف جمع عرق
بالکسر وآن بیخ درخت ست واما ثلثه اربعه فیمن حرک فلانه نقل حرکة همزة القطع لما وصل
واما ثلثه اربعه در نزدیک کسی که حرکت داده است ها را که بدل تاء فوقانی ست از بهر وقف در ثلثه
اربعه ست بسوے ها پس زیرا که بدرستیکه آنکس نقل کرده است حرکت همزه قطع را که همزه
اربع ست بسوے تا هرگاه که وصل کرده است ثلثه را باربعه وجاری کرده است وصل را
مجرے وقف از جهت حمل ضد بر ضد دیگر ونیست تحریک تا بلکه نقل حرکت مابعد او ست بسوے
او ثلثه اربع یعنی سه از ان چهار ترکیب اضافی ست حاصل آنست که قلب کرده اند تاء ثلثه
را در وصل با ها با آنکه این قلب از احکام وقف ست از برای جاری کردن وصل مجری وقف
بواسطه آنکه ضد بر ضد محمول میباشد وبعد ازان نقل کردند حرکت همزه قطع که همزه اربعه است
بسوے ثلثه بدو تاء ثلثه والف ملفوظ بعد لام سه مرد وثلث بی تا سه زن اربعه بفتح همزه
وسکون راء مهمله وفتح باء موحده وعین مهمله چهار مرد اربع چهار زن حرک بجا و راء مهملتین ماضی
معلوم تفعیل وصحیح وهمچنین نقل بنون وقاف از باب نصر لما بفتح لام وتشدید میم حرف شرط
وصل بصاد مهمله ماضی معلوم باب ضرب وشال واوی بخلاف الم الله فانه لما وصل التقی الساکنان
بخلاف الم الله پس بدرستیکه شان اینست هرگاه که وصل کرد قائل الله را با الم الله ملاقات
کردند دو ساکن میم آخر ومیم لام الله ساقط شد همزه در درج پس واجب شد تحریک اول
واصل کسره بود وفتحه براے تفخیم ست وگذشت ملخص سخن آنست که در الم الله حرکت همزه
نقل بمیم نکرده اند بلکه همزه را در درج حذف کرده اند وبجهت التقاء ساکنین میم را فتحه دادند
از برای محافظت تفخیم التقی بقاف ماضی معلوم باب افتعال ز ناقص یائی اصلش التقی بود
یا را از جهت تحرک وانفتاح ماقبل بالف بدل کردند وهمزه والف در وقف او هر دو درینجا ملفوظ
نیستند وزیادة الالف فی انا وزیادة الف در وقف دقیقیاه وقف کنند بر انا بالف از براے
بیان حرکت واما بفتحتین همزه ونون وهمزه مکتوبه ملفوظه را که بمعنی من ست بر حرکت براے آن
بنا کردند که فرق باشد میان او ومیان ان ناصبه زیادة الالف مبتدا است وفی انا خبر
بیت از دل من دلت خبر دارد + دوستی اینقدر اثر دارد + من غم وقف علی لکنا هو الله
ربی بالالف وازانجاکه زیادة الف ومثل انا می باشد وقف کرده شده است لکنا فی قول الله تعالی

لکنا هو الله ربی ست بالف بدانکه اصل کلام لکن انا هو الله ربی ست ای لکن انا انسان هو الله ربی
نقل کردند حرکت همزه را از انا بسوی نون لکن مخفف از مشدد حذف کردند پس ادغام کردند
نون را در نون پس شد لکنا بغیر اشباع فتحه نون نزدیک اکثر قراء و قایل برین تقدیر بنا بر آن
شده اند که ممکن نیست که لکن مشدد باشد بر اصل خود زیرا که ضمیر شان بعد او در وقت باید که ضمیر
منصوب متصل باشد مانند لکنه نه بر صورت مرفوع منفصل و نیز مستقیم نمیشود تقدیر ضمیر شان
تا اسم لکن باشد و قول الله تعالی که هو الله ربی ست خبر او بود زیرا که ضمیر شان منصوب محذوف نمیباشد
مگر از جهت ضرورت شعریه دانسته باش که درین آیه بعد لکنا اقوال محذوف ست و حذف قول در اکثر
مواضع قران مجید واقع شده است یعنی لکن من میگویم که شان اینست که خدای پروردگار
منست و مه وانه قلیل آمده است مه بابدال الف ماء استفهامیه بها وانه بابدال الف انا بها
در وقف و آن کم ست قلیل بفتح قاف و کسره لام صفت مشبه و مفرد و جمع آمده است جایز ست
که ها بدل الف باشد از جهت قرب مخرج زیرا که اکثر وقف بر انا بالف ست و جایز ست
که از برای بیان حرکت نون انا بود و الحاق هاء السکت لازم فی نحو ره وقه سکت بفتح سین مهمله
و سکون کاف خاموش شدن از بهر بیان حرکت ره بفتح راء مهمله امر حاضر ست از رای یری
اصلش ارای فتحه همزه نقل کرده بما قبل دادند و حذف کردند ارء شد همزه را برای عدم احتیاج
و یا را بواسطه وقف انداختند ر شد بر یک حرف ره وقه بکسر قاف امر حاضر ست از وقی یقی اصلش
اوقی واو انداختند برای موافقت مضارع اقی شد و همزه از بهر عدم احتیاج و یا بجهت وقف انداختند
ق شد بر یک حرف و چون هاء وقف لاحق شده وقه گفتند الحاق بهاء مهمله و قاف پیوستن چیزی
با چیزی گذشت و مجیء مه و مثله فی مجیء م جئت و مثل م انت و آمده است مجیء مه و مثل مه در مجیء م
جئت و مثل م انت از جنس چیزی که آن چیز در حال وقف بر یک حرف ست و نیست بالای
او چیزی که بجز او باشد مانند مجیء مه مثل مه درین دو ترکیب و اصل کلام حیث مجیء ما و انت
مثل ما ست ای جئت مجیء ای شیء سوال ست از صفة مجیء یعنی آمدی بر کدام وصف سواره یا پیاده
و انت مثل ای شیء یعنی تو مانند کدام چیزی استفهام ست فعل و مبتدا را آخر آوردند زیرا که استفهام
را صدارت کلام ست و تاخیر مضاف از مضاف الیه ممکن نیست نیز مضاف مقدم ماند بر او و حذف
کردند الف ما از بهر آنکه ما استفهامیه محذوف میباشد وقتیکه مضاف الیه واقع شود از جهت فرق
میان استفهام و خبر و الحاق هاء سکت در صورتهای مذکوره برای آنست که ابتدا بسکون لازم نیاید و وقف

بر متحرک و هر دو ممتنع ست و جائز في نحو لم یخشه ولم یره ولم یغزه و جائزست الحاق ها در مانند
لم یخشه که محذوف معلوم ست از باب علم ولم یره از باب ضرب ولم یغزه از باب نصر و غلامیه و ضربته نزد بعضی
کسیکه حرکت میدهد یاء متکلم را و علامه و حتامه و الامه ماحرکته غیر اعرابیة ولا شبیهة بها و در مانند علامه
که اصلش علی ما بود علی جار و ما مجرور و در حتامه که اصلش حتی ما حتی ما بالفتح و تشدید ناجارست
و ما مجرور و الامه بالکسر که اصل ما بود الی جار و ما مجرور از چیزیکه حرکت او غیر اعرابی ست و
نه تشبیه کرده شده است بحرکت اعرابی و با این بر یک حرف نیست مانند لم یخش ولم یغز ولم یرم
یا بر یک حرف ست اما جزء ما قبل خود شده بحرف جدا اما جواز الحاق از برای آنکه حرکت آنها
نه اعرابی ست و نه مشبه بوی پس لائق ست که بمقتضاء خودش که عدم تغیر ست واگذارند و اما جواز
عدم الحاق بواسطه آنها بر حرف واحد نیستند پس محذور مذکور که ابتدا بساکن ست لازم
نیاید مشبه بشین و باء موحده اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل و صحیح مشبه مانند کردن چیزی با چیزی
بیت خراب آن نرگس فتان تو بی چیزی نیست ❊ تاب آن زلف پریشان تو بی چیزی
نیست ❊ کالماضی همچو ماضی لفظی ست که حرکت او شبیه ست بحرکت اعرابی بواسطه آنکه ماضی
مشابه بمضارع ست در وقوع هر واحد صفت نکره مانند مررت برجل ضرب و مررت برجل یضرب
پس حرکت او شبیه بحرکت مضارع باشد و لهذا ماضی مبنی بر فتح ست نه بر سکون که اصل بنا ست
و باب یا زید و لا رجل و همچو باب یا زید و لا رجل زیرا که حرکت این ترکیب شبیه حرکت اعرابی ست
از برای عروض در ندا و نفی و الحاق هاء سکت درین صور بقا از برای آن جائزست که
او اخر آنها مظان تغیر پس جائز نیست از دیاد حرفی برای القاء حرکتی که اهتمام بوجودش
نیست از بهر آنکه عارضی ست و فی شبیه زیاده بر یک حرف بلکه بر دو حرف اند پس ابتدا بساکن
لازم نمی آید و فی هنّاه و هؤلاه عطف ست بر قول او فی نحو لم یخشه ای جائز فی نحو لم یخشه
و فی نحو هنّاه یعنی و جائز می باشد الحاق هاء سکت در مانند هنّاه و هؤلاه بالف مقصوره
از برای بیان الف و مانند اوست وا زیداه و شبیه او مگر وقتیکه التباس بضمیر مضاف الیه لازم آید مانند عصاه
و حبلاه پس اینوقت الحاق ها جائز نمیباشد هنّا بالف ملفوظ بعد هاء اول و نون مشدد بعد ها و دوم مضموم برای اشارت ست
بسوی جای نزدیک و مکان قریب و فی کتاب النصاب مصراع ثم آنجا و هنّا اینجا
هؤلاء بالف ملفوظ بعد ها و ضم همزه برای اشارت ست بسوی جمع مذکر و مؤنث یعنی آن
گروه اند بدانکه این ها مختص ست بحال وقف و وقت وصل احتیاج او نمی باشد و حذف ایها

فی نحو القاضی وغلامی حرکت او سکنت وحذف یا و وقف بسکون یر ما قبل یامی باشد در مانند القاضی یعنی کلمه معرف بلامی که آخر او یا و ما قبل مکسورست و در مانند غلامی کلمه که یای ضمیر متکلم با و متصل شده وقت حرکت داده میشود یای متکلم در وصل یا ساکن کرده میشود پس گفته شود جاءنی القاضی وغلامی بر در مفصل و مصباح مذکورست که وقت تحریک یای متکلم در وصل حذف او عند الوقف جائز نیست زیرا که مقصود از حذف فرق ست در وصل و وقف و نزدیک تحریک یا فرق باسکان حاصل میشود پس حاجت حذف نیست حرکت و سکنت ماضی مجهول مؤنث تفعیل و هرگاه منقوص منادی واقع شود وجه اثبات یا ست مانند یا قاضی و این قول خلیل ست از بهر آنکه یا می افتد از برای تنوین و در منادی مفرد معرفه تنوین داخل نمیشود و یونس و سیبویه اختیار کرده اند یا قاض بحذف یا و سکون ضاد زیرا که ندا باب حذف در آخرست و لهذا در وی تنوین نمی باشد و ترخیم میکنند و حذف در غیر ندا جائزست پس در ندا الطریق اولی جائز باشد و اثباتها اکثر و اثبات یا باین طرز که گویند جاءنی القاضی وغلامی بیشترست زیرا که نیست موجب حذف و وقف مقتضی سکون ست و آن حاصل ست عکس قاض القاضی عکس قاض ست یعنی هرگاه یا او قطع شد بسبب تنوین پس ابقاء او و حذف یا در وقف بی تنوین اکثرست از اثبات یا از بهر آنکه تنوین در تقدیر نیست و اثباتها فی نحو یا مرے اتفاق و اثبات یا در مانند یا مری اتفاق ست باختلاف در جائی مر د قاض و مراد از نحو یا مری کلمه الیست که بعد حذف بر حرف واحد مبنی باشد بدانکه یا مری در اصل یا مری بود اسم فاعل ست از اراءة که نمودن ست حرکت همزه نقل کرده بما قبل دادند و حذف کردند و ضمه یا را بجهت ثقل نیز حذف کردند یا مری شد پس در وقف حذف یا بغیر موجب اعلال نکرده داشتند و در قاض حذف یا جائزست زیرا که بر یک حرف نمی باشد و بخلاف هذا مر که بر یک حرف ست اعلال قیاسی ست و وقف موجب اعلال نیست پس توقف اجحاف کلمه جائز نباشد و اجحاف بتقدیم جیم بر حاء مهمله و فا نقصان کردن و بردن چیزی ست **بیت** زلفت ز بس دو جانب خونریز عاشقان ست * چیزی که میتوان گفت روی تو در میان ست * و اثبات الواو والیاء و حذفهما فی الفواصل والقوافی فصیح و اثبات واو و یا در مانند زید یغزو و یرمی و حذف هر دو مثل زید یغز و یرم وقتیکه واقع شوند در فواصل و قوافی فصیح ست بخلاف وقوع اینها در اثنای کلام که فصیح نیست از بهر آنکه احتیاج در فواصل و قوافی بسبب تغیر این هر دو بسیار ست

فواصل بفتح فا و کسر صاد مهمله جمع فاصله بکسر صاد و آن تمامی آیات است و آنرا رؤس الآی نیز گویند رؤس بضم تین را و همزه جمع رأس بالفتح است که معنی او سر است و آی بالمد جمع آیه و مقاطع الکلام بفتح میم و قاف و کسر طا و عین مهملتین نیز خوانند قوافی بفتح قاف و کسر فا جمع قافیه و آن در شعر میباشد مشتق از تقفوت ای تبعت یعنی پس روی کردم گویا که آواخر ابیات بعضی از انها تابع بعضی میباشد و نیز سجع گویند و فقره بکسر فا و سکون قاف نیز خوانند فی المثنوی شعر قافیه اندیشم و دلدار من * گویدم مندیش جز دیدار من * کیف یاتی السجع لی والقافیه بعد ما ضاعت اصول العافیه یعنی چگونه می آید سجع مراد و قافیه بعد تباه شدن بیخهای سلامت و صحت و اطلاق سجع بر فاصله قرآنی نکنند که در لغت آواز طیر است و نیز کلمات الٰهی را لفظ نگویند بنا بر آن که در لغت بمعنی انداختن است و نظم اطلاق کنند اگر چه بمعنی شعر است بواسطه آنکه نظم بمعنی در در رشته کشیدن نیز آمده پس باین اعتبار عبارت مصحف مجید را نظم توان گفت و در کلام الٰهی در بعضی آیات موزون هم واقع شده باشد و النازعات غرقا و الناشطات نشطا و کذبوا بالحق لما جاءهم و انما الله اله واحد شعر نگویند بلکه نثر مرجز براء مهمله و جیم و زاء معجمه بر وزن مرصع که بعضی موزون است خوانند معنی آیه اول سوگند بکشندگان بقوت و شدت یعنی ملائکه که جانهای کافران بسختی نزع کنند و قسم فرشتگان برون برنده روح مومنان برون بردن بنرمی و معنی آیه دوم دروغ داشتند راستی را هرگاه آمد ایشان را و معنی آیه سوم جز این نیست که خدای برحق یک خداست و حذفهما فی نحو لم یغزو و لم ترمی و صنعوا قلیل و حذف واو و یا در فواصل و قوافی در مانند لم یغزو یا رجل و لم ترمی یا امراة و صنعوا بالصاد مهمله و نون و عین مهمله در قول شاعر شعر لا یبعد الله قوما ترکتهم * لم ادر بعد غداة البین ما صنعوا کم است از بهر آنکه واو و یا در مثل این صورت ضمیر است و حذف ضمیر بواسطه تناسب فواصل و قوافی جائز نمیباشد زیرا که رعایت تناسب لفظ بعد و فا کردن حسب معنی است بخلاف حذف واو زید یغزو و یاء القاضی بنا بر آنکه جزء کلمه است پس بقیه کلمه بر آنها دلالت میکنند لا یبعد بیاء موحده و عین و دال مهملتین مضارع غائب معلوم افعال و صحیح اقوام بالفتح و سکون قاف جمع قوم ترک بفتح تاء فوقانی و سکون راء مهمله گذاشتن و ترک متکلم واحد ماضی معلوم از باب نصر لم ادر بدال و راء مهملتین جحد متکلم از باب ضرب یا برای جزم افتاده اصلش لم ادری البعد فتح ظرف زمان و همچنین غداة بفتح غین معجمه و دال مهمله بین بفتح باء موحده و سکون یاء تحتانی

جدا شدن ما موصوله یا موصوفه و موصوله بمعنی الذی ست و موصوفه بمعنی شیئ و با عائد محذوف ست
ای ما صنعوه صنع بضم صاد مهمله و سکون نون نیکی کردن و بدی کردن از باب منع معنی بیت
آنست که دور نه اندازد خدای تعالی گروههای که گذاشتیم ایشان را نداشتیم که پس یاد دارد ذوق
آنرا چه کردند گروهها و حذف الواو فی نحو ضربه و ضربهم فیمن الحق والیاء فی نحو ته وذه وهذه واز
جمله وجوه وقف حذف واو و اسکان ماقبل او در مانند ضربه و ضربهم در نزدیک کسیکه
لاحق کرده است واو در ان هر دو در حال وصل پس گفته است ضربهو و ضربهمو بطریق وجوب
در حال وقف پس میگویند ضربه و ضربهم چنانکه بگوید کسیکه لاحق نکرده است واز جمله وجوه وقف
حذف یاست در مانند ته بکسر تای فوقانی و ذه بکسر ذال معجمه و هذه نزدیک کسی که گفته است
هر سه یا در وصل همچو تهی و ذهی و هذی بطریق وجوب در وقت پس میگویند ته و ذه و هذه
بسکون ها الحق ماضی معلوم افعال بدانکه قید فیمن الحق بنا بران کرده که کسیکه واو و یا در اصل
لاحق نمیکند حذف واو و یا از در وقف مقصود نمیشود و ته و ذه و هذه از اسمای اشارات مؤنث اند
و در اکثر نسخ هذه نیست وابدال الهمزة حرفا من جنس حرکتها عند قوم واز جمله وجوه وقف
ابدال همزه است با حرفیکه از جنس حرکت همزه است نزدیک گروهی یعنی اگر همزه مضموم
باشد بواو ابدال کنند و اگر مفتوح باشد بالف و اگر مکسور باشد بیا و دانسته باش که اگر
ماقبل همزه مفتوح باشد فتحه بر حال خود گذارند و اگر ساکن باشد اعم از آنکه قبل این ساکن
فتحه باشد یا ضمه یا کسره نقل کنند حرکت همزه بسوی این ساکن ابدال الهمزة مبتدا است و عند قوم
خبر نحو هذا الکلو مانند هذا الکلو یعنی این گیاه است کلو بفتح لام و سکون واو ست در وقف
در اصل کلاء بود بفتحتین کاف و لام و همزه والخبو بفتح خاء معجمه و ضم باء موحده باران و گیاه
یعنی هذا الخبو در اصل خبء بالسکون یا و همزه است یعنی این باران و گیاه است والبطو بفتحتین
باء موحده و طاء مهمله ای هذا البطو یعنی این درنگ کردن و آهستگی ست و در اصل البطء بسکون
طا و همزه بود بیت بمطلب برسد جویای کام آهسته آهسته ٭ ز دریا میکشد صیاد
دام آهسته آهسته ٭ والردو بکسر راء و ضم دال مهملتین است هذا الردو در اصل ردء بکسر
را و سکون دوم و همزه بود یعنی یار و مصاحب و رأیت الکلا دیدم گیاه را و رأیت الخبا
و رأیت البطا و رأیت الردا بفتح ماقبل همزه در همه ها در اول بر اصل خود است و در باقی
از جهت نقل و مررت بالکلی گذشتم بگیاه بفتح لام و مررت بالخبی والبطی والردی بنقل کسره همزه

بما قبل و منهم من یقول هذا الردی من البطو فیتبع و از بعضی مردم کسی ست که میگوید هذا الردی بکسر اول و ابدال واو بیا و من البطو بضم با و ابدال یا بواو پس تابع میسازد کسره را بکسره و ضم را بضم از جهت فرار از هیات ثقیل که مهجور ست در کلام ایشان یعنی تو الی کسر و ضم و توالی ضم و کسر و یقول و یتبع مضارع معلوم غائب اول از باب نصر و ثانی از باب افعال اتباع در پی فرستادن و رسانیدن و منه الاتباع فی الکلام والتضعیف فی المتحرک الصحیح غیر الهمزة المتحرک ما قبله و از بعضی وجوه وقف تضعیف ست در حرف متحرک صحیح غیر همزه که متحرک ست ما قبل آن متحرک صحیح پس اگر حرف صحیح یعنی حرفیکه حرف علت نیست متحرک باشد مانند ضربت در تضعیف جائز نیست زیرا که سکون کالعوض از حرکت ست و اگر متحرک صحیح نباشد مانند رایت القاضی تضعیف جائز نیست بجهت ثقالت حرف علة و اگر حرف صحیح همزه باشد مانند کلاء تضعیف جائز نیست از برای حذر از اجتماع دو همزه و اگر نباشد ما قبل متحرک صحیح که همزه است متحرک تضعیف جائز نیست از بهر احتراز از اجتماع ساکنین نحو جعفر بتشدید آخر و هو قلیل و این قسم وقف کم ست از جهت وقوع تضعیف در محل تخفیف و نحو القصبا شاذة مانند القصبا بفتحتین قاف و صاد مهمله و تشدید با که در اصل بتخفیف باست شاذ ست زیرا که آورده است قائل حکم وقف را که تضعیف ست در حال وصل و علامت وصل تحریک باست ضرورة و این قسم وقف جائز نمی باشد مگر بجهت ضرورت شعریه چنانکه درین مصرع مصرع کالحریق وافق القصبا * حریق بجا و راء مهملتین و قاف فعیل ست وافق بتقدیم فا بر قاف ماضی معلوم منا علة قصب نی و هر گیاهی که میان خالی و گره دار باشد یعنی سوخته که ملاقات کرده است گیاه را و درین معنی ست مثل مشهور العریق یتشبث بکل حشیش یعنی غرق شونده دست میزند بهر گیاه والف القصبا از اشباع بهم رسیده ونقل الحرکة فیما قبله ساکن صحیح ونقل حرکت در وقف جز این نیست که می باشد در لفظی که ما قبل او ساکن صحیح ست زیرا که متحرک قبول حرکت دیگر نمیکند و در حرف علت بسبب نقل حرکت ثقل زیاده میشود ونقل حرکت شامل جمیع حرکات ست الا الفتحة مگر فتحه زیرا که قوم حذف ضمه و کسره از برای ثقالت مکروه داشته اند پس نقل کرده اند بنابران که من وجه باقی می باشد و فتحه چون خفیف ست حذف او جائز ست **بیت** بر اهبر که نبراران مور آید * بر آن که افتاده باشد روز آید * الا فی الهمزة مگر در همزه که نقل فتح او بسوی ما قبل او که صحیح ساکن باشد جائز ست چنانکه در ضم و کسره جائز ست وقف بر همزه با سکون ما قبل مطلقا

تقلیل ست بدانکه فی الهمزة مستثنی مفرغ ست ای لا ینقل الفتحة فی اسم حرف کائنة الا فی الهمزة
پس او منصوب المحل ست بنابر حال و هو ایضاً قلیل و این نوع وقف نیز کم ست خوند اکبر
مانند این ترکیب هذا الخبوء بنقل ضمه از را در اول و از همزه در ثانی بسوی ماقبل بکر بفتح
باء موحده و سکون کاف نام مردیست و مررت بالبکر و بالخبی بنقل کسره از را و همزه طرف ماقبل
و رایت الخبأ بنقل فتحه از همزه بسوی ماقبل و لا یقال رایت البکر و گفته نمی شود رایت البکر
بنقل فتحه از غیر همزه و لا هذا الجبر و لا من قفل و گفته نمی شود هذا الجبر بنقل ضمه را با و نه من قفل
بنقل کسره لام بقاف و ما لازم باید بنقل ضمه و کسره لام افعل بسوی عین افعل بنا مرفوض
و مهجور زیرا که فاء افعل را اول مکسور ست و در ثانی مضموم جبر بجاء مهمله و با موحده دانشمند
و قفل بقاف و فا گذشت و یقال هذا الردء و گفته میشود هذا الردء و من البطی بنقل حرکت
همزه با ماقبل اگرچه لازم آید بنقل ضمه و کسره بماقبل دو بناء متروک از برای تخفیف نقل در آخر
و منهم من یفر فیتبع و بعضی از ایشان کسی ست که میگریزد از لزوم دو بناء متروک و مرفوض
پس تابع میکنند ضمه منقوله را بکسره فاء افعل پس فاء و عین هر دو را کسره میدهد مثل هذا الردء
و تابع میکنند کسره منقوله را بضم فاء افعل پس فاء و عین هر دو را ضم میدهد مانند من البطو
جائز نیست اتباع در جبر و قفل زیرا که اجتماع دو ساکن در مثل انهما اثقل ندارد مانند آن
دو ساکن که ثانی ایشان همزه باشد یقر مضارع غائب معلوم از باب ضرب و مضاعف
مشتق از قر بکسر فا و دوم گذشت بیت را وهب کرد حرلفا نه بهار از صمیم بر غنچه
مدم من مع ایام شکفتن گذشت والمقصور ما آخره الف مفردة لفظ مقصور دانست که
آخر او الف تنها ست نه همزه با او دست دانسته باشی که مراد از کلمه با اسم متمکن ست پس مقصور
اسم متمکن باشد که آخر او الف مفرد ست و وارد نمیشود مانند زیرا در وقف زیرا که الف او
بدل از تنوین ست پس نیست از بنا که هیه نه وارد میشود مثل لی و اذا از بهر آنکه اول اسم نیست
و ثانی متمکن نیست پس بیرون رود از قول ما که اسم متمکن ست بر آمدند و قول او مفردة احتراز ست
از ممدوده کالعصا و الرحی همو [illegible] معرفه و مثل حبلی بالضم و معزی بالکسر و نکره والممدود
ما کان بعد الالف فیه همزة و ممدود آن ست که باشد بعد الف در آخر او همزه و مقصور را بنابر آن مقصور
گویند که آخر او از اعراب محبوس ممنوع ست و قصر بفتح قاف و سکون صاد در از مهملتین [illegible]
و ممدود را بواسطه آن ممدود گویند که آخر او دراز کرده شده است بسبب همزه و مد بفتح میم و [illegible]

دال مہملہ گسترده است کالکساء و الرداء ہمچو کساء بکسر کاف وسین مہملہ و مد ہمزه گلیم ورداء بکسر را و دال مہملتین چادرے کہ بر دوش بیفگنند وصحرا ومقصورو ممدود قیاسی ست کہ شناختہ میشود بقاعدہ ضابطہ وسماعی ست کہ موقوف است بر سماع از عرب فصیح والقیاسی من المقصور ان یکون ما قبل آخر نظیره من الصحیح مفتوحۃ ومن الممدود ان یکون ما قبلہ الفاً وحال قیاسی از مقصور بودن ما قبل آخر مثل اوست از صحیح پس قلب کرده میشود لام الفعلش بالف از جہت تحرک او وانفتاح ما قبل وحال قیاسی از ممدود بودن ما قبل آخر اوست از صحیح الف فالمعتل اللام من اسماء المفاعیل من غیر الثلاثی المجرد مقصور پس معتل اللام از اسمہای مفعول از غیر ثلاثی مجرد مقصور ست مفاعیل بفتح اول وکسر چہارم جمع مفعول داشتہ باشد کہ اضافت چنانکہ در علم نحو مذکور ست دو قسم ست لفظی ومعنوی اضافۃ لفظی اضافت صفۃ است بسوی معمول مانند ضارب زید کہ در معنے زید مفعول ضارب ست ای ضارب زیداً ومثل حسن الوجہ کہ در معنی وجہ فاعل حسن ست ای حسن وجہہ پس این اضافت در تقدیر انفصال ست از اضافت واضافت معنوی آنست کہ اضافۃ بسوی معمول نکرده باشند ہمچو غلام زید بسکون میم زیرا کہ در زید عامل جر غلام ست وغلام عامل ندارد پس مبنی بر سکون باشد واضافۃ معتل بسوی لام لفظی ست بواسطہ آنکہ مقصود معتل لام است ودر واقع لام مجرور در صورت مرفوع ست در معنی بنابر آنکہ معمول معتل ست کہ صفت ست کمعطی ومشتری ہمچو معطی بعین وطاء مہملتین بخشنده است امثلش معطو ومشتری بشین معجمہ وراء مہملہ خریده شده اصلش مشتری لان نظائرہما مکرم ومشترک زیرا کہ بدرستیکہ امثال ہر دو از صحیح مکرم ومشترک اند بشین معجمہ وراء مہملہ بنا کرده شده نظائر بفتح نون وظاء معجمہ وکسر ہمزه جمع نظیرة بر وزن وتیرة واسماء الزمان والمصدر مما قیاسہ مفعل ومفعل کمغزی وملہی ومعتل لام از اسماء زمان ومکان ومصدر میمی از چیزیکہ قیاس او مفعل ست بفتح میم وعین یا مفعل بضم میم وفتح عین مراد مصدر میمی غیر ثلاثی مجرد ست ہمچو مغزی بفتح میم وغین وزاء معجمتین از غزو بالفتح کہ با دشمنان دین جنگ کردن ست وملہی بضم میم وسکون لام از الہاء بالکسر مشغول کردن وگندم وجز آن در دہن آسیا کردن بدانکہ قول مما قیاسہ متعلق قول اوست المصدر وبقول او واسماء الزمان والمکان زیرا کہ در معتل لام فرق نیست در آنکہ فعل یفعل بکسر عین باشد یا غیر آن بنابر آنکہ اسم زمان ومکان البتہ از وبر مفعل بفتح عین ست اما مصدر از معتل لام معین نیست ولہذا مما قیاسہ در قول اسماء الزمان عطف ست بر قول اسماء المفاعیل ای معتل اللام من اسماء الزمان ومصدر عطف ست بر اسماء نہ بر زمان واین تناول اوتد بر معدوم نشود لان نظائرہما مقتل ومخرج زیرا کہ بدرستیکہ

مانند هاى هر دو كه مغزى و مهى است از صحيح منتقل و مخرج اند بدانكه فالمعتل اللام مبتدا است مقصور خبر او
و همچنين مقصور مقدر مثل مغزى و كالعشى كه مى آيد والمصادر من فعِل فهو افعل او فعلان او فعِل
كالعشى مصادر جمع مصدر است و مجرور عطف است بر اسماء المفاعيل يعنى مصادر معتل اللام وقتيكه ماضى
مكسور العين باشد و صفة مشبهه بروزن افعل بفتح همزه و عين و يا فعلان بفتح فا و سكون عين يا فعِل
بفتح فا و كسر عين مقصور است همچو عشى والصدى و همچنين صدى بصاد و دال مهملتين والطوى بالطاء
مهمله لان نظائرها الحول والعطش والفرق زيراكه نظير يكه مثال ايشان حول بفتحتين حاء مهمله و واو است
بمعنى احول و دو بين شدن و عطش بفتحتين عين و طاء مهملتين و شين معجمه بمعنى تشنه شدن بيت
ازان طرف نشود قطره زدريا كم * ازين طرف بسيار تشنه هر دريائى * و فرق بفتحتين فاء و راء مهمله
و قاف بمعنى ترسيدن ميگوئى عشى بكسر دوم فهو اعشى چنانكه ميگوئى حول بكسر ثانى فهو احول
و صدى فهو صديان چنانكه ميگوئى عطش بكسر دوم فهو عطشان و طوى الرجل بكسر دوم فهو طيان
طوى اصلش طوى بفتح اول و كسر ثانى مثل فرق بكسر ثانى وقتيكه بترسد فهو فرق بفتح اول و كسر دوم
كذا فى الشرح پس لف و نشر مرتب ست و عشى از فتح عين مهمله و شين معجمه و الف شب كورى
بصاد و دال مهملتين تشنه شدن طوى بطاء مهمله گرسنه شدن بيت اين نفس تو مار ...
صفت است * در گرسنه بودنش ترا منفعت است * چون گرسنه شد زمعصيت باشد سير *
چون سير شود گرسنه معصيت است * و سه مثال معتل لام آورد از جهت اختلاف در صفت كه افعل
و فعلان و فعل است و سه مثال صحيح نيز از براے همين ايراد كرده پس نظير عشى از صحيح حول
و اين را صحيح بنابران گويند كه آخر حرف علة نيست و نظير صدى از صحيح فرق ست و نظير طوى از صحيح عطش
ست پس عشى ماخوذ ست از عشى فهو اعشى چنانكه حول از حول فهو احول و صدى ماخوذ ست از
صدے فهو صد و اصل صدى چنانكه فرق از فرق فهو فرق و طوى از طوى فهو طيان بفتح الاول
و تشديد الثانى چنانكه عطش از عطش فهو عطشان پس لف و نشريكه در كتاب ست مرتب
نباشد انچه در بعضى شروح واقع شده كه لف و نشر مرتب ست چنانكه در ماسبق تحرير يافت سهو ست
ازبهر آنكه صفت از طوى طاء ر طيان ست نه طو و از فرق بكسر عين ماضى فرق بكسر عين پس
هر دو نظير يكديگر نباشند والغراء من غرى فهو غرٍ شاذ جواب سوال مقدر ست و تقريرش
آنست كه شما گفته ايد كه مصدر ماضى فعِل بكسر عين هرگاه صفت مشبه او فعِل بفتح اول و كسر دوم بود
مقصور مى باشد و غراء ممدود ست و از فعِل مكسور العين و جواب آنست كه غراء بغين معجمه و راء مهمله

والف ممدوده شیفته شدن از غری بکسر ثانی فهو غر بفتح اول و کسر ثانی اصلش غری شادنت والاصمعی تقصیره اصمعی مقصور میداند غرا را اما مسموع ندست انفیصر مضارع غائب معلوم از باب نصر اصمعی بفتح اول و سکون صاد و عین مهملتین تیز خاطر و دل آگاه یلقب عبد ابو سعید عبد الملک مشهور باصمعی و جمع فعلة و فعلة کعری و جزی یعنی جمع معتل اللام که بر وزن فعلة بضم فا باشد و جمع فعلة بکسر فا همچو عری ست بضم عین و فتح را مهملتین و تنوین جمع عروة بالضم و جزی بکسر جیم و فتح زای معجمه و تنوین جمع جزیة بالکسر و آن مالی ست که مقرر ساخته از کافران گیرند لان نظائرهما درر و قرب زیرا که بدرستیکه امثال هر دو اسم صحیح قرب ست بضم قاف و فتح رای مهمله جمع قربة بالضم که نزدیکی ست و قرب بکسر قاف و فتح رای مهمله جمع قربة بالکسر که مشک و خیک ست **بیت**

نه با زور و نه وا زین ماب رفته ✽ ز دو پستانش چو خیاب آب رفته ✽ ونحو الاعطاء والرماء و از مصادر معتل اللام مانند اعطاء بعین و طاء مهملتین از باب افعال یعنی بخشیدن و رماء بکسر رای مهمله با یکدیگر تیر اندازی کردن از باب مفاعلة و الاشتراء بشین منقوطه و رای غیر منقوطه و از باب افتعال یعنی خریدن والاحبنطاء بحاء مهمله و باء موحده و نون و طاء مهمله یکی از ملحقات رباعی مزید ست بزرگ شکم شدن ممدود و ذکر ممدود ست نحو الاعطاء مبتدا است و ممدود خبر لان نظائرها الاکرام والطلاب والافتتاح والاحرنجام زیرا که بدرستیکه امثال آنها در صحیح اکرام و طلاب بکسر طاء مهمله و باء موحده جستن و طلبیدن و افتتاح بفاء و تاء فوقانی و حاء مهمله آغاز کردن و احرنجام گذشت واسماء الاصوات المضموم اولها کالعواء والثغاء و اسماء آوازها که مضموم ست حرف نخستین آنها و معتل لام اند ممدود اند همچو عواء بضم عین مهمله آواز گرگ و ثغاء بضم ثاء مثلثه و غین معجمه آواز گوسفند و غیر مثل آن اسما مبتدا است و ممدوده مقدر خبر لان نظائرها النباح والصراخ زیرا که بدرستیکه امثال هر دو نباح ست بضم نون و باء موحده و حاء مهمله از صحیح و آن آواز سگ ست و آهو ست و صراخ بضم صاد و رای مهملتین و خاء معجمه آواز با آواز سخت و مفرد افعلة نحو کساء و قباء و مفرد جمعی که بر وزن افعلة بفتح اول و کسر سوم ست و معتل اللام ممدوده است همچو کساء جمعش اکسیه و قباء بفتح قاف و باء موحده جامه دو لای معروف جمعش اقبیه **بیت** شهید حسرت آغوش آن سمین بدن گشتم ✽ بجای موی سر در ماتم بند قبا بگشا ✽ لان نظائرها حمار و قذال زیرا که بدرستیکه امثال آن هر دو در صحیح حمار ست بالکسر و قذال بفتح قاف و ذال معجمه و هر دو مذکور شدند و جمع ایشان احمره و اقذله است و انه یستبان

واندیه بفتح همزه وسکون نون وکسره دال مهمله جمع ندی بالفتح والف مقصوره که باران ست
شاذست وبعضے گفته اند که جمع ندی بالفتح وکسر دوم وتشدید سوم هست بمعنی مجلس پس شاذ نباشد
والسماعی نحو العصا از اسم مقصور وممدوده سماعی مانند عصاست والرحی ورحی ست واین هر دو
مقصور اند والخفاء بفتح خاء معجمه وفا پنهان شدن والاباء بفتح همزه وباء موحده قصب وسے
این هر دو ممدوده اند مما لیس له نظیر یحمل علیه نظیر بفتح نون وکسر ظاء معجمه مانند یحمل مضارع مجهول
وجمله صفت نظیرست یعنے صیغهاے مذکوره چیزے هستند که نیست مر آن چیز را مثلی مانند
که حمل کرده شود آن صیغهای را بر آن ذوالزیاده این بحث صاحب حروف زائدست حروفها
الیوم تنساه او سألتمونیها او السمان هویت حروف زیاده ده اند جمع درین تراکیب ثلثه
حکایت کرده اند ودر روایت آورده اند که یکی از شاگردان از استاد خود استفسار حروف زائده
کرد استاد گفت سألتمونیها یعنی پرسید مرا حرفهای زائد را شاگرد گمان برد که استاد
حواله کرد بجواب سابق وگفت من از تو همین یکبار پرسیدم استاد گفت الیوم تنساه یعنی
امروز فراموش کردی پس گفت شاگرد سوگند خدا فراموش نکردم پس گفت استاد ای احمق
ترا دو بار جواب دادم نفهمیدی وبسرکار نرسیدی از بسکه غبی وبلیدی شعر من آن حرفیکه
عاشق را بکشتن میدهد گفتم ❊ چه سازم ای پسر ترکی زبانی من نمیدانی ❊ نقل کرده اند که مبرد حروف
زوائد از مازنی پرسید مازنی این بیت خواند **بیت** هویت السمان فشیبنی ❊ وقد کنت
قدما هویت السمانا ❊ هویت متکلم واحد ماضی از باب علم بتخفیف مقرون سمان بکسر فربهان
جمع سمین بر وزن کمین شیبن بشین معجمه وباء تحتانی وباء موحده ماضی معلوم تفعیل واجوف
یائے ونون وقایه ویاء متکلم قدما بفتح قاف وکسر دال مهمله بسیار اقدام کننده وخبر کنت ضمیر
متصل وی هویت السمانا جمله خبر دیگر والف سمانا اشباعی ست یعنے دوست داشتم فربهانرا
یعنے عشقهاے پرگوشت را پس پیر کرد مرا هوای ایشان وتحقیق بودم بسیار پیش آینده
بایشان ودوست میداشت سمانرا ؎ عاشقی را چه جوان چه پیر مرد ❊ عشق بر هر دل
که زد تاثیر کرد ❊ وتواند بود که قدما بکسر قاف وفتح دال باشد هویت السمان جمله خبر کنت
ای کنت فی الزمان القدیم تحب السمان پس گفت مبرد من با تو سوال از حروف زوائد
میکنم وتو شعر میخوانی مازنی گفت ترا دو بار جواب دادم ودر اکثر نسخ شیبنه بصیغه جمع مونث
غائبه معلوم عاء بسمان باشد یعنی پیر کردند مرا سمان ای التی لا تکون الزیادة لغیر الالحاق

والتضعیف الاّ منها ای بالفتح تضعیف ست یعنی حروف زاید آنست که نمی باشد زیادت از برای
غیر الحاق وتضعیف مگر از ان حروف حاصل آنست که زوائدی که برای غیر تضعیف ست نمیباشد مگر ازین
حروفها واما زوائدی که برای تضعیف ست خواه از بهر الحاق خواه غیر الحاق گاهی از ان حروف میباشد
وگاهی از غیر آن حروف ومعنی الالحاق انها انما زیدت لغرض جعل مثال علی مثال ازید منه ومعنی
زیادت حروف از برای الحاق آنست که بدرستیکه حروف جز این نیست که زیاده کرده شده است
از جهت غرض گردانیدن لفظی بر طرز لفظی که زائدست از وی باین وجه که گردانیده شود حرف زائد
در مزید فیه مقابل حرف اصلی که در ملحق به است لیعامل معاملته تا عمل کرده شود بملحق همچو عمل ملحق به در تکسیر
والتصغیر وغیر آن زیدت ماضی مجهول مونث غائبه از باب ضرب یضرب واجوف یائی غرض بفتحتین
غین معجمه و رای مهمله وضاد معجمه خواست مقصد از ید برای منقوطه ویای تحتانی اسم تفصیل یعامل مضارع
بدل غائب مفاعلة معاملة مصدرست ومفعول مطلق برای تشبیه واقع شده فنحو قردد ملحق بس
مانند قردد بقاف ورا و دال مهملات ملحق ست بجعفر ولهذا میگویند قرادد و قریدد و مانند جعافر
وجعیفر در تکسیر وتصغیر ونحو مقتل غیر ملحق لما ثبت من قیاسها لغیره ومانند مقتل بفتح میم وتا غیر
ملحق ست بجعفر از برای چیزیکه ثابت شده است از قیاس زیادت میم از برای غیر الحاق از بهر آنکه
میم دلالت میکند بر مصدر وظرف بیت بیستون کندن فرهاد ز بی ظرفی بود * کوه ماننده ما ناخن
تیشه ما * ونحو اُفعَل ومُفعَل وفاعل کذلک لذلک ، ومانند افعل ومفعل وفاعل همچنین ست یعنی غیر ملحق
بجعفر ست از بهر همان که گفتیم که زوائد درینها از برای معانی دیگرست و برای الحاق نیست ومجی
مصادرها مخالفة مخالفة اسم فاعل مؤنث مفاعلة یعنی واز جهت آمدن مصدرهای آنها مخالف
مصدر دحرج زیرا که افعال وتفعیل ومفاعلة ورای فعللة است باآنکه مصدر فعل ملحق واجب ست که باشد
بر وزن مصدر ملحق به ولا تقع الالف للالحاق فی الاسم حشواً و واقع نمیشود الف صالحه از برای
الحاق در اسم در وسط ومیان لانها تقع در اصل لا یوقع بود بکسر قاف واو را انداختند چنانکه
در یعد وکسره قاف را از جهت ثقالت حرف حلق که عین ست بفتحه بدل کردند مثال واوی
ست وقوع بضمتین افتادن لما یلزم من تحریکها از برای چیزیکه لازم می آید از حرکت دادن
الف پیش یای تصغیر اگر باشد الف دوم بعد یای تصغیر اگر باشد الف سوم اگر الف چهارم باشد
واجب ست وقوع او در آخر در تصغیر وجمع از بهر آنکه الف وقتیکه چهارم حشو واقع شود از برای
الحاق بخماسی خواهد بود پس واجب می باشد حذف آخر تا ممکن باشد تصغیر او وتکسیر او

دربین هنگام الف مزاحم اعراب لفظی میشود از بهر آنکه جائز نیست که اعراب او تقدیری گردانند بواسطه آنکه
واقع شده است الف محل حرف اصلی که قابل وقوع حرکات ست بالقوة واگر اعراب او لفظی
کردند حقیقت الف باطل میشود والف در آخر اسم از برای الحاق واقع میشود زیرا که آخر محل تغیر ست
از ملحق به دالف واقع ست موقع او پس باک نیست که او را بحال خود نگاهدارند والف الحاق در حشو
فعل واقع نمیشود از جهت آنکه ارکان افعال مضطرب اند مانند تغافل باصالة بنابر آن گفتیم
که هرگاه الف در تغافل برای الحاق باشد در مصدر واسم فاعل واسم مفعول او نیز الف برای الحاق
خواهد بود ومیتوان گفت که الف برای الحاق نمی باشد زیرا که اصل در بناها واقع نمیشود از بهر آنکه
حرفهای اصلی قابل حرکات اند والف قابل حرکات نیست وچنانکه واقع نمیشود اصل غیر او از سنت
که واقع نشود در محل اصل حشو بفتح حاء مهمله وسکون شین معجمه چیزیکه بآن بالش وجز آن آگنده
کنند ودر اینجا بطریق مجاز عبارت از وسط ومیان ست **بیت** سیانش برتر از حد بیان ست
که اینجا از کیها در میان ست * وما موصوله است یا موصوفه ومن بیانیه است ویعرف الزائد بالاشتقاق
وشناخته میشود حرف زائد باشتقاق واو آنست که بیان کنی میان دو لفظ تناسب در معنی
وترکیب پس رد میکنی یکی از آن دو لفظ را بسوی لفظ دیگر وچون رد کردی کلمه مشتقه را در بعضی
حروف زائد ست وبودن آن زائد غیر موجود در اصل مشتق منه حکم کردی بزیادت آن بعض چنانکه
بزیادت الف در ناصر ومیم وواو در منصور از جهت فقدان این حروف در آخر اشتقاق بشین معجمه
وقاف گرفتن کلمه از کلمه دیگر راست رفتن وعدم النظیر وشناخته میشود حرف زائد بعدم مثل
ومانند باین طرز که لازم می آید از حکم باصالت او بنائیکه موجود نباشد در کلام ایشان وغلبة الزیادة
فیه وشناخته میشود حرف زائد بغالب شدن زیادت در و باین وجه که آن حرف اکثر زائد میباشد
والترجیح عند التعارض ترجیح برا مهمله افزونی دادن وافزون کردن تعارض بعین ورا
مهملتین وضاد معجمه یکدیگر را پیش آمدن والاشتقاق المحقق مقدم واشتقاقیکه تحقیق کرده شده است
مقدم ست بر سائر اسباب معرفت زائد از اصلی تحقیق بجا مهمله ودو قاف درست وراست کردن
تقدیم بقاف ودال مهمله پیش کردن فاذلک حکم بثلاثیة عنسل پس از برای آنکه اشتقاق محقق مقدم
ست حکم کرده شد بثلاثی بودن لفظ عنسل بفتح عین مهمله وسکون نون وفتح سین مهمله که ناقه
سریعة السیر ست وگفته شد که نونش زائد ست وثلاثی ست از جهت موافقت حروف او با عسل که
بالفتح سخت دویدن ست وگفته شد که از عنس ست که بالفتح ناقه سخت ست ونون اصلی ست ولام او

پس وزنش فعل باشد ودرینجا اشتقاق مقدم است بر عدم نظیر زیراکه فیعل از ابنیهٔ ایشان نیست
ودر بعضی از نسخ شافیه بحکم در محل حکم واقع شده وشامل وحکم کرده شده بثلاثیه شامل بفتح شین معجمه
وسکون همزه وفتح میم وزنش فاعل وشمال بفتح شین معجمه وسکون میم وفتح همزه وزنش فعال هر دو
بمعنی بادیست که از طرف قطب شمال می وزد زیراکه از لغات او شمل بسکون میم است وشمل بفتح میم و
شمال بفتح والف ونئدل بکسر نون وسکون همزه وکسر دال مهمله وان دیویست که آدمی را در خواب فرو داید
ودر فارسی فرنجک بفتحتین فا ورا وسکون نون وفتح جیم وسکاف [illegible] بالضم وجیم عجمی گویند خاقانی در
نکوهش اعدای خود گوید بیت فرنجک وارشان نگرفته آن دیو * که سریانیست نامش جور جیحون *
زیراکه از لغات او نیدلان بفتح نون وسکون یای تحتانی وفتح وضم دال مهمله است وحروف اصلی او
نئدل وزنش فنعل واز برای اشتقاق آواز ندل میگویند ندلت الشئ ای اخذته بسرعة یعنی گرفتم
او را بشتاب ورعشن بفتح را وسکون عین مهملتین وفتح شین معجمه بر وزن فعلن شخصی که میلرزد
از رعشه واز برای اشتقاق او از رعش بفتحتین که لرزیدن اعضاست وفرسن بکسر فا وسکون
را وسین مهملتین بر وزن فعلن سم شتر زیراکه از فرس است میگویند یفرس ای یدق وبکسر
کل ما وقع علیه یعنی میکوبد ومیکند هر چیز را که واقع شده است بر وفرس بالفتح کوفتن از باب ضرب
وبلغن بکسر بای موحده وفتح لام وسکون غین معجمه بر وزن فعلن اسم بلاغت است وآن بفتح بای موحده
وغین معجمه تیز زبانی است ورسیدن بمرتبهٔ کمال در ایراد کلام از بهر ظهور اشتقاق او از بلوغ که بفتحتین
رسیدگی است ورسیدن ونزدیک شدن برسیدگی وبحد مردی رسیدن ع کودک من ناز نداند
هنوز * دست چپ از راست نداند هنوز * وحطائط بضم حا وفتح طای مهملات وکسر همزه مرد کوتاه قد
زیراکه از حط است بالفتح وتشدید طا که کم کردن است وزنش فعائل ودلامص بضم دال مهمله وکسر میم و
صاد مهمله زره روشن از دلص الدرع است یعنی درخشید زره وزنش فعامل وقمارص بضم قاف
وکسر را وصاد مهملتین شیر بر سخت ترش است از قرص بالفتح که گرفتن بسر انگشتان است وزنش فعامل وهرماس
بکسر ها وسکون را وسین مهملتین شیر درنده از هرس بالفتح که کوفتن است وزنش فعمال وزرقم
بضم زای معجمه وسکون رای مهمله وضم قاف بسیار کبود چشم از زرق بفتحتین که کبود چشم شدن وکبود
چشم است وزنش فعلم وقنعاس بکسر قاف وسکون نون وعین وسین مهملتین اشتر بزرگ از
قعس بفتحتین که برآمدن سینه ودر آمدن پشت است ضد حدب بفتحتین وزنش فنعال بیت
پیلان بر شتر ترکش اندر کمر * شتر چون شترمرغ در زیر پر * وفرناس بکسر فا وسکون رای مهمله

و نون و سین مهمله شیر درنده و مرد سخت و دلیر از عفرس بالفتح که فرو کوفتن و شکستن ست و نیز شمیل فعلل
و تبر نموت بفتح تاء فوقانی و سکون راء مهمله و فتح نون و ضم میم منزه گفتن از ترنم بفتحتین که آواز ست و نیز شمیل
تفعلوت و در جمیع صور مذکوره اشتقاق محقق مقدم ست بر عدم نظیر و کان الندد و افعلا عطف ست
بر حکم یعنی از برای تقدیم اشتقاق واضح ست الندد بفتحات الف و لام و دال اول مهمله و سکون
نون افنعل بمعنی الد بفتحتین و تشدید دال که شدید الخصومت ست و خرخشه است و معد فعلا بفتحتین
میم و عین و تشدید دال مهملتین که نام یکی از اجداد حضرت رسالت پناه است پسر عدنان بالفتح و
ابو العرب فعل ست بزیادت دال ثانی نه مفعل بزیادت میم لمجی تمعدد الرجل اذا تشبه بنفس معد از
برای آمدن تمعدد و تیکه مانند باشد مردی در زندگانی بمعد و بود ند اهل معد سخت در زندگانی و غلظت در
معاش و نیست شک در زیادت تا اگر باز دیا د میم گوئیم لازم آید بناء تمفعل در کلام و آن نظیر ندارد
بلکه مفقود ست پس مقدم کرده شده اشتقاق بر عدم نظیر و بر غلبه زیادت نیز زیرا که میم در اول
بسیار زائد مے باشد و لا یعتد بتمسکن الرجل و اعتبار کرده نمیشود باین مثال و در بعضی
از نسخ محل لا الم موقع شده و تمدرع از درع که بالکسر زره است و تمندل از مندیل بالکسر که دستار است
بو ضوح شد و ذه از برای روشن بودن شد و ذهر یک و آن بضمتین شین و ذال معجمتین
تنها شدن و بر آمدن از میان قوم ست و ضوح بضمتین واو و ضاد معجمتین روشن
شدن **بیت** عالم بسان پرده فانوس روشن ست * در شب ربیع ماه مگر گل گرفته اند *
هند عموص بالضم گویا توهم کرده اند که مسکین فعلیل ست پس بنا کردند از و تمسکن و فصیح تسکن
و تدرع و تندل ست مانند تشجع و تعلم و مراجل فعالل لمجی ثوب ممرجل و مراجل بفتح راء مهمله و کسر
جیم بر وزن فعالل ست از برای آمدن ثوب ممرجل بضم میم اول فتح دوم و سکون راء و فتح جیم آن
نوعی ست از جامهای وشی مراجل جلبهای وشی ست و آن بفتح واو و شین منقوطه نام شهری ست
منسوب بخوبان و بجامه که آنرا اطلس وشی و دیبای وشی و وشی نیز گویند و نیست شک زیرا که میم دوم
ممرجل اصل ست و الا لازم آید بناء تمفعل و آن عدیم النظیر ست پس مقدم کرده شد اشتقاق
محقق بر غلبه زیادت میم در اول که بعد او سه حرف اصلی باشد بسیار واقع میشود و ضهیاء
فعلاء و ضهیا بفتح ضاد معجمه و یاء تحتانی و همزه بر وزن جعفر و آن زنی ست شبیه مردان که پستانش
نا آمده باشد و حائض نگردد و وزنش فعلاء ست بزیادت همزه و اصالت یا نه وزنش فعیل ست
بزیادت یا و اصالت همزه لمجی ضهیاء از برای آمدن ضهیاء بالف ممدوده مانند حمراء بمعنی ضهیاء

و هرگاه ثابت باکه همزه در ضهیاء زائدست مقدم کرده شد اشتقاق بر عدم نظیر و اصالت ثابت
آنست که اشتقاق دلالت کرد بر زیادت همزه و عدم نظیر بر اصالت همزه زیرا که نیست فعیل در کلام
از بهر آنکه همزه وقتیکه اول واقع نشود اصلی می باشد از جهت قلت زیادت او در غیر اول با آنکه اصل
عدم زیادت ست و میگویند ضاهت ای شابهت و ضهیاء موافق اوست در حروف و معنی پس واجب شد
که از ان قبیل باشد و همزه زائد بود و فینان فیعالا فینان بفتح فا و سکون یاء تحتانی و نون فیعال ست
نه فعلان لمجیٔ فنن از برای آمدن فنن بفتحتین که شاخ ست و افنان بالفتح جمعش و افانین جمع الجمع
پس بهتر ست که ازوی باشد نه از فینه بالفتح و سکون یا که بمعنی ساعت و وقت ست با آنکه نون کثیر
الزیادت ست بعد الف در آخر پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبه زائد و گفتند که یا او زائدست
نه نون آخر و فینان درختی باشد که شاخش درهم بود و سایه اش سیاه **بیت** خم نگردد بی ثمر شاخی
و از بیخ اصلی * نخلی بسیار ازین قد دوتا داریم ما * و جرائض فعائلا لمجیٔ جرواض و جرائض بضم
جیم و راء مهمله و کسره همزه و ضاد معجمه فعالل ست نه فعائل با کثرت فعائل همچو غذافر بعین مهمله و ذال معجمه و
فا و راء مهمله که عظیم و شدید ست و عدم فعالل و آن از بهر آمدن جرواض و جریاض بزرگ شکم ست
از جرض بفتحتین که فرو بردن آب دهان ست اصمعی گوید از اعرابی پرسیدند که چیست جریاض گفت الذی
بطنه کالحیاض یعنی آنکه شکم او در کلانی همچو حوضهاست حیاض بالکسر جمع حوض بالفتح و معزی فعلی
بقولهم معز و هست معزی بفتح اول و سکون دوم فعلی نه مفعل با آنکه میم کثیر الزیادت ست در اول
کلمه مانند حرف اصلی و آن از بهر آمدن معز ست بمعنی او پس سقوط الف و ثبوت میم دلالت کرد بر زیادت
الف و الا باقی ماندی اسم متمکن بر دو حرف پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبه زیادت معز بفتح میم و سکون
عین مهمله و فتح آن و بزاء معجمه بر خلاف ضان و بفتح ضاد معجمه و سکون همزه که میش ست و سنبتة فعلتة
بقولهم سنب و سنبتة بفتح سین مهمله و سکون نون و فتح باء موحده و دو تاء فوقانی فعلتة است نه فعللة
با عدم فعلتة از بهر قول ایشان سنب بالفتح که پاره از روزگارست پس مقدم داشتند اشتقاق را
بر عدم نظیر و سنبتة و سنب مرادف اند و بلهنیة فعلنیة من قولهم عیش ابله و بلهنیة بضم باء موحده و
فتح لام و سکون ها و کسر نون و یاء تحتانی فعلنیة است نه فعللیة با کثرت فعللیة مثل سلحفیة که بسین و حاء
مهملتین و ذا سنگ پشت و باخه و کشف ست نه فعلنیة از جهت تقدم اشتقاق بر عدم نظیر و بلهنیة از قول
ایشان ست عیش ابله عیش بفتح عین مهمله و سکون یاء تحتانی و شین معجمه زندگانی کردن ابله بباء
موحده بر وزن اکمل فراخ و وسیع و کم غم یعنی زیست خوشی و راحت **بیت** عمر اگر خوش گذرد زندگی

کم ست ٭ دربنا خوش گذر دنیم نفس بسیار ست ٭ میگویند فلان بلهنیة العیش ای فی سعة یعنی فلان در فراخی ست از زندگانی پس نون و یا او زائد ست از بهر الحاق بقذعملة ورعرضنة فعلنة لانه من الاعتراض و هست عرضنة بکسر عین و فتح راء مهملتین و سکون ضاد معجمه و نون فعلنة نه فعللة مانند ربحلة براو حاء مهملتین و باء موحده زن فربه زیرا که بدرستیکه عرضنة از اعتراض ست بعین و راء مهملتین و ضاد معجمه بمعنی بپیش آمدن و مانع شدن عرضنة ناقه ایست که عادت او در راه رفتن بعرض و پهنا باشد از برای نشاط و شادی و در بعضی نسخ العرضنة محلی بلام تعریف است و اول افعل لمجیء الاولی والاول و هست اول بفتحتین همزه و واو مشدد افعل نه فعول از برای آمدن اولی بضم همزه و سکون واو و الف در واحده مونث و اول بضم همزه و فتح واو جمعش و ایشان فعلی و فعل اند باتفاق در اصل وولی و وول بودند واو را بهمزه بدل کردند مانند احد که اصلش وحد ست پس همچنین واحد مذکر و الصحیح انه من وول و صحیح بر تقدیر بودن اول آنست که بدرستیکه او مشتق از وول بدو واو که بعد هر دو لام ست ادغام کردند واو را در واو بعد زیادت همزه لا من وال نه مشتق ست از وال همزه عین الفعل اصل حاصل سخن آنست که اختلاف کرده اند در وزن اول بعضی گفته اند که وزنش افعل ست و فرقه فرموده اند که وزنش فوعل ست و اصلش اوول ادغام کردند واو فوعل را در واوی که عین الفعل ست و گردید اول و لیس بوی این بهر آن رفته اند که واو زائد در دوم بسیار آمده است مثل جوهر و کوثر که جوی هست در بهشت اما مختار آنست که وزنش افعل باشد لمجیء الاولی الخ پس حکم کردند در ان باشتقاق نه بغلبه زیادت و باز اختلاف کرده اند پس جمعی گفته اند که اول از وول ست یعنی حروف اصلی او دو واو و لام ست پس اصل او برین تقدیر اوول باشد ادغام کردند فا را در عین و گروهی بیان کرده اند که اول از وال ست بواو و همزه و قومی فرموده اند که از اول ست بهمزه و واو و برین دو تقدیر همزه منقلب بواو شده است و مدغم گشته و همزه از برای ابتدا بسکون ست صحیح مذهب اول ست زیرا که بر دو مذهب دیگر مخالفت قیاس لازم می آید که تبدیل همزه بواو ست و در بعضی از نسخ بعد لا من وال و قبل بعکس واقع شده و شرحش مذکور شد بیت شرح رخسار تو بر هر ورق گل باشد ٭ نکهت زلف تو پیرایه سنبل باشد

و انقحل انفعلا من قحل ای یبس و هست انقحل بکسر همزه و سکون نون و فتح قاف و سکون حاء مهمله انفعل و فعل مشتق از قحل که از باب منع ست ای یبس بیاء تحتانی و باء موحده و سین مهمله از باب حسب و علم یعنی خشک شد و انقحل پیر سال خورده ست و وزنش انفعل بنابر انست که اشتقاق مقدم ست بر عدم نظیر و الافعل بسیار ست مانند قرطعب و عدم انفعل زیرا که دو حرف زائد در اول اسم شاذ است

پس همزه و نون در و زائد باشد از جهت اشتقاق از عل بفتحتین که خشک اندام و بدحال شد نست
افعوان افعلان الحی افعی ست و افعوان بضم همزه و سکون فا و ضم عین مهمله و آن مار بزرگ ست فعلان
نه فعلوان مانند عنفوان که بعین مهمله و فا آغاز جوانی است از برای آمدن افعی بتنوین و افعی افعل ست
از برای قول ایشان نعوه پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبه زیادت زیرا که واو هرگاه اول واقع شود
و باشد باسه حرف زیاده ازسه اکثر زائد میباشد و اضحیان افعلان من الضحی و هست اضحیان بکسر همزه
و سکون ضاد معجمه و کسر حاء مهمله و یاء تحتانی و آن روز بی ابر است افعلان نه فعلیان مثل صلبان بصاد
مهمله و تشدید یاء تحتانی که گیاهی ست از برای وضوح اشتقاق او از ضحی بالضم که چاشت ست پس اشتقاق را مقدم کردند
بر غلبه زیادت زیرا که یا باسه حروف در زیاده اکثر زائد میباشد و خنفقیق فنعلیل من خفق و هست
خنفقیق بفتح خاء معجمه و سکون نون و فتح فا و کسر قاف اول که بمعنے بلا و داهیه است فنعلیل نه فعلليل از
جهت اشتقاق او از خفق که از باب ضرب ست وقتیکه مضطرب شود و بجنبد پس اشتقاق بر عدم نظیر
مقدم ست زیرا که نون ثانی ساکن اکثر اصلی میباشد و عفرنی فعلنی من العفر و عفرنی بفتحتین عین مهمله
و فا و سکون راء مهمله و نون و تنوین که شیر ست فعلنی ست از عفر بالفتح و سکون فا که خاک آلوده کردن
و در خاک غلطانیدن ست بیت انجاکه ره برابر شدم ندانستی * که خاک راه کدام ست و خاکسار
کدام * نه فعللی و نون و الف او از برای الحاق بسفرجل ست زیرا که میگویند ناقه عفرناة ای قویة
اگر الف تانیث باشد تاء تانیث در و داخل نگردد و تواند بود که مشتق باشد از عفر بفتحتین که خاک ست
و تا اینجا سخن در اشتقاق واحد بود الحال در دو اشتقاق ذکر میکنند فان رجع الی اشتقاقین واضحین کارطی
و اولق حیث قیل بعیر ارط و ادیم ماروط و مرطی و رجل الوق و مالوق جاز الامران پس اگر رجوع کند بسوی
دو اشتقاق واضح همچو ارطے بفتح همزه و سکون را و طاء مهملتین و الف که درختی ست از اشجار ریگ
و میخورد او را اشتر و با و چرم خوشبو کرده میشود و اولق بفتح همزه و لام و قاف که دیوانگی ست زیرا که
گفته اند بعیر ارط بعیر نقیع باء موحده و کسر عین مهمله و سکون یاء تحتانی و راء مهمله اشتر آرط بالمد و کسر را
و طاء مهملتین و گردانیدن همزه فاء الفعل و را لام نگردانیدن فا لام الفعل و اعلالش مثل اعلال قاض ست
بعیر ارطی اشتری که درخت ارطی بخورد و ادیم بفتح همزه و کسر دال مهمله و سکون یاء تحتانی پوست یا رچه
به را و طاء مهملتین یعنے پوست دباغت داده شده و مارطی و مرطی اصلش مرطوی داویا شد و یا در یا ادغام
مثل مرمی بمعنی ماروط اول باعتبار اول و ثانی باعتبار ثانی و مالوق بهمزه فاء الفعل و قاف و موبوق بواو
فاء الفعل جائز میباشد دو امر یکی آنکه وزنش فعلی باشد زیرا که عرب میگوید بعیر ارط و ادیم ماروط

پس بقاء همزه دلالت میکند بر آنکه اصلی باشد و الف او برای الحاق بجعفر بوده نه از بهر تانیث زیرا که مؤنث او ارطاة است و اگر الف تانیث میبود تانیث دیگر با د لاحق نمیشد و دوم آنکه وزنش افعل باشد از برای قول ایشان بعیر راط و ادیم مرطی پس سقوط همزه دلالت میکند بر زیادت او و همچنین اولق جائزست که وزنش فوعل باشد بواسطه قول ایشان رجل مالوق و جائزست که وزنش افعل باشد از بهر قول ایشان مولوق رجوع بضمتین راء مهمله و جیم و عین مهمله برگشتن از باب ضرب و صحیح بیت بخت برگشت دیار برگشته است + کار من زین بتر چه خواهد شد + و کحسّان و حمار قبّان حیث صرف و منع و همچو حسّان بفتح حا و تشدید سین مهملتین که نام یکی از فصحاء شعرا ست پسر ثابت و مداح حضرت رسالت پناه علیه الصلوٰة و السلام و حمار قبّان بکسر حاء و راء مهملتین و فتح قاف و تشدید باء موحده که جانوریست خورد و صاحب صراح گوید ملخ سبز فعال و فعلان ست زیرا که منصرف کرده شده است و منع کرده شده است از صرف توضیحش آنست که اگر حسّان و قبّان را منصرف گوییم وزنش فعّال باشد حسّان از حس بود بالضم که خوبی ست و قبّان از قبن که بالفتح بر زمین راه رفتن ست و اگر غیر منصرف گوییم و الف و نون ایشان زائده باشد خواهد بود از حس بالکسر و تشدید سین که دانستن و دریافتن ست و قب بالفتح و تشدید باء که خشکی ست و الا فالترجیح و اگر اشتقاق واضح نباشد پس طلبیده شود ترجیح و گرفته شود راجح دانسته باش که الا در اینجا حرف استثنا نیست بلکه ان شرطیه است که بدل کرده شده است نون او را با لام و ادغام کرده شده است لام را در لام لا و نافیه و این قسم سوم اشتقاق ست کملاک قیل معفل من الالوکة و قال ابن کیسان فعال من الملک و ابو عبیدة مفعل من لاک اذا ارسل همچو ملاک بفتح میم و سکون لام و فتح همزه که فرشته است گفته شده است که وزنش معفل بتقدیم عین بر فا مشتق از الوکه بضمتین که رسالت و پیغام گذاری ست و ابن کیسان گفته است که وزنش فعال ست بفتح فا و همزه از ملک بالضم که عالم اجسام و پادشاه شدن ست و ابو عبیده گفته است که وزنش مفعل ست از لاک بمعنی معلوم باب مفاعلة قیتی که لفظ پسند ایضاحش آنست که متفق اند بر آنکه ملک مخفف ملاک ست باین طرز که فتحه همزه با قبل دادند و حذف کردند زیرا که جمع او ملائک و ملائکه می‌باشد پس اختلاف کرده اند و کسائی گفته است که اصلش مالک ست از الوکه بمعنی رسالت پس لام را بر همزه مقدم کردند و گفتند ملاک و بعد از آن همزه را برای کثرت استعمال حذف کردند ملک شد و این

مختار ست از بهر آنکه در ملک معنی رسالة است قوله تعالی جاعل الملائکة رسلا یعنی الله تعالی گردانیده فرشتگان ست پیغمبران و نیست درین توجیه خلاف ظاهر مگر قلب و آن بسیار ست و این کیسان بفتح کاف و سکون یاء تحتانی و سین گفته است که ملاک فعال ست و مفعل کثیر و حمل بر کثیر بهتر ست و ابو عبیده بضم عین مهمله و فتح باء موحده و سکون یاء تحتانی گفته است که ملاک مفعل ست و از لارک حق آنست که اگر ثابت شود که لارک بمعنی ارسل ست گردانیدن ملاک از لاک بهتر ست از بهر سلامت از قلب و شتان نادر و در صحاح و مغرب لارک بمعنی ارسل مذکور نشده است و موسی مفعل من اوسیت ای حلقت و موسی بر وزن مفعل ست و از اوسیت بسین مهمله و یاء تحتانی بمعنی حلقت بحاء مهمله و قاف ماضی معلوم متکلم واحد از باب ضرب و صحیح یعنی سر تراشیدم و موسی استره است شیخ سعدی گوید بیت موسی کهن عمر کوته امید * سر شش کرد چون دست موسی سفید * و الکوفیون فعلی من ماس ای تبختر گفتند کوفیان موسی بر وزن فعلی ست از ماس بسین مهمله بمعنی تبختر بتاء فوقانی و باء موحده و خاء معجمه و تاء فوقانی و راء مهمله ماضی معلوم باب تفعل و صحیح یعنی خرامید و بنا زراه رفتن بمیس بالفتح خرامیدن و اول اولی ست زیرا که نسبت او بسوی حلق بیشتر ست از تبختر و از بهر آنکه مفعل اکثر ست از فعلی زیرا که مبنی ست از بهر افعاله و اما موسی نام پیغمبری علیه السلام مفعل ست از جهت منصرف کردن او در نکره زیرا که هر غیر منصرف که در آن علمیة موثره باشد وقت تنکیر منصرف میشود و فعلی هرگز منصرف نمیشود و کوفه بالضم و فا نام شهریست مشهور و کوفی منسوب بوی بیت بیش مشتاق تو ویرانه و آباد یکیست * هر طرف راه فتد کوفه و بغداد یکیست * و انسان فعلان من الانس و قیل افعان من نسی لمجی انیسیان و انسان بکسر همزه که خو گرفتن و آرام گرفتن بچیزی ست از برای موافقت او با انس بالکسر و سکون نون و انس بفتحتین و انیس بفتح همزه و کسر نون زائد و تصغیرش انیسیان بر وزن فعیلیان گفته شده است یعنی گفته اند کوفیان که وزن انسان افعان ست از نسی که ماضی معلوم باب علم ست بزیادت همزه و اصالت یا از برای آمدن تصغیر او انیسیان بضم همزه و فتح نون و سکون یاء تحتانی و کسر سین مهمله و یاء تحتانی و مختار اول ست زیرا که توجیه کوفیان موافق نسی لفظا نیست از بهر آنکه یا در انسان و معنی نیز نیست بواسطه آنکه نیست در انسان دلالت بر نسیان بالکسر که فراموش کردن اوست باعث شده است ایشان را بر آن تصغیر انسان انیسیان و استدلال کردند بتصغیر بر آنکه اصل انسان انسیان ست بر وزن افعلان حذف کردند یا را اخلاف قیاس پس وزنش افعان ست و قول کوفیان فاسد ست زیرا که لازم می آید

از قول ایشان رد لام در تصغیر بی حاجت از بهر آنکه بنای تصغیر بی رد لام حاصل میشود آیا نمی بینی هرگاه
تصغیر کردی شاک را که اصل او شائک ست میگوئی شویک بی رد عین الفعل شاک بشین معجمه
وکسر همزه درخت خاردار و شائک السلاح تیز سلاح وقوی سلاح ست بیت ای بدور ماه رو
خوارتر از خار گل * کرده از خوبی به پیش عارضت انکار گل * در اخلاق ناصری مذکورست که کسیکه
گفته است که سمیت انسانا لانک ناس یعنی نام کرده شدی تو انسان زیرا که بدرستیکه تو فراموشکاری
گمان برده اند انسان مشتق از نسیان ست و درین گمان مخطی بوده است و چون انس طبعی از خواص
مردم ست و گمان بر چیزی در اظهار خاصیت خود پس گمان این نوع نیز در اظهار این خاصیت بود
با ابنای نوع خود چه خاصیت مبدأ اینچنین ست که مستدعی تمدن و تألف باشد با آنکه حکمت حقیقی
اقتضای شرف این خاصیت میکند شرائع و آداب محمود نیز بآن دعوت کرده اند و ازین سبب اجتماع
مردم در عبادات و ضیافات تحریص و تحریض فرموده اند جمعیت ان انس از قوه بفعل آید و ممکن که شریعت
اسلام نماز جماعت را بر نماز تنها تفضیل باین علت نهاده باشد تا چون در روزی پنج بار مردمان در یک
موضع جمع شوند با یکدیگر ستایش کنند و اشتراک ایشان در عبادات و دیگر معاملات سبب تاکید
آن استیناس شود و باشد که از درجه انس بدرجه محبت رسد و ترتبوت فعلوت من التراب عند
سیبویه لانه الذلول و ترتبوت بفتحتین تاء فوقانی و راء مهمله و ضم باء موحده وزنش فعلوت ست از ترب
بالضم که خاک ست نزدیک سیبویه زیرا که بدرستیکه ترتبوت ذلول ست بفتح ذال معجمه و ضم لام یعنی رام
میگویند جمل ترتبوت ای ذلول اشتر رام شده است [illegible] و سکینی مناسب خاک ست و قوله لعوا
او مسکینا ذا متربة یعنی یا گدای را که صاحب درویشی ست و سیبویه بنابران باین حکم کرده که تا
واو برای مبالغه بسیار زائد واقع میشود مانند جبروت برای تکثر تجبر که گردنکشی ست و ملکوت
برای ملک عظیم و رغبوت مرد بسیار راغب و خواهان و اشتقاقش از ارتبت الصبی تربیة یعنی پروردم
کودک را پروردنی بعید ست لفظا و معنی و قال فی سبروت فعلول و قیل من السبر و گفته است سیبویه
در سبروت بضم سین مهمله و سکون باء موحده و ضم راء مهمله و آن زمین بی آب و گیاه است و آدمی
بی خبر که فعلول ست نه فعلوت از جهت بعد اشتقاق او از سبر که بالفتح فرو بردن میل بجراحت است
و جز آن و آزمودن و از برای ندور فعلوت نه فعلول مانند خرنوب و گفته شده است که سبروت از سبر
و سبروت راهبر حاذق ست در خبر راهها و این در صحاح نیست و قال فی تنبالة فعلالة و گفته است
سیبویه در تنبالة بکسر تاء فوقانی و سکون نون و باء موحده که وزنش فعلالة از جهت ندرة تفعالة و تنبالة

بمعنی کوتاه است وقیل من النبل الصغار لانه قصیر وگفته شده است که از نبل ست بفتحتین نون و
باء موحده که میگویند مرغوران را نه از نبلی که بمعنی بارست زیراکه بدرستیکه تنباله بمعنی خورد ست
حاصل آنست که چون تنباله بمعنی قصیر ست بایدکه مشتق باشد از نبل بفتحتین که بمعنی صغار ست
بکسر صاد مهمله وغین معجمه جمع صغیر بفتح صاد مهمله وکسر غین معجمه وسیبویه چون دید که تفعاله بعید ست
از اوزان وفعلاله کثیر گفت که تنباله فعلاله است تنباله بالفتح آگاه شدن نبیل لغت ست از نبل
نبل بفتحتین جمع مثل کریم وکرم ونیز نبل کبار قوم وصغار ایشانست بیت القوم بحج رفته
کجائید کجائید * معشوق همین جاست بیائید بیائید * وسریة قیل من السر وقیل من السراة و
سریة بضم سین وتشدید یاء تحتانی کنیزکیه برای او خانه بسازند وازو تمتع گیرند گفته شده است
که مشتق ست از سر وگفته شده است از سراة وضم سین از تغیرات نسبت ست بدانکه اختلاف
کرده اند در سریة بعضی گفته اند که مشتق از سر بالکسر وتشدید را که خفیه کردن وپنهان ساختن ست
زیراکه بسیارست که آدمی کنیز مدخوله را از حره پنهان میکند وبرخی برین رفته اند که مشتق ست
از سراة بفتح سین مهمله که بمعنی خیار وبهتر ست زیراکه مختار مردست جمعی که گفته اند که از سر ست
اختلاف کرده اند پس رفته اند فرقه بسوی آنکه فعلیة است منسوب بسوی سر وسین او را
باآنکه قیاس کسر ست ضم دادند از برای چیزیکه گفته اند در دهری در منسوب بدهر که بالفتح روزگار ست
ودر سهلی بالفتح که زمین نرم ست سهلی بالضم وگروهی فرموده اند که سریة در اصل سرورة ست بروزن
فعولة از سریر راء آخر را بیا بدل کردند از بهر تضعیف وواو را بیا قلب کردند ویا را در یا ادغام
وماقبل یا را برای مناسبت یا کسر دادند پس برین تقدیر وزنش نزدیک ایشان فعیلة مغیر
از فعولة وقومی که قائل اند از سراة ست وزنش نزدیک ایشان فعلیة ست پس یکی از دو یا
زائد ست ومختار مذهب اول ست از جهت قوت او معنی ولفظا ودرینجا مذهب دیگر ست که مصنف
بیان نکرده واخفش بسوی او رفته است وآنچنان ست که سریة از سرور بالضم باشد که
بمعنی شادیست زیراکه مرد ازو مبتهج ومسرور میشود پس راء اخیر را بیا و واو را بیا بدل کردند
وادغام کردند چنانکه گذشت ومؤنة قیل من مان یمون وقیل من الاون لانها تقل وقال الفراء
من الاین ومؤنة بفتح میم وضم همزه وسکون واو ونون گفته شده است که مشتق ست از مان
یمون بغیر همزه یا از مان بهمزه وگفته شده است که از اون ست بالفتح زیراکه بدرستیکه مؤنة گرانی
وگفته است فراء که از این بالفتح ست تنقیح این مقصد آنست که جائز ست که مؤنة از مان یمون باشد

زیرا که مأن بمعنی قائم شد مؤنة است پس بنا برین مؤونة بوده بدو واو بر وزن فعولة پس
واو اول را بهمزه بدل کردند از بهر آنکه واو مضمومه متوسطه مقلوب بهمزه میگردد مانند ادور و بر این تقدیر
میون اجوف واوی ست و جائز ست که همزه باشد از مانت القوم وقتیکه بردارند بار خود را
و بعضی گفته اند که از اون ست بواسطه آنکه مؤنة مستلزم ثقل ست و اون ثقیل ست
در اصل مأونة بود ضمه واو بهمزه دادند مؤنة شد وزنش مفعلة و فرا گفته است که از مین ست
وان تعب و شدت ست و اصلش مائنة حرکت یا بماقبل دادند مائنة شد و یا را بسکون با انضمام
ماقبلها بواو بدل کردند مؤونة شد پس وزن او مفعلة باشد و مختار اول ست زیرا که مؤنة بمعنی
مان بمعنی از برای مباشرت و ارتکاب گرانی که درین هر دو ست دلالت میکنند بخلاف ثقل
و تعب زیرا که این هر دو گاهی می باشند واما منجنیق فان اعتد بجنقونا فمنفعیل واما منجنیق
بفتح میم و سکون نون و فتح جیم و کسر نون و سکون یاء تحتانی معرب منجنیک و بعضی گویند
من چه نیک وآن فلاخن بزرگ ست و فلاخن بفتح فا و خاء منقوطه آلة که بآن سنگ اندازند
پس اگر اعتبار کرده شود بجنقونا بفتحتین دو حرف اول و ضم قاف اسی رمونا بالمنجنیق یعنی
انداختند ما را منجنیق جنقوا ماضی معلوم جمع مذکر غائب و نا مفعول و همچنین رمونا بفتحتین را میم
پس وزنش منفعیل ست از بهر آنکه حروف اصلی او جیم و نون و قاف اند و نقل کرده اند از ابو عبیده
از بعضی عرب مازلنا منجنیق یعنی پیوسته ما منجنیق میزدیم اعتد بعین و دال مهملتین ماضی مجهول
باب افتعال و مضاعف اعتداد بشمار آوردن و شمرده شدن بیت سنان چون شمار
از سران برگرفت * مکرر غلط کرد از سر گرفت * والا فان اعتد بمجانیق ففنعلیل و اگر اعتبار
بجنقونا نکنیم از بهر قلت استعمال فصحاء و قول آنکه جنقونا متولد ست از لفظ منجنیق نه موضوع ست
در لغت عرب پس اگر اعتبار کرده شود بمجانیق جمع منجنیق که تصغیر ست پس وزنش فنعلیل ست
زیرا که حذف نون دلالت کرد بر زیادت او هر گاه نون زائد باشد جائز نیست که میم نیز زائد
باشد زیرا که دو حرف زائد باهم جمع نمیشوند مگر آنکه جاری باشد بر فعل واین مذهب سیبویه است
والا فان اعتد بسلسبیل علی الاکثر ففعلليل و اگر اعتبار کرده نشود بمجانیق پس اگر اعتبار
کرده شود بسلسبیل که بدو سین مهمله و بای موحده و بای تحتانی چشمه ایست در بهشت بنا بر مذهب
اکثر پس وزنش فعلليل ست و تقدیر آنست که اعتبار جنقونا و مجانیق نیست پس میم و نون
زائد نباشد و حال آنکه اصل عدم زیادت ست و مقرر ست که فعلليل هم در کلام ایشان ثابت ست

پس از بودن منجنیق فعللیل هیچ محذور لازم نیامد والا فنعلیل و اگر اعتبار کرده نشود سلسبیل
برا کثر پس وزن منجنیق فعانیل ست زیرا که نمی باشد فنعلیل و دلالت نکرده است دلیلی بر زیادت میم
و نون اول و پس اوزان دوم زائد ست از بهر آنکه زیادت نون چیزی که نزدیک تر بآخر باشد انسب
و مختار درین اقوال قول سیبویه است بواسطه آنکه جنقونا معتبر نیست و عدم اعتبار مجانیق
وجه ندارد زیرا که علما عرب مجانیق جمع منجنیق میگویند بیت منجنیق فلک سنگ فتنه می بارد
من الطهانه گریزیم در آبگینه حصار و مجانیق یحتمل الثلاثة و مجانیق احتمال دارد هر سه وزن را
که مذکور شد بواسطه آنکه باعتبار جنقونا وزنش مفاعیل ست و باعتبار سلسبیل وزنش فلالیل
والا وزنش فعانیل و بعد از آن نظر کن بسوی ذات مجانیق که اقتضا میکند انرا که وزنش فعالیل
باشد لهذا اول ذکر کرده شد که ان اعتد بمجانیق ففعالیل پس ظاهر شد که مراد از سه چیز احتمالی
ست که باعتبار نظر بذات او بهم رسد و منجنون مثله ای منجنین الا انه فی منفعیل و منجنون بفتح میم
و سکون نون و فتح جیم و ضم نون که دولاب ست مثل منجنیق ست در اوزان ثلث مگر در منفعیل زیرا که
اعتبار مجانیق منجنین فنعلیل ست و منجنون فعللول و الا پس منجنین از برای آمدن منجنیق فعللیل
ست و منجنون فعلنول و منجنون در سه وزن مذکور مثل منجنیق از برای آمدن منجنیق ست یعنی
منجنیق مگر در منفعیل زیرا که نیامده است انچه دلالت کند مثل جنونا بر اصالت جیم و نون و قاف
در منجنیق و نون منجنین لکان فعللولا اگر نمی آمد منجنین هر آئینه می بود منجنین فعللول از برای
آنکه این وزن در کلام ایشان آمده است کعضرفوط همچو عضرفوط بفتح عین و سکون ضاد
معجمه و فتح راء مهمله و ضم فا و سکون واو و طاء مهمله سام ابرص و انرا کرباسه و کرباسو خوانند
شیخ اوزی گوید بیت میباشند همه نهنگ را راسو * دشمن عقرب ست کرباسو * و گذشت
و کسائی گردانیده است نون اول منجنون و منجنین را اصلی نزدیک او جمعش بر مناجین ست و عامه عرب
او را جمع میکنند و کسائی نون را زائد گردانیده است نزدیک او جمعش بر مجانین ست آنکه مصنف فصل کرد
بحث منجنیق را با ما از ما تقدم برای آنکه منجنیق معرب ست والفاظ متقدم عربی اند و منجنون و خندریس
بادی بیان کرد از بهر مقارنة در عدد حروف و حرکات و سکنات و خندریس کمنجنین و خندریس همچو منجنین
در دو قول مشهور یعنی فنعالیل و فعللیل نه در قول آخر که فعانیل ست زیرا که در خندریس نون دوم که
مقابل نون ثانی منجنیق تواند بود نیست فان فقد الاشتقاق فبخروجها عن الاصول پس
اگر گم کرده شود اشتقاق در کلمه شناخته میشود زائد بخارج شدن کلمه از ابنیه اصلیه

تا در تنفل و ترتب همچو تا در تنفل بفتح تا فوقانی اول وسکون ثانی وضم فا که بچه روباه است و ترتب
بفتح تا فوقانی وسکون را مهمله وضم تا فوقانی و با موحده که چیز ثابت را گویند پس تا درین دو لفظ
زائد است از بهر آنکه اگر اصلی باشد لازم آید بنا فعلل بفتح فا وسکون عین وضمه لام اول و آن
خارج است از اصول پس واجب باشد که گوییم وزنش تفعل است و نون کنتال و کنهبل و نون بجر معطوف
است بر تا یعنی همچو نون کنتال بضم وسکون نون و فتح تا فوقانی وسکون همزه و آن قصیر و کوتاه
است و بر تقدیر اصالت وزنش فعلل یا فعلال باشد و هر دو مفقود اند پس وزن او فنعلل یا
فنعال بود و کنهبل بفتحتین کاف و نون وسکون با موحده که درختی است از اشجار بادیه وزنش فنعلل نه فعلل دوم
زیرا که نیست سفرجل بضم جیم و قفعل بفتح فا وسکون قاف گم کردن فقد یافتن است از باب ضرب بخلاف کنهور بخلاف
کنهور بفتحتین کاف و نون وسکون ها و فتح واو و را مهمله و آن سحاب عظیم و بزرگ است زیرا که حکم
کرده شده است زیادة نون او از جهت وجود فعلل در اصول سفرجل و دال بر است الحاق
اسفرجل است و وزنش فعلول و نون خنفسا معطوف است بر نون کنتال خنفسا بضم خا معجمه وسکون
نون و فتح فا حکم کرده اند بزیادت نون از برای عدم فعلا بفتح لام اول و همچنین قنفخر بضمه قاف
وسکون نون از برای او و فتح فا وسکون خا معجمه و را مهمله که عظیم الجثه و قوی هیکل را گویند
و وزنش زائد است از بهر عدم فعلل او بخروج زنته اخری لها عطف است بر خروجها یعنی و یا نشناخته
میشود حرف زائد بخارج شدن وزن دیگر مر آن کلمه را آخری بضم همزه وسکون معجمه و را مهمله
والف مؤنث آخر بالمد و فتح دوم که اسم تفضیل است بمعنی اشد تاخر و مستعمل است بمعنی غیر
و آنرا در فارسی دیگر و دگر گویند بیت گفتی که فلان جهد نکرد از پی وصلم * خون کرد دل
سوخته دیگر چکند کس * کتا در تنفل و ترتب مع تنفل و ترتب همچو تا در تنفل و ترتب بضم اول و سوم بواسطه
آنکه حکم کرده میشود بزیادت تا در این دو لفظ اگر چه فعلل بالضم موجود است مانند برثن از برای
از دیاد تا در تنفل و ترتب بفتح اول وضم سوم پس هرگاه لفظ و معنی هر دو متحد باشند پس چه سهم
تا در یکی اصلی باشد و در دیگر زائد و نون قنفخر و همچنین نون قنفخر بکسر قاف مع قنفخر با قنفخر بضم
قاف مع خنفساء بضم فا مع خنفساء بفتح فا و همزه النجج مع النجوج و همچو همزه النجج بفتحتین همزه و لام و
سکون نون و فتح جیم اول چوب درختی است که از و بخور حاصل میشود و بخور بفتح با موحده وضم خا معجمه
آنچه بوی دهند با النجوج بفتحتین دو حرف اول وسکون نون وضم جیم اول حکم کرده میشود بزیادت
همزه اگر چه فعلل موجود است شرنبث بشین معجمه و را مهمله و نون و با موحده شثنه مطرد اوست

و باشیر زننده و مرد نادان از برای زیادت همزه در انجوج زیرا که فعللول نیامده است و هر دو در معنی
و اصول متحد اند پس وزن هر دو افعل و افعول باشد فان خرجتا معا فزائد ایضا کنون نرجس و
حنطاو سیما اگر بر آیند و وزن از اوزان اصول و از آنکه ایشان را نظری باشد باهم و مراد از دو وزن
آنست که یکی حاصل شود بر تقدیر اصالت و دیگر بر تقدیر زیادت چنانکه نون نرجس اگر زائد باشد
هم وزن تفعل است و اگر اصلی باشد بر وزن فعلل ست و هر دو خارج اند از اصول پس زائد ست
نیز بطریق اولی از برای آنکه اوزان مزید غیر مضبوط و محصور اند نرجس بفتح نون و سکون را مهمله و کسر جیم
و سین مهمله معرب نرگس **بیت** کجا بجمن شود با تو همعنان نرگس * تو چشم عالمی و چشم بوستان
نرگس * و همچو نون حنطاو بکسر حار مهمله و سکون نون و فتح طار مهمله و سکون همزه و واو کوتاه
یا بزرگ شکم خلاصه تقریر آنست که نون در نرجس زائد ست زیرا که فعلل و نفعل بکسر لام و همچنین فعللو
و فنعلو در کلام نیست خرجتا بخار معجمه و را مهمله و جیم تثنیه ماضی معلوم مؤنث غایبه از باب نصر و
صحیح مصدرش خروج بضمتین و خروج بالفتح که بر آمدن ست و نون خنبب از الم یثبت جنادب
و همچو نون جندب بضم جیم و سکون نون و فتح دال مهمله و بار موحده و آن ملخ سبز ست که زائد از
جهت عدم فعلل بضم فا و فتح لام دال مهمله و فنعل بر تقدیر اصالت نون و زیادت او و زیادت نون جندب
وقتیکه ثابت نشده است در اصول جخدب بضم جیم و سکون خار معجمه و فتح دال مهمله و بار موحده
بمعنی جندب مذکور و اگر ثابت شود جخدب چنانکه اخفش روایت کرده است پس وزن او
فنعل ست از برای عدم دلیل بر زیادت نون ثنابن بفتح ثار مثلثه و بار موحده بر جای بودن و قرار
گرفتن از باب نصر الا ان یشذ الزیادة مگر آنکه شاذ باشد در ان محل زیادت پس در ینوقت حکم
کرده میشود باصالت زائد شاذ و در بعضی از نسخ ست تثنیه مضارع مذکر غائب و مؤنث غائبه از
باب نصر و ضرب و مضاعف کمیم مرزنجوش همچو میم مرزنجوش بفتح میم و سکون را مهمله منقوطه و فتح
زار معجمه و سکون نون و ضم جیم و شین معجمه معرب مرزنگوش بفتح میم و سکون را غیر منقوطه و فتح زار
منقوطه و سکون نون و واو مجهول و شین منقوطه نوعی از ریحان باشد که در غایت گرمی و خوشبوی
بود و شعرا بنا بر این آنرا از زلف و خط خوبان تشبیه کنند شیخ نظامی گوید **بیت** چو مرزنگوش خطش
بر دمیده * بسی دل را چو طره سر بریده * و آنرا بتازی اذن الفار و بیونانی مرد نورس و بهندی
دونه نامند دون نون ها اذلم تزد المیم اولا خامسة نه نون مرزنجوش اصلی ست بلکه زائد ست زیرا که
زیادت کرده نشده است میم در غیر جای بر فعل در اول و نخستین در حالیکه پنجم ست یعنی یکی از پنج

باین طرز که هرگاه واقع شود میم در اول کلمه و اشتباه بحیثیتی که توقف یابد اصلی گردانند یکی از حروف اصلی خمس گردد پس حکم بزیادت او نمیکنند و نون تش زائد ست برای عدم فعلاول پس وزنش فعلنول ست لم نز دبا حجا مجهول مونث غائبه از باب ضرب و اجوف یائی و نون برناسا زائد ست بر میم مرزنجوش یعنی مگر آنکه شاذ باشد مانند میم مرزنجوش و نون برناسا بفتح باء موحده و سکون راء مهمله و نون و سین مهمله و الف ممدوده و آن مردم و ناس ست میگویند یا ادری ای من ای برناسا هو یعنی نمیدانم که از کدام مردم ست او پس نونش اصلی باشد زیرا که نون متحرک از حروف ثالث نمیباشد چنانکه بیاید پس وزنش فعلالا ست و اما کنابیل مثل خزعبیل و اما کنابیل بضم کاف و فتح نون و سکون همزه و کسر باء موحده و سکون یاء تحتانی که علم زمین ست پس مانند خزعبیل در اصالة نون و همزه و زیادت باء از بهر عدم فنعلیل و فعائیل و فناعیل و وجود فعلیل فان لم تخرج فبالغلبة کالتضعیف فی موضع او موضعین مع ثلثة اصول للالحاق وغیره پس اگر بر نیاید وزن کلمه از اصول و نه وزن دیگر دارو بتقدیر اصالة و نه بتقدیر زیادت پس شناخته میشود حرف زائد از اصلی بغلبه همچو تضعیف در یک موضع یا در دو موضع با سه حرف اصلی از برای الحاق و غیر الحاق للالحاق متعلق تضعیف ست پس درین وقت حکم کرده میشود بزیادت یکی از دو تضعیف بضاد معجمه و عین مهمله و فا دو چندان کردن و افزون کردن **بیت** چندان بود کرشمه و ناز سهی قدان ٭ کاید بجلوه سرو صنوبر خیام ما ٭ موضع بفتح میم و کسر ضاد معجمه جای نهادن چیز کقردد همچو قردد دال دوم زائد ست و مرمریس بفتح میم و سکون راء مهمله و فتح میم و کسر راء مهمله و سکون یاء تحتانی و سین مهمله بلا و سخت از مراسیة و آن شدت ست مکرر ست در فا و عین از بهر الحاق بسلسبیل و وزنش فعلیل و صعصب بعین و دو صاد مهملات و دو باء موحده بر وزن سفرجل بمعنی شدید و سخت مکرر ست در عین و لام بواسطه کثرت تضعیف از عصب بالفتح که سخت و پیچید ست و مثال غیر الحاق و وزنش فعلیل و همرش براء مهمله و شین معجمه بمعنی عجوز وزن فرتوت بتضعیف عین برای الحاق بجحمرش و عند الاخفش اصله هنمرش کجحمرش لعدم فعلل و نزدیک اخفش نیست بتضعیف العین بلکه اصل هنمرش ست بنون بعد ها همچو جحمرش وزنش فعلل از جهت عدم فعلل بفتحتین فا و عین مشدد و کسر لام و دلیلش عدم نظیر ست قال ولذا لک لم یظهروا و گفته است اخفش و از برای آنکه همرش مضعف نیست پیدا نکردند نون را لم یظهروا بظاء معجمه و راء مهمله جحد معلوم جمع غائب افعال و صحیح قول مصنف قال ولذالک الخ اشارت ست بسوی جواب سوال مقدر و تقریر سوال آنست که اگر اصل همرش هنمرش بود نون را در میم ادغام نمیکردند زیرا که متقاربین بناء اگر مؤدی بسوی التباس ترکیب دیگر باشد ادغام نکنند پس جواب داد بآنکه عدم اظهار نون در ین لفظ برای امن ست از التباس بلفظ دیگر

زیرا که فعلل بنا نهاده است پس معلوم شد که وزنش فعلل ست والزائد فی نحو کرم الثانی وحرف زائد در مانند
کرم و قردد یعنی چیزی که در وی تضعیف ست حرف دوم ست از برای آنکه دانسته شد که دال دوم قردد در برابر رای
مهمله جعفر ست و هر گاه در یک کلمه ثابت شد در دیگر کلمات نیز یافته شد **بیت** گفتم بکفر زلف تو زنار بندم گفت دی
در کفر هم ثابت نه زنار را سزاوار کن ✽ وقال الخلیل الاول گفته است خلیل بن احمد که زائد حرف اول ست از بهر آنکه
حکم زیادت حرف ساکن اولی و الیق ست وجوز سیبویه الامرین در روا داشته است سیبویه هر دو امر را بواسطه برابر بودن
دو نشان نزدیک او جوز بجیم و زاء معجمه ماضی معلوم تفعیل از اجوف واوی ولا تضاعف الفاء وحدها بدانکه
وحدها حال ست از فا که قائم مقام ست و حالت وحدها با آنکه معرفه است بنا بر تاویل او منفردا باشد
چنانکه در کافیه مذکور ست در بحث حال مسطور یعنی مضاعف کرده نمیشود فا در حالیکه تنها ست نزدیک بصریان
بواسطه آنکه اگر مکرر باشد فا از دو حال بیرون نیست یا قبل عین خواهد بود پس موجود یکی بسوی ادغام میگردد
و آن ممتنع ست از بهر آنکه مستلزم ابتداء ساکن ست و اگر مکرر بعد عین خواهد بود لازم می آید تکرار
حرف با فصل بحرف اصلی و مثل این در لغت ایشان ثابت نشده است یضاعف بضاد معجمه و عین
مهمله و فا مضارع مجهول مونث غائبه از باب مفاعلة صحیح و نحو زلزل و مانند زلزل بزائین معجمتین
ماضی معلوم از زلزال بالکسر که جنبانیدن و لرزانیدن ست و صیصیة بکسر دو صاد و سکون یاء اول و فتح ثانی آلت
جولاهها که بان تار و پود جامه درست سازند و آنرا شوکة الحائک نیز گویند و قلعه و کوشک و قوقیت بفتح دو قاف
و سکون یاء تحتانی و تاء فوقانی از قوقاة بالفتح که آواز کردن ماکیان ست و همچنین ضوضیت بدو ضاد معجمه و یاء
تحتانی از ضوضاة بالفتح که شور و فریاد کردن مردم ست و هر دو متکلم واحد ماضی معلوم رباعی مجرد رباعی اند لیس تکریر الفاء
ولا العین للفصل و نیست تکریر فا را و عین را از برای فصل میان دو مکرر را مانند مرمریس که در میان حرف اصلی
او که میم اولست میان میم زائدش که میم ثانی ست فصل بحرف اصلی که راست واقع شد لیکن چون را مکرر ست گویا حرف اصلی
نیست و کوفیان تجویز میکنند تکرار فا تنها نحو زلزل مبتدا است و رباعی خبر تکریر براء مهمله بار بار گردانیدن فصل بفتح
فا و سکون صاد مهمله جدا کردن و جدا شدن **بیت** صورتگران بلا کم از آن سیم تن جدا ✽ سازند صورتیکه نباشند ازین جدا
ولا تزید زیادة احد حرفی اللین لدفع التحکم و نیست صحیح زیادت یکی از دو حرف لین را که یاد داده است از جهت
دور کردن تحکم یعنی در صیصیة و قوقیت هیچ یکی از دو حرف لین زائد نیست از بهر آنکه اگر هر دو زائد باشند
دو حرف باقی میباشند و اگر یکی از دو حرف زائد باشد تحکم لازم آید و این ترجیح بلا مرجح ذی بکسر
ذال معجمه زا اسما دسته است و با زائد ست که در خبر لیس میباشد و لا بالالف باز بهتر تاکید نفی ست
زیادت بکسر زاء معجمه افزونی و افزون شدن احد بفتحتین یکی دفع بالفتح دور کردن و باز داشتن

تحکم بحاء مهمله حکومت نمودن بر کسے و در اصطلاح سخن بے دلیل گفتن ست وکذا ک سلسبیل خماسی
علے الاکثر و همچنین سلسبیل خماسی ست و بسیار تر و نیست در و تکریر فا د عین و وزنش فعلليل ست از جهت
فصل و بعضے گفته اند که فا در و مکرر ست و وزنش فعفليل و قال الکوفیون زلزل من زل و گفته اند
کوفیان که زلزل بد و زاء منقوطه از زل ست یعنی لغزید و صرصر به و صاد و راء مهملات من صر ای صر اقلم
والباب صریر یعنے آواز کر د خامه آواز کردنے و دمدم از دم و دمدم از دم ست قوله تعالے
فدمدم علیهم ربهم اے اهلکم یعنے پس هلاکت مقرر کرد بر ایشان پروردگار ایشان لاتفاق
المعنی از جهت اتفاق معنی یعنے قائل باین اشتقاق از بهر آن شده اند که مشتق و مشتق منه
در معنی اتفاق دارند پس فا درین کلمات ثلث مکرر ست وکالهمزة اولا مع ثلثة اصول فقط
و همچو همزه در حالیکه نخستین واقع شود باشد حرف اصلی فقط زیرا که زیادت همزه نزد یکی وجود این
شرط بسیار ست مانند احمر و اصفر و ابیض و اسود و قولش اولا احتراز ست از انکه غیر اولش باشد
پس او را اصلی میگوئیم از جهت قلت زیادت این قسم همزه با آنکه اصل عدم زیادت ست و قولش
مع ثلثة اصول احتراز ست از انکه بعد او چهار حرف اصلی باشد پس همزه در و اصلی بود فقط یعنی پس
بفتح قاف و تشدید طاء مهمله بریدن و بالفتح و تخفیف طا بمعنی پس نیز آمده و ازینجاست فقط بیت بس کن
ای شوخ از جفا کردن ؛ تا العالم تو خوبروئی و بس ؛ فافکل افعل پس وزن افکل بفتح اول
و سوم و سکون فا و تنوین افعل ست و معنے او لرزه است والمخالف مخطئ و مخالفیکه مدعی آن
ست که افکل فعلل ست خطا کننده است زیرا که حکم او بر خلاف غالب ست مخالف بخاء معجمه و فاء
اسم فاعل مخالفت است و همچنین مخطئ بخاء معجمه و طاء مهمله و همزه از افعال و اصطبل فعلل کقرطعب و
اصطبل بکسر همزه و سکون صاد و فتح طاء مهملتین و سکون باء موحده طویله و جای ایستادن دواب
و این لغت اهل شام ست وزنش فعلل ست همچو قرطعب زیرا که بعد همزه اکثر از سه حرف اصلی ست
والمیم کذالک ، و میم همچنین ست یعنی امر میم در زیادت مثل امر همزه است زیرا که موضع زیادت میم
غالبا آنست که اول واقع شود باشد حرف اصلی فقط مانند منبج بفتح میم و کسر باء موحده و سکون
نون و حاء مهمله که نام موضعی ست و مطرد فی الجاری علی الفعل و بسیار ست زیادت میم در اسمی که
جاری ست بر فعل یعنی بر وزن فعل ست مثل مکرم و مدحرج اسم فاعل و مفعول و آنچه مثل او ست مانند
اسم مفعول ثلاثی مجرد و مصدر میمی و اسم ظرف و اسم آله مطر و بالکسر و تشدید طاء و راء و دال مهملات
بمعنی راست شدن کار در پے یکدیگر بشدن و مطرده اسم فاعل مؤنث ست از و والیاء زیدت مع ثلثة

فصاعداً فزیاده کرده شده است یا باشد حرف اصلی پس بالا از سه تا از برای آنکه باشتقاق معلوم ست
پس حمل کرده میشود آنرا که اشتقاقش معلوم نیست مثل ضیغم بفتح ضاد معجمه و سکون یاء تحتانی و فتح غین
معجمه که شیر ست مشتق از ضغم بالفتح که بغض و عداوت ست حمل کردند برین سبع را و عین ملیتین که سنگ
بسیار سفید را گویند الا فی اول الرباعی مگر در یائی که اول رباعی ست یعنی لفظیکه دران بعد یا چهار حرف
اصلی ست پس در وزائد نمیباشد الا فی ما یجری علی الفعل مگر در رباعی که جاری ست بر فعل مانند مدحرج
درحالیکه علم شخصی باشد پس یا درین وقت زائد و در بعضی از نسخ فیما یجری علی الفعل واقع شد ولذلک
کان یستعور کعضرفوط و از برای آنکه یا در اول رباعی مزید واقع نمیشود هست یستعور مانند عضرفوط زیراکه
رباعی ست ولفیه یا او چهار حرف اصلی ست و جاری بر فعل نیست یستعور بفتح یاء تحتانی و سکون سین
مهمله و فتح تاء فوقانی و ضم عین و راء مهملتین نام موضعی ست نزدیک سنگستان مدینه و درختی که از وی
مسواک سازند و نام بلائیست بیت تماشش عشوه فزائیست که من میدانم ٭ آن نه بالاست
بلائیست که من میدانم ٭ و سلحفیه فعلیه و سلحفیه فعلیه است بزیادت یا زیراکه در اول رباعی نیست
و این زیادت از برای الحاق او ست بقذعملة والواو والالف زیدتا مع ثلثة فصاعداً و واو و الف
زیاده شده اند با سه حرف اصلی پس بالا از سه مانند کوثر میگویند رجل کوثر وقتیکه بسیار عطا باشد
شاعر گوید بیت وانت کثیر یا ابن مروان طیب ٭ وکان ابوک ابن العقلاء کوثرا ٭ یعنی
و تو بسیار در فضل و شرف ای پسر مروان و خوش بود پدر تو که کنیت او ابن العقلا ست و الف کوثرا برای
اشباع ست و در اشعار قدیم فارسی این قسم اشباعات بسیار ست فردوسی را بیت گرازی
بیاید چو ابر بهاره تره را بدید بر مثل تاره ٭ مانند ضارب و کتاب پس آنچه اشتقاقش معلوم نیست بر و
محمول میشود مثل کنهور بر وزن سفرجل فعلول ست و گذشت زیدتا بزای معجمه و یای تحتانی و دال
مهمله تثنیه ماضی مجهول مونث غائبه از باب ضرب و اجوف یائی الا فی الاول مگر در اول از کلمه که واو و الف
دریجا زائد نمی باشد الف ظاهر ست و اما واو اگر مضموم و مکسور ست همزه می گردد مانند اجوه بضمتین همزه و جیم
و جوها بطرز بها جمع وجه بالفتح اصلش وجوه و اشاح بکسر همزه و شین معجمه و حاء مهمله حمائل و زر لیه یکه زنان در گردن
اندازند اصلش وشاح و اگر مفتوح باشد همزه نزدیک گردانیدن او مضموم و آن در اسم تصغیر ست
و در فعل نزدیک مجهول ساختن او و هرگاه واو همزه شد معلوم نمیگردد که همزه منقلب ست یا منقلب
نیست ولذالک کان ورنتل فعنللا کجحنفل و از برای آنکه واو در اول کلمه زائد نمی باشد ورنتل بفتحتین
و راء مهمله و سکون نون و فتح تاء فوقانی بمعنی داهیه و بلا فعنلل است همچو جحنفل بجیم و حا و سکون نون و فا در عدم

زیادت واو و این سطر لبست بیت گفتم لبت گزم که تو دل را ببرده ٭ گفتا چه لب چه دل چه نشان
کی کجا برده ٭ والنون کثرت بعد الالف اخیرا ونون بسیارست زیادت او بعد الف در آخر مانند
عمران و سکران و سرحان و جز آن کثرت ما مبنی معلوم مونث غائبه از باب شرف و ثالثة ساکنة ونون
بسیارست زیادت او در حالیکه سوم ساکن باشد از کلمه نحو شرنبث مانند شرنبث بشین معجمه و
رای مهمله و بای موحده و ثای مثلثه وگذشت وعرند بضم عین و فتح رای مهملتین و سکون نون و دال
مهمله بمعنی چلموزه غلیظ واطردت فی المضارع والمطاوع مطردست زیادت نون در مضارع
مانند تضرب و در مطاوع یعنی تابع و شاتر از غیر مثل انقطع و حکم کرده نمی شود و باز زیاد نون مگر آنکه
دلالت کند دلیلی از اشتقاق و غیر آن بر زیادت ولهذا حکم کرده ایم باصالة نون در نهشل بفتح
نون و سکون ها و فتح شین معجمه که نام مردی ست و گرگ و جرنج والتاء فی التفعیل ونحوه و تا زائدست در
تفعیل و ما بعد او از مصادر نحو تفعل و تفاعل و تفعال و فی نحو رغبوت و در مانند رغبوت بفتحتین رای
مهمله و غین معجمه و بای موحده وگذشت والسین اطردت فی استفعل و سین زیادت او مطرد ست
در استفعال و شذت فی اسطاع وشاذ ست در اسطاع بطا و عین مهملتین وقال سیبویه هو اطاع
وگفته است سیبویه او یعنی اسطاع در اصل اطاع ست از اطاعة که فرمان بردن ست مضارعه یسطیع پس مضارع
او یسطیع ست بالضم بضم یا و اصلش یطیع وشاذ و زیادت سین ست وقال الفراء الشاذ فتح الهمزة
وحذف التاء استفعالا فمضارعه یسطیع بالفتح وگفته است فراء شاذ فتحه همزه اسطاع ست و حذف
تاء اسطاع زیرا که اصلش استطاع بود از استطاعة بمعنی توانستن پس مضارع اسطاع نزدیک
فراء یسطیع ست بفتح یا اصلش یستطیع و در بعضی از نسخ یسطیع نیست وعد سین الکسکسة
غلط لاستلزامه شین الکشکشة عد بفتح عین و تشدید دال مهملتین مصدرست از باب نصر
ومضاعف یعنی شمردن سین مهمله و کسکسة که بفتح هر دو کاف مصدرست از کسکس بکسر هر دو کاف
و آن سین ست که لاحق می شود بکاف خطاب مؤنث در قول بعضی عرب مثل اکرمتکس مررت بکس
در وقف از برای ابقاء کسره که فارق ست میان خطاب مؤنث و خطاب مذکر از حروف زوائد
غلط ست از بهر آنکه دلالت میکند بر تفرقه در میان خطاب مذکر و خطاب مؤنث پس حرف زائد بنا
و از بهر مستلزم بودن سین مهمله کسکسه زیادت شین معجمه کشکشه را که در قول بعضی عرب دیگر
ست مثل اکرمتکش و مررت بکش با آنکه شین معجمه از حروف زوائد نیست و نیز مانند سین مهمله
بر معنی مذکور دلالت میکند کشکشه بفتح هر دو کاف و دو شین معجمه بدانکه بعضی گفته اند که کشکشه کسر کاف

از بهر آنکه سین لاحق میشود بکاف مونث و آن مکسور است پس حکایت نیز باید که مکسور باشد
و مختار فتح سبت زیرا که مصدر فعلل است و ماخوذ است از کس بکسر کاف و مصدر فعلل بفتح فا و لام
اول است و پس مانند بسمله بفتح با بسم الله ای قال بسم الله و بسم الله الرحمن الرحیم
کذا فی الکشف اگرچه با در بسم الله مکسور است و همچنین سبحله بفتح سین در سبحان الله با آنکه
سین مضموم است و حمدله در الحمد لله و عبدله در عبد الله و عبادله جمع عبد الله است و مثل
کسکسه بسین مهمله است کشکشه بشین معجمه و الحاق هر دو سین مهمله و معجمه فصیح نیست و کسکسه
کشکشه است از برای تکرار کاف با سین مهمله و شین معجمه در هر دو و اما اللام ففایلته و اما لام
پس زیادت او کم است که زیدل همچو زیدل در زید و عبدل در عبد بفتح عین مهمله و سکون با موحده
شده حتی قال بعضهم فی فیشلة فیعلة تا آنکه گفته اند بعضی مردم در فیشله بفتح فا و سکون
یا تحتانی و فتح شین معجمه بمعنی سر کیر و نیزه که فیعله است بزیادت یا و اصالت لام مع فیشة
بمعناها یا فیشه بفتح فا و سکون یا تحتانی و فتح شین معجمه بمعنی او که دال است بر اصالت یا و
زیادت لام و فی هیقلة مع هیق و گفته اند در هیقله بفتح ها و سکون یا تحتانی و فتح قاف
که شتر مرغ ماده است بزیادت یا و اصالت لام با هیق بالفتح که شتر مرغ نر است و فی طیسل
مع طیس و در طیسل بفتح طا مهمله و سکون یا تحتانی و فتح سین مهمله با طیس بالفتح
طیس با لفتح و غبار و شب تاریک و بسیار از بهر چیز للتکثیر مر بسیار کردن را یعنی طیسل
که بمعنی بسیار کردن از بهر چیز است و در بعضی از نسخ در فحجل للتکثیر کثیر است برون کریم
و فی فحجل کجعفر مع افحج و در فحجل که بفا و حاء مهمله و جیم همچو جعفر است با افحج بفا و حاء مهمله و جیم که
مرد فراخ میان دو پای است و مختار آن است که لام در فیشله و طیسل و فحجل زائد باشد و قول
مصنف که حتی قال بعضهم است دلالت میکند بر استبعاد حکم با صالت لام و فحجل گفت تا تصریح
کند با صالت اللام و اما الهاء فکان المبرد لا یعدها و اما ها پس بود مبرد که نمی شمرد او را از حروف
زائد مبرد بباء موحده و را و دال مهملتین اسم مفعول باب تفعیل ابن خلکان در وفیات
الاعیان ایراد نمود که المبرد بضم المیم و فتح الباء الموحدة والراء المهملة المشددة وبعدها دال
مهمله لقب **بیت** بیشه کنی از سر جهل تشکر اف + منع دنانیر و دراهم زصرف + گر بشکل جمع شود
منصرف کن + گوش نبود شنوده باین حرف کن + هست مبرد که نزد سیبویه + گرچه نحوی است
هر چه بگوید بزخمش بشوی + ریش بجنبانی و در گوش شوی + در لایلزمه نحو اخفش و لازم

سے نمی آید مبرد را مانند اخشه بخاء و شین معجمتین که امر حاضر ناقص یائی ست از باب علم
و آخر او هاء سکت مزید واقع شده لزوم بالضم پیوسته بودن بخبری از باب علم حاصل آنست
که بر مبرد بحث باز دیا. ها و را خشه نمیتوان کرد فانها حرف معنی کالتنوین و باء الجر و لامه پس
بدرستیکه ها حرف معنی ست یعنی حرفیست که بر وقف دلالت میکند همچو تنوین و باء جر و لام که
بر تنکیر و تعدیه و امثال آن دلالت میکند پس نمی باشد از حروف زائده و انما یلزمه نحو امهات
و جز این نیست که لازم می آید مبرد را بحث مانند امهات در امات بضم همزه و تشدید میم که بمعنی
مادران ست و گاهی امهات مر دمان را گویند و امات چهارپایان را و نحو امتی خندف و الیاس ابی
و لازم مے آید بر مبرد مانند این مصراع امتی بضم همزه و تشدید میم و تاء فوقانی مادر مضاف
بطرف یای متکلم خندف بکسر خاء معجمه و سکون نون و کسر دال مهمله و فا نام زن الیاس و او را
لیلی هم میگفتند الیاس بالکسر و یاء تحتانی و همزه اش قطع ست و برای ضرورت شعر افتاده الی
بالفتح و تخفیف باء موحده یعنی مادر من خندف ست و الیاس پدر من در فخریه است چنانکه
این بیت شعر مرا مادر من که طرطوس خواند بروسی زبان بس صفیه همی خواند و ام فعل و ام بضم
همزه و تشدید میم وزنش فعل ست بضم فا و سکون عین بمعنی مادر و اصل بتی بدلیل الا امهة بدلیل
آنکه مصدر او بر وزن اموته بضمتین زیراکه امهة فعلیه است بزیادت ها و اجیب بجواز اصالتها
بدلیل تامهت و جواب داده شده است از طرف مبرد بجواز اصالتها بدلیل تامهت که متکلم از
ماضی تفعیل ست بمعنی اتخذت اما یعنی گرفتم مادر را پس این قول دلالت میکند بر اصالت ها با
بجیم و باء موحده ماضی مجهول باب افعال و اجوبت واوی اصلش اجوب بکسره واو بما قبل داده
و بیا بدل کردند اجابة بالکسر جواب دادن و قبول کردن فیکون امهة فعلة کابهة پس میباشد
امهة وزنش فعلة بضم فا و تشدید میم و فتح عین همچو ابهة که بباء موحده بمعنی بزرگی و عظمت است
ثم حذفت الهاء پس تر حذف کرده شد ها و تا نیز پس وزن ام فع باشد و امومة نحو عتة او هما اصلان
یا هر دو یعنی ها و همزه که اصلی اند پس ام فعل ست و امهة فعلة که دمث و دمثر همچو دمث بفتح دال
مهمله و کسر میم و ثاء مثلثه جائی نرم ریگ ناک و دمثر بکسر دال مهمله و میم و سکون ثاء مثلثه و راء
مهمله بمعنے دشت و ممکن نیست که را زائد باشد زیراکه از حروف زائدم نیست و ثره و ثرثار و همچو
ثرة بفتح ثاء مثلثه و تشدید راء مهمله چشمه بسیار آب و ابریست که مے آید از طرف قبله اهل عراق
و ثرثار بفتح دو ثاء مثلثه و دو راء مهمله مرد بسیار گوے و همزه درا سے و ممکن نیست زیادت تا ء دوم

از برای فصل ولو بولو و همچنین لولو بضم هر دو لام و سکون همزه اول که مراد این است و ممکن نیست
که همزه دوم او زائد باشد از جهت قلت باب سلس مراد از باب سلس آنست که مقابله فا و لام
از یک جنس باشد این نهایت قلت دارد مثل سلس وقلق وغیره وان بالفتح گوارا است ولآل
ومانند لآل بالفتح تا م و تشدید و مده همزه که تابع لولوست نیست از لولو رباعی بواسطه آنکه فعال
دال بر نسبت از ثلاثی می آید از رباعی چنانکه از قاعده ایشان معلوم شده است ویلزمه
ایضا نحو اهراق اهراقة ولازم می آید هر دو را مانند اهراق براء مهمله وقاف در راق بزیادت ها
است همچو بصاد مهمله وباء موحده یعنی ریخت واصل اراق اریق بریق واصلش یاریق و
در وی لغت دیگریست وآن اهرق الماء یهریقه اهرافا است بر وزن افعل یفعل افعالا گفته است
سیبویه که بدل کردند همزه را بها پس لازم شد چنانکه از نفس کلمه است وبعد از آن که عین را
حذف کردند الف برای داخل کردند ساختند ها را عوض از حذف عین زیرا که اصل اهراق اریق
ست وابو الحسن یقول هجرع للطویل من الجرع للمکان السهل وابو الحسن اخفش گفته است هجرع
بکسر ها و سکون جیم وفتح را وعین مهملتین که مرد دراز را گویند مشتق ست از جرع بفتحتین که زمین
هموار وجای نرم ست و ها زائد ست وجوابش آنست که اشتقاق بعید ست از برای عدم مناسبت
میان دراز و مکان سهل وهبلع للاکول من البلع وگفته است ابو الحسن اخفش هبلع بها وباء موحده
وعین مهمله بر وزن هجرع مرد خورنده که مشتق ست از بلع بالفتح باء موحده و سکون لام و عین
مهمله که فرو بردن ست اکول بفتح اول وضم دوم صفت مشبهه است از اکل بالفتح که خوردن است
وبلاع بالفتح وتشدید لام مبالغه بالع ست ودر عرف بلعیدن عبارت ست از فرو بردن چیزی
بغیر خاویدن نیست بسیار اعمی کشید آخر مهمه حضرت قاضی [illegible] زیرا که غوره باغ طمع کند ست
وجوابش [illegible] ها در هبلع زائد باشد اگر چه [illegible] باشد در خولف وخلاف کرده شده در هبلع نیز اگر چه
[illegible] تر ست از آنکه در هجرع گفته زیرا که اشتقاق افصح نیست پس مبنا باشد دلیل بر زیادتها
وقال الخلیل سرکوله للعظیمة مفعوله لانها تشکل فی مشیها وگفته است خلیل ابن احمد سرکوله
بکسر ها و سکون را مهمله وفتح کاف و سکون واو که میگویند مرد فربه و در جنبش گرفت اندام لرزان سرین
را و زنش مفعوله است بزیادت ها زیرا که در رفتن [illegible] گویا نسبت که میزند در راه رفتن خود
ضعیفه بفتح ضاد وسکون خاء معجمتین وفتح آن [illegible] شرکل بفتح ها و را مهمله مضارع مونث از شکل بالفتح
که یک پای [illegible] گردان ست از باب نصر مشی بفتح میم و سکون شین معجمه وآن رفتن ست پس حکم

کرده است بزیادت با و خولف دخلاف کرده شده است درین اند برای عدم وضوح اشتقاق
فان تعدد الغالب مع ثلثة اصول حکم بالزیادة فیهما او فیها پس اگر متعدد باشد حرف غالب کثیر زائد میان
متعدده با سه حرف اصلی حکم کرده شود بزیادت از زیادت متعدد اگر متعدد سه حرف باشند
یا در دو متعدد مانند اهجری که در وی همزه و یا و الف زائد است و آن عادت است زیرا که صاحب عادت
هجرت میکند بسوی عادت فی المثنوی **بیت** هر چه بر مردم بلا و شدت است * این یقین دان
کز خلاف عادت است * تعدد بعین و دالین مهملات ماضی معلوم باب تفعیل مضاعف تعدد شمرده
کحنبطی همچو حنبطی بفتحتین حاء مهمله و باء موحده و سکون نون و طاء مهمله و الف که در وی نون و الف
زائد است خورد شکم و گذشت فان تعین احدهما حج بخر و جها پس اگر معین شود از دو زائد از سر دو
جهت بودن حروف اصلی کلمه دو تا لفظ ترجیح داده شود دو زائد از هر دو بخارج شدن کلمه از حروف اصلی بر تقدیر گرفتن
آن زائد متعین اصلی خلاصه مطالب که در حنبطی دو حرف زائد شده اند و یکی معین شده است بواسطه زائد بودن زیرا که اگر
حروف زائد نباشد کلمه از وزن مشهور بر می آید پس بودن او بر تقدیر زیادت این حرف بر وزن مشهور مرجح است
زیادت این را بزیادت حرف دیگر کمیم مریم و مدین همچو میم مریم بفتح میم و سکون راء مهمله و فتح
یاء تحتانی که نام مادر عیسی علیه السلام است و او شوهر نداشت و جبرئیل علیه السلام در صورت
جوان مرد آنجا که غسل میکرد ظاهر شد و در آستین یا گریبان او دمید داخل رحم حامله شد و عیسی
پیغمبر علیه السلام در ایام طفولیت بشرف رسالت مشرف گشته انجیل از بر میخواند و او را نصاری
ابن الله گفتند چنانچه یهود عزیر پیغمبر را پسر خدا گفتند خدای برحق تعالی الله عما یقولون علوا کبیرا
مدین بفتح میم و سکون دال مهمله و فتح یاء تحتانی که نام دهی است که در آن حضرت شعیب می بود
پس درین دو لفظ حکم میکنی بزیادت میم نه یا از جهت عدم فعیل و وجود مفعل در کلام ایشان مریم
غیر منصرف است بواسطه علمیة و تانیث معنوی و مدین از جهت علمیة و تانیث باعتبار قریه
و همزة ایدع و همچو همزه ایدع بفتح همزه و سکون یاء تحتانی و فتح دال و عین مهملتین که زعفران است
بیت به یار چهره نمودم که روی زردم بین * بدید و خنده زنان گفت زعفران نیست *
نه یا و او از برای وجود افعل همچو افکل و اعور که بعین و راء مهملتین یک چشم را گویند و عدم فعیل
و فیه نظر بواسطه وجود صیقل که بصاد مهمله و قاف صفت است بمعنی زداینده زنگ آئینه زدودن نیز
بمجاز گویند چنانچه کارد را قاطع و از اینجهت صیقل کننده را صیقلی خوانند و صیاقلة باید که جمع صیقلی باشد
و صیقل و همچنین سدر بباء موحده و دال و راء مهملتین که خرمنگاه است و یاء تیحان و همچو یاء تیحان

بفتحتین تای فوقانی و یای تحتانی مشدد و جیم بمعنی شخصی که هنوز کار بار نشده نه تای فوقانی در آخر وزن شد
فیعلان مثل قیقبان بدو قاف و بای موحده که درختی ست که از چوب او زین سازند و ابن درید
گوید او را در فارسی آزاد درخت خوانند **بیت** لاله آزاد دیدها باشند گلستان بودن + برو ای
سرو که این خانه ببالای تو نیست + و تای عفریت و نحو تای فوقانی عفریت بکسر عین مهمله و سکون
فای معجمه و کسر راء و سکون یای تحتانی طائریست و نام شهریست نه واو او بواسطه وجود فعلیت مانند
عفریت که بعین و رای مهملتین و فای دیو خبیث ... اگر گویند مشتق از عفر که بالفتح در خاک آلوده
کردن و در خاک غلطیدن ست و عدم فعویل در جائز نیست که واو و تا هر دو زائد باشند زیرا که اسم
متمکن بر دو حرف اصلی بنا نباشد و جائز نیست که هر دو اصلی باشند مانند بهلیل زیرا که هرگاه واو
با سه حرف اصلی باشد پیوسته زائد باشد مگر آنکه در اول واقع شود و طای قطوطی و نحو طای دوم
قطوطی بفتحتین قاف و طای مهمله و الف که خرامنده و بناز رونده است قطو بالفتح نزدیک شدن قدم است
و لام اولولی و نحو لام دوم اولولی بکسر همزه و سکون دال مهمله و فتح لام و سکون واو بمعنی معلوم
از باب افعیعال و ناقص از اولیلا که پنهان رفتن ست دون الفهما نه زائده است الف در دو
کز قطوطی و اولولی ست بعدم فعولی و افعولی از جهت عدم فعولی و افعولی در کلام ایشان و وجود فعوعل
مثل عثوثل بعین مهمله و دو ثای مثلثه بمعنی مرد سست و فرومایه و وجود افعوعل مانند اعشوشب بعین مهمله
و دو شین معجمه و بای موحده گیاه ناک شدن زمین که ماخوذ است از عشب بالضم و آن گیاه تر ست
و واو حولایا دون یای او و نحو واو حولایا بفتح حای مهمله و سکون واو و نام موضعی ست نه یای او از بهر وجود
فوعالا نحو ردعالا بفتح زای معجمه و عین مهمله که نشاط و شادیست و عدم فعلایا و اول یهیر و التضعیف
دون الثانیه و نحو یای اول یهیر همراه حرف مضاعف نه یای دوم و آن بفتح یای تحتانی و سکون ها
و فتح یای تحتانی و رای مهمله مشدده صمغ طلح بفتح طای مهمله و سکون لام و حای مهمله است و آن درختی ست
بزرگ خاردار در ریگستان و سراب را که نمایش آبست نیز یهیر گویند زیرا که تفعیل اقرب است از یفعیل
و همزه اردنان دون واوه و ان لم یات الا انجبان و نحو همزه اردنان بکسر همزه و فتح آن و سکون
رای مهمله و فتح واو و نون که رنگ سخت ست نه واو از جهت عدم فعولان نه افعلان و اگرچه نیامده است
مگر انجبان بنون و بای موحده و جیم که خمیر پاک و صاف ست و در صراح خمیر ناشسته **شعر**
کسی را که باد خمیریست خام + همه کس دهد نان پخته بوام + و در کنز اللغت ست انجبان
خمیر رسیده در بر آمده و جوهری گفته است که این کلمه در تصحیف ... معجمه است الا از انی بعید

والی الغوث بجیم مسموع ست فان خرج عنها رجح بالاکثر یعنی هرگاه فارغ شد مصنف از قسم اول و آن خروج
کلمه است از اصول بر طریق بودن یکی از دو حرف اصلی بجهت دیگر شروع کرد در قسم ثانی و آن عبارت
ست از انکه برآید کلمه از اصول بر هر دو طریق یعنی پس اگر برآید دو حرف از اصول ایشان بتقدیر
اصالت هر واحد و زیاده دیگر ترجیح داده شود وزن باکثر دو حرف در کلام ملخص سخن آنست که اگر
بتقدیر زیادت هر دو لفظ از اوزان اصول برآید درینوقت قائل باید شد بزیادت حرفی که اغلب
و اکثر زائد میباشد کالتضعیف فی تئفان همچو تضعیف در تئفان بفتح تاء فوقانی و کسر باء مشدد و فا
که بمعنی اول و نخستین ست زیرا که فعلان و تفعلان موجود نیست در ابنیه ایشان اما زیادت تضعیف
اکثر و بیشتر ست پس وزنش فعلان ست والواو فی کوألل و همچو واو در کوألل بفتحتین کاف و واو و سکون
همزه و فتح لام و آن قصیر و کوتاه است زیرا که فوعلل و فعالل غیر موجود ست اما زیادت واو اکثر ست
از زیادت همزه پس وزنش فوعلل باشد ملحق بسفرجل و در بعضی از نسخ و واو کوألل واقع شده
و نون حنطأو و واو یا و همچو نون حنطأو و واو حنطأو بکسر حاء مهمله و سکون نون و فتح طاء مهمله و همزه
و واو مذکور شده بواسطه آنکه در سابق دانسته شد که نون حنطأو زائد ست پس اگر همزه نیز زائد گرفته
شود و واو را باشد وزن او فنعال یافته نشده و اگر همزه را اصلی ساخته و واو زائد باشد وزن او
فنعلو یافته نشده ولیکن زیادت واو اکثر ست پس وزنش فنعلو بود فان لم یخرج فیهما رجح
بالاظهار الشاذ پس اگر نه برآید کلمه هر دو حرف از اصول ترجیح داده شود باظهار کردن شاذ بدانکه این قسم
ثالث ست و این قسم آنست که نه برآید لفظ از اصول بر تقدیر زیادت هر کدام که فرض کرده شود زائد
پس درین هنگام اینجا اظهار شاذ ست یا نیست در یکی از دو یا در هر دو پس اگر ثابت شود
در یکی بعضی قائل اند باظهار شاذ و جمعی بشبهه اشتقاق یعنی پس اگر خارج نشود کلمه از ابنیه ایشان در هر
تقدیر نزد یک گروهی آنست که ترجیح داده شود وزن باظهار شاذ وقیل بشبهة الاشتقاق و گفته شده بشبهه
اشتقاق شبهه بضم شین معجمه و سکون باء موحده پوشیده شدن چیزی و من ثم اختلف
فی یأجج و مأجج و از اینجا که اختلاف کرده اند در سبب ترجیح وزن اختلاف کرده شده است
در یأجج بفتح یاء تحتانی و سکون همزه و فتح جیم که قبیله ایست و در مأجج بفتح میم و سکون همزه و فتح جیم
اول که نام جای ست پس کسیکه ترجیح داده است باظهار شاذ تا لازم نیاید فرق قاعده معلوم
که ادغام ست نزد اجتماع دو حرف متجانس گفته است که وزن هر دو فعلل ست و جیم دوم برای
الحاق بجعفر ست و کسیکه ترجیح داده است بشبهه اشتقاق تا لازم نیاید بنا آنکه در کلام ایشان

یافته نشده گفته است که وزن سر دنفیش مفعل است که غیر منصرف اند از بهر آنکه یافته است و لغت
حسب النار توج اجیجا ای تلهب یعنی افروخت آتشش و یافته نشده است یاجج و یاج و فیه نظر بواسطه
تعذر اطلاع بر هر چیزیکه در کلام ایشان واقع شده است اجیج بر وزن کریم زبانه زدن آتش از باب نصر
و مهموز الفا و مضاعف بیت بسکه از شرم گنه غرم در اعضا آتش است * چون شرر هرگه
پرد رنگم سراپا آتش است * و معنی شبه اشتقاق آنست که موافق شود بنا بر لفظ بناء کلام ایشان از
در حروف اصلی و موافقت در معنی اصلی معلوم نباشد پس اخذ باظهار شاذ انسب و اصوب است
و اظهار شاذ مثل عدم ادغام است جائیکه قیاس ادغام باشد و نحو محبب یقوی الضعیف محبب
بالفتح میم و سکون حاء مهمله و باء موحده نام مردیست یقوی مضارع معلوم غائب از تقویه که زور
آوردن است و ضمیر در و فاعل است و ضعیف مفعولش یعنی و مانند محبب قوت بدهد ضعیف را که
شبه اشتقاق است از جهت اتفاق ایشان بدانکه وزنش مفعل است و اگر ترجیح داده شود باظهار
شاذ وزنش فعلل باشد نه مفعل و اجیب بوضوح اشتقاقه و جواب داده شد باظهار شاذ بواضح
شدن اشتقاق محبب علم است و در اعلام احتیاج چیزها میشود که در غیر اعلام نمیشود فان
ثبتت فیهما فبالاظهار اتفاقا پس اگر ثابت شود شبه اشتقاق در هر دو تقدیر پس ترجیح داده شود
وزن باظهار شاذ باتفاق ثبتت مؤنث غائبه واحد کدال مهدد هیچو دال مهمله دوم مهدد که بفتح میم و سکون ها
و فتح دال نام زنی و غیر منصرف برای تانیث و علمیه پس اگر دالش زائد بوده باشد از مهد بفتح
که گهواره گستردن است و اگر میمش زائد بوده باشد از هد بالفتح و تشدید دال که شکستن و ویران
کردن است بیت گه شکست از توبه گاه از خم گاه از پیمانه بود * طرفه شکیل شکستنی امروز در میخانه بود
پس معین شد ترجیح باظهار شاذ وزنش فعلل است پس میگوئیم که دال دوم زائد است اگر زائد نباشد
ادغام واجب شود ایضاحش آنست که در هر لفظی که در اشتقاق ثابت شود ترجیح احد الاشتقاقین
در آن باظهار شاذ نباشد یعنی در اشتقاقی که شد و لازم نیاید بهتر است در راجح و در اشتقاقیکه
شد و لازم آید مرجوح است و غیر مقبول مثل مهدد که اگر مشتق از مهد باشد دال او زائده باشد
برای الحاق بجعفر و اگر زائده باشد لازم آید که دال مهدد مدغم باشد و اگر ادغام نکنیم قائل باید شد
باآنکه شاذ است فان لم یکن اظهار فبشبهة الاشتقاق پس اگر نباشد اظهار شاذ و بعد از آن
یا آنست که ثابت است شبه اشتقاق در یکی یا در هر دو یا هیچکدام ثابت نیست پس اگر ثابت
نشود در یکی فقط پس شبه اشتقاق مرجح است اگر معارض نیست شبه اشتقاق را غلبت الوزن فیه

در دیگر کمیم موظب همچو میم موظب بفتح میم و سکون واو و فتح طای معجمه و بای موحده پس اگر بگردانی
او را مفعل باشد از واو و ظا و با و آن نباید مستعمل مثل وظب علی الشیء ای قام یعنی
پیوستگی کرد و اگر بگردانی او را فوعل باشد از مظیب و آن غیر مستعمل ست پس حکم کرده شد
بزیادت میم موظب غیر منصرف زیرا که علم بقعه است بقعه بضم بای موحده و سکون قاف و عین مهمله زمین
که محدود و جدا باشد از زمین و دیگر معلی بفتح میم و سکون عین مهمله و فتح لام اگر بگردانی
میم او را زائد باشد از عین و لام و واو و آن مستعمل ست مثل علوت الشیء علوا یعنی بلند شد
چیز را بلند شدنی و اگر الف او را از اثناء گردانی باشد از میم و عین و لام و آن غیر مستعمل ست و نیز
زیرا که میگویند معلت الشیء ای اخذته بسرعة یعنی گرفتم چیز را بشتاب و در ایراد دو مثال
اشارت ست بسوی آنکه وقتیکه معارض نباشد شبهه اشتقاق را اغلب الوزنین ترجیح داده شود
شبهه اشتقاق اهم از آنکه معارض قیس الوزنین باشد چنانکه در موظب یا نباشد چنانکه
در معلی چه موظب مفعل ست و معلی مفعل و فی تقدیم اغلبهما علیها نظر و در مقدم کردن اغلب الوزنین
بر شبهه اشتقاق وقتیکه معارض شود شبهه اشتقاق را غلبه الوزنین در دیگر بحث ست و وجه
تقدیم شبهه اشتقاق ست از برای جواز آنکه باشد رد لفظ بسوی اغلب الوزنین رد بسوی
ترکیب مستعمل و باشد و در بسوی غیر اغلب الوزنین بشبهه اشتقاق رد بسوی ترکیب مستعمل و رد بسوی
ترکیب مستعمل بهتر ست تقدیم بقاف و دال مهمله پیش کردن تفعیل ست و صحیح و لذلک قیل رمان
فعال لغلبتها فی نحوه و از برای آنکه ترجیح میدهد اغلب الوزنین بر شبهه اشتقاق گفته شده است
که میزان رمان که بضم رای مهمله و تشدید میم انارست فعال ست از رمن و اگرچه رمن غیر مستعمل ست نه فعلان
از جهت غلبه حرف تضعیف از جهت غلبه وزن فعال در بناها رمان از اسمای نباتات مانند
تفاح بضم تای فوقانی و تشدید فا و حای مهمله بمعنی سیب و همچو کرات بضم کاف و تشدید رای مهمله
تای مثلثه گیاهی ست که آنرا در چوبه گویند و در قلیه کنند و گندنا بیت فرسوده دل از مزاج
جهان را بنا خوشی ❊ آلوده دل از دهان شب او بگندنا ✦ و بعد دل اصح وزن او فعلان ست
از برای کثرت مشتقات از رحم نه از رمن و از اینجاست رمت الشیء اذا اصلحته اصلاح بصلاح
آوردن و صلاح بالفتح نیکی ضد فساد بالفتح و نزدیک خلیل و سیبویه رمان فعلان ست پس
گویا که همین مختارست نزدیک مصنف و لهذا گفت قیل رمان فعال و نه گفت کان رمان فعالا
فان ثبتت فیهما رجح باغلب الوزنین پس اگر ثابت شود شبهه اشتقاق در هر دو تقدیر ترجیح

داده شود بقیاس تر بودن هر دو یعنی از هر دو وزن هر کدام که اقیس باشد ترجیح دارد و اقیس
بقاف و یاء تحتانی و سین مهمله اسم تفضیل مانند اغلب و اکثر و من ثم اختلف فی مورق و از اینجاکه
مذکور شد اختلاف کرده شده است در مورق بفتح میم و سکون واو و فتح راء مهمله و قاف و آن نام
مردیست پس اگر بگردانی میم او را زائد پس وزنش مفعل ست از ورق بالفتح که برگ از درخت
چیدن ست و اگر بگردانی واو را زائد پس وزن او فوعل ست از مرق بالفتح که شوربا در دیگ
کردن ست و هر دو اشتقاق ممکن اند پس رجحان پیش بعضی اغلب دو وزن راست و آن مفعل ست
که اکثر ست در لغت عرب از فوعل و رجحان پیش جمیع اقیس دو وزن ست و اقیس درینجا فوعل ست
زیرا که قیاس لفظیکه مثل او ست و در اول او میم زائد میباشد آنست که عین الفعلش مکسور باشد
مانند موعد و موجل از وعده که بالفتح [illegible] ست و از وجل بفتحتین که ترسیدن ست
پس اگر میم مورق زائد بود قیاس آنست که [illegible] او مکسور بود و از برای خروج وزنین اینجا قیاس
مختلف فیه است دون حومان و اختلاف کرده نشده است در حومان بفتح حاء مهمله و سکون
واو که واحد او حومانه است و جمعش حوامین و آن جاهای درشت ست زیرا که وزنش فعلان ست
از حوم بالفتح که گرداگرد دست و بمعنی معظم و بزرگ نه فوعال از حمن و ازینجاست حمنه بفتحتین نام
زنی و حمامه کنیه از جهت غلبه فعلان با آنکه معارض نیست او را اقیس دو وزن فان ندر احتملها
پس اگر نادر باشند هر دو وزن با شبه اشتقاق از هر دو طرف احتمال دارد لفظ هر دو را اندر تثنیه
ماضی معلوم مذکر غائب کارجوان همچو ارجوان بضم همزه و سکون راء مهمله و ضم جیم و آن رنگی ست
سخت سرخ یا معرب ارغوان ست و آن نام گلی ست که رنگش سرخ باشد بیت بر برگ گل
زخون شقایق نوشته اند * کانکس که پخته شد میی چون ارغوان گرفت * زیرا که احتمال دارد که
ارجوان افعلان باشد مانند افعوان از رجا یرجو رجاء و رجا بفتح راء مهمله یا رج اذا فاح یعنی
بوی خوش او پراگنده شد مثل عنفوان و شراح ست ارج و اریج دمیدن بوی خوش از باب
علم و صحیح فان فقدت شبهة الاشتقاق فیهما فبالاغلب پس اگر گم کرده شود شبه اشتقاق
در هر دو تقدیر یعنی هر کدام را اصلی بدانند و غرض توانیم کرد پس باغلبیه دو وزن ترجیح داده میشود
کهمزة افعی همچو همزه افعی و همزه اوتکلان بفتح همزه و سکون واو و تاء فوقانی که اسم موضعیست
یا بمعنی بصیره الف در اول و واو در ثانی زیرا که افعل بیشتر ست از فعلی اگرچه موجود نیست
فعی و شاید افع و افعلان مثل اردنان اکثر ست از فوعلان مثل حوثلان بحاء مهمله و ثاء مثلثه

باتاء فوقانی وآن نام شهریست بیت تا هم این هفته شد از شهر تجشم سالست * حال هجران تو دانی
که چه مشکل حالست * و همیم امعة همچو منیم امعة بکسر همزه و تشدید نون و فتح میم و عین مهمله و آن شخصیست
که بسبب ضعف رای با هرکس باشد نه همزه او فعلة است مانند وغنه بدال مهمله و نون بمعنی قصیر
نه افعلة مثل النفحة از نفحه اگرچه امع و معع موجود نیست و این سخن در انوقت ست که هر دو وزن
غالب باشد و شبه اشتقاق در هر دو متصور بود قان ندر احتملها پس اگر نادر باشد هر دو
وزن احتمال دارد لفظ هر دو را کاسطوانة همچو اسطوانه بضم همزه و سکون سین و ضم طاء مهملتین
وآن ستون بست و اساطین جمع ان ثبتت افعوالة اگر ثابت باشد افعوالة بضم همزه
و عین در کلام احتمال دارد که یک وزن افعواله باشد و دیگر فعلوانة از جهت ندر هر دو
عدم ترکیب از سطن و سطنة ثبتت مؤنث غائبه واحده ماضی معلوم و الا ففعلوانة و اگر
ثابت نشود افعواله پس وزن او فعلوانة است ولیس لا افعلانة نه وزن است او افعلانه لمجی اساطین
برای آمدن جمع اسطوانه اساطین پس معلوم شد که وزنش افعلانه نیست بواسطه آنکه اگر وزنش
افعلانه میبود لام الفعل او را در جمع حذف نمیکردند درین لفظ حذف کرده اند زیرا که یا در
اساطین قطعا زائدست و بدل واو نیست زیرا که واقع نمیشود بعد الف جمع سه حرف بغیر
تاء تانیث مگر آنکه اوسط حرف مد زائد باشد مثل مصابیح و اگر اسطوانه افعلانه باشد جمع او
می باید که اساط بود بکسر همزه در اول و فتح آن در ثانی همچو جمع اقحوان بضم همزه و حاء مهمله که
نام گلی ست و او را بابونه گویند اقاح و افاحی الامالة ان تنحی بالفتحة نحو الکسرة اماله بالکسر
مصدر افعال ست و آن میل دادن ست میگوئی املت الشئ امالة وقتیکه بری چیز را
بسوی غیر جهتی که در وست و در اصطلاح آنست که میل دهی فتحه را طرف کسره باین طرز که با فتحه
آواز کسره باشد پس میان فتحه و کسره ملفوظ گردد و این تعریف بهترست از تعریف قوم که ان تنحی بالالف
نحو الیاء یعنی ازاله آنست که میل دهی الف را طرف یاء از ین تعریف که آن تنحی بالفتحة والالف
نحو الکسرة والیاء اماله آنست که میل دهی فتحه و الف را بطرف کسره و یا زیرا که فتحه گاهی تنها
اماله کرده میشود مثل الصغر من الکبر و مذکور شود بدانکه جمیع عرب اماله نمیکنند بواسطه آنکه اهل حجاز
قائل اماله نیستند و احرص ناس بر اماله بنی تمیم اند انحاء بنون و حاء مهمله یکطرف بردن مصدر
باب افعال ناقص واوی نحو بفتح نون و سکون حاء مهمله سوی و راه شعر راست
عشق که کس را کناره نیست * آنجا جز آنکه جان بسپارند چاره نیست * و سببها قصد

المناسبة لکسرة او یاء وسبب امالہ قصد مناسبۃ است مرکسرہ را یا یا را مناسبۃ با یکدیگر ماندن وشبیہ بیکدیگر بودن او لکون الالف منقلبۃ عن مکسورة یا از جہت بودن الف بدل از حرف مکسور او یاء یا بدل از یا او صائرة یاء مفتوحۃ یا کرد ند سبب الف بدل از یاء مفتوحہ صائرة بصاد و راء مہملتین وکسرہ ہمزہ اسم فاعل مؤنث صیرورة بالفتح او للفواصل یا از جہت رعایت فواصل بفتح فا وکسر صاد مہملہ کہ رؤس الآی ست وندکور شد او لامالۃ قبلہا علی وجہ یا از برای امالہ کہ پیش آن حرف ست بریک وجہ وجہ نیست متفق علیہا پس ہمگی اسباب اما کہ ہفت باشد فالکسرة قبل الالف پس کسرہ کہ اول اسباب جواز امالہ ست پیش الف ست فی نحو عماد وشملال در مانند عماد بکسر عین ودال مہملتین کہ بناہای بلند وستونہاست جمع عمادہ ست درین لفظ میان کسرہ والف فاصل حرف واحد ست وشملال بکسر شین معجمہ وسکون میم کہ ناقۂ سبک رو ست درین لفظ میان کسرہ والف فاصل دو حرف اند اولی ساکن ودوم متحرک ونحو درہمان سوغہ خفاء الہاء مع شذوذہ جواب سوال مقدر ست وتقریرش آنست کہ شما گفتید امالہ در کسرہ کہ قبل الف میباشد وقتی جائز ست کہ فاصل در کسرہ والف یکحرف یا دو حرف بود کہ یکی ساکن باشد ودیگری متحرک در درہمان با آنکہ سہ حرف درمیان کسرہ والف واقع شدہ امالہ کردند تقریر جواب آنست کہ مانند درہمان را کہ بکسر دال وسکون راء مہملتین وفتح ہا تثنیہ درہم ست وہمچنین ہمچو ان نیز عہا را یعنی میخواہد کہ بکشد او را با آنکہ دو حرف متحرک درمیان کسرہ والف واقع شدہ امالہ کردند نزع بفتح نون وسکون زاء معجمہ وعین مہملہ کشیدن از باب ضرب ست ویرید از ارادہ کہ خواستن ست واو ونیز ع مضارع غائب اندر رواداشتہ اند اورا اینسان شدن با شاذ بودن او وند رد رودادو درکلام یعنی در درہمان ویریدان ینزعہا با بوسط سہ حرف در اول ودو حرف متحرک در دوم امالہ از بہر آن جائز ست کہ ہا درآنہا اعتبار ندارد بنابر آنکہ حرفی ست کہ مخفی میباشد پس اینہا از قبیل عماد وشملال باشند تسویغ بسین مہملہ وغین معجمہ روا داشتن وروان کردن عطار او ضمیر مفعول متصل سوغہ راجع بسوی نحو وبعدہا وکسرہ پس الف ست فی نحو عالم در مانند عالم بعین مہملہ وکسر لام کہ دانندہ است درین لفظ میان کسرہ والف فاصل نیست وکسر اصلی ست ونحو من کلام قلیل وما نحن من کلام بامالہ کم ست لعروضہا از جہت عارض بودن کسرہ میم کلام زیرا کہ بحرف جر کہ من ست بہم رسیدہ وحرف آخر محل تغیر میباشد بخلاف من دار للراء بخلاف من دار کہ کسرہ را

اگرچه بعد الف عارضی ست و از من جاره ناشی شده امّا اماله او از برای را جائز ست زیراکه را
حرف مکرر ست پس گویا اینجا دو کسره است و اختیار کردند کسره قبل الف با فاصله و اختیار
نکردند کسره بعد الف با فاصله از بهر آنکه فرو آمدن بعد بالا رفتن آسان ترست از عکس آن پس مقدر بها اصلی کما فوقها
علی الافصح و نیست کسره مقدر اصلی همچو کسره ملفوظ اصلی بر افصح گویا در جواد همچو جاد بجیم و دال مهمله مشدده اسم فاعل
از جاده بالفتح و تشدید دوم بریدن و کوشش کردن اصلش جادد و جواد بفتح جیم و تشدید دال مهمله جمع جاده
بتشدید دال که راه بزرگ و شارع عام ست اصلش جوادد چون درین دو کلمه ادغام دال
اول در دال دوم التزام کرده اند کسره از بهر لزوم و سکون کالعدم شد و نزدیک بعضی
که مقدر اصلی کالملفوظ ست پس مانند جاد و جواد را اماله میکنند مقدر بقاف و دال و رای
مهملتین اسم مفعول تقدیر ست و آن اندازه کردن ست و در عرف اهل عرب بمعنی پوشیدن
و پنهان آوردن ست ملفوظ بفا و ظای معجمه خوانده شده بخلاف سکون الوقف بخلاف سکون
وقف که او مانع اماله نیست همچو وقف بر دراع و ماش زیراکه کسره اینجا معتبر ست بر مذهب
اکثر از جهت عروض سکون ولا تؤثر الکسرة فی المنقلبة عن واو واثر ندارد کسره در الفی
که بدل ست از واو عموم اثر آنکه باشد کسره قبل الف یا بعد الف تؤثر بثای مثلثه و رای مهمله مضارع
معلوم ست غائبه از باب تفعیل و مهموز الفا نحو من بابه و ماله مانند من بابه و ماله از بهر آنکه
الف در هر دو بدل واو ست بدلیل جمع ایشان بر ابواب و اموال اسم کسره با و لام باب
و مال تاثیر ندارد نزدیک اکثر و گفته است سیبویه اماله من ماله یا ماله و گفته که این ضعیف
ست از برای عروض کسره باب و مال خواسته تا ثر بثای مثلثه و رای مهمله نشان گذاشتن
شعر نخست از دهان دوست نشانم نمیدهد + دولت خبر ز راز نهانم نمیدهد + والکبا اذ
و کبا بکسر کاف و بای موحده و الف مقصوره شاذ ست و ان کناسه است بضم کاف و نون و
سین مهمله آنچه از جاروب کردن جمع شود و در فارسی خاکروبه گویند یعنی اماله کبا با آنکه الف او بدل واو
ست از بهر قول ایشان کبوت البیت یعنی روفتم خانه را شاذ ست شعر ز مژگان
روفتم خاک درش اما پشیمانم + مبادا در رهش افتاده باشد خار مژگانم + کالعشی والمکا
همچو عشی و مکا که این هر دو نیز شاذ اند از جهت آنکه ما قبل الف درینها مکسور نیست و از بهر آنکه
الف ایشان بدل واو ست بدلیل قول ایشان عشوا بفتح عین مهمله و شین معجمه و الف
مقصوره شب کوری و روز کوری و باب ثه ماله والحجاج والناس بغیر سبب و باب مال

و حجاج و ناس وقتیکه ایشان مرفوع باشند اما ایشان بغیر سبب است زیرا که نیست کسره و نه سبب دیگر
اما الیس اماله ایشان شاذ ست حجاج بفتح حاء مهمله بسیار حجت آرنده و لقب ظالم که آنرا ابن یوسف
گویند فی المثنوی شعر از دل یک لقمه کردن گنج را ٭ سهل باشد خونخواری حجاج را ٭ و بالضم حج
کنندگان جمع حاج ناس بنون و سین مهمله مردم و اما الربوا فلاجل الراء و اما ربوا بکسر
راء مهمله و باء موحده و الف مکتوب بصورت واو و الف بعد او اماله اش از برای راست و شاذ نیست
با آنکه کسره در ما قبل الف منقلب از واو ست زیرا که مشتق ست از ربا الشیء بربوا اذا زاد و ربوا بالکسر
زیاده شدن و نشو و نما کردن و زیاده گرفتن در وام و بیع و ربا و ربی بالف و یا نیز مکتوب می شود
اجل بفتح همزه و سکون جیم از بهر و الیاء اثنا تو شر قبلها ای یاکس سبب دوم جواز اماله است جز این نیست
که راء مسبوق به یا الف نه بعد الف و قبل الف نیز اثر میکند مطلقا یعنی هر گاه که باشد فی نحو سیال
و شیبان و مانند سیال بفتح سین مهمله و یاء تحتانی که درختی ست خاردار و گیاهی ست که خار سفید دارد
و شیران او را از شیر سفید از آن بر آید و شیبان بفتح شین معجمه و سکون یاء تحتانی و باء موحده
و زاء دو قبیله است هر کدام را شیبان گویند در اول ما قبل الف ست بغیر فاصله و در ثانی بیک فاصله
و یاء در و ساکن ست بواسطه آنکه حاجز و فاصل کم ست و یا حرف لین ست و کسره در وقت مناسب است او
بخلاف لفظیکه چنین نباشد مثل حیوان بفتحتین که زنده بودن ست و زندگان و در فارسی
بسکون دوم و فتح آن بمعنی جانور شایع ست شعر صوفی شهر بین که چون لقمه شبهه میخورد
پار دمش دراز باد آن حیوان خوش علف ٭ و المنقلبة عن مکسور و سبب سوم جواز اماله الفی ست
که منقلب شده است از حرف مکسور در فعل نحو خاف مانند خاف بخاء معجمه و فا زیرا که اصلش خوف ست
بکسر واو از بهر آنکه کسره داده و در بعضی الفاظ طرف ما قبل الف متصل میگردد مانند خفت پس اماله
ما قبل الف چنین نیز جائز باشد بخلاف الفیکه منقلب ست از حرف مکسور در اسم مانند رجل مال ای کثیر المال و اصل
و اصل اینها مول ست بکسر واو از جهت آنکه این کسره هرگز عود نمیکند و عن یاء و سبب چهارم جواز اماله الف
منقلب از یا ست و این یا گاهی عین الفعل میباشد و وقتی لام الفعل و هنگامی هر دو هم در اسم و هم در فعل نحو ناب
و الرحی مانند ناب بنون و باء موحده و رحی براء و حاء مهملتین بدلیل جمع او بر انیب بفتح اول و سکون دوم و ضم
سوم و تثنیه ثانی بر رحیان بفتحتین و سال و رمی بدلیل مضارع ایشان یسیل و یرمی و سیل بالفتح روان شدن آب
و غیره و جز آن رمی بالفتح انداختن و تیر انداختن و الصائرة یاء مفتوحة و سبب پنجم جواز اماله الف گردیدن
یاء مفتوحه است اگر چه یا بدل واو باشد صائرة بصاد و راء مهملتین گذشت نحو دعا و حبلی

مانند دعا ماضی معلوم مثل دعا یدعو وحبلی بضم حاء مهمله وسکون باء موحده والعلی بضم عین مهمله والف
مقصوره جمع مؤنث اعلی بالفتح که برترست زیرا که میگویند در مجهول دعی و در تثنیه علیان و در مفرد
علیا بالضم بخلاف جال وحال که اول بجیم ماضی معلوم ست از جولان بفتحتین و دوم بحاء مهمله از حول
بالفتح ومجهول هر دو جیل وحیل ست والف درین هر دو یاء مفتوح نمیگردد بلکه یاء ساکن میگردد
والفواصل نحو والضحی وسبب ششم جواز اماله فواصل ست مانند والضحی واللیل اذا سجی بواسطه آنکه
اگر باقی فواصل یائی بودند در والضحی اماله بهیچ وجه جائز نمیشد زیرا که کسره ندارد و نه الف منقلب
از واو مکسور و نه از یاء نه گردید یاء مفتوح در والضحی برای قسم ست ضحی بضم ضاد معجمه وحاء مهمله
چاشتگاه و سجی بسین مهمله وجیم ساکن یعنی سوگند وقت چاشت و سوگند شب وقتیکه آرام گیرد
وقرار پذیرد والامالة نحو رایت عمادا وسبب هفتم جواز اماله قبل اوست مانند اماله دال رایت عمادا
درحال وقف از بهر اماله میم اماله برای اماله قبل سبب ضعیف است لهذا بعضی آنرا اعتبار نکرده اند
اماله بعد اماله ضعیف ست وقد تمال الف التنوین وگاهی اماله کرده میشود الف تنوین یعنی الف که بدل
تنوین میباشد در وقف اگرچه قبل او اماله نباشد تمال مضارع مؤنث مجهول از اماله مثل تسهیل
نحو رایت زیدا مانند این مثال گفته است سیبویه که میگویند رایت زیدا چنانکه میگویند رایت
شیبان اما اماله در رایت زیدا اضعف ست زیرا که الف او لازم نیست مثل لزوم الف شیبان
وشیبان والاستعلاء فی غیر باب خاف وطاب وصغی مانع هرگاه فارغ شد مصنف از بیان
اسباب اماله شروع کرد در بیان موانع اماله وآن هفت حرف ست یعنی و حروف استعلاء غیر باب
خاف وطاب وصغی مانع ست از اماله الف ومراد از باب خاف لفظی ست که الف او مقلوب باشد
از یاء وغرض از باب صغی لفظیست که الف او مقلوب باشد از یاء مفتوح چون شیاکتی مجهول
بحرف جر مثل صغی الله الف یا میگردد پس مانع اماله نمیشود از جهت فوت سبب و در حروف
استعلاء بنا بر آنکه مانع اند از اماله که وقت تلفظ ایشان زبان مرتفع میگردد بسوی کام پس اگر
الف را اماله کنند بعد این حروف ما قبل این حروف البته فرود آیند بان بعد بالا رفتن یا بالا رود
بعد فرود آمدن وهر دو گران و دشوار ست وثانی گران تر و دشوار تر ولهذا گفته اند که اماله
ممنوع ست وقتیکه حروف مستعلیه باشد وحروف مستعلیه صاد وضاد وطاء وظاء وغین وخا و قاف ست
ویکی از قائلان منظوم ساخته **بیت** حرف استعلاست هفت ای نورعین * قاف صاد وضاد
وطا وظا وخا وغین * واستعلا در لغت بلند شدن ست واما حرف را اگرچه در و استعلا نیست

زنا بلکہ رست پس شبیہ حروف مستعلیہ باشد از بهر تکرارے کہ در رانست بلکہ بعضے او مانع شد گفته اند
طاب بطا و با بموحده از طیب بالکسر بمعنی خوش شدن و صغی بصاد مهمله و غین معجمه یصغو صغی یصغی
مصغے ای مال یعنی میل کرد بیت نظر کرم تو با اہل ہوس بسیار ست شعله را بسیل با آمیزش خس بسیار
ست قبلہا یا یلیہا فی کلمتہا و در وقت بودن حرف استعلا قبل الف در حالیکہ متصل میباشد حرف
استعلا الف را در کلمه الف مانند خالد بمعنی جاویدان و صاعد بالا رونده و ضابن بضاد معجمه بد رفتار و
طالب جوینده و ظالم بعین و شین معجمتین ستمگار و طنا لم و قاعد بعین و دال مهملتین نشیننده پس
اماله ممتنع ست و بحرفین و بحجبین و قتیکه مقدم باشد حرف استعلا الف زائد و حرف یکی از ان همان خود ش
نیست در دیگر غیر او ننقل نوالد و صواعد و ضوابن و طوالب و ظوالم و غواشم و قواعد علی راهی بر رای
بعضے ای بفتح راء مهمله و سکون همزه اندیشه و تدبیر و خرد یعنی اماله بر رای اکثر غیر ممتنع و بر رای بعضے
ممتنع و بعدها یا یلیها فی کلمتها و وقتیکه باشد حرف استعلا بعد الف در حالیکه متصل میباشد الف را در کلمه
الف بجو اخذ و عاصم و ناضد و عاطل و واظب و شاغل و عاقل پس اماله ممتنع ست اخذ بالفتح و سکون
خا و ذال معجمتین گرفتن عصمت بکسر عین و سکون صاد مهملتین نگاه داشتن عضد بفتح عین مهمله و
سکون ضاد معجمه بازو دادن عطل بضم عین و سکون طاء مهملتین بیکاری و ظوب بضمتین واو و ظاء معجمه
پیوسته بودن بکاری شغل بضم شین و فتح آن و سکون غین معجمه و ضمتین و فتحتین بکاری در شدن
عقل بالفتح دانستن و بحرفین و بحجبین و قتیکه باشد حرف استعلا بعد الف بدو حرف یکی خود ش
و دیگر حرف دیگر یا مانند سالخ و فاحص و قابض و باسط و لاحظ و بازغ و لاحق علی الاکثر بر مذهب
اکثر و بعضے گفته اند که اگر حرف استعلا در کلمه دیگر باشد او را اثری نمیباشد مانند ضبط عالم با ماله از
بهر آنکه بسبب انفصال کالعدم شده است با آنکه انحدار بعد صعا و سهل ست انحدار فرود آمدن
اصعاد بالا رفتن شعر عاشق که با غیار سخن میگوید در صورت انکار سخن میگوید سهل ست
اگر راز تو گفتم برقیب دیوانه بدیوار سخن میگوید سلخ بفتح سین مهمله و سکون لام و خاء معجمه پوست
کندن فحص بفا و حا و صاد مهملتین باز کاویدن از چیزے قبض بقاف و با موحده و ضاد معجمه
گرفتن به پنجه و گرفتگی خلاف بسط لحظ بحاء مهمله و ظاء معجمه بگوشه چشم دیدن بزوغ بضمتین با موحده
و زاء معجمه و سکون واو و غین معجمه بر آمدن آفتاب لحق بحاء مهمله و قاف رسیدن و در یافتن والرا
غیر المکسورة اذا ولیت الالف قبلها او بعدها شعت عطف ست بر قول او والاستعلاء یعنے
و راء غیر مکسوره وقتیکه متصل شود الف را که قبل اوست یا بعد اوست باز دارد اماله را از بهر آنکه گر حرف

در را استعلا نیست ولیکن مکررست تشبیه کردند را را با حروف مستعلیه برای تکراری که در وست منع استعلائیه
همچو باز داشتن حروف مستعلیه از اماله در غیر باب خاب وطاب و صغی پس اماله کرده نمی شود
مانند کرام وراحم ومانند هذا حمارک واماله کرده میشود در ان وتتری بالاتفاق اما ران از بهر آنکه الف در بدل
از یاست میگویند ران رینه علی قلبه بر بین رینا ای غلب بفتح را مهمله وسکون یای تحتانی غالب شدن
گناه بر کسی ودرشت نفس شدن ومهر کردن واما تتری از برای آنکه میگویند تتران در تثنیه و تای
اول بدل واوست واصلش وتری از وتر باالف وان فرد و تنهاست قوله تعالی ثم ارسلنا رسلنا
تتری واحداً بعد واحد یعنی فرستادیم پیغمبران خود را پی در پی تتری بفتح تای فوقانی اول وسکون دوم
والف یک یکی پی در پی یکدیگر تتری بالفتح نزدیک آمدن از باب حسب مستعلیه اسم فاعل ومؤنث استفعال والغلب
المکسورة بعدها المستعلیة فی غیر المکسورة وغالب میباشد رای مکسوره که بعد الف ست حروف
مستعلیه را در رای غیر مکسوره قبل الف واگر باشد رای مکسوره قبل الف پس او را اثری نیست
ولهذا اماله کرده نشده است قول الله تعالی ومن رباط الخیل بالازم نیاید عدول از تیستی که بو یابندی
رباط بکسر رای مهمله وبای موحده پنج نشست یا بیشتر که برای مهمی بسته باشد خیل بفتح خای معجمه وسکون یای تحتانی
اسپان تغلب بغین معجمه وبای موحده مضارع مؤنث معلوم از باب ضرب وصحیح غلب بفتحتین چیره شدن
از مصادر مفتوح العین ست مانند طلب فیمال طارد وغارم پس اماله کرده میشود طارد وعارم از برای
چیزی که گفتم که رای مکسور که بعد الف ست غالب میباشد حروف مستعلیه را طارد طا ودال مهملات
راننده از طرد بالفتح عارم بغین معجمه ورای مهمله تاوان گیرنده از غرم بالضم ومن قرارک زیرا که رای مکسوره
غالب میباشد غیر مکسوره هرگاه که باشد رای مکسوره بعد الف ومستعلی واگر متاخر باشد مستعلی از را والف
مانند فارق اماله جائز نیست از جهت قوت مستعلی فارق بفا ورای مهمله جدا کننده شعر
یگانه گشتن ویکدل شدن ز چشم آموز * که هر دو چشم جدا و دو جا نمی نگرند * فاذا تباعدت
فکالعدم فی المنع والغلب پس وقتیکه دور شود را یعنی هرگاه میان را والف فاصل واقع شود
پس وجود را همچو عدم ست در منع اماله اگر غیر مکسوره باشد وجود را همچو عدم ست در غلبه بر مستعلی
اگر مکسوره باشد عند الاکثر نزدیک اکثر وبیشتر تباعدت ماضی معلوم مؤنث غائبه از باب تفاعل
تباعد بباء موحده وعین ودال مهملتین از هم دور شدن فیمال هذا الکافر پس اماله کرده میشود
هذا الکافر بکسر از جهت عدم اعتبار منع رای غیر مکسوره برای بعد ودوری کافر پوشیده وناکرده مثل
ست کافر النعمة کالکافر یعنی پوشنده نعمت همچو ناکرنده است یمال مضارع ماضی مجهول از باب

افعال صاحبش مثل یار البعد نقل فتحه او با ماقبل بالف بدل کردند و اجوف یائی ست و بفتح مررت بقادر
و بفتح داده میشود در قاف در مررت بقادر مثل مررت بقادم یعنی اماله کرده نمیشود زیرا که وقت اماله فتحه
او بدل میشود با کسره از بهر آنکه را از برای بعد مستعلی غالب نمیشود و آن قاف ست قادر بقاف
و کسر دال مهمله توانا و قادم بقاف و کسر دال مهمله از سفر آینده و بعضهم یعکس و بعضی مردم بازگونه
میکنند امر را یعنی فتح میدهند کاف هذا الکافر را یعنی اماله میکنند مررت بقادر را از بهر اعتبار
را مکسوره در غلبه بر مستعلیه اگرچه دور ست عکس بالفتح بازگونه از باب ضرب وقیل هو الاکثر
و گفته شده است که این مذهب اخیر اکثر و اغلب ست و در بعضی از نسخ و بحرف و بحرفین
فی کلمتها علی الاربعة بالیها و بحرف و بحرفین علی الاکثر واقع شده بدانکه بحرف عطف ست
بر قول او یلیها از بهر آنکه جار و مجرور چون در تقدیر فعل میباشد معطوف میگردد بسیار بر جمله فعلیه
ای الاستعلاء مانع قبلها یلیها و منفصل بها بحرف الخ پس قول مصنف یلیها حال ست و مابعد او
معطوف ست بر وی و قد یمال ماقبل هاء التانیث فی الوقف و گاهی اماله کرده میشود حرف بالای
هاء تانیث که منقلب میباشد از وی در حال وقف از جهت مشابهت ها بالف درین هنگام از روی
لفظ در خفا و از روی حکم در آنکه هر دو برای تانیث اند پس اماله کرده نمیشود تاء تانیث
در افعال از برای فقد مشابهت لفظی و اماله کرده نمیشود هاء سکت و ضمیر از بهر فقد مشابهت حکمی
و یحسن فی نحو رحمة و نیک میباشد این اماله در مانند رحمة یعنی لفظیکه در وی فتحه بر ماقبل هاء وقف
نیست و نه بر مستعلی و یقبح و زشت می باشد این اماله در مانند فی الراء در الفی نحو کدرة در مانند
کدرة بالضم زیرا که اماله فتحه را هیچ اماله در فتحه است از بهر تکرار را پس عمل هر اماله او بسیار میشود و
یحسن بحاء سین مهملتین و یقبح بقاف و باء موحده و حاء مهمله مضارع معلوم مؤنث غائبه از باب
شرف اول از حسن بالضم و ثانی از قبح بالضم شعر زنجیر پای حسن تو شد خط عنبرین *
مشکین نگر که سوی نگهبان آتش ست * و یتوسط فی الاستعلاء و متوسط می باشد در حسن و قبح اماله
در حرف استعلاء نحو حقة مانند حقه یعنی لفظیکه در و حرف استعلاء و ها متصل اند زیرا که
را مفتوح مانع باشد اماله است بخلاف مستعلی حقه بالضم حاء مهمله و تشدید قاف ظرفی از چوب
و غیره آن که در و مروارید و معاجین و مانند آن کنند و بالاو سختی و بالکسر شتر بچه سه ساله که در سال
چهارم آمده باشد و بالفتح چیزی ثابت و درست و حقیقت چیزی و الحروف لا تمال [illegible] و فیها
اماله کرده نمیشوند از جهت قلت تصرف ایشان در حروف و اماله باب تصرف ست و از برای آنکه

الفهای ایشان اصل ندارند تا آنکه اماله کرده شود برای مناسبت زان همی بماقبلها لاسما پس
آنرا نام کرده شود بحروف پس همچو اسمها اند حاصل سخن آنست که هرگاه حرفی شخصی را اسمی سازند
باید از حرفیت خارج شود و داخل شود در اسمیت پس اگر مقتضی اماله در وی بوده باشد اماله
کرده شود و اگر مقتضی اماله نباشد اماله کرده نشود پس در مثل الا و اما بکسر اول و تشدید دوم اماله جائز
نیست و در علی و الی جائز نیست زیرا که حکم کرده میشود در الف چهارم و سوم بآنکه بدل از یا است
و لهذا این هنگام تثنیه او بیا میکنند مانند الیان بر قیاس حبلیان دیگر الف چهارم نباشد
و نام کرده شود پس مثل با و زا و علی و الی اماله کرده نشود از بهر آنکه تسمیه میکنند آن اسمها را از بناهای
واو از برای آنکه بناهای واو بیشتر است نسبت بیا و ازین جهت میگویند در تثنیه علی علوان
و اسیل بلی و یا و لا و فی اما لا لتضمنها الجملة جواب سوال است و تقریر سوال آنست که شما گفتید که حروف
اماله کرده نمیشوند و بلی و یا و لا را اماله کرده اند پس جواب داد مصنف بآنکه و اماله کرده شده است
بلی که حرف ایجاب است و یا که حرف ندا است و لا که حرف نفی است در اما لا بکسر همزه و تشدید میم از جهت
متضمن بودن هر یک معنی جمله را پس بلی مشابه فعل است زیرا که مستقل میباشد در جواب و بی نیاز
میسازد از جمله که مذکور است از سوال که مستحق جواب است بر نکه قالوا بلی یعنی آیا نیستم پروردگار شما گفتند
ارواح بلی ای انت ربنا یعنی آری تو پروردگار ما هستی و یا قائم مقام ادعو است و همچنین لا در اما لا
و اما در اصل ان ما بود و ما صلیه است و نون را بجهت قرب مخرج با میم بدل کردند و میم را در میم
ادغام و معنی اما لا در رفتار سے باری است میگوئی اخرج یعنی بیرون رو پس هرگاه مامور از خروج
ممتنع شد اما لا فتکلم ای ان کنت لا تفعل الخروج فتکلم اگر نمیکنی فعل خروج را پس سخن بگو پس
معلوم شد که لا در اما لا مغنی است غناء جمله فعلیه را اسیل ای مجهول از باب افعال و حاصلش میل کسره
یا بما قبل داده‌اند و غیر المتمکن کالحروف و اسم غیر متمکن مانند ما که استفهامیه و از همچو حرفها است در تنها
اماله زیرا که اصل الفات غیر متمکن معلوم نمیشود و ذا و انی و متی کبلی و ذا بذال معجمه و انی بفتح همزه و تشدید
نون و الف و متی بالفتح تا فوقانی و الف همچو بلی است در آنکه آن هر یک مستقل است بمفهومیه و لهذا
اماله در ایشان جائز است اگرچه اسمای متمکنه نیستند میگوئی من فعل کذا یعنی کدام یکی کرده است
چنین پس در جوابش گفته میشود ذا یعنی آن ... کرد و میگوئی من انی یعنی از کجا است
در جواب کسی گفته است که الف دینار ... دینار در اصل دنار بود بنون مشدد
بدل کردن نون اول را بیا تا ملتبس نشود ... بالکسر آید چنانکه درین آیه

لم نبو بآیاتنا کذّابا یعنی دروغ دانستند کافران آیتهای ما را دروغ دانستنی و میگوئی هتی یعنی سے کے
وجه دقت ذهاب یعنی گذشتن زید مسافر یعنی زید را گذری میشود شعر آده تا که ز سفر باز بیائی
باز آمده اشتیاق تو مرا سوخت کجائی باز آ * مرا مثل عسی لکنجی عسیت و اماله کرده شده است عسی
از برای اماله عسیت عسی را بنابران ذکر کرد اگرچه فعل صریح بود از ذوات یا که توهم نکنند که از سبب
عدم تصرف یعنی از سبب نیامدن مضارع و امر و نهی از وی میباشد کالحرف در امتناع اماله و قالوا الفتحة
یکاهی اماله کرده میشود فتحه منفرده در جائیکه نهاست ز الف یا ها تانیث و نمیباشد مگر با را مکسور
بعد فتحه زیرا که در اماله او کلفت ست پس قوت ندارد بر فتحه مگر را مکسوره در قوت دو کسره است فی نحو
من الضرر بفتحتین ضاد معجمه و رای مهمله گزند و من الکبر بکسر کاف و فتح با و رای موحده پیری و من المحاذر بحا
مهمله و ذال معجمه و رای مهمله اسم مفعول ست از محاذره که از یکدیگر پرهیز کردن ست تخفیف الهمزة
تجمعه الابدال والحذف وبین بین سبک کردن همزه جمع میکند او را سه قسم یکی ابدال و آن بدل
کردن اوست با حرفی دوم حذف و آن انداختن اوست سوم گردانیدن او در میان بین اعنی بینها
و بین حرف حرکتها یعنی گردانیدن همزه میان همزه و حرفیکه موافق حرکت اوست بین بین دو قسم
ست یکی مشهور و آن مذکور شد چنانکه گوئی سیل میان همزه و یا در ماضی مجهول و قیل و حرف حرکة
ماقبلها دگفته شده است گردانیدن همزه است میان او و میان حرکت ماقبل او و این قسم
دوم ست که غیر مشهور ست چنانکه گوئی سئل میان همزه و واو در سیل ماضی باید دانست که همزه حرف
شدید و سنگین ست برمی آمد از اقصای حلق و از برای همین اثقل ست در وی تخفیف از بسے
نوعی استحسان و آن لغت قریش و اهل حجاز ست باید که اصل در همزه بین بین ست از بهر آنکه تخفیف
همزه است با بقا و او بوجهی و بعد از ان ابدال از بهر همزه است با عوض و پس از ان حذف زیرا که
حذف او زیاده همزه است بغیر عوض و شرطه ان لا یکون مبتدءة بها و شرط تخفیف همزه آنست که نباشد
همزه آغاز کرده شده بها و در کلام عرب ابتداء داخل و اعم و مبتدء بها بنابران گفت که همزه در کلمه مبتدا به
متصل بکلمه یکی نشود مخففه نمیگردد ... اصد هم چنانکه ما بیند همزه مبتدء بها را اگر تخفیف همزه
تخفیف بین بین خواهد بود که آن نص ست و لیکن قریب باکن ست پس ممتنع میشود ابتدا وی گاه
ممتنع شد اصل باقی ماند و امتناع ... آنکه همزه مبتدء بها نقیل نیست و وارد نمی شود
بحث یکی که اصلش ... در رابتداء تخفیف ... ست از برای آنکه محذوف
همزه دوم ست و بعد حذف همزه دوم استقرار شده است از همزه اول و وارد نمی شود نیز بحث نقل

که در اصل اقول بود از بهر آنکه منع میکنیم که ماضی اقول باشد بواسطهٔ آنکه ماخوذ ست از تقول بحذف
حرف مضارع و سکون واو پس شد قول و واو برای التقاء ساکنین افتاد پس قل شد و همزه
در و موجود نیست پس او را مخفف چه قسم کنیم و اگر سلامت داریم که اصل قل اقول بوده باشد
اما چون ضمه واو نقل کرده بما قبل واو دادند واو را بالتقاء ساکنین حذف کردند استغنا شد از همزه پس
همزه را حذف کردند نه از جهت تخفیف بلکه از جهت استغنا حذف کردند وهی ساکنة او متحرکة و همزه که اراده تخفیفش
کرده ایم ساکن ست یا متحرک فالساکنة تبدل بحرف حرکة ماقبلها پس همزه ساکن بدل کرده میشود
با حرفیکه مشابه حرکت ما قبل او بود اعم از آنکه این همزه در یک کلمه باشد یا در دو کلمه خلاصه مقصود آنست
که همزه منفرده ساکنه را اگر ما قبلش مفتوح باشد بدل کنند بالف و اگر مکسور باشد بیا و اگر مضموم باشد
بواو کراس همچو راس که اصلش رءس بود بسکون همزه بالف بدل کردند و آن بمعنی سر است و بیر
در اصل بئر بود بسکون همزه بیا بدل کردند و آن بکسر بای موحده و سکون دوم و را بمعنی چاه است
شعر در زنخ دل غرق میشد دست بر زلفش فگند * او رسن پنداشت اما بر سر چه یار بود *
و سوت ماضی متکلم واحد ست از باب نصر اصلش سوءت بسکون همزه و همزه را بواو بدل کردند
سوت شد و اصل سوت سوءت واو را متحرک او انفتاح ما قبلها بالف بدل کردند و الف را برای
التقاء ساکنین انداختند سات شد و فتحه سین را بضمه بدل کردند تا دلالت کند بر واو
محذوف سُوت شد سوء بفتح سین مهمله و سکون واو و همزه اند و هگین کردن و بد کردن و بالضم
بدی و آتش و هر آفتی که باشد والی الهدا ئتنا ایت بکسر همزه و سکون یا و کسر تا امر حاضر ست از
اتیان بالکسر و اتی بالفتح که هر دو از باب ضرب اند بمعنی آمدن اصلش ائتی همزه دوم بسکون ما
و انکسار ماقبلها یا شد و یا اخیر بوقف افتاد ایت شد و این محل استشهاد نیست و پس از آن
متصل شد کلمه والهدی و همزه وصل از اول او افتاد پس عود کرد و باز آمد همزه دوم از جهت
زوال موجب قلب که اجتماع همزتین بود پس دو ساکن ملاقات کردند یکی الف هدی دوم همزه
عائد پس الف هدی حذف کردند زیرا که در آخر ست و تغیر در آخر اولی و انسب ست پس شد
الی الهدا ئتنا بهمزه ساکنه بعد دال پس اگر قلب کنی همزه بالف بگردد الی الهداتنا و این موضع استشهاد
نیست و قراءة امام عاصم بهمزه ساکنه است یعنی دعوت میکند او را بسوی راه راست و میگویند بیا با را
و نا بنون ضمیر متکلم مع الغیر ست و درینجا مفعول واقع شده والذی ائتمن او تمن ماضی مجهول ست
از ائتمان همزه دوم او را بواو بدل کردند زیرا که ساکن ست و ما قبل او مضموم و چون متصل شد

بالذی همزه وصل در درج افتاد و همزه دوم منقلب بواو باز آمد پس دو ساکن بهم آمدند همزه ائتمن
وبا الذی پس حذف کردند یا را وگشت الذیتمن همزه ساکنه بعد ذال معجمه پس بدل کردند همزه را بیا
پس شد الذیتمن و همزه ساکنه قرائت امام عاصم است ائتمان امین داشتن کسی آنی و آنکه امین داشته شده
است ویقولون لی ائذن امر حاضر است از اذن یأذن که از باب علم است همزه دوم او را قلب
کردند بیا را بعد ازان وقت اتصال بقول ساقط شد همزه وصل در درج و برگشت همزه منقلب
بیا پس شد یقول وذن بهمزه ساکنه بعد لام پس بدل کردند همزه بواو و شد یقولوذن و همزه قراءة
امام عاصم است اذن بکسر همزه و سکون ذال معجمه دستوری دادن و گوش داشتن یعنی و میگویند دستوری
ده و رها زحمت فرمای **شعر** نازمن گوش گیر ورنه بده رخصتی ❊ چو چشم بره نیست حلقه دام دگر ❊
در این صورتها ابدال بنابران متعین است که وقت اراده تخفیف همزه بین بین مشهور بسبب سکون
همزه ممکن نیست و نه بین بین غیر مشهور از بهر آنکه هرگاه مشهور جائز نباشد غیر مشهور نیز جائز نباشد
وحذف نیز ممکن نیست از بهر آنکه باقی نمیباشد چیزیکه بر همزه دلالت کند والمتحرکة ان کان ما قبلها
ساکنا وهو واو او یاء زائدتان لغیر الالحاق قلبت الیها وادغم فیها و همزه متحرک اگر باشد حرف
پیش او ساکن وحال آنکه آن ساکن واو و یاء زائد است از برای غیر الحاق قلب کرده شود همزه
سوی آن ساکن و ادغام کرده شود این حرف دران همزه منقلب کخطیئة همچو خطیة بفتح خاء معجمه
وبکسر طاء مهمله وتشدید یاء تحتانی که بمعنی گناه است اصلش خطیئة بسکون یا و همزه بعد او بر وزن
فعیلة همزه را بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام ومقروة بفتح میم و سکون قاف وضم راء مهمله و تشدید
واو نسخه خوانده شده ومثل آن اصلش مقروءة بسکون واو و همزه بعد او بر وزن مفعولة همزه را بواو
بدل کردند و او را در واو ادغام کردند و افیس بفتح همزه اول وضم دوم جمع فاس بفتح اول و سکون دوم
اصل افیس افؤس است بهمزه بعد یاء تحتانی همزه را بیا بدل کردند ویا را در یاء ادغام فاس تبر است
شعر تبر زین بخون یلان گشته غرق ❊ چو تاج خروسان جنگی بفرق ❊ بدانکه این قلب وادغام
بطریق جواز است و بعضی نحویان این را در نبی و بریة التزام کرده اند پس مصنف رد کرد و گفت
وقولهم التزم فی نبی وبریة غیر صحیح وقول بعضی نحاة که التزم است الخ غیر صحیح است یعنی لازم
گرفته شده است قلب همزه بیا وادغام یا در یا در دو لفظ نبی و بریة که قول نحویان است صحیح نیست
بواسطه آنکه نافع که یکی از قراء سبعه است نبی را در تمام قرآن بهمزه میخواند و نافع و ابن ذکوان
که یکی از راویان قاریان است بریه را بهمزه میخواند پس در نبی و بریه عدم التزام قلب و ادغام

ثابت شد در صحاح ست نبأ بفتحتین نون و بای موحده خبر و از بهاست نبی فعیل بمعنی فاعل یعنی
خبر دهنده و تواند بود که نبی از نبوت بالفتح بمعنی رفعت بالکسر باشد و برین تقدیر مهموز نیست
و فعیل ست بمعنی مفعول یعنی بلند کرده شده بر تقدیر اول اصلش نبیء ست بفتح نون و کسر بای موحده
و سکون یا و همزه پس همزه را بیا بدل کردند یا را در یا ادغام کردند نبی شد و بریه بفتح بای موحده و کسر رای مهمله و تشدید یای تحتانی
اصلش بریئة بسکون یا و همزه بعد او همزه را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و بریه خلق ست و اگر
که اگر بریه ماخوذ از برا یا بالفتح باشد که بمعنی خاک ست اصلش بی همزه بود میگوئی براه الله یبروه برا
ای خلقه و لکنه کثیر و لکن التزام قلب و ادغام بسیار ست و ان کان الفا فبین بین المشهور و اگر
باشد ساکنی که پیش همزه است الف و اراده کرده تخفیف او را پس میگردانی همزه را بین بین مشهور
پس اگر همزه مفتوح باشد بگردانی او را میان همزه و الف مانند قرأت بالکسر و المد که خواندن
است و اگر مضموم باشد بگردانی میان همزه و واو مثل یسال که از یکدیگر خواستن ست و اگر
مکسور باشد بگردانی میان همزه و یا چو قائل و بین بین مشهور از بهر آنست که حذف همزه بنقل
حرکت بما قبلش که الف ست ممتنع ست از بهر آنکه الف قابل حرکت نمیباشد زیرا که او پیوسته
ساکن ست بی فشارش زبان و قلب ادغام بنابران ممتنع ست که الف نه مدغم میباشد نه مدغم فیه
و بین بین مشهور معین شد بواسطه آنکه قبل همزه ساکن ست پس بین بین غیر مشهور ممکن نباشد
و ان کان حرفا صحیحا او معتلا غیر ذلک نقلت حرکتها الیه و حذفت و اگر باشد ساکن که قبل همزه است
حرف صحیح یا معتل غیر آن که مذکور شد یعنی الف یا واو و یا هر دو زائد باشد از برای غیر الحاق
نقل کرده شود حرکت همزه بسوی ما قبل همزه و حذف کرده شود همزه نحو مسلة مانند مسالة بفتحتین
میم و سین مهمله اصلش مسئله بالفتح و سکون دوم و فتح سوم حرکت همزه نقل کرده بما قبل دادند
و حذف کردند مسلة شد مسئله درخواستن و پرسیدن و چیزیکه ازان پرسیده شود و الخب
بفتح خای معجمه و با اصلش خبأ بالفتح و سکون دوم و همزه نهان و گیاه همزه در لفظ اول عین الفعل
ست و در ثانی لام الفعل و شی بفتح شین معجمه و یای تحتانی اصلش شیء بفتح اول و سکون دوم
و همزه و سو بفتح سین مهمله و واو اصلش سوء بفتح اول و سکون واو و همزه و آن راستی و زمین
هموارست میگویند ارض سوء و ثوب سوء یعنی طول و عرض جامه برابرست و درین دو لفظ
یا و واو اصلی ست و سو بالضم بدی اصلش سوء و جیل بفتحتین جیم و یای تحتانی اصلش جیال
بفتح اول و سکون دوم و فتح و حوبة بفتحتین جیم و واو اصلش جوءبة بفتح اول و سکون دوم

وفتح سوم یا و واو درین دو لفظ زائد اند برای الحاق بجعفر گفته است جوهری جیال فیعل ست
اسم کفتار و محمد به آبی ست از آبهاے عرب در راه بصره و حکم جمیع این کلمات آنست که حرکت
همزه بسوے ما قبل نقل کنند و همزه را حذف از بهر آنکه حذف بلغ و اوکد است در تخفیف

وابو یوب و ذو مریم و ابتغ مره و قاضو بیک حکمی که سابقا مذکور شد ساکن در کلمه بود که دران
کلمه همزه نباشد و اگر نباشد ساکن در کلمه که همزه دران ست بلکه در کلمه دیگر ست پس درینجا
نیز همان حکم ست یعنی نقل میکنند حرکت همزه بسوی ساکن و حذف میکنند اعم از انکه ساکن
حرف علت باشد یا حرف صحیح یعنی و مانند ابو یوب بفتح همزه و ضم باء موحده و فتح واو و ضم و تشدید
یاء تحتانی و سکون واو اصلش ابو ایوب بفتح همزتین و سکون واوین و ایوب نام پیغمبریست که
بر امراض و آلام بسیار صبر کرد چون اوجاع و اسقام از حد گذشت فرمود رب انی مسنی الضر و انت
ارحم الراحمین یعنی ای پروردگار من بدرستیکه من رسید مرا گزند و تو مهربان تر مهربانانی شعر
بر نام من ارفال کشائی زکراسر ✤ مبنی نخط اول قدمتی الضر ✤ غیر منصرف ست بواسطه علمیه
عجمیه و ابو ایوب کنیت شخصی ست از صحابه که او را ابو ایوب انصاری میگفتند و حضرت رسالت پناه
در خانه او تشریف ارزانی داشته بودند و ذو مریم بضم ذال معجمه و فتح واو و سکون میم و کسر راء اصلش
ذو ام ریم بسکون واو و فتح همزه یعنی صاحب کار ایشان و ابتغ بباء موحده و غین معجمه امر حاضر بود
ابتغی بود یاء تحتانی از باب افتعال کسره بر یاء ثقیل بود انداختند و بجهت التقاء ساکنین حذف
کردند مره در اصل امره بود ها ضمیر غائب ست ابتغ مره اصلش ابتغی امره یعنی بخواه ای زن و طلب
کار او و حرکت همزه امر بما قبل دادند و حذف کردند ابتغا خواستن و قاضون اصلش قاضیون بعد
نقل ضمه یا بما قبل یا را از برای التقاء ساکنین حذف کردند قاضون شد چون اضافت کردند
بسوی ابیک نون افتاد و بعد فتحه همزه ابیک بواو دادند و ساقط کردند قاضو بیک شد بضم ضاد
معجمه و فتح واو یعنی قاضیان پدر تو شعر گرانی میکنند بسیار قاضی احمد لاغر ✤ نمیدانم چرا بر اهل عالم
منتی دارد ✤ بکوی میفروشان میفروست محتسب هر دم ✤ مگر از میپرستان هم خیال رشوتی دارد
ز ریش هیچکس بهره ندارد ریش محتسب ما ✤ بدور شیشه می ریش قاضی حرمتی دارد ✤ ریش قاضی
در اصطلاح باده نوشان لته باشد که بر دهن شیشه یا کدوی شراب بندند تا چون شراب
به پیاله ریزند شراب ریخته نشود و گوشه ان لته آویخته باشد و شراب تر شده قطره قطره چکیده باشد

و قد جاء باب شیئی و سوء مدغما ایضا و تحقیق آنده است باب شیئی و سوء یعنی لفظی که ساکن او یاء و واو اصلی

ادغام کرده شده نیز حاصل آنست که همزه او را بیا و واو بدل میکنند و یا را در یا و واو را در واو ادغام
از جهت تشبیه واو و یای اصلی بواو و یای زائد والتزم ذالک فی باب یری واری یری ولازم
گرفته شده است آن یعنی نقل حرکت همزه بما قبل که ساکن ست و حذف همزه در باب
یری که مضارع باب منع ست و مهموز العین ناقص یائی و همچنین باب اری یری که ماضی
و مضارع باب افعال ست للکثرة از جهت کثرة استعمال با آنکه جائز نیست استعمال اصل
مگر از برای ضرورت شعریه یری مضارع رای ست اصلش رای بروزن منع یا الف شد و یری
اصلش یری بود بروزن یمنع فتحه همزه با قبل دادند و حذف کردند یری شد و یا را با الف
بدل کردند یری شد. رؤیه بضم را مهمله و سکون همزه و یای تحتانی دیدن بچشم و دانستن متعدی
بسوی دو مفعول میباشد میگویند راه ای ابصره یعنی دید او را و راه عالما یعنی دانست
او را دانا و صاحب علم اری ماضی معلوم اصلش اری بروزن اکرم حرکت همزه با قبل دادند
و حذف کردند اری شد و یا را با الف بدل کردند یری مضارع اری اصلش یری بروزن یکرم
کسره همزه با قبل دادند و حذف کردند و ضمه یا را بواسطه ثقالت ساقط کردند اراه تا همزه
اول و فتح دوم شودن بخلاف ینای و انای یعنی بخلاف ینای بفتح یا و سکون نون و مد همزه
اصلش ینای را نای اصلش ینای بفتحات و سکون نون ماضی معلوم افعال و ینئی بالضم
و سکون نون و کسر همزه اصلش ینئی بضم یا دو یا مضارع معلوم افعال در صیغها همزه از جهت
عدم کثرة استعمال برجواز باقی ست نائی بالفتح دور شدن میگویند نائیه و نایت عنه
ای بعدت از او دور کردن و کثر فی سل للهمزتین و بسیار ست حذف همزه بعد نقل حرکتش
بما قبل در سل بفتح سین مهمله که امر حاضر ست از باب منع و اصلش اسال از برای بودن دو همزه
درین کلمات یکی همزه وصل و دیگر همزه اصل با کثرت استعمال و چون همزه دوم حذف کردند همزه اول نیز
حذف کردند بجهت استغنا از و واذا وقف علی المتطرفة وقف بمقتضی الوقف بعد التخفیف
و هرگاه وقف کرده شود بر همزه که در طرف و کناره واقع شده است وقف کرده شود موافق
مقتضای وقف بعد تخفیف همزه کلام شروع ست در بیان آنکه همزه متطرفه مکمش در تخفیف حال
وصل مثل حکم اوست در حال وقف یعنی اول عمل باید کرد که موافق مقتضای وقف ست در ماننده
او و آن سکون است با روم یا اشمام متطرفه لطبائه در اوّ مهملتین و دا اسم فاعل مونث از تطرف
که در طرف رفتن ست شعر رنجیدن ودر بزم تو رفتن گناه من به ساغر ز دست غیر کشیدن

لنا ہ کیست ❊ فیجی فی ہذا الخبء و ہذا بری و مقرد السکون والروم والاشمام پس می آید یعنی حاصل میشود
در ہذا الخب بسکون باء و ہمزه سکون در روم و اشمام ہر سه بواسطهٔ آنکه در ہذا الخب وقتیکه تخفیف
کنی ہمزه را بر تقدیر وصل بنقل حرکتش بما قبل و حذفش الخب گردد بضم باء معدوم شده است
در وقف که ہرگاه وقف کنند کلمه را که آخرش مضموم باشد جائز ست دران اسکان آخر و روم
و اشمام و ہمچنین در ہذا بری و ہذا مقرد زیرا که ہرگاه تخفیف کردی ہمزه ہر دو را القلب بیاء و واو
و ادغام حاصل شد بری و مقرد بیاء و واو مشدد نان مضموم ستان در وقف بوضوح پیوسته
است جواز سکون و روم و اشمام در مثل این لفظ وکذالک شیء و سوء و ہمچنان ست شیء و سوء موضع
نقلت نقل کرده شود حرکت ہمزه بما قبل و حذف کرده شود او ادغمت یا ادغام کرده شود
بدانکه در شیء و سوء تواند بود که حرکت ہمزه بما قبل دہند و حذف کنند و گویند شی و سو بیاء و واو
که ہر دو مخفف اند و بعد ازان وقف کنند و تواند که ہمزه را بیاء و واو بدل کنند و یا را دریا و واو را
در واو مدغم سازند پس ازان وقف کنند بر یاء و واو که ہر دو مشدد اند پس جائز ست در این
ہر دو لفظ اسکان و روم و اشمام زیرا که در آخر ہر دو یاء مخفف مضموم ست یا یاء مشدد مضموم
و واو مخفف مضموم یا واو مشدد مضموم این حکم وقتی ست که نباشد قبل ہمزه متطرفه متحرکه توقف
علیها الف الا ان ما قبلها الف مگر آنکه بود ساکنه چیزیکه یعنی ہمزه که پیش او الف ست
اذا وقف بالسکون وجب قلبها الفا نحو قراء وقتیکه وقف کرده شود بسکون واجب ست
قلب ہمزه بالف مانند قراء بضم قاف و تشدید راء مہمله و در بعضی از نسخ ان یکون بالالف
ما قبلها واقع شد اذ لا نقل زیرا که ممکن نیست تخفیف ہمزه بنقل حرکت طرف ما قبل و نه ممکن ست
حذف زیرا که مفروض وقف بسکون ست و تعذر التسہیل و ممتنع ست تسہیل یعنی گردانیدن
ہمزه بین بین مشہور از برای سکون ہمزه و سکون ما قبلش پس معین شد تخفیف ہمزه
بآنکه او را بالف قلب کنند و چون بالف قلب کنند جمع شوند دو الف یک الف آنست که پیش ہمزه بود و الف دوم که
از قلب ہمزه بالف ہم رسیده فیجوز القصر والتطویل پس جائز میباشد قصر بحذف یکی از
دو ساکن و جائز میباشد باقی داشتن ہر دو بامکان جمع ہر دو بدراز کردن مانند
قراء بضم قاف و تشدید راء مہمله و ہمزه تعذر بعین مہمله و ذال معجمه و راء مہمله دشوار شدن
مراد امتناع ست تسہیل بین میان آسان کردن قصر بفتح قاف و سکون صاد و راء مہملتین
کوتاه کردن تطویل بطاء مہمله دراز کردن شعر عاشق شب وصل یار بگزیده خویش ❊

از بهر نشاط دل غمدیدهٔ خویش ٭ وان وقف بالروم فالتسهیل کالوصل واگر وقف کرده شود
بروم پس متعین ست تسهیل و آن تخفیف همزه است بگردانیدن او بین بین چنانکه بود
تخفیف همزه در حال وصل همچنین و این ظاهر ست وانکان قبلها متحرک فتسع عطف ست
بر قول او انکان ما قبلها ساکنا از بهر آنکه سخن در همزهٔ متحرکه میرود و همزه متحرکه که ما قبلش ساکن
باشد مذکور شد و باقی ماند همزه متحرک که ما قبلش متحرک ست یعنی واگر باشد پیش همزه متحرکه
حرف متحرک پس اقسام منحله او نه اند مفتوحة قبلها الثلث همزه مفتوح ست و پیش او سه
حرکت ست فتح و کسر و ضم ومکسورة کذلک و همزه مکسور ست همچنان یعنی پیش او سه حرکت
ست فتح و ضم و کسر و مضمومة کذلک و همزه مضمومه است همچنان یعنی پیش او سه حرکت
فتح و کسر و ضم تسع بکسر تاء فوقانی و سکون سین و عین مهملتین نه زن تسعه با تا نه مرد نحو سال
و ماتیة و مؤجل مانند سال بفتحات و سین مهمله ماضی معلوم باب منع و ماتیه بکسر میم و فتح همزه مکتوب
بصورت الف صد و مؤجل بضم میم و فتح همزه مکتوب بصورت واو و تشدید جیم اسم فاعل و
اسم مفعول از تاجیل که مهلت دادن ست امثله همزه مفتوح اند و سئم بسین مهمله ماضی معلوم از
سام بالفتح که ملول و آزرده شدن ست و از باب علم و مستهزئین بضم میم و سکون سین مهمله
و فتح تاء فوقانی و سکون ها و کسر زاء معجمه و سکون یاء تحتانی جمع مستهزئ و آن کسیکه سخریه و
افسوس کند و سئل بسین مهمله ماضی مجهول از سوال امثله همزه مکسور اند و رءوف بفتح راء مهمله
و سکون واو بسیار مهربان و مستهزؤن جمع مستهزئ و رؤس براء و سین مهملتین فعول
بضمتین جمع راس ما بالفتح امثله همزه مضموم اند فنحو مؤجل واو یعنی پس مانند مؤجل یعنی لفظیکه
دران همزه مفتوح باشد و ما قبلش مضموم تخفیف همزه بابدال او بواو ست و نحو ماتیة یاء
مانند ماتیه یعنی لفظیکه دران همزه مفتوح باشد و ما قبلش مکسور تخفیف همزه بابدال
او بیاست زیرا که اگر بگردانند درین دو لفظ بین بین مشهور بالف نزدیک شود و الف
قبول ضمه است یا کسره و این مستنکره است و هرگاه مشهور متعذر شد غیر مشهور نیز متعذر
شد از بهر آنکه فرع ست و نحو مستهزؤن و سئل بین بین المشهور و مانند مستهزؤن و سئل یعنی
لفظیکه دران همزه باشد و ما قبلش مکسور و یا همزه مکسور باشد و ما قبلش مضموم تخفیف در
بین بین مشهور ست یعنی میان همزه و حرفیکه از جنس حرکت همزه است پس میباشد
مستهزؤن میان همزه و واو و سئل میان همزه و یا و قیل البعید و گفته شده است یعنی بعضی قائل اند

با آنکه در تخفیف دورست که بین بین غیر مشهورست پس مستهزؤن میان همزه و یا باشد و سئل
میان همزه و واو اول مشهورست در میان جمهور و بعضی در مثل مستهزون همزه را یا محض میگویند
و در مانند سئل واو محض شعر پند حکم عین صوابست و محض خیر * فرخنده بخت آنکه بسمع رضا
شنید * والباقی بین بین المشهور و باقی مانند پنج قسم متعین ست در بین بین مشهور
و جای منساة و سال در آمده است منساة بکسر میم و سکون نون و سین مهمله و قلب همزه مفتوحه
که قبلش فتحه است بالف و قیاس نیست و منساة عصا و چوب دستی ست و همچنین سال بقلب همزه
مفتوحه که قبلش فتحه است بالف و آن ماضی معلوم ست و نحو الواجی وصلا و آمده است واجی
بجیم و ابدال همزه متحرکه که قبلش مکسورست بیا در وصل و نیست قیاس از بهر آنکه تخفیف این
همزه در حال وصل بین بین ست و بواسطه آن قید وصل کرد که واجی که در شعر عبد الرحمان ابن
حسان واقع شده است بر قیاس ست چنانکه مصنف میگوید و اما تشجج راسه بالفهر واجی * فعلی القیاس
و اما لفظ واجی که تشجج راسه الخ آمده است پس بر قیاس ست از بهر آنکه همزه واجی درین مصراع
برای وقف ساکن باشد و ما قبلش مکسورست پس بدل کردند بیا بنا بر قیاس و سه مصراع
بالای مذکور درین بیت است شعر ولولاهم لکنت کحوت بحر * هوای فی مظلم الغمرات داجی
وکنت اذل من وتد بقاع * تشجج راسه بالفهر واجی * لو بالفتح و سکون واو و کنت ماضی متکلم
از باب نصر حوت بضم حاء مهمله و سکون واو ماهی بزرگ احتیان بالکسر جمع بحر بفتح باء
موحده و سکون حاء مهمله هوی ماضی معلوم مظلم بالضم و سکون ظاء معجمه و کسر لام تاریک
غمره بفتح غین معجمه و سکون میم و راء مهمله سختی و بسیار آب غمرات جمع داجی بدال مهمله و کسر
جیم تاریک اذل بفتحتین همزه و ذال معجمه و تشدید لام اسم تفضیل ذلیل که بمعنی خوارست
وتد بفتحتین واو و تاء فوقانی و دال مهمله قاع بقاف و عین مهمله زمین هموار تشجج بشین
معجمه و جیم تفعیل ست بمعنی سر شکستن و تشجج مضارع معلوم غائب ست از و راس بار
و سکون همزه فهر بکسر فا و سکون ها و راء مهمله سنگی که بدان جوز و غیر آن سایند و سنگی که
مشت دست را پر کنند واجی بجیم گویند * پس معنی بر دو بیت اینست که اگر نمی بودند
ایشان هر آئینه میبودم مانند ماهی بزرگ در دریا که بر همه ماهی غالب ست و ظاهر شده است
در تاریکی آبهای بسیار سخت تاریک ست و بودم خوارتر از میخ زمین هموار که میخ او بر سر او
کوبنده بسنگ خلافا لسیبویه یعنی مخالفت میکنند قول سابق مخالفت سیبویه را و جمهور

کرتا بعان را و نیذ زیرا که این سبب در تخفیف شاذ انشاد کرده اند و التزموا خذ و کل علی غیر قیاس
للکثرة و لازم گرفته اند قوم حذف همزه در خذ بجا و ذال معجمتین که امر حاضر ست از باب نصر و مهموز الفا
و همچنین کل بر غیر قیاس از جهت کثرت استعمال اصل خذ او خذ بود بهمزه دوم حذف کردند برای
کثرت استعمال و همزه اول برای استغنا و عدم احتیاج و اصل کل اکل بود بر طرز خذ اخذ بالفتح گرفتن
اکل بالفتح خوردن شعر دیگر حریف پخته بیهوده نیستم یک زخم جانستان که دلم از رفو گرفت
و قالوا امر و هو افصح من اومر و گفتند که مر امر حاضر ست از باب نصر و مهموز الفا بر منوال خذ و کل در حذف
همزه و نیست حذف او لازم از جهت عدم کثرت و مر فصیح تر ست از اومر بقلب همزه دوم بواو بر قیاس
چنانکه مذکور شود و هر گاه مر در کثرت بخذ و کل نمیرسد حکم او را متوسط ساختند پس در روا و مر و وم هر دو
تجویز کردند اما در ابتدا امر افصح ست از اومر بواسطهٔ ثقل دو همزه و اما وامر فافصح من ومر و اما وامر
بعود همزه محذوفه در وقت وصل واو و غیر آن افصح تر ست از ومر بواو عطف و ایراد مر بی اعادهٔ همزه
زیرا که مستغنی میشوند از همزهٔ وصل پس ثقل لازم نمی آید و در مصحف مجید ست و امر اهلک بالصلوٰة یعنی
و امر کن ای محمد تابعان خود را بنماز و این بحث را مصنف درینجا ذکر کرد و مناسب آن بود که در بحث
دو همزه مذکور میکرد از بهر آنکه با مساة و سال و واجی و صلا مناسبت دارد در آنکه تخفیفات ایشان
خلاف قیاس ست و اذا خفف باب همزة الاحمر فبقاء همزة اللام اکثر و هر گاه سبک کرده شود باب
همزة الاحمر یعنی هر همزه که واقع باشد بعد لام تعریف که ثابت ست بعد همزه وصل پس بقاء همزه
لام یعنی همزه وصل بیشتر ست در باب سبق مذکور شد که حرکت همزه ساکنه بما قبل نقل میکنند پس
اشارت کرد اینجا بسوی آنکه هر گاه نقل کنند حرکت همزه بسوی لام تعریف آیا حرکت لام معتبر میباشد
یا معتبر نمیباشد پس اگر معتبر نباشد چنانکه مذهب اکثر ست فیقال الحمر پس گفته میشود
الحمر بفتحتین همزه و لام و سکون حا و فتح میم و اثبات همزه وصل زیرا که لام در حکم ساکن ست در اصل
الاحمر بود فتحه همزه ثانی بما قبل دادند و حذف کردند و اگر حرکت لازم معتبر باشد گفته میشود و لحمر بفتح لام و سکون
حا و فتح میم و حذف همزه از جهت استغنا از و بحرکت لام و اعتبار نکرده است همچنین حرکت نون
در لم یکن الذین و اعادهٔ واو محذوف زیرا که لام تعریف با اسم کالجز شده است لفظا برای آنکه
یک حرف ست و معنی از بهر اینکه مدلول مدخول را تعبیر داده است از تنکیر بسوی تعریف و وقتیکه
لام کالجز شد حرکت منقوله مشابه حرکت منقوله اصلی گردید که اصل اسال ست و علی الاکثر قیل من
لحمر بفتح النون و فلمر بحذف الیاء و بنا بر مذهب اکثر گفته شده است وقت اتصال من جاره

من بفتح نون من وفتح لام لحمه در من الاحمر وفتیکه سبک کرده شد زیراکه لام کالساکن ست پس اگر
نون را حرکت ندهند التقاء ساکنین لازم آید و مذهب اکثر گفته شده است فلحمر بکسر فا و فتح لام و
سکون حا و حذف یاء فی جاره در فی الاحمر از برای التقاء ساکنین بواسطه اینکه لام در حکم ساکن ست
واما بر مذهب اقل گفته میشود من لحمر بسکون نون و فی لحمر باثبات یا از جهت اعتبار حرکت لام وعلی
الاقل جاء عاد لولی وبر مذهب کمتر آمده است قرأة ابو عمرو نافع عادلولی در عادن الاولی یعنی نیست
مر خدای عاد نخستین را توضیح این مطلب آنست که قیاس لغت بیشتر چنین ست که نقل کردند حرکت
همزه اولی بسوی لام و حذف کردند و حرکت دادند نون تنوین را و گفتند عادن لولی زیراکه تنوین
نون ساکن ست و لام تعریف در حکم ساکن پس واجب شد کسر تنوین برای التقای ساکنین واما بر لغت
قلیل اعتبار حرکت لام کردند و حرکت ندادند نون را و گشت عادن ولی پس بدل کردند نون را
بالام وادغام کردند لام را در لام و گفتند عادلولی بفتح دال و تشدید لام مضموم ولم یقولوا اسل ولا اقل
لاتحاد الکلمة اشارت ست بسوی جواب سوال مقدر تقریرش آنست که شما در اسل و اقل حرکت همزه
بسوی سین و حرکت واو بسوی قاف که منقول ست اعتبار کردید و باعتبار این حرکت عارضی همزه را
حذف کردید با آنکه در احمر اعتبار نکرده اند جواب آنست که و نگفتند اسل و نه اقل باثبات همزه وصل
بر لغت اکثر از برای یکی شدن کلمه اینجا بخلاف الحمر زیراکه حرفیکه منقول ست بسوی حرکت همزه
و آن لام تعریف ست بخیر حذف لفظی ست که منقول شده است از و حرکت و آن همزه است
و از برای آنکه این الفاظ کثیر الاستعمال اند والهمزتان فی کلمة ان سکنت الثانیة وجب قلبها
هرگاه فارغ شد مصنف از بیان یک همزه شروع کرد در بیان دو همزه پس گفت دو همزه اگر باشد
در کلمه واحده اگر ساکن باشد همزه دوم واجب شود بدل کردن همزه دوم با حرفیکه از جنس حرکت
همزه اول ست از جهت کراهیت اجتماع دو همزه با دشواری تلفظ بثانی حاصل سخن آنست که هرگاه
در یک کلمه دو همزه جمع شود و اول متحرک باشد و دوم ساکن اگر همزه اول مفتوح باشد همزه دوم را
با الف بدل کردند و اگر مکسور باشد بیا و اگر مضموم باشد بواو و این تبدیل بطریق وجوب ست
کادم اصلش ءادم بدو همزه اول زائده است و دوم فاء الفعل مشتق از ادمة بالضم که رنگ
گندم گون ست همزه دوم را با الف بدل کردند و این سخن بر تقدیری درست میشود که آدم عربی باشد
و اصح آنست که آدم اسم عجمی ست چنانکه جار الله زمخشری در کشاف گفته است ایت در اصل ائت بود
امر حاضر ست از باب ضرب و مهموز الفا ناقص یائی یعنی بیا همزه دوم را بیا بدل کردند و گشت در اصل

اگر ثمن بود از اثمان که گذشت همزه دوم را بواو بدل کردند در بعضے از نسخ عطف بالاسے است
واو ثمن واقع شده ولیس اجر منه لانه فاعل ونیست اجر بمد همزه وفتح جیم و راء مهمله از قبیل آدم که در
دو همزه جمع شده باشند دوم ساکن بود و بدل کرده باشند زیرا که بدرستی که اجر بر وزن فاعل ست
ماضی معلوم باب مفاعلة همچو ضارب پس الف زائده باشد نه مبدله از همزه لا افعل ونه افعل ست ماضی
افعال چون اکرم باجتماع دو همزه اول مفتوح و دوم ساکن و ابدال دوم بالف للثبوت یواجر از جهت
ثابت شدن یواجر در مضارع او واگر افعل باشد مضارع او یوجر بود دعا قلته فیه وازچیزیکه گفتیم
اورا در آنکه اجر فاعل ست نه افعل این دو بیت قول مصنف ست که میگوید شعر
دللت ثلثا على ان یوجر * لا یستقیم مضارع اجر * فعالة جار والافعال غر * وصحة اجر تمنع اجرا بسکون
راء روی در هر دو بیت برای وقف دلالت بالفتح والکسر راه نمودن ثلاثا مفعول باسقاطه بقاف
راست شدن ویستقیم مضارع غائب ست از وعر بفتح عین مهمله وتشدید زای معجمه ای اقل یعنی کم ست
تمنع مضارع غائب مؤنث از منع بالفتح که باز داشتن ست یعنی دلیل آوردم سه دلیل را برانکه یوجر بضم
اول وکسر سوم مستقیم نمیباشد که مضارع اجر بود دیگر فعالة بکسر فاست و دوم آنکه یوجر بضم اول وفتح
سوم الی افعال کمیاب ست وسوم انیکه صحت اجر بمعنے فاعل ست منع میکند اجر بمعنے افعل را ایضاح
این مطلب آنست که مصنف بسه دلیل ثابت کرده که اجر فاعل ست اول آنکه آمده است اجر اجارة
واگر اجر افعل باشد مصدر او بر وزن فعالة بکسر اول نباشد زیرا که فعالة مصدر فاعل ست نه افعل
دوم آنکه نگفته اند در مصدر اجر ایجار واگر اجر افعل باشد وصحت اجر فاعل منع میکند اجر افعل را وفیه
نظر از جهت جواز اشتراک اجر در فاعل وافعل ومصدر اول اجارة باشد ومصدر ثانی ایجار وقول
مصنف که الافعال غیر مسموع ست زیرا که صاحب کتاب حکم نقل کرده است اجرت امرأة البغی نفسها ایجارا
یعنی کرایه دادن زن زانیه تن خود را کرایه دادنی بغی بفتح باء موحده وکسر غین معجمه وتشدید تحتانی فاحشه
وقحبه بد آنکه اجر بمعنے اعطے یعنی بخشید بی نزاع افعل ست نه فاعل فنزاع درین ست که اجرت الدابة ای
اکریتها یعنی کرایه دادم چارپای را وحق آنست که اجر باین معنے مشترک ست در فاعل وافعل ومضارع او
یواجر ست ودر افعل مضارع او یوجر ومواجرة مصدر اول ست وایجار مصدر ثانی وان تحرک وسکن
ماقبلها کسال اثبت عطف ست بر قول او وان سکنت الثانیة یعنی واگر متحرک باشد همزه دوم
وساکن باشد ماقبل او همچو سال بفتح سین مهمله وتشدید ومد همزه که اصلش سئال بود بسکون همزه اول
در وزن زیرا که ممکن نیست تخفیف او بابدال از برای فرق کردن میان این همزه ومیان همزه که در موضع لام

میباشد چنانکه بیاید وبین بین مشهور توان کرد زیرا که همزه قریب بالف میگردد ولازم می آید التقاء
ساکنین واما بین بین غیر مشهور پس از جهت سکون همزه اول وتخفیف بحذف نیز نمیتوان کرد از
بهر آنکه معلوم نمیشود که فعال مشدد است یا فعال مخفف مثبت ماضی معلوم مؤنث غائبه از باب نصر
سال بسیار خواننده وسوال کننده وان تحرکت وتحرک ما قبلها فقالوا وجب قلب الثانیه یاء ان
انکسر ما قبلها واگر متحرک باشد همزه دوم ومتحرک باشد ما قبل او پس گفته اند که واجب است بدل کردن
همزه دوم بیا اگر مکسور باشد ما قبل همزه دوم که همزه اول است او انکسرت هی وواو فی غیره یا مکسور باشد
همزه دوم یا همزه دوم بواو در غیر هر دو واحد از دو صورت که مذکور شد نحو جاء مانند جاء واصلش بر مذهب
غیر خلیل جایئ است با دو همزه متحرک که همزه اول بدل است از عین الفعل که یا بود چنانکه در بایع وهمزه
دوم لام الفعل است پس همزه دوم را بیا بدل کردند از برای انکسار ما قبلش پس گشت جایی بعد از ان
چون قاضی اعلالش کردند وبین بین نکردند زیرا که دران ملاحظه همزه است پس لازم می آید اجتماع
دو همزه واما بر مذهب خلیل جاء بقلب است چنانکه گذشت پس اعلالش مثل اعلال قاضی
کردند پس برین تقدیر از ما نحن فیه نمیباشد مثال همزه ما قبل مکسور است وائمه بفتح همزه وکسر یاء
یاء تحتانی وتشدید میم جمع امام بالکسر وآن پیشوا است اصلش ائممه بفتح همزه اول وسکون دوم
وکسر میم اول مانند احمره جمع حمار بالکسر واول او دو همزه جمع شدند نخستین همزه جمع ودوم فاء الفعل
وقیاس قلب ثانی بالف است از جهت سکونش وانفتاح ما قبلش چنانکه آمنه جمع امار اما چون
بعد همزه دو متجانس که میمین اند واقع شده اند واراده ادغام کردند نقل کردند حرکت میم اول و
آن کسره است بسوی همزه وادغام کردند میم را در میم پس گشت ائمة پس همزه دوم را بیا بدل کردند
مثال همزه ایست که خود مکسور است اما بعد نقل کسره میم بسوی او مکسور شده واویدم بضم همزه وفتح واو
وسکون یاء تحتانی وکسر دال مهمله تصغیر آدم اصلش أؤیدم بدل کردند همزه دوم را بواو واوادم بفتح
اول وکسر چهارم جمع آدم اصلش ءاادم با دو همزه والف بعد هر دو بدل کردند همزه دوم را بواو ومنه
خطایا واز دست یعنی از انکه در دو همزه متحرکه جمع اند خطایا است جمع خطیئه بفتح خاء معجمه وکسر طاء مهمله وتشدید یاء
تحتانی وآن گناه است بیت مکن بر من جفا کز هیچ راهی + نکردم جز وفا داری گناهی + اگر کردم گناه آن نه
جدید ست که گناه آدمی هم قدیم ست + فی التقدیر الاصلی در تقدیر اصلی الفاظش آنست که اصل خطایا خطایئ بود
بتقدیم یاء تحتانی بر همزه پس قلب کردند یا را همزه چنانکه در قبایل جمع قبیله پس گشت خطائئ با دو همزه وهمزه دوم را
از جهت انکسار ما قبل بیا بدل کردند خطائی شد وهمین اجتماع دو همزه است وخواهد آمد در بحث اعلال که همزه بعد الف

باب ساحاست واقع شود بعد او یا باشد و مفرد او چنین شود بدل کنند آن همزه را بیاء مفتوح و یاء را
بالف پس گردند خطایا و قید کرد مصنف تقدیر را باصلی زیرا که خطائی بتقدیم همزه بر یاء تحتانی
نیز تقدیر اصلی او نیست بلکه تقدیر اصلی او خطایء بیاء و همزه است و در حقیقت این تقدیر نیز تقدیر
اصلی او نیست بلکه تقدیر اصلی خطایئ است بتقدیم یاء بر همزه مگر آنکه خطایء زیده و همزه اصل ست بنسبت
بسوی خطای همزه پیش یا و این تقدیر مذهب سیبویه است **شعر** زلفت نسبت بمشک خطا کردم
خطا کردم * من این تشبیه بی معنی چرا کردم چرا کردم * خلافا للخلیل مخالفت میکند قول
سابق مخالفت کردنی مر خلیل را از بهر آنکه خلیل مخالفت دارد در آنکه اصل خطایا خطائی بتقدیم یاء بر همزه
است اما میگوید که همزه را بر یا مقدم کردند پس گفت خطائی بر وزن و فائی و بعد از ان کردند
آنچه گفته شد و مذهب سیبویه اقیس و اصح ست بواسطه آنکه منقول ست از عرب موثوق بعربیه
اللهم اغفر لی خطائی یعنی الخدائی بیامرز مر اگناهان را بتخفیف دو همزه بقلب یائین و اگر خطای
مقلوب باشد چنانکه خلیل میگوید نباشد قول عرب راوجهی وقد صح التسهیل فی نحو ائمة والتحقیق
اعتراض ست بر قول نحویان که واجب ست قلب همزه دوم بیا اگر ما قبلش مکسور باشد
یا خودش مکسور باشد یعنی و بتحقیق صحیح شده است از قرا گردانیدن همزه دوم بین بین
در مانند ائمة و تحقیق صحیح شده است ابقاء همزتین در وی قول قرا اولی ست از قول نحاة
از برای استماع از ثقات و ممکن ست که جواب داده شود با آنکه مراد نحویان آنست که قلب
همزه بیا قیاس ست و مخالف او شاذ که یاد کرده میشود الفاظ دیگر را بران قیاس نباید کرد و این
منافات ندارد آنرا که در قرات سبع واقع نشود از برای آنکه جائز ست که مخالف قیاس و مخالف
استعمال نباشد و مثل این مقبول و در کلام صحیح واقع ست و نحاة شاذ را سه قسم ساخته اند
یکی مخالف قیاس فقط و دیگر مخالف استعمال فقط و این دوم مقبول اند و سوم مخالف قیاس و استعمال
و این قسم مردود ست والتزم فی باب اکرم حذف الثانیة وحملت علیه اخواته اعتراض دیگر ست
بر قول نحاة که گفتند واجب ست قلب همزه دوم بواو اگر همزه ما قبل همزه مکسور نباشد
یعنی و لازم گرفته شده است در باب اکرم حذف همزهٔ دوم و حمل کرده شده است بر اکرم امثال
او در احکام سوال آنست که اکرم مضارع معلوم متکلم واحد ست و اصلش ااکرم با دو همزهٔ مفتوحه
زیرا که حروف مضارع همان حروف ماضی است بزیادت حرف مضارع و هرگاه ماضی او اکرم ست
واجب شد که اصلش ااکرم باشد و بعد از ان اجتماع دو همزه در کلمه کثیر الاستعمال مکروه و ثقیل داشتند

پس حذف کردند همزهٔ دوم را حذف لازم ... دوم را بنابران خاص کردند که نقل از و ناشی شده بود
پس ازان حمل کردند اخوات ونظائر او را که یکرم وتکرم ست برو ضم دادند حرف مضارع را تا ملتبس
نشود بمضارع ثلاثی مجرد پس ثابت شد که قول شعریان منقوض ست بمثل اکرم وممکن ست که
جواب داده شود بانکه مراد نحات آنست که ... قلب ست اما استعمال در اکرم خلاف قیاس ست
فی المثنوی شعر جان بی معنی درین تن بی خلاف * تیغ چوبین ست پنهان در غلاف *
قوله التزموا قلبهما مفردة ... مفتوحة فی باب مطایا وتحقیق لازم گرفته اند بدل کردن همزه
در حالیکه تنهاست بیاء مفتوح در باب مطایا بفتح میم وطاء مهمله جمع مطیه بالفتح وکسر طاء وتشدید
یاء تحتانی اشتر سواری در صراح ست مطیه بارگی وباره وبارگی اسپ ست ملا تقی راست شعر
در آمد خرم ... بارگی * نگونسار گردید یکبارگی * مطیه مطیوه مشتق از مطیو بالفتح که سرعت
وشتاب دابه است در سیر واو را بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام واصل مطایا مطایو ست
واو را برای تطرف وانکسار ما قبل بیا بدل کردند گشت مطائی با دو یاء وبعد ازان یاء را که
بعد الف جمع بود بهمزه بدل کردند مثل قبائل وشد مطائی بتقدیم همزه بر یاء وگران داشتند یاء را
بعد کسره که بر همزه است پس بدل کردند کسره را بفتحه ویاء را بالف مثل عذاری بعین مهمله
وذال معجمه وراء مهمله جمع عذرا بالفتح که زن بکر ودوشیزه است پس گشت مطاءا بدو الف
وهمزه درمیان ایشان وگویا که سه الف ست وهمزه را بیا بدل کردند مطایا شد ومنه خطایا
علی القولین واز قبیل التزام قلب همزه مفرده است بیاء مفتوح خطایا بر قول سیبویه وخلیل
اما بر قول سیبویه بنابرآنکه بعد انقلاب همزه ثانیه یا میگردد خطائی بهمزه منفرده وبعد او یاء
مزیده وبر مذهب خلیل از بهر آنکه مقدم میکنند همزه را بر یای اجتماع دو همزه پس میگردد خطائی همزه
بعد او ویاء عمل بعد ازین مذکور شد وفی کلمتین یجوز تحقیقهما وتخفیفهما وتخفیف احدهما علی قیاسها
عطف ست بر قول مصنف فی کلمة یعنی جائیکه گفته است والهمزتان فی کلمة یعنی دو همزه که در دو
کلمه باشند جائز میباشد اثبات هر دو وسبک کردن هر دو وسبک یکی از دو همزه در
دو کلمه جمع شوند روا است ابقاء هر دو همزه بی تغیر بواسطه آنکه اجتماع هر دو عارضی ست
وآسان کرده است امر ثقل را وتخفیف هر دو نیز روا است از بهر ثقل بسبب اجتماع همزه
وتخفیف یکی ازان دو نیز جائز ست وبعد ازان اختلاف کرده اند ابو عمرو اختیار کرده
تخفیف همزه اول زیرا که ثقل از اجتماع ... است وخلیل اختیار کرده است تخفیف

همزهٔ دوم نیز [illegible] ثقل نزدیک ثانی پیدا شده است پس تخفیف قبل حصول ثقل میتوان کرد
[illegible] هر دو را خواهند تخفیف سازند دو وجه است یکی آنکه همزهٔ اول را مخفف
سازند [illegible] قیاس تخفیف همزه اگر تنها بوده باشد [illegible] همزهٔ دوم را مخفف سازند
[illegible] اجتماع دو همزه ثانی آنکه هر دو را مخفف سازند [illegible]
تخفیف [illegible] تحقیق بجاء مهمله و دو قاف راست و درست کردن و تخفیف
[illegible] سبک کردن [illegible] ست چنانکه [illegible] در بیت [illegible] شد
[illegible] ازلی این پند شد [illegible] وقد جاء فی نحو [illegible] الی بالواو ایضا
فی [illegible] آمده است در مانند والله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم یعنی خدای هدایت میکند کسی
را که میخواهد بطرف راه راست [illegible] همزهٔ دوم یعنی در جاییکه دو همزه در دو کلمه جمع شوند و
در حرکت مختلف باشند اثبات و تخفیف با بدال همزهٔ دوم بواو نیز آمده است مثل یشاء الی
وقد جاء فی المتفقتین حذف احدیهما وقلب الثانیة کالساکنة [illegible] آمده است [illegible] همزه [illegible]
در حرکت حذف یکی ازان دو و بدل کردن همزهٔ دوم بحرفی که از جنس حرکت ماقبل همزه است
[illegible] ساکنه در یک کلمه مانند آدم وائت و اوتمن پس در جاء احدهما [illegible] همزهٔ دوم را با
[illegible] تلقاء [illegible] اولئک [illegible] بکسر تاء فوقانی و سکون لام [illegible]
[illegible] بکسر همزه و نون [illegible] و تشدید [illegible] بدال [illegible] همزه [illegible]
اولئک بالضم [illegible] همزه بعد الالف [illegible] لام آن [illegible] الاعلال تغییر حرف العلة
للتخفیف اعلال تغییر حرف علة است از برای سبک کردن [illegible] اعلال [illegible]
کردن ست تغییر بغین معجمه [illegible] از حال خود گردانیدن [illegible] والقلب والاسکان
وجمیع [illegible] اعلال [illegible] حذف [illegible] بفتح حاء مهمله و سکون ذال معجمه [illegible] افکندن ست
و دوم قلب ست و آن بفتح قاف و سکون لام برگردانیدن و بازگونه کردن ست و مراد ازو
ابدال کردن ست و سوم اسکان [illegible] بالکسر و سکون سین مهمله ساکن کردن ست [illegible]
الالف والواو والیاء [illegible] اعلال [illegible] الف و یا و واو [illegible] شعر
[illegible] که بوده می پرست و خود [illegible] * [illegible] که باده خواه شوند [illegible]
[illegible] رو سیاه شوند * واین حروف را بنابران حروف اعلال گویند که درایشان تغییر
بسیار واقع میشود و بعضی همزه را از جهت تغییر در و از حروف علت شمرده اند و اکثری نشمرده اند

زیراکه آنچه در حروف علت جاریست در همزه جاری نیست ولا یکون الالف اصلا فی متمکن ولا فعل
ولکن عن واو او یاء زائدة یا شد [illegible] در اسم متمکن و در فعل اصلی لیکن یا بدل ست از واو یا از
یا زائده است و این از استقرار معلوم شده است و اما حروف پس الفهای ایشان اصلی اند زیرا که
حروف نه مشتق [illegible] پس شناخته نمیشود احوال الفات حروف سوا ظاهر پس نمیگویند
که الف در ما و لا زائده است و نگویند که بدل ست از حرفی و تثنیه نمیشود و جمع از جهت عدم
اشتقاق هر دو متمکن [illegible] فاعل یا تفعل ست و در اصطلاح نحاة اسم حروف را
گویند بنابران که قابل اعراب ست وقد التقتا فائین و تحقیق متفق شده اند واو و یا در واقع
شدن [illegible] یعنی واو فاء الفعل واقع میشود فائین تثنیه باعتبار واو و یا ست کوعد
[illegible] بالفتح و آن نوید دادن ست مثل وعید بروزن کریم و یسر بالضم و آن
آسانی ست ضد عسر بالضم وعینین واو و یا مشتق شده اند در وقوع خود یعنی عین الفعل یعنی
واو عین الفعل واقع میشود و یا عین الفعل واقع میشود کقول و بیع و همچو قول بالفتح و بیع بالفتح ولامین
و واو و یا لام الفعل واقع میشود کغزو و رمی همچو غزو بفتح عین و سکون زای معجمتین با دشمن دین جنگ
کردن و رمی بالفتح تکرر محرر شد وتقدمت کل واحدة علی الاخری و پیش شده است هر واحد از
واو و یا بر دیگر فاء و عینا از روی فاء و عین یعنی گاهی واو فاء الفعل میباشد و یا عین الفعل و بعکس
کویل همچو ویل بفتح واو و سکون یای تحتانی و آن وادی ست [illegible] و نام وادی ست در دوزخ
و یوم بالفتح تقدمت بقاف و دال مهمله ماضی معلوم مؤنث باب تفعل اخری بالضم و سکون خاء
معجمه [illegible] دیگر مؤنث آخر بالمد و فتح خاء معجمه که در فارسی زبان ترجمه آن دیگرست **شعر**
تیری ز روی دورلشین دل آسوده شد زرد ❊ یاران ای طبیب خسته دلان مرهمی دگر ❊ و دگر دیگر بیدام
معروف نیز آمده ست مثال ❊ کشتگان خنجر تسلیم را ❊ هر زمان از غیب جان دیگرست ❊ واختلفتا
فی ان الواو تقدمت عینا علی الیاء لاما و مختلف شده اند واو و یا در آنکه [illegible] که واو پیش شده است
در حالیکه عین الفعل باشد بر یا در حالیکه لام الفعل باشد مانند طویت بطاء مهمله یعنی پیچیدم
بخلاف العکس بخلاف عکس مذکور یعنی مقدم نشده است یا در حالیکه عین الفعل باشد
بر واو در حالیکه لام الفعل باشد بواسطه آنکه این صورت واقع نمیگردد و فیه نظر از بهر آنکه
در حیوان یا عین ست و واو لام و یا بر و مقدم شده است و جوابش مصنف می گوید و واو حیوان
بدل عن یاء و واو حیوان بفتحتین بدل ست از یا زیرا که اصلش حییان ست و باعث شده

قوم را برین توجیه عدم نظیر تقدیم یاء واو و لام در کلام بیاستعمال و قیاس میان حیایان ست بواسطه آنکه یا متحرک ست و ماقبلش مفتوح زیرا که یا را متحرک نگاه داشتند تا مطابق حال اول باشد و متحرک ساختند مانند آنکه در جولان بفتحتین صیم و واو حیوان بفتحتین حیوان بفتحتین طغیان لطیبین در اول و حسن یا دو حیوان ماننده اول علم و مانند آنست اما چون اجتماع دو متجانس مکروه بود یا دوم را بواو بدل کردند اول را از برای آنکه تغییر در آخر بهتر میباشد وان الیا وقعت فاء وعینا فی یین و فاء ولاما فی یدیت و نیز مختلف شده اند واو و یا در آنکه بدرستیکه یا واقع شده است فا وعین در یین که بفتح یاء اول و سکون دوم نام مکانی ست و واقع شده است یا فا ولام در یدیت بیای تحتانی و دال مهمله و سکون یای تحتانی ای انعمت یعنی نعمت واد نعمت بالکسر ای نیکی ست قرار دهشته درست رس و آنچه کرده شود از نیکوئی در حق کسی بخلاف الواو بخلاف واو که هرگز فا وعین واقع نشده است و فا ولام نیز واقع نشده است الا فی اول علی الاصح مگر در لفظ اول بر مذهب اصح که اصل او دو واو و لام ست و در بعضی از نسخ لفظ اول محلی بلام ست فعال اول یعنی اول فصل رقم یافت بر سبیل آن ماضی ست لا بذکر بود والا فی الواو علی وجه و مگر در لفظ واو بر یک طرز یعنی بران طرز که اهلش دو واو باشد بدانکه اخفش گفته است که واو در اصل دو بود لیسه واو واو متوسط را بالف بدل کردند واو شد و بعضی گویند واو در اصل وی بود متوسط یا درمیان دو واو اول صواب ست زیرا که واوی از یائی بیشتر میباشد و عین او را قلب کردند لام او را از جهت کراهیت اجتماع دو حرف متحرک یا اول کلمه وان الیاء وقعت فاء وعینا ولاما فی ییییت بخلاف الواو و مختلف شده اند واو و یا در آنکه بدرستیکه یا واقع شده است فا وعین و لام در ییییت که ماضی متکلم واحد تفعیل ست ای کتب الیاء یعنی نوشتم حرف یا بخلاف واو که فا وعین و لام واقع نشده است الا فی الواو علی وجه مگر در لفظ واو بر یک طرز یعنی نزدیک کسیکه قائل ست بانکه اصلش لیسه واو ست و آن اخفش ست و گذشت والفاء تقلب الواو همزة لزوما و فا بدل کرده میشود واو همزه بدل لازم اگر واو فاء الفعل واقع شود واجب ست ابدال او بهمزه فی نحو اواصل واویصل والاول در مانند اواصل بفتح همزه و کسر صاد مهمله که در اصل واصل بود جمع تکسیر واصله آن بچیزی پیوسته و پیوند کننده را گویند واویصل بالضم و فتح دوم و سکون سوم و کسر چهارم و اول بضم همزه و فتح واو جمع اولی بضم همزه والنف آخر که مؤنث اول ست اصلش و اول بالضم و فتح دوم شعر عشقم بلند مرتبه چون بروز شمع ولست * خاکستر وجود مرا سوز از دلست * پروانه صد چراغ گزید و همان نمط * در سینه سوز

شب افروز اولست * اذا تحرکت الثانیة وقتیکه متحرک باشد واو دوم یعنی ابدال واو اول
از دو واو با همزه بر تقدیریست که واو ثانی متحرک بود نه ساکن بخلاف دوری بضم واو اول سکون
دوم وکسر راء مهمله که ماضی مجهول ست از باب مفاعلة ولفیف مفروق تصریفه واری یواری
بواو وموارات پنهان کردن ست دوری پوشیده شد ودرین کلمه که در مصحف مجید واقع شده است
واو اول را همزه بدل نکردند زیرا که واو دوم ساکن ست اصلش واری با الف آخر چون خواستند مجهول
کنند واو را ضم دادند ناچار الف از جهت ضمه ماقبل واو شد پس گشت دوری وجواز فی نحو
اجوه واوری وقلب کرده میشود واو که فاء الفعل باشد بهمزه بطریق جواز در مانند اجوه بالضم که در اصل وجوه بود بضم جمع وجه
بالفتح واوری که اصلش ووری بابدال واو اول بهمزه ومراد از مانند اجوه لفظی ست که واو مضموم در اول او باشد ومقصود از مانند
اوری کلمه که در اول او دو واو باشد واول مضموم بود ودوم ساکن وقال المازنی فی نحو اشاح وگفته است مازنی که
قلب میکنند واو را بهمزه بطریق جواز وقتیکه واو مکسور در اول واقع شود چنانکه در اشاح بکسر همزه وشین معجمه وحاء مهمله که گردن
مرصع بجواهر ست واصلش وشاح مازن بکسر زاء منقوطه نام پدر قبیله است از تمیم ومازنی نحوی ست چنانکه شافعی هم امامی از ائمه اهل
سنت وجماعت والتزموا فی الاولی حملا علی الاول ومع اعتراض ست و
تقریر اعتراض آنست که شما گفتید که هرگاه دو واو در اول لفظ جمع شوند ودوم
ساکن باشد قلب واو اول بهمزه جائز ست ودر اولی قلب واجب ست تقریر جواب
آنست که لازم گرفتند قلب واو اول بهمزه در اولی از جهت حمل بر اول یعنی چون اول واو نخستین را
بهمزه بدل کردند در اولی نیز چنین کردند از برای رجوع هر دو بسوی اشتقاق شعر
کیف نحکی وصل اثنین بما فی الاصل واحد * ومن قسیم الواحد حیلا نهو بالواحد جاحد * یعنی چگونه
چنین کرده شود وپیوستن دو یا که هر دو یاد در حقیقت یکی اند وکسیکه بخش کرده یکی را از روی
نادانی پس او یکی منکر وناشناسنده است واما اناة واحد واسماء فعلی غیر القیاس واما اناة
واحد واسماء پس بر غیر قیاس اند یعنی قیاس واو مفتوحه که در اول کلمه واقع شود آنست که باقی
باشد وبدل بهمزه نگردد ودر سه کلمه که واو بهمزه بدل کرده اند بر غیر قیاس ست اناة بفتح
همزه ونون آهستگی وزن آهسته اصلش وناة احد بفتحتین همزه وحاء مهمله اسماء
نام زنی ست که در عرب بحسن معروف بود وزن صاحب جمال اصلش وسماء مشتق از وسامة بالفتح
که نیکروی شدن ست وغیر منصرف برای الف ممدوده وتانیث واین نزد سیبویه است ومبرد
گویند که اسماء جمع اسم ست بمعنی نام ووزنش افعال وغیر منصرف ست بواسطه علمیت وتانیث

و مذهب اول اظهر و روشن تر است از بهر آنکه تسمیه بصفات از جمعها واضح تر میباشد مانند لیلا که
بالف ممدوده زن سیاه فام را گویند و نام عشیقهٔ مجنون و تقلبان تا رفی اتعد و اتسر و بدل کرده میشود
واو و یا بتا در مانند اتعد که واویست و اتسر که یائیست حاصل سخن آنست که اگر واو و یا فا از افعل
در باب افتعال واقع شوند و بدل از همزه نباشند آن واو و یا را بتا بدل کنند و تا را در تا ادغام
مثل اتعد اصلش اوتعد بود واو را بتا بدل کردند و تا در تا ادغام اتعاد وعده کردن و وعده پذیرفتن
و اتسر در اصل ایتسر بود یا را بتا بدل کردند و تا را در تا ادغام در اکثر اللغت ست اتسار و ایتسار
اشتر گشتن و اعضار آنرا بخش کردن و بعضی بمعنی قمار باختن نوشته اند بخلاف ایتزر بزا
معجمه در ازار معامله که اصلش ائتزر بود بدو همزه و بجهت اجتماع همزتین همزه دوم را برای آنکه بسیار
ماقبلش بیا بدل کردند ایتزر شد و این یا را بتا بدل نمیکنند از بهر آنکه این یا عارضی ست و نزدیک
وصل زائل میگردد با آنکه و ائتزر بوصل واو عطف مثلا و ایتزار ازار پوشیدن و ازار در فارسی
شلوار بضم شین منقوط گویند قطب العارفین شاه شرف الدین ثانی حبیبی فرموده اند شعر
همه را قبله آنچه در کیسه است ❊ همه را کعبه آنچه در شلوار ❊ و فیه نظر زیرا که در اتخاذ که اصلش
ائتخاذ بود همزه دوم را بیا بدل کرده اند و یا را بتا و تا را در تا ادغام و اتخاذ گرفتن ست مصدر
باب افتعال مگر آنکه گوئیم درین کلمه چون کثیر الاستعمال ست همزه را بیا بدل کرده اند و یا را بتا
و تا را در تا ادغام و بعد ازان هرگاه بسیار شد استعمال اتخاذ قصد کردند بسوی آنکه تا اصلی ست
تا بدل کردند فعل بفعل گفتند اتخذ یتخذ اگر گوئی در اوتعد واو ساکن ست و ماقبلش مکسور چرا بیا بدل
نکردند چنانکه در میعاد و میزان و نظائر آن گوئیم واو را بیا بنابران بدل نکردند چنانکه در میعاد
و میزان مع نظائر آن که کسرهٔ ماقبل واو عارضی ست چون همزه در درج کلام ساقط شود کسره نیز
ساقط شود چنانکه گفته اند شعر قرب تا خواهد که واو اوتعد را تا کند ❊ کسر عارض آنکه واوش را
بدل بیا کند ❊ زین دو قول آخر کدامی دوست رجحان مقتضی ست ❊ قرب تا ترجیح دارد زانکه
کسره عارضی ست ❊ دانسته باش که قلب واو اوتعد بیا چون ایتعد و بالف چون یاتعد و اتقار یا
ایتسر و ابدال او بالف مثل یاتسر لغت فصیح ست چنانکه مذکور شد اما افصح ابدال واو و یا بتاست
و ادغام تا در تا و تقلب الواو و الیاء الفا اذا انکسر ما قبلها و بدل کرده میشود واو را بیا هرگاه مکسور باشد
ماقبل واو و الیاء واوا اذا انضم ما قبلها و بدل کرده میشود یا بواو وقتیکه مضموم باشد ماقبل یا
نحو میزان مانند میزان بکسر میم و زا معجمه اصلش موزان واو برای آنکه از ماقبل یا شد

واین لفظ

واین لفظ اسم آله است از وزن که سنجیدن است ومیزان ترازو ست موازین جمع ومیقات
بقاف همانش موقات از وقت که هنگام ست ومیقات آنچه از وقت معلوم شود ودر صراح ست
میقات هنگام کار بستن وجای آن موضع احرام بستن وموقظ بقاف وظای معجمه اسم فاعل ایقاظ
مصدر باب افعال مشتق از یقظه بالفتح که بیداریست موقظ بیدار کننده ودر اصل میقیظ بود یا برای
انضمام ماقبل واو شد در صراح ست ایقاظ بیدار کردن ودر پی کسے رفتن وهمچنین موسر بسین وراء
مهملتین اسم فاعل الیسار که توانگریست موسر توانگر شعر توانگر بکه دل ودستش از عطا خالی ست *
بگوش نمرده ماند که از صدا خالی ست * وتحذف الواو من نحو یعد ویلد بوقوعها بین یاء وکسرة اصلیة
انداخته مے شود واو از مانند یعد بعین ودال مهملتین ویلد بدال مهمله از جهت واقع شدن واو
درمیان یا وکسره اصلیه اصل یعد یوعد بالفتح گذشت اصل یلد یولد ز ولادت بالکسر گذشت شعر
زمان باردار اسے مرد هشیار * اگر وقت ولادت مار زاید * از آن بهتر نزدیک خردمند *
که فرزندان ناهموار زاید * خلاصه تقریر آنست که هرگاه واو درمیان یاء تحتانی وکسره لازم
واقع شود حذفش واجب ست بواسطه آنکه واو از جنس ضم ست واو را ده ضم تقدیر کنند و
کسره بعد او جنس یائی ست که بالای واو ست ووقوع چیزے درمیان دو ضد ثقیل ست
پس قرار ازین گرانی ودشواری لازم ومتحتم ست ووقوع بالضم افتادن ومن ثم لم یبن
نحو وددت بالفتح لما یلزم من اعلالین فی یدد از انجا که حذف واو در مثل یعد واجب ست
بنا کرده نشد مضاعف معتل فا در مانند وددت بفتح عین ماضی از برای ناخوشی که لازم مے آید
از دو اعلال بے فاصله در مضارع او که یدست بتشدید دال ملخص سخن آنست که هرگاه مقرر
شده است که واو واقع درمیان یاء وکسره اصلیه واجب الحذف مے باشد ماضی مضاعف
مثال واوی را مفتوح العین بنا نکرده اند بلکه مکسور العین بنا کرده اند از آنکه اگر ماضی
مفتوح العین باشد مضارع وی مضموم العین نخواهد بود زیرا که مثال از باب نصر نمے آید
ومضارع مفتوح العین هم نخواهد بود زیرا که مشروط ست بودن یکی از حروف حلق عین الفعل
یا لام الفعل ومکسور العین نیز نباید که شود بواسطه آنکه اگر مکسور العین باشد حذف واو از مضارع
او لازم شود وبعد حذف واو اگر ادغام نکنند لازم آید دو اعلال بے فاصله در یک کلمه که موجب
اختلال ست یکی حذف واو دوم ادغام اجتماع المتجانسین در دیگر واطلاق اعلال بر ادغام بطریق مجاز ست
زیرا که ادغام نیز موجب تغیر ست لم یبن جحد مجهول غائب ناقص از باب ضرب وود بهشته

حرکت واو و تشدید دال دوستی داشتن از باب علم من بالکسر یان ماست آید بر تقدیر یکه از باب
ضرب باشد اصلش یود دُ است واوش می افتد دو دال در دال مدغم میگردد دوست و دوست داشتن
وفی التنزیل یود احدهم یعنی دوست میدارد یکی از ایشان ثم بفتحتین ثا مثلثه وهم مشدد از ظروف
مبنیه بر فتح ست وحذف نکردند واو را در یوعد مضارع معلوم باب افعال زیرا که واو در اصل میان یا
وکسره نیست بلکه میان همزه وکسره است از بهر آنکه اصل یوعد یاوعد ست بالضم یاو فتح همزه وسکون
واو وکسر عین الیعاد بالکسر ترسانیدن وحمل اخواته نحو اعد وتعد ونعد وصیغه امر معلومیه حمل کرده شده است مثل
یعد که تعد واعد ونعد ست وصیغه امر ازین باب که عد ست بر یعد از جهت اطراد واستوای باب
حاصل آنست که هرگاه واو از یعد انداختند الفاظ دیگر را که مانند او بودند نیز محذوف الواو ساختند
وهمه را بر یک وتیره بر داختند شعر ما که تسلیم بشمشیر ارادت شده ایم * پیش ما بد مددی
کردن وامداد یکیست * ولذا لک حملت فتحة یسع ویضع علی العروض واز برای آنکه گفتیم که واو
حذف کرده نمیشود مگر وقتیکه درمیان یا وکسره لازم واقع شود حمل کرده شده است
فتحه یسع ویضع بر عارض شدن یعنی درین دو لفظ فتحه عین عارض ست نه اصلی وعوض کسره
ست که برای حرف حلق ثقیل میباشد وکسره نیز حرکت ثقیل ست واجتماع ایشان در یک
کلمه نیز ثقیل باشد پس اصل یسع یوسع بود بکسر سین واو افتاد یسع شد وکسره را از جهت عین
حلقی بالفتحه بدل کردند اگر گوئی در یدع با آنکه واو درمیان یا وکسره لازم واقع نشده است وحرف
حلق نیز ندارد چرا حذف کردند گوئیم یذر که در اصل عین الفعلش مکسور ست وفتحه داده اند
از جهت حمل بر یدع که مرادف اوست وفی النصاب ع مه مگو سه مکن دع و دریان :: دع بفتح
دال وسکون عین مهملتین وذر بفتح ذال معجمه وسکون را مهمله همان ودگذار و رها کن شعر
مدام آتش عشق تو اندرون دل ست * چنانکه یکدم ازان آتشم رهائی نیست * وارد میشود
اعتراض ببعید که بعد حذف واو باید که عین الفعل واز جهت ثقالت حرف حلق مفتوح گردد
زیرا که لازم نیست که هرجا کسره را بالفتحه بدل کنند وغایتش آنست که در هر مضارع مثال واوی
مفتوح العین که واو افتاده است وقاعده ایشان آنست که چون واو درمیان یا وکسره
واقع شود تقدیر میکنند که در اصل مکسور العین باشد پس اصل خود ست ولهذا دخل یدخل را که
از باب نصر ست وهمع یهمع را که از باب علم ست نقل بباب منع نمیکنند واین سخن بعینه
مانند اعتبار عدل ست در ثلث ومثلث واخر زعمر وزفر چه هرگاه نحویان این الفاظ را

در استعمال غیر منصرف یافتند باینکه جر و تنوین در ینها نبود و قاعده ایشان آنست که در غیر منصرف دو علة یا باشد یا یک علة که قائم مقام دو علت ست از برای حفظ قاعده خود اعتبار علل کردند از بهر آنکه هیچ سبب دیگر قابل اعتبار نبود و همچنین جمع در سراویل که بفتح سین و راء مهملتین و کسر واو و سکون یاء تحتانی شلوار ست جمع از برای حفظ قاعده فرض کردند و گفتند که جمع سروالة بالکسر ست و آن قطعه و پاره است زیرا که این وزن بدون وزن جمعیت غیر منصرف نمی باشد وسع بالضم و سکون سین فراخی و توانگری و دسترس و توانائی مرادف وسعة بالضم و ضع بالفتح و سکون ضاد معجمه نهادن چیزے درجاے عروض بضمتین عارض شدن و عارض آنچه لاحق چیزے شود و یوجل علی الاصل و یوجل بجیم مفتوح بر اصل خودست یعنی فتحه جیم عارضی نیست بلکه اصلی ست و لهذا واوش نمی افتد چنانکه یضع و یقع و یطأ از جهت عروض فتحه وطأ بالفتح و سکون طاء مهمله رفتن و پای بر زمین نهادن و پایمال کردن و در کتب فقه بمعنی جفت کردن شائع ست شعر ازان شد پرده چشم بخون گریه آلوده ✤ که غم بالعبتان دیده جفتی کرد نهانی ✤ وجل بفتحتین ترسیدن از باب علم و شبهها بالتجاری و التجارب و تشبیه کرده شده اند هر دو یعنی یسع و اخواتش و یوجل و اشباهش با تجاری و تجارب بجیم و راء مهمله ملخص مطلب آنست که فتح یسع را تشبیه کرده اند با کسره تجاری زیرا که فتحه یسع در رنگ کسره تجاری عارضی ست و اصل تجارے تجارُی بود بضم راء و ضمه او را بجهت وقوع قبل تاء متطرف بکسره بدل کردند مصدر ست از باب تفاعل و معنی او باهم رفتن ست و تشبیه کرده اند فتحه یوجل را با کسر تجارب از بهر آنکه فتحه یوجل مانند کسره تجارب اصلی ست از جهت آنکه تجارب بفتح تاء فوقانی و جیم و کسره راء مهمله جمع تجربه است بالفتح و کسر سوم و آن آزمودن و امتحان کردن ست شعر بس تجربه کردیم درین دیر مکافات ✤ با دردکشان هر که درافتاد برافتاد ✤ بدانکه قیاس جمعی که حرف سوم او الف باشد و بعد الف دو حرف آنست که حرف بعد الف البته مکسور بود مانند مساجد جمع مسجد و ضوارب جمع ضاربه تشبیه بشین معجمه و باء موحده مانند کردن چیزے بچیزے شبهتا تثنیه ماضی مونث غائبه مجهول از باب تفعیل و این لف ست و تجاری و تجارب نشر مرتب و لف این را لف و نشر مرتب گویند چنانکه درین بیت حکیم فردوسی طوسی شعر فرو رفت و بر رفت روز نبرد ✤ نم خون بماهی و بر ماه گرد ✤ و لف این را لف غیر مرتب که ازرا مشوش نیز گویند آنست که ترتیب لف نباشد چنانکه درین بیت راقم حروف شعر آن یاسمن عذار سمین اندام ✤ از چشم و دهان پسته نمود و بادام ✤

بخلاف الیاء بخلاف یاء تحتانی که اگر در میان یا و کسره لازم واقع شود واجب الحذف نیست
از بهر آنکه یا از جنس کسره است نحو ییئس مانند ییئس بهمزه بعد دو یا و سین مهمله مضارع
نائب معلوم ست از باب حسب علم یائس با فتح و سکون همزه و الف مبدله از همزه نا امید شدن
دانستن و ییسر بسین و را مهملتین مثل ییئس از میسر بفتح میم و سکون یاء تحتانی و کسره سین
قمار باختن و قمار بالکسر معروف ست و قد جاء ییئس و یابس کما جاء یاتعد و یاتسر و تحقیق
آمده است مئیس بحذف یا از بهر ثقل دو یا با همزه و آمده است یائس بقلب یا بالف
چنانکه آمده است یاتعد بقلب واو بالف در یوتعد و یاتسر بقلب یا بالف در ییتسر و شذ فی
مضارع وجل ییجل و شاذ ست در مضارع وجل بکسر جیم ییجل بقلب واو و بیاء تحتانی و یاجل بقلب
واو بالف و ییجل بکسر یاء تحتانی در صحاح مذکور که بعضی از اسد میگویند انا ایجل یعنی ترسم و نحن نیجل
و ما می ترسیم و انت تیجل و تو میترسی بکسر علامات مضارع درین صیغها و ایشان یا را در علم مکسور
نمیخوانند که از دو یا به یکی یا تر قوت یافته است شعر کند هر کس بجنس خویش پرواز * کبوتر با کبوتر
باز با باز * و تحذف الواو من نحو العدة و المقة و حذف کرده میشود واو از مانند عدة بکسر عین
و فتح دال مهملتین و مقة بکسر میم و فتح قاف عدة در اصل وعدة و مقة در اصل ومقة است بکسر
واو از جهت ثقل با آنکه فعل و مفعل ست بما بعدش واو اند که عین الفعل ست و واو را حذف کردند
و لازم ست تا تانیث کالعوض از واو محذوف و اگر واو مکسور نباشد یا مکسور باشد و فعل را در
تعلیل نکرده باشند حذف او جائز نیست مثل وعد که واوش مفتوح ست و وصال که پیوستن
ست و وداد که دوست داشتن ست درین دو لفظ واو مکسور ست اما فعل او اعلال ندارد و چون
در اصالته و واو وجهة عدة و عده کردن مقة و دوست داشتن و نحو وجهة قلیل و مانند وجهة بکسر
واو و سکون جیم کم ست اما فصیح ست زیرا که در قرآن مجید وارد شده است و لکل وجهة هو مولیها
یعنی هر کسی را قبله ایست که او روآرنده اوست شعر چشم من خاصیت قبله نمائی دارد
با هر سو که رود دیده بهمان سو دارد * میتوان گفت که جهة مصدری که جاری بر فعل باشد
نیست بلکه اسم ظرفیت که بسوی وی روآرند و واو در اسم ثابت می باشد مثل ولده جمیع ولید
بفتح واو و کسر لام و سکون یاء تحتانی و آن طفل و بچه است و یا گوئیم که وجهة مصدر ست
و واو را بنابر آن حذف نکرده اند و صحیح داشته اند که ذکر ابقاء او تنبیه است بر اصل مانند حوذ
بفتحتین که بمعنی قصاص ست و گذشت و استحوذ بحاء مهمله و ذال معجمه ای غالب العین تقلبان

الفا اذا تحرکتا مفتوحا ما قبلهما او فی حکمها واو ویا و عین الفعل بدل کرده میشود بالف وقتیکه متحرک باشند هر دو در حالیکه مفتوح باشد ما قبل هر دو یا در حکم هر دو یعنی در حکم تحرک فتح در واو ویا و در بعضی از نسخ فی حکمه است یعنی در حکم مفتوح فی اسم ثلاثی او فعل ثلاثی وقتیکه باشد واو ویا در اسم ثلاثی یا در فعل ثلاثی او محمول علیه او اسم محمول علیهما یا باشد واو ویا در آنکه حمل کرده شده باشد بر هر یک از اسم ثلاثی و فعل ثلاثی یا در اسمے که حمل کرده شده است بر اسم و فعل که هر دو ثلاثی اند و ما قبل ایشان مفتوح ست دانسته باش که اعلال عین الفعل بالقلب شده و آن بسلب حرکت و اسکان و یا بحذف نحو باب و ناب مانند باب اصلش بوب واو را بجهت تحرکها و انفتاح ما قبلها بالف بدل کردند و همچو ناب اصلش نیب ست یا را بجهت تحرکها و انفتاح ما قبلها بالف بدل کردند زیراکه واو و یا مقدر اند بدو حرکت واگر متصل شود با ایشان حرکت ایشان و حرکت ما قبل ایشان چهار حرکت متواتر و متوالی در یک کلمه در تقدیر جمع شوند و این ثقیل ست و اجتناب و احتراز کردند ازین ثقل و گرانی بقلب واو و یا بالف از جهت تجانس و تناسب الف با حرکت ما قبل و هر دو اسم ثلاثی اند و قام و باع قام در اصل قوم بود و قیام بکسر قاف ایستادن و باع در اصل بیع بود و هر دو فعل ثلاثی اند و اقام و اباع اقام در اصل اقوم بود فتحه واو بما قبل دادند و واو را بالف بدل کردند و اباع در اصل ابیع بود فتح یا را بما قبل دادند و بالف بدل کردند درین دو کلمه واو و یا در حکم متحرک اند زیراکه در محل حرکت بودند و ما قبل ایشان وقت نقل حرکت ایشان حقیقة مفتوح ست بخلاف قام و باع که واو و یا در اصل ایشان حقیقة متحرک است و همچنین ما قبل ایشان حقیقة مفتوح ست و قلب واو و یا ایشان از جهت حمل بر قام و باع ست زیراکه چون اقام و اباع فرع قام و باع بودند ما قبل ایشان را نیز در حکم مفتوح ساختند و الاقامة و اقامة بالکسر و قاف ایستادن و بر پا کردن و بر پا داشتن و راست کردن و حق چیزے گذاردن شعر همین چاک دل از تیغ تو منت دارست * حق شمشیر تو بر گردن من بسیار ست و الاباعة بباء موحده و بعین مهمله چیزے را از برای فروختن پیدا کردن و جمله بر گذشت اصل اقامة اقوام اصل اباعة ابیاع و الاستقامة استقامة بالکسر و قاف اصلش استقوام بود مصدر فتحه واو بما قبل دادند و بالف قلب کردند و بسبب اجتماع دو الف یکی افتاد و تا عوض محذوف آوردند استقامة راست شدن و راست ایستادن محمول اند بر قام و استقام و اقامة و استقامة مانند اقامة هست بعد قلب واو هر دو بالف اجتماع دو الف نزد یک خلیل و سیبویه

الف ثانی که زائده است افتاد و نزدیک اخفش الف اول که عین الفعل است و مقام بفتح میم
بقاف جای ایستادن اصلش مقوم ما قبل او وقت نقل حرکت او مفتوح شد واو در حکم متحرک
است از جهت محل و مقام بالضم موضع اقامت اصلش مقوم وقت دادن حرکت واو بمیم ما قبل او
مفتوح است واو در حکم مفتوح از برای حمل اقام محمول است بر قام و استکان منه و استکان
از قسم فعلی است که محمول است بر فعل ثلاثی مجرد یعنی اصلش استکون بود بر وزن استفعل و
محمول است بر کان خلافا للاکثر مخالفت میکنند قول سابق مخالفت کردنی مر اکثر و بیشتر را
لبعد الزیادة و بقولهم استکانة از جهت دوری زیادة الف و گفتن ایشان استکانة یعنی استکان
استفعل است مشتق از کان نه افتعل از سکون از برای دوری آنکه باشد مده زائده و از
جهت آنکه مصدر او استکانة است و این مصدر دلالت دارد بر آنکه استکانة استفعل باشد
نه افتعل از بهر آنکه افتعل افتعاله نمی باشد و در ما سبق نیز محقق شد حاصل آنست که اکثر بر آیند
که الف استکان زائده است و بدل واو نیست پس اصل برین تقدیر استکن است از سکون
و الف زائده است اما تحقیق آنست که استکان از باب استفعال باشد و اصل او استکون از برای
دو دلیل یکی آنکه بعید است که قائل شویم بزیادت مده که الف است و دیگر آنکه مصدر او استکانة
است و در کتاب نصاب است شعر ابتهال و ضراعت است وضرع ؛ استکانة تضرع و زاری
قول او لبعد الزیادة دلیل منه است لبعد بضم بای موحده و سکون عین و دال مهملتین دوری
و دور شدن شعر از دوری تو گر چه خبر نیم چه میشود ؛ بیدل نیم هنوز به بنیم چه میشود بخلاف
قول و بیع بخلاف قول و بیع بالفتح که واو و یا در میان ایشان ساکن است هر چند ما قبل ایشان
مفتوح است و طائی و یاجل شاذ و طائی بهمزه بعد الف و تشدید و یاجل شاذ است طائی منسوب
بطی بتشدید یا و یای اول را که مدغم است با وجود ساکن بودنش بالف بدل کردند شعر
گر شود جامه بدل شخص بدل نشود ؛ هر کجا باشم آید بزبان یا صمدست ؛ و بخلاف قاول و بایع قاول
بقاف که ما قبل واو مفتوح نیست و لهذا او را بالف بدل نکردند مقاوله با کسی گفت و شنید
کردن و بایع بباء موحده و عین مهمله که ما قبل یا ساکن است لهذا بالف مقلوب نساختند
مبالغه با کسی خرید و فروخت کردن و عهد بستن و قوم بقاف و تشدید واو که واو مدغم ساکن است
دانسته باشی که هر وقت شد دو حرف یک جنس بیاید اول ساکن و دوم متحرک تقویم راست
کردن و قیمت کردن و بین بباء موحده و تشدید یاء تحتانی که یاء مدغم ساکن است تبیین

معاملان

پیدا شدن و پیدا کردن و تقوم بقاف مانند قوم یقوم راست شدن و تبیین مثل
تبیین پیدا شدن و تقاول همچو تقاول و یقاول با کسی گفت و شنید کردن و در بعضی
از نسخ در محل التقاول التقاوم واقع شده تقاوم با همدیگر برابر ایستادن و مقابل شدن و تبایع چون
بایع تبایع با کسی خرید و فروخت کردن از قاول تا تبایع همه الفاظ را ماضی معلوم ملاحظه
باید نمود و نحو القود والصید واخیلت واغیلت واغیمت شاذ اشارتست بسوی جواب
سوال مقدر تقریرش آنست که شما گفتید که هرگاه واو و یا متحرک باشد حقیقة او حکما و ما قبل
ایشان مفتوح باشد حقیقة یا حکما واجب ست بدل کردن آن واو و یا بالف و در قود و صید یا
آخر واو و یا را بالف بدل نه کردند و جواب آنست که مانند قود و صید و امثال او شاذ ست قود
بفتحتین قاف و واو و دال مهمله کشنده را بقصاص کشتن و درازی کردن پشت صید
بفتحتین صاد مهمله و یای تحتانی و دال مهمله سر بلند داشتن از کبر و گردنکشی اخیلت بخای معجمه
و یای تحتانی ماضی معلوم متکلم واحد ای اخیلت بالناقة یعنی وضع کردم نزدیک بچه ناقه خیالی را
تا نترسد گرگ ازو اغیلت بغین و یای تحتانی بمعنی معلوم متکلم واحد از باب افتعال اسی
اغیلت المراة ولدها یعنی سیراب کرد زن فرزند خود را بغیل و آن بفتح غین معجمه و سکون یای
تحتانی شیری ست که زن در هنگام جماع کردن بطفل میدهد و آن لغایت مضر ست اغیمت بغین
معجمه و یای تحتانی مثل غیلت ای اغیمت السماء ابر پیدا شد آسمان شعر زجاک تبر زمین حیتر
کمان شد زمین گشت لرزان تر از آسمان ... وصح باب قوی و هوی للاعلالین جواب سوال
مقدر ست و تقریرش آنست که در قوی و هوی واو متحرک ست و ما قبلش مفتوح و بالف بدل
نکرده اند جواب آنست که صحیح ست واو در قوی و هوی از جهت اجتماع دو اعلال بغیر فاصل و
حاصل آنست که اگر واو در ین دو لفظ بالف بدل کنند دو اعلال از یک جهت لازم آید که موجب اختلال ست
هم رسد زیرا که واو اخیر قوی را که مکسور العین ست و ماضی معلوم بیاید بدل کردند از بهر آنکه اصلش
قوو ست مشتق از قوت بضم قاف و تشدید واو که توانائی و توانا شدن ست و همچنین یا هوی را
که مفتوح العین ست و غیر مقرون و ماضی معلوم بالف بدل کرده اند و هوی گذشت و باب
طوی و حیی لانه فرعه و صحیح ست باب طوی بطای مهمله و حیی بحای مهمله و دو یای تحتانی که هر دو مکسور العین اند
واو و یا را در هر دو با وجود عدم اجتماع بالف بدل نکردند زیرا که بدرستیکه آن هر یک مکسور العین
اند و فرع مفتوح العین و هرگاه در فعل مفتوح العین که اصل بیشتر ست عین صحیح میباشد

در مکسور العین بود غرضش نیز صحیح نباشد باید دانست که طوی یطوی که از باب علم ست مصدر او
طوی بالفتحتین والف مقصوره است بمعنی گرسنه شدن وطوی یطوی که از باب ضرب ست مصدر
او طی بفتح اول وتشدید ثانی اصلش طوی بواو از جهت اجتماع واو ویا وکه سابق ساکن باشد
ویا در یا ادغام ومعنی او پیچیدن ست شعر اگر گیسو برافشانی بهوا در مشک تر پیچیده وگر رخساره
بنمائی شب یا در شب پیچیده اولما یلزم من یقای ویطای ویحای ویا از برای آنکه لازم می آید از
جنس یقاسے ویطای ویحای حاصل آنست که اگر در باب قوی وطوی وحیی عین الفعل را بالف
بدل کنند واجب شود که عین مضارع نیز بالف بدل کنند وبگویند یقای بقلب واو بالف و
یطای بابدال واو بالف ویحای بقلب یا بالف وقلب در مضارع مرفوض ومهجور ست ومضارع
مهجوری ذکر نکرده بواسطه آنکه قاعده مذکور در مضارع او جاری نمیشود زیرا که مضارع او یهوی ست بکسر العین
ودر بعضی از نسخ در محل او که حرف عطف تردید ست واو واقع شده وکثر الادغام فی باب حیی للمثلین
وبسیارست ادغام یا در باب حیی از برای اجتماع دو مانند که دو یاست وبعضی ادغام نمیکنند از
بهر آنکه قیاس آنست که اگر ادغام کرده شود در ماضی ادغام کرده شود در مضارع واگر ادغام در مضارع
کنند لازم آید که یا متحرک باشد بحرکت ضم چون یحیی وقد تکسر الفاء وگاهی کسره داده میشود فا یعنی
هرگاه حیی را ادغام کنند وگویند حی بعضی فتحه بر حال خود نگاه میدارند زیرا که خفیف ست وجمعی
فارا کسره میدهند از برای مناسبت یا ویا بجهت نقل از عین بخلاف باب قوی لان الاعلال
قبل الادغام راجع ست این کلام بسوی ادغام یعنی بسیارست ادغام در باب حی بخلاف
باب قوی که در او ادغام نمیباشد زیرا که بدرستیکه اعلال پیش ادغام ست از بهر آنکه هرگاه قلب
شد واو متطرفه بیا باقی نماند مقتضی ادغام واو اول در ثانی واعلال بنابران بر ادغام مقدم ست
که سبب اعلال موجب اعلال ست وسبب ادغام موجب ادغام نیست بلکه مجوز ادغام در حی است
بدو باید دانسته باشی که مراد از باب حیی هر فعلی ست که مضاعف الیا باشد ومقصود از باب قوی
هر فعلی ست که مضاعف الواو بود ولذلک قالوا یحیی واز برای آنکه اعلال مقدم ست بر ادغام
گفتند یحیی ویقوی وارعوی یرعوی فلم یدغموا وهمچنین یقوی الخ بواسطه
آنکه هرگاه بدل شد یا در یحیی ووا و در یقوی وا حواوی وارعوی بالف و واو در یحواوی ویرعوی
بیا باقی نماند مقتضی ادغام پس ادغام نکردند اصل یحیی بالف یحیی بفتح یاء اول که بعد حاست وضم یاء
واصل احواوی احواوو وهمچنین مضارع او واصل ارعوی ارعوو وهمچنین مضارع او اصلش

بر عود وارعوا بے وار عو و بفتح حاء مهمله و سکون واو ست جمعی گویند که آن سرخی ست که مایل بسیاهی
باشد ارعوی ار ارعوا است که بها و عین مهملتین باز ایستادن ست از بدی **شعر**
ای نیک نکرده و بدیها کرده * وانگاه بحق تولا کرده * بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود * ناکرده
چو کرده کرده چون ناکرده * وجاء ارعویاء وارعیاء آمده است مصدر ارعوی ارعویاء بکسر و سکون
نون و کسر واو و سکون یا با فک ادغام وارعیاء بکسر همزه و سکون را و تشدید یا با ادغام بواسطه
اجتماع یا و واو دوم و سکون اول ومن قال اشهاب قال اعوار کاقتال و کسیکه
گفته است اشهیاب بشین معجمه و دو بای موحده و حذف یا از برای تخفیف که در اصل اشهیباب بود
بیای تحتانی بعد ها و آن در لغت بمعنی سفیدی شدن ست گفته است اعوار بحذف یا زیرا که
اثقل ست از اشهیاب بواسطه آنکه یا در اعویوار در میان دو واو ست بخلاف یا در اشهیباب
و ادغام نکردند برای سکون ماقبل او مثل اقتتال بقاف و دو تای فوقانی و آن با یکدیگر
کارزار کردن ست و کشتن و بو باعشق کسیرا **شعر** زهر حرفی که داد استاد یادش * سه حرف
عشق میماند بیادش * ومن ادغم اقتتالا قال حواء و کسیکه ادغام کرده است اقتتال را
گفته است حواء یعنی کسیکه رعایت سکون ماقبل مثلین در مانند این بیان میکند گفته است
اقتال با ادغام تا در تا و کسر قاف و حذف همزه گفته است حواء بکسر حا و حذف همزه و تشدید
واو بعد ادغام واو در واو زیرا که این قایل ساکن میکند اول مثلین را و ماقبل را حرکت اول
دو مثل میدهد وجاز الادغام فی احیی واستحیی عطف ست بر کثیر الادغام یعنی جایز ست
در احیی و استحیی بدو یای تحتانی که هر دو ماضی مجهول اند از جهت اجتماع دو مثل اگرچه نرسیده اند
بکثرت ادغام حیی بواسطه سکون ماقبل دو مثل اینجا و لازم نمی آید گردانیدن این دو فعل
مانند حیی چنانکه احج را مثل لحج گردانیده اند زیرا که ادغام در حج واجب ست و در حیی
واجب نیست حج بحای مهمله و تشدید جیم قصد و علت یعنی آهنگ کرد و چیره شد احج از احجاج
ست که مصدر افعال ست بخلاف احیی و استحیی که ماضی معلوم اند و ادغام در اینها جایز نیست
از بهر آنکه هر گاه منقلب شد یا بالف باقی نماند مقتضی ادغام احیا زنده کردن استحیا شرم داشتن
و زندگی خواستن واما امتناعهم فی یحیی ویستحیی فلئلا ینضم ما رفض ضمه واما باز ایستادن ایشان
در یحیی و یستحیی که مضارع معلوم افعال و استفعال اند از ادغام پس از بهر آنست که مضموم نشود
آنکه ترک کرده شده است ضم او و حاصل آنست که در یحیی و یستحیی با آنکه دو مثل

ادغام نکرده اند از بهر آنکه اگر ادغام کنند لازم آید که یا مضموم شود و یا خود مضموم نمیباشد
بدانکه لئلا در اصل لان لا بود ولام کی ست و ان بعد او ناصب مضارع و نون او را بجهت قرب مخرج
بلام بدل کردند ولام را در لام ادغام انتهی بضاد معجمه مضموم شدن رفض به را مهمله و فا و ضاد
معجمه ماضی مجهول از رفض با فتح دو عین گذشت ولم یبنوا فی باب قوی مثل ضرب لا شرف
و بنا نکرده اند از باب قوی مانند ضرب را و نه مانند شرف را اشارت ست بسوی آنکه مضاعف
الواو مخصوص ست بفعل مکسور العین و در بعضی از نسخ باء جاره بالای مثل واقع نشده کراهة
قووت و قوُووت از جهت ناخوش داشتن قووت بدو واو یعنی اگر مضاعف الواو را مفتوح
العین و مضموم العین بنا میکردند میگفتند قووت بفتح اول و قووت بضم واو اول و ایشان اجتماع
دو واو را کراهت تر و ناخوشتر از اجتماع دو یا میدانند و ازین قبیل ست اجتماع حبیب و رقیب
شعر با رقیبان نسبت میخواستند دمیرم ز غم ÷ میروم زین شهر تا کی چشم خود برهم نهم +
ونحو القوة والصوة والبو والجو محتملات للادغام و مانند قوة و صوة و بو و جو محل احتمال ادغام
ست از بهر آنکه شرط ادغام سکون اول و تحرک ثانی ست و این شرط درینجا موجود ست
بخلاف قووت بفتح واو اول و قووت بضم واو اول که درینجا امتجانس اول متحرک ست
و ثانی ساکن و تواند بود که محتمل بمعنی مغتفر و مسوغ بغین و فا و سین مهمله و غین معجمه باشد که اسم
مفعول افتعال و تفعیل ست ولام للادغام برای تعلیل باشد یعنی مانند قوة جائز داشته شده
است وقوع ادغام دران زیرا که اسکان اول که از برای ادغام ست پیدا کرده است دران
هر دو حرفی را که آسان کرده است اجتماع هر دو را حاصل آنست که اجتماع دو واو مکروه است
اما در مثل قوة و صوة برای ادغام جائز ست قوة بضم قاف و تشدید واو گذشت صوة
بضم صاد مهمله و تشدید واو نشانی که در راه باشد بو بفتح باء موحده و تشدید واو چرم بچه اشتر
که پر از کاه باشد جو بفتح جیم و تشدید واو میان زمین و آسمان و هوای آن و زمین نشیب
و در بعضی از نسخ حو بضم حاء مهمله و تشدید واو واقع شده جمع احوی که بر وزن و معنی اسود ست
وفتح باب ما افعله لعدم التصرف عطف ست بر فتح باب قوی یعنی صحیح ست باب ما افعله که
یکی از افعال تعجب ست و دیگر افعل به مانند ما اقول زیدا و اقول به و ما ابیع عمرا و ابیع به که اول
ماضی معلوم افعال ست و دوم امر حاضر ازان باب از بهر عدم تصرف او و بواسطه آنکه اگر
اعلال کنند از جهت حمل بر قال و باع خواهد بود اما قصد تصرف او بواسطه آنکه اگر اعلال

نکرده باند وحمل بر فعل متصرف نیز نکرده اند تا فرق باشد میان افعال تعجب وغیر آنها و به تصحیح اولی دادند
از جهت مشابهت آنها با اسم در عدم تصرف و بواسطه آنکه آن افعال بعد نقل بسوی تعجب جاری
مجری امثال شدند پس در آنها تصرف نمیکنند چنانکه در امثال تصرف نمیکنند ما اقول زیدا یعنی
چه چیز گو یا گردانیده است زید را و اقول بزید یعنی گو یا گردان زید را یعنی او را صاحب قول تصور کن
یعنی زید گو یا ترست از عمرو افعل منه محمول علیه و افعل تفضیل مانند زید اقول من عمرو ما ابیع عمرا یعنی
چه چیز فروشنده کرده است عمرو را و ابیع به یعنی فروشنده گردان او را یعنی او را فروشنده تصور کن
و همچنین زید ابیع من بکر یعنی زید فروشنده ترست از بکر حمل کرده شده است بر افعال
تعجب زیرا که افعل تفضیل و افعال در ما بحث و ما یمتنع جاری مجری یک چیز اند هر دو
از ثلاثی مجرد مبنی میباشند و ممتنع ست بودن از عیوب و الوان او للبس بالفعل عطف ست
من حیث المنع بر قول او که محمول علیه است گو یا چنین گفته است که افعل التفضیل لم یعل للحمل
علی ما افعله او للبس بالفعل یعنی یا از جهت اشتباه افعل تفضیل با فعل اگر اعلال کنند حاصل آنست
که اگر اقول و ابیع اسم تفضیل را اعلال کنند و واو و یا هر دو با الف بدل سازند اقال و اباع شود پس
معلوم نمیگردد که افعل تفضیل ست یا ماضی معلوم افعال وازدوجوا واجتوروا لانه بمعنی تفاعلوا صحیح ست
ازدوجوا بزای معجمه و دال مهمله و جیم و اجتوروا بجیم و رای مهمله با آنکه واو متحرک ست و ما قبلش مفتوح زیرا که
بدرستیکه آن هر یک در معنی تفاعلوا است یعنی ازدوجوا در معنی تزاوجوا است بزای معجمه و جیم
و اجتوروا در معنی تجاوروا است و از جهت عدم موجب اعلال اعلال نکردند در ازدوجوا و اجتوروا زانکه
برای حمل بر آنها اعلال نکردند ازدواج و تزاوج قرین و جفت شدن باهم تجاور و اجتوار
همسایگی کردن و در بعضی از نسخ با موحده در محل فی واقع شده و باب اعوار واسواد للبس و صحیح ست
باب اعوار بعین و رای مهملتین و اسواد بسین و دال مهملتین و تشدید آخر از جهت التباس یعنی
اگر واو اعوار و اسواد بعد نقل فتحه واو بما قبل با الف بدل کنند و دو الف جمع شوند و لاجرم یکی از دو تا
بیندازند اعار و اساد شود و همزه را بواسطه عدم احتیاج ساقط گردانیدند عار و ساد گردد پس معلوم
نشود که افعال ست بتشدید لام یا فاعل بفتح عین شعر ما بین دو عین یار از نوان تا میم مبنی الف
کشیده بر صفحه نسیم ؛ نی نی غلطم که از کمال معجز ؛ انگشت بنی ست کرده سر را دو نیم ؛ و عور و
سود لانه بمعناه و صحیح ست عور بفتح عین مهمله و کسر واو و رای مهمله ماضی و همچنین سود بسین و دال
مهملتین زیرا که بدرستیکه آن هر یک یعنی آن هر یک ست که اعوار و اسواد ست حاصل آنست که

باب افعلال اصل ست در الوان وعیوب درہرگاہ در اصل اعلال نکردند در فرع نیز نکردند در صراح ست عور بفتحتین یک چشم کور شدن از باب علم وما تصرف ما صح صحیح ایضا وآن چیزیکہ تصرف کردہ شدہ از وبرآوردہ شدہ از انچہ صحیح ست آن نیز صحیح ست یعنی ہرفعلی کہ در واعلال نمیکنند یا در صیغہای دیگر کہ از تصاریف اوست وازو برمی آید نیز اعلال نمیکنند باہمراہ ما تصرف موصول است یا موصوفہ مبتدا ست ومن در مابیان اوست وصحیح خبر وتصرف ماضی مجہول تفعل ست کاعورتہ ہمچو اعورتہ یعنی یک چشم کور ساختم او را مجرد ش عور ومقاول ومبایع اسم فاعل قاول وبایع وعاور اسم عور واسود ماضی معلوم افعلال مجرد ش سود ومن قال عار فقال اعار واستعار وعائر وکسیکہ گفتہ است عار بقلب واو بالف در عور گفتہ است اعار ماضی باب افعال یعنی در ماضی باب افعال نیز واو را بالف بدل کردہ است وہمچنین گفتہ است استعار بقلب واو بالف در ماضی باب استفعال وعائر بقلب واو بہمزہ چون بعد الف واقع شدہ است در اسم فاعل وصح تقوال وتسیار للبس وصحیح ست تقوال وتسیار از جہت اشتباہ حاصل سخن آنست کہ تقوال بالفتح وسکون قاف وتسیار بالفتح وسکون سین مہملہ ویاء تحتانی مصدر اند ہمچو قول وسیر وواو ویاء ایشان بالف بدل نکردند زیراکہ اگر واو ویاء ایشان را بالف قلب کنند وماء فعل متحرک شود دو الف جمع شوند ویکی را حذف کنند وگوئیند تقال وتیار مشابہ شوند در صورت بمضارع مجہول قال وسار ومقوال ومخیاط للبس وصحیح ست مقوال ومخیاط از بہر التباس یعنی ممکن ست کہ در مقوال ومخیاط واو ویاء را از جہت حمل بر فعل ثلاثی مجرد بالف بدل کنند اما عدم اعلال از بہر دفع التباس ست بواسطہ آنکہ اگر اعلال کنند دو الف جمع شوند وحذف یکی واجب گردد پس معلوم نشود کہ مفعل ست یا مفعال مقوال بقاف از قول بالفتح ست مخیاط بکسر میم وسکون خاء معجمہ وطاء مہملہ از خیط بالفتح کہ رشتہ است ومعنی او سوزن **شعر**

یکسو بہ رشتہ ونکہ سوزن + این ہر دو بیک طرف نہ و یک سوزن + عیسی نتوانست بمعراج رسید + تا داشت زاسباب جہان یک سوزن + ومقول ومخیط محذوفان منہما لمعناہما ومقول ومخیط بکسر اول وسکون دوم وفتح سوم محذوف کردہ شدہ اند از مقوال ومخیاط یعنی مقول در اصل مقوال بود الف حذف کردند مقول شد وہمچنین مخیط در اصل مخیاط بود وبعد حذف الف مخیط گردید یا مقول ومخیط بمعنی ہر دو اندکہ مقوال ومخیاط ہست ولہذا مقول ومخیط را اعلال نکردند وتواند بود کہ در مقوال ومخیاط اعلال بنابران واقع نشدہ باشد کہ مثل فعل نیستند از جہت بودن الف بعد عین ویا از برای آنکہ حرف علت تباہ گرفتہ است در میان دو ساکن واکتساب چنین موجب

تصحیح نموده شد واعل نحو یقوم و یبیع و مقوم و مبیع لغیر ذلک اللبس اشارت ست بسوی جواب سؤال
مقدر و سؤال آنست که لازم می آید از آنکه گفتید که تصحیح بعضے الفاظ برای حمل ست که مانند یقوم و یبیع
از جهت حمل بر قال و باع تقلب واو و یا بالف اعلال کنند و جوابش آنست که اعلال کرده شده مانند
یقوم و یبیع و مقوم و مبیع که اسم مفعول اند از قام و باع یعنی اعلال که حمل ست بر قام و باع باسکان واو
و نقل حرکت ایشان بما قبل تا التباس لازم نیاید زیرا که هرگاه واو و یاء یقوم و یبیع را بالف بدل کنند
و یقام و یباع گویند معلوم نشود که عین ایشان مفتوح ست یا مضموم یا مکسور از بهر آنکه بعد اعلال
مثل یخاف میگردند که عینش مفتوح ست وصحح نحو جواد و طویل و غیور للالتباس بفاعل و یفعل عطف ست
بر نحو یقول یعنی صحیح ست مانند جواد بفتح جیم و دال مهمله و طویل بفتح طاء مهمله و کسر واو و غیور بفتح غین معجمه و ضم
یاء تحتانی از جهت التباس بفاعل یا فعل یعنی اگر حرف علت را درین صیغها قلب بالف کنند و گویند جاد
زیرا که یکی از دو الف برای التقاء ساکنین خواهد افتاد و همچنین طال بواسطه آنکه طویل چون الف شد
یا برای التقاء ساکنین می افتد و غار از برای آنکه یا در غیور چون الف شد واو از بهر التقاء
ساکنین حذف میشود پس معلوم نمیشود که جاد و غار اسم فاعل ست یا ماضی معلوم ست از جاد یجود
و طال یطول و غار یغور یا فعل و فعیل و فعول ست جواد جوانمرد طویل دراز غیور بسیار رشک برنده بر [illegible]
خود و غیر آن جاد اسم فاعل از جدیته یعنی طلبیدم از و روغن و غار اسم فاعل از غریته ای الصقت
بالغراء یعنی چسپانیدم او را بالغراء و غرا بفتح غین معجمه سریشم ماهی ست شعر بعد ازین نامه مگر
بر پر ماهی بندم * گره کوی تو عرقاب شد از گریه ما * جاد یجود از جود ست بالفتح که باریدن باران
و جوانمردی ست التباس بکسر و باء موحده جامه پوشانیدن مراد لبس و اشتباه است او لانه لیس
بجار علی الفعل ولا موافق یا از برای آنکه بدرستیکه جواد در دو برادر او نیستند جاری و نه موافق و مطابق
بر فعل را در حرکت و سکون زیرا که جاری بر فعل اسم فاعل و اسم مفعول میباشد از جهت آنکه موافق
در صیغه و دلالت بر حدث با فعل و لهذا جار الله علامه در مفصل گفته که شان اسم فاعل و اسم مفعول آنست
که جاری نباشد بر فعل و نحو الجولان و الحیوان و الصوری و الحیدی للتنبیه بحرکته علی حرکة مسماه و صحیح ست
مانند جولان بفتحتین و همچنین حیوان و صوری بفتحتین صاد و راء مهمله و حیدی بفتحتین حاء مهمله و یاء تحتانیه
و دال مهمله از جهت تنبیه بحرکت آن هر یک بر حرکت نام کرده شده هر یک حاصل آنست که درین الفاظ
واو و یا را بالف بدل نکردند بلکه حرکت خود نگاه داشتند تا حرکت لفظی دلالت کند بر حرکت معنوی که در مسمیات
این الفاظ و معانی آنهاست جولان و حیوان گذشت صوری نام آبی ست مهملش صوری بفتحتین ست

بمعنی میل وشوق میگویند رجل صوری ای مائل ومشتاق وحمار حیدی خرست که میل میکند بسایهٔ خود
از بهر نشاط وشادی شعر گوش خر بفروش ودیگر گوش خر * کاین سخن را نشاید گوش خر * تبنیه
بنون وباء موحده بیدار کردن وواقف ساختن بر چیزی حرکت بفتحتین جنبش ضد سکون بالضم
که آرمیدن ست والموتان لانه نقیضه واعلال کرده نشد موتان که بفتحتین مردن ست زیراکه
بدرستیکه او نقیض وضد حیوان ست ونقیض محمول میباشد نقیض بنون وکسر قاف وضاد معجمه
ضد وبازگونه چیزی او لانه لیس بجار علی الفعل ولا موافق له یا زیراکه بدرستیکه آن هر یک نیستند
جاری بر فعل ونه موافق مر فعل را یعنی تواند بود که تصحیح الفاظ مذکوره از برای عدم جریان بر فعل باشد
واین سخن ظاهرست ونیز موافق فعل در حرکات نیستند ونحو اعور واعین للالتباس وصحیح ست
مانند اعور بفتح اول وضم سوم جمع دارست وذکر او در ما سبق تکرارست واعین بفتح همزه وسکون
عین مهمله وضم یاء تحتانی که جمع عین بالفتح ست از جهت التباس حاصل آنست که اگر ادور واعین را
بنقل حرکت عین بما قبل واسکان او در اول ودر ثانی بقلب ضمه منقوله بکسره برای موافقت یا
اعلال کنند وگویند ادور واعین ملتبس شود بمضارع دار وعان از قول ایشان دار یدور ودار بالفتح
ودور را نا بفتحتین وعان فلان لعین عنایة یعنی گردید فلان کس برپا آشکارا ودیدا ودر بعضی
از نسخ صحیح بالای نحو واقع شده او لانه لیس بجار علی الفعل ولا مخالف یا زیراکه بدرستیکه هر یک نیستند
جاری بر فعل وآن ظاهرست ونه مخالف بضم میم وخاء معجمه وکسر لام ناسازگاری کننده ملخص سخن آنست
که موافقت او در با فعل حاصل ست اما موافقت مشروط ست بآنکه بوجهی مخالفت نیز داشته باشد
ودر ادور واعین مخالفت مشروط نیست چه هر دو با فعل موافقت تمام دارند پس شرط اعلال در ایشان
مفقود ومعدوم ست ولهذا تصحیح واجب شد ونحو جدول وخروع وعلیب لمحافظة الالحاق او لسکون
المحض محافظة بحاء مهمله وفا وظاء معجمه نگاهداشتن محض بالفتح وسکون حاء مهمله وضاد معجمه هر چیز خالص
یعنی صحیح ست مانند جدول الخ از بهر نگاهداشتن الحاق بجعفر ودرهم وجندب اگر ثابت شود زیراکه
در ملحق بحذف حرکت ونقل وحذف حرف لین اعلال نمیکنند تا مخالف ملحق به نگردد وعرض الحاق فوت
نشود مگر آنکه حرف الحاق آخر باشد که درین هنگام اعلال بحذف وقلب میکنند بنابرآنکه او آخر محل تغیر
میباشد ودیگر جدول ومانند آن را صحیح داشتند از برای سکون خالص ما قبل حروف علت ایشان
بسبب ما قبل ایشان مفتوح نیست ونه در حکم مفتوح ست چه ما قبل واو جدول پیوسته ساکن ست
بخلاف تقال که اصلش تقول بود وما قبل واو گاهی مفتوح هم باشد مانند قال وقائل جدول گذشت

خروع بکسر خاء معجمه وسکون راء مهمله وفتح واو وعین مهمله بید انجیر وآن درختی ست که در هندے
ارنڈ گویند بفتحتین همزه وراء غیر منقوط وسکون نون وهرچه دو تا شود از گیاه بسبب سستی ساق علیب
بضم عین مهمله وسکون لام وفتح یاء تحتانی وباء موحده نام وادی ست شعر وادی مجنون زبی کی
خراب افتاده است + گریه ما رسی بابه بان صحرا کشید + وتقلبان همزة فی قائم وبائع من المعتل
فعله عطف ست بر قول تقلبان الفا که در اول باب واقع شده یعنی وقلب کرده میشود واو و یا
همزه در مانند قائم وبائع از آنکه اعلال کرده شده فعل او زیرا که اگر اعلال این الفاظ بحذف الف
کنند صیغهٔ اسم فاعل در صورت فعل شود واگر اعراب او را فاصل از فعل سازند کفایت نمیکند از بهر
آنکه پس در وقف پس قلب کردند واو و یا را با الف بواسطهٔ عدم اعتبار الفی که بالای او بود پس گردید حرف
علت گویا که متصل فتحه ست وچنان شد که واو و یا متحرک ست وما قبلش مفتوح با الف بالای
او را نازل منزل فتحه ساختند چون که زیاده است وملاقات کردند دو الف مکروه داشتند حذف یکی
همچنین تحریک اول از بهر آنکه بر صیغه فاعل نمی باشد پس الف اخیر بجهت التقاء ساکنین حرکت
دادند بقلب او بهمزه از جهت قرب همزه با الف ونوشتند این همزه را بصورت یا بی نقط بخلاف عاور
که اسم فاعل عور ست زیرا که واو را بهمزه بدل نکردند از جهت صحت عور ونحو شاک وشاک شاذ و
شاک بشین معجمه بجر ورفع شاذ ست شاک مشتق ست از شوکت وآن هیبت کارزار ست میگویی
شاک الرجل یشاک شوکا ای ظهرت شوکته وحدته بکسر حاء وتشدید دال مهمله تیزی و در اسم فاعل
او سه وجه است یک شائک بهمزه موافق قیاس دوم شاک همچو قاض بنا بر تاخیر عین از لام و وزن
فالع میگویی هذا شاک ومررت بشاک ورایت شاکیا وسوم حذف عین ومیگویی هذا شاک
برفع ورایت شاکا بنصب ومررت بشاک بجر وفی نحو جاء قولان ودر مانند جاء اسم فاعل دو قول
ست قال الخلیل مقلوب کالشاکی وگفته است خلیل که جاء بازگونه کرده شده است همچو شاکی
بشین معجمه که در اصل شاوک بود قلب کردند شاکو شد واو را لتطرفها بیا بدل کردند شاکی شد
وقیل علی القیاس وگفته شده است که جاء بر قیاس ست وقلب ندارد وتقریر هر دو قول در
صدر مرقوم شد شعر از مستی چشم توجه تقریر توان کرد + این خواب نخوابیست که تعبیر توان کرد +
وفی نحو اوائل وبوائع مما وقعتا فیه بعد الف باب مساجد وقبلها واو او یاء عطف ست بر قول فی نحو بائع
یعنی قلب کرده میشوند واو و یا مانند اوائل وبوائع از جنس حرفی که واقع شده اند واو و یا بعد الف
مساجدی که پیش آن الف مساجد واو ست یا یا واین چهار قسم ست یا بنیاد گرفته است

الف در دو واو چنانکه در اوائل جمع اول اصلش اوال یا درمیان دو یا چون خیایر بخای معجمه جمع خیر اصلش
خیایر یا درمیان واو و یا باین طور که اول واو باشد و اخیر یا شل بوائع اصلش بوایع جمع بویعه که فوعله است
یا جمع واو و یا درمیان یا و واو باین وجه که اول یا باشد و اخیر واو همچو سیاوق بسین مهمله و قاف
جمع سیقه بفتحتین سین و یای مشدد چهارپایی که او را دشمن براند اصلش سیاوق و دلیل قلب
این واو و یا بهمزه است که وقوع دو حرف علت که میان ایشان الف باشد و حال آنکه الف
حائل غیر استوار ست در جمع اثقیل و جمع هم اقصی ست و با آنکه حرف علت واقع ست بعد
الف که مجاور طرف ست و طرف محل تغیر ست و همزه از برای چیز یکه در بایع گذشت بخلاف
عواویر و طواویس بخلاف عواویر بعین و رای مهملتین جمع عوار بالضم و تشدید واو وآن نام دردی
ست و خاشاک که در چشم افتد و طواویس بطای و سین مهملتین جمع طاوس که مرغی ست معروف
و مرغوب صورت شعر رفتن بچه مانند بخرامیدن طاوس ✽ دیدن نگه کردن آهوی رمیده
از برای وقوع شدن یا ساکن بعد میم پس یا گشت کالمعتمد و از جهت دوری واو و یا از
طرف نیا که محل تغیر ست و ضیاون شاذ و ضیاون بضاد معجمه و یای تحتانی شاذ ست جمع ضیون
بفتح اول و سکون دوم و فتح سوم و آن گربه نر ست و قیاس ضیائن ست بقلب وا بهمزه
چنانکه معلوم شد و تصحیح هرگاه که در مفرد صحیح ست در جمع نیز صحیح ست و صح عواور و اعل عیائیل لان الاصل
عواویر فحذفت و عیائل فاشبع صحیح ست عواویر را اعلال کرده شده است عیائیل زیرا که
بدرستیکه اصل عواور عواویر ست بیا پس انداخته شد یا و اصل عیائیل عیائل ست بغیر یا پس
اشباع کرده شده کسره همزه پس متولد شد یا عیال بکسر عین مهمله و یای تحتانی اولاد زن و
آنانکه تکفل و تعهد حال ایشان باید کرد و نفقه باید داد و آن جمع عیل ست بفتحتین عین و یای مشدد
و عیائل جمع الجمع مثل جید بر وزن سید و جیاد و جیائد جید و سره و نیکو را گویند و چون از
اشباع در عیائیل یای دیگر پیدا شد یای اول را موافق قیاس بهمزه بدل کردند شاعر گوید ع
فیها عیائیل اسود و نمر ✽ ضمیر فیها راجع ست بمفازه بفتح میم مفازه ترجمه آن بیابان ست اسود بضمتین
همزه و سین و سکون واو شیرها جمع اسد بفتحتین نمر بضمتین نون و میم و رای مهمله پلنگها جمع
نمر بفتح اول و کسر ثانی یعنی دران بیابان شیران و پلنگان بچه دارند و با عیال و او بسیار اند
اشباع بشین معجمه و بای موحده و عین مهمله سیر کردن و اشبع ماضی مجهول ست از افعال و در بعضی
از نسخ حذف تبای تانیث واقع شده ولم یفعلوه فی باب مقادم و معائش للفرق بینه و بین باب رسائل

و عجائز و صحائف و نکردند و را یعنی واو و یا را بهمزه بدل نکردند در باب مقادم و معایش یعنی در محلی
که واو و یا بعد الف جمع حرف اصلی باشد از جهت فرق میان باب مقادم و معایش و میان باب
رسائل و اخوات او که حرف علت در آنها بعد الف جمع حرف زائده است پس در مقادم و معایش
واو و یا را باقی داشتند تا معلوم شود که حروف اصلی اند و در رسائل و امثال او بهمزه بدل کردند تا مفهوم
شود که واو و یا حرف زائده اند و زائد اولی و الیق ست بتغیر مقاوم بقاف جمع مقام بفتح میم
ست و آن محل ایستادن و مجلس ست معایش بعین مهمله و شین معجمه جمع معیشه بر وزن خلیفه
و آن زندگانی ست و آنچه بآن زندگانی کنند شعر جوانی بود زندگانی بود * دگر زندگی سخت جانی
بود * و رسائل برا و سین مهمله مکتوبها و نامه ها جمع رسالت بمعنی رسید بفتح اول و کسر ثانی عجائز
بعین مهمله و جیم و زاء معجمه زنان پیر جمع عجوز بالفتح و ضم جیم و عجوزه بازیادة تا لغت ردی ست و
ابن سکیت گوید لا تقل عجوزة و فی الحدیث الجنة لا تدخلها العجوز یعنی بهشت داخل نمیشود
او را زن پیر بلکه جوان شده داخل میشود و آنچه در اشعار شعرای بزرگوار واقع شده محمول بر ضرورت
شعر ست و گفته است یجوز للشاعر ما لا یجوز لغیره صحائف بصاد و حاء مهملتین و فاء جمع صحیفه
و آن نامه است شعر احوال من بنامه چه حاجت که دود آه * پیچیده نامه ایست که سر بسته
میشود * لم یفعلوه مجد مذکر غائب از باب منع و صحیح و جاء معائش بالهمزة علی ضعف و آمده است
معائش بهمزه بر ضعف و آن بفتح و ضم ضاد معجمه و سکون عین مهمله سستی و ناتوانی ست شعر
تنم از ضعف چنان شد که اجل جست و نیافت * ناله هر چند نشان داد که در پیرهن ست *
و قیاس آنست که معایش باشد با بقای یاء تحتانی زیرا که حرف اصلی ست نه حرف زائد و التزموا
همزة مصائب و لازم گرفته اند همزه مصائب را یعنی قیاس آنست که اصلش مصاوب ست
واو را بهمزه بدل نکنند زیرا که عین افعل ست و بالای الف واو و یا نیز نیست چنانکه در مقادم
اما التزام قلب واو بهمزه خلاف قیاس از جهت تنبیه است بر آنکه مصائب جمع مفعله است
بفتح میم و کسر عین و جمع مفعله بفتحتین میم و عین نیست همچو مقادم و معایش بلکه جمع مفعله
است بضم میم و کسر عین زیرا که اصل مفرد او که مصیبت ست مصوبة است و کسره واو بصاد
دادند و قلب کردند بیا از جهت ساکن بودن او و کسره ما قبلش و احتیاج باین تنبیه از بهر آن شد
که قیاس جمع اسم فاعل و اسم مفعول و مثل این لفظ آنست که صحیح باشد و بگویند مصیبات
بنا بر آن که گذشته است که در مانند مکرم نسبتا جمع صحیح از جمع تکسیر مستغنی شده اند و چون این جمع

جمع تکسیر واقع شده است مظنه آن شد که جمع مفعله بضم میم و کسر عین یا فتح آن نیست بلکه
جمع مفعله بفتحتین میم و عین ست یا جمع مفعله بفتح اول و کسر سوم پس قلب کردند
واو را بهمزه تا تنبیه باشد برانکه جمع مفعله بضم میم و کسر عین ست بر خلاف اصل
و اصل آنست که جمعش صحیح باشد نه تکسیر و تقلب یاء فعلی اسما واوا فی نحو طوبی و کوسی و بدل
کرده می‌شود یاء فعلی بضم فا و سکون عین و الف درحالیکه اسم ست بواو در مانند طوبی
بطاء مهمله و باء موحده تانیث اطیب ست و کوسی بسین مهمله تانیث اکیس و اگرچه اینها
صفت اند ولیکن جاری مجری اسم اند زیرا که صفت بغیر الف و لام نمی‌باشد طوبی خوشی
و خوبی و نام درختی ست در بهشت و خوشتر و پاکیزه و چیزهای مبارک جمع طیبه بالفتح و
تشدید و کسر یاء تحتانی شعر خورشید زیر سایهٔ زلف چو شام اوست * طوبی غلام قد صنوبر
خرام اوست * آن قامت ست یا بحقیقت قیامت ست * زیرا که رستخیز من اندر قیام اوست
کوسی زن زیرک تر و داناتر و لا تقلب فی الصفة ولکن یکسر ما قبلها فتسلم الیاء و بدل کرده نمیشود
یاء فعلی بواو در صفت ولیکن کسره داده میشود ما قبل یا تا سلامت رسد بدل از واو نگردد و تسلم
بسین مهمله مضارع مؤنث غائب از باب علم منصوب بأن مقدر بعد لام کی نحو مشیة حیکی و قسمة
ضیزی کی مانند مشیة حیکی الخ مشیة بفتح میم و سکون شین معجمه و یاء تحتانی رفتن حیکی بکسر
حاء مهمله در اصل حیکی بالضم بود و بدل نکردند یاء را بواو بلکه ضمه را بکسره مقلوب ساختند از جهت
فرق میان اسم و صفت و عکس نکردند از بهر آنکه اسم سزاوار تر ست بخفت با آن که یاء را
بدل کنند بواو و گفتند که فعلی ست بالضم نه فعلی بالکسر زیرا که فعلی بالکسر در صفت نیامده عزهی بکسر
عین مهمله و سکون زاء معجمه آمده است و ان شخصی ست که از بازی خوش نگردد
یعنی آنکه طرب و جماع دوست ندارد و همچنین ست ع زوج شوی و زوجه زن عزهات سست
و فحل ز فعلی بالکسر در نصاب صبیان واقع شده است و فعلی بالضم بسیار ست مانند فضلی بفاء و ضاد معجمه و راء
مهمله تانیث افضل ضربی بضاد معجمه و راء مهمله مؤنث اضرب یعنی افزون تر زننده ترجیکے زن خرامنده
و نوش عوذ در راه رفتن جنبانیدن قسمة بکسر قاف و سکون سین مهمله بخش ضیزی بکسر
ضاد معجمه و سکون یاء تحتانی و زاء معجمه قسمة ناحق و قیل ظالم و ستمکار قوله تعالی تلک اذا قسمة
ضیزی یعنی آن قسمة الحال بخش بیهوده است یکی از فضلاء پیش محرر اوراق نقل کرد که
روزی بحسب اتفاق در مجلس دانشمند خانی که سر آمد فضلاء ایران بود و معاصر شهاب الدین

شاهجهان

شاه جهان بادشاه هندوستان انار الله برهانه وارد شدم و ذکر آیه استبدلون الذی
هو ادنی بالذی هو خیر درمیان آمد پرسیدم که مقابل ادنی اعلی میباشد در اینجا خیر واقع
شده ساعتی در فکر رفته گفت خیر عام ست شامل اوسط و اعلی گفتم آیه در مذمت و نکوهش
وحماقت و عدم دانش یهودیانست و مبالغه درانست که ایشان ترک اعلی کرده باشند و
اختیار ادنی نموده و در ترک اوسط مبالغه و اغراق نیست چون لب یار سلیم الطبع بود قبول نمود
وگفت اگر در خاطر شما بهتر ازین وجهی رسیده باشد بگوئید گفتم وجه اختیار خیر شاید آنست که
چون این کلام در مذهب سفهاست و ایراد کلام بی رعایت الفاظ مناسبه بعید از فصحاست
دال بر بلادت و بلاهت آنهاست و برای تقویه زیر و رشن این سخن گفت که همین وجه است که در کلام
خبری که غیر مانوسة الاستعمال ست گفته اند چه بعضی کافران می گفتند که فرشتگان دختران
الله تعالی هستند پس خدا تعالی برای خود دختر را اختیار کرد و ما را پسران داد ایزد
سبحانه رد کرد و فرمود الکم الذکر وله الانثی استفهام برای تقریع و توبیخ ست یعنی آیا مر شما
راست نر و مر خدای راست ماده این بخش زشت ست بنابر آنکه اگر الله تعالی از بهر خود
فرزندان میگرفت پسران که بهتران اند اختیار میکرد نه دختران که مادگان اند و در خانه
وکاشانه افتادگان و در آرایش و پیرایش نشو و نما می یابند و از برای جنگ و پرخاش
نمی شتابند و فضیلت و افزونی در رجال ست و [illegible] نسا و اناث واضح تر از آن است
که دران باب باشباع کلام و تطویل سخن احتیاج افتد و معنی آیه نخستین آنست که آیا بدل
میکنید شما آنرا که از دون ترست با آنکه او بهتر ست یعنی من و سلوی که بهتر از انگبین و
نوذنه است و خوش نمیکند و خیار و سیر و عدس و پیاز و تره که چیزهای فرومایه اند و امره
میخواهید و درین آرزو میکاهید ولله در القائل شعر شاهد معنی عیان و من بصورت
نشفت + ای درون جهل تو چون روی نادانی سیاه + وکذا اکلک باب و بیض و همچنان است
باب بیض که در اصل بیض بضم با موحده و سکون یا تحتانی و ضاد معجمه بود زیرا که جمع ابیض
ست معنی چیزی سفید همچو احمر و حمره پس بدل کردند ضمه را بکسره تا یا سلامت باشد
از بهر آنکه جمع ثقیل ست واگر یا را بواو قلب کنند مقتضی و مؤدی بتثقیل گردد و مراد از
باب بیض جمعی ست که بر وزن فعل بالضم باشد و صفت بود و حرف یا ساکن اختلفت فی غیر
ذلک و اختلاف کرده شده است در غیر آن که ابعلی فعل بالضم ست نقال [illegible]

القیاس الثانی پس گفته است سیبویه که قیاس دوم ست یعنی قلب ضمه بکسر تا محفوظ باشد از بهر آنکه تغییر از و کمترست فنحو مضوفة شاذ عنده پس مانند مضوفة بفتح میم و ضاد معجمه و سکون واو و فا شاذ ست نزدیک سیبویه بواسطه آنکه اصلش مضیفة بفتح میم و سکون ضاد و ضم یا و قیاس آنست که ضمه یا با قبل دهند و مقلوب سازند بکسره تا یا سلامت باشد و بگردد مضیفه بروزن خلیفه و خلاف قیاس ضمه یا با قبل داده و یا را بواو بدل کردند و مراد از و حوادث دهر و نوائب روزگار گویا مهمانند که چون ضیف نازل شوند و مشتق از ضیافت با اکثر مهماندار است شعر خدنگش میگذشت از سینه پیکانش * چو مهمانی که نا راضی بود گیرند دامانش * شعر و نحو معیشة یجوز ان یکون مفعلة و مفعلة مانند معیشة بفتح میم و کسر عین مهمله و سکون یاء تحتانی و شین معجمه جائز میباشد بودن او بروزن مفعلة بفتح میم و ضم عین و در نصورت کسر عین الفعل از ما نحن فیه نمیباشد و کسره او را با قبل داده و در وقت ضم عین الفعل از ما نحن فیه است و ضمه او را با قبل دادند و بدل کردند بکسره تا یا سلامت باشد شعر دل اگر گم شده دلدار سلامت باشد * هرچه خواهد بشود یار سلامت باشد * وقال الاخفش القیاس الاول و گفته است اخفش قیاس اول ست یعنی بقای ضمه و قلب یا بواو چنانکه در طوبی و کوسی فمضوفة قیاس عنده پس مضوفة قیاس ست نزدیک اخفش زیرا که نقل کردند ضمه یا را بسوی ضاد و قلب کردند یا را بواو و معیشة مفعلة و معیشة نزدیک اخفش مفعلة است بکسر عین الفعل نه بضم عین الفعل والا لزم معوشة و اگر معیشة بکسر عین نباشد بلکه بضم عین باشد لازم آید که یاء او را بجهت ضمه ما قبل بواو بدل کنند و گویند معوشة بروزن مفعولة و عند اخفش آنست که القای ضم و قلب یا بواو در طوبی و کوسی از برای فرق ست میان اسم و صفت چنانکه گذشت و دریجا احتیاج باین فرق نیست و علیهما تونبی من البیع مثل ترتب تقبل تتوع تبیع بدانکه هرگاه بیان کرد مصنف آنرا که وقتی که یاء ما قبل مضموم واقع شود در غیر باب فعلی و فعل مذهب سیبویه قلب ضمه است بکسره و مذهب اخفش قلب ست بواو و اشارت کرد بسوی مسئله متفرعه بر هر دو مذهب یعنی بنا بر هر دو مذهب مذکور اگر بنا شود از بیع بفتح باء موحده و سکون یاء تحتانی و عین مهمله مثل ترتب بضم هر دو تا گفته شود تبیع بضم تاء فوقانی و سکون باء موحده و ضم یاء تحتانی بر مذهب سیبویه و گفته است متبوع بضمتین در معرب و سکون واو و اصلش تبیع بضم تا و باء تحتانی یا داو گشت بر مذهب اخفش و تقلب الواو المکسورة ما قبلها فی المصادر یاء و قلب کرده میشود

ماده

واوی که مکسور ست ماقبل او و در مصدر بیا نحو قیاما و عیاذا مانند قیام بکسر قاف ایستادن
تو ام سگوئی قام قیاما یعنے ایستاد ایستادنی و عیاذ بکسر عین مهمله و ذال معجمه پناه بردن
اصلش عواذ مصادر بفتح اول و کسر چهارم جمع مصدر وقیما لاعلال افعالها و در قیما بکسر قاف
و فتح یاء تحتانی که در اصل مصدرست و اصلش قوما واو را بیا بدل کرده اند از جهت اعلال آنها
و قلب واو بالف مثل قام که در اصل قوم ست و عاد که اصلش عود ست از باب نصر قیم راست کردن
و حال عن لا کالقود و حال حولا همچو قود ست درشند و و قیاس حیل و قاد ست با بدال واو
بیا و قلب واو بالف حول بکسر حاء مهمله و فتح واو برگشتن و از جای بجائی رفتن حال برگشت
قوله تعالی و لا یبغون عنها حولا یعنے نمیخواهند اهل بهشت از جنت برگشتن شعر کسی کاین
بدل و منزل دید ممکن نیست تحویلش * کسی کاین نقل مجلس یافت حاجت نیست بنقلش
بخلاف مصدر نحو لاوذ بخلاف مصدر مانند لاوذ بذال معجمه همچو قاوم بقاف که لواذا و قواما ست
بکسر اول زیرا که هرگاه صحیح شد واو در فعل صحیح شد در مصدر لواذ بیکدیگر پناه گرفتن حاصل آنست که چون در ماضی
این افعال واو بالف بدل نکردند در مصادر ایشان نیز واو را بجهت کسره ماقبل بیا بدل
نکردند و فی نحو جیاد و دیار و ریاح و تیر و دیم لاعلال المفرد عطف ست بر قول مصنف فی المصادر
یعنے بدل کرده میشود واو ماقبل مکسور بیا در مانند جیاد الخ از جهت اعلال مفرد یعنے در جمعی که
در مفردش اعلال واقع ست جیاد بکسر جیم و یاء تحتانی و دال مهمله جمع جید بفتح اول و تشدید یه
و کسر دوم و اصل جیاد جواد و اصل جید جیود واو و یا جمع شدند اول ایشان ساکن بود واو را
بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و دیار بکسر دال و راء مهمله جمع دار اصلش دوار و اصل دار دور
بفتحتین ریاح بکسر راء مهمله و حاء جمع ریح بوی و باد ست تیر بکسر تاء فوقانی و فتح یاء تحتانے
و راء مهمله جمع تارة و آن یکبارست قوله تارة اخری یعنی یکبار دیگر دلیل بر آنکه یاء او واو شده
است قول ایشان ست تاورنه والناس بیاور دن دیم بکسر دال مهمله و فتح یاء تحتانی جمع دیمة
بالکسر و گذشت اصل دیمة دومة از دوام بدوم و شذ طیال و شاذ ست طیال بکسر طاء مهمله از روی
قیاس و استعمال زیرا که اکثر طوال ست از برای صحت مفردش که طویل ست یعنی دراز وصح رواء جمع
ریان بکراهة اعلالین صحیح ست رواء بکسر راء مهمله جمع ریان بفتح راء و تشدید یاء تحتانے
اصلش رویان واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام از جهت کراهت اجتماع دو اعلال در رواء زیرا که
اصل رواء رواي ست قلب کردند یا بهمزه پس اگر واو را نیز بیا قلب کنند دو اعلال جمع شوند و آن مکروه ست

ریان‌ها سیراب **شعر** لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست ٭ از پی دیدن او دادن جان کار منست
ونواء جمع ناو وصحیح ست نواو بکسر نون جمع ناو و آن اشتر فربه و همین ست میگویند نوت الناقة
ای سمنت یعنی فربه شد اشتر ماده از جهت صحت عین در مفردش حاصل آنست که در رواء واو را
از جهت کسرهٔ ماقبل بیا بدل نکردند از بهر آنکه اگر واو را بیا بدل کنند دو اعلال که موجب اختلال ست
جمع شود یکی قلب واو بیا و دیگر قلب یا که در آخر اوست بهمزه و در نواء واو را بیا بدل نکردند
از برای آنکه در مفردش بدل نکرده اند که ناو ست اگر گوئی در بقی که اصلش بوی بود دو اعلال
جمع شده است یکی اسقاط واو و دیگر حذف ضمه یا گوئیم مراد از دو اعلال آنست که بی فاصله
باشد مانند هوی که واوش را بالف بدل کنند و در بقی قاف فاصله است اگر گوئی در رواء
فاصله است گوئیم الف از جهت خفا کالعدم ست پس گویا فاصله نیست وفی نحو ریاض وثیاب
سکونها فی الواحد مع الالف بعدها عطف ست بر قول او فی نحو جیاد یعنی وقلب کرده میشود
واو بیا مانند ریاض بکسر راء مهمله وضاد معجمه بالفتح وثیاب بکسر ثاء مثلثه و باء موحده جمع ثوب
بالفتح از جهت سکون واو در واحد با الف بعد او در جمع حاصل آنست که واو در مفرد ساکن
بود و او بسبب سکون گویا اعلال دارد زیرا که سکون واو را چون مرده میسازد و در وقت
جمع کردن بعد واو الف واقع میشود پس واو ثقیل شد از جهت طول نطق بسبب الف
بخلاف عودة وکوزة بخلاف عودة بکسر عین مهمله وفتح واو و دال مهمله جمع عود بالفتح که شتر
بزرگ سال ست وکوزة بکسر کاف وفتح واو و زاء معجمه جمع کوز بالضم از بهر بودن الف بعد واو
در ان هر دو کوز معرب کوزه است و اکواز بالفتح و کسر آن نیز جمع کست کذا فی الصراح
شعر کوزه کی پر آب شد تا از هوا خالی نشد ٭ تن چو شد از خود تهی لبریز جانان میشود ٭
واما ثیرة فشاذ واما ثیرة بکسر ثاء مثلثه وفتح یاء تحتانی و راء مهمله جمع ثور بالفتح که گاو ست پس
شاذ ست قیاس ثورة ست بکسر اول وفتح دوم از جهت فقدان الف بعد واو واین شاذ
ست قیاسا نه استعمالا وتقلب الواو عینا اولاما او غیرهما اذا اجتمعت مع یاء وسکن السابق
وتدغم مفعول دوم تقلب عینا با دو معطوف خود حال ست یعنی وقلب کرده میشود واو
در حالیکه عین ست یا لام یا غیر هر دو با آنکه زائده باشد وقتیکه جمع شود با یاء اصلی یا زائد
وساکن باشد اول از واو هر کدام که بوده باشد بیا و ادغام کرده میشود یاء اول در ثانی و
شرط سکون اول برای تمکن ادغام ست و بدینا بران قلب کردند که اخف ست از واو

وبکسر ما قبلها از مکان مضموما و کسره داده میشود ما قبل یای اول مدغم اگر باشد ضمه چنانکه سید
اصلش سیود و وزنش نزدیک محققان فیعل است بکسر عین و بغدادیان گویند وزنش فیعل است بفتح
عین همچو ضیغم نقل کرده اند بسوی فیعل بکسر عین از بهر آنکه گفته اند که ما در صحیح فیعل بکسر عین نیافته ایم
و این سخن ضعیف است از بهر آنکه در معتل می آید آنچه در صحیح نمی آید و ایام بفتح همزه و تشدید یای تحتانی جمع
یوم بالفتح اصلش ایوام و دیار بفتح دال مهمله و تشدید یای تحتانی اصلش دیوار بر وزن فیعال و آن
صاحب خانه است و یکی از ساکنان کشور و دیار بالکسر جمع دار و قیام بفتح قاف و تشدید یای تحتانی اصلش
قیوام و وزنش فیعال از قام یقوم بمعنی بسیار ایستاده و قائم و اگر وزن هر دو فعال بتشدید عین
باشد گویند دوار و قوام و قیوم بفتح قاف و تشدید و ضم یای تحتانی اصلش قیووم بر وزن فیعول
از قیام بکسر قاف و اگر وزنش فعول بتشدید عین می بود قووم میگفتند قیام و قیوم نام الله تبارک تعالی
است و بسیار نگاه دارنده و دلیه بضم دال مهمله و فتح لام و تشدید یای تحتانی اصلش دلیوة تصغیر دلو
بفتح اول و سکون ثانی آوند که بآن آب از چاه کشند و نام [illegible] و بلا دلشانه که [illegible] اعضای شتر
باشد و طی بفتح طای مهمله و تشدید یای تحتانی اصلش طوی مصدر [illegible] پیچیدن است و مرمی
اسم مفعول از رمیت و مسلمی رفعا بضم اول و کسر دوم در حال رفع اصلش مسلمون [illegible] اضافت
کردند بسوی یای متکلم نون ساقط شد و مسلموی گردید واو را بیا بدل کردند یا را در یا ادغام کردند و ضمه
میم را بکسره بدل ساختند و قید رفعا از بهر آن کرد که در حال نصب و جر [illegible] در جمع میشوند
و جاء [illegible] فی جمع الوی بالضم والکسر در آمده است لی بضم لام و کسر آن [illegible] تشدید یای تحتانی در جمع
الوی بفتح همزه و سکون لام و الف آخر و آن [illegible] بشدید الخصومت است اصلش لوی بکسر لام بجهت
مناسبت یا است بواسطه آنکه ضمه هرگاه بالای یای ساکن باشد بکسره بدل کنند و ضمه بجهت آن است
از بهر آنکه جمع افعل صفت فعل بالضم و سکون عین میباشد و در بعضی از نسخ بالکسر والضم تقدیم کسر بر ضم
واقع شده و قید کرد لی را بجمع الوی بنا بر آن که احتراز شود از لی مصدر که در آن ضم و کسر هر دو جائز
نیست بلکه او مفتوح الاول است مانند طی از لوی الرجل اذا اشتد خصومته یعنی وقتیکه سخت شود
جنگ و جدال او و اما ضیون و حیوة و نحوه فشاذ و اما ضیون بفتح ضاد معجمه و سکون یای تحتانی و فتح
واو گربه نر است و حیوة بفتح حای مهمله و سکون یای تحتانی و فتح واو نام مردیست و غیر منصرف است
بواسطه علمیت و تانیث [illegible] بفتح نون و یا و تشدید واو که مبالغه ناهی است که بمعنی باز دارنده
و منع کننده پس شاذ است و قیاس در ضیون و حیوة آنست که واو را بیا بدل کنند و یا را در یا ادغام

وقیاس در نهو آنست که گویند نهی زیرا که اصل او نهوی ست وصاحب صحاح گوید که در صیوم ادغام نکرده
برای آنکه آخر ست که موضع ست فلاف و حمل وهمچنین حیوة اسم مردیست وصیم وقیم شاذ وجمع که
بضم صاد مهمله وتشدید ومفتوح یاء تحتانی وهمچنین قیم جمع صائم وقائم نیز شاذ ست بواسطه آنکه قلب کرده اند
واو را بیا با عدم مقتضی اعلال واصل در هر دو صوم وقوم بضم اول وتشدید ثانی ست صائم بصاد مهمله و
کسر همزه روزه دار وروزه داران جمع ونشد وآمد و شعر زود آکه در فراق تو چشم امید وار من چون
گوش روزه دار بر الله اکبر ست ۞ وقوله ۞ فما ارق النیام الا سلامها اشد وقول شاعر شعر الا طرقتنا
میة ابنة منذر ۞ فما ارق النیام الا سلامها شاذ ست زیرا که قیاس در نیام بضم نون وتشدید یاء
تحتانی جمع نایم نوام بضم نون وتشدید واو ست ووجه شذوذ قلب واو ست بیا از غیر موجب قلب
ووجه اشدیه دور شدن اوست از طرف که محل تغیر ست چه در صیم وقیم واو بیک حرف از طرف دور ست
و در نیام بدو حرف اشد بفتحتین همزه وشین معجمه وتشدید ذال معجمه اسم تفضیل شاذ الا بفتحتین حرف
تنبیه طرقت بطاء وراء مهملتین وقاف ماضی معلوم غایبه از باب نصر از طرق بالضم که شب آمدن ست
نا بنون مفعول به میة بضم میم وتشدید یاء تحتانی وتاء فوقانی نام عشیقه ایست ولا ینصرف از بهر علمیه
وتانیث معنوی ابنة بکسر همزه وسکون باء موحده ونون منذر بنون وذال معجمه وراء مهمله بهم فاعل
افعال وآن نام مردیست ارق بهمزه وراء مهمله وقاف بیدار کردن سلام بالفتح تحیت وبی گوید
وفاعل ارق ونیام مفعولش پس معنی بیت آنست که آگاه باش آمد مارا میة دختر منذر پس بیدار نکرد
خوابیدگان را مگر سلام او نعیم ما قبل شعر آیا بود که مست در آئی به بزم ما تا در برت بگیرم وگوئیم
واه واه ۞ وتسکنان وتنقل حرکتهما الی قبلهما فی نحو یقوم ویبیع للبسه بباب یخاف ویاء تسکنان تثنیه مضارع مجهول مونث
غایب از باب نصر وهمچنین تنقل که لفظ مونث واحد ست یعنی وساکن کرده شود واو ویاء ونقل کرده شود حرکت هر دو
با قبل در مانند یقوم ویبیع از جهت التباس هر یک از یقوم ویبیع بباب یخاف حاصل آنست که اگر واو یقوم ویاء
یبیع را از برای حمل بر ماضی با الف بدل کنند وگویند یقام ویباع مشتبه شود بیخاف در آنکه از کدام باب ست
از باب نصر ست یا ضرب ست یا از باب علم ومفعل ومفعل کذالک ومفعل بفتح میم وضم عین ومفعل بفتح میم وکسر
عین همچنین ست مثل معون بعین مهمله اسم ظرف عون بالفتح که یاری کردن ست ومبیت بکسر باء موحده
وسکون یاء تحتانی اسم ظرف بیتوتة بفتح باء موحده وسکون یاء تحتانی وضم تاء اول فوقانی وسکون واو معنی
شب گذرانیدن ست یعنی در صیغتهما ضمه واو وکسره یا نقل کرده با قبل می دهند وواو ویا را با الف بدل
نمیکنند از جهت التباس بیخاف ودر صدر کتاب مذکور شد که هرگاه مضارع مکسور العین باشد اسم ظرف او

از برای موافقت مضارع مکسور العین میباشد و اگر مضارع مفتوح العین باشد مرفد او مفتوح العین میباشد
و اگر مضارع مضموم العین باشد اسم ظرف او باید که مضموم العین باشد اما چون این بنا در استعمال مرفوض است
عین را در ظرف از جهت خفت فتحه مفتوح ساختند پس اصل ظرف در مضارع مضموم العین بضم عین است و مفعول
کذلک و مفعول همچنین است نحو مقول و مبیع باشند و قول که اصلش مقوول است ضمه واو بما قبل داده یکی از
دو واو را برای التقای ساکنین ساقط گردانیدند و بالف بدل نکردند از جهت التباس مذکور و اصل مبیع
مبیوع ضمه یا بما قبل دادند یکی از واو و یا را بواسطه اجتماع دو ساکن حذف کردند و در این صیغه بعد حذف
واو ضمه ما قبل را بجهت مناسبت یا بکسره بدل کردند و اگر یا را حذف کنند واو را بیا بدل کنند تا مشتبه نشود
با جوف واوی و یایی و او را بدل بالف نکردند از بهر التباس مذکور و المحذوف عند سیبویه واو مفعول و انداخته شده
نزدیک سیبویه واو مفعول است که زائده است زیرا که علامت مفعول میم است نه واو آیا نمی بینی بسوی استمرار
آمدن میم در ثلاثیهای مزید و غیر ایشان بخلاف واو که بهر سبیده است و ناشی گردیده از اشباع ضمه عین مفعول
که جاری است تفعیل که بادی چندان غرض تعلق ندارد و بهتر است از حذف حرف اصلی و عند الاخفش العین
و انداخته شده نزدیک اخفش عین الفعل است که واو اول یا است از بهر اینکه اصل و قاعده وقت اجتماع دو ساکن
که اول ایشان حرف باشد آنست که حرف اول دور کنند چنانکه در قل و بع؛ انقلبت واو مفعول عنده یاء
للکسرة فخالفا اصلیهما و بدل شده واو مفعول نزدیک اخفش بیا از جهت کسره یعنی نزدیک اخفش هرگاه
یا که عین الفعل بود در مبیوع بعد نقل ضمه او بما قبل و قلب ضمه بکسره از بهر اجتماع دو ساکن محذوف شد
واوش بیا بدل گشت زیرا که واو ساکن است و ما قبلش مکسور پس مخالفت کردند هر دو سیبویه و اخفش و اصلاح در ایما
مخالفت سیبویه بنا بر آنست که او مقرر کرده که چون دو ساکن جمع شوند و اول ایشان حرف لین باشد
حرف اول حذف کنند و در مقول و مبیع حرف دوم حذف کرده است و اما مخالفت اخفش از بهر آنست که
او مقرر نموده است که اگر بعد فای مضموم یا باشد منقلب گردد بواو از جهت محافظت ضمه و در اینجا ضمه را بکسره
قلب کرده است انقلبت ماضی معلوم مؤنث غائبه خالفا تثنیه ماضی معلوم از باب مفاعلة اصلیهما در اصل
اصلین بود نون برای اضافت بسوی ها افتاده است **شعر** خط بگرد عارضش از مشک ناب افتاده است طرفه تر مشکی
بدست آفتاب افتاده است؛ و در شذ مشیب و مهوب و شاذ است مشیب بشین معجمه و یای تحتانی و بای موحده
که از شوب است بالفتح که آمیختن است میگویی شاب یشیب و قیاس در مشوب است مانند مقول و مهوب بهای
موحده از هیبت بالفتح یا بسکون یای تحتانی و بای موحده که ترسیدن است و قیاس در او مهیب است
مثل مبیع و از اینجا ظاهر شد فساد قول بعضی ناشناس که مهیب اسم مفعول را بالضم میم میخوانند زیرا که

اسم مفعول ثلاثی مجرد البته مفتوح ست مهیب مردم سهمناک که خوف و ترس از دیار و مردم از و بترسند و کثیر نحو مبیوع و بسیارست تصحیح در یائی مثل مبیوع و معیوب و قل مصوون و کم ست تصحیح در واوی مانند مصوون بصاد مهمله از صون بالفتح که نگاهداشتن ست شعر ای گل تو نیز خاطر بلبل نگاه دار که هر جا که از زنگ وی بود و گفتگو بود بواسطه آنکه واو گران ترست از یا کثیر شاذ شمرده در را مهمله یا معنی علی مشروف و همچنین قل نقاف اول صحیح ست و ثانی مضاعف و اعلال نحو تلوو او تصحیح و قلیل را اعلال مانند تلوولد و واو تصحیح برو یا اخیر کم ست تلوو در جمع مذکر حاضر است از لوی بلوی یا بفتح لام و تشدید یای تحتانی گردانیدن و پیچیدن چیزی و مدافعه کردن در دام در وام مبنیا مینیان حاصلش تلوی مثل تقصر تو نهم یا ماقبل را ... که واو اول ست بعد حذف حرکت او و برای التقای ساکنین حذف کردند پس گشته تلو و او در اصل تلوون بود نون او برای جزم بواسطه آن افتاده است قوله تعالی ان تلووا و تعرضوا یعنی اگر بگردانید یا روگردان شوید و بعد از آن جمعی نقل میکنند حرکت واو را بلام و یکی از دو واو را حذف میکنند و میگویند تلوا و همچنین در تصحیح یکی از دو یای اخیر را بعد نقل کسره یای اول بما قبل و میگویند تصحیح بیک یا در آخر شعر گل بهار بچیده ان نمیشود آخر چال یار بدیدن نمیشود آخر خزان حسن ترا صد بهار در پیش ست به بیک شد و دیدن نمیشود آخر و تخفوان فی نحو قلت و بعت و قلن و بعن و مد یکی مفتوح دو واو و یا در مانند قلت و بعت که در اصل قولت بود و در اصل بیعت بعت و اصل قلن قولن و اصل بعن بیعن و او و یا متحرک بود و انفتاح ماقبلها الف شده و الف برای التقاء ساکنین افتاد و بعد از آن در قلت و قلن فتحه قاف را بضمه بدل کردند تا دلالت کند بر واو محذوف و یکسر الاول اذا کان العین یا او واوا مکسورة و کسره داده میشود اول که فا الفعل ست وقتیکه باشد عین الفعل یا مثل بعت یا واو مکسور مانند خفت که حاصلش خوفت بود و بضم فی غیره و ضم داده شود فاء الفعل در غیر آنچه مذکور شد یعنی در صورتیکه عین الفعل یا واو مکسور نباشد بمچو قلت و طلت که اصلش قولت و طولت بود و تحقیق این سخن در صدر گذشت ولم یعلوه فی لست لشبهه بالحرف و نکردند اعلال در لست بسین مهمله که یکی از افعال ناقصه است از جهت مانند بودن او بحرف که لیت بفتح لام و سکون یای تحتانی و فتح تای فوقانی ست حاصل آنست که لست در اصل لیست بود بکسر یای تحتانی با التحرکها و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند و الف از برای التقای ساکنین انداختند و فتحه لام را بکسره بدل نساختند چنانکه در بعت گفته آمد از بهر آنکه بعد اعلال متشابه لیت شد در عدد حروف و حرکات و سکنات و در حروف تصرف نمیکنند پس در متشابه او نیز تصرف نکردند لیت کلمه ایست که در وقت آرزوی چیزی گویند و در فارسی معنی او کاشکی باشد شعر

ای کاش گوش رغبتم احول شدی چو چشم * تا هرچه گفتی از تو مکرر شنیدمی * بدانکه لیس مکسور العین است و مفتوح نیست زیرا که مفتوح العین را از برای خفت فتحه ساکن نمیکنند و سکون مید و علم علم بسکون لام و نمیکنند در ضرب ضرب بسکون را و مضموم العین نیست از بهر آنکه ذوات یا مضموم العین نمی باشند و در بعضی از نسخ تشبیه بحرف لی با ضمیر و بای جاره واقع شده است لم یقبعا و اخجد جمع مذکر غائب از باب سمع و صحیح نونش از جهت لم جازم ساقط شده و سقوط نون علامت جزم است و زن بهم سکنوا الیاء سکنوا از تسکین مصدر تفعیل است یعنی و از انجا که لست لیت است ساکن کرده یا را در لیس که سیغه نادر است تا منقلب نگردد با لف مثل هاب و جاری مجری حرفش ساخته نگردانیده مثل لیت زیرا که ابدال یا بالف تصرف است در جوهر کلمه و اسکان تصرف است در هیات کلمه و فی قول و بیع لانه عن تقول و تبیع و نیز حذف کردند واو و یا را در قل و بع زیرا که با بر سیاق آن هر یک تفرع است از تقول و تبیع پس واجب است که نقل کنند ضمه و کسره را در هر دو از واو و یا بما قبل عینا نانکه در یقول و تبیع و بعد و نقل دو ساکن بهم آمدند و یکی را ازان دو بطریق وجوب حذف کردند و فی الاقامة و الاستقامة و قلب کردند واو را در اقامة و استقامة که اصلش اقوام و استقوام است و قلب کردند بالف از جهت حمل بر اقام و استقام و دو ساکن جمع شدند اول الف عین الفعل و دوم الف زائد پس حذف کردند الف اول از برای التقای ساکنین بنا بر اصل اخفش در مقول و بنا بر اصل سیبویه محذوف الف دوم است و بعضی شراح اعتراض کرده اند که ذکر اقامة و استقامة مکرر است و جوابش آنست که ذکر سیر دو در سابق از جهت قلب عین است بالف و اینجا از برای حذف بواسطهٔ التقای ساکنین و یجوز الحذف فی نحو سید و سید و حبائز میباشد حذف واو و یا در مانند میت و سید که بتشدید یای مکسور فیعل است بفتح فا و کسر عین اصلش سیود و میوت پس گوئی سید و میت بسکون یای مخفف و کنونة و در کینونة واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود واو را یا کردند و یا را در یا ادغام کینونة شد بتشدید یای تحتانی و بعد حذف یا کینونة گشت بتخفیف یا و آن بودن است و قیلولة بفتح قاف و تشدید یای تحتانی مکسور اصلش قیولولة بعد قلب واو بیا و ادغام یا در یا قیلولة شد بتشدید یا و چون یا دو شد قیلولة گشت بتخفیف یا و آن خواب کردن در چاشتگاه است بدانکه لازم گرفته اند حذف حرف را درین دو لفظ از جهت کسرت حروف کلمه با تای تانیث و کلام مصنف بران دلالت میکند که حذف درو جائز باشد و فیه نظر بواسطه آنکه کینونة و قیلولة پیوسته مخفف مستعمل است مگر تا در ضرورت شعر که بتشدید آمده است شعر اگر اعجاز باشد بی بلند و پست نیست * در ید بیضا همه انگشت ها یکدست نیست * و فی باب قیل و بیع ثلاث لغات

و در باب قیل و بیع سه زبان ست الیاء والاشمام والواو یکی یاست و دوم اشمام و سوم واو ملخص سخن آنست که در باب قیل و بیع یعنی در فعل مجهول ثلاثی معتل العین سه لغت ست اول قیل و بیع و اصل بیع بیع بضم یا و کسر یا پس ساکن کردند یا را از جهت کراهت کثرت بر و بعد ضمه پس یا ساکن و ماقبل او مضموم ست فا را کسره دادند و بعد ازان قیل را برو حمل کردند و دوم اشمام ست بشین معجمه و آن عبارت ست ازان که فاء الفعل را بوی ضمه دهند از جهت تنبیه بر اصل او و معنی نخواهد بود که اشمام اینجا بمعنی که در اواخر وقف مذکور شد نیست و این لغت فصیح ست و سوم قول و بوع ست بضم اول بنابران که اصل قیل قول بود و کسره را از واو بواسطه ثقل حذف کردند پس گشت قول و بعد ازان بوع را بران حمل کردند و این لغت ردی ست زیرا که حمل ثقیل بر خفیف بهترست از حمل خفیف بر ثقیل لغات بضم لام و غین معجمه جمع لغة بمعنی اول و فتح دوم و آن آوازی ست که مردم بغرضهای خود ازان خبر کنند از رائمه شعرای پارسی ازمتن بیدل خبر من * تا از تو خبر یافتم از خود خبرم نیست * فان اتصل به ما یسکن لامه نحو بعت یا عبد و قلت یا قول فالکسر والاشمام والضم پس اگر متصل شود بمانند قیل و بیع چیزی که ساکن بسازد لام الفعل را همچو ضمیر مرفوع متحرک و کنی حذف عین الفعل از برای التقاء ساکنین مانند بعت یا عبد و قلت یا قول پس کسر فاء الفعل و اشمام و ضم برسه جائزست بعت یا عبد فروختم ای غلام و قلت یا قول گفتم ای گفتار عبد بفتح عین مهمله و سکون باء موحده و دال مهمله قول بفتح قاف و سکون واو گفتن و گفتار یسکن مضارع معلوم از باب تفعیل و باب اختیر وانقید مثله فیهما و باب اختیر وانقید یعنی ماضی مجهول معتل العین باب افتعال وانفعال مانند باب قیل و بیع ست در هر دو معنی در واوی و یائی و اختیر یائی ست وانقید واوی ست و این را جاری مجرے قیل و بیع نابران ساختند که اصل اختیر وانقید اختیر وانقود ست و تیر و قود همچو بیع و قول ست بخلاف باب اقیم واستقیم بخلاف ماضی مجهول افعال واستفعال که اقیم واستقیم ست زیرا که اصل هر دو اقوم واستقوم ست و واقع شده است درین هر دو قبل عین ضمة تا معامله قیل و بیع با آنها کرده شود بلکه در آنها قبل عین سکون واقع ست پس آنها جاری مجری اقیم و استقیم شده اکه جاری مجری قیل و بیع نیستند و شرط اعلال العین فی الاسم غیر الثلاثی والجاری علی الفعل مما لم یذکر موافقة الفعل حرکة و سکونا مع مخالفته بزیادة او بنیة مخصوصتین به و شرط اعلال عین در اسمی که غیر ثلاثی ست یعنی بر اکثر از سه حرف ست و غیر جاریست بر فعل ازانکه یاد کرده نشده است حکم او موافقه فعل ست در حرکت و سکون با مخالفه بزیادة حرفی یا بنای که مخصوص اند زیادة و بنیه با سم جاری بر فعل مثل مصدر و اسم مفعول شرط اعلال العین

مبتدا است و موافقت خبر اوست و ما بیان غیر ثلاثی و جاری ست حرکت و سکون تا ثانی آید موافقت تقدیم
ما بجانب یا کسی همکار بودن و هم شبه شدن و لائق آمدن جاری بجیم و کسر را رونده حاصل سخن آنست
کر اسمی که ثلاثی و جاری ست حرکت و سکونا میر اند بلکه زیاده از سه حرف ست و نیز بر فعل جاری نیست و
از ان قسم ست که حکمت مذکور شده است او را وقتی که اعلال میکنند که موافق فعل باشد در حرکت
و سکون با حروف زائد مخصوص بان اسم اند با فعل مخالفت داشته باشد لهذا ملتبسه باش که لفظ غیر ثلاثی
تو غلل در ایهام اضافت بسوی از معارف معرفه نمیشوند اما چون از نکاره صرف بری آید جائز ست
که صفت معرفه واقع شوند شعر اگرچه بالّه من در دولت اثر نکند نمیشود که حال دلم خبر نکند
قوله لک لو بنیت من البیع مثل مضرب و تحلئ قلت مبیع و تبیع معلا لیس برای آنکه شرط اعلال غیر ثلاثی
و غیر جاری بر فعل موافقت فعل ست در حرکت و سکون و مخالفت بزیادت با بنیه خصوصیت اگر
بنا کنی از بیع مثلا مثل مضرب بفتح میم و کسر عین را یعنی اسم ظرف را ویا تحلئ بکسر تا فوقانی و سکون
حاء مهمله و کسر لام و همزه و آن چیزی ست که ناسده شده باشد از جرم و او را کاه پوسیده از جلد
بعینه کنند پوست را جلد بکسر جیم و سکون لام و دال مهمله مراد ازوی امر بیست بگوئی
مبیع بفتح میم و کسر با و تبیع بکسر تا فوقانی و با موحده و سکون یا تحتانی در حالیکه اعلال کرده شده است
و اصل مبیع بفتح میم و سکون با و کسر یا همچنین تبیع اصلش تبیع بکسر اول و سکون دوم و کسر
سوم از جهت موافقت فعل در حرکت و سکون یا مخالفت مبیع بزیادت میم و مخالفت تبیع بوزن تفعل
بکسر تا با آنکه مبیع مثال زیادت مخصوصه ست از بهر آنکه زیادت میم مخصوص باول اسم میباشد نه فعل و تبیع مثل بنای مخصوص
بنا بر آنکه فعل بر این وزن نمیباشد وقلت ماضی معلوم مخاطب از باب ضرب مثل تضرب
قلت تبیع مصححا اگر بنا کنی از بیع مانند تضرب بفتح تا و کسر را بگوئی تبیع بفتح تا فوقانی و سکون با موحده و کسر یا تحتانی
در حالیکه صحیح داشته شده است تا ملتبس نشود بفعل یعنی اگر اعلال کنند بعینه مثل قول شود پس
معلوم نمیشود که اسم ست یا فعل مفعل بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید لام اسم مفعول اعلال و مضاعف
مصحح اسم مفعول التفعیل و مضاعف اللام تقلبان الفا اذا تحرکتا وانفتح ما قبلهما ان لم یکن بعدهما
موجب للفتح و معتل لام قلب کرده میشود در ان واو و یا بالف وقتیکه متحرک باشد و مفتوح باشد
ما قبل هر دو و اگر نباشد بعد واو و یا واجب کننده مر فتح را از برای دلیلی که در معتل عین گذشت
تحرکتا بحا و را مهملتین تثنیه مؤنث غائبه ماضی معلوم از باب تفعل و انفتح بفا و تا فوقانی و حاء مهمله
ماضی معلوم از باب انفعال موجب بالضم و کسر جیم اسم فاعل ست از باب افعال و مثال و او

لغزا بمعجمه غزا بفتحتین غین و زا معجمتین اصلش غزو و رمی اصلش رمی و لقوی اصلش لقوو و یحیی اصلش
یحیی بفتح حاء مهمله و تشدید یاء تحتانی زنده شدن و عصا اصلش عصو و رحی اصلش رحی بخلاف
غزوت و رمیت که سکون واو و یا اند لهذا با الف بدل نکردند و همچنین غزونا و رمینا و تخشین جمع
مونث حاضر وزنش تفعلن یا را و الف نکردند برای سکون و اما تخشین واحده مخاطبه اصلش تخشیین بود
یاء اول الف شده افتاد وزنش تفعلن و تابین بفتح تا و سکون همزه و فتح با مانند تخشین جمع مونث حاضر
وزنش تفعلن اول از باب علم و ثانی از باب منع ابا بالکسر و یاء موحده در ابی یابی گذشت شعر
من و انم و دیده تر من + کامشب چه گذشت بر سر من + و غزو بفتح غین و سکون زاء معجمه و رمی
بالفتح و سکون میم از جهت سکون ما قبل و بخلاف غزوا که واوش الف نشد و همچنین رمیا که
یاءش الف نشد از بهر آنکه بعد واو و یا موجب فتح ست و آن الف ست زیرا که اگر درینها لام را با الف
بدل کنند الف بالتقاء ساکنین خواهد افتاد و ملتبس میشود بغزا و رمی که واحد ست و حمل علیه عصوا
و رحیان للالباس و حمل کرده شده است بر هر واحد از غزوا و رمیا عصوان و رحیان بفتحتین از بهر
التباس یعنی اگر لام ایشان را با الف کنند و الف برای اجتماع ساکنین ساقط شود عصان و رحان
ماند پس ملتبس شود نزدیک سقوط نون بسبب اضافه مانند عصا زید و رحا عمرو و هر واحد از ضمیر
تثنیه موجب فتح واو ست چه ما قبل الف پیوسته مفتوح میباشد و اخشیا نحوه لانه من باب لن تخشیا
و اخشیا مانند غزوا ست در عدم اعلال لام از جهت آنکه رو از باب لن تخشیا ست صیغه تثنیه مضارع ست
از بهر آنکه امر ماخوذ میباشد از مضارع و بی شبهه اگر لام درین تخشیان قلب شود با الف پس بعد سقوط
باقی میماند لن تخشی و ملتبس میشود بمفرد و اخشین لشبهه بذلک عطف ست بر لن تخشیا یعنی زیرا که
اخشیا از باب لن تخشیا ست و از باب تخشین از بهر آنکه هر دو امر اند و موجب فتح لام در هر دو متحقق ست
و بهتر آنست که عطف باشد بر اخشیا یعنی اخشین نیز مانند غزوست در عدم اعلال از برای مشابهت
او بلن تخشیا و اگرچه ملتبس نمیشود بر تقدیر اعلال و گفته میشود اخشیان و ممکن حمل کردن بر لن تخشیا
از بهر موافقت در وجود فتح لام و جائز ست که بذلک اشاره باشد بسوی اخشیا پس اول حمل کردیم
اخشیا را بر لن تخشی و بعد ازان اخشین را بر اخشیا بخلاف اخشوا زیرا که قلب میکنند در و لام را الف
از بهر آنکه بعد الف موجب فتح نیست و اصل او اخشیوا ست یا را متحرک یافتند و انفتاح ما قبلها با الف بدل
کردند بالتقاء ساکنین انداختند اخشوا شد بروزن افعوا و همچنین اخشون بفتح شین و ضم واو و فتح
نون بواسطه آنکه هرگاه با اخشوا نون تاکید ثقیله متصل شد واو را حرکت ضمه دادند بنا بران که قبل و فتح را

و ملاقی ساکن سخت که بعد اوست مثل اخشی القوم و شد اخشون و تثنیه اخشیا اخشی بفتح شین و سکون یا
اصلش اخشی مانند اعلمی یا از بهر تحرک و انفتاح ماقبل الف شد و الف از برای اجتماع ساکنین افتاد
و اخشی شد و همچنین اخشین اصلش اخشیین بکسر یا و تشدید نون از برای آنکه هرگاه متصل شد بوی نون تاکید
ثقیله یا را حرکت کسره داده باشند اگر ماقبل یا فتحه است و ملاقی ساکن است که بعد اوست مثل اخشی
القوم و گفت اخشین شعر زلف تو سیاه گشت بیا تا به بسیار در آفتاب گشته است و قلب
الواو یاء اذا وقعت ثالثة مکسورا ما قبلها او رابعة فصاعدا و لم ینضم ما قبلها و بدل کرده میشود واو بیا و
واقع شود حرف سوم در حالیکه مکسور است ماقبل او یا واقع شود حرف چهارم پس بالای رونده از چهار
یعنی واو حرف پنجم و ششم واقع شود و مضموم نباشد ماقبل او بلکه مفتوح یا مکسور باشد که ه هیچ
دعی ماضی مجهول اصلش دعو دا باشد و رضی اصلش رضو ماضی معلوم یا مجهول و الغازی اصلش
غازو و درین الفاظ واو را بیا بنا بر آن قلب کردند که واو متطرفه بعد کسره نزدیک ایشان مستکره
و مستهجن است و لهذا آنرا رفض و ترک کرده اند و اغزیت اصلش اغزوت و تغزیت اصلش
تغزوت و استغزیت اصلش استغزوت و تغزیان تثنیه مضارع مجهول است از باب افعال اصلش تغزوان
و یرضیان تثنیه مضارع معلوم از باب علم یا مجهول اصلش یرضوان و درین کلمات واو را بواسطه آن
بیا بدل کردند که هرگاه کلمه زیاده شد بر سه حرف ثقیل گران ... از واو و ماضی
نیست همچو ضم در یدعو و یغزو ... کردند ... از ... و ...
متصرفات او حمل کردند باقی را بر ان اما در غزیت و استغزیت پس حمل کردند ماضی را
بر مضارع زیرا که مضارع ایشان تغزی و تستغزی است که واو بیا قلب شده
از جهت تطرف ماقبل واو اما در تغزیت و تغازیت با آنکه در مضارع ایشان واو الف شده است
مثل یتغزی و یتغازی از جهت تحرک و انفتاح ماقبل زیرا که تفعل و تفاعل مطاوع فعل و فاعل اند
و ... اصل واو از جهت انکسار ماقبل یا میگردد همچو یغزی و یغازی ... ماضی ... حمل بر ایشان کردند
چون غزیت و غازیت و باقی مانند یا بعد دخول یا مطاوعه ... ماضی ... در مضارع الف تا یا آن
نیست از جهت تحرک و انفتاح ماقبل و در تغزیان و یرضیان ... کرده است یعنی حمل کردند مضارع
را بر ماضی از بهر آنکه واو در غزی و رضی از جهت انکسار ماقبل یا شده است پس حمل کردند مضارع
بر او برای طلب مماثلة بمشاکله و هرگاه اسم فاعل از برای اعلال فعل اعلال کرده با اختلاف حقیقیه
پس اعلال ماضی از بهر اعلال مضارع و اعلال مفعول از بهر اعلال ماضی اولی و الیق باشد شعر

تو شهی و بتان سپه سر چه کشم ز بند شه * من که بر لقه وفا بنده ام سیاهیم بخلاف یدعو و یغزو
که درین دو لفظ واو زائد بیا بدل نگردند اگر چه رابع واقع ست از جهت آنکه ما قبلش مضموم ست
و قنیة و هو ابن عمی دنیا شاذ و قنیه بکسر قاف و سکون نون و یاء تحتانی و دنیا بضم دال مهمله و سکون
ان و یاء تحتانی که در ترکیب هو ابن عمی دنیا وارد شده شاذ است حال آنکه قنیه اصلش قنوة است
واو را بسکون سابق بوقوع فاصل درمیان کسره و واو بیا بدل کرده اند و قنیه سرمایه است و بعضی
گویند که در قنیه هیچ شذوذ نیست میگویند قنوت الشیء و قنیه بواو و بیا اصل دنیا دنوست چنانچه واو
را برای موجب قلب بیا بدل کرده اند و دنیا بمعنی قریبا ست هو مبتدا است و ابن خبر او مضاف بسوی
عم بفتح عین مهمله و تشدید میم که برادر پدر ست واو مضاف بسوی یاء متکلم و دنیا حال ست یعنی
او پسر برادر پدر منست در حالیکه نزدیکست * شعر ساعد یار من از سیم و زر و هر سه یکیست * زلف کج مار سیه
سنبل تر هر سه یکیست * [illegible] قلب الیاء فی باب رضی و دعی و بقی الفا و قبیله سطی بدل میکنند
یا را در باب رضی و دعی و بقی الخ بالف میگویند رضا و بقا و دعا این مخصوص بافعال ست نه باسما مثل قاضی
تقلب مضارع معلوم مونث غائبه است از باب ضرب برای تاویل سطی بقبیله و تقلب الواو طرفا
بعد ضمة فی کل متمکن یاء فتنقلب الضمة کسرة و بدل کرده میشود واو در حالیکه متطرفست بعد ضمه
در هر اسم متمکن بیا پس بدل میشود برای مناسبت یا ضمه بکسره طرف بفتحتین طاء و راء مهملتین و قفا
و سکون دوم کناره و تنقلب بقاف و یاء موحده مضارع معلوم مونث غائبه از باب انفعال و صحح
کما انقلبت فی الترامی و التجاری فیصیر من باب قاض چنانکه بدل کرده شده است ضمه بکسره
در لفظ ترامی براء مهمله پس میگردد از باب قاض در ابدال واو بیا و حذف یا در حال رفع و جر نه در حال
نصب ترامی و تجاری مصدر [illegible] و تجاری [illegible] و ترامی با یکدیگر تیر اندازی کردن شعر گاه گاهی
[illegible] گشته نگاهی میکن * تیر برگشته زدن صنعت تیر اندازیست * تجاری با هم رفتن و اصل
هر دو ترامی و تجاری بضم میم و را ضمه هر دو را برای مناسبت یا بکسره بدل کردند چنانکه در منی
[illegible] ست و تمکن بر خوردن ست لیمیر بصاد و راء مهملتین مضارع معلوم مذکر غائب [illegible]
[illegible] جوف یائی نحو ادل و قلانس [illegible] ادل بفتح همزه و سکون دال مهمله جمع دلو ست بالفتح اصلش
ادلو [illegible] دال و ضم سوم واو را بیا بدل کردند و ضمه را بکسره ادلی شد و ضمه یا را برای ثقل انداختند و یا را برای التقاء
ساکنین که یکی خود یاست و دیگر تنوین ست که ملفوظ میشود و مکتوب نمیگردد ساقط کردند ادل شد بدانکه تنوین نون ساکن
ست که بعد حرکت آخر کلمه واقع شود و برای تاکید فعل نباشد و مکرر مرقوم و محرر شد. میگویند هذا ادل و مررت بادل و

رایت ادلیا و قلنس بفتحتین قاف و لام و سکون نون و سین مهمله اسم جنس قلنسه و آن کلاه است مانند تمر و تمرة قلنسوة بضم سین، و این واو را بیا بنابران بدل کردند که در کلمات ایشان اسم متمکن که آخر او واو و ما قبلش مضموم بود نمی باشد بخلاف تغزو و تدعو که فعل اند و هو که اسم متمکن نیست بلکه اسم مبنی است و نیز بر دو حرف است و اگر واوش حذف کنند بر یک حرف می باشد و ذو بضم ذال معجمه و سکون واو که بی مضاف الیه مستعمل نمی شود پس واو در ان متطرف نباشد مانند ذو مال بخلاف قلنسوة و قمحدوة بفتحتین قاف و میم و سکون حا و ضم دال مهملتین و فتح واو و نون و آن لنیه سرست که واو درین دو کلمه در طرف واقع نشده و بخلاف الیمین کالعفو باد و بخلاف عین الفعل مثل تقوّ بالضم نا و فتح واو و یای تحتانی و الف ممدوده و آن بردیست معروف و معالجه او آب دهن ست که واو او را بیا و ضمه واو را بکسره بدل نکردند و همچنین الخیلاء بضم خاء معجمه و فتح یای تحتانی و الف ممدوده تکبر کردن و بنداردا شتن که واو او را بیا و ضمه او را بکسره بدل نکردند از جهت عدم وقوع واو و یاء در طرف قال الشاعر شعر یا عجبا لهذه الفلیقة هل تغلبن القوباء الریقة فلیقة بکسر فا و کسر لام و قاف داهیه و بلا تغلبن بغین معجمه و بای موحده و نون مشدد و تاکید مضارع غائب مؤنث از باب ضرب و صحیح و قوباء فاعل ریقة بکسر رای مهمله و سکون یای تحتانی و قاف آب دهن و مفعول تغلبن یا قانیه و هر دو مضارع برای وقف های ساکن باید خواند یعنی ای عجب باین بلا و آفت آیا چیره میشود قوباء آب دهن را یعنی بر آب دهن قوبا غالب نمیشود از بهر آنکه آب دهان کاسر و دافع قوباست الا ما شاء الله کما فی المثنوی شعر از قضا سرکنگبین صفرا فزود ✤ روغن بادام خشکی مینمود ✤ از هلیله قبض شد اطلاق رفت ✤ آب آتش را مدد شد همچو نفت ✤ ولا اثر للمدة الفاصلة فی الجمع الا فی الاعراب نحو عتی جثی و نیست اثر مده را که فارق است در میان ضمه واو در جمع مگر در اعراب مانند عتی و جثی زیرا که نمیگردد اسم بعد قلب بیا واو و ضمه بکسره از باب قاضی بلکه اعرابش زائد است ایضا حاصل آنست که هرگاه جمع بر وزن فعول بالضم باشد از معتل لام واوی همچو عتی بکسرتین عین مهمله و تای فوقانی و تشدید یای تحتانی و جثی بکسرتین جیم و ثاء مثلثه و تشدید یای تحتانی جمع عات و جاث که اصل هر دو عتو و جثو است بر دو واو یا واو زائد فعول و دوم واو لام الفعل بدل کرده شوند هر دو واو بیا زیرا که جمع ثقیل است و واو اول مده زائده است پس واو لام الفعل را بیا بدل کردند عتوی و جثوی شد واو و یا جمع شدند و سابق ایشان ساکن بود واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و کسره دادند عین الفعل را که تا و ثا ست چنانکه کسره دادند لام را در اول جمع دلو عتی و جثی شد

و بعضی فاء الفعل را کسره دهند و گویند عِتی و جِثی بضم اول و کسر ثانی پس ظاهر شد که نیست اثر مده را که
فاصل است در میان واو متطرفه و ضمه که بالای اوست مگر در جریان اعراب زیرا که میگوئی هذا دلوٌ
و مررت بدلوٍ و رأیت دلواً بتقدیر ضمه و کسره و اظهار فتحه میگوئی هذه عتیٌّ و مررت بعتیٍّ و رأیت عتیّاً
باعراب ثلثه بلفظی هر سه حال عاتٍ متکبر و گردنکش از حد درگذرنده و بلغ عتیاً پیری رسیده اصلش
عاتو جاثٍ بزانو نشیننده اصلش جاثو و جمع این هر دو کلمه در مصحف مجید واقع شده است از بینا
همزه و ثاء مثلثه نشان مده بفتح میم و تشدید دال مهمله حرف علتی که ساکن باشد و حرکت ما قبلش موافق
بود فاصله لفظاً و ما دمهله فارقة بخلاف المفرد بخلاف مفرد که دران قلب واجب نمی باشد
مانند قول الله تعالی و عتوا عتواً کبیراً العتی سرکشی کردند سرکشی کردن بزرگ عتو بضمتین عین مهمله
و تاء فوقانی و تشدید واو مصدر است بواسطه آنکه ... فاصله موثر است در مفرد در عدم قلب واو بیا
و عتو در اصل عتوو بود بر وزن دخول و قعود واو اول در واو دوم ادغام کردند عتو شد از بهر آنکه
جمع را ثقیل داشته اند نه مفرد را ابدا آنکه عدم وجوب قلب در مفرد بهتر است و قلب نیز بنا بر ضعف
جائز است و قد تکسر الفاء للاتباع فیقال عِتی و جِثی و گاه کسره داده میشود فاء الفعل در جمع بعد قلب واو
بیا و ابدال ضمه بکسره از برای تبعیت عین پس گفته میشود عِتی و جِثی بکسر اول چنانکه الحال گفتیم
و نحو نشاذ و مانند نحو بضمتین نون و حاء مهمله و تشدید واو جمع نحو بالفتح و سکون دوم شاذ است
و اصل جمع نحوو ست بدو واو یکی را در دوم ادغام کردند نحو چون عدو و این خلاف قیاس است و قیاس نحی بضم اول
و کسر دوم و تشدید یاست که اصلش نحوو باشد و واو دوم را بیا قلب کنند نحوی شد بود واو را از جهت
اجتماع واو و یاء و سبق ساکن بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام نحو سوی و راه و مانند و علم معروف
و آهنگ کردن همه گردانیدن و نام مرد است مخفی نیست لطف که در انزار نحو و نحو ست که اول
بمعنی مانند ست و دوم همان لفظ از جمیع ناقص که عبارت ست از اتحاد دو لفظ مفرد در حروف
و اختلاف ایشان در حرکات و سکنات چنانکه درین بیت شعر سجدت مالکم تمری بشنو از طرف
چمن + تا ز دل درد کسی هست دورم می + و قد جاء نحو معدی و مغزی کثیرا و القیاس الواو و تحقیق
آمده است در مفرد قلب واو بیا و قیاس واو ست مانند معدی بفتح میم و سکون عین و کسر دال
مهملتین و تشدید یاء تحتانی اصلش معدوو واو دوم را بیا بدل کردند معدوی شد واو اول را
از بهر اجتماع واو و یا و سکون اول بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام کردند و ضمه اول را بکسره بدل ساختند مشتق است از
عدوان بالضم والکسر که ستم کردن و از حد درگذشتن است و همچو مغزی بغین و زای معجمتین بر وزن معدی

و اما شرح مغزوی مشتق از غزو بالفتح و قیاس درهر دو معدو و مغزو ست ثبت. بدیه واو و تقلبان
همزة اذا وقعتا طرفا بعد الف زائدة و بدل کرده میشود واو با همزه وقتیکه واقع شوند آن هر دو
در طرف پس الف زائد وقعتا تثنیه ماضی معلوم مؤنث غائبه مثال واو سے نحو کساء و رداء مانند
کساء که اصلش کساو بود از کسوت و رداء که ردای بود از قول ایشان فلان حسن الرداة یعنی چادر او نیک
ست پس واقع شده اند واو و یا در طرف بعد الف زائد و اعتبار الف زائد نکردند پس حرف علت گویا متصل ست بفتحه و قلب کردند واو
یا بتحرکهما وانفتاح ما قبلها بالف نازل کردند الف را منزله فتحه چون زائد ست و از جوهر فتحه و مخرج او ست پس
دو الف ملاقات کردند نکرده داشتند حذف یکی و تحریک اول تا اسم ممدوده و مقصوره نگردد پس الف آخر
حرکت دادند بواسطه التقاء ساکنین پس الف همزه شد اگر واو و یا بعد الف زائد نباشند بلکه الف منقلب
از حرف اصلی باشد ایشان را اعلال نکنند از جهت توالی دو اعلال که عین و لام ست بخلاف رای و
ثای که رای برای مهمله اسم جنس رایت ست و آن علم و نیزه است و ثای بثاء مثلثه جای بودن شتر و
گوسفند ست رای ثلاثی ست و الف او بدل بواو و لام او یاست از رویت و عین او را
اعلال کرده اند و لام او سالم ست و اصل اعلال لام ست و تصحیح عین چنانکه گفته اند در هوی و مقوی
اما ملحق بشاذ ست و ثای از ثویت ست با اعلال عین و تصحیح لام و عدم اعلال از برای اجماع دو اعلال ست
و مذکور شد و یعتد بتاء التانیث قیاسا و اعتبار کرده میشود بتاء تانیث از روی قیاس اگر لازم کلمه باشد
نحو شقاوة مانند شقاوت بفتح شین معجمه و قاف و آن بدبختی ست و سقایة بکسر سین مهمله و قاف و آن
آب دادن ست و ظرفیکه در آب خورند این واو و یا را کالمنصرف نساختند بلکه متوسط اعتبار کردند از
جهت اتصال تا از تانیث بکلمه پس واو و یا را همزه بدل نکردند چنانکه قلنسوة را جاری مجری قلانس نکردند
و نحو صلاءة و عظاءة و عباءة شاذ و مانند صلاءة و اخ شاذ ست حاصل آنست که ابدال یا در [illegible] الفاظ همزه
با عدم تصرف یا شاذ ست و قیاس صلایة و عظایة و عبایة ست از جهت لزوم تا تانیث و از ایشان صلاءة بفتح صاد
مهمله سنگ پهن که بران دارو سایند عظاءة بفتح عین مهمله و ظاء معجمه و یبه است خورد تر از وزغ بفتحتین
واو و زاء و غین منقوطتین که آفتاب پرست و عظاءه در فارسی کرپاسو و کرپسه براو سین مهملتین
گویند و بالا گذشت عباءة بفتح عین مهمله و باء موحده نوعی از گلیم و تقلب الیاء واوا فی فعلی اسما و بدل
کرده میشود یا بواو در فعلی بفتح فا و سکون عین و الف در حالیکه اسم ست تقوی همچو تقوی بتاء فوقانی
و قاف که ورع و پرهیزگاری ست از وقیت اصلش وقیی قلب کردند واو را بتا چنانکه تراث و گشت
تقیی و بدل کردند یا را بواو و این محل استشهاد ست و شد تقوی و آن غیر منصرف ست زیرا که الف او

برای تانیث ست و در کشاف مذکورست که سیبویه از عیسی ابن عمر روایت کرده است علی تقوی من تنهر
بتنوین تقوی و وجهش آنست که عیسی ابن عمر الف را برای الحاق میگرداند نه از بهر تانیث چنانکه تتری
جمعی که او را منون میدانند وبقوی آی وهمچنین لقوی بباء موحده وقاف واصلش لقبی و در صحاح ست ابقیت
علی فلان اذا رحمته والاسم منه البقیا بضم البا یعنی میگوی ابقیت الخ وقتیکه مهربانی کنی او را و بقیا بضم
با اسم ست ازان وهمچنین لقوی بفتح باء موحده بخلاف الصفة نحو صدیا وریا بخلاف صفة مانند صدیا بفتح صاد
وسکون دال مهملتین مونث صدیان که بمعنی عطشان وتشنه است از صدی بمعنی عطش وریا بفتح راء مهمله
وتشدید یاء تحتانی مونث ریان بالفتح مونث ید دوم که سیراب ست زیرا که قلب نکرده اند درینها یاء را بواو
از جهت فرق میان اسم وصفت وتغییر در اسم اقرب ست از برای خفت اسما وثقالت صفات ولهذا صفت یکی
از اسباب منع صرف ست وتقلب الواو یاء فی فعلی اسما و بدل کرده میشود واو بیا در فعلی بالضم والف در حالیکه
اسم ست کالدنیا همچو دنیا بضم دال مهمله وسکون نون که این جهان را گویند واصلش دنوا زیرا که از دنا یدنو ست

شعر جهان و کار جهان جمله پیچ در پیچ ست ﴿ هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق ﴾ والعلیا والعلیا بضم عین مهمله
واصلش علوا از علا یعلو اگر گوئی چرا دنیا وعلیا را اسم گفتند وانها صفت واقع میشوند زیرا که الدار الدنیا والمنزلة العلیا
گویم انها اگرچه صفت اند اما از معنی برآمده اند واسم شده اند ومستعمل میشوند مثل استعمال اسما چنانکه میگوئی
اجرع را که بجیم وعین مهملتین سنگستان ست والبطح را که بباء موحده وطاء وحاء مهملتین رودخانه ست الاجرع
والابطح محلی بلام تعریف مثل صفات وایشان همچو صفات مستعمل شده اند ابطح وابالح واجرع واجارع پس
منصرف ساختند اینها را وشذ القصوی وحزوی وشاذ ست قصوی بقاف وصاد مهمله وحزوی بحاء مهمله
وراء وقیاس در ایشان قصیا وحزیا ست دانسته باش که در قصوی بوصف از موصوف مستغنی شد همچو صاحب
واصل در او غایت قصوی گشته است اسم غیر صفت ولهذا حکم بشذوذ کرده اند ومعنی او دور ترست حزوی نام
جای و در صراح ست حزوی بضم ریگ توده بخلاف صفت مانند غزوی بغین وزاء معجمتین تانیث
اغزی که بدل نکردند در و واو را بیا از جهت فرق میان اسم وصفت بانکه در اسم قلب نکردند وعکس نکردند
از بهر آنکه اسم حقیقت ست وگذشت ولم یفرق فی فعلی من الواو وفرق کرده نشده است میان اسم وصفت
در فعلی بفتح فا وقتیکه بهم رسیده باشد از واو نحو دعوی یو مانند دعوی آن اسم ست از دعوت بالفتح وشهوی
بشین معجمه مونث شهوان بالفتح بمعنی آرزو از شهوت وصفت ولا فعلی من الیاء وفرق کرده نشده ست
میان اسم وصفت در فعلی بالضم هرگاه بهم رسیده از یا نحو الفتیا والقضیا مانند فتیا بفا وتاء فوقانی
که از اسما ست وبمعنی حکم مسئله وقضیا بقاف وضاد معجمه تانیث اقضی از قضایا بالفتح که حکم ست واز

صفات و تقلب الیاء اذا وقعت بعد همزة بعد الف فی باب مساجد ولیس مفرده کذلک الخطایا الهمز یا
و قلب کرده میشود یا که تحتانیه واقع شود بعد همزه که بیاید آن همزه بعد الف در باب مساجد لفظ جمعی که بر
وزن مساجد است و حال آنکه نیست مفرد آن یا چنین مفردی که در ان باشد همچنان یعنی در ان مفرد یا واقع شد
بعد الف با همزه نحو مطایا مانند مطایا جمع مطیه بر وزن بریه و رکایا جمع رکیه برای مهمله و کسر کاف و تشدید
یای تحتانی چاهی که سر او را سخت کرده باشند و با صلاح آورده اصل هر دو مطایو و رکایو از مطو بهم او رکو
البئر مسدد ته و اصلحته بدل کردند هر دو واو را بیا از جهت تطرف و انکسار ما قبلش وگشت مطایی و رکایی
بدو یا و بدل کردند یای را که واقع ست بعد الف بهمزه چنانکه در صحائف وگشت مطاءی و رکاءی بیای واقع بعد
همزه که کائن ست بعد الف در باب مساجد مکروه داشتند وقوع همزه مکسور میان دو حرف علت در جمع
که ثقیل ست با آنکه مفرد او نیست همچنان تا رعایت او کرده شود پس بدل کردند کسرهٔ همزه را بفتحه وگشت
یا الف دیگر و بدیطاء او رکاء او نا خوش داشتند وقوع همزه در میان دو الف قلب کردند همزه را بیا وگشت
مطایا و رکایا و خطایا علی القولین و مانند خطایا بر دو قول اما بر قول خلیل از بهر آنکه هرگاه جمع کردند خطیه
بر خطائی بتقدیم همزه بر یا واقع شد یا بعد الف از باب مساجد و اما بر مذهب غیر خلیل بواسطهٔ آنکه قلب کرده مقید
یا آنکه واقع ست بعد الف از خطای بهمزه و جمع میشوند دو همزه و قلب کرده میشود همزه دوم بیا از جهت انکسار
ما قبل و دیگر در خطای بیا بعد همزه که بعد باب مساجد ست پس قلب کرده شده یا بالف و همزه بیا چنانکه
گذشت شعر دل گدازید و بخور و خوابم کردی + استخوان گرم گذشتی که کبابم کردی + و صلایا جمع صلاة مهموز
ذخیره و مانند صلایا جمع صلاة مهموز اللام بر تخمیر مهموز اللام که صلایا بیای تحتانی ست اصلش صلایی بدو یا
و بدل کردند یای اول را بهمزه و شد صلائی بیا بعد همزه پس قلب کردند همزه را بیا و یا را بالف چنانکه مذکور شد
و اصل جمع صلاة مهموز صلائی ست بهمزه بعد یا و بعد از آن قلب کردند یا را بالف و همزه را بیا چنانکه گذشت
و شوایا جمع شاویه همچو شوایا بالشین معجمه جمع شاویه و آن اسم فاعل ست از شوی یشوی میگویند شویت اللحم
یعنی بریان کردم گوشت را و آن لفیف مقرون ست اصلش شواوی قلب کرده شد واو سی که
واقع شد بعد همزه که بعد الف ست بهمزه چنانکه در اوائل وگشت شواءی و واقع شد او بعد همزه که
بعد الف ست در باب مساجد و مفرد مثل چنین نیست و بادی کردیم آنچه بالا گذشت و مثل شاویه از همزه بدل نکردند چنانکه
در قائمه و بائعه کرده اند زیرا که عین فعل شاویه را که شوی یشوی ست اعلال نکردند بخلاف شواء جمع شائیه بخلاف شواء
بفتح شین معجمه که جمع شائیه هم فاعل ست از شاوت از شاوت ای سبقت ناقص واوی که مهموز العین اصلش شواءی است اگر چه
یا در و واقع ست بعد همزه که بعد الف ست در باب مساجد اما در و یا را بالف بدل نکردند و نه همزه را بیا زیرا که

یا واقع شده است بعد همزه که کائن ست بعد الف در مفرد او نیز هست پس رعایت او کردند از جهت
مشاکلة واحد با جمع در اعلالش مانند اعلال قاض ست وبخلاف شواء وجواء جمعی شائیه وجائیه ست
القولین فیها وبخلاف شواءٍ وجواءٍ بجیم در هر دو جمع شائیه وجائیه است بر دو قول یکی قول خلیل و دیگر
قول غیره و در هر دو یعنی در شواءٍ وجواءٍ وشواء بالفتح جمع شائیه واسم فاعل ست از شاء یشاء وآن اجوف
یائی مهموز اللام ست مصدر او شیئة بهمزه بعد یا تحتانی مانند خطیئة بر وزن خلیفة همزه را بیا بدل کردند
ویا را دریا ادغام واصل شواء شوائی بتقدیم یا بر همزه پس مقدم کردند همزه را بر یا نزدیک خلیل وگشت شوائی
ونزدیک غیر خلیل قلب کردند یای را که واقع ست بعد الف بهمزه وشد شواءء بدو همزه وقلب کردند
همزه دوم را بیا از جهت انکسار ما قبلش وگشت شوائی پس بر هر دو مذهب واقع ست یا بعد همزه
که بعد الف ست در باب مساجد وما عمل نکردیم از جهت مشاکلة جمع با مفرد چنانکه گذشت
و همچنین حکم جواء جمع جائیه که اسم فاعل ست از جاء یجیء اجوف یائی مهموز اللام ودر بعضی از نسخ شواء وجواء
بعد جائیه واقع شده که هر دو ماضی معلوم اند اصل ایشان شیاء وجیاء ست یا الف شد جمعی در اصل جمعین بوده
نون بواسطهٔ اضافة افتاده وقد جاء اداوی وعلاوی وهراوی مراعاة للمفرد وتحقیق آمده است اداوی بدال مهمله جمع
اداوة بالکسر که مطهره است وگذشت علاوی بعین مهمله بر وزن مطایا در علاوه بکسر وآن چیزیست که می آویزند بگردن شتر
بعد بار کردن او مانند سقایة وجز آن هراوی بهاء مهمله بر وزن رکایا در هراوة بالکسر وآن چوب دستی
وعصا ست از جهت رعایت مفرد ایضاحش آنست که مقتضای اصل مذکور آنست ادایا وعلایا وهرایا از
بهر آنکه اصل همه ادائو وعلائو وهرائو ست قلب کردند واو در آنها بیا از برای انکسار ما قبل وقلب کردند
یا را بهمزه مثل صحائف پس گشت ادائی وعلائی وهرائی بیای که واقع ست بعد همزه بعد الف در باب مساجد ومفرد او
چنین نیست وبود قیاس ادایا وهرایا اما قلب کردند یا را بواو از برای تشاکل جمع بواحد زیرا که مفرد او اداوة
وعلاوة وهراوة ست مراعاة بالضم نگاهبانی کردن مصدر ست از باب مفاعلة اصل مراعیة یا الف شد
شعر چه تغافل چه کند لطف بعاشق شطفا که در آئینه هم از عکس نگهبان دارد * وتسکنان فی باب
یغزو ویرمی مرفوعین وساکن کرده میشود واو ویا در باب یغزو ویرمی در حالیکه مرفوع اند از برای
استثقال ضمه بر واو ویا بعد ضمه وکسره مراد از باب یغزو ویرمی ناقص واوی ویائی باب نصر وضرب ست
یا فعل مضارع وقتیکه مجرد از باب ناصب وجازم مرفوع میباشد مانند یضرب وینصر اعراب مضارع
رفع ونصب جزم ست وعامل رافع او مشابهت ست با اسم در آنکه مانند اسم مشترک میباشد وبقرینهٔ خاص
بیکی معنی میگردد ومضارع مشترک ست در معنی حال واستقبال واین مذهب اصح ست وبعضی گفته اند که

موضوع برای حال است ودر استقبال بطریق مجاز مستعمل میشود جمعی عکس این گفته اند و بعضی اسماء مشترکه
معیا باشند مانند عین که بمعنی چشمه و آفتاب وابر خلاصه آنست که بقرینه خاص بیک معنی میشوند مانند رایت عینا جاریة
و الغازی والرامی مرفوعا و مجرورا آو ساکن کرده میشوند واو و یا در باب غازی ورامی در حال رفع وجر بسکون
یا والغازی والرامی و مررت بالغازی والرامی باسکان یا و رایت الغازی والرامی بنصب یا والتحریک
فی الرفع والجر شاذ کالسکون فی النصب و حرکت دادن در حال رفع وجر در یا شاذ است همچو سکون
در حال نصب والاثبات فیهما وفی الالف بالجزم اثبات بجر عطف است بر السکون یعنی و همچو اثبات در واو
و یا و در الف در حال جزم حاصل آنست که یا در حال رفع وجر حرکت دادن و اثبات واو و یا و الف باوجود جازم
شاذ است و در اشعار بطریق ندرت وقلت واقع شده است وتحذفان فی مثل یغزون ویرمون و حذف
کرده میشود واو و یا در مانند یغزون جمع مذکر غائب اصلش یغزوون واو اول را ساکن کردند چنانکه در یغزو
بعد ازان برای اجتماع ساکنین انداختند واصل یرمون یرمیون یا را ساکن کردند چنانکه یرمی بعد ازان
از بهر اجتماع دو ساکنین انداختند و پس ازان میم را برای مناسبت واو ضمه دادند واغزن اصلش اغزو
ضمه واو دور کردند و بعد ازان او را از برای اجتماع دو ساکنین حذف کردند گشت اغز و پس ازان لاحق کردند
نون تاکید ثقیله و حذف کردند واو را از بهر ملاقات دو ساکن و حرکت ندادند او را چنانکه در اخشون برای
وقوع ضمه قبل واو بخلاف اخشون که قبل واو در و فتحه است واغزن اصلش اغزوی کسره واو حذف کردند
و بعد ازان واو را برای التقای ساکنین انداختند و بعد ازان ازا بجهت وقوع یا ساکن بعد او کسره دادند و گشت
اغزی و بعد ازان لاحق شد نون تاکید ثقیله پس جمع شدند دو ساکن یکی یا مخاطبه و دیگر نون حذف کردند
یا را گشت اغزن یا را حرکت ندادند چنانکه در اخشین از برای وقوع کسره ماقبل بخلاف اخشین وارمن
بضم میم و کسر میم همچو اغزن و اغزن در تعلیل مگر آنکه میم در ارمن در اصل مکسور است و ضم داده شده است
بعد حذف یا از جهت واو جمع ونحو ید و دم و اسم وابن واخ واخت لیس بقیاس و مانند ید و دم اخ نیست
قیاس اصل این کلمات یدی و دمی یا دمو و سمو و بنو و اخو است و هیچ چیز در اینها مقتضی حذف آخر نیست
بلکه قیاس بعضی اسباب ست همچو ید و دم و اسم از جهت سکون ماقبل حرف علت در اینها چنانکه در دلو
وظبی وقیاس بعضی ابدال ست مثل ابن و اخ از برای تحرک حرف علت وانفتاح ماقبلش چنانکه
در عصا ست اما حذف کرده شده است او اخر ایشان برخلاف قیاس از بهر آنکه کثرت استعمال
ایشان در کلام و بسیاری او در محاورات ست ید بفتح یای تحتانی و تخفیف دال مهمله دست و نعمت شعر
از خراش سینه دستم تا بیاز و سوده شد ۞ داغ دستم نیستم داغم که دل از دست رفت ۞ دم بفتح

دال مهمله وتخفیف میم خوردن اسم بالکسر نام اب بالفتح وتخفیف بای موحده پدر اخ بفتح همزه وتخفیف خای معجمه
برادر اخت بضم همزه وسکون خای معجمه گذشت شعر پای چوبین را ره باریک رفتن مشکل ست ٭ شانه
حیرانم چه سان در مار آن گیسو گذشت ٭ الابدال جعل حرف مکان حرف غیره ابدال گردانیدن حرفی ست
جای حرفی که غیر اوست بدانکه مکان حرف وگفت نگفت جعل حرف عوضا عن حرف از جهت احتراز کردن از آنکه
حرفی عوض حرف دیگر در غیر موضع او مانند همزه ابن واسم وتاء عدة وزنة که این را ابدال نمیگویند مگر مجازا
وقول او وغیره احتراز ست از رد محذوف مثل باب اب واخ وامثاله زیرا که وقت نسبت میگوئی ابوی واخوی واعادهٔ واو
بر لام وگردانیدن او در مکانش پس تعریف افعال برو صادق می آید ویعرف بامثلة اشتقاقه وشناخته
میشود ابدال بصیغهاے که اشتقاق کرده شده است ازان کلمه که دران حرف مبدل ست کتراث همچو
تراث بضم تاء فوقانی وراء مهمله وثاء مثلثه که مال موروث ست زیرا که ورث یرث ووارث وموروث وغیره
دلالت میکنند بر انکه اصل تراث وراث ست وهمچنین اجوه بضم همزه وجیم جمع وجه بالفتح بواسطه آنکه وجه وتوجه ومواجهة دال
ست بر انکه همزه اجوه بدل واو ست وبقلة استعماله وشناخته میشود ابدال بکمی وبقلت استعمال لفظی که
در وی حرف دیگر ست کالثعالی همچو ثعالی بثاء مثلثه وعین مهمله وباء موحده جمع ثعلب بفتح اول وسکون
دوم وفتح سوم که روباه است زیرا که ثعالب کثیر الاستعمال ست وثعالی قلیل الاستعمال پس معلوم شد
که یاء تحتانی در ثعالی عوض باء موحده است وبا ثاء مثلثه اشتقاق نیز معلوم میشود بواسطه آنکه ماده را
ثعلبه گویند ونر را ثعلبان وبکونه فرعا والحرف زائد وببودن لفظ فرع حال آنکه حرفی که مبدل منه است
زائد ست یعنی ابدال شناخته میشود ببودن لفظی فرع لفظ دیگر که این حرف بدل حرفی ست که زائد ست
کضویرب همچو ضویرب بتصغیر ضارب زیرا که حرفی که واقع ست در فرع در برابر حرف زائد در اصل میباشد
بدل ازو مانند ضویرب که فرع ضارب ست ازبهر آنکه تصغیر اوست والف ضارب زائد ست واو ضویرب
که بدل ست ازو نیز زائد باشد ازبهر آنکه حرف مبدل زائد ست وبکونه فرعا وهو الاصل کمویه وشناخته
میشود ابدال ببودن لفظ فرع از لفظ دیگر وحال آنکه حرف مبدل منه اصل شده در فرع پس حرفی که
در برابر اوست در اصل بدل او میباشد مثل مویه که فرع ماء ست زیرا که تصغیر اوست پس هرگاه گفتند در تصغیر
مویه بها معلوم شد که ها اصل ست ازبهر آنکه در تصغیر رد میکنند اشیا را بسوی اصل خود پس همزه ماء بدل
از ها باشد وماء را در فارسی آب بالمد گویند ودر ترکی سو بضم سین وسکون واو ومعما باسم الغ
شعر بر دو چشم آن شوخ سرکش بکیدم ٭ یغمای ترکانه دلهای عالم ٭ الغ ماء ترکانه یعنی ماء مردم ترک
که صو ست وسو در ترکی ست طرف نغ وبقرینه اسم ماء هست بدل شود از دلهای عالم که الف ولام ست

الٰخ شده و بلزوم بنا مجهول کهراق وشناخته میشود ابدال بلازم شدن بنا مجهول یعنی بنائیکه
موجودش معلوم در کلام نیست اگر حکم بابدال بکنیم مانند هراق واصلش اراق واصل هریق هواریق از جهت
عدم منفعل و اصطبر و همچنین اصطبر واگر بگوئیم که اصلش استبر ست بتاء فوقانی و بدل شده است تاء حطی
از تاء قرشت لازم آید افطعل واین بناء در کلام ایشان مجهول ست و همچنین اذراک بدال اهملتین اصلش
تدارک ست ساکن کردند تاء را ابدال برای اراده ادغام وآوردند وصل از بهر تنباع ابتدا بساکن و حکم باین بنا برات کردیم وافدعل معدوم ست
وحروفه انصت یوم جد طاه زل وحروفهای ابدال چهارده اند که مجموع اند در قول ایشان انصت یوم
جد طاه زل انصت بنون وصاد مهمله وتاء فوقانی ماضی معلوم از انصات که خاموش بودن ست
یوم بفتح یاء تحتانی وسکون واو ظرف ومعنی روز ست جد بکسر جیم وتشدید دال مهمله کوشش ودرستی کار مبتدا
ومضاف بسوی طاء بطاء مهمله وآن علم مردی ست زل بزای معجمه وتشدید لام ماضی معلوم از زلل بفتحتین
که بمعنی اولغزیدن ست زبان در سخن ویای در گل ست وآن خبر مبتدا ست وظرف مضاف ست بسوی
این جمله اسمیه یعنی خاموش بود روزی که کوشش طاء لغزید وتواند بود که جد بالفتح بدر پدر وبهره وبخت باشد
ومراد آنست که ابدال واقع نمیشود مگر از ان حروف چهاردهگانه ونیست مراد آنکه این حرفها پیوسته
مبدل میباشد چنانکه این قسم سخن در حروف زوائد مذکور ومسطور شد وقول بعضهم استنجده یوم طال وهم
فی نقص الصاد والزاء قول مبتدا الست ووهم خبر او نقص بفتح نون وسکون قاف وهم بالفتح رفتن دل
بسوی چیزی بی قصد یعنی مردم که گفته اند که حروف ابدال نیز ده اند که مجموع اند در استنجده یوم طال وهم ست
در کم کردن صاد مهمله وزای معجمه لثبوت صراط وزقر از جهت ثابت شدن صراط بکسر صاد وطاء مهملتین در
سراط بسین مهمله که بمعنی راه است وزقر بزای معجمه وقاف وراء مهمله در سقر بسین مهمله وآن طبقه ایست
از طبقات دوزخ وفی زیادة السین وقول بعض مردم وهم ست در زیادت سین مهمله بر حرفهای
ابدال وحال آنکه نیست سین از حروف ابدال استنجده بسین وتاء فوقانی ونون وجیم ودال مهمله یاری خواستن
وقوی شد که پس از ضعف ودلیر شدن بر کسی یوم بفتح یاء تحتانی وسکون واو وگذشت طال بطاء
مهمله ماضی معلوم یعنی یاری ومددگاری خواست او را روزی که دراز شد باید دانست که در شرح رضی
وصراح وغیر بماندکور ست که راء بی نقطه را با الف بعد او همزه نویسند باین صورت راء وزای بی نقطه را
بیاء تحتانی بعد الف باین صورت زای پس احتیاج نباشد از برای تفرقه میان هر دو مهمله ومعجمه
قید کنند وراقم سطور از بهر آنکه اکثر کاتبان خصوصاً کاتبان ازین بیسوادی رسوا دهند ودر غلط نویسی
انگشت نما اند تفاوت در همزه راء ویاء تحتانی زاء نکرده هر دو حرف را یکسان مرقوم میسازند را بی نقطه

را مهمله و زای با نقطه را معجمه مفید نموده تا متعلمان را آشنائی بود دا فهان ایشان بر غلط نرود کی
از نظم فاگفته شعر نوید آمدن و وعدهٔ پیام غلط * چو خط کاتب هندوستان تمام غلط * ولوا ورد
اسمع وردا اذکر وا اطلم و اگر وارد کرده شود بحث با سمع بکسر همزه و فتحتین سین مهمله مشدده میم که اصلش
استمع ست ماضی معلوم افتعال و سین را از تا بدل کرده اند و در سین ادغام سین سین از حروف ابدال
باشد وارد شود بحث با اذکر بتشدید ذال معجمه و اظلم بتشدید ظای معجمه که اصل هر دو اذتکر و اظتلم بوده دال
و طاء در هر دو بدل اند از تا پس باید که این دو حرف نیز از حروف ابدال باشند و حال آنکه اینها را از
حروف ابدال نشمرده اند حاصل سخن آنست که مراد از حروف ابدال حروفی ست که از برای ادغام نباشند
والا اعتراض با اذکر و اظلم وارد گردد آورده برای دوال مهملتین ماضی مجهول باب افعال و مثال واوی
ایراد بالکسر فرود آوردن و دو حرف بمعنی بحث و اعتراض ست شعر در بزم ما که میرود از نقل و جام
بحث * ای مدعی مکن حلال و حرام بحث * ورد ماضی معلوم باب ضرب و مثال واوی اذکار بتشدید
ذال معجمه یاد کردن اظلام بتشدید ظاء معجمه ستم بر خود احتمال کردن فالهمزة تبدل من حروف اللین والعین
والهاء پس همزه بدل کرده میشود از حروف ثلاثه لین که واو و یا و الف ست و از عین مهمله و ها فمن
اللین اعلال لازم فی نحو کساء پس ابدال همزه از حروف لین اعلال لازم ست در مانند کساء که اصلش
کساو ست و رداء که اصلش رد ای ست مثال اعلال سلام ست و قائل اصلش قاول و بائع اصلش بایع
مثال اعلال در عین ست واو اصل اصلش و اصل مثال اعلال در فا ست و چون تغیر با خر اولی ست
مقدم کرد مصنف ابدال در لام را بر ابدال در عین و ابدال در عین را بر ابدال در فا و جائز فی نحو اجوه
و ابدال همزه از حروف لین جائز ست در مانند اجوه که اصلش وجوه است جمع وجه بالفتح و اوری اصلش
ووری ماضی مجهول باب مفاعلة وگذشت و اما نحو دابة و شابة و العالم و الباز و شئمة و موقد فشاذ
و اما مانند دابة بفتحتین دال مهمله و همزه و تشدید بای موحده اصلش دابة بالف و شابة بفتحتین شین معجمه
و همزه و تشدید بای موحده زن جوان و اصلش شابة بالف و عالم بفتح عین مهمله و سکون همزه و اصلش
عالم بالف و باز بفتح بای موحده و سکون همزه و اصلش باز بالف و شئمة بکسر شین معجمه و سکون همزه و اصلش
شیمة بیای تحتانی و موقد بضم میم و سکون همزه و کسر قاف و دال مهمله اصلش موقد بواو پس شاذ ست جهت
عدم اطراد باز جانوری شکاری معروف ست و لهذا بازی مثل قاضی نیز گویند بزاة بالکسر و بزاة بالضم
جمع شیمة خوی و طبیعت موقد آتش روشن کننده شعر زلف محبت که سلسله جنبان آتش ست
هنگامه گرم ساز گلستان آتش ست * واباب بحر اشده اباب بحر شاذ ترست آباب اصلش

عباب عین را از همزه بدل کرده اند عباب بضم عین مهمله و دو بای موحده بسیاری آب و برآمدن آن بحر
با بفتح بای موحده و سکون حای مهمله دریا و اباب بحر بنابران اشند است که ابدال عین از همزه در هیچ موضعی
ثابت نشده اند گفته است ابن جنی که بهتر آنست که گفته شود که اباب از اب ست از اهبته یعنی و تهیار
مهیا شو و چون آنکه وجه شده نزد آن باشد که همزه اثقل ست زیرا که عین از وسط حلق ست و همزه از اقصای
حلق پس این ابدال شاذ باشد را شند زیرا که وقوع ابدال در مرکب از همزه آنکه اباب بی اضافت مستعمل
نشده است شعر … یا قمر و چون گردیده آن ترک سر گیرد * کسی چون با تو نشیند چه سان دل
از تو برگیرد * به دست دیگران نتوان گرفتن دامن دولت * بنا شد نخل را گر شاخ و برگی کی ثمر گیرد *
و ماهیتها شاذ لازم هار با بدال همزه اما شاذ و لازم ست اصلش موه بفتحتین بدلیل تصغیرش مویه و گاهی بمکینیم
ها را از همزه در جمع نیز و سکونیه امواه و اما ابدال در ما لازم ست … رسوای ما و جمع ها امیاه باکسر همزه
آمده است و الالف من اختیها بالهمزة والهاء و الف بدل کرده میشود از دو شکل خود که واو و یاست و از همزه و ها
من اختیها لازم پس ابدال الف از دو شکل خود که واو و یا باشد لازم ست اختی در اصل اختین بود
نون از مر اضافت بسود … ساقط شده نحو قال مانند قال اصلش قول و باع اصلش بیع وال علی رای
دال … برکسه اندیشه ور … بفتح را و تشدید و سکون همزه است ایضا حسش آنست که اصل آن نزدیک
کسائی اول … ست بفتحتین زیرا که بتصغیرش نزدیک بعضی اویل ست قلب کردند واو را از الف و نزدیک
بصریان الف آل مبدل ست از ها چه نزدیک ایشان اصل آل اهل ست ها را از همزه بدل کردند و همزه را
بدل از … آل شده آل پسران و اهل خانه و شخص و فرزند و اهل دین و سراب که آنرا در فارسی نمایش
آب گویند در فارسی کنار گشت … باشد و نحو یاجل ضعیف و مانند یاجل بابدال واو از الف اصلش
یوجل مضارع غائب معلوم از باب علم و شمال واوی ضعیف ست و طائی شاذ لازم و ابدال یا و اول
در طائی از الف شاذ و لازم ست و مکرر مرقوم و محرر شد ومن الهمزة فی نحو راس و بدل کرده شود الف
از همزه در راس در باب تخفیف همزه گذشت ومن الهاء فی ال علی رای و بدل کرده میشود الف از ها
در ال بر یک رای ایضا رقم یافت والیاء من اختیها من الهمزة و یا بدل کرده میشود از دو شکل خود که
واو و الف و از همزه ومن احد حرفی المضاعف و از یکی از دو حروف مضاعف یعنی یا را هرگاه دو حرف
متجانس جمع شوند یکی از ینها بدل کنند شعر نقد عمر ست که ندارد بدلی صرف مکن * جز بمعبودی است
نگار سی که ندارد بدلی ست * والنون والعین والباء والسین والثاء و از نون و عین مهمله و بای موحده و سین ثاء
مثلثه ومن اختیها لازم پس ابدال یا از دو شکل خود که واو … لازم ست فی نحو میقات و مانند میقات

اصلش سرقات وغاز اصلش غازو وقیام اصلش قوام وحیاض اصلش حواض ودر اعلال گذشت
وشاذ فی نحو حبلی وشاذ ست ابدال یا از الف در مثل حبلی بفتح لام وسکون یاء تحتانی اصلش حبلی بالف
ست ومراد از نحو حبلی اسمی ست که آخر او الف مقصوره باشد وصیّم وشاذ ست ابدال یا از واو در مثل
صیم بالضم وتشدید وفتح یا واصلش صوم بواو جمع صائم وصبیة وشاذ ست ابدال یا از واو در مانند صبیة
بکسر صاد مهمله وسکون باء موحده اصلش صبوة بواو جمع صبی بفتح ویحیل وشاذ ست ابدال یا از واو در یوجل
که گذشت بدانکه مقصود از صیم اسمی ست که ماقبل واو مشدد را وضمه باشد ومراد از مانند صبیة اسمی ست
که ماقبل واو متحرک او ساکن باشد ومراد از یحیل کلمه ایست که در وی واو ساکن باشد وماقبلش مفتوح
ومن الهمزة فی نحو ذیب وبدل کرده میشود یا از همزه در مانند ذیب بکسر ذال معجمه وسکون یاء تحتانی
که در اصل ذئب بود همزه از جهت سکون وانکسار ماقبل باشد ومراد از نحو ذیب کلمه ایست که همزه
دران ساکن باشد وماقبلش مکسور ومن الباقی مسموع کثیرا وابدال یا از حروف باقی یا در ای مذکور
شنیده شده ست وبسیار ست باقی بازمانده فی نحو املیت در مانند املیت اصلش امللت لام ثانی را
بیا بدل کردند وقصیت اصلش قصصت بدو صاد مهمله صاد دوم را بیا بدل کردند قص بالفتح وتشدید
صاد بریدن موی وپشم وپر مرغ گفته اند قصیت اظفاری یعنی بریدم ناخنان مرا اظفار بالفتح
وسکون ظاء معجمه وفا ناخنها جمع ظفر بالضم شعر نغمه هر چند که ناخن زن دلهاست ولے *
ناله را راه بجائیست که من میدانم * وفی نحو اناسی ودر مانند اناسی بفتح همزه ونون وکسر سین مهمله
وتشدید یای تحتانی اصلش اناسین زیرا که جمع انسان ست نون را از یا بدل کردند یا را در یا ادغام
قوله تعالے واناسی کثیرا وایا الضفادی والثعالی والسادی والثالی فضعیف اما ضفادی الخ یعنی
ضعیف ست از برائے آنکه شنیده نشده است این ابدال از عرب موثوق ضفادی بفتح ضاد معجمه
وفا وکسر دال مهمله اصلش ضفادع جمع ضفدع بکسر اول وسکون دوم وفتح سوم وعین مهمله را بیاء تحتانی
بدل کردند وضفدع جانوریست که او را در فارسی غوک بغین منقوطه وواو وبزغ بفتحتین باء موحده وزای
منقوطه وچغز بفتح جیم فارسی وسکون غین وزای منقوطین خوانند ودر بر اشکال بیشتر باشد وفرید کنند
حکیم خاقانی در تعریف جوی گفته شعر خوشش بنوا چغز مردم * زاو دسماع وبار بردم * ثعالی
بفتح ثاء مثلثه وعین مهمله اصلش ثعالب گذشت سادی بسین ودال مهملتین اصلش سادس سین دوم را از یا بدل کردند والواو من
الفتیها ومن الهمزة واو بدل کرده شود از دو مثل خود که الف ویاست واز همزه فمن الفتیها لازم یعنی
ابدال واو از دو مثل او که الف ویاست لازم ست فی نحو ضوارب وضویرب در مانند ضوارب بفتح ضاد معجمه

وکسر را مهمله جمع ضاربه وضویرب بضم اول وفتح دوم وکسر چهارم تصغیر ضارب واو بدل از الف ست
ورحوی بفتحتین را وحا مهملتین وکسر واو وتشدید یاء تحتانی منسوب برحی بالفتح واو بدل از الف ست
وعصوی مثل رحوی واو بدل از الف ست وموقن بضم میم وسکون واو وکسر قاف بگمان اصلش میقن واو
بدل از یاست اسم فاعل ست از ایقان وطوبی بالضم گذشت واصلش طیی از طاب یطیب واو
بدل از یاست ویوطر بیاء موحده وطاء وراء مهملتین ماضی مجهول ست اصلش بیطر از بیطار وبیطر
بالفتح که معالج دواب ست واو بدل از یاست والبقوی بفتح باء موحده وسکون قاف اصلش البقیی
بیاء تحتانی واو بدل از یاست از ابقی علیه اشفق علیه که از بقی ست گویا طلب کرده است بقاء او
وشاذ ضعیف عطف ست بر قول او لازم یعنی ابدال واو از دو مثال او در اشباه مذکور لازم ست
ودر الفاظ آینده شاذ ست فی هذا امر ممضو علیه چنانکه ترکیب هذا امر الخ ممضو بفتح میم اول وسکون
دوم وضم ضاد معجمه وتشدید واو اسم مفعول ست از مضی یمضی اصلش ممضی مثل مرمی زیرا که ناقص
یائی ست از باب ضرب واصل ممضی ممضوی ست واو را بجهت اجتماع واو ویاء وسبق ساکن بیا بدل
کردند ویا را در یاء ادغام وضمه ضاد را بکسره بدل ساختند در ممضو یا را که ممضوی در اصل بود بواو
بدل کردند وواو را در واو ادغام یعنی این کاریست که گذشته شده ست ودر بعضی گفته اند که درین
سخن که یاء ممضو بدل از واو باشد بحث ست بواسطه آنکه میگویند مضیت علی الامر مضیا ومضوت
علی الامر مضوا حاصل آنست که این لغت ناقص واوی ویائی هر دو ست ونهو عن المنکر
نهو بضمتین نون وهاء وتشدید واو باز دارنده اصلش نهوی از نهی ست بفتح نون وسکون ها یا را از
واو بدل کردند وواو را در واو ادغام عن بفتح عین مهمله وسکون نون حرف جر منکر بضم میم وسکون
نون وفتح کاف زشت ونهو یعنی باز دارنده است از بد وجباوة بکسر جیم وباء موحده وفتح واو اصلش
جبایة بیاء تحتانی بعد الف وآن گرد کردن خراج ست وفیه نظر زیرا که جباوه وجبایة دو لغت اند
در صحاح ست جبیت الماء فی الحوض وجبوته ای جمعته ومن الهمزة فی نحو جونة واز همزه در مانند جونة
بضم جیم وسکون واو ونون وجون بضم جیم وفتح واو جمع جونه واصل هر دو جؤنه وجؤن بهمزه است
ومراد از مانند جونة وجون همزه ساکن ما قبل مضموم ست جونه طبله عطار رطبله بفتح طاء مهمله وسکون
باء موحده خریطه که در وادویه باشد شعر نفتیهی بزافلاطون که آن کس در چشم آید بیکی بحال
کامل به زصد عطار کر بانش والمیم من الواو واللام والنون والباء ومیم بدل کرده میشود از واو
ولام ونون وباء موحده فمن الواو لازم فی فم وحده پس ابدال میم از واو لازم ست در فم تنها بهر سه

عربیت فا و فتح دور از افها فتح ست و تخفیف میم و آن دهان ست تا لازم نیاید بودن اسم معرب بر یک
حرف اصلش فوه بسکون عین بدلیل جمعش بر افواه ها از جهت خفا انداختند و بدل کردند واو را بمیم دال الامر برا
ساقط میکردند از جهت تطرف و ضم ما قبل در صراح ست فوه بفتحتین اصل فم و کران داشتند اجتماع
دو ها نزدیک اضافت بسوی ضمیر غائب مانند فواهه و حذف کردند ها را و گفتند فوه و فوزید و فا زید
و فی زید و اگر اضافت نکنند فو را احتمال تنوین نمیتواند کرد پس بدل کردند واو را از میم و گفتند فم و فما
و فمون و ضعیف فی لام التعریف و ابدال میم در لام تعریف ضعیف ست حاصل آنست که میم را
شاذ ابدال کنند از لام تعریف بدل کردند چنانکه من امبر امصیام فی امسفر لیس من البر الصیام فی السفر یعنی
آیا از نیکی ست روزه داشتن در سفر و قطع راه شب سفر یا گروهان سفر است * زنان سفر جمع نه
سفر سفر است * و ذی طائیه و ابدال میم از لام تعریف لغت بنی بسطی ست و من النون لازم و ابدال میم
از نون لازم ست فی نحو عنبر در مانند عنبر بفتح عین مهمله و سکون نون و فتح باء موحده اصلش عنبر نسبوی
ست معروف که میگویند که آن سرگین جانوریست و بعضی گفته اند منبع چشمه ایست در دریا و بعضی گفته اند
ز موی ست خوشبوی در کوهستان هند و چین از جنس که انواع گیاه خوشبوی میخورد و هم رسد
تبدیل آنرا به دریا میبرد و شست و شو میدهد و اگر جانور بحری آنرا فرو برد نتواند که هضم کند و آنرا میندازد
و ازان جهت بعضی گمان برده اند که آن سرگین جانوریست کاتب حروف گوید شعر
نه خط بگرد رخ مهلقا ترش ست این * نوشته بر ورق ماه سطر عنبر ست این * و شنبا بفتح شین معجمه
و سکون نون و باء موحده و الف ممدوده مونث اشنب بفتحتین تیزی و خوشی آب دندان و مقصود از مانند
عنبر و شنبا لفظیست که نون ساکن دران بالای باء موحده باشد دانسته باش که مثل این دو لفظ را بنون
نویسند و بمیم خوانند و ضعیف فی البنام و ضعیف ست ابدال میم از نون در بنام بفتح باء موحده و نون
و اصلش بنان و آن سر انگشتان ست جمع بنانه شعر زمن مپرس که در دست او دلت چونست
از و بپرس که انگشتهاش پر خونست * و طامه الله علی الخیر و ابدال میم از نون درین ترکیب طامه بطاء مهمله
ای جبله و خلقه خیر بفتح فاء معجمه و سکون یاء تحتانی یعنی پیدا کرده است او را خدا تعالی بر نیکی
و من الباء فی بنات مخر و ابدال میم از باء موحده درین ترکیب اضافی بنات بفتح نون و باء موحده
گیاه مخر بفتح میم و سکون خاء معجمه و راء مهمله اصلش بخر بباء موحده و سکون خاء معجمه ابرهای سفید اطراف
که پیش تابستان آیند از بخار البحر و آن لغتی ست که از جای نمناک گرم بر آید و میم او بدل از باست و بار لغت را تا
ازلت بکسر راء معجمه راتم براء مهمله و کسر تاء فوقانی در اصل راتب بود بباء موحده و تاء فوقانی و میم راتم بدل

از باست راتب رتوب بالضم ست یعنی بر جای ایستادن معنی ترکیب مذکور است که پیوسته ام بر جای ایستاده
و نزدیک بمکان ازلت ماضی متکلم واحد معنی از باب علم وا جوفت واوی اصلش ازولت کسره واو را قبل دادند
و حذف کردند و منه کنتم من بکسر میم و سکون نون کنتم بفتحتین کافت و تاء مثلثه یعنی از نزدیک اصلش
کثب بفتحتین که بمعنی قریب ست و میم عوض باست شعر مخوزکنجه بالا که هشیم صدرنشین شد برانکه سر
ست که باشد آستان نزدیک * والنون من الواو واللام و بدل کرده میشود نون از واو و لام شاذ است
صنعانی و بهرانی اما ابدال نون از واو شاذ ست در صنعانی و بهرانی که گویا که گفته صنعاوی و بهراوی مثل صحراوی
و بعد از آن بدل کردند نون را از واو و بعضی گفته اند که نون بدل ست از همزه در صنعاء و بهراء و اول بهتر ست
زیرا که در میان همزه و نون هیچ مقاربه نیست از بهر آنکه نون از دهان ست و همزه از اقصای حلق و نون و واو
متقاربند و صنعانی و بهرانی در منسوب مذکور شدند و ضعیف فی لعن و اما ابدال از لام ضعیف ست در لعن
[illegible] لام و عین مهمله و نون مشدد و فصیح لعل ست از جهت کثرة استعمال و نون را از لام بنابران بدل
کردند که [illegible] قریب المخرج اند و [illegible] نون را در لام ادغام میکنند قوله تعالی من لدنه اجرا عظیما یعنی واو
[illegible] از نزدیک [illegible] خود [illegible] بزرگ بعضی گویند [illegible] از بهر آنکه در حرفی تصرف کم واقع شده است
[illegible] را اول حکم کرده شد و در سوم ضعیف بدانستکه آنکه مراد از شاذ آنست که بخلاف قیاس باشد اگرچه در وقوع
استعمال فصحا بود و مقصود از ضعیف آنست که خلاف استعمال فصحا باشد والتاء من الواو والیاء والسین
والباء والصاد و بدل کرده میشود تاء فوقانی از واو و یاء تحتانی و سین مهمله و باء موحده و صاد مهمله فمن
الواو والیاء لازم فی نحو اتعد واتسر علی الافصح یعنی ابدال تاء فوقانی از واو و یاء تحتانی لازم ست در مانند
اتعد واتسر بر افصح لغات اصل قد اوتعد و اصل تسر ایتسر واو و یاء را از تا بدل کردند تا را در تا ادغام اتعد و اتسر
شده آمده است ایتعد و ایتسر با ابدال یاء از واو در اول والقاء یا در ثانی یا تعد یاتسر با ابدال واو و یاء از الف
و هر دو لغت فصیح ست و شاذ فی نحو اتلجه و شاذ ست ابدال تا از واو در مانند اتلجه بمعنی اصلش اولجه زیرا که از ولوج
بالضم ست بمعنی در آمدن و اتلاج ادخال و در آوردن ست و فی طست وحده و شاذ ست ابدال تا از سین
مهمله در طست بفتح طاء و سکون سین مهملتین در حالیکه تنها ست اصلش طس بالفتح و تشدید سین زیرا که
جمع او طسوس و تصغیرش طسیس ست اگر گوئی جمع طست بر طسوت نیز آمده است چرا حکم کردید
شما بآنکه سین اصل ست و تا بدل از غیر عکس گوئیم بنابر آنکه ثابت شده است که تا از حروف ابدال ست
و سین از حروف ابدال نیست طست ، طشت ست شین منقوطه شعر اسپ پرده شام و شمن واو در خمین
نشست * آن دیگ نیز بر نهد و طست و آب خواره * و فی الاعالت وابدال تاء فوقانی در ذعالت بفتح ذال

بنقوطه و عین مهمله و کسر لام که اصلش ذعالب ست از باء موحده ضعیف ست ذعالب مخفف ذعالیب
بیاء تحتانی ست و ذعالیب پارهای خرقه جمع ذعلوب بالضم ولصب ضعیف و ابدال تاء فوقانی
در لصت بکسر لام و سکون صاد مهمله از صاد مهمله ضعیف ست در اصل لص بود بالکسر و تشدید صاد
بدلیل جمعش بر لصوص و قیل لص بحرکات لام و کسر افصح ست و آن سارق دزد ست و در فارسی
شب رو نیز گویند شعر ضیاء نور تو دل را کشد ز روزن چشم * چو شب روی که برد نقد خانه ز سوراخ والهاء
من الهمزة والالف والیاء والتاء و ها بدل کرده میشود از همزه و الف و یاء تحتانی و تاء فوقانی فمن الهمزة
مسموع فی هرقت پس ابدال ها از همزه شنیده شده است از لغات موثوق بعربیت در هرقت براء مهمله
و قاف ای ارقت ماضی متکلم واحد یعنی ریختیم یا بدل از همزه است و در هرحت براء و حاء مهملتین ای
ارحت الدابة ای رد دتها الی المراح یعنی بردم چهارپا را در انجا که شب باشد ها دران بدل از همزه است و در
هیاک بکسر ها و تشدید یاء تحتانی درین بیت شعر وهیاک والامر الذی ان توسعت * موارده ضاقت
علیک المصادر * اصلش ایاک ها بدل از همزه است وهیاک والامر برای تحذیر ست ای ابعد نفسک
عن الامر والامر عن نفسک توسع بسین و عین مهملتین تفعل ست موارد براء و دال مهملتین جمع مورد بفتح اول
و کسر سوم جای آمدن ضاقت بضاد معجمه و قاف مصادر بصاد و دال و راء مهملات جمع مصدر بفتح اول و
سوم جای بر آمدن یعنی دور دار نفس خود را از کاری که اگر خراج شود جایهای در آمدن او تنگ شود بر تو محلهای بر آمدن و در لهنک صالح اشر
لانک بفتح لام تاکید و کسر همزه و تشدید نون مفتوح بمعنی هر آئینه و بدرستیکه تو ها بدل از همزه است و در هنفعلت بکسر همزه و سکون
نون ها بدل از همزه است یعنی اگر کردی تو فی سطح در زبان بنی سطح هیاک مبتدا است وفی سطح خبر و هذا الذی
فی اذ الذی و در هذا الذی که اصلش اذ الذی ست بفتح همزه و ذال معجمه ها بدل از همزه است و همزه
درینجا استفهامیه است و اذ بفتح همزه و ذال معجمه ها بدل از اسم اشاره یعنی ایا این آنست بدانکه همزه را
درین صورتها از بهر آن ابدال کردند که همزه حرف شدید و سنگین ست و ها حرف مهموس سبک و مخرج
هر دو قریب ست ومن الالف شاذ فی انه و حیهله و ابدال ها از الف شاذ ست در انه بفتحتین همزه و نون
و سکون ها و در حیهله بفتحات حاء مهمله و یاء تحتانی مشدد و ها و لام و سکون ها و ایضا حش آنست که انا
بفتحتین و اخفاء الف ضمیر متکلم واحد ست یعنی من و چون بر سر او وقف کردند گفتند انا بالف و بیشتر در
استعمال با الف میباشد و تواند بود که ها بدل الف باشد و تواند بود که برای بیان حرکت نون باشد و حیهله
مرکب ست از حی بفتح حاء و تشدید یاء تحتانی و هل بفتح و مبنی بر فتح ست میگویند حیهل الثرید یعنی
بیا به ثرید او بفتح ثاء مثلثه و کسر راء مهمله و سکون یاء تحتانی و دال مهمله که در شوربا تر کرده باشند و در اصل حیهلا بود

ها بدل از الف ست از وقف بهر سیده زیرا که وقف در اکثر استعمال با لف میباشد و ها لمتر و بعضی گفته اند

که این ها برسکته ست که در وقف واقع میشود و مثل مه در مهیلا با الف نیز آمده است واما قول مؤذن حی

علی الصلوة یعنی بیا بر نماز از باب نحن فیه نیست و فی مه مستفهما ، در مه بفتح میم و سکون ها در حالیکه استفهام ست

بسین مهمله و تا یا فهمیدگی چیزی یا خواستن در شروح مذکور ست که در مه جائز ست که ها واسطه زجر باشد و بدل از الف

باشد از جهت تقارب مخرج گویا که خطاب با نفس خود میکند و زجر میکند خود را و فی یا هناه علی رای در یا هناه بر یک رای

اصلش هناه بر وزن فعال بفتح فا بمعنی هن قلب کردند واو را بالف بر طریقه قلب در کساو و ردا و یعنی

چنانکه واو و یا درین دو لفظ بهمزه بدل کردند و در یا هناه بالف بدل کردند و تلفظ بدو الف ممتنع ست بدل

کردند الف دوم را بها و همزه منقلب نشناختند تا ظن آن نشود که فعال ست از هنیه که بسیار کیاد

گفتنی ست و ضعف علی رای از بهر آن گفته است که نزدیک بعضی بصریان ها بدل از واو ست چنانکه

یاد کردیم و پیش جمعی از ایشان ها بدل از همزه است و همزه بدل از واو و جمعی فرموده اند که ها اصلی ست

و نیست بدل و کوفیان و اخفش بسوی آن رفته اند که الف و ها هر دو زائد اند و ها برسکت ست و لام محذوف ست

چنانکه در هن و هنه هن بفتح ها و تشدید نون نالیدن و گریستن و قضیب مرد و اندام زن بتخفیف نون نیز

آمده است **شعر** مشو امین از زن که زن پارسا ست * که خر بسته به گرچه دزد آشناست * و من

الیاء فی هذه و ها بدل از یا ست در هذه امة الله در اصل هذی بود و جائز ست که هذه موضوع از برای مؤنث

باشد امة بضم همزه و تشدید میم گروه مردم و غیر آن یعنی این گروه خدا است و من التاء فی باب رحمة

وقفا و ها بدل کرده میشود از تا در باب رحمة در حال وقف نه در حال وصل غرض از باب رحمة لفظی ست که

آخر او تاء تانیث باشد رحمة بالفتح مهربانی کردن للام من النون والضاد فی اصیلال و لام بدل کرده میشود

از نون و ضاد معجمه در اصیلال از جهت قرب مخرج میان لام و نون و ضاد منقوطه اصیل بفتح همزه و کسر

صاد مهمله و سکون یاء تحتانی شبانگاه بعد از وقت عصر تا فرو رفتن آفتاب و اصیل بضمتین و اصال

بالکسر و اصائل بفتح همزه اول و کسره دوم جمع و نیز جمع او بر وزن اصیلان بکسر همزه میباشد مانند

بعیر و بعیران بباء موحده و عین و راء مهملتین **مصرع** بعیر اشتر ست و جرس چه درای * و بعد از ان

جمع آخر را تصغیر کردند و گفتند اصیلان و پس از ان بدل کردند لام را از نون و گفتند اصیلال و هو قلیل

واو کم ست یعنی قسم تصغیر شاذ ست زیرا که فعلان بکسر فا از ابنیه جمع تکسیر ست و او را بلفظش تصغیر

نمیکنند و فی الطجع و ابدال لام از ضاد معجمه در الطجع بطاء مهمله و جیم و عین مهمله اصلش اضطجع بضاد معجمه

اضطجاع بر پهلو خفتن **شعر** یک شب به پهلوی من خوابی کن ای پری وش * تنها به بستر ناز

خفتن چه دخل دارد * وهو ردی بفتح را وتشدید دال مهملتین یعنی وابدال لام از ضاد منقوطه لغت ردیّ وغیر فصیح ست ، ردی بالفتح وتشدید آخر خبر زبون وفاسد والطاء من التاء لازم وابدال طاء مهمله از تاء فوقانی لازم ست فی نحو اصطبر مانند اصطبر بصاد وطاء ورا مهملات دبا موحده بعد طاء مهملش اصتبر تاء فوقانی را بطاء مهمله بدل کرده اند مشتق از صبر بالفتح که شکیب ست بکسر شین ویاء مجهول اصطبار شکیبائی کردن وشاذ ست فی نحو حصط وابدال طاء مهمله از تاء فوقانی شاذ ست در مانند حصط بضم حاء وسکون صاد وضم طاء مهملات اصلش حصت مشتق از حوص بالفتح وآن خیاطت بالکسر و درزگری ست ووجه شذوذ آنست که حصت بروزن قلت صیغه متکلم واحد ماضی ست پس تغیر تاء او موجب انهدام کلمه میشود والدال من التاء لازم وابدال دال مهمله از تاء فوقانی واجب ولازم ست فی نحو ازدجر در مانند ازدجر بزای معجمه ودال مهمله وجیم ورا مهمله اصلش ازتجر از زجر بالفتح که باز داشتن ست ازدجار باز ایستادن وباز داشتن وادّکر بتشدید دال ، ورا مهملتین اصلش اذتکر از ذکر بکسر ذال معجمه که یاد کردن ست تا را از دال مهمله بدل کردند وذال معجمه را از دال مهمله ودال را در دال ادغام ادکر شد وتواند بود که دال مهمله را از ذال معجمه بدل کنند ودال در دال ادغام ادکار بدال مهمله یاد آوردن وپند گرفتن اذکار بذال معجمه پند دادن وپسر زادن شعر هرگز کسی باز نشد چشم ولب تو * آه ای پسر از ین همه شرم واوب تو * وشاذ فی نحو فزد وشاذ ست ابدال تاء فوقانی از دال مهمله در مانند فزد بضم فا وسکون زاء منقوطه وضم دال مهمله ماضی متکلم واحد اصلش فزت از فوز بالفتح که رستن وفیروزی یافتن ست ووجه شذوذش در حصط مذکور شد وفی اجدمعوا ودر اجدمعوا بجیم ودال وعین مهملتین اصلش اجتمعوا دال از تاست اجتماع گرد آمدن واجدز بکسر همزه وسکون جیم وفتح دال مهمله وزاء معجمه شده اصلش اجتز مشتق از جز بفتح جیم وتشدید زاء معجمه بریدن موی وپشم ودرویدن گندم وخرما وجزاز فی دولج بفتح دال مهمله وسکون واو وفتح لام وجیم اصلش تولج وآن محلی ست که دران جانوران وحشی داخل شوند مشتق از ولوج بالضم که درآمدن ست والجیم من الیاء المشددة وبدل کرده می شود جیم از یاء تحتانی مشدده از جهت اشتراک هر دو در مخرج زیرا که از وسط زبان اند برای اشتراک در جهر مشدده بشین معجمه ودو دال مهمله اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل وتشدید در غایت شهرت ست فی نحو فقیمج رفقاد در مانند فقیمج بضم فا وفتح قاف وسکون یاء تحتانی وکسر میم وتشدید جیم در حال وقف اصلش فقیمی جیم مشدد بدل از یاء مشدد ست یعنی منسوب بفقیم بضم اول وفتح ثانی وسکون ثالث گروهی اند از قبیله بنی کنانه وهو شاذ واین ابدال شاذ ست وفی نحو ابو علج اشذ وابدال از یاء تحتانی مشدد

در ابو علج بفتح عین مهمله و کسر لام و تشدید جیم شاذ نیست اصلش ابو علی و این نام مردیست و من غیر المشدد
و ابدال جیم از یاء غیر مشدد و فی نحو لاهم ان کنت قبلت حجتج است. در مانند این مصراع شاذ تر است زیرا که جیم
مشدد نیست و یاء تقفیه مشدد نباشد نزدیک بجیم نمیگردد و لاهم بضم یا و تشدید و فتح میم در اصل اللهم بود با الف
میم بدل از یاء است ان بکسر همزه و سکون نون کنت ماضی مخاطب معلوم از باب نصر همچنین قبلت
بقاف و باء موحده از باب علم حجتج بکسر حاء مهمله و تشدید و فتح جیم و کسر تاء فوقانی و سکون جیم در اصل حجتی بود
بکسر اول و تشدید دوم یکبار حج کردن و قیاس آنست که با فتح باشد یعنی ای خدای اگر هستی تو که پذیرفته
حج مرا مصراع اخیر اینست **مصرع** فلا یزال شاحج یاتیک بج * یزال بزاء معجمه مضارع غائب از باب علم
و اجوف واوی است شاحج بشین معجمه و کسره حاء مهمله و جیم بغل و اشتر فریاد کننده و یاتی مانند یزال و از باب ضرب
و همزه الف ناقص یائی بج بکسر باء موحده و سکون جیم در اصل بجی بود یعنی پیوسته شتری می آرد مرا بتو
یعنی نزدیک تو حج گذاردن تو و فی نحو حتی اذا ما امسجت و امسجا است و ابدال جیم از یاء در ترکیب حتی اذا
ما امسجت بسین مهمله و بجیم و همچنین امسجا الف اشباع است که از سیر کردن و فتح جیم در سیره بمعنی گفته اند جیم بدل
لفظ بدل است از الف امسی و جائز است بدل جیم از الف زیرا که الف بدل از یاء است اگر چه جیم بدل از الف
نمی باشد و این ابدال اشد نیست از آنست که مقدر کالملفوظ ساخته اند امسا بالکسر شام کردن و الصاد
من السین التی بعدها غین او خاء او قاف او طاء جوازا و بدل کرده می شود صاد مهمله از سین مهمله که
بعد او غین معجمه یا خاء معجمه است یا قاف یا طاء مهمله بدل کردن جائز زیرا که سین مهموس و منسفل بودن قبل این حروف مستعلیه مجهوره
واقع شود مکروه داشته اند خروج از مهموس بسوی مستعلی پس بدل کرده اند صاد را از سین بر سبیل جواز
زیرا که صاد موافق سین است در همس و صفیر موافق این حروف است در استعلا پس متجانس می شود
آواز همس بفتح ها و سکون میم و سین مهمله آواز نرم و نرم کردن آواز صفیر بانگ مرغ و نیست فرق
در آن که سین ملاصق این حروف باشد یا میان سین و این حروف فاصله واقع شود و اگر سین متاخر
باشد ازین حروف جائز نیست این ابدال نحو اصبغ مانند اصبغ بصاد مهمله و باء موحده و غین معجمه
ماضی معلوم باب افعال در اسبغ اسباغ مالک تمام کردن و تمام پوشیدن زره و تمام آوردن نعمت و در مثنوی
شعر من بهار نم که وضو ساختم از چشمه عشق * چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست *
و صلخ بعد لام او خاء معجمه در سلخ ماضی معلوم باب منع سلخ پوست کندن و مس صقر مس سقر بسین مهمله
مشدده ماضی معلوم از باب [illegible] بالفتح و التشدید ثانی سودن صقر بفتحتین صاد مهمله و قاف
و سقر بفتحتین یعنی سود جهنم و توان که ترکیب اضافی باشد از قبیل اضافت معدد [illegible] بسوی فاعل

سودن دوزخ و سقر غیر منصرف ست بعلمیت و تانیث معنوی تو زنه تو الی ذر تو امس مستر بجشید سودن دوزخ را
یعنی حرارت آتش دائم آن را و صراط بکسر صاد و را و مهملتین در سراط والزراط من السین والصاد اوا تصغیر
قبل الدال کمنتین و زا معجمه بدل کرده میشود از سین و صاد مهملتین که واقع اند پیش دال مهمله در حالیکه
ساکن اند سین و صاد و ابدال جائز زیرا که سین حرف مهموس ست و دال حرف مجهور پس بگردد هر دو تا بند
خروج از صفت مهموس حرفی که منافی اوست و نزدیک کردند یکی را با یکدیگر با آنکه بدل کردند زا را از سین
از جهت تقارب هر دو در مخرج و لوافق و صفیر و موافقت در جهر پس هر دو از متجانس شدند نحو یزدل
بزا معجمه و دال مهمله مضارع معلوم غائب از باب نصر اصلش یسدل زا معجمه بدل از سین مهمله است
سدل بالفتح فرو گذاشتن ازار و مانند آن و بکذا ازدی انه فزدی بفتح فا و سکون زا معجمه و کسر دال مهمله
اصلش فصدی زا معجمه بدل از صاد مهمله است و یا متکلم ست انه بالفتح همزه و نون و سکون ها وقت
در اصل انا بود بفتحتین و همزه مکتوب نه ملفوظ یعنی من تاکید یا متکلم واقع شده فصد بفتح فا و سکون صاد
مهمله رگ زدن آورده اند که حاتم طائی را که جوانمرد مشهور ست با سیری برده در خیمه نگاه داشته بودند
ناگاه مهمانی برو وارد شد و پیش حاتم طائی طعام نبود اتفاقا آنکه او را اسیر کرده بود فرمود که اشتر را رگ بزن
حاتم برای مهمان اشتر را بکشت امیر گفت من ترا امر برگ زدن اشتر کرده بودم نه از بهر کشتن حاتم
گفت بکذا فزدی انه یعنی همچنین ست خون ریختن و رگ زدن من البته پس امیر پرسید که توجیه نام داری
گفت که نام من حاتم ست او را از بند رها کرد **شعر** اگر بخلی و فا خواهی برو تخمی کرم بنشان * که هرگز
بکرم باشد بیک شغلت رسد * وقد ضورع بالصاد الزای دونها مضارع بضاد معجمه در اردو عابر مهملتین مشابه
و مانند بودن و ضورع ماضی مجهول ست از و یعنی و تحقیق تشبیه کرده شده است بصاد مهمله زا معجمه نه سین مهمله
بدانکه هرگاه واقع شود صاد مهمله ساکنه قبل دال مهمله دران سه وجه جائز ست یکی آنکه زا معجمه خالص گردانیده شود
چنانکه در بکذا فزدی انه گذشت و دوم مضارعت ست و معنی مضارعت آنست که مخلوط و آمیخته سازند
صاد مهمله را با پاره آواز معجمه پس میگردد بین بین حرفی میشود میان مخرج صاد و مخرج زای تا صاد بالکلیه بر دو
و سوم آنکه صاد خالص سازند و این اصل ست چنانکه بعد ازین اشارتست بسوی این قول خود و لم یبدل
اکثر منها خواهد کرد و ضورع بیا متحرکة ایضا و تحقیق تشبیه کرده شده است زا معجمه با صاد مهمله در حالیکه
متحرک ست صاد مهمله نیز یعنی چنانکه زا معجمه مضارع صاد مهمله ساکنه قبل دال واقع میشود همچنین
زا معجمه مضارع صاد مهمله ساکنه قبل دال نیز واقع میگردد نحو صدف بصاد مهمله و دال مهملتین و فا صدف
بالفتح روی گردانیدن و میل کردن از باب ضرب و صتهر بصاد و دال مهملات صدد بالفتح یا تحت من از باب نصر

والبیان اکثر منها • بیان بسیار تر هست از مضارعت وابدال یعنی تلفظ صاد خالص اکثر هست حاصل سخن
آنست که ابدال با سین جائز نیست نه مضارعت واگر سین متحرک باشد پس بیان فقط هست واگر
صاد ساکن باشد پس بیان بیشتر هست وابدال را از سین وصاد و مضارعت جائز واگر صاد متحرک باشد
پس بیان اکثر هست و مضارعت نه ابدال ونحو مس سقر کلبیه ومانند مس زقر لغة کلبیه ست ایضاحش
آنست که اگر سین متحرک باشد بدل نکنند او را مگر از زا واین لغت کلب ست زیرا که میگویند ایشان
مس زقر با بدال سین از زا کلب بفتح کاف وسکون لام وبای موحده گروهی از قضاعه وکلبیه بتشدید
یای تحتانی منسوب بایشان واجدر واشدق بالمضارعة قلیل واما اجدر بفتح همزه وسکون جیم و
فتح دال وراء مهملتین وبمعنیین اشدق بشین معجمه ودال مهمله وقاف بمضارعت جیم با شین و مضارعت
شین با جیم کم ست وفرق ظاهر نمیشود میان هر دو زیرا که لفظ در اجدر واشدق وقت مضارعت
یکی ست واجدر سزاوارتر واشدق فراخ دهن تر رباعی گفتم سخنش شکسته و تنگ چون آید • با آنکه همه عمر در تنگی آید
ناصحی از دهان تنگی که مراست • تا تنگنش چگونه بیرون آید • الادغام ان تاتی بحرفین ساکن فمتحرک من مخرج واحد من غیر فصل
ادغام آنست که بیاری دو حرف را یکی ساکن وپس از ان متحرک که از یک مخرج اند بی فاصله
ذ فرق ادغام بدال مهمله وغین معجمه لگام در دهان اسپ کردن وچیزی در چیزی درآوردن
واین معنی لغوییست واصطلاحی اند کور شد بدانکه چون حرفین بنابران گفت که ادغام بی دو حرف
متصور نمی شود لابد ست که حرف اول ساکن باشد چه اگر متحرک بود حرکت میان هر دو حائل گردد و اول
بثانی متصل نشود باید که حرف دوم متحرک باشد زیرا که بیان میکند حرف اول را گویا مرده است وجان
از عالم بیرون برده پس چه قسم نفس خود را بیان تواند کرد تا بیان دیگری چه رسد وگفت فمتحرک
بفاء تعقیبیه نه ثم که دال بر تراخی ومهلت ست تا دلالت کند بر انتفاء مهلت و درنگ ونه گفت بواو
که برای جمع مطلق ست تا معلوم شود ترتیب وقوله من مخرج واحد احتراز ست از مانند
قلنس زیرا که لام ساکن ست وبعد او سین متحرک ست اما متغائر المخرج اند وقوله من غیر فصل
احتراز ست از مثل ریبا بکسر را وسکون یای تحتانی اول از بهر آنکه یای اول ساکن ست ویای دوم
متحرک واز مخرج واحد اما فصل در میان دو یا بنقل زبانست از بهر آنکه فصل گاهی بحرف میباشد
مانند ربرب بفتح دو رای مهمله ودو بای موحده بمعنی ماده گاو دشتی وگاهی بنقل زبان از محلی بمحلی
دیگر میباشد مثل قلنس ورسیدن بمحل خود مانند ریبا بخلاف نطق بهر دو یا یکبارگی رئیا در مصحف مجید
بکسر رای مهمله وسکون همزه ویای تحتانی بمعنی صورت خوب واقع شده است وهمزه مفرد ساکن را

اگر ما قبلش مکسور باشد ابدالش بیا جایزست و غرض از ادغام طلب تخفیف ست زیرا که اجتماع
دو ساکنین گران ست از برای آنکه در دو متجانس عود ست بسوی حرف اول بعد نطق وی و یکون
فی المثلین والمتقاربین و میباشد ادغام در دو مانند و در دو نزدیک بمخرج و صفت مثل بکسر میم
و سکون ثاء مثلثه همتا و نظیر متقارب بقاف و راء مهمله و باء موحده اسم فاعل ست از تقارب یعنی
نزدیک شدن المثلان واجب عند سکون الاول و هرگاه جمع شوند دو متجانس واجب ست ادغام
نزدیک سکون مثل اول مانند مد و شد که در اصل مدد و شدد بود که مثلین در یک کلمه اند یا در دو کلمه
باشند نحو قول الله تعالی فاضرب بعصاک الحجر یعنی پس بزن ای موسی بچوبدستی خود سنگ را
الا فی الهمزتین مگر در دو همزه حاصل سخن آنست که هرگاه اول مثل همزتین باشند ادغام ممتنع ست مثل آنکه
هرگاه خواهی از قرات که بکسر قاف و راء مهمله و همزه بمعنی خواندن ست نقد فعلل بکسر فاء و فتح عین و
سکون لام نحو سبطر بنا کنی گویی قرائی بقلب همزه دوم بیا چنانکه در مسائل همزتین مذکور شود و در بعضی
از نسخ الهمزة واقع شده الا فی نحو سائل مگر در مانند سال بفتح سین مهمله و تشدید همزه که ادغام
واجب ست خلاصه مطلب آنست که هرگاه همزتین عین مضاعف باشند ادغام لازم و واجب ست
فالدأث بفتح دال مهمله و تشدید و مد همزه و ثاء مثلثه اکال و بسیار خورنده طعام و نیز نام وادی ست و رد
بکسر دال مهمله رود خانه و جوی آب ست او و یه بر وزن افعله جمع و در بعضی از نسخ سول و جوز
نیز واقع شده سول بضم سین مهمله و تشدید و فتح همزه خوانندگان جمع سائل و جوز بضم جیم و تشدید
و فتح همزه آواز کنندگان جمع جائز مشتق از جواز بالضم که مصدر ست و بوس بضم باء موحده و تشدید
و فتح همزه و سین مهمله گدایان جمع بائس از بوس بالضم که فقر ست والا فی الالف لتعذره و مگر در دو مثل
دومی که الف باشند از جهت ممتنع شدن ادغام یعنی اگر دو حرف متجانس الف باشند در الف ادغام
ممتنع ست مانند صحرای بواسطه آنکه این کلمات در اصل مقصور اند الف از برای توسع زیاده کرده اند
پس ملاقات کردند دو ساکن و ممکن نیست ادغام از بهر تعذر پس قلب کردند الف دوم را بهمزه و تعذر
یعنی مهمله و ذال معجمه و راء مهمله دشوار شدن مراد امتناع ست متعذر دوری از ما ست دشوار ست مگر
ترک مالکی بتیوانی کرد یا نزی میکنی والا فی نحو قوول للالتباس دیگر در مانند قوول ماضی مجهول قاول که از
مفاعله ست از جهت التباس که مجهول ماضی تفعیل ست با ماضی مجهول مفاعله مقاوله گفت و شنید کردن
تهویل بر کسی بشخص دعوی کردن و فی تودی در تیا [illegible] اختیار ادغام و دیگر در تودی بتقدیم همزه بر واو که
مضارع معلوم ست از باب افعال تصریفه اودی یودی [illegible] اداء بالکسر جای دادن و فرو دادن

در ریا بهمزه و یاء تحتانی بر مذهب مختار که فک ادغامست و قیاس کلمه بیاء ساکنه شود همزه هر دو لفظ
باین که بدل کرده شود در اول از واو و در ثانی بیاء دیگر در ابدال بدو واو و دوم بدو یاء که ادغام هر دو
ممتنع ست اگرچه جمع شده اند دو مثل در یک کلمه بخشش بدون دو واو و در یک یاء در دوم دو یاء زیرا که واو اول در تووی
و یاء اول در ریّا بدل از همزه است پس اعتبار ندارد از بهر آنکه عارضی است دگویا که درین دو لفظ
مثلان جمع نشده اند بنا بر آنکه علی المختار قید تووی و ریّا در جمع شده است و درین دو قول ست
یکی آنکه همزه تووی را بواو بدل کنند و از جهت عارض بودن واو ادغام نکنند و بدو واو خوانند
و این قول مختار ست و دوم آنکه بنظر کردن هر دو متجانس ادغام کنند و برین تقدیر از ما نحن فیه
نباشد و همچنین ریا که یک را و سکون همزه و یاء تحتانی ست همزه اول را بدل کنند بیاء و از
عارض بودن یاء ادغام نکنند و بدو یا خوانند و این قول مختار ست و قول دیگر بنظر کردن هر دو
متجانس ادغام ست و برین تقدیر از ما نحن فیه نمی باشد و قرائت امام عاصم درین کلمه بر اصل [illegible]
ست قوله تعالی وکم اهلکنا قبلهم من قرن هم احسن اثاثا ورئیا یعنی بسیار هلاک ساختیم پیش ایشان
یعنی مشرکان عرب این عصر از گروه را که ایشان نیکوتر بودند از روی رخت و خوبی قرن
و فتح قاف و سکون را و مهمله گروه اثاث بفتح همزه و دو ثاء مثلثه متاع و رخت خانه و فی نحو قالوا و ما لنا و مگر
باشد قول خدای تعالی وقالوا و ما لنا ان لا نقاتل فی سبیل الله یعنی و گفتند مر ایشان چه چیز ست
ما را که کارزار نکنیم در راه خدای و فی یوم و مگر درین آیه فی یوم کان مقداره خمسین الف سنة
یعنی در روزی که باشد اندازه او پنجاه هزار سال بواسطه آنکه ادغام درین صورت با آنکه در اول دو واو
جمع شده اند و در ثانی دو یا جائز نیست از جهت محافظت فضیلت [illegible] که ثابت شده بود بسبب
انضمام کلمه دوم بسوی اول بخلاف مغزو و مرمی که در بخا مده را حقیقت نیست و لهذا واجب ست
ادغام از بهر تخفیف و عند تحرکهما فی کلمة ولا الحاق ولا لبس و ادغام در متجانسین نیز واجب ست
متحرک بودن دو مثل در یک کلمه و حال آنکه نیست الحاق و نیست التباس حاصل آنست که اگر
دو حرف متجانس متحرک در یک کلمه جمع شوند و حرف ثانی متجانس برای الحاق نباشد و از ادغام
دو متجانس متحرک التباس لازم نیاید ادغام کنند کامل بنا بران گفت که اگر مثلان متصف
باین صفت در دو کلمه باشند ادغام واجب نیست مثل ضرب بکر چون متجانسین در دو کلمه اند
گویا منفصل اند نه متصل و پهلوی یکدیگر شعر دهر سرای غزال [illegible] مرا از چه کماه
دل پهلو نبرد آه مرا ولا الحاق از برای احتراز است از قردد ولا لبس از بهر احتراز ست

از سرر بضمتین جمع سریر که تخت ست اگر ادغام کنند معلوم نشود که فعل بضمتین ست یا فعل
بسکون ثانی نحو ردد برد مانند رد که اصلش ردد ست بفتحات حروف ثلث و یرد که اصلش یردد ست
بفتح یا وسکون را وضم دو دال از باب نصر الا فی نحو حیی فانه جایز نحو در مانند حیی بجاء مهمله و دو یای
تحتانی که ماضی معلوم علم ست پس بدرستیکه ادغام در وی جایز ست نه واجب با عدم موانع ادغام
بالازم نباید در مضارع او یعنی یحیی وان قبیح و شنیع ست وا گذشت و الا فی نحو اقتتل و تتنزل و تتباعد
و بکر در مانند اقتتل بقاف و دو تاء فوقانی و تتنزل بنون و زاء معجمه و تتباعد بباء موحده و عین و دال
مهملتین که ادغام در ایشان جایز ست نه واجب اما در مانند اقتتل اگر حرکت ما نقل کرده بما قبل
دهند و تا را در تا ادغام کنند همزه ساقط شود و ملتبس شود بقتل ماضی معلوم تفعیل و اگر ساکن کنند
تاء اول در تتنزل و ادغام کنند در دوم احتیاج همزه وصل شود و بگویند اتنزل ملتبس شود بمضارع بماضی
از برای احتمال آنکه همزه استفهام باشد و همچنین اگر ادغام کنند در تتباعد ملتبس شود بمضارع
ماضی از برای آنکه همزه استفهام باشد اقتتال با یکدیگر کار زار کردن تنزل فرود آمدن تباعد
از یکدیگر دور شدن **شعر** معشوق در کنار دهر روشنی بدل * زان آتشم چه سود که
از دور شد بلند * وسیاتی و خواهد آمد وجه ادغام در آخر این باب بدانکه سین مفتوح برای
استقبال قریب شد و سوف بفتح سین و فا برای استقبال بعید محقق تفتازانی در مطول از جار الله
زمخشری نقل کرده که گاهی سین برای تاکید محض باشد ونقل حرکته ان کان قبله ساکن غیر لین
و نقل کرده میشود حرکت متجانس اول بما قبل اگر باشد قبل او حرف ساکن که در او حروف لین نیست
نحو یرد مانند یرد مضارع معلوم غائب اصلش یردد بضمه دال اول نقل کرده با قبل او دادند و در دوم
ادغام کردند و اگر قبل متجانس اول ساکن لین باشد درین صورت بی نقل حرکت بما قبل ادغام
کنند مثل ماد که اصلش مادد ست دال اول را ساکن و در دوم ادغام نمودند و خویصة اصلش خویصصة بصیغه
تصغیر خاصه و اگر قبل متجانس اول متحرک باشد درین صورت اول مثلین را ساکن کنند در دوم
ادغام نمایند و در سکون الوقف کالحرکة و سکون وقف مثل حرکت ست یعنی اگر ساکن کرده شود
آخر دو مثل از برای وقف این سکون مانع ادغام نمی باشد از جهت آنکه بواسطه وقف ست پس
گویا این سکون حرکت ست مثلاً هر گاه وقف کنی بر مد و رد نحو مکنی و مکننی و مناسککم و ما سلککم
من باب کلمتین جواب سوال مقدر ست و تقریرش آنست که درین کلمات دو مثل جمع شده اند
و هیچ یکی از موانع ادغام نیست و حال آنکه ادغام نکرده اند و جوابش آنست که مانند مکنی الخ

از قبیل دو کلمه است و اجتماع دو مثل در دو کلمه موجب ادغام نمی‌باشد یعنی ماضی معلوم تفعیل است
از نون و دوم و قایه و یاء متکلم قوله تعالی فاذا قضیتم مناسککم بالضم ضمیر جمع مخاطب مجرور است با مضافت
مناسک بسوی او یعنی پس وقتیکه گذارید اعمال حج خود را و قوله تعالی و ما سلککم فی سقر کم ضمیر جمع
مخاطب مفعول ست یعنی چه چیز راه بری کرد شما را در جهنم و چه باعث شد بر دخول شما در دوزخ حاصل
آنست که اگرچه نون وقایه و کم بسبب شدت اتصال کالجزء از کلمه شده است اما در حقیقت آخر کلمه
نیست بلکه علیحده است و لهذا ادغام درو جائز ست نه واجب مناسک بفتح میم و سکون نون و فتح
و کسر سین مهمله عبادتگاه و جای قربان حاجیان مناسک بفتح اول کسر چهارم جمع و ممتنع فی الهمزة
علی الاکثر و ممتنع ست ادغام در همزه بر مذهب اکثر مردم و فی الالف و در الف چنانکه گذشت
و عند سکون الثانی لغیر الوقف و نزدیک سکون حرف دوم متجانس از برای غیر وقف در یک
کلمه یا در دو کلمه نحو ظللت و رسول الحسن مانند ظللت و رسول الحسن و ادغام درینجا بنا بران ممتنع
ست که اگر لام اول ظللت را در دوم ادغام کنند واجب ست که لام دوم را متحرک کنند و تحریک
لام دوم برای ادغام مستقیم نمیشود از بهر آنکه ما قبل ضمیر مرفوع متحرک البته ساکن میباشد و همچنین
در رسول الحسن جائز نیست تحریک لام دوم تعریف از برای ادغام از بهر آنکه لام تعریف پیوسته
ساکن میباشد شعر نه بزم باده نه رقص جامی نه سیر روی * درین آشفتگی چون بشگفانم
جبین و ابروی * ظللت بظاء معجمه ماضی معلوم متکلم واحد مضاعف از باب علم اقبال ظللت اعمل
کذا ظلولا اذا عملته بالنهار دون اللیل رسول بفتح را و ضم سین مهملتین پیغمبر و فرستاده حسن بفتحتین
نیکوئی ست شایسته کاری چنین شو گر شوی شعر گوید باری خموشی بهتر از گفتار
زشتست * زبان چون حسن ور دشد * بس گشتست * و تمیم یدغم و بنی تمیم ادغام میکنند در
متجانس دوم ساکن و بسکون عارضی باشد نحو ردّ مانند ردّ که امر حاضر ست ای رد یا رجل یعنی
برگردان ای مرد و لم یرد و لم یرد که سکون ثانی در ایشان عارضی ست پس اعتبار ندارد و در میان
ظللت و لم یرد فرق باین کرده اند که سکون لم یرد عارضی ست که بسبب جازم بهم رسیده است
و در ظللت لازم ست تا که هرگز جدا نمیشود و اگر بحث کرده شود بر ایشان که تا بظللت همچو اتصال
جازم ست به یرد جواب دهند بر آنکه تا کالجزء کلمه است بخلاف لم و لهذا ادغام کرده میشود در لم یرد
و ادغام کرده نمیشود در ظللت و عند الالحاق عطف ست بر عند اول یعنی و ممتنع ست ادغام
نزدیک الحاق یعنی اگر حرف ثانی متحرک مکرر از برای الحاق باشد ادغام نکنند و اللبس نزد اجتماع

ونزدیک التباس بوزن دیگر یعنی اگر بسبب دیگر ادغام التباس لفظی بر لفظ دیگر لازم آید ادغام
نکنند نحو قردد یا مانند فردد که دال دوم او مکرر ست از برای الحاق بجعفر ومکرر مجرور شد که هرگاه دال
ثانی برای الحاق ست اگر ادغام کنند غرض الحاق فوت شود وسرر بضمتین سین وراء مهملتین
جمع سریر بفتح اول وکسر دوم وآن تخت ست در گذشت وهمچنین شرر بفتحتین شین معجمه وراء مهمله
که اخگر ست اگر راء اول را در راء مدغم شود معلوم نگردد که در اصل افعل ست بفتح عین وساکن شده ست
برای ادغام یا فعل بسکون عین ست **شعر** بال طاؤس ارم با خط عنبر پوست این
نامه همچنین ده از دست یار بر دست این اعتراض کرده آنکه ادغام کرده اند مانند ردوا ابالقیاس
جواب داده اند با آنکه ادغام در ردو منفک نمیشود مثل ردوت اما در سرر اگر ادغام کنند منفک
نمیگردد وعند ساکن صحیح قبلها وهمان کلمتین وممتنع ست ادغام نزدیک حرف ساکن صحیح که قبل
دو متجانس ست درحال آنکه دو متجانس در دو کلمه است یعنی اگر در دو کلمه دو حرف متجانس جمع شوند
وما قبل هر دو حرف ساکن صحیح باشد ادغام ممتنع ست خواه دو متجانس مثل یکدیگر باشند خواه
متقارب المخرج نحو قرم مالک مانند قرم مالک بفتح قاف وسکون راء مهمله وکسر لام ساکن صحیح
حرف راست بالای دو میم یعنی مهتر خداوند مالک وآن بالکسر غلو کسی ست ومن بعد ظلمة ساکن
صحیح حرف عین ست بالای دو متقارب المخرج که دال وظاست یعنی از پس تاریکی واد غام درین
بنابران ممتنع ست که هرگاه ادغام کنند وقت اسکان میم اول اگر نقل نکنند حرکت او را بسوی راء ادغام
کنند لازم آید التقاء ساکنین بر وجه غیر مغتفر واگر نقل کنند حرکت میم بسوی او متغیر شود بنا کلمه
شعر گر روم بیگشتهم ور نروم می میرم ٭ مصلحت چیست حریفان بروم یا نروم ٭ مراد
از صحیح در قول او ساکن صحیح آنست که حرف مد نباشد ولهذا ممتنع ست ادغام در مانند قرم
مالک تو او از جهت عدم ومانند عدو ولید وسے یزید یعنی دشمن طفل دوست یزید
فی المثنوی **شعر** از بردن طعنه زند بر مایزید ٭ از درونش ننگ میدارد یزید
واحتمال دارد که ولید نام مرد ست باشد وحمل قول القراء علی الاخفاء حمل بجاء مهمله ماضی مجهول
ضرب تقرای بضم قاف وتشدید راء مهمله جمع قاری گذشت اخفا بخاء معجمه وفا پنهان ساختن مصدر
افعال است یعنی وحمل کرده شده وست قول قاریان درمثل ادغام مذکور بر اخفا نه ادغام
حقیقی از برای جمع کردن میان ادغام واخفا زیرا که اخفا نزدیک ست با دغام الصلاح وفتح
این مطلب ومقصد آنست که مصنف در شرح مفصل گفته است که درین موضع محققان مضطرب

شده اند از بهر آنکه نحویان متفق اند که دشتی آقرم با ملاک و من ظلمه صحیح نیست اخفا هم روا باشد پس قول ایشان

که صحیح نیست ادغام پس این دو قول را جمع باید کرد و شارحی این دو قول را چنین جمع کرده است که قرا

اراده کرده اند اخفا و نام کرده اند اخفا را ادغام از جهت قرب اخفا با ادغام و اراده کرده اند نحویان

ادغام محض را و بعد از آن مصنف گفته که اولی پس آنست که قول نحویان را در منع جواز رد باید کرد و قول

قرا را که ثقات اند نیست خلاف آنست که قول قرا اولی است از بهر آنکه ایشان ناقل اند از جمعی که عصمت

ایشان و مثل ایشان ثابت است و بدانکه قراءت ثابت شده است و تقدیم نحویان

نقل کرده اند و شعر و این بیت شعر عالم بحمر که در زمان بهاری بوده است وجهت صحت

هزار دو جهر دارد بیم که پوشیده نیست که در قرار در اخفا واقع شده و آن منع شعر است

و آن چنان است که دو مرتبه یا بیشتر یکسان آورده شود که در وزن و عدد حروف و روی متفق

باشند چنانکه درین شعر ابروش السیر فی زمن الربیع در پیش سرو تر از عکور به هنگام گل

گوی یافته و سپاس ساخته و اطلاق روی التسبیع توسیع و مجاز است چه روی در شعر میباشد و آن

حرف اصلی قافیه است یا منزله حرف اصلی باشد در قافیه این بیت شعر بس که انهار

از نغمه شور بیدگی در کار ما از سر ما و بجد دوا شود و مستعار بود و مثل میم در بیت شعر

جلال الدین رومی قدس سره السامی شعر سر پنهان است اندر زیر و بم فاش اگر گویم

جهان بر هم زنم از بهر آنکه میم زیر و بم حرف اصلی است و در زیر و بم زائد مشهور التركيب پس

و جائز فیها سوی ذلک و جائز است ادغام در آن بهر که دراست آنست از واجب و ممتنع

و هر که واقع میشود ادغام در مثلین و متقاربین اشارت کرد بسوی تقارب حروف و تباعد

آنها پس گفت المتقاربات و نعنی بها المتقاربان فی المخرج او فی صفة تقوم مقامه المتقاربان

خبر مبتدا محذوف است ای هذا البحث المتقاربین چون مبتدا را حذف کرد متقاربان را که

مضاف الیه بود قائم مقام خبر که مثل بحث است ساخت و اعراب او داد و این مشعر است

از اعراب گویند یعنی این بحث در حروف متقارب در مخرج است مراد میداریم بدو متقارب آنرا که

نزدیک باشند دو حرف در مخرج یا در صفتیکه قائم مقام مخرج باشد جهر و همس و غیر آن و مخرج

حرف محل بر آمدن اوست و معرفت مخرج باین طریق است که چون خواهی که مخرج حرفی بدانی او را

ساکن کن و بالای او همزه وصل در آر و نظر کن تا کجا منتهی میشود آواز پس هر جا که آواز منتهی

همان جا مخرج است و چنانکه میگوئی اب ساکن میشود پس می یابی انطباق لب زند و کب

بر دیگری سبب بعضی مضارع معلوم متکلم مع الغیر ست از باب ضرب و ناقص یائی تقار بالقاف
و را او تثنیه ماضی معلوم تفاعل صحیح و مخارج الحروف ستة عشر تقریبا و مخرجهای حرفها شانزده اند
از روی تقریب نه تحقیق تقریب بقاف و راء مهمله و باء موحده نزدیک کردن و در عرف
مثل تقلید مقابل تحقیق میباشد و قول تقریبی آنست که مناسبتی و ملایمتی با قول تحقیقی داشته باشد
والا فلکل مخرج و اگر قول سابق تقریبی نباشد بلکه تحقیقی باشد تمام نمیشود زیرا که هر هر حرف را
در حقیقت مخرجی ست علیحده و بدانکه کل لازم الاضافت ست و گاهی مضاف الیه او محذوف
میباشد و تنوینش قائم مقام او میگردد ای فلکل حرف و در بعضی شروح مذکور ست که اختلاف
مخارج باعتبار چهار جهت میشود گلو و زبان و دو لب و بینی و نهایت بینی **شعر** هنگام تبسم
زان شکر لب بمن رسید صبح صادق در دل شب * فللهمزة والهاء والالف اقصی الحلق
یعنی مخرج هر همزه و ها و الف را دورتر حلق ست وللعین والحاء وسطه و مخرج هر عین و حاء مهملتین
میان حلق ست وسط بفتحتین و او و سین و طاء مهملتین میانه راست برابر از هر دو طرف و بسکون
سین یعنی میان ست خواه برابر از هر دو طرف باشد یا نباشد وللغین والخاء ادناه و مخرج
هر غین و خاء معجمتین را فرودتر حلق ست حاصل آنست که حروف حلق هفت اند و سه مخرج دارند
پس اقصای مخارج حلق از اسفل حلق ست تا حنجره که متصل سینه است و آن مخرج همزه است
و لهذا ثقیل ست اخراج همزه از جهت تباعد و بعد او ها ست و پس از ان الف همچنین گفته
است سیبویه و وسط حلق مخرج عین و حاء غیر منقوطه است و غین دورتر ست از جهت
و خا نزدیک ترست بسوی جهت ادنی حلق بسوی دهن مخرج غین و خاء منقوطتین ست
وللقاف اقصی اللسان وما فوقه من الحنک و مخرج هر قاف را دورتر زبان و ما فوق او ست
از کام لسان بکسر لام و سین مهمله فوق بفتح فا و سکون واو و قاف حنک بفتحتین حاء مهمله و نون
و در بعضی از نسخ من الحنک نیست والکاف منهما مایلیهما و مخرج کاف را از اقصای لسان
و ما فوق با یلی هر دو ست یلی مضارع معلوم غائب از باب حسب لفیف مفروق مایلی آنچه متصل میباشد
غرضش آنست که مخرج کاف ارفع ست از مخرج قاف و می شناسی این را با نکه هر گاه وقف کنی
بر قاف و کاف مثل اق و اک بیابی قاف را نزدیک بسوی حلق و کاف را دورتر از حلق **شعر**
که در گوشت تحرک میکند دانی که چیست * عاشقان را هر زمان از دور دردی میکند * وللجیم
والشین والیاء وسط اللسان وما فوقه من الحنک و مخرج هر جیم و شین معجمه و یاء تحتانی میان

زبان وما فوق اوست از کام بالا تم وللضاد اول احدی حافتیه وما یلیهما من الاضراس ومخرج
ضاد معجمه را اول یکی از دو طرف زبان وبا یلی حافه است از دندانهاست حاصل آنست که اخراج
ضاد معجمه از هر دو جانب زبان که چپ و راست ست و از آنچه متصل کناره های زبان ست ممکن ست
واضراس جمع ضرس من الجانب الایسر اکثر یعنی اخراج ضاد از جانب چپ آسان تر و اکثر ست احدی یکی
بکسر همزه وسکون حای مهمله والف یکی زن عبا تا برای مذکر واحد میباشد حافة بحای مهمله
تخفیف فا کناره چیزی ست وحافة الوادی کناره جوی ضرس بکسر ضاد معجمه وسکون را وسین مهملتین بفتح
اضراس بالفتح وضرس بضم جمع وللام ما دون طرف اللسان الی منتهاه وما فوق ذلک ومخرج مر لام را
از ... طرف زبان ست تا نهایت آن طرف وما فوق طرف زبان و اراده میکنند از طرف
لسان یکی از دو طرف زبان و ... در مخرج از لام نیست منتهی بضم میم وسکون نون
وتای فوقانی ... پایان ومحل پایان طرف بفتح طا وسکون را مهملتین وفا نهایت چیزی
بفتحتین کرانه اطراف بالفتح جمع شعر تا گل فتاده بابران رو بیک طرف افتاده رنگ یکطرف
... وللراء والنون منهما ما یلیهما ومخرج راء مهمله را از آن هر دو ست آنچه متصل میباشد هر دو را
یعنی از ما دون طرف لسان تا منتهاست وما فوق طرف لسان وهر چه متصل ما دون طرف
لسان وما فوق لسان ست والنون منهما ما یلیهما ومخرج مر نون را از مخرج لام و
راست آنچه متصل می باشد مخرج لام و را است یعنی مخرج نون مابین دو حرف لسان
وفوق ثنایاست حاصل آنست که مخرج نون اخرج ست از مخرج لام ومخرج را داخل از مخرج
نون واخراج ست از مخرج لام ولهذا مصنف نگفت والراء والنون منهما ما یلیهما بلکه هر دو را جدا ذکر کرد
از حیث اشارت بسوی آنکه مخرج را داخل قلیل ست از مخرج نون وچون دانستن بعضی مخارج موقوف
ست بر معرفت دندانهاست لابد ست از تفصیل آنها بدانکه تمام دندان سی و دو تاست شانزده
بر اعلی وشانزده بر اسفل چهار دندان پیش را ثنایا گویند بفتح تای مثلثه ونون ویای تحتانی بعد الف
جمع ثنیه بفتح اول وکسر دوم وتشدید سوم دو بر اعلی ودو بر اسفل وچهار دندان بعد از ثنایا را رباعیات
خوانند بفتح رای مهمله وبای موحده وکسر عین مهمله ویای تحتانی جمع رباعیه بفتح را وتخفیف یا دو بر اعلی
از جانب راست ودو بر اسفل مثل ثنایا وچهار دندان بعد از رباعیات را انیاب نامند بفتح
همزه وسکون نون ویای تحتانی وبای موحده جمع ناب دو بر اسفل مثل رباعیات وچهار دندان بعد از
انیاب را ضواحک نام کنند بفتح ضاد معجمه وکسر حای مهمله جمع ضاحک مثل انیاب وشانزده دندان

بعد از نواجذ را اضراس مسمی ساخته هشت بر اعلی و هشت بر اسفل چهار جانب راست و چهار جانب
چپ یعنی هر یکی را العبارات اضراس چهار دندان دیگر باشد که آن را نواجذ بفتح همزه و سکون نون و فتح
جیم و ذال معجمه گویند جمع ناجذ بکسر جیم ... تا از آن هشت دو بر اعلی و دو بر اسفل و این سخن در شرح رضی
و دیگر کتب ... مذکور است و در صحاح مسطور است که ضرس سن را گویند بکسر سین مهمله و تشدید نون دندان
و در مذهب گفته که غیر ثنایا ضرس ست والطاء والدال والتاء طرف اللسان واصول الثنایا و مخرج
طا و دال مهملتین و تاء فوقانی را طرف زبان و بیخهای ثنایا ست شعر بکام خویش کشیده
زبان سوخته را ... که تا بیان نکند شرح جان سوخته را * والصاد والزاء والسین طرف اللسان
والثنایا و مخرج صاد مهمله و زاء معجمه و سین مهمله را طرف زبان و نفس ذوات ثنایا ست
والظاء والذال والثاء طرف الثنایا و مخرج ظا و ذال معجمتین و ثاء مثلثه را طرف زبان و طرف
ثنایا ست والفاء باطن الشفة السفلی وطرف الثنایا العلیا و مخرج فا را اندرون لب ست
و فرود سین کناره ثنایا ست که آن ثنایا طرف اندلسیت باطن بباء موحده و کسر طاء مهمله شفت بفتحتین
شین معجمه و فا و تاء فوقانی سفلی بضم سین مهمله و سکون فا والف ... علیا بضم عین مهمله و یاء تحتانی
سفلی ... علیا ... ثنایا والباء والمیم والواو ما بین الشفتین و مخرج باء موحده و میم
و واو چیزی ست که میان دو لب ست و مخرج المتفرع الفصیح ... که متفرع از حروف اصول ست که مذکور شده
روشن ست حروف مذکوره را اصول بنابر آن گویند که مخارج موافق موجب خاص ملفوظ میشوند
و ملحق باصول حروف ... دیگر اند که متفرع اند متفرع از چیزی فرع بیرون آمدن والفصیح تانیث
فصیح ... ست فصیح بفتح فا و کسر صاد مهمله سخن پیدا و آشکارا ثمانیه بفتح ثاء مثلثه و کسر نون
و یاء تحتانی ... بین بین رسمی ثلثه همزه بین بین ست و آن سه تا ست همزه و الف و میان
همزه و یاء تحتانی و میان همزه و واو و در بعضی نسخ ... ست والنون الخفیه و چهارم نون خفیه
بفتح خاء معجمه و کسر فا و تشدید یاء تحتانی و آن چیزی پنهان ست مجرد اوراق گویند شعر
دست من ... دامن وصل تو آسان کی رسد * در همه جا گشته پیدا و پنهانی هنوز * نحو عنک
مانند لفظ عنک یعنی از تو این را نون خفیه بنا بر آن گویند که از برای سکون خفای دارد و این
نون وقتی در پنجم میباشد که واقع شود ساکن بالاسه حروف که آنها را اخفا کنند چنانکه
... خواهد آمد ... وقتیکه گفتی عن مخرج او طرف زبان ست و هرگاه عنک مخرج
او ... ست ... آید از خیشوم کسر بفتح خاء معجمه و سکون یاء تحتانی بیخ بینی ست والف الامالة و تفخیم الف امالا

مثل ربی و سعید و بیه این الف را الف ترخیم میگویند و ترخیم سرا از مهمله و خای معجمه نرم کردن آواز است ولام
المتجمیر و ششم تام تفخیم است مانند الصلوة تفخیم بغا و خای معجمه بزرگ کردن والصاد کالزاء و هفتم صاد مهمله
همچو زای معجمه است خوانده است حمزه و کسائی درین آیه من اصدق من الله قیلاً یعنی کیست راستگوتر
از خدای از روی گفتار و الشین کالجیم و هشتم شین معجمه همچو جیم است در لفظ اشرف و هر دو در بحث
ابدال مذکور شدند پس این هشت حرف متفرع مستحسن اند زیرا که بسبب امتزاج
تسهیل لفظ موافق طبع است قابل میشوند در قرات و غیر آن از کلام فصیح یافته شده اما الصاد کالسین
و اما صاد مهمله همچو سین مهمله است مثل سبغ در صبغ صبغ بفتح اول و سکون دوم رنگ کردن است
والطاء کالتاء و طای مهمله همچو تای فوقانی است چون سلطان و سلتان که زبان اهل عراق است عراق
بالکسر ملک معروف از عبادان تا موصل از روی طول و از قادسیه تا حلوان از روی عرض
زیرا که بر کنار دجله فرات واقع شده و عراقین کوفه و بصره باشد. والفاء کالباء و فا همچو بای موحده
والضاد الضعیفة و ضاد ضعیفه یعنی ضاد که پیدا شده مخرج او میان ضاد و طاء معجمتین ضعیفه
بضاد معجمه و عین مهمله و فا و فا مهمله است از ضعف والکاف کالجیم و کاف همچو جیم است مستهجنة
پس قبیح و بد است و یافته نشده است در کلام فصحا اما الصاد مبتدا است مستهجنة خبر او و
اسم مفعول است از باب استفعال استهجان زشت و عیب ناک شدن شعر مکن عیب
از خیال خسته از غم + کراه و ناله در روسه میانه کم + کسی کز ماتمی غمناک گردد + اگر بند در ریان
وان چاک گردد + و اما الجیم کالکاف والجیم کالشین فلا تحقیق و اما جیم همچو کاف چنانکه جمد چمد
و جیم همچو شین معجمه ثابت نمیشود مخرج هر دو زیرا که جیم کالکاف و جیم کالشین بعینه کاف کالجیم
شین کالجیم است که در مخارج مستهجنة مذکور شده و نیست فرق مگر از جهت وضعیه و اصلیه پس اصل حرف
عجمیه چنانکه مشهور دارد اصلست و نه شد و تمام حروف مذکوره در لغت عرب واقع شده اند و در کلام
عجم همزه نیست مگر در ابتدا و نیست ضاد معجمه مگر در عربی و لهذا گفت رسول علیه السلام انا افصح
من تکلم بالضاد یعنی من فصیح ترکسی ام که سخن گفته است بضاد معجمه والف و لام الحرف علیحده عوام
کالانعام شمرده اند بدانسته باش که در کلام عرب ژا و گاف و پا و جیم عجمی پیدا نشده و در سخن فارسی
این هشت حرف یافته نمیشود چنانچه اکمل المدققین و افضل المحققین شرف الدین علی یزدی گفته است
شعر هشت حرف ست آنکه اندر پارسی ناید همی + گر بیاموزی نباشی اندرین معنی معاف +
بشنو از من تا کدام ست آن حروف و یاد گیر + ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف

اما بر متتبعان لغت اہل فرس پوشیده و پنهان نیست که این قاعده اکثریه است نه کلیه ومنها
المجهورة والمهموسة اشارت ست بسوی انقسام حروف باعتبار صفات و بعضے مردم چهل و چهار
صفت ذکر کرده اند و فرقه زیاده کرده اند و فریقی کم کرده اند و مصنف آنچه مشهور ست ایراد نموده
و فائده این صفات از برای فرق ست میان ذوات حروف و اگر این تفرقه نمی بود حروف همه
مانند اصوات بهائم و طیور مهمل مے بود شعر گر عشق نبودی و غم عشق نبودی * چندین
سخن نغز که گفتی و شنودی * یعنی و بعضی ازان حروف مذکوره مجهوره اند بجیم و راء مهمله جهر بالفتح
بانگ کردن و مهموسه اند بسین مهمله و همس بالفتح مرقوم شد ومنها الشديدة والرخوة وما بينهما
و بعضے ازانها حروف شدیده اند بشین معجمه و دو دال مهمله صفت مشبهه است از شدت که ...
از تشدید ثانی که سختی ست و بعضے حروف رخوة اند بکسر راء مهمله و سکون خاء معجمه ...
و بعضے حروف میان هر دو اند یعنی پاره شدیده و پاره رخوة ومنها المطبقة والمنفتحة
و بعضے ازانها مطبقه اند بطاء مهمله و باء موحده و قاف اسم مفعول مؤنث از اطباق ...
نهادن و پوشیدن و بر کسی پیش آمدن و منفتحه اند بفا و تاء فوقانی و حاء مهمله اسم فاعل
مؤنث انفعال از انفتاح گشاده شدن ومنها المستعلية والمنخفضة و بعضے ازانها مستعلیه اند
بعین مهمله و یاء تحتانی اسم فاعل استفعال بالا رفتن و منخفضه اند بخاء معجمه و فاء و ضاد معجمه اسم فاعل
مؤنث انفعال از انخفاض پست شدن شعر خواهے بلند سازی خواهی پست ...
کار من از بلندی و پستی گذشته است * ومنها حروف الذلاقة والمصمتة و بعضے ازانها حروف
ذلاقه اند بفتح ذال معجمه و قاف و در لغت تیزی زبان و فصاحت و تیز زبان و فصیح شدن ست
و مذکور شود و بعضے مصمته اند اسم مفعول مؤنث افعال اصمات درست کردن چیزے را باب مصمت
در جامه یکرنگ ومنها حروف القلقلة والصفير و بعضے ازانها حروف قلقله است بفتح دو قاف
و سکون لام اول و آن بانگ کردن و جنبانیدن ست و بعضے حروف صفیر اند بفتح صاد مهمله
و کسر فاء و سکون یاء تحتانی و راء مهمله که بانگ مرغ و بانگ کردن مرغ ست و مانند آن واللينة
والمنحرف و بعضے ازانها حروف لینه اند بفتح لام و تشدید و کسر یاء تحتانی و نون و مرفوع ست
از برائے عطف بر حروف و همچنین معطوف او و بعضے حروف منحرف اند بحاء و راء مهملتين و فا اسم
فاعل انفعال انحراف گشتن و خم شدن والمكرر والهاوي والمهتوت
و بعضے ازانها حروف مکرر اند بدو راء مهمله اسم مفعول تفعیل

و بعضی از انها حروف هاوی اند یعنی صاحب هوا که باد است چنانکه تامر صاحب خرما و شاعر
صاحب شعر و بعضی حروف مهتوت اند بدو تاء فوقانی اسم مفعول ست بالفتح و تشدید دوم که مذکور
شود فالمجهورة ما ینحصر جری النفس مع تحرکه یعنی حروف مجهوره انست که بند میشود در ان شدن
دم با متحرک بودن او و حاصل آنست که حروف مجهوره حرفهای اند که چون ایشان را متحرک کنی
وقت تلفظ نفس باز ایستد و یکی از انها قاف ست انحصار بالعباد [illegible] از مطاوعت انفعال ست
و معنی او کوتاه شدن جری بفتح جیم و سکون راء مهمله روان شدن نفس بفتحتین نون و فا و سین
مهمله دم شعر تغییر یاد چند ابر نفس که میگذرد ✻ ندامت ست مرا زان نفس نفس ستنفس ✻
مع [illegible] یعنی بهم [illegible] حروف ستشحثک خصفه و حروف مجهوره ما وراء حرفهای
مجتمع درین ترکیب اند بسین مهمله برای استقبال ست تشحث بشین معجمه و حاء مهمله و ثاء مثلثه مضارع
معلوم مؤنث غائبه از باب منع مشتق از شحث بالفتح که الحاح و افتراح است در پرسیدن خصفه
بفتحتین فاء معجمه و صاد مهمله و فا زنی ست جار الله زمخشری معنی ترکیب مذکور گفته است که تنگی
[illegible] المرأة تکدی مصدر تفعل ست و تکدی مضارع مؤنث [illegible] در اصل تتکدی
بود یکی تا را از برای تخفیف حذف کردند یعنی سخنی میکند بر تو این زن و المهموسة بخلافها
[illegible] حروف مهموسه خلاف [illegible] مجهوره اند و آنها حروفی که منحبس و بند نمیگردد جریان نفس با تحرک
ایشان و مثال ققق و ککک [illegible] مثال آورده شده اند حروف مجهوره و مهموسه بققق که سه قاف ست
و ککک که سه کاف ست یعنی تمثیل مجهوره ققق آورده اند و تمثیل مهموسه ککک الخ برآنکه هرگاه گوئی
ققق میان نفس را محصور و هرگاه گوئی ککک میان نفس اجاری و غیر محصور و مثال باین دو حرف
از برای آن آورده اند که چون تباین و تغایر در دو حروف متقارب که قاف و کاف ست ظاهر شد در دو حرف
متباعد تباین و تغایر ظاهر خواهد شد و [illegible] گشته جهور [illegible] ست از [illegible]
جهرت باشی میگویند وقتیکه آشکار کنی چیزی را اعلان بعین بروزن فعال و معنی او اظهار و ابراز ست بمهموسه مأخوذ
از همس که بالفتح خفا ست [illegible] مثلثه تثنیه ماضی مجهول ست از باب تفعیل و بالققق برای [illegible]
مذکور شد قول متقدمان ست و خالف بعضهم فجعل الضاد والطاء والذال والزاء والعین والغین والیاء
من المهموسة و مخالفت کرده اند بعضی مردم جمهور را پس گردانیده اند ضاد و طاء و ذال معجمات
و عین مهمله و غین معجمه و یاء تحتانی را از مهموسه والکاف والتاء من المجهورة و گردانیده اند کاف و تاء
فوقانی را از مجهوره و رأی ان الشدة تاکد الجهر بگمان برده اند بعضی که شدت استوار شدن جهرست

و نیست امر همچنین بلکه شدت انحصار جریان آواز است نزدیک اسکان وجه انحصار جریان آنست
با تحرک چنانکه گذشت پس تواند بود که جریان نفس باشد بجریان آواز همچو کاف و تاء فوقانی و تواند بود
که جریان آواز باشد بجریان نفس همچو خاء و غین معجمه پس فرق ظاهر شد تا که دو توکید استوار شدن
والشدیدة ما ینحصر جری صوته عند اسکانه فی مخرجه وحروف شدیده آنست که منحصر میشود روان شدن
آواز نزدیک ساکن کردنش در مخرج او فلا یجری پس روان نمیشود آواز یجری مضارع معلوم غائب از باب ضرب
و ناقص یائی ویجمعها اجدک قطبت و جمع میکند تمامیه شدیده را ترکیب اجدک قطبت و جدان بکسر دال و سکون
جیم و دال مهمله و ایستن قطب بفتح قاف و سکون طاء مهمله و باء موحده شراب با آب آمیختن و یعین
برابر و انگندن اجد مضارع متکلم واحد ست از باب ضرب جعلش بوجید دادو طرد اللباب اوبا ذفت
ماضی معلوم مثنا طلب بمذکر از باب ضرب یعنی میدانم ترا که شراب با آب می آمیزی یا در راه ترش روی
میسری وراقم حروف گوید شعر ای بی سبب از صحبت یاران تا خوش بد شیرین دهن تو گفته
حروف ترش چه گرمست سرشتن این بنده ترا ای برخیز و بیاز و بکش تیغ و بکش و وار تو
بجانها و حروف رخوة بخلاف شدیده است یعنی منحصر نمیشود آواز در مخرج او نزدیک اسکان
بلکه جاری میباشد آواز با ان حروف نزدیک اطلق با آنها رخوة از رخاوة بفتح راء مهمله و خاء معجمه است
ایستادن شدن و نامیدنها ما بین لم یتم له الانحصار و لا الجری ما بین شدیده و رخوه آنست که تمام نمیشود
مر او را انحصار و نه جری که مذکور شد تیم بتاء فوقانی مضارع معلوم مذکر غائب از باب ضرب و یجمعها
ویجمعها لم یروعنا و جمع میکند حروف ثمانیه بین شدیده و رخوه را ترکیب لم یروعنا لم بکسر لام و فتح
میم در اصل لما بود الف را از تخفیف حذف کرده اند چنانکه در عم و مم که عما و مما بود و یروعنا از روعین
مضارع معلوم مذکر غائب است از باب نصر و اجوف واوی از روع بالفتح که خوف بالفتح و رعب بالضم
در صراح ست روع ترسیدن و ترسانیدن لازم و متعدی ست و نا ضمیر مفعول یروع و ضمیر در و فاعل
یعنی چرا میترسانید ما را و بعض این حروف را شدیده بنابران گویند که با خود انداز شدت که قوت
در روست زیرا که صوت هرگاه جمع شد در مخرج و روان شد ممتنع گشت قبول او تری او مثالته با لحج و الطش
والخل و مثال آورده شده اند اصناف ثلثه شدیده و رخوه و ما بین هر دو با این سه لفظ مذکور و این سه
کلمه موقوف باید خواند بهر آنکه اگر وقف کنی بر حج بفتح حاء مهمله و تشدید جیم و معنی او قصد کردن است
بیابی آواز خود را ثابت و محصور و اگر وقف کنی بر طش بفتح طاء مهمله و تشدید شین معجمه و آن باران ضعیف است
بیابی آواز خود را روان و اگر وقف کنی بر خل بفتح خاء معجمه و تشدید شین لام که سرکه است بیابی آواز خود را

بیچ بین مضعف مثال سه حرف آورد یکی شدیده که جیم ست و دیگر رخوه که شین ست و سوم بین بین
که لام ست کلمات مذکوره … بنابران تقدیر کرده اند که ظاهر شود انحصار صوت در مخرج با جریان
با میان … بخلاف حروف سابقه که در تحریک ظاهر تر اند مثال شبار مثلثه ماضی مجهول مؤنث غائبه از باب
تفعیل والمطبقة ما ینطبق علی مخرجه الحنک حروف مطبقه آنست که منطبق میشود زبان با و بر مخرج او که کام
… است حروف مطبقه اینها اند که زبان با ایشان بر کام اعلی منطبق میشود پس منحصر شود آواز این
وقت میان زبان و از کام … و آن چهار اند وهی الصاد والضاد والطاء والظاء و حروف مطبقه صاد مهمله
و ضاد معجمه و طاء مهمله و ظاء معجمه … اطلاق مطبقه بر حروف گویند بطریق مجاز ست زیرا که مطبق لسان و حنک ست و حروف
مطبق اند نزدیک لسان و حنک … انحصار کردند و گفتند مطبق چنانکه مشترک فیه را مشترک و مانند این
در لغت بسیار است همچو معتمد که در اصل معتمد علیه ست و محتشم و محتشم منه و مقتبس منه و امثال آن والمنفتحة بخلافها
و حروف منفتحه ضد مطبقه است پس منحصر میشود زبان و کام نزدیک نطق با اینها میان زبان و کام بلکه
میباشد میان زبان و کام کشاده … و کلام در تسمیه این حروف بمنفتحه مانند کلام در مطبقه است زیرا که این حروف
منفتحه … زبان منفتح میشود از کام … مراصورت اشام دگر … سببی تو
… والمستعلية ما يرتفع اللسان بها الى الحنك و حروف مستعلیه آنست که بلند میشود زبان
با اینها بسوی کام یرتفع مضارع غائب معلوم مذکر افتعال از ارتفاع بلند شدن و از جای برآمدن وهی
المطبقة والخاء والغين والقاف و حروف مستعلیه همان حروف مطبقه اند و دیگر خاء و غین معجمتین و قاف
لازم نمی آید از استعلا اطباق و از اطباق استعلا لازم می آید … گفتی صاد و مثال … مستعلی
… مستعلیه … مستعلیه گویند که زبان نزدیک اینها بسوی کام مستعلی
میشود پس نزدیک این حروف زبان مستعلی میگردد و تسمیه ایشان بمستعلیه بطریق مجاز ست چنانکه … قالم
… والمنخفضة بخلافها و حروف منخفضه بخلاف مستعلیه است منخفضه بخای معجمه و فاء و ضاد معجمه اسم فاعل مؤنث
انفعال از انخفاض پست شدن و حروف الذلاقة ما لا ينفك رباعي وخماسي عنها لسهولتها حروف
ذلاقه آنست که جدا نمیشود هیچ لفظ رباعی و خماسی از چیزی از آنها از جهت نرمی آنها ینفک بفاء مضارع
معلوم غائب انفعال مضاعف سهولة بضمتین سین مهمله و ها نرمی و آسانی و یجمعها مر بنفل و جمع میکند
شش حروف ذلاقه را قول تو مر بنفل مر … مهمله امر حاضر از باب نصر … جاره نفل بفتحتین … غنیمت
کنند این شش حرف را حروف ذلاقه برای آن گویند که ذلاقه بفتح ذال معجمه و قاف که سرعت گفتار ست نمی باشد
مگر بطرف زبان و دولب و طرف زبان و دولب مخرج این حروف ست … تا ازین شش تا دو القاب اند و آن

در راء و نون ست و سه تا شفتیه و آن بای موحده و فا و میم ست والمصمتة بخلافها حروف مصمته بخلاف ذلاقه
است لانه صمت عنها فی بناء رباعی وخماسی زیرا که بدرستیکه شان انیست که خاموش کرده شده است
ازان حروف در بناء رباعی یا خماسی یعنی گویا که هرگاه نگردانیده اند آن حروف را منطوق بها مصمت و خاموش
ساختند آنها را یا خاموش شدند متکلمان ازانکه نگردانند از آنها رباعی یا خماسی وحروف القلقلة ما ینضم
الی الشدة فیها ضغط فی الوقف وحروفهای قلقله آنست که جمع میشود بسوی سختی در آنها فشاریدن
زبان در وقت ضغط بفتح ضاد و سکون غین معجمتین و طاء مهمله فشردن و تنگ گرفتن بالضم تنگی و سختی و یجمعها
قد طبج و جمع میکنند پنج حرف قلقله را ترکیب قد طبج قد بفتح قاف و سکون دال مهمله حرف ست و طبج
بطاء مهمله و باء موحده و جیم ماضی معلوم ست یطبج فیها طبج ای الاحمق مصدرش طبج بالفتح نادان شدن
و زدن بر چیزی میان خالی مانند سر و غیر آن یعنی تحقیق احمق ست یا چیزی میان تهی زده است گفته است
خلیل ابن احمد که قلقله شدت آواز ست و مصنف در شرح مفصل گفته است که حروف را انها برای قلقله
گویند که آواز چیزهای خشک ست شعر سلام خشک برای تا صدای این بار که زبان آن قلم
نامه ترشد * وحروف الصفیر ما یصفر بها وحروفهای صفیر آنست که آواز شمرده میشود با او بهر آنکه
هرگاه وقف کنی بر اص یا داس بشنوی آوازی که شبیه و مانند صفیر ست زیرا که بر می آید از
میان ثنایا و طرف زبان پس منحصر میشود آواز آنجا و می آید مثل صفیر وهی الصاد والزای والسین
وحروف صفیر صاد مهمله و زاء معجمه و سین مهمله است واللینة حروف لینه حروفهای لین ست و آن الف
و واو و یا ست زیرا که قابل تحویل اند با آوازهای خود و همین مراد ست از لین محقق لفظا را نی گو یا که
اگر حرف علت متحرک باشد او را حرف مد و لین میگویند از بهر آنکه در رو درازی و نرمی نیست اگر این حروف
ساکن باشند حروف لین گویند بواسطه آنکه در آنها نرمی ست از غیر سختی بر مخرج و اگر در وقت ساکن
بودن حرف علت حرکت ماقبل او از جنس او باشد یعنی ماقبل واو ضمه بود و ماقبل یا کسره و ماقبل الف
فتحه او را حرف مد گویند از جهت آنکه در وی نسبت با امتداد ست مانند یقول و یبیع و قال و اگر حرکت ماقبل
حرف علت موافق او نباشد حرف لین گویند بخلاف مد پس این حروف گاهی حروف علت میباشند و
گاهی حروف مد و گاهی حروف لین پس حرف علت عام ست از حرف لین و حرف لین عام ست از حرف مد و چنانچه
محبت عام ست از صداقت و صداقت عام ست از عشق از بهر آنکه تواند بود که محبت در میان جمعی کثیر متحقق شود
و صداقت در میان چند کس بود و عشق جز در میان دو کس نمیباشد شعر زروح خاطر عاطر
غبار غیر بشوی * که شرط عشق بود دل یکی و یار یکی * والمنحرف اللام لان اللسان ینحرف به و

حرف منحرف لام ست زیراکه بدستیکه زبان منحرف میشود ونزدیک نطق با وطرف داخل کام والمکرّر الراء
لتعثّر اللسان به وحرف مکرّر راء مهمله است بنابرانکه وقتیکه وقف کنی برراء یعنی زبان را متعثّر میشود
از بهر تکریرے که در راست تعثّر بعین مهمله وثاء مثلثه وراء مهمله بروزن تصرف شکوخیدن بضمتین
شین منقوطه وکاف تازی وواو مجهول وخاء منقوطه ویاء معروف ودال غیر منقوطه یعنی لغزیدن وبسر
درآمدن چنانکه شخصے درراهی تند وتیز مرفته باشد پایش برسنگی یاکلوخے بخورد یاسوراخی درره دو بیفتید
گویند شکوخید شعر علم از هیبت شاه جهان تیز بیگریخت ✦ کابدر عدم فتاد
شکوخید ازکا رخ شعر روان درکوسے تمییز ست خسرو ✦ که آمدناگهانش پای برسنگ ✦ والهاوی
لاتساع هواء الصوت برای فراخ شدن هواء آواز یاد گفته است سیبویه
که الف حرفی ست که فراخ میشود بانجیواو ✦ صوت ومخرج او شدت از مخرج واو ویا زیراکه جمع میکنی دولب را در واو وبر میداری
زبان خود را پیش کام درپا ✦ آنست که درواو ویا اهسته گمرآنکه جمع میکنی دولب را درواو ورفع میکنی زبان را
بسوی کام درپا وهیست چنین الف هاوی بنابران گویند که از هوست بضم ها بمعنے بالارفتن وبفتح ها
فرود آمدن اتساع هلشر اتساع واو ویاشده وتا درتاء عم مصدر افتعال والمهتوت الهاء لخفائها
وحرف مهتوت ها است ازجهت خفاء پنهان شدن او ودربعضی شروح مذکورست که مهتوت هاست از برای
خفاء و سرعت مشتق ازهت که بسرعت حرف زدن وسخن گفتن ست ودربعضی شروح از نسخ المهتوت کالتاء واقع شده است
وان سهو ناسخان وغلط کاتبان ست گفته است ابوالفتح حرف المهتوت هو الهاء لما فیها من الضعف والخفاء
ومتی قصد ادغام المتقاربین فلابد من القلب وهرگاه قصد کرده شود ادغام دوحرف متقارب در مخرج
پس ناچارست ازقلب یکی یا دیگرے تاگردند هردو از یک جنس متحقق شود ادغام قصد بفتح قاف و
سکون صاد ودال هماتین آهنگ کردن از باب نصر ودربعضے از نسخ من قلبه واقع شود والقیاس قلب
الاول الالعارض وقیاس بدل کردن حرف اول ست بحرف ثانی از بهر آنکه ساکن تغییر بهتر ولائق ترست
مگر ازجهت مانعی ومرا ✦ بمانع ✦ نحو اذبحتودا واذبحاذه درمانند این دو لفظ اصل اول اذبح عتودا اذبح بذال
معجمه وباء موحده وحاء مهمله امر حاضر باب منع ست از ذبح بالفتح که گلوبریدن ست عتود بفتح عین مهمله
وضم تاء فوقانی وسکون واو ودال مهمله بزغاله یکساله واصل ثانی اذبح هذه بفتح ها ودال واف ملفوظ نه مکتوب وکسر ذال
معجمه وها یعنی گلوببرید بزرا وگلوببرین ماده را هرگاه اراده کردند ادغام حا درعین قلب کردند عین را
بحا در اذبح هذه از برای آنکه عین وها ادخل ست درحلق ازحا پس بکردو داشتند قلب حاء درهردو مثال
آنست که عدول کردند از قیاس که قلب اول ست بدوم بقلب عین وها زیراکه اول اخف ست از ثانی

و غرض از ادغام تخفیف ست وفی جملة من تاء الافتعال کنحو و چنانکه در هر حروف مبدله از تاء افتعال
از جهت مانند بسبب مذکورات بودن ماقبل تاء افتعال ست در ان ... از تاء افتعال مذکور میشود جلد
بضم جیم و سکون لام ... **شعر** ... در دست آید ... را ... اگر ... نسبت ...
همه را جیشم ... **ولکثرة تغیرها** از جهت بسیاری تغییر ... که ... تغییر ... از
از حال خود گشتن وجحم فی ... ضعیف و انا جحم با بدال عین مهمله ... ضعیف ست ...
لتیسر قلب وادغام یعنی با اثبات مع بفتحتین میم و عین مهمله ... بضم ... قیاس ...
ثبانی وست اصلہ سدس شاذ لازم دست بکسر سین مهمله ... تاء فوقانی ... مهمله ست ...
ست و شاذ بنا بر آنکه قیاس قلب یکی از دو متقاربست ... ادغام ...
بهر آنکه استعمالش همچنین ست یعنی بقلب دال با تاء فوقانی و ... تصغیرش سدیس ...
تکسیرش با سداس و مکروه داشتند توافق فا و لام از جهت قلت ... سین را تا زیرا که ...
مهموسه اند و گشت سدت و بعد از ان قلب کردند دال را با تا و ادغام کردند ... از برای تقارب ...
و توافق در شدت ست یا دو تاء فوقانی **شش** ... ست ... شش ...
کلمة ما یودی الی اللبس ... ترکیب آخر و ادغام کرده نمیشود ... از حروف متقاربه ... بسوی اشتباه
ترکیب دیگر آخر بمد همزه و فتح خاء معجمه غیر منصرف ست ... در ان وزن فعل ... هم
نحو وطدما و طدیطا ... ماضی معلوم ست از باب ضرب ... بفتحتین ... و ثابت ... و سخت
بر زمین اند ... ادغام نکردند طا را در دال از بهر آنکه ... دال ...
بفتحتین وا و تاء فوقانی و دال مهمله که زن تیغ ست **شعر** ...
گفت تا تیغ ... وشاة زنما و مانند این ترکیب ... بفتح ...
وضم آن و سکون نون و حرکت آن چیزیست که بریده میشود ... و ... آن
و گند است ... معلق ... و ... و میگویند بعیر زنم و ازنم و ... زنمة ... بفتح اول و سکون دوم ...
مهمله ... اگر در زنماء نون را در میم ادغام کنند و گویند زماء معلوم نشود که عین و لام هر دو در اصل میم اند
یا غیر آن و ... لم یقولوا وطد ولا وتدا و از انجا که ادغام نمیکنند ... مودی بسوی لبس میگردد ... و تد
وطد وتد بسکون طا و تا لما یلزم من الثقل او اللبس بر آن چیزیست که لازم می آید از گرانی یا اشتباه حاصل
نست که وطد و وتد بسکون ثانی نمیباشد از بهر آنکه اگر ادغام نکنند التباس لازم آید بواسطه آنکه
اگر گویند ... وتد و وطد معلوم نگردد که عین و لام هر دو در اصل دال ست یا تاء ثقل بکسر ثاء مثلثه و سکون

قافیه گردانی بخلاف امحی واطیر بخلاف امحی که در امحی بنون و ها مهمله از انمحا که نیست شدن است بابدال نون با میم و ادغام میم در میم و اطیر بتشدید طاء مهمله و یاء تحتانی از تطیر [illegible] بابدال تاء بطا و ادغام [illegible] و [illegible] همزه بجهت ابتدا بسکون از جهت عدم لبس فاما [illegible] نیست فعل که بکسر همزه و تشدید فلو [illegible] هیچ بنای نزدیک ایشان [illegible] بعدم لبس در ثانی بود [illegible] آنکه نیست هیچ [illegible] و تشدید یا [illegible] عین هر دو نزدیک ایشان تطیر قال گرفتن [illegible] تطیر قال [illegible] [illegible] میدانند فی المثنوی شعر انبیا گفته قومی را که ما [illegible] تطیر با کم [illegible] یکی فال دیگر فهم بشما عبارت مصنف جید ست [illegible] ادغام دال در دال [illegible] یعنی بمیم بابدال تاء در دال و ادغام دال در دال [illegible] از جهت التقاء قلب حرف اطباق و لا تدغم حروف ضوی مشفر فیما تقاربها لزیادة صفتها و ادغام کرده حرفهای که در ترکیب ضوی مشفر جمع اند در دقتیکه نزدیک [illegible] ایشان را از جهت زیادة وصف ایشان پس ضاد و صفت استطالة است و آن بضاد معجمه دراز شدن ست و لهذا او را مستطیل و طویل گویند و در واو و یا لین ست و در میم غنه است و غنه بضم غین معجمه و تشدید نون آواز بینی ست و در شین معجمه تفشی ست و آن بفا و شین معجمه بوزن [illegible] پراگنده شدن ست و تفشی دران از بهر زیادت رخاوت ست و در فا تفشی ست با تافیف [illegible] مد و فا آوازی ست که بر می آید از دهان با تلفظ فا و در را تکرار ست و قیاس فیما تقاربها بنا بران کرده که حروف ضوی مشفر در مثل خود مدغم میشوند ضوی بضاد معجمه ماضی معلوم ست از باب علم مشفر بفتح میم و سکون شین معجمه و فتح فا و راء مهمله یعنی لاغر شده اشترتقارب بقاف و راء مهمله از باب مفاعله مضارع معلوم غائب مذکر از تقاربه صفت بکسر صاد مهمله و فتح خا بیان کردن حال و نشان چیزی صفات جمع [illegible]

لیة انما ادغما لان الاعلال صیرهما مثلین و مانند سید که اصلش سیود ست و لیة که اصلش لویة است و آن فعلة است از لوی ملوی در صراح ست لوی راسه ذا لوی برأسه ای بال او اعرض یعنی میل کرد برو گردانید خبر این نیست که ادغام کرده شده اند اگرچه واو و یا متقارب المخرج هستند زیرا که [illegible] اعلال گردانیده است هر دو را دو مثل حاصل آنست که هرگاه واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود واو را بیا بدل کردند بعد اعلال چون اتفاق باجتماع دو مثل بهم رسید ادغام کردند با آنکه واو و یا متماثل [illegible] در آنها پس آن ابدال واو بیا در آنها از برای ادغام نیست بلکه از بهر اعلال است سید بصاد مهمله و یاء تحتانی و راء مهمله ماضی معلوم ست از تفعیل بمعنی جعل ست و دو مفعول میخواهد یعنی بدو یاء تحتانی گردانیدن چیزی از حالی بحالی [illegible]

شعر گشته آشفته همچون خویشتن ای ما چه سود * حال زار عاشق بیدل نمیدانی هنوز * وادغمت
النون فی اللام والراء لکراهة نبرتها ادغام کرده شده است نون در لام و راء مهمله از جهت کراهت
نون نبرت بالفتح نون و سکون باء موحده و راء مهمله آواز برداشتن مرد و گوی یعنی چون دو حرف قریب المخرج
یکی دهان و دیگری بینی پس در تلفظ اعتماد قوی می باید پس او را بآواز اخفا کردند باد غام از جهت
خیشوم کراهیت بالفتح ناخوش داشتن وفی المیم وان لم یتقاربا لغنتهما وادغام کرده شده نون در میم
اگرچه هر دو متقارب المخرج نیستند از جهت غنه بودن در هر دو در این صفت مشابه اند
وفی الیاء والواو لامکان بقائها وادغام کرده شده نون در یاء تحتانی و در واو اگرچه متقارب المخرج
نیستند از جهت امکان بقاء غنه با ادغام پس گویا نون باقی هست و بعضی قاریان ادغام کرده
نون را در لام و را باغنه نیز امکان بالکسر دست دادن بقا بالفتح باء موحده و قاف و الف ثابت
شعر بقائی نیست ای اقبال را چند از معرفت بخود نیک الا بقا مطلوب بار است بر خویشتن
وقد جاء لبعض شانهم واغفر لی وتخسف بهم و تحقیق آمده است از بعضی قراء ادغام حروف شفوی
متشفر در متقاربان خود مثل لبعض شانهم با ادغام ضاد در شین و در اغفر لی با ادغام را در لام و تخسف
با ادغام فا در با لبعض بالفتح باء موحده و سکون عین مهمله و ضاد معجمه پاره از چیزی شان بالفتح شین معجمه
و سکون همزه حال و کار یعنی از برای پاره کار ایشان اغفر بفتحین معجمه و فا و راء مهمله امر حاضر
لی بکسر لام یعنی بیامرز مرا تخسف بخاء معجمه و سین مهمله و فاء مضارع متکلم مع الغیر است از باب ضرب یعنی
فرو بریم ایشان را در زمین سر رشته ترکیب عبارت عصمت مجید است ولا حروف الصفیر فی غیرها
عطف است بر قول او حروف ضوی یعنی و ادغام کرده نمیشود حرفهای صفیر در غیر ها از جهت
مخالفت صفیر ولا المطبقة فی غیرها من غیر الاطباق علی الافصح و ادغام کرده نمیشود حروف مطبقه در غیر خود
سوای حروف اطباق بر لغت فصیح تر از جهت محافظت اطباق از قول لا بغیر اطباق و از قول و غیر
اطباق معلوم شده که با بقیه اطباق مدغم میشود و در بحثی ست که می آید ولا حروف حلق فی ادخل منه
و ادغام کرده نمیشود حروف حلق در ادخل از ان بسوی سینه تا لازم نیاید ادغام اسهل در اثقل پس ثقل
بعید ادخل بدال مهمله و خاء معجمه اسم تفضیل و افعل غیر منصرف است برای وصفیت و وزن فعل الا الحاء
فی العین والهاء و ادغام کرده میشود حاء مهمله در عین مهمله و ها با آنکه هر دو ادخل اند از جهت شدة
تقارب بین ثم قالوا فیهما ذبحتو ذا و اذبحاذه و از اینجا گفتند در هر دو یعنی در عین و ها اذبحتو ذا اجانب
ثانی در اول و گذشت فالهاء ثم الحاء هرگاه فارغ شد مصنف از بیان تقارب حروف بحسب مخرج و

بحسب صفت از بیان حرفیکه در متقاربت مدغم نمیشوند شروع کرد به بیان حرفیکه ادغام کرده میشود در متقارب و ذکر
کرد بترتیب مذکور نزدیک ذکر مخارج و ترک کرد همزه را زیرا که او در متقارب مدغم نمیشود یعنی پس ها مدغم میشود در حاء مهمله فقط مانند
اجبه بجیم و باء موحده امر حاضر واحد باب منع ست از جبه بالفتح بر پیشانی زدن و کسی را از چیزی باز داشتن و نا بایست برد
کسی آوردن و ضمیر مستتر در وی فاعل ست و حاتم بحاء مهمله و کسر تاء فوقانی و فتح آن نام مردی و مفعول
یعنی بر پیشانی بزن حاتم را یا منع کن حاتم را شعر دل را چگونه منع محبت کند کسی * گیرم که نشنود
چه نصیحت کند کسی * و الف را ذکر نکرد زیرا که او مدغم در مثل و متقارب نمیشود از بهر آنکه اگر ادغام کنند
در مثل باید که الف ثانی را متحرک سازند از بهر آنکه مدغم فیه البته متحرک میباشد * و اگر تحریک او و چون قلب او
بهمزه میگردد پس اول همچو ثانی نمیشود پس ممکن نیست ادغام و هر گاه ادغام نکردند در مثل پس بطریق اولی
که در متقارب نیز ادغام نکنند بواسطه آنکه ادغام در متقارب نمیباشد مگر بعد گردانیدن هر دو مثل
یکدیگر و العین فی الحاء و ادغام کرده میشود عین مهمله در حاء مهمله از جهت قرب
مخرج مانند ارفع حاتما یعنی بلند کن حاتم را و الحاء فی الهاء و العین بقلبهما حائین
و ادغام کرده میشود حاء مهمله در ها و عین مهمله بقلب کردن هر دو بحاء مهمله چنانکه گذشت در اذبح هذه
و جاء فمن زحزح عن النار و آمده است در قرأت ابی عمرو فمن زحزح عن النار بقلب حا العین قوله تعالی
فمن زحزح عن النار و ادخل الجنة فقد فاز زحزح بفتح دو زاء معجمه و سکون حاء مهمله دور کردن و راندن
ادخال بدال مهمله و خاء معجمه در آوردن فوز بفتح فا و سکون واو و زاء معجمه رستن و پیروزی یافتن و رسیدن
بخیر چنانچه یعنی کسی که دور کرده شد از آتش و در آورده شد در بهشت پس بتحقیق رستگار شد و ظفر یافت
و بخیر و خوب رسیده و العین فی الخاء و الخاء فی الغین و ادغام کرده میشود غین معجمه بلخاء معجمه یا شند ادمغ خالدا دمغ
بفتح دال مهمله و سکون میم و غین معجمه سر شکستن چنانکه بمغز رسد از باب نصر یعنی بشکن سر خالد را خالد بخاء
معجمه و کسر لام نام مردی ست شعر مردیکه زشمشیر جفا روی بتابد * در کوی وفا مرد تنخواهش
کردن ست آن * و خاء معجمه در غین معجمه مثل اسلخ غنمک سلخ بفتحتین سین مهمله و سکون لام و خاء معجمه
مصدر ست از باب منع غنم بفتحتین غین معجمه و نون اسم جمع ست یعنی پوست بکن گوسپند های
خود را درین صورت قلب میکنی خا را با عین اگرچه عین ادخل ست از جهت شدت تقارب والقاف
فی الکاف و الکاف فی القاف و ادغام کرده میشود قاف در کاف همچو خلقکم بخاء معجمه و قاف ماضی معلوم
از نصر یعنی آفریده کار و کاف در قاف چون لک قال یعنی مر ترا گفت و الجیم فی الشین و ادغام
کرده میشود جیم در شین معجمه از جهت شدت تقارب مثل اخرج شاة اخرج بخاء معجمه و راء مهمله و جیم امر حاضر

باب افتعال یعنی بیرون آر گوسپند را و ذکر بکسر شین معجمه و یای تحتانی و ضاد معجمه را از بهر آنکه از حروف
ضوی مشفر اند که در [illegible] گذشت فالادم المعرفة مدغم وجوبا فی مثلها معرفة جهت
[illegible] وفاء اسم فاعل [illegible] یعنی معرفه سازنده نکره و معرفه آنست که موضوع باشد
از برای [illegible] یعنی لام معرفه ادغام کرده میشود ادغام واجب در مانند [illegible]
لام [illegible] که در جوب [illegible] بفتح جیم کثیر در کلام عرب
فاعل صفت [illegible] بطریق مجاز [illegible] مصدر [illegible]
[illegible] را مفعول [illegible] گذشت [illegible]
وسکون یای تحتانی [illegible] پریشان کرده [illegible]
[illegible] دیگر [illegible] لام معرفه در سیزده حروف
و حروف سیزده گانه تا و ثا [illegible] و ذال معجمه و دال مهمله و را و زای معجمه و سین مهمله و شین
معجمه و صاد مهمله و ضاد [illegible] و نون است از جهت کثرت [illegible] حروف در کلام و از
جهت موافقت [illegible] حروف زیرا که جمیع [illegible] از طرف زبان اند [illegible] لام مگر ضاد و شین معجمتین
که ضاد [illegible] است تا آنکه متصل شده است بمخرج لام و همچنین شین [illegible]
بمخرج [illegible] و غیر المعرفة لازم فی نحو [illegible] و ادغام لام غیر معرفة لازم نیست در [illegible] بل [illegible] زبان از
تقارب حاصل آنست که [illegible] بل و هل [illegible] خصوصا در قرآن با را غیر منقوط جمع شده است
ادغام لازم نیست [illegible] ادغام در بازمانده با بواق بفتح با موحده و کسر قاف
جمع باقیه [illegible] و نون ساکن ادغام کرده میشود ادغام واجب
در حروفی که جمع اند [illegible] من یوم و من ربک و من [illegible] و من لبن
و من وال و من نور مگر آنکه [illegible] ادغام [illegible] التباس ترکیب [illegible] چنانکه گذشت مانند
قنوان که [illegible] قران [illegible] جمع حرف [illegible]
ولم [illegible] دیگر [illegible] بفتح را مهمله و سکون میم
[illegible] یافتن و [illegible] آنکه باران [illegible] رفتن [illegible] میباید
والافصح ابقاء غنتها فی الواو والیاء و فصیح تر باقی داشتن غنه نون است وقت ادغام در واو و یا مانند
من وال و من یکون و ذهابها فی اللام والراء و افصح رفتن غنه است وقت ادغام نون در لام و را مانند
من لدنه و من ربه لدن بفتح لام و ضم دال مهمله و سکون نون نزدیک ذهاب بفتح ذال معجمه و با موحده رفتن

دو وقت ادغام نون در میم و نون لابدست از غنه و تقلب میما قبل الباء و قلب کرده میشود نون با میم
وقتیکه پیش باء موحده باشد از جهت کراهیت نبرت مانند عنبر و شنبا و لعد در ابدال گذشت و تخفی
فی غیر حروف الحلق و پنهان کرده میشود نون در غیر حرفهای حلق باین طرز که اختصار بر غنه میکنند
و ازین کلام معلوم شد که با حروف حلق اظهارست من عندک اخفا بخاء معجمه و فاء پنهان کردن و تخفی
مضارع مجهول مونث ست از ان فیکون لها خمس احوال پس میباشد مر نون ساکن را پنج حال
تفریع ست بر کلام سابق اول وجوب ادغام با حروف یرملون دوم ابقاء غنه با واو و یا سوم ذهاب
غنه با لام و را چهارم قلب میم همراه با پنجم اخفا با غیر حروف حلق احوال بالفتح جمع حال و آن حالتی ست
که غیر پس بران بوده باشد **شعر** حال دل گفتن بتو افسانه گفتن با کسیست *
گرچه میگویی که میدانم نمیدانی هنوز * خمس بفتح خاء معجمه و سکون میم و سین مهمله پنج زن خمسه پنج مرد
والمتحرکة تدغم جوازا و نون متحرک ادغام کرده میشود در حروف یرملون ادغام جائز والطاء والدال والتاء
والظاء والذال والثاء یدغم بعضها فی بعض و طاء و دال مهملتین و تاء فوقانی غیر افتعال و مانند او
و ظاء و ذال معجمتین و ثاء مثلثه ادغام کرده میشود بعضی ازانها در پاره دیگر از جهت تقارب مخرج و
فی الصاد والزاء والسین و ادغام کرده میشود حروف مذکوره در صاد مهمله و زاء معجمه و سین مهمله از جهت دلیل
مذکور بخلاف عکس که صاد و زای و سین را در غیر آنها ادغام میکنند از جهت فوات صفیر چنانکه تحریر یافت
والاطباق فی نحو فرطت ان کان معه ادغام فهو اتیان الطاء اخری و جمع بین الساکنین اطباق
در حروف مطبقه مانند غنه در نون ست و در سبق مذکور شد که حروف اطباق را در غیر خود ادغام
کنند با بقاء اطباق چون این سخن نزدیک مصنف مرضی و پسندیده نبود رد کرده گفت اطباق در مانند
فرطت که بفتح فاء و راء و طاء مهملتین ماضی معلوم تفریط ست اگر باشد با او ادغام پس بود این اطباق
یعنی آورده طاء مهمله دیگر و جمع میان دو ساکن ست اما اتیان طاء دیگر از بهر آنکه اطباق بدون
حروف اطباق متعذر ست و جمع میان دو ساکن بواسطه آنست طائی که واجب ست
آوردن او برای ضرورت اطباق ساکن ست و طاء اصلی که بدل میشود از تاء فوقانی از جهت ادغام
نیز ساکن ست پس نمیتوان گفت که طاء مدغم ست زیرا که ادغام طاء واجب میکند قلب او را تائی
که بعد او ست پس صحیح نیست که گفته میشود که اینجا حرفی دیگر ست که ادغام کرده شده است در تا با بقاء
طاء زیرا که مینماند بهوی التقاء ساکنین و آن فاسد ست حاصل آنست که اگر اینجا ادغام باشد
با وجوب اطباق لازم آید اتیان طاء دیگر جمع میان دو ساکن و این باطل ست پس نیست ادغام

تفریط تقصیر کردن و فراموش کردن و ضائع کردن و گذاشتن ضد افراط بخلاف غنة النون فی
من یقول بخلاف غنه نون که در من یقول ست با بقاء غنه با دغام نون در یا زیرا که غنه برمی آید
از خیشوم و نون از فم پس ممکن ست انفراد غنه از نون این کلام اشارت ست بسوی جواب
سوال بر ملازمه و تقریر سوال آنست که سلامت نمیدارم آنرا که اگر باشد اینجا ادغام لازم آید آوردن
طا در دیگر جمع میان دو ساکن چرا که جائز نباشد اطباق بدون مطبقه چنانکه غنه بدون نون میباشد
شعر زلف تو جیم ست و قدت چون الف ابرو چو نون ٭ عاشقان از بهر این معنی ترا
جان گفته اند ٭ من بفتح میم و سکون نون کسے مفرد و جمع و مذکر و مؤنث آمده یقول مضارع
غائب معلوم از باب نصر و اجوف واوی والصاد والزاء والسین یدغم بعضها فی بعض و صاد مهمله و
زاء معجمه و سین مهمله ادغام کرده میشود بعضے آنها در بعض دیگر از جهت اشتراک در فضیلت صفیر
باتفاق در مخرج والباء فی المیم والفاء و با مدغم کرده میشود در میم و فا مانند یعذب من یشاء
یعنے شکنجه میکند خدا تعالی کسی را که میخواهد و یعذب فاجرا یعنے شکنجه میکند بدکار و زشت کردار را
از جهت تقارب مخرج با و میم و فا و قد تدغم تاء افتعل فی مثلها وگاه ادغام کرده میشود
تاء افتعل در مانند خود که همان تاست و عین افتعل باین طریق که ساکن کنند تاء اول را که تاء افتعال
ست و ادغام کنند در تاء دوم که عین افتعل ست و بعد ازان نقل کنند حرکت تا را بسوی فاء افتعل
و چون متحرک شده فا همزه وصل از جهت استغنا افتاد فیقال قتل پس گفته میشود قتل بفتح
قاف و تاء مشدد و اصلش اقتتل فتحه تاء اول بما قبل دادند و همزه را حذف کردند و تا را در تا ادغام
قتل شد و میگوئی در مضارع یقتل بفتح قاف و یا و تشدید و کسر تا اصلش یقتتل و قتل و گفته میشود
قتل بکسر قاف و تشدید و فتح تا اصلش اقتتل حذف کردند حرکت تاء اول بے نقل بما قبل دو ساکن
هم آمدند فاء افتعل و عین افتعل فا را کسره دادند و تا را در تا ادغام کردند قتل شد بکسر قاف و تشدید
فتح تا پس احتیاج همزه نباشد و برین طرز گوئی در مضارع یقتل بفتح یا و کسرتین قاف و تاء مشدد
اصلش یقتتل پس ساکن کردند تاء اول را بی نقل حرکتش بما قبل و ادغام کردند در تاء دوم مکسوره پس
باقی ماند بکسر خود پس کسره دادند قاف را از برای التقاء دو ساکن و از قبیل ثانی ست کلمه یهدی بفتح
یا و کسرتین ها و دال مشدد که در کلام الله واقع شده است اصلش یهتدی تاء ابدال بدال کردند و دال
را در دال ادغام و ها را از جهت التقاء دو ساکن کسره دادند اهتدا راه راست گرفتن و همچنین یخصمون
که در قرآن مجید ست اصلش یختصمون تا را بصاد بدل کردند و صاد را در صاد ادغام و خا را کسره دادند

مخصمون شدن بفتح یا و کسر ثانی فا و صاد مشدد اختصام جنگ کردن باکسی بقال مضارع مجهول لن
تا نبا نصر اصلش یقول واو الف شد علیها مقتلون و مقتلون بضم میم و کسر قاف اقتتال بقاف
و دو تاء فوقانی با همدیگر کارزار کردن و کشتن در عشق کسی را **شعر** چه باشد عاشقی خود را بغمها
مبتلا کردن * بقصد خون خود بیگانه را آشنا کردن * وقد جاء مردفین اتباعا و تحقیق آمده است
مردفین بقرائت اهل مکه بضم میم و را و کسر دال مشدد از جهت اتباع میم اصلش مرتدفین از ارتدفه
ای استدبره پس هرگاه اراده ادغام کردند بدل کردند تا را بدال و گشت مردفین با دو دال و
بعد از آن حذف کردند حرکت دال اول و ادغام کردند در دال دوم و کسره دادند را را از جهت التقاء
ساکنین پس گشت مردفین بضم میم و کسر ثانی را و دال مشدد و جائزست فتح دال چنانکه گذشت
از نقل کردن فتح عین بفا و جائزست ضم را از برای اتباع میم ارتداف از پس کسی درآمدن و از
پس سوار شدن و تدغم الثاء فیها وجوبا علی الوجهین و ادغام کرده میشود ثاء مثلثه در تاء افتعال
ادغام واجب بر دو طرز حاصل سخن آنست که وقتیکه ما قبل تاء افتعال که فاء الفعل ست ثاء مثلثه
واقع شود ادغام کنند ثاء مثلثه را در تاء افتعال بر دو وجه یکی آنکه قلب کنند اول را بثانی یعنی
ثاء مثلثه را تاء فوقانی سازند و این افصح ست زیرا که اولی آنست که اول را ادغام کنند در دوم
پس سزاوارست که ثانی بر لفظ خود باقی باشد و دوم آنکه قلب کنند ثانی باول یعنی تاء فوقانی را
ثاء مثلثه گردانند و این فصیح ست نحو اتار بتاء فوقانی و همزه و راء مهمله اصلش بتقدیم ثاء مثلثه بر تاء
فوقانی قلب کردند ثاء مثلثه را بتاء فوقانی و تاء را در تا ادغام و اثار بثاء مثلثه مشدد و همزه
اصلش اثتار بدل کردند تاء فوقانی را با ثاء مثلثه و ثاء را در ثاء ادغام اثار شد اثتار ای ادرک ثاره یا ان
قتل یعنی یافت ثار خود را باین که کشت و بقتل رسانید ثار بفتح ثاء مثلثه و سکون همزه و الف مبدله
از همزه و راء مهمله خون و طلب خون کردن و کشنده خون و نیز در بعضی شروح مذکورست که هرگاه
فاء افتعال باشد جائزست بیان از جهت اختلاف دو حرف پس میگوئی در افتعال از ثرد که بفتح
ثاء مثلثه و سکون را و دال مهملتین نان در شوربا تر کردن ست اثترد و یثترد فهو مثترد و جائز میباشد ادغام از جهت
تقارب مخرج تا آنکه هر دو مهموسه اند و جار الله زمخشری ادغام میداند و سیبویه بجواز بیان تصریح کرده است و تدغم فیها السین
شاذا علی الشاذ و ادغام کرده میشود در تاء افتعال سین مهمله ادغام شاذ بر شاذ خلاصه تقریر آنست که وقتیکه فاء افتعال
سین مهمله واقع شود جائزست در وی بیان مانند استمع و این حسن ست از جهت اختلاف مخرج و بطریق شذوذ ادغام سین ثانیه روایت
باین طریق که تاء افتعال را بسین بدل کنند از جهت تقارب مخرج و اتحاد هر دو در همس نحو اسمع لا متناع اتمع مانند اسمع تا را بسین بدل کردند و بعد ادغام

از جهت امتناع اجتماع تقلب سین با تا و ادغام تا در تا از برای نوشتن فضیلت صفیر و را دو کرده است مصنف بشنا ذ و اول شد و اذ ادغام
و ابشنا ذ دوم قلب ثانی با دل و قیاس قلب اول است با ثانی استماع شنیدن امتناع باز ایستادن شعر بازم نشسته تا شرو
در دل نگاه کیست * روزم سیاه کرده چشم سیاه کیست * و تقلب بعد الاطباق طاء و تدغم فیها وجوبا فی اطلب و قلب کرده میشود
تاء افتعال بعد حروف اطباق بطاء مهمله پس ادغام کرده میشود در طاء ادغام واجب در مانند اطلب حاصل سخن آنست که وقتیکه فاء
افتعال یکی از حروف مطبقه باشد قلب کرده میشود تاء افتعال بطاء مهمله زیرا که اگر تا باقی داشته شود با مقاربه تا با طا ساکن
تسبوی ادغام طا و طا ادغام کرده نمیشود و یا میرساند بسوی اظهار طا پس دشوار میباشد نطق بوی از جهت قرب مخرج
و تنافی در صفات زیرا که تا حرف شدید و صاد و طا مهملتین و ظاء معجمه رخوه اند پس بدل کردند تاء افتعال را
بحرفی که موافق تاست در مخرج و موافق ما قبل در صفت از جهت رفع تنافی بیان دو حرف هرگاه شناختی آنرا که قلب کرده میشود
تاء افتعال بعد حروف اطباق بطاء مهمله پس درین هنگام فاء افتعال طاء مهمله است یا ظاء معجمه یا صاد
مهمله یا ضاد معجمه پس اگر طاء مهمله باشد ادغام میکنند تا را در طا بطریق وجوب چنانکه در اطلب اصلش
اطتلب قلب کردند تا را بطا و ادغام کردند طا را در طا وجوبا از جهت اجتماع دو مثل طلب بفتحتین جستن

شعر

دست از طلب ندارم تا کام من بر آید * یا تن رسد بجانان یا جان ز تن بر آید *

و جوازا علی الوجهین فی اظّلم و اگر ظاء معجمه باشد ادغام کرده میشود بطریق جواز بر دو وجه یعنی قلب اول
بثانی و بالعکس در اظّلم اصلش اظتلم بعد ادغام بر وجه قیاس قلب اول ست بثانی اطّلم بطاء مهمله باشد
و بر وجه دیگر اظّلم بظاء معجمه باشد و بیان نیز احسن و بهتر ست مثل اظطلم اظلام بالکسر و تشدید و کسر ظاء
معجمه تاریک شدن و در تاریکی در آمدن و درخشان شدن دندان و ستم کشیدن شعر

صبری کنیم تا ستم او چه میکند * با این دل شکسته غم او چه میکند *

و جاءت الثلثة فی و یظلم احیانا
فیظطلم و آمده است در قول زهیر که این بیت ست هو الجواد الذی یعطیک نائله عفوا و یظلم احیانا فیظطلم وجوه
ثلثه یکی ترک ادغام و دوم و سوم ادغام هر دو وجه یعنی بظاء معجمه و طاء مهمله یعنی یطّلم بطاء مهمله و یظّلم
بظاء معجمه و یظطلم بفک ادغام جواد بفتح جیم و دال مهمله یعطی بعین و طاء مهملتین مضارع معلوم غائب از باب
افعال و ناقص واوی نائل بنون و کسر همزه عطا مراد ست عفو بفتح عین مهمله و سکون فا ظلم
بضم ظاء معجمه و فتح آن ستم کردن از باب ضرب و یظلم مضارع غائب مذکر ست از ان احیان بفتح
همزه و سکون حاء مهمله و یاء تحتانی هنگامها و اوقات جمع حین بالکسر اظطلام بتقدیم ظاء معجمه بر طاء مهمله
احتمال ستم کردن و یظطلم مضارع غائب مذکر ست از وی پس معنی بیت آنست که ممدوح جوانمردیست
که میبخشد ترا مال و متاع خود را بسهولت و آسان و ممنون نمیسازد و بعضی اوقات تحمل میکند ستم [illegible]

یعنی طلب میکنی ازو در غیر محل طلب پس احتمال میکند آنرا و آزرده نمیشود از سوال سبب و حشت
و طالب سود را محروم نمیکند از دولی نصیب بمیدارد حکیم انوری گوید **شعر** موی بر سائل زبان
خواهد ❊ طبعش از بهر بخشش دینار ❊ وشذ اطّلع الشاذ نحو اضطبر واضطرب لامتناع اطبر واطرب
واگر صاد مهمله و ضاد معجمه باشد پس اکثر و بیشتر بیان ست مثل اضطبر واضطرب و آمده است ادغام
شاذ بر شاذ در مانند اضطبر واضطرب از جهت امتناع اطبر واطرب تقلب ثانی باول یعنی تقلب طاء مهمله
با ضاد معجمه مانند اصبر واضرب تقلب صاد و ضاد و لطا معجمه اطبر واطرب تا فوت نشود صفیر صاد مهمله و استطاله
ضاد معجمه اما شاذ از برای آنکه حروف صفیر در غیر خود مدغم نمیشود و حروف ضوی مشفر در متقارب مدغم
نمیکردند اما شاذ بر شاذ بواسطه آنکه قیاس قلب اول ست ثانی نه قلب ثانی باول اصطبار شکیبائی
کردن **شعر** مرا شکیب نمیباشد ای مسلمانان ❊ ز روی خوب لکم دینکم ولی دین ❊ وتقلب
مع الدال الذال والزاء والافتدغم وجوبا فی ادان وقویا فی اذکر و بدل کرده میشود تاء افتعال با دال
مهمله و ذال و زاء معجمتین وقتیکه باشند این حروف ثلثه فاء الفعل بدال مهمله پس ادغام کرده میشود ادغام
واجب در لفظ ادان و ادغام قوی در اذکر ملخص کلام آنست که وقتیکه باشد فاء افتعال دال
با ذال یا زای بدل کرده شود تاء افتعال بدال زیراکه تا مخالف این سه حرف ست در صفات اما مخالفت
تا با ذال و زاء معجمتین از بهر آنست که تا حرف شدید ست و این دو حرف رخوه اند و نیز تا مهموس ست
و این دو حرف مجهور اند و اما مخالفت تا با دال مهمله بنا بر آنست که تا حروف مهموس ست و دال
مجهور پس قلب کردند تا را با دال از جهت موافقت تا با دال مهمله در مخرج و با ذال و زاء معجمتین در جهر
و هرگاه قلب کردند تا را با دال مهمله ادغام میکنند دال را در دال بطریق وجوب در ادان بکسره همزه
و تشدید دال مهمله که دام خواستن ست مشتق از دین بفتح دال مهمله و سکون یاء تحتانی اصلش ادتین
یاء التحرکها وانفتاح ماقبلها بالف بدل کردند ادتان شد و تا را بدال مبدل ساختند دال را در دال
مدغم تواند بود که از دین بالکسر باشد و دین بالفتح وام و دام خواستن و وام دادن و بالکسر پاداش
دادن و گردن نهادن و غالب شدن و ادغام قوی در اذکر بکسره همزه و تشدید دال مهمله اصلش
اذتکر افتعل ست از ذکر بالکسر همزه که یاد کردن ست قلب کردند تا را بدال مهمله و ادغام کردند دال را
در دال بعد قلب ذال معجمه بدال مهمله از جهت تقارب بمخرج مراد از قوی بفتح قاف و کسر واو و تشدید
یاء تحتانی بمعنی زور آورده و نیرومند فصیح ست و ضعیف مقابل اوست **شعر** ره نرفتیم
چو نرفت از نظرم صورت دوست ❊ همچو چشمی که چراغش ز مقابل برود ❊ وجاء اذکر وادّکر است

اذکر بدال معجمه در ذال معجمه بنابر قلب تا بدال مهمله و قلب دال مهمله بذال معجمه و ادغام ذال معجمه در ذال معجمه
خلاف قیاس و اذدکر آمده است اذدکر بتقدیم ذال معجمه بر دال مهمله بنابر فک ادغام و ضعفه ای
فی ازان و ادغام ضعیف در ازان بکسر همزه و تشدید زای معجمه اصلش ازتان است از زین بفتح زای معجمه
و سکون یای تحتانی که بمعنی آراستن است یای بتحرکها و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند ازتان شد و
قلب کردند تا را بدال مهمله و گشت ازدان و این فصیح است و اگر اراده ادغام داشته باشد قلب کنند دال
مهمله را بزای معجمه خلاف قیاس و زای را در زای مدغم سازند و این غیر فصیح است لامتناع ادان از جهت
امتناع ادان بکسر همزه و تشدید دال مهمله بقلب زای معجمه در دال مهمله چنانکه قیاس است از بهر آنکه میرود

فصیلت صفیر زای معجمه و نحو خبط و حصط و فزد و عد فی خبطت و حصت و فزت و عدت بشاذ.
و مانند خبط الخ شاذ است بدانکه تشبیه کرده اند تای ضمیر را اینجا بتای افتعال و وجه تشبیه آنست که
تای ضمیر کالجزء کلمه است پس مانند همچو تای افتعال و هرگاه مشابه تای افتعال باشد و واقع شود بعد حرفی
که مذکور است اجتماع تا با وی قلب کنند تا را بآن حرف مثل خبطب بخای معجمه و بای موحده و طای مهمله
سکوسے خبطب الشجرة خبطا اذا اخذ تنها بالعصا یسقط ورقها یعنی بچوبدستی زدم درخت را تا برزد
برگ او و تای متکلم یا تای مخاطبه را با طای مهمله بدل کردند و طا را در طا ادغام خبط شد بفتحتین خا و با
و تشدید طا خبطه بفتح اول و سکون ثانی دست و پا زدن ستور و بعصا برگ درخت زدن از باب
ضرب حصت از حوص است بحا و صاد مهملتین تا را چون بعد صاد مهمله واقع شده بطا بدل کردند
و حصط گفتند حوص بمعنی خیاطت بالکسر که درزیگری کردن است از باب نصر گذشت شعر هنگام
برش بعد برید بر خیاط اگر دوزے ✽ قبا دارے بهم چیده لبی بندد گریبانش ✽ و فزد از فوز است
اصلش فزت تای ضمیر را بدال بدل کردند از باب نصر و مذکور شد و عد بضم عین و تشدید دال مهملتین
عدت تای ضمیر را بدال بدل کردند دال را در دال ادغام عد شد از عود بالفتح که برگشتن است از باب

نصر و قد تدغم تای نحو تتنزل و تتنابزوا وصلا و لیس قبلها ساکن صحیح و گاه ادغام کرده میشود تای تتنزل
که مضارع مذکر حاضر و مؤنث غائبه تفعل است و تای تتنابزوا بنون و بای موحده و زای معجمه که جمع مضارع
مذکر حاضر است از باب تفاعل در حال وصل و حال آنکه نیست پیش تا حرف صحیح ساکن از جهت
استثقال اجتماع دو تا در اول کلمه یکے تای مضارع و دوم تای تفعل و تفاعل مانند غزال تتنزل و قال
تتنابزوا و قال و تتنزل و لا تتنابزوا حاصل سخن آنست که هرگاه باشد حال وصل و قبل تا ساکن
صحیح نبود بلکه قبل تا صحیح متحرک باشد مثل قال تتنزل یا ساکن غیر صحیح مانند قالوا تتنزل ادغام کنند

واگر غیر حال وصل باشد جائز نیست ادغام از بهر آنکه اگر ادغام کنند تاء اول را در تاء دوم احتیاج بهمزه وصل
گردد و اند جهت سکون اول و همزه وصل بر مضارع داخل نمیگردد زیرا که مضارع در معنی اسم فاعل است پس
چنانکه همزه وصل داخل نمیشود بر مضارع نیز باید که داخل نشود و همچنین اگر ما قبل تا صحیح ساکن بود ادغام جائز نیست
مانند بل تتنزل تا التقاء ساکنین علی غیر حده لازم نیاید دانسته باش که اجتماع ساکنین علی حده آنست
که ساکن اول حرف لین باشد و ساکن دوم مدغم مثل دابه بتشدید با و خویصه بتشدید صاد تصغیر خاصه
و غیر حده در ای نهست تتنزل بنون و زای معجمه بدرنگ فرود آمدن تتنابز بنون و با موحده و زای معجمه
بهمدگر را لقب نهادن و بلقب خواندن و در مصحف مجید ست ولا تنابزوا بالالقاب شعر اے زدی تو
تتر عیره در دین مصحف * وز خال و خطت یافته تزئین مصحف * یک نقطه سهو در همه روی تو نیست *
گویا بخط مصنف ست این مصحف * امیر حسین واعظ در تفسیر خود تحریر نموده و لا تنابزوا و نخوانند
یکدیگر را بالقاب یعنی به لقبهاے ناخوش چنانکه اگر جهود و ترسایان مسلمانان شوند به یهودیت و نصرانیت
ملقب نسازند و یا مومن را فاسق و منافق نخوانند و تاء تفعل و تفاعل فیما تدغم فیه التاء فتجلب همزة
الوصل ابتداء اگر و همچنین ادغام کرده میشود تاء تفعل و تفاعل در چیزیکه ادغام کرده میشود در ان تاء فوقانی
نیس همکیشی یعنے مے آرے از برای همزه وصل در ابتداء کلام حاصل آنست بعد تاء تفعل و تفاعل هشت
حرف واقع شوند که طا و دال و صاد و سین مهملات و زاء و ظاء و ذال معجمات و ثاء مثلثه اند تا را از جنس آن
حروف گردانند و در و مدغم سازند و اگر ابتداء کلام باشد احتیاج همزه وصل میشود اجتلاب بجیم و باء موحده
کشیدن و در بعضے از نسخ تجلب ست مشتق از جلب که کشیدن ست و در بعضی یجتلب است از وجوب صیغتین که لازم شدن ست
نحو اطیروا مانند اطیروا بکسر همزه و تشدید طاء مهمله و یاء تحتانی مهملش تطیروا تا را بطا بدل کردند و طا را در طا
ادغام و برای ابتداء بسکون همزه آوردند تطیر فال بد گرفتن و در اصل تطیر فال گرفتن از مرغ ست و آن را
عرب فال بد میدانند و ازینوا بزاء معجمه و یاء تحتانی و نون مانند ازینوا تزینوا تا را بزاء بدل کردند و زاء را
در زاء ادغام و همزه آوردند بزین آراسته شدن و خود را بزاء آراستن و اثاقلوا بکسر همزه و تشدید ثاء مثلثه
و فتح قاف مهملش تثاقلوا تا را بثاء مثلثه بدل کردند و ثاء را در ثاء ادغام و همزه وصل در آوردند تثاقل گران
شدن و ادارءوا بکسر همزه و تشدید دال و فتح راء مهملتین و ضم همزه مهملش تدارءوا تا را بدال مهمله بدل
کردند و دال را در دال ادغام و همزه وصل آوردند تدارء و با یکدیگر مدافعه کردن و در کنز اللغت ست تدارء
با یکدیگر خلاف کردن بدانکه نیست اطیروا و ازینوا افتعلوا بلکه تفعلوا است از بهر آنکه اگر افتعلوا باشد
واجب شود که چنان گویند اطابروا و ازانوا همچنین نیست اثاقلوا و ادارءوا افتعلوا بلکه تفاعلوا است

از برای همین الف مضموم زائد در میان فا و عین واقع بشده شعر خوبی آن نیست که او سوی هیبانی دارد ✽
بیدلیغت آن باشد که آنی دارد ✽ و نحو اسطاع مدغما بقلب صوت السین تا در مانند اسطاع بطای عین
مهملتین بگردانیدن تا استفعال ادغام کرده شده در چیزیکه ادغام کرده میشود تا با بقا او از سین
مهمله نادرست خوانده است او را همزه درین آیه فما اسطاعوا ان یظهروه یعنی پس نتوانستند یاجوج و
ماجوج آنکه بالا روند بران شد بسبب ارتفاع اساس حاصل آنست که هرگاه واقع شود در باب استفعال
بعد فا یکی از ان حروف ثمانیه ادغام نمیکنند تا را در آنها عموما از انکه آن حروف ساکن باشند مانند
استدراک تدارک طلب دریافتن چیزی کردن از جهت فقدان شرط ادغام همچنین تا را در تا ادغام نمیکنند
در مثل این صورتها همچو استتبع استتباع پیروی کردن خواستن همچنین اگر آن حروف متحرک باشند
اما در نسبت سکون ست مانند استدان و استطال و اصل هر دو استدین و استطول ست استدانه وام
خواستن و استطاله گردن کشی کردن و دراز شدن شعر تا کار تو بیداری شبهای دراز ست ✽
چشمت در فیضی ست که بر روی تو باز ست ✽ الحذف الاعلالی والترخیمی قد تقدیم حذف اعلالی درین کتاب
و حذف ترخیمی در کافیه تحقیق پیش شده است پس احتیاج اعاده نیست شعر مکرر گرچه آمین
باشد ✽ طبیعت را ملال انگیز باشد ✽ حاصل آنست که هرگاه حذف حرف علت که برای اعلال میباشد
و حذف بعضی حروف که از بهر ترخیم واقع میشود مذکور شد در تکرارش افاده جدید نیست ترخیم برای
مهمله و حای معجمه نرم گردانیدن و حذف کردن آخر منادی و ترخیم در غیر منادی نیز برای ضرورت شعر
آمده است تقدم بقاف و دال مهمله ماضی معلوم تفعل تقدیم پیش شدن و حای غیره فی تفعل و تفاعل
و آمده است و را حذف اعلالی و ترخیمی در تفعل و تفاعل بلکه تفعل بدانکه وقتیکه باشد همراه تا رسته با
مذکوره تا دیگر جائز ست اسباب هر دو این اصل ست قوله تعالی تنزل علیهم الملائکة یعنی فرود می آیند
برایشان فرشتگان و جائز ست حذف یکی از دو تا از جهت اجتماع دو مثل و ممکن نیست ادغام
از برای آنکه اگر ادغام کنند تا اول را در تا دوم ناچار ست از اسکان اول و اجتلاب همزه وصل
در مضارع ممتنع باشد چنانکه گذشت و هرگاه ممکن نشد ادغام و گران داشتند اجتماع دو مثل متعین شد
حذف یکی از دو تا قوله تعالی فانذرتکم نارا تلظی یعنی پس ترسانیدم شما را از آتشی که شعله میزند تلظی بطای
معجمه در اصل تتلظی بود مضارع ست زیرا که اگر ماضی می بود تلظت میفرمود از بهر آنکه هرگاه که فعل مسند باشد بسوی ضمیر مونث
واجب الحاق تا با امر تا دلالت کند بر تانیث فاعل چون الشمس طلعت و مشهود است درین حذف بودن هر دو تا مفتوح
پس اگر یکی از دو تا مضموم باشد باین طرز که فعلت را مبنی للمفعول سازند مانند تحمل جائز نیست حذف بود از آنکه

اگر حذف کنی تاء اول را گونی تحمل ملتبس شود بمبنی للفاعل و اگر حذف کنی تاء دوم ملتبس شود بباب تفعیل بدانکه
سبب ... آنست که محذوف تاء دوم ست زیرا که تاء اول علامت مضارع ست و ثانی احق است
بحذف و از جهت آنکه ثقل از و ناشی شده است و بعضی گفته که محذوف تاء اول ست از بهر آنکه تاء در تفعل
از برای معنی مطاوعه است مثلا و حذف او مخل این معنی ست پس حذف تاء اول اولی و الیق ست و فی ست و ا... جهت
و ظلت ... آمده است حذف یکی از دو مثل در مانند مست الخ بواسطهٔ آنکه هرگاه متعذر شد ادغام
از جهت سکون ثانی حذف کردند یکی از دو مثل را اما اول را برای آنکه او را بر تقدیر صحت ادغام میکردند
و اما ثانی را از بهر آنکه ثقل از و بهم رسیده است بدانکه در مست و ظلت فتح فا و کسر آن هر دو جائز ست
و وجهش آنست که اگر حذف کنی بی نقل حرکت محذوف فتح دهی و اگر بعد نقل حرکت حذف میکنی کسره ست
و اصلش مسست بفتح میم و کسر سین مهمله مس بفتح اول و تشدید ثانی سودن از باب علم و نصر و اول افصح ست و ظلت
اصلش ظللت بفتح ظاء معجمه و کسر لام ظلول بضمتین سایه کردن و در روز کار کردن از باب علم بدانکه حذف در ظلت
فصیح ست از جهت کثرت استعمال بخلاف مست احست اصل و احسست بحاء و سین مهملات احساس دیدن و یافتن
و دانستن شعر توان در چشم خود صد خار دیدن ✽ که نتوان بار خود با یار دیدن ✽ توان خوردن سینه
دور باشی ✽ که نتوان خوردن از غیرت خراشی ✽ و اسطاع یسطیع و آمده است حذف در اسطاع بکسر همزه
یسطیع بفتح حرف مضارع اصل هر دو استطاع یستطیع و حذف فصیح ست از جهت کثرت استعمال و جاء استاع یستیع
و آمده است استاع بکسر همزه و حذف طاء مهمله و یستیع بفتح حرف مضارع بغیر حذف طاء مهمله و قالوا
بلعنبر و علماء و ملماء فی بنی العنبر و علی الماء و من الماء و گفتند بلعنبر در بنی العنبر و علماء در علی الماء و ملماء در من الماء
از بهر آنکه هرگاه نون و لام قریب المخرج بودند و ادغام بجهت سکون ثانی متعذر ست حذف کردند حرف
اول را از هر سه لفظ مذکور بنی بفتح باء موحده و کسر نون در اصل بنین بود و نون دوم باضافت ساقط شده
یعنی پسران عنبر بفتح عین مهمله و سکون نون و فتح باء موحده پدر قبیله ایست از تمیم و بلعنبر بالفتح فرزندان
عنبر مخفف بنون عنبر علما بالفتح بر آب ملماء بالکسر از آب شعر زاهدی تا ب نخواهم گذشت ✽
نیست گوهر نایاب نخواهم گذشت ✽ هر چند که این آب گذشت از سر ما ✽ ما از سر این آب نخواهم گذشت ✽
و ظاهر آنست که در محل علی العین باشد تا موافق لفظ سابق و لاحق بود اما در اکثر شروح و متون علی مرقوم ساخته اند
و اما نحو یتسع و یتقی فشاذ و اما مانند یتسع بفتحتین یاء تحتانی و تاء فوقانی و کسر سین مهمله و یتقی بفتحتین یاء تحتانی
و تاء فوقانی و کسر قاف پس شاذ ست زیرا که هرگاه ممکن ست تخفیف بادغام در اول بسوی تخفیف
بحذف تا خلاف قیاس ست و وجهش آنست که چون حذف کردند واو را در یسع و یقی ثلاثی مجرد حمل کردند

یتسع ویتقی را بردی وعلیه جای تق الله فینا والکتاب الذی تتلو به تخفیف بحذف تا آمده است قول شاعر تق
الله الخ تق بفتح تاء فوقانی وکسر قاف امر حاضر ست ومبنی ست بر تیقی مخفف زیرا که حذف کردند حرف مضارعت
که تا است وما بعد او متحرک ست واحتیاج همزه ندارد ویا را بوقعی انداختند تق شد وگفتند تقی یتقی همچو
رمی یرمی واصل هر دو وقی یوقی ست واگر واو نگاه دارند حذف او لازم آید در مضارع از برای وقوع در میان
یا وکسره پس بدل کردند واو را از تا تا حذف کرده نشود والتساع بکسر همزه وتشدید تاء فوقانی مکسور
قاف پرهیز کردن فینا بکسر فا در یا الله منصوب ست بنزع خافض ای من الله تتلو مضارع حاضر معلوم
از باب نصر یعنی پرهیز کن از خدا وحق ما واز کتابیکه تلاوت میکنی ومیخوانی شعر بترس از
خدا بیازار کس ٭ ره رستگاری همین ست وبس ٭ بخلاف تخذ تیخذ فانه اصل بخلاف تخذ بفتح تاء فوقانی
وکسر خاء معجمه در ماضی وبفتح یاء تحتانی وسکون تاء فوقانی وفتح خاء معجمه در مضارع پس بدرستیکه آن هر یک
اصل ست ومانند یتسع ویتقی ولهذا میگوئی امر اتخذ نهی لاتخذ پس تخذ تیخذ بمعنی اخذ یاخذ ست واز ترکیب
نیست واستخذ من اتخذ واستخذ بیک تاء فوقانی ماخوذ از استتخذ بدو تاء فوقانی که استفعل ست از تخذ یتخذ
حذف کردند یکی از دو تا را چنانکه حذف کردند تا از استطاع وقیل ابدال من تاء اتخذ وهو اشذ وگفته شده است
که آمده است سین درو بدل کردن ست سین را از تاء اول اتخذ که در اصل اتخذ بود وچون در باب افتعال آوردند دو تا جمع
شدند یکی اصلی ودیگر تاء افتعال وتا را در تا ادغام کردند وبعد ازان تاء مدغم را بسین بدل زیرا که هر دو
مهموسه اند اشذ بسیار ست یعنی قول ماخوذ شدن استخذ بیک تا از استتخذ بدو تا شاذ تر ست
از یتسع ویتقی بفتح اول وسکون ثانی زیرا که حذف دران هر دو از جهت حمل بر تسع وتقی بود ودرینجا
هیچ وجه حذف نیست وظاهر آنست که اصلش استتخذ نیست واگر می بود استخذ ماخوذ از استتخذ اصلا
گاهی نمی آید زیرا که هیچ مانع وجود او نیست ونیز استخذ بمعنی اتخذ ست واگر استفعل می بود البته معنی او
مختلف می شد لهذا البعض گفته اند اتخذ ست بابدال سین از تا وبرین قیاس نیز استخذ اشذ ست
از یتسع بانکه قول مصنف استخذ در محل مبتدا ست وقول او اشذ خبر ست واین مثل قول تست ضرب فعل
ماضی ونحو تبشرونی وتبشرونی ق. تقدم ومانند تبشرونی بتشدید نون وتبشرونی بتخفیف نون وانی
بکسر همزه وفتح آن وتشدید نون تحقیق بیش شده است در کافیه حاصل آنست که وقتی اتصال نون
وقایه با کلمه ایست که ماقبلش در حذف نون واثبات نون سابقا در کافیه مذکور شد ومسطور بدانکه تبشرونی
بتاء موحده وشین معجمه وراء مهمله صیغه جمع مذکر حاضر ست از باب تفعیل وهرگاه نون وقایه با او متصل شد
ویاء متکلم گردید تبشرونی بعضی نون را در نون ادغام نمیکنند وبعضی نون را در نون ادغام میکنند بلکه نونا

اعرابی را وقت لحوق نون وقایه حذف میکنند وهمچنین دران بکسر همزه وفتح آن وتشدید نون بعضی
اننی میخوانند به دو نون وگروهی آن بیک نون تبشیر خبر خوش دادن **شعر** خبرم رسید امشب
که نگار خواهی آمد * سر من فدای راهی که سوار خواهی آمد * در کافیه است ونون الوقایه مع الیاء لازمة
فی الماضی وفی المضارع عریا عن نون الاعراب وانت مع النون فیه ومع لدن وان واخواتها مخیر وهذه
مسائل التمرین مر اینها که بعد ازین یاد کرده میشوند مسئلهای تمرین اند واین باب را بصریان وضع کرده اند
از جهت عادت دادن وخوگر ساختن متعلم تصریف در شقی که باشد وفهمیده شد تمرین برا مهمله ونون نرم کردن وخوگر ساختن
تفعیل است مشتق از قول ایشان مرن علی الشیء یمرن مرونا ومرانة بعوده واستمر علیه یعنی خوگر شد
وعادت کرد اورا وپیوسته شد بر وی میگویند مرتب یده علی العمل از اصلبت یعنی مرانت یافت دست
او بر کار وقتی که سخت شود مسئله بفتح میم وسکون سین مهمله وفتح همزه پرسیدن وچیزیکه از وی پرسیده شود
مسائل جمع ومعنی قولهم کیف تبنی من کذا مثل کذا اذا رکبت منها زنتها وعملت ما تقتضیه القیاس
کیف تنطق به معنی مبتدا مضاف است بسوی قول وکیف تبنی من کذا مثل کذا مقول اذا رکبت
تا آخر خبر اوست یعنی معنی قول ایشان کیف تبنی الخ اذا رکبت الخ است اختلاف کرده اند در معنی
قول ایشان که کیف الخ وجمهور برانند که معنی آن قول که کیف است الخ اذا رکبت منها است تا آخر
یعنی چگونه بنا میکنی از چنین لفظ مثل چنین لفظ معنی این کلام آنست که وقتیکه مرکب ساختی از
کلمه معبر عنها بکذا در قول ایشان که من کذا است وزن آن کلمه معبر عنها بکذا که در قول ایشان مثل
کذا است وعمل کردی چیزیرا که میخواهد آن چیزرا قیاس تصریفی مثل قلب یا حذف یا ادغام یا اعلال
یا غیر آن از اعمال واجبه چگونه میگوئی وتلفظ میکنی مرکب را بعد عمل مذکور حاصل آنست که هرگاه جدا
کردی صیغه را که بروزنی است ونقل کردی او را بسوی چیزیکه مطلوب است مماثلت وی پس میگردانی آن
کلمه را مثل مماثل در حرکت وسکون وترتیب زوایده واصول واگر عارض نشود در فرع قیاسی که مقتضی
تغیر است پس چه قسم نطق میآری آن تغیر را ومثالش اینست که بزرگری گوئی که از مثل این دست برنجن
چنین انگشتری بساز پس غرض آنست که صورت این دست برنجن تغیر کن وازو صورت دیگر بساز پس
غرض آنست که مانند انگشتری باشد پس اصل که زر وسیم است مثلاً یکی است واختلاف در صورت است
وهمچنین حروف اصلی بمنزله جوهر اند که در هر دو حال باقی میباشند وصورتهای آنها مختلف میگردد
شعر از نقطه چه حرفها که پیدا نشود * وین طرفه که غیر نقطه را نیست وجود * گشتست
ز حروف غیر اگر ور دارسی * یک نقطه شود مرکز پرکار شهود * **شعر** هستی که ورد وهمه آیات حقیقت

در دیدهٔ اہل کیبت مرآة حق ست * در ظاہر او نبیین که معروض فناست * در باطن او نگر که او ذات حق ست
شعر نوریکه بذات خویش پیدا شده است * از دیدن حسن خویش شیدا شده است * در صورت حسن میکند جلوه گری * در کسوت عشق بے سرو پا شده است * کیت بفتح کاف و سکون یاء تحتانی و فتح فا برای سوال ست از حال تبنی بباء موحده و نون مضارع معلوم مخاطب ست از باب ضرب رکبت ماضی معلوم مخاطب از باب تفعیل ترکیب بهم کردن چیزے با چیزے زنة بکسر زاء معجمه و فتح نون گذشت عملت ماضی معلوم مخاطب مذکر از باب علم عمل بفتحتین کار تقتضی مضارع غائب معلوم افتعال منطق بنون و طاء مهمله و قاف مضارع مخاطب معلوم از باب ضرب و قیاس قول
ابی علی ان تزید و تحذف ما حذف فی الاصل قیاسا قیاس قول ابی علی آنست که زیاده سکنی بر انکه ذکر کردیم قول خود را و تحذف ما حذف فی الاصل قیاسا این طرز که گوئی او از کیت منها زنتها و عملت ما تقتضیه القیاس بالمبنی المذکر و تحذف ما حذف فی الاصل قیاسا فکیف تنطق به یعنے وقتیکه ترکیب کردی از کلمه معبر عنها وزن او را و عمل کردی عملی را که تقاضا میکند او را قیاس سمعے کہ مذکور شد مانند قاب و ادغام و نظائر آن و حذف میکنی در فرع آنرا که حذف کرده شده است در اصل پس چگونه میگوئی او را تزید بزاء معجمه و یاء تحتانی و دال مهمله و تحذف مضارع مخاطب معلوم از باب ضرب **شعر** عاشق از روی نکو در نظرے فهم کند * انچه معلوم بصد شرح مطالع نشود *
وقیاس قول آخرین ان تحذف قیاسا او غیر قیاس وقیاس قول دیگران آنست که وقتیکه مرکب ساختی از کلمه معبر عنها تا آخر ما ذکرنا و حذف کردی از فرع محذوف در اصل را از روے قیاس یا غیر قیاس پس چگونه تلفظ میکنی او را و او اثر خلاف انشاء الله تعالے بیان کرده خواهد شد باید دانست که ترکیب مذکور از حروف اصلی میباشد ولهذا اگر گفته شود که چه قسم بنا میکنے از مستغفر مثل خرج میگوئی غفر و حذف میکنی میم و سین و تا را زیرا که ایشان زائد اند و همچنین اگر گفته شود بنا کن از خروج مثل ضارب میگوئی خارج و اختلاف کرده اند علما در بنا سیبویه میگوید که بنا میکنی از کلام عرب عربے را که وارد شده است مثل او در کلام از بهر آنکه غرض ریاضت نفس ست و امتحان فهم طالب بر کلام عرب و اخفش میگوید که بنا میکنی از کلام عرب عربی را که مانند او در کلام عرب وارد شده است یا وارد نشده است و از کلام عجم عجمی را و عربی را زیرا که درین زیادت درایت ست و نیز بنا نمیکنند از رباعی ثلاثی و از نه خماسی رباعی بواسطه احتیاج حذف یعنے حروف پس درین ویران کردن بنا ست فمثل محوی من ضرب بضربے شروع ست در ذکر تفاصیل کیفیت بنا یعنے پس بنا ما مانند محوی بضم میم و فتح حاء مهمله

وکسر واو و تشدید یا از ضرب نیز و یک جمهور مضریست بتشدید را مهمله و وجه شین آنست که محوی
اسم فاعل ست از حی یحیی تحیه بفتح تا و کسر حا و تشدید یا سلام گفتن و دیرگاه ماندن و بادشاه کردن
بوقت لحوق یای نسبت هیچ حروف داشت و بالای آخر و یای مشدد وست یعنی محیی و وقت ایراد یای
نسبت حذف میکنی یای اخیر را چنانکه هرگاه نسبت کنی بسوی مشتری پس میگوئی مشتری که جمع میشود یای کسر
و چهار یای تحتانی پس حذف میکنی یکی از دو یای اصلی و یای دیگر را قلب بواو میکنی و میگوئی محوی پس هرگاه بنا کنی
مثل محوی از ضرب گوئی بنابر قول جمهور مضریّ بضم میم و فتح ضاد و تشدید و کسر را زیرا که نیست در فرع قیاسی
که مقتضی تغیر بوده باشد **شعر** مبرز علق زعنقا قیاس کار مگیر که منسب گوشه نشینان
زقاف تا قاف ست ٭ و قال ابو علی مضری و گفته است ابو علی مضری بضم میم و فتح ضاد و کسر رای مخفف
از بهر آنکه حذف کرده شده است در اصل از روی قیاس و در اصل حذف کرده شده است لام
و یکی از دو عین پس واجب شد حذف این هر دو در فرع نیز و آن یک را و یاست پس مضری شد همچنین
بر قول دیگران زیرا که ایشان حذف می کنند محذوف در اصل را حذف قیاسی و غیر قیاسی و مثل اسم
و عد من دعا و عو و غو لا ادع و لا ادع خلافا للاخرین و بنا کرده اند اسم و عد از دعا و عو و دعو است نه ادع و نه دع مثل
میکنند قول سابق مخالفت کردی بر قول دیگران را یعنی بنا کرده مانند اسم بکسر همزه و سکون سین مهمله
و مانند عد بفتح عین معجمه و تخفیف دال مهمله از دعا که بدال مهمله و عین مهملتین ماضی معلوم ست از باب نصر
دعو و دعو بکسر دال و ضم آنست نه ادع و نه دع بواسطه آنکه اصل اسم سمو است بکسر سین و ضم آن و این
بنا بر مذهب جمهور ست و بنا بر مذهب ابو علی نیز زیرا که حذف واو در اسم قیاسی نیست و بنا بر قول
دیگران ادع و بکسر همزه و سکون دال ست از بهر آنکه حذف میکنند ایشان آنرا که محذوف ست
در اصل قیاسی باشد یا غیر قیاسی و از اصل لام محذوف ست در اصل قیاسی باشد یا غیر قیاسی
و سکون عین بفا داده اند و آورده همزه وصل و چون از فرع نیز حذف کردی مثل محذوف اصل احتیاج
همزه وصل شد پس میگوئی ادع و چون بنا کنی مثل عد از دعا گوئی دعو بالفتح بر هر دو قول زیرا که اصل عد وعد است و حذف او قیاسی
ست که ابو علی تابع او باشد و میگوئی بر قول ثالث دع بحذف اخیر از بهر آنکه ایشان حذف میکنند
آنرا که در اصل محذوف ست بقیاس یا غیر قیاس و در کلام مصنف لف و نشر ست ای مثل اسم من
دعا دعو و دعو لا ادع خلافا للاخرین بدانکه جائز ست ضم دال و کسر آن در قول که دعو نخستین و ثانی
ست و در قول او که دعو ثالث ست دال مفتوح فقط ای مثل عد من دعا دعو لا دع خلافا للاخرین
عد فرد است ضد اسم بفتح همزه و سکون میم فی الانصاب **شعر** عدو اسم عکسند فرد ادوی

چنانچه همین سفید ست را اسود و سیاه، پوشیده نخواهد بود که اینت بشر مذکور مرتب هست نه مشوش
چنانکه درین بیت شیخ فیضی شعر گر سخن زان دهن و زلف مسلسل گویم به سبق مختصر و درس
مطول گویم. و مثل صحائف من دعا دعایا بالاتفاق از الاحذف فی الاصل و بنا و مثل صحائف
از دعا دعایا گشت بالاتفاق همه زیراکه نیست حذف در اصل و اصل آنست که هرگاه بنا کنی مثل صحائف
را از دعا گوئی دعایا و اصلش دعایو بود بجهت انکسار ما قبل بیا بدل کردند پس گشت دعای بدو یا
و بعد ازین تقلب کردند یا را که واقع ست بعد الف زائد بهمزه چنانکه در صحائف پس گشت از ان
قبیل که واقع ست دران یا بعد همزه بعد الف در باب مساجد و نیست مفرد او چنین پس قلب کرد
یا را بالف و همزه را بیا چنانکه در مطایا و سوایا [illegible] متفق اند زیراکه نیست حذف در اصل نه قیاسی
و نه غیر قیاسی و مثل عنسل من عمل و من باع و قال بیع و قنول باظهار النون فیهما للالتباس
بفعل و بنا و مثل عنسل از عمل [illegible] اصمعی علم شخص ست بی ادغام همچو عمل و بنا عنسل از باع بیع ست
و از قال قنول باظهار نون در ایشان از جهت خوف لبس بفعل بتشدید عین مانند بیع و قول
التباس بالکسر اشتباه و مثل قنفخر من عمل عنمل و من باع و قال بنبع و قنول بالاظهار للالتباس بعلکد فیهما قنفخر
بکسر قاف و سکون نون و فتح فا و سکون خاء معجمه ز عمل بفتح فا و کسر عین عنمل ست بدو لام
زیراکه رباعی و خماسی که معنی از ثلاثی میباشد بتکرار لام ست و بنا قنفخر از باع و قال بنبع و قنول
ست باظهار نون از جهت التباس بعلکد بکسر عین مهمله و تشدید و فتح لام و سکون کاف و دال مهمله
و آن اشتر غلیظ و سخت گردن ست از بهر آنکه اگر عمل و بیع و قول گویند معلوم نشود که مثل قنفخر ست
و ادغام کرده اند یا مانند علکد ست و اصل خود شعر روزگار آشفته سر با زلف او با کار من
ذره کمتر باد دیانت با دل غمخوار من و لا یبنی مثل جحنفل من کسرت او جعلت لثقلهم مثله
لما یلزم من ثقل او لبس و بنا کرده نمیشود مثل جحنفل بفتحتین جیم و حاء مهمله و سکون نون و فتح فا از
کسرت بسین و را مهملتین یا جعلت بجیم و عین مهمله از جهت ترک ایشان و مانند این بنا را از برای
چیزے که لازم می آید از گرانی یا اشتباه از بهر آنکه اگر گویند کسرر و جعنلل باظهار نون و عدم ادغام
مثل نسبین که نون و را و نون و لام ست ثقیل باشد که مرفوض و مهجور ست در کلام ایشان و اگر
گویند کسرر و جعلل با ادغام نون ملتبس شود با شفلح بشین معجمه و فا و حاء مهمله که میوه بزرگ ست و در صراح
شفلح ست بفتحتین و تشدید فراخ بینی و بزرگ لبها ذوی فراخ و سطبر لبهاے و فرج جحنفل کسیکه
بزرگ لب باشد کسر بالفتح شکستن از باب ضرب جعل بالفتح گردانیدن از باب منع قوله تعالی و جعلنی

نبیا ای صیرنی و بمعنی نام کردن و پیدا کردن اول چنانکه این آیه جعلوا الملائکة الذین هم عباد الرحمن اناثا
زیرا که مسمی هم کذا فی الصراح یعنی نام کردند کافران فرشتگان را که ایشان بندگان خداوند اند
ماده گان یعنی دختران خدا گفتند و ثانی چنانکه درین آیه جعلوا الظلمات والنور ای خلق یعنی
پیدا کرد خدا تاریکیها را و روشنی را و مثل ایلم من وایت و ایزحم من اددیت اودیه الوجوب الواو وبناء
مانند ایلم بضم همزه و سکون باء موحده و ضم لام که برگ درختی است از وایت بفتح واو و همزه اصلش
اوؤی قلب کردند ضمه همزه دوم را بکسره چنانچه در ترامی و تمادی پس گشت اوئی و بعد از آن اعلال
قاضی کردند و گفتند اود و بناء مثل ایلم از اویت بفتح همزه و واو و سکون یاء تحتانی ای اویت الی المنزل
یعنی پناه گرفتم و باز گشتم بسوی منزل ادیت بضم همزه و واو بدو ضم از جهت واجب شدن واو یعنی
ابدال همزه بواو و حاصل آن است که چون مثل ایلم از اویت بنا کنند گویند اوی بالضم و تشدید واو و اصلش
اؤوی بدو همزه و واو و یاء تحتانی قلب کردند همزه دوم را بیاء و از جهت اجتماع دو همزتین و ضم اول
و سکون دوم قلب لازم و ادغام کردند واو مبدله را در واوی که عین الفعل است اوی شد و ضمه
واو را بجهت مناسبت یا بکسره بدل کردند و اعلال قاضی کردند اوشد او بالکسر پناه گرفتن
ماوای جای پناه و جائی که شب و روز دران باشند قوله تعالی سآوی الی جبل یعنی زود باشد
که باز گردم و پناه گیرم بسوی کوهی قول کنعان پسر نوح علیه السلام در صراح ست ایلم بکسرتین
و ضمتین و فتحتین پوست مقل انتهی کلامه مراد از کسرتین الخ دو کسره و دو ضمه و دو فتحه حرف اول
و سوم ست مقل بضم میم و سکون قاف نوعی از داروها بخلاف تووی که اصلش تؤوی بود بسکون
همزه و کسر واو زیرا که وقتیکه قلب کردند همزه او را بواو فصیح عدم ادغام ست زیرا که در و همزه
واجب القلب بواو نیست از بهر آنکه همزه منفرده را قلب کردند بحرف جنس حرکت ما قبل جائز ست
نه لازم پس گویا همزه نیست و دو مثل جمع نشده اند که واجب باشد تووی مضارع معلوم باب
افعال ایواء جای دادن و ماوای دادن و فرود آوردن در جائی قوله تعالی واوینا هما الی ربوة ذات
قرار و معین یعنی فرود آوردیم هر دو را یعنی عیسی و مریم را بسوی که جای بلند آرام و قرار و صاحب
آب گذار بود شعر آب از حرکت غبار گیرد ✻ صافی شود ار قرار گیرد ✻ و مثل اجرد من
اویت ای و بنای مانند اجرد بکسر همزه و سکون جیم و کسر را و دال مهملتین نام گیاهی ست از ویت بفتح واو و همزه و سکون
یاء تحتانی ایئیت بکسر همزه و سکون یاء تحتانی و همزه اصلش اویی بهمزه و واو و همزه و یا و واو را بسکونها
و انکسار ما قبلها بیا بدل کردند و گشت ایئی بعد از آن اعلال قاضی کردند و شد ای و میگوئی هذا ای

ومررت بأبی در رأیت أیا من أریت أبی وبنا مثل أحوی از أویت بهمزه و واو ای ست بکسر همزه
وتشدید یاء تحتانی اصلش إءوی بد و همزه و واو و یا قلب کردند همزه دوم را بیا وجوبا از جهت سکون یا
و وقوع همزه مکسور ماقبلش پس گشت ایاوی واجب شد قلب واو بیا و ادغام یا در یا از جهت
اجتماع واو و یا و سبق سابق ساکن وگشت ایی وقیاس کلمه که در آخر او سه یا جمع شوند آنست که یا را حذف کنند
غیر اعلالی بر مذهب اکثر در اسم را اعراب او دهند بآن اعراب که گویا از وی چیزی حذف نکرده باشند
پس باقی ماند ای سیگوئی هذا ای ومررت بای در رأیت ایا فیمن قال احی واجراء اعراب سه گانه در نزد یکی
کسی ست که میگویند احی باعراب غیر منصرف بر یا لفظا واحی بضم همزه وفتح حاء وتشدید یاء تصغیر احوی
که مذکور شد وغیر منصرف ست از جهت وصفیه ووزن فعل ومن قال احی قال ای و سیبویه گفته است احی
درحال رفع وجر مثل قاض گفته است ای مانند قاض اصل آنست که هر که یاء اخیر احی را حذف غیر قیاسی
کرده است او هر سه اعراب میدهد چنانکه جمیع احی را بعد اعلال غیر منصرف میسازد رفع ونصب بی تنوین
میدهند وهر که یاء اخیر را حذف قیاسی میکند او را در رفع وجر مثل قاضی سازد که اعرابش در حال
رفع وجر تقدیری ست و در حال نصب لفظی ومثل اوزة من اویت ایاة وبنا مثل اوزة بکسر همزه و
فتح واو وتشدید زاء نحیه از اویت بواو وهمزه ایاة ست بکسر همزه وسکون یاء تحتانی وتاء همزه و واو ویاء
ربط مرغابی ست شعر بانزه لو گفت ایمرا خوش ست گفت تراخوش که مرا جاخوش ست
واصل ایاة ادایة بکسر همزه وسکون واو وفتح همزه ویاء تحتانی چرا که اصل اوزه اوززة بر وزن افعلة حرکت
راء اول رانقل کرده بما قبل که واوست دادند وزاء در زاء ادغام کردند اوزة شد چون بنا کردند مثل اوزة
از اویت بواو وهمزه قلب کردند واو را بیا چنانکه در میزان وگشت ایاة ویاء دوم را بتحرکها وانفتاح
ماقبلها بالف بدل کردند ایاة شد ومن اویت ایاة بنا وبنا اوزة از اویت بهمزه و واو ایاة ست
درحالیکه یاء مدغم ست واصلش اوویة بکسر همزه اول وسکون دوم وفتح واو ویا همزه دوم را بیا بدل کردند
چنانچه در ایت امر حاضر اتی یاتی اصلش ایت پس گشت ایویة واو را از جهت اجتماع واو ویاء وسبق
ساکن بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام مثل سید وسیدة ویاء اخیر را از جهت تحرک وانفتاح ماقبل
بالف بدل کردند ایاة شد ومثل اطلخم من وایت ایئیا وبنا مانند اطلخم بکسر همزه وسکون طاء مهمله و
فتح لام وخاء معجمه وتشدید میم از وایت بواو وهمزه ایئیا است بکسر همزه وسکون یاء تحتانی وفتح همزه وتشدید
یاء تحتانی والف زیرا که اصل اطلخم اطلخمم بدو میم چون بنا کردند مثل اطلخم از وایت بتقدیم واو بر همزه گفتند اوئیای
قلبت لعنه همزه واو لسکونها وانکسار ماقبلها یا شد وگشت ایئییای یا را در یا ادغام کردند وگشت ایئیا

بحرکت یاء و فتح ماقبل پس قلب کردند یا را بالف بتحرکها وانفتاح ماقبلها بالف و گشته ایئیا میگویند اظلم اللیل اذا اظلم
ربضلم بمعجمه ظلمت بالضم تاریک شدن ومن اویت ایویا و بنا ر مانند اظلم ائراویت بتقدیم همزه بر واو
ایویا بفتت بکسر همزه وسکون یاء تحتانی وفتح واو وتشدید یاء تحتانی والف اصلش بکسر همزه اول وسکون
دوم و فتح واو وسکون یا را اول قلب کردند همزه دوم را بسبب اجتماع همزتین وکسر اول وسکون دوم بیاء
گشت ایویی بعد ازان ادغام کردند یا را در یا و گشت ایوی بحرکت او و فتح ماقبل و یا بتحرکها وانفتاح
ماقبلها بالف بدل کردند و گشت ایویا و ادغام نکردند بعد قلب واو بیا زیرا که همزه وصل ست و وقت
وصل محذوف میشود و همزه ازیا بسوی اصل خود راجع میگردد پس میگویی ائدیا بدء همزه و لهذا ادغام
نکردند فی المثنوی **شعر** هرکسی کو دور ماند از اصل خویش ٭ باز جوید روزگار وصل خویش ٭
سئل ابو علی عن مثل ما شاء الله من اولق فقال ما الوق الالاق بلفظ الالاق مع اللفظ و سوال کرده شده
ابوعلی از بناء مثل ما شاء الله بشین معجمه از اولق بفتح همزه ولام وقاف پس گفت در جواب ما الوق
بفتحتین همزه ولام والالاق بکسر همزه وتشدید لام بر لفظ الله و الالوق علی وجه و گفت ما الوق والالاق بفتحتین
بر یک وجه طرز سئل ماضی مجهول مهموز العین از باب منع الیفاع مطلب آن ست که چون از ابوعلی بنا
مثل ما شاء الله از اولق پرسیدند در جواب گفت ما الوق الالاق بفتحتین بر یک وجه و طرز زیرا که اصل شاء شیا ست
از باب منع پس بنا کرد اولق را و برای بنا مثل الله گفت الالاق بکسر همزه دوم از بهر آنکه اصل الاله است
نقل کردند حرکت همزه بماقبل و حذف کردند و این حذف قیاسی نیست تا در الالاق جاری کنند و گفت
ما الوق الالاق بفتح همزه وتشدید لام از جهت نظر بسوی لفظ الله و این دو قول بران تقدیر ست که الله
مشتق باشد از اله بفتح لام اذا تحیر زیرا که ذوو العقول در کنه کمالات او حیران اند و اما اگر گوییم که الله مشتق ست
از لاه یلیه بمعنی ستر یعنی نهان شد پس جواب ما الوق الالوق باشد پس اصل الله برین تقدیر لیه بود
یا بتحرکها وانفتاح ماقبلها الف شد و لام تعریف بر وی داخل کردند لام در لام ادغام الله شد بدانکه
اختلاف کرده اند در انکه الله اسم ذات ست یا اسم صفت و اصح آن ست که اسم ذاتی ست که مستجمع
جمیع کمالات باشد و گروهی بیان کرده اند که ماخوذ ست از اله بمعنی عبد عبادة زیرا که اله آست یعنی
معبود ست و فرموده اند که از الهت الی فلان ست ای سکنت الیه از بهر آنکه دلها آرام می یابند بذکر او
پس بعضی گویند که اصل او ولاه ست بکسر اول و قلب کرده اند واو را بهمزه از برای استثقال کسره بر واو
و نیز میگویند که اصلش اله ست بمعنی دائماً در دعا بکسر واو و عین مهمله که آوند ست و وشاح بکسر واو
و شین و حاء مهمله که گردن بند مرصع ست و جمعی بران رفته اند که از اله بمعنی فزع ست بواسطه آنکه پناه گیرند

فرع دهم می واردها ربا از آنکه شبیه ورلع بنا نبرآنکه از وزن شفیقیا و هستند بنی علی انه فوعل بنا کرده است
ابو علی امر میدهد ستیکه جمیع آنها بر تقدیر آنست که گفته شود که وزن اولق فوعل ست و اگر گوییم وزن اولق
افعل ست باشد جواب اولق الالاق بنا بر اصل و ما وزن الالاق بر لفظ ما اولق الولق بدانکه ما شد در فتر
سه کلمه است و بنا کرد ابو علی از اولق مثل دو کلمه از دو و غیره از مثل اول بنا کرده و پیش انست که از اول بنا کرد
نیست از بهر آنکه احتیاج میشود بسوی بعض حروف اصل پس این هم دیران کرده است نه بنا کرده
رساختن بنی ببا موحده نون ماضی معلوم القفی باید از باب افعل دانسته باشد که اگر اولق بر وزن
فوعل باشد بمعنی دیوانگی ست و الولق جنون ست و اگر بر وزن افعل باشد مشتق ست از ولق الکلاب
اذهب سرعة و فی لوجیها سرعت شود شعر زنبار وی ما مردان بروز مصاف جسا کرده که زنرال کهراق

و احاب انی با اسم باولق روباق نمی از الک و جواب داد ابو علی دقتیکه پرسیدند از بنا افعل ...
با موحده هبازه و ضمه و سکون جیم مهمله از اولق با واو مکسر همزه ... با کسر ... بر ان طرز کفته
که اولق افعل نیست که افعل مثل ... بکسر اول بالضم اول ... بر عکس ... در اصل ... و سال ابو علی

ابن خالویه عن مثل مسطار ... فیه معنا ... و ... مسطار سوال کرد ابو علی ... ابن خالویه را از بنا مثل
مسطار از ... با الف ممدوده و همزه پس کمال برو ... پیش مسطار ... ابو علی

که بنا و مثل مسطار از ... ست فاجاب علی ... جواب داد ابو علی ... با الف ممدوده
و بعد او همزه که او ... همزه و ... مسطار ... تعبیر ...
وادند و یا در موضع حرکت بود و ما قبلش ... گشت ... یا را با الف بدل کردند و حذف کردند یا را از
جهت اجتماع او با ... چنانکه در ... چون بنا کردی مثل مسطار را از ... مسطار او بر ... مفتعل
بحرکت واو ما قبل او در حکم مفتوح ست و بدل کردند واو را با الف و گشت ... و بعد از ان حذف کردند تا را
چنانکه در ... حذف قیاسی و اگر چه واجب نیست زیرا که حذف کرده شده است از اصل که مسطار ست
پس باقی ماند ... بضم میم و سکون شین و همزه و همزه دیگر ابن خالویه بکسر همزه و سکون بای موحده و فتح
معجمه و ضم لام و ... و سکون یای تحتانی نام مردی ست مسطار بمیم و سکوان سین و حای مهملتین شراب
انگوری ست که او را خمر نیز گویند بفتح خای معجمه و سکون میم و را مهمله آآ رة بالف ممدوده و همزه درختی ست

د نعلی ... اکثر ... و بنا قول اکثر و بسیار تر گفته میشود ... حذف تا زیرا که ایشان حذف نکنند
از فرع مگر آنرا که ... نقص او نه ... بسوی ... اگر گویی چرا گفتند که اصل ... بگوییم
از برای دلیلی که مذکور خواهد شد که الف چون عین الفعل باشد و معلوم نشود اصل او حمل کرده شود بر انقلاب

الف از واو و ابو منصور در کتاب بیان معرب گفته است که مصطار بطاء مهمله خمر است و آن معرب است
و مسطار بسین مهمله نیز گویند [illegible] از یارست در مان [illegible] [illegible]
و سایل ابن جنی از این نادر [illegible] مثل کوکب [illegible] روایت مخففا مجموعا جمع [illegible] [illegible]
ایضا فقال ابن جنی [illegible] وشد ان کرد ابن جنی ابن خالویه را از بنا و مانند کوکب [illegible] از روایت
[illegible] و از [illegible] در حالیکه همزه [illegible] [illegible] شده است [illegible] [illegible] و نون [illegible]
[illegible] [illegible] مثل کوکب [illegible] [illegible] همزه واو و یا [illegible] شده [illegible] [illegible] واو [illegible]
و یا [illegible] حرکت همزه نقل کرده یا قبل [illegible] حذف کرد [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] الف را بسبب التقاء ساکنین [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
این جمع سلامت کردند [illegible] مانند مصطفون [illegible] [illegible] [illegible]
مصطفون یا الف شد [illegible] اضافت کردند [illegible] یاء متکلم نون [illegible] [illegible] [illegible] واو
و یا [illegible] مفتوح [illegible] کردند و [illegible] از برای اجتماع واو [illegible] ساکن [illegible] ادغام [illegible]
[illegible] [illegible] کردند [illegible] [illegible] همزه [illegible] اجتماع [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
جمع و اصل [illegible] گشت [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] معرب گنی است بکسر کاف [illegible] فارسی [illegible] [illegible] و مثل عنکبوت [illegible] [illegible]
و بنا و مثل عنکبوت از رباعی [illegible] [illegible] [illegible] و این [illegible] [illegible] اگر باشد وزن عنکبوت
فعللوت چنانکه در کتب مذکور است و اگر [illegible] فعلوت باشد چنانچه [illegible] [illegible]
و بنا و مثل عنکبوت از [illegible] [illegible] باشد [illegible] اول [illegible] [illegible] [illegible]
عنکبوت [illegible] [illegible] و سکون نون و فتح کاف و ضم با [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
و جولاه و جولا نیز گویند [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
تار عنکبوت از ناتوانی عافیت [illegible] لفظ عنکبوت تحلیل [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] دیگر ای یعنی کشته از [illegible] که [illegible] تار ای [illegible] [illegible] [illegible] ناتوانی عافیت [illegible]
یعنی تو [illegible] روشن چون روز [illegible] و [illegible] از [illegible] با کمال [illegible] [illegible] و مثل اطمأن [illegible]
مصحح [illegible] ماننده اطمأن بکسر همزه و سکون طاء مهمله و فتح میم و همزه و تشدید نون [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] دوم در حالیکه صحیح داشته شده است از بهر آنکه اطمأن [illegible] بود حرکت نون بهمزه دادند
و نون را در نون ادغام کردند پس چون بنا کردند مثل او را از بیع گفتند ابیع [illegible] [illegible] [illegible]

عین دوم در سوم بعد نقل حرکت عین دوم بعین اول چنانکه در مماثل اوست و میگردد و ابیعع و یا را الف
قلب کردند از برای آنکه توسط حرف علت میان دو ساکن مانع اعلال ست چنانچه در ابیوض
دابیض اطمینان آرام یافته شدن **شعر** رگ در تنت از پاکی گوهر نتوان یافت *
در آئینه صاف تو جوهر نتوان یافت * ومثل اغدودن من قلت اقوول وبنا مثل اغدودن بعین
معجمه ودال مهمله که افعوعل ست از قلت بقاف اقوول ست بکسر همزه وسکون قاف وفتح واو
وتشدید واو دوم اصلش اقووول بثلثه واو واو را ادغام کردند واو را در واو و از جهت سکون ثانی
وتحرک ثالث پس گشت اقوول وقال ابو الحسن اقوّیل للواوات و گفته است ابو الحسن اخفش
اقوّیل بکسر اول وسکون دوم وفتحتین سوم و چهارم که یا مشدد ست در اقووول بقلب واو اخیر
ازیا بجهت کراهیت اجتماع سه واو و گشت اقوویل بدو واو و یک یا و بعد ازان قلب کردند
واو دوم را بیا از جهت وقوع او ساکن قبل یا و ادغام کردند یا را در یا بواسطه اجتماع دو یا پس
گشت اقویل و تواند بود که قلب واو اخیر بیا از جهت اجتماع واو و یا و سبق ساکن واو را بیا بدل
کرده باشند و یا را در یا ادغام ومثل اغدودن اقوودل وابیویع مظهر وبنا مثل اغدودن که مبنی
للمفعول ست از قلت اقوودل وابیویع ست درحالیکه مظهر ست واو را و یا بر هر دو مذهب
پس ادغام کرده نمیشود تا ملتبس نشود به بنا دیگر بدانکه ادغام نکردند واو دوم در اقوودل واو
را در ابیویع بنا بر آنکه مده زائد ست از برای آنکه ساکن ست وماقبلش مضموم پس جاری
مجری الف فاعل گردید پس تغیر کرده نمیشود ومثل مضروب من القوة مقوی وبنا مانند مضروب
که مفعول ست از قوة بضم قاف وتشدید واو مقوی ست بفتح میم وسکون قاف وکسر واو
وتشدید یا اصلش مقوو بواوات ثلث قلب کردند واو سوم را از جهت تطرف او بیا مقووی شد
وواو دوم را از برای اجتماع واو و یا و سبق ساکن بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام کردند وضمه را
برای مناسبت یا بکسره بدل کردند و یا را در یا ادغام وضمه را برای مناسبت یا بکسره بدل کردند مقوی شد
ومثل عصفور قوّی وبنا مثل عصفور بضم عین وفا از قوة قوّی ست بضم قاف وتشدید وکسر واو وتشدید یا اصلش
قوّوو بچهار واو اول عین ست و دوم لام سوم زائد چنانکه در عصفور رابع لام مکرر ست و واو اول
از جهت اجتماع دو واو در واو دوم ادغام کردند قوّوو شد پس واو بعد ازان واو متطرفه را بیا بدل
کردند و یا را در یا ادغام قوّی شد وضمه واو را بجهت مناسبت با بکسره بدل کردند قوّی شد **شعر**
شادم اگر گداخت تنم زار روی تو * زیرا که نسبتی بود اورا بموی تو * ومن الغزو غزوی وبنا مثل عصفور

ازغزو بفتح غین وسکون زا بر معجمتین غزوی نسبت بضم اول وسکون ثانی ودوم وکسر سوم وتشدید چهارم اصلش غزووی بسه واو اخیر را بیا بدل کردند از جهت کراهیت اجتماع واوات ثلث غزووی شد بدو واو دوم از بهر اجتماع واو ویا وسابق ساکن بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام غزوی شد وضمه واو را بکسره بدل کردند غزوی شد ومثل عضد من قضبت قضی وبنا ماننده عضد بفتح عین مهمله وضم ضاد معجمه وقضبت بقاف وضاد معجمه قضبا ست اصلش قضبی ضمه ضاد را بجهت مناسبت یا بکسره بدل کردند واعلالش مثل اعلال قاض کردند قض شد ومثل قذعملة قضیبة لمعتبة فی التصغیر وبنا مثل قذعملة از قضبت قضیبة ست بضم قاف وفتح ضاد وتشدید یا اصلش قضیبیة بیاات ثلث اول یا لام الفعل دوم وسوم لام مکرر اند پس حذف کردند یا اخیر را چنانکه در معتبة تصغیر معاویة نزد یک اجتماع سه یا و بعد از ان ادغام کردند یا اول را در یا دوم قضیبة شد ومثل قذعملة قضویة وبنا مثل قذعملة از قضیت قضویة است بضم قاف وفتح ضاد وکسر واو وتشدید یا اصلش قضیبیة بیاات اربع اول لام الفعل دوم مکرر وسوم زائد وچهارم لام مکرر وادغام کردند یا اول را در یا دوم وسوم را در چهارم پس گشت قضیة ومکروه داشتند اجتماع یاات چنانکه گذشت در اموی وحذف کردند یا اول را وبدل کردند یا دوم را بواو چنانکه کردند در اموی وگشت قضویة ومثل حمصیصة قضویة فتقلب کرمویة وبنا مانند حمصیصة بفتح حای مهمله وسکون میم وکسر صاد مهمله اول وسکون یای تحتانی وآن گیاهی ست ترش که در ماست کنند واز قضیت قضویة ست بفتح قاف وسکون ضاد مهمله وکسر واو وبدل کرده میشود یا اول بواو واصلش قضیبیة ست بیاات ثلث ادغام کردند یا دوم در سوم وقلب کردند یا اول بواو چنانکه در رمویة است در نسبت زن بسوی رمی قضویة شد **شعر** زن آن به که در پرده پنهان بود ✤ که آهنگ بی پرده افغان بود ✤ ومثل ملکوت قضوت وبنا مثل ملکوت از قضیت قضوت بفتحتین قاف وضاد وسکون واو ست اصلش قضیوت یا لتحرکها وانفتاح ماقبلها الف گشت واز برای التقاء ساکنین افتاده وگشت قضوت بر وزن فعوت ومثل جحمرش قضیی وبنا مثل جحمرش از قضیت قضیی بفتح قاف وسکون ضاد وفتح یا اول اصلش قضیی بیاات ثلث یا اخیر را اعلال کردند چنانکه یا قاض پس گشت قضیی واین را که یا اول ست لتحرکها وانفتاح ماقبلها بالف بدل نکردند زیرا که این متوسط ست از برای الحاق ومانند این یا منقلب نمیگردد ویا اخیر را با آنکه او نیز از برای الحاق ست اعلال نکردند بواسطه آنکه مثل این یا را اعلال میکنند چنانچه در علیا ومغزی ومن جیبت جیبو وبنا مثل جحمرش از حیبت بفتح حاء مهمله وکسر یای تحتانی

اول حیوست بفتح حا و تشدید یا و فتح یا اصلش حییی بیاءات اربع یاء اخیر را اعلال قاضی کردند
و یاء سوم را از جهت اجتماع یاءات بواو قلب کردند و یاء اول را در دوم ادغام حیوشد مثل
حلیلاب قضیضاء و بناء مثل حلبلاب بکسرتین حاء مهمله و لام و سکون باء موحده اول از قضیت
قضیضاء است بکسرتین قاف و ضاد و سکون یاء تحتانی اصلش قضیضای یاء اخیر را از جهت
وقوع او بعد الف زائد بهمزه بدل کردند چنانکه در رداء و کساء قضیضاء شد حلبلاب گیاهی
را و را السلاب بالفتح نیز گویند و آن بقله ایست که هر در زمستان [illegible] سبز [illegible] خوانند
شعر مرحه اشک زردی کارخ من ٭ دعوی عشق را گواه بس است ٭ و مثل حرحبت
من قراءة قرأیت و بناء مثل حرحبت از قراءة بقاف و راء مهمله و همزه که ماضی معلوم منه است قرأیت
و اصلش قرأأت بدو همزه دوم را بیاء بدل کردند قرأیت شد و قیاس در قلب همزه دوم است
بالف از جهت اجتماع همزتین و فتح اول و سکون دوم و بعضی چنین تقریر کرده اند که در قرأأت
همزه دوم را بالف بدل کردند چنانکه در آمن و الف بالا تا [illegible] در کلام [illegible] نمی باشد بلکه
قلب می کنند الف را بیاء مانند عزوت و رمیت اینجا واو جایز نیست زیرا که رابع است پس قلب
کردند الف را بیاء و مثل سبطر قرأیی و بناء مثل سبطر از قرأ قرأیی بکسر قاف و فتح راء و سکون همزه
و یاء تحتانی است اصلش قرأأ بدل کردند همزه دوم را بیاء سبطر بکسر سین مهمله و فتح باء موحده و سکون
طاء و راء مهملتین بسیار دراز و مانند آن و مثل اطمأننت از قرأیت و بناء مثل اطمأننت بکسر همزه و سکون
طاء مهمله و فتح میم و سکون همزه و فتح نون اول و سکون ثانی از قرأ اقرأیات است همزه سوم و [illegible]
و همزه از برای آنکه در قراءة گذشت و مضارعه یقرئی مثل یقریع و مضارع اقرأیات یقرئی [illegible]
قاف و فتح راء و کسر همزه و سکون یاء و همزه مانند یقرعیع اصلش یقرأ [illegible]
نقل کردند کسره همزه متوسط را بیاء تحتانی پس گشت یقرئی بتوسط یاء در میان [illegible]
زیرا که هرگاه نقل کردند حرکت لام اول را در [illegible] پس نقل کردند [illegible] و نیز که ممکن است ادغام نکردند چنانکه [illegible]
زیرا که همزه در مثل این لفظ مدغم نمیگردد شعر کسی کو تشنه وصل است با کوثر نمیسازد [illegible]
اگر [illegible] شق رسد لب تر نمیسازد ٭ الخط تصویر اللفظ بحروف هجائه الا اسماء الحروف اذا قصد بها
المسمى خط نقش کردن لفظ است بحرفهای هجای او مگر نامهای حرفها وقتیکه قصد کرده شود
بنامهای حرفها مسماء آنها یعنی هرگاه خواهند لفظ زید را تصویر کنند و بنویسند بحرفهای هجای او که
زاء و یاء و دال است خواهند نوشت بایں طرز زید مگر اسماء حروف که وقتیکه مقصود مسمیات آنها باشد

مثلاً جیم هست هرگاه خواهند او را مرقوم سازند بجیم و یا و میم مثل جیم ننویسند بلکه ج بنویسند بیک حرف
زیرا که مسمای اوست و در بعضی از نسخ بهای قصد ذات ث ه ایضاح این مطلب بطریق بسط آن
که هم رسم الخط باعتبار اختلاف میشود چنانکه رسم لغت عربی دیگر است و رسم لغت ترکی دیگر
و مقصود اینجا بیان احکام عربی ست از بهر آنکه تلفظ جاری نیست زیرا که بعضی حروف ملفوظ میشوند
و مکتوب نمیشوند و بالعکس و در بعضی لفظها حرفی در کتابت بدل حرفی مکتوب میشود چنانکه الف
نوشته میشود بصورت یا در الی و بصورت واو در صلوة و لهذا احتیاج بسوی بیان این مقصد
تا معلوم شد و تعریف کرد خط را باین که تصویر لفظ است بحروف هجاء وی یعنی تصویر لفظی که مقصود
بتصویر او هجا است یا رسیم در هر جا تهجی کردن حروف تهجی و الفاظی که هجی کرده میشود بآنها اسماء اند
که نهاده شده آنها حروف مفرد اند که از آن کلمات مرکب میشوند پس صاد اسم صد است از ضرب
و قتیکه تهجی کنی او را تنبیه داد با هر دو اسم رد و هر دو برای الفاظ است چون این را شناختی پس بدانکه
لفظی که مقصود است تصویر او یا از اسمای حروف است یا غیر او اگر از اسمای حروف نباشد یا او در لوح
دارد لفظ الکتابت است یا نه پس اگر بدل او لفظ الکتابت نیست مانند زید هرگاه گوئیم
نوشتن زید را مکتوب میشود هجای زا و یا و دال با نقش رسته زید و اگر بدل او لوح الکتابت باشد
مانند شعر پس چون گویند بنویس شعر را پس در این وقت اگر قرینه قائم باشد برآنکه مقصود لفظ
شعر است نوشته میشود بصورت شعر والا نوشته شود آنچه مراد از اطلاق شعر میکنند شعر
شکی المروان تنبعی التحسین حاله ❊ و لیس علیه ان لم یساعده الدهر ❊ یعنی لازم است بر مرد کوشش
کردن از برای نیک کردن حال خود و نیست در گرفتی بر او اگر یاری نکرد او را روزگار بعد آنکه مساعی
جمیله و لطائف جلیله بتقدیم رسانید و مثلاً شعر روی تو حیرت از دل شبها برد ❊ و لعل تو
اضطراب زسیماب می برد ❊ چون باغبان لب بآب گل خواب میکنم ❊ هرگز بزیر پای تو ام خواب میبرد
و اگر لفظ از اسمای حروف باشد یا آن ست که نام کرده شده است بسوی مسمای دیگر یا نه پس
اگر نام کرده شده است بسوی مسمای دیگر یا قصد کرده میشود بوی مسما یا قصد کرده نمیشود بلکه قصد
کرده میشود اسمی که از اسمای حروف ست پس اگر قصد کرده شود بوی مسما و گفته شود بنویس جیم و عین
و فا را این صورت نوشته میشود جعفر زیرا که این صورت مسمای آن حروف ست و اگر قصد کرده شود
بوی اسم نه حروف مسما و گفته شود بنویس جیم و یا را این لفظ نوشته میشود و این صورت
جیم و اگر جیم مثلاً نام کسی کرده شود که مسمای دیگر ست پس در کتابت او دو مذهب ست بعضی مینویسند

جیم و جیمی مسماهٔ او که ج ست نحو قولک و اکتب جیم میمین فا را مانند قول دیگر بنویس جیم میمین فا را
اکتب فعل امر حاضر ست از باب نصر فانک تکتب ما تدله الصورة جعفر پس بدرستیکه تو می نویسی آن صورت را
که جعفر ست لانها اسماؤها خطا و لفظا زیرا که بدرستیکه صورت مذکوره مسماهٔ آنهاست از روی خط
و لفظ بواسطه آنکه مفهوم از جیم مکتوب اول حرف جعفر ست و آن ج است نه جیم و همچنین مفهوم از جیم
ملفوظ ج است نه جیم و لذلک قال الخلیل لما سالهم کیف تنطقون بالجیم من جعفر فقالوا جیم و از برای آنکه
صورت جعفر مسمیات چهار حرف مذکور ست خطا و لفظا گفت خلیل ابن احمد یاران خود را هرگاه
سوال کرد از ایشان که چگونه میگوئید جیم را از جعفر پس گفتند جیم کیف تنطقون من جعفر مقول قال الخلیل ست
فقال انما نطقتم بالاسم و لم تنطقوا بالمسئول عنه پس گفت خلیل با یاران خود جز این نیست که گفتید
اسم جیم و نگفتید آنرا که پرسیده شده است از و نطق بضم نون و سکون طاء مهمله و قاف سخن گفتن
از باب ضرب و الجواب جه و جواب سوال مذکور جه است بفتح جیم و اتفاقا جواب بالفتح یا بالخ بالضم و مدّه
پرسیدن لانه المسمی زیرا که بدرستیکه جه مسماهٔ جیم ست نه جیم و یا و میم فان سمی بها مسمی آخر کتبت
کغیرها پس اگر نام کرده شود باسمای حروف هجا مسمای دیگر مثلا جیم نام مردی باشد نوشته شود همچو غیر خود
با حروف هجا پس درین هنگام اگر گویند بنویس جیم نوشته شود جیم بجیم و یا و میم چنانکه نوشته میشود
زید اگر گویند بنویس زید را شعر علی صحیفه شوقی از هزار باره نولید هنوز عذر تقصیر هر یکباره
نولید فتنه زرقت کاغذ نگیرد خامه و کاتب نامه درد نهانم گر آشکاره نویسد چو کار من
بپایان ندهان است جیم و یا و میم رسم نوشته اشکال هجا نولید و ... و الطبیعم بنود خط که
رقم بیند بکسی نکوتر ازین در دراجه یاره نولید و فی المصحف علی اصلها ای الوچنین که نیس
رحم و یاسین و حامیم و در مصحف نوشته نمیشود حروف مقطعه که دارند در اوایل بعضی سورتها بر اصل خود
به دو وجه مانند یس و حم و یاسین و حامیم حاصل سخن آنست که اسماء حروفی که واقع در مصحف فواتح
سورتها اگر گردانیده نشود از ان قبیل که نام کرده شده است بسوی مسمای دیگر پس قیاس آنست
که نوشته کردند بصورت حروفی که آن اسماء مسمیات آنحروف اند همچو یا سین باید دانست که ایراد حروف
مقطعه در ابتدای بعضی سوره در مصحف مجید برای تنبیه است بر آنکه قرآن مرکب ازین حروف ست
همچو الف تا طا شما که حروف هجی میشنوید اگر قادر آید اقصر سورمثل او بیارید و اختلاف ست در آنکه این حروف
سوای تنبیه چه معنی دارند بعضی گفته اند که ابعاض کلمات اند مانند الم الله که معنی او انا الله اعلم و بعضی
فرموده اند که اسامی سورتها اند و فرقه گفته اند که نامهای اشخاص اند مثلا طه و یس که نام حضرت رسالت پناه ست

والاصل فی کل کلمة ان تکتب بصورة لفظها بتقدیر الابتداء بها والوقف علیها واصل معتبر در کتابت
هر کلمه آنست که نوشته شود بصورت لفظ خود بتقدیر آغاز کردن بآن کلمه و وقف کردن بر آن کلمه
فمن ثم کتب نحو ره زیدا وقه زیدا بالهاء پس از اینجا که مدار کتابت لفظ بر اصل مذکور ست نوشته شده است
مانند ره زیدا بها مکتوب نه ملفوظ از بهر آنکه هرگاه وقف کنی بر هر دو گوئی ره وقه بهاء ساکن مکتوب نه ملفوظ
ومثل مه انت ومجیء مه جئت بالهاء ایضا ونوشته شده است مانند مه انت ومجیء مه جئت بها مکتوب غیر ملفوظ
ونیز می نویسی من ابنک را بهمزه وصل از بهر آنکه در حال ابتداء غیر با همزه می نویسی از بهر آنکه وقتیکه
وقف کنی بر یا در آنها وقف کنی بها چنانکه در وقف گذشت ره زید ابین زید راوقه زید انگاه دار زید را
ره بفتح راء مهمله امر حاضر ست از باب منع اصلش ارأی حرکت همزه بما قبل دادند وحذف کردند ویا را برای
وقف وهمزه را بواسطه عدم احتیاج بسبب حرکت را همچنین ق بکسر قاف از باب ضرب اصلش اوقی است
واو برای موافقت باب افتاد ویا از جهت وقف وهمزه برای استغنا ازو شعر این چه استغناست
یارب این چه نادر حکمت ست * کاین همه درد نهانست ومجال آه نیست * بخلاف الجار نحو حتام
والام وعلام لشدة الاتصال بالحروف بخلاف حرف جار وقتیکه متصل شود بماء استفهامیه مانند حتام
بفتح حاء مهمله وتشدید تاء فوقانی والام بکسر همزه وعلام بفتح عین مهمله که مکتوب بها نمیگردد زیرا که اتصال
هاء سکت لازم نیست از جهت سخت شدن پیوستگی ما با حرف جر پس گردید با ما قبل خود مثل شیء واحد
ونوشته شده است فی والی وعلی ما بماء استفهامیه بالفها بلکه حق آنها آنست که مکتوب بیاءات باشند
چنانچه در آخر کتاب بیاید وکتب مم وعمم بغیر نون ونوشته شده است مم وعمم بغیر نون از شدت
الاتصال ما با حروف اصل هر دو من ما وعن ما ست حاصل آنست که چون حرف جر با ماء استفهامیه شدید الاتصال
ست بعد ابدال نون با میم وادغام میم در میم نون را از کتابت حذف کردند چنانچه هر حرف مدغم در متقارب
را چنین میکنند مثل همرش وانمحی که در اصل انهمرش وانمحی بود فان قصدت الی الهاء کتبتها پس اگر قصد
کنی در حال وصل بسوی ها بنویسی ها را در ردت الباء وغیرها ان شئت وباز آری یا را در حتی مه والی مه
وعلی مه وغیرها را که نون ست در من مه وعن مه اگر خواسته باشی اما ردیا پس بنظر بسوی یا ست
زیرا که هاء سکت از بهر استقلال ماء استفهامیه متصل شده است وعدم او یا از بهر عدم استقلال حرف جر
بماء استفهامیه پس میباشد علامت هیچ کیفیه وانیه پس گویا هاء سکت لاحق شده است بکلمه واحد متحرک
بحرکت غیر اعرابی ونه شبیه بحرکت اعرابی پس ظاهر شد که مدار کتابت بر ابتدا ووقف ست قصدت
ماضی معلوم مخاطب از باب نصر وصحیح رددت مانند قصدت ومضاعف شئت بشین معجمه وهمزه ماضی معلوم

مخاطب نیست از باب شع رجوع بالضم باز گشتن و باز گردانیدن لازم و متعدی ست از باب ضرب قوله تعالی
یرجع بعضهم الی بعض القول ای سیدارون ریتداقعون ومن ثم کتب انا زید بالالف وازبرای آنکه هرگاه نوشته میشود
بصورت لفظ خود بنفی برابتدا یا وقف نیز نوشته شده است انا زید بالف زیراکه وقف بر وی همچنین ست
چنانکه در باب وقف گذشت ومنه لکنا هو الله و از وست لکنا هو الله ربی زیراکه در اصل لکن انا ست
چنانچه گذشت ومن ثم کتب تاء التانیث فی نحو رحمة وقمحة ها لمن وقف بالهاء و از انجا که اصل
در کتابت صورت لفظ بر تقدیر ابتدا یا وقف ست نوشته شد تاء تانیث در مانند رحمة وقمحة در نزدیک
کسیکه وقف کرده بها قمحه بفتح قاف وسکون میم وحاء مهمله مصدر ست همچو قمح بالفتح وسکون دوم مانند
رحم ورحمه و قمح گندم و بست خشک خوردن پست بکسر باء عجمی وسکون سین غیر منقوط و تاء فوقانی گندم
و جو بریان کرده آرد سازند و همین وقف بالتاء تاء و نوشته شده است تا در مانند
رحمت و قمحت در نزدیک کسی که وقف کرده است تا بخلاف اخت و بنت و باب قائمات و باب قامت هند
بخلاف تاء در اخت و بنت و باب قائمات و باب قامت هند زیراکه آنها مکتوب نمیشوند بها بلکه تا از بهر آنکه
وقف در جمیع ایشان بتاست نه بها مراد از باب قامت ماضی معلوم مؤنث غائبه واحده است و مقصود
از باب قائمات جمع مؤنث سالم هند بکسر ها و سکون نون نام زنی ست و کشور معروف شعر هلاک هندم
و خوبان بی تکلف او و همین اشاره به ابهام گری را خوش انده ومن ثم کتب المنون المنصوب بالالف
وغیره بالحذف و از انجا که اصل مذکور معتبر ست نوشته شد لفظ تنوین و از صاحب نصب بالفعل یا
مانند رایت زیدا زیراکه وقف بر الف ست و نوشته شد تنوین و از غیر منصوب که منون مرفوع ست
و مجرور ست بحذف الف مثل جاءنی زید و مررت بزید از بهر آنکه وقف بر وی همچنین ست و اذا بالالف
علی الاکثر و نوشته شد اذا بالالف بر مذهب اکثر زیراکه وقف بر وی بالف ست بر اکثر و بعضی می نویسند
اذا را بنون از جهت توهم آنکه آن نون ست در وقف و در بعضی شروح مسطور ست که نون اذن را بالف
بدل نباید کرد که از نفس کلمه است پس نون او چون نون من و عن و لدن باشد و گاهی وقف بر وی بالف
میکنند از جهت تشبیه بنون خفیفه و نون تنوین پس بنابران نیست بعید نیست که بالف نویسند اما بهتر آنست
که بنون نویسند تا فرق باشد میان این اذا و میان اذا ظرف و اضربا کذلک و نوشته شده است
اضربا بالف و آن امر واحد است مذکر ست بنون خفیفه همچنین یعنی بالف بر اکثر زیراکه وقف بر وی بالف ست
بخلاف بعضی می نویسند اضربا را بنون از جهت الحاق با ضربن که امر جمع مذکر ست و کان قیاس اضربن
بواو والف و اضربن بیاء و هل تضربن بواو و نون و هل تضربن بیاء و نون وجهت قیاس اضربن که خطاب ست

جمع مذکر را مؤکد بنون خفیفه که نوشته شود بواو و الف زیرا که چون بر وقت کنی بینداز پس نون تاکید را
وگوئی اضربوا و بهست قیاس اضربن که امر واحد مخاطبه است که نوشته شود بیا از بهر آنکه چون بر وقت کنی
گوئی اضربی باسقاط نون در و بهست قیاس هل تضربن که استفهام ست از جماعه مخاطبان که نوشته شود
بواو و نون بواسطه آنکه چون وقف کنی بر و بینداز نون تاکید را باز آید واو و نون محذوف و گوئی هل
تضربون و بهست قیاس هل تضربن که استفهام ست از واحده مخاطبه که نوشته شود بیا و نون از جهت آنکه
وقتیکه وقف کنی بر نون خفیفه که ما قبلش مضموم ست یا مکسور و گوئی آنرا که محذوف ست از برای نون خفیفه
از واو و یا غیر آن ولکنهم کتبوه علی لفظه لتعسر تبینه او لعدم تبین قصدها و یکن قوم نوشته اند آن هر یکیرا
بر لفظ او از جهت دشواری ظاهر شدن این اصل که نون تاکید محذوف شده است زیرا که نمی شناسد آنرا
مگر شخصی که حاذق و ماهر بعلم اعراب باشد بخلاف معرفت آنکه وقف بر اضربن بفتح یا بالف ست از بهر آنکه
ملفوظ میباشد همچو تنوین رزید و مشهور شده است که او را بالف مینویسند یا از جهت عدم ظهور قصد نون
نسبت بحاذق و ماهر زیرا که این الفاظ بغیر نون تاکید همچنین میباشند بتبین آشکارا شدن تفعل ست
از بیان بفتح یا موحده و یاء تحتانی **شعر** احوال دل عاشق بیمار چه پرسی ＊ چیزی که عیانست
چه حاجت به بیانست ＊ وقد یجری اضربن مجراه وگاه جاری میباشد اضربن بفتح با محل جریان قیاس
پس نوشته میشود بنون از برای حمل بر سائر ملحوق نون خفیفه یا از بهر خوف التباس بشنی و من ثم کتب
باب قاض بغیر یاء و باب القاضی بالیاء و از انجا که بنا کتابت بر وقف ست نوشته شده است باب
قاض بغیر یا در حال رفع و جر از جهت وقف بر وی یا نوشته شده است باب القاضی بیا از برای
وقف بر و بیاء علی الافصح فیهما بر لغت فصیح تر در ان هر دو از بهر آنکه افصح وقف بر قاضی بغیر یاست و بر القاضی
بیا و من ثم کتب نحو بزید و لزید و کزید متصلا و از انجا که بنا کتابت بر وقف می باشد نوشته شده است
حرف جر مانند بزید و لزید و کزید متصل و چسپیده و پیوسته لانه لا یوقف علیه زیرا که بدرستیکه شان اینست
که وقف نمیباشد بر حرف جر مانند بزید تا بودن او بر یک حرف متصل در اصل موصل بود
و او قریب تا در افتعال باشد و تا در تا مدغم و کتب نحو منک و منکم و ضربکم متصلا نوشته شده است ضمیر مانند
منک و منکم و ضربکم متصل لانه لا یبتدأ به زیرا که بدرستیکه شان اینست که آغاز کرده نمیشود بمانند این ضمیر
از جهت بودن او ضمیر متصل پس اول انچه بوسے متصل شود درکارست والنظر بعد ذلک فیما لا صورة
له تخصه وفیما خولفت ونظر بعد تقریر مذکور در لفظی ست که نیست صورت مر او را که خاص کند او را و در لفظی
ست که مخالفت کرده شده است با اصل یعنی نظر بعد از ان در دو چیز ست اول در آنکه صورت خاص ندارد

دوم آنکه مخالف اصل مقرر ست نظر بفتحتین نون و ظاء معجمه دیدن در چیزے بتامل و اندیشه شعر
زگریه باخته ام دیده و نهین باشد ❊ بکیش دل شد گناه معنی نظربازی ❊ تخص بخاء معجمه و صاد مهمله مضارع
معلوم مؤنث غائبه مضاعف از باب نصر خولف ماضی مجهول مفاعلة و صحیح بوصل او بزیادة او نقص
او بدل و مخالفت به پیوستن ست یا با فزون ساختن یا کم کردن یا بدل آوردن نقص بفتح نون و سکون
قاف و ضم نون سهو عوام کالانعام ست قوله تعالی ولنبلونکم بشیء من الخوف والجوع ونقص من الاموال
والانفس والثمرات یعنی هر آئینه امتحان میکنیم شما را بچیزے از ترسیدن و گرسنه شدن و کم کردن
از مالها و شخصها و میوها بدل بفتحتین معروف که آنرا العوض بکسر اول و فتح دوم نیز گویند یعنی هر چه بجاے
دیگری باشد و از ترسیدن و گرسنه بود و لفظ مفرد بی سوا در فارسی مسموع نشده همانا که مثل صابون قلم
و هم بهم در اکثر زبان مستعمل شده فالاول المهموز مهموز اول و وسط و آخر پس اول که صورت خاص ندارد
مهموز ست یعنی آنکه در وی همزه است و همزه اول ست و در میان ست و آخر ست ارجاع ضمیر مؤنث بسوی
همزه که از مهموز مفهوم میشود بنابر مذکر اول تواند بود از بهر آنکه ضمیر چون دائر باشد میان مرجع و خبر
پس رعایت خبر بهتر ست وسط بفتحتین میانه و مرقوم شد آخر بمد همزه و کسر خاء معجمه پسین فالاول
الف پس اول یعنی مهموز الفاء همزه او بصورت الف ست در کتابت مطلقاً مطلقا اعم از آنکه مفتوح
باشد یا مضموم یا مکسور نحو احد و احد و ابل مانند احد بفتحتین که یکی ست و احد بضمتین همزه و حاء مهمله
و آن کوهی ست نزدیک مدینه و ابل بکسرتین همزه و باء موحده و آن بمعنی اشتران ست پوشیده و نهان
نیست لطف احد و احد که تجنیس غیر تام ست چنانکه درین بیت شعر دری که دیدیم گوش تو شاه
مے بنیم ❊ ستاره ایست که پهلوے ماه مے بنیم ❊ و اعم از آنکه همزه قطع باشد چنانکه یاد کردیم یا همزه
وصل مثل الضرب و اعم از آنکه اصلی باشد مانند ابل یا منقلب مثل احد
از بهر آنکه همزه مشارک الف ست در مخرج و الف اخف حروف لین ست
پس بدل کردند همزه را با لف از بهر تخفیف زیرا که تخفیف چنانکه در لفظ
مطلوب میباشد در خط نیز مطلوب میباشد و اگرچه تخفیف این همزه لفظاً میسر
نمے شود از برائے دلیلی که گذشت اما تخفیف او در خط ممکن ست پس تخفیف کردند او را در خط
تا عرف بالکل فوت نگردد والوسط اما ساکن فبحرف حرکة ماقبله و همزه میان یا ساکن ست اما کتابت او
بصورت حرفی ست که مناسب حرکت ماقبل ست یعنی اگر ماقبل همزه متوسط ساکنه مفتوح باشد بصورت
الف نویسند و اگر مضموم باشد بصورت واو مرقوم سازند و اگر مکسور باشد بصورت یا کتابت کنند

مثل یاکل ویومن وبئس مانند یاکل ویومن وبئس زیرا که تخفیف او همچنین ست اکل بالفتح خوردن امن ایمان آوردن بئس بکسر باء موحده وسکون همزه وسین مهمله فعل ذم ست در رنگ سار و دو نقطه که زیر همزه بئس میگذارند از اغلاط ناسخان ست ساء الرجل یعنی بد است مرد شعر سرخ ورزدی که لائق مرد نیست اشک سرخ ست وچهره زرد ست ✤ واما متحرک ماقبله فتکتب بحرف حرکته ویا همزه متوسط متحرکی ست که ماقبل او ساکن ست پس نوشته میشود بصورت حرفی که موافق حرکت آن همزه است مثل یسال ویلوم ویسئم مانند یسال از سوال ویلوم از لوم بالفتح که نکوهیدن ست ویسئم از سامت بسین مهمله ومد همزه وگذشت ودر بعضی از نسخ یشئم بشین معجمه مرقوم ست از شوم بالضم وسکون همزه که بدفالی ست ضد یمن شعر مبارک بود فال فرخ زدن ✤ نه بر رخ زدن بلکه شهرخ زدن ✤ ومنهم من یحذفها ان کان تخفیفها بالنقل او الادغام وبعضی از مردم کسی ست که حذف میکند همزه متوسط متحرک را اگر باشد تخفیف همزه بنقل حرکت بماقبل وحذف او یا بادغام مانند مسالة بفتحتین که اصلش مسئلة بالفتح ست همزه را بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام وهر دو گذشت ومنهم من یحذف المفتوحة فقط وبعض از مردم کسی ست که حذف میکند همزه مفتوحه ومتوسطه را فقط از جهت کثرت آمدن او همچو سئل نه همزه مضمومه ومکسوره متوسطه را مانند یلم ویسئم والاکثر علی حذف المفتوحة بعد الالف واکثر وبیشتر مردم بر حذف همزه مفتوحه متوسطه اند که بعد الف واقع شده باشد نحو سال مانند سال بر وزن ضارب ماضی معلوم باب مفاعلة وهمزه را بعد سکون دیگر سوا الف حذف نمیکنند مسالة باید بگیر خواستن ومنهم من یحذفها فی الجمیع وبعض مردم کسی ست که حذف میکند همزه مفتوحه متوسطه را در همه اعم از آنکه تخفیفش اقلب باشد یا بحذف یا ادغام جمیع بفتح جیم وکسر میم وسکون یاء تحتانی مرادف کل در کتاب نصاب ست شعر کل وجمیع وقاطبه وجماء دان همه ✤ شطر ست ونصف ونیمه وجزو ست وبعض لخت ✤ واما متحرک وقبله متحرک فتکتب علی نحو التسهیل ویا همزه متوسطه متحرک ست که ماقبل او متحرک ست پس نوشته میشود بر طرزیکه تخفیف کرده میشود ومراد از تسهیل بسین مهمله تخفیف ست ودر لغت آسان کردن ست فلذلک کتب نحو مؤجل بالواو ونحو فئة بالیاء پس از برای آنکه کتابت همزه متحرک ماقبل متحرک موافق تسهیل میباشد نوشته شده است همزه متوسطه متحرک ماقبل متحرک مانند مؤجل را که اسم مفعول باب تفعیل ست بواو وهمزه فئة را که بکسر فا وفتح همزه بمعنی گروه است بیا زیرا که تخفیف او همچنین ست وکتب نحو سال ولوم وبئس ومن مقرئک ومن مقرئک بحروف حرکته ونوشته شده است مانند سال که ماضی معلوم منع ست ولوم که ماضی معلوم شرف ست وبئس بباء موحده وسین مهمله که ماضی معلوم علم ست ومن مقرئک بضم میم وسکون قاف وکسر راء مهمله که اسم فاعل اقرا ست ومقرئک بفتح راء مهمله وضم همزه وفا که فعل ست بصورت حرفیکه مناسب حرکت اوست از برای

دلیلی که شناختی که او را مبین مبین میکنند یابس بفتح با و موحده و سکون همزه عذاب و تنگی و سخت شدن مقرئی خوانده رؤوف بروزن فعلول بسیار مهربان مرادف رؤف بروزن قبول و در بعضی از نسخ یئس بیای تحتانی مرقوم ست فی النصاب **شعر** یاس و حرمان قنوط نومید ست + چون تعطل بطالت بیکار ست + بنوعی از وصالت نا امیدم + که می بینم تراو یاد رم نیست + و تواند بود که من بکسر میم حرف جار باشد و تواند بود که من بالفتح بود بمعنی کدام کسی و در بین وقت همزه مرقوم بصورت واو باشد زیرا که من مبتدا است و مقرئک خبر و بالعکس وجار فی سئل و یقرئک القرآن و آماده است در سئل که ماضی مجهول ست و در یقرئی که مضارع معلوم غایب افعال ست و قول یا یکتوب میگردد بحرف حرکت خود یا بحرف حرکت ماقبل خود از برای چیزی که شناختی از اینکه خلاف در آنکه تخفیف او بگردانیدن ست بین بین مشهور یا بین بین بعید والاخران کان ماقبله ساکنا حذفت و همزه پسین اگر باشد ماقبل او ساکن انداخته شود در کتابت نحو خب و خباء و خبء مانند هذا خبء و رایت خبأ و مررت بخبء و الف در رایت خبا صورت همزه نیست بلکه الفی که وقت کرده میشود بروی عوض تنوین چنانکه در رایت زیدا خبء بفتح خاء معجمه و سکون بای موحده و همزه در صدر مذکور شد و ان کان متحرکا کتب بحرف حرکة ماقبله کیف کان و همزه آخر اگر ماقبل او باشد متحرک نوشته شود بحرف حرکة ما قبل خود بهر حال که بوده باشد همزه آخر خواه متحرک خواه ساکن مثل قرأ و یقرئ و ردؤ و لم یقرأ و لم یقرئ و لم یردؤ مانند قرأ ماضی معلوم منع و یقرئ مضارع معلوم افعال و ردو براو دال مهملتین ماضی معلوم شرف اذا فسد و لم یقرأ و لم یقرئ و لم یردو و حکم مذکور وقتی ست که همزه متطرفه بحیثیتی باشد که وقف بر و جائز بود والمتطرفة الذی لا یوقف علیه لاتصال غیره کالوسط و همزه در طرف واقع شده که وقف کرده نمیشود برو از جهت پیوسته شدن غیر او مانند ضمیر و تا تانیث حکمش همچو حکم همزه متوسطه است در کتابت پس کسیکه کتابت کرده متوسطه را بصورتی در اینجا نیز او را بهمان صورت کتابت میکند و کسیکه ساقط کرده است در اینجا نیز ساقط میکنند و نیست فرق در همزه اصلی و زائد طرف بالفتح و فتحتین کناره آورده اند که ملا یقینی شاعر در مدح طرفدار قند هار زینی گفت باسم خود و طرفدار صله آن معما هزار روپیه داده بودند **شعر** تو در قند هار سی واز سر طرف + به پیش تو آیند اهل طرف + در قوس ده آری کر ثابت واز سر طرف یقینی شد نحو جزؤک و جزاک و جزئک مانند جزؤک الخ جزء بضم جیم و سکون زای معجمه و همزه در بیت نصاب گذشت که بفتح کاف تو مرد و بکسر کاف تو زن حرف خطاب است و اگر حرف جار ثابت مفتوح ست یعنی همچو بیل و همچو بشر و مثل زید کالاسد یعنی زید همچو شیر ست

شعر نکی همچو پیل و یکی همچو شیر ❊ نگشتند یردو به پیکار سیر ❊ و نحو رؤوس و رداؤک رد یک
و مانند ذؤبک الخ رد انکه راو دال مهملتین ، و مد همزه جا در فرق درمیان جزء و رداء آنست که همزه جزء
اصلی ست و بدل از چیزی نیست و همزه رداء بدل ست از یا چه اصل ردای ست و نحو یقرءه و یقرؤه
و مانند یقرء و مضارع غایب معلوم منع و یقرؤنک مثل یقرء از باب افعال مثال فعل ست و جزء الخ مثال اسم
الا فی نحو مقروّة و بریّة مگر در مانند مقروّه و بریه که نوشته میشود همزه درین دو صیغه بحذف او گویا که رعایت
تخفیف همزه کرده اند بخلاف الاول المتصل به غیره بخلاف همزه اول که متصل ست بغیر او که او هیچو همزه
متوسطه میباشد و لهذا بالف مکتوب میشود نحو باحد و لاحد و کاحد مانند باحد الخ بخلاف لئلا لکثرته او لکراهة
اجتماع صورته بخلاف لئلا که اصلش لان لا ست مکتوب میشود بصورت یا از جهت کثرت او یا از برای کراهت
صورت او یعنی قیاس مقتضی آنست که همزه اش بصورت الف نوشته شد اما مکتوب بیا میشود یا از جهت
کثرت استعمال اش پس مثل همزه متوسطه گردید یا از بهر آنکه اگر بالف مکتوب شود با حذف نون صورت او لالا
میگردد و مکروه داشتند این را و نوشتند بیا و بخلاف لئن نیز که بصورت یا مکتوب میشود نه بصورت
الف از جهت کثرت استعمال و در بعضی از نسخ این عبارت واقع نشده و کل همزة بعدها حرف مد کصورتها
تحذف و هر همزه که بعد او حرف مدی ست هیچو صورت او انداخته میشود آن همزه از جهت استثقال
اجتماع همزه و مده در خط مثل استثقال در لفظ پس حذف کردند از خط نحو خطاً فی النصب مانند خطا
در حال نصب که مکتوب بیک الف میگردد و آن الف تنوین ست خطا بفتحتین خاء معجمه و طاء مهمله
ناراست و ناصواب و در فارسی بی همزه بابدال همزه بالف مستعمل ست یعنی گناه شایع شعر
انجا که وصف گیسوی آن دلربا کنند ❊ از مشک اگر کنند مدیحی خطا کنند ❊ و مستهزؤن و مستهزئین
و مثل مستهزؤن بزای معجمه که مکتوب بیک واو میگردد که واو جمع ست و واوی که بصورت همزه ملفوظ ست محذوف
ست از جهت آنکه بسیار گران داشته اند اجتماع دو واو در لفظ گران داشتند خطا و مستهزئین که مکتوب
میشود بیک یا که یاء جمع و یای که بصورت همزه ملفوظ ست محذوف ست و در تکتیب بالیا و گاهی نوشته میشود
مستهزئین بیا زیرا که استثقال یا نیست مثل استثقال او و استهزاء سخریه کردن و کسی را مسخره گرفتن بخلاف
قرءا و یقرءان للبس بخلاف قرءا که تثنیه ماضی معلوم ست و یقرءان که تثنیه مضارع معلوم ست بعد الف
مکتوب میشود از جهت لبس زیرا که اگر قرا بیک الف مرقوم شود با واحد مذکر ملتبس شود و یقرءان بجمع
مؤنث مشتبه گردد و بخلاف نحو مستهزئین فی المثنی لعدم المد بخلاف مانند مستهزئین که صیغه تثنیه است
مکتوب میگردد به دو یا از جهت عدم حرف مد بعد همزه در جمع لیکن دو یا نوشته از برای فرق میان تثنیه و جمع

وبتخفیف جمع الانثی نیز درست و روا ست زیرا که اثقل ست وبخلاف ردائی ونحوه فی الاکثر للمغایرة الصورة او للفظ
الاصلی وبخلاف ردائی بکسر اول وهمزه بعد الف ومانند او که مضاف ست بسوی یاء متکلم که در آن یاء اول و
همزه بعد الف او مانند او که مضاف ست بسوی یاء متکلم حذف نمیکنند در نزدیک اکثر مردم از جهت
مغایر ومخالف بودن صورت یاء اول با صورت یاء ثانی از بهر آنکه یاء اول مکتوب ست بصورت چند
حرف مانند باء موحده وتاء فوقانی وثاء مثلثه ونون وباء دوم مکتوب ست بصورت یاء تحتانی
یا از جهت فتح باشد همچو همزه استفهام ولام ابتدا و غیر اینها که موضوع اند بر حرف واحد پس همزه با حرف
مد باعتبار اصل جمع نشده باشد مغایر نغین معجمه و راء مهمله غیر یکدیگر بودن شعر خوش شم آب در چشم
من همدو نی زمین گیرد * مباد اگر دغیرے دامن آن نازنین گیرد * ودر بعضے از نسخ نحو زداءے
واقع شده وبخلاف نحو حبائی فی الاکثر للمغایرة والتشدید وبخلاف مانند حبائے که بعد همزه یاء نسبت
دارد در نزدیک اکثر مردم از جهت مغایره میان صورت دو یاء و تشدید یکی همزه را از بهر آنکه حذف
کرده اند یکی از دو یاء را در مشدد و باین طرز که یک یاء نویسند پس مکروه داشتند حذف یای دیگر که صورت
همزه است حبائی بضم جیم و باء موحده و الف ممدوده شهریست بخوزستان و دهی ست در نهروان و با معنی
بے همزه نیز آمده است و در بعضے از نسخ حنائی بکسر حاء مهمله و تشدید نون مستعمل ست شعر نگرفته است
پنجه خورشید را کسے * در حیرتم که دست ترا چون حنا گرفت * وبخلاف نحو لم تقرئی للمغایرة واللبس
وبخلاف لم تقرئی واحده مخاطبه است از قرء یقرء از باب منع که او را بدو یاء می نویسند از جهت مغایره
مذکوره تا ملتبس نشود بمضارع قرے یقری قری بکسر قاف و راء مهمله و الف مقصوره و قراء بفتح قاف و
الف ممدوده مهمانے کردن و نکوئی کردن از باب ضرب شعر یار آمد و دوش کرد مش
مهمانی * هر چه اش گفتم نکرد او نافرمانی * مے خورد و خفت مست و در را بستم * وانکه با وی چه کرده باشم
دانی * واما الوصل فقد وصلوا الحروف وشبهها بما الحرفیة هرگاه فارغ شد مصنف از اول و آن چیزے
ست که صورت مخصوصه ندارد شروع کرد در دوم و آن چیزے ست که مخالف مقرر در خط باشد
و آن چهار قسم ست وصل و زیادت و نقص و ابدال واما وصل پس تحقیق وصل کرده اند حروف را و مانند
آنها را بما حرفیه یعنی مائی که حرف ست نه اسم نحو انما الهکم اله واحد یعنی جز این نیست که خدای شما
الله واحد است و انما تکن اکن و هر جا که باشی تو باشم من و کلما اتیتنی اکرمتک و هر گاه بیائی مرا گرامی دارم
ترا شبه بکسر شین معجمه و بسکون باء موحده و بفتحتین همتا و مثل و مانند و شبه حروف
اسماءے که در آنها معنی شرط و استفهام باشد انما بکسر همزه و فتح آن و تشدید نون نفی و الا ثبات است

تو امیر حسین واعظ ترجمه او جزو این نیست نوشته الله بکسر همزه و الف ملفوظ بعد لام نه مکتوب
بر جنبنده شده خواه حق باشد خواه باطل الله اسم ذاتی ست مستجمع جمیع صفات کمال و منزه از زوال
و انتقال و دیگر اسما نامهای صفاتی اند و مخصوص بمعبود حق ست و مذکور شد لکن مضارع مخاطب
معلوم واحد و اکن متکلم واحد از باب نصر اصل هر دو تکون و اکون واو برای اجتماع ساکنین انداختند
در لم یک و لم تک و لم اک و لم نک نون را برای تخفیف از جهت کثرت استعمال مانند بار لا اورکه در اصل
لا ادری بود مضارع منفی معلوم ست یعنی نمیدانم **شعر** گلی یا سوسنی یا سرو یا ماهی نمیدانم
از ین آشفته بیدل چه میخواهی نمیدانم ⁂ لفظ کل چون لازم الاضافه است شبیه بحرف ست در آنکه
محتاج کلمه دیگر ست اثبت ماضی معلوم مخاطب و اکرمت متکلم ماضی بخلاف آن ما عندی حسن
و این ما و عمدت یعنی بخلاف ان ما الخ که آنرا یا با را اسمیه وصل نمیکنند تواند بود که ما دریجا موصوله باشد
بمعنی الذی و تواند بود که موصوفه باشد بمعنی شئ حسن بفتحتین حا و سین مهملتین یعنی بدرستیکه آنکه
ما چیز یکه نزدیک من ست نیک ست این بفتح همزه و سکون یای تحتانی و فتح نون و عمدت ماضی
معلوم مخاطب از باب ضرب یعنی کجاست آنچه یا چیزیکه وعده کردی مراد کل ما عندی
حسن هر چیزیکه نزدیک من ست نیک ست حاصل آنست که چون حروف استقلال ندارند بما قبل خود
موصول شدند بخلاف اسما که مستقل می باشند بدانکه ما مصدریه اگرچه نزدیک اکثر حروف ست
وصل نمیکنند مانند آن ما صنعت عجب ای صنعک یعنی کار و پیشه تو نا درست صنعت بفتح صاد مهمله و سکون
نون از بهر آنکه تتمه باشد بر نون یا لعبارة دیگر اسم و احد پس ما مصدریه تتمه مابعد ست نه تتمه قبل
وکذا نا من ما و عن ما فی الوجهین همچنین ست من ما و عن ما در دو وجه چون واقع شود بعد ما من
و عن لفظ ما اگر بگردانی ما را حرفیه وصل کنی و الا فصل کنی **شعر** بروز وصل از هجر کسی
خبر دارد به حریفی باده کجا فکر در دسر دارد ⁂ و قد تکتبان متصلتین بوجوب الادغام و گاهی نوشته
میشود مما و عما پیوسته مطلقا خواه ما حرفیه باشد یا اسمیه از جهت وجوب ادغامی که علامت اتصال
اتصال لفظی ست و لم یصلوا متی لما یلزم من تغیر الیاء وصل نکردند متی با ما حرفیه و اگرچه هست مانند
این از برای چیزیکه لازم می آید از تغیر یا یعنی اگر متی را در مثل نا متی ما وصل بکنند بما حرفیه لازم
می باشد که قلب بکنند یا را با الف چنانکه در غلام و آلام یا از جهت قلت استعمالش رکوب بفتحتین
را مهمله و کاف سوار شدن از باب علم متی بفتح میم و تا فوقانی و الف کجا و هر گاه و لم یصلوا انجد جمع
نجد غائب فعلش یصلوا و او افتاد چنانکه در یعدوا از باب ضرب و مثال ذاوی و وصلوا ان انا

بالفعل مع لا بخلاف المخففة و وصل کردندان ناصبه هر فعل مضارع را با حرف لا مانند لئلا یعلم بخلاف ان مخففه
از مشدده از جهت فرق میان هر دو و عکس نکردند از جهت قلت آن مخففه و کثرت ان ناصبه و کثرت
تخفیف نیز اولی تر ست یا بنا بر آنکه ان مخففه در اصل مشدده است پس مکروه داشتند آنرا که زیاده
کنند او را نیز زیراکه زیادت محل حذف ست نحو علمت ان لا یقوم مانند علمت الخ یعنی دانستم که بدرستیکه
شان این ست که تو استاده نمیشوی ان بفتح همزه و سکون نون مصدریه است و ناصب مضارع و به تشدید
نون مفتوح حرف مشبه بفعل ست که ناصب اسم و رافع خبر می باشد و چون مخفف کنند اسم او ضمیر
شان مقدر بود و جمله خبرش و لهذا مضارع بعد او مرفوع ست قوله تعالی علم ان سیکون منکم مرضی
یعنی دانست خدا که شان این ست که بدرستیکه بعضی از شما بیمار انند تواند بود یقوم صیغه معلوم مضارع
غائب باشد و وصلوا ان الشرطیة بلا و ما و وصل کردند ان شرطیه را با حرف لا و ما نحو الا تفعلوه تا
این آیه ای ان لا تفعلوه یعنی اگر نکنید شما او را و اما تخافن ای ان ما تخافن تواند بود که این لفظ
بفتح فا واحد مخاطب باشد یا واحده مؤنث غائب موکده بنون ثقیله و تواند بود که بضم فا جمع مذکر مخاطب
باشد و با نون خفیفه نیز توان خواند و بفتح فا و تشدید نون عبارت مصحف ست و خطاب بحضرت رسالت
پناه ست یعنی اگر می ترسی و حذفت النون فی الجمیع لتاکید الاتصال و انداخته شده است
نون در همه از جهت تاکید اتصال زیراکه نون حذف کرده میشود در لفظ بطریق وجوب پس هرگاه
قصد کردند بسوی وصل حذف کردند در خط تا خط در لفظ موافق باشد شعر ای آنکه
لا فتاست نیز نی از دل که عاشق ست * طوبی لک ای زبان تو با دل موافق ست * و وصلوا نحو یومئذ
و حینئذ فی مذهب البناء و وصل کردند یومئذ و حینئذ را در مذهب بنا یعنی در مذهبی که یوم و حین
یا اذ مبنی بر فتح ست از جهت خفت وصل کردند یوم و حین را با اذ زیراکه بنا دلیل شده اتصال
طرف ست با اذ و دانسته باش که یومئذ و حینئذ در اصل یوم اذ کان کذا و حین اذ کان کذا چون
کان کذا را حذف کردند عوض مضاف الیه محذوف تنوین دادند لهذا این تنوین را تنوین عوض
گویند فمن ثم کتب الهمزة یاء پس از انجا که همزه را کالمتوسط گردانیدند همزه را بصورت یا نوشتند
و قیاس آنست که با لف نویسند مثل یاخذ و اکثر کتابت این همزه بیاست بر مذهب اعراب نیز
از جهت حمل اعراب بر بنا زیراکه بنا اکثر و بیشتر ست یومئذ بفتح یاء تحتانی و سکون واو و فتح میم آن روز
حینئذ بکسر حاء مهمله و سکون یاء تحتانی و فتح نون آن هنگام و کتبوا نحو الرجل علی المذهبین متصلا
نوشتند مانند الرجل را که معرف بلام ست بر هر دو مذهب که مذهب سیبویه و خلیل ست متصل ابا بر مذ

سیبویه بنا بر آنکه نزد یک از حروف تعریف لام تنهاست و آن حرف واحد ست
پس واجب شد اتصال و اما بر مذهب خلیل قیاس آنست که منفصل مکتوب نشود زیراکه
حرف تعریف نزد یک او ال ست مثل هل و بل ولیکن همزه لام الحذف ست نزد یک وصل بدانکه اختلاف ست
در آنکه اداة تعریف کدام یکی ست سیبویه میگوید که حرف تعریف تنها لام ساکن ست و همزه وصل را
از بهر تعذر ابتدا بساکن زیاده کرده اند و خلیل ابن احمد گوید که حرف التعریف ال ست بفتح همزه و سکون
لام مانند بل و هل که اول حرف عطف و دوم حرف استفهام ست و مبرد میگوید که حرف تعریف همزه
مفتوحه است و لام را بوی بنا بران افزودند که فرق باشد میان همزه تعریف و میان همزه استفهام
که لام ست وان بالاسم والله اعلم ذو الجلال والاکرام لان الهمزة کالاسم زیرا که همزه هیچ بعدم ست ... للکثرة یا حذف همزه از جهت اختصار ست از بهر کثرت استعمال وی در کلام اختصار ... بمعنی
کوتاه کردن **شعر** ای مهر تو از صبح ازل هم نفس ما * کوتاه ز دامان تو دست هوس ما
و اما الزیادة فانهم زادوا بعد واو الجمع المتطرفة فی الفعل الفا و اما زیادت پس بدرستیکه ایشان
زیاده کردند بعد واو جمع که در طرف واقع ست الفی را نحو کلوا و اشربوا یعنی بخورید و بنوشید
ولا تسرفوا انه لا یحب المسرفین و از حد مگذرید در خوردن و نوشیدن بدرستیکه خدا تعالی
دوست نمیدارد از حد درگذرندگان را **شعر** نه بسیار گو شو نه بسیار خوار * کزین هر دو مستی
آرد و آن ناگوار * کلوا امر حاضر جمع مذکر ست از باب نصر اصلش اءکلوا و گذشت اشربوا بشین معجمه
و رای مهمله و بای موحده مثل کلوا از باب علم و در بعضی از نسخ اکلوا و اشربوا بصیغه جمع ماضی معلوم
ملحق شده فرقا بینها و بین واو العطف از جهت فرق کردن میان واو جمع و میان واو عطف
اگرچه حاصل نمیشود التباس در مانند کلوا و اشربوا زیراکه واو عطف متصل مکتوب نمیشود در صورت
مانند جاؤا و شاؤا و این وقت التباس حاصل میشود پس طردا للباب همه جا نویسند بخلاف
نحو یدعو و یغزو ای بخلاف مانند یدعو و یغزو که ملتبس نمیشود اگرچه تقدیر کرده شود انفصال
از بهر آنکه مفرد یدع و یغز نیست حاصل آنست که الف بعد واو از برای فرق میان واو جمع و میان
واو عطف می نویسند بخلاف یدعو و یغزو که در اینها الف برای فرق میان واو اصلی و واو جمع
عطف نه نویسند زیراکه بر تقدیر عدم کتابت الف واو یدعو و یغزو ملتبس بواو عطف نمیشود بواسطه
آنکه واو در اینها لفظا جزء کلمه است و در یدع و یغز واو نمیباشد **شعر** گل افشان شده
... بر تو آن روی نکو باشد * پریشان سنبل ... و من ثم کتب ... فی التأکید بالالف

و از ینجا که زیاده کرده اند بعد واو جمع شده و الف را نوشته شده است ضربوا هم در تاکید یعنی وقتیکه هم تاکید واو ضمیر
جمع واقع شود بالعدو فی المفعول بغیر الالف و در مفعول نوشته میشده است بغیر الف یعنی هرگاه
اسم مفعول باشد بغیر الف نویسند زیرا که ضمیر مفعول کالجزو از فعل است پس نوشته میشود بغیر الف
زیرا که در طرف واقع نمیشود مثل ضربوا هم یعنی زدند قوم ایشان را و در بعضی از نسخ بعد مفعول لفظ
به واقع شده است و منهم من یکتبها فی نحو شاربوا الماء و بعضی از ایشان کسی هست که
می نویسند الف را در مانند شاربوا الماء و زائروا زید چنانکه نوشته میشود در فعل شاربوا الشین معجمه
و راء مهمله و باء موحده در اصل شاربین بود نون برای اضافت ساقط شد و همچنین زائروا زید زاء
معجمه و کسر همزه و راء مهمله اصلش زائرون زیارت بالکسر دیدن جای متبرک یا شخص متبرک و منهم
من یحذفها فی الجمیع و بعضی از مردم کسی هست که حذف میکند الف را در همه یعنی فعل و ا[سم]
شعر چون ازو گشتی همه چیز از تو شد ۞ چون ازو گشتی همه چیز از تو شد ۞ و بعضی الف را
در جمیع که فعل و اسم است بنابران نمینویسند اگرچه التباس لازم میاید که این التباس نادر است
و بقراین زائل میشود و زادوا فی مائة الفا فرقا بینه و بین منه و زیاده کرده اند در مائة الفی را بعد میم
از جهت فرق میان لفظ مائة و میان منه بکسره میم و سکون نون و ضم ها در صورت و خاص کردند
مائة را بزیادت زیرا که لام او را حذف کرده اند در اصل مائی بود مثل معی و تا عوض یا است
پس در زیاده کرده اند از جهت جبر نقصان یکی از فضلا نقل کرده و العهدة علی الراوی که
طلبه علم مازندران ها منه و عنه را مکسور میخوانند و میگویند که من و عن حرف جر در خبر کرده است
مائة بکسر میم و فتح همزه صد دانسته باش که صواب آنست که سد بسین مهمله مکتوب شود چرا که مهمله
در فارسی نفی باشد چنانکه ازین عبارت شاه که در شبستان خیال واقع شده مستفاد میگردد
سید در صد داده اند یعنی اگر صد کس معنوی سیادت کنند ده شخص سید باشند بود و باقی هستیند
خواهند بود و معنی معماء آنست که سید لفظی آنست که درمیان سد ده است و آن یاء تحتانی
است که در حساب جمل عدد آورده میشود مگر آنکه گویند که صد معرب سد است مانند لط معرب بنت و بربط
معرب بهت زیرا که این سانه شتیبه سینه لط است و نیز در فارسی صد سینه است و بعضی گفته اند چون
او را در سر گرفته میسازند بربط گفتند و همچنین شست که زه گیر است و حلقه آهنین که بآن
ماهی را شکار کنند و عدد معین اصح بسین است و صاد سهو ناسخان است شعر بی خطا
جست خدنگی از شست او ۞ شست او شاگرد چشم مست او ۞ و الحقوا الف مثنی به بنحو الا جمع

ولاحق کردند شنیده ماثنیه راکه باتیان هست زیراکه صورت مفرد باقی هست در لفظ مثنی پس باثنیه
مفابد مفرد کردند در کتابت الف بخلاف جمع که تاء ماثنیه ساقط میگردد در آنت وزاد واوی عمرو واو
فرقا بینه ومن عمر منع الکثرة وزیاده کرده اند در عمر بفتح عین مهمله وسکون میم واو را از جهت فرق
میان عمر بالفتح ومیان عمر بضم عین وفتح میم باکثرت عمر مفتوح الاول و در بعض از نسخ منع الکثرة
نیست واو را در عمر بالفتح وقتی زیاده کنند که علم باشد از جهت شهرت او در اسماء رجال وکثرت استعمال
وزیاده نکردند واو در عمر که واحد عمور الاسنان بضمتین عین ومیم ست وآن چیزی ست که میان
دو دندان باشد از گوشت اسنان بفتح همزه وسکون سین مهمله ونون دندانها جمع سن بکسر سین و
تشدید نون ونه در عمر بالفتح که بمعنی زندگانی ست ونه در عمرے که قافیه شعر واقع شود وعلم نبود
زیراکه در محل عمر بالفتح عمر بالضم وفتح میم واقع نمیگردد پس ملتبس نمیشود ونه وقتیکه مصغر باشد
زیراکه لفظ هر دو در تصغیر یکی ست مانند عمیر پس احتیاج تفرقه نباشد ونه وقتیکه منصوب باشد
از جهت حصول فرق بالف بعد عمر حال النصب وعدم الف بعد عمر ونه هرگاه که مضاف باشد بسوی
ضمیر باشد عمره وعمرک وعمری از بهر آنکه ضمیر مجرور کالجزء است از ما قبل خود وعمر بالفتح را اختصاص کردند
بزیادت نه عمر بالضم را زیراکه عمر بالفتح اخف ست وساکن تر از عمر بالفتح وسکون ست ودر عمر
ضم وفتح واو زیاده کردند نه الف تا ملتبس نشود بنصب ونه یا زیاده کردند تا مشتبه نشود بمضاف
بسوی یاء در مثنوی جلال الدین رومی قدس سره مذکور ست که شخصی میخواند ضرب زید عمرا یعنی
زد زید عمر را امروز شخصے شنید وگفت که چرا زد زید عمر را گفت درینجا هیچ زدنی نیست مقصود از ذکر
مثال فهمیدن فاعلیه هست ومفعولیه ست گفت نه البته عمر گناهی کرده است که زید او را زده
گفت زید عمر را واوی دزدیده بود گفت دانسته که راست گفتی وسبب زدن زید عمر را همین
همین ست ومن ثم لم یزیدوه فی النصب وانما ابحاکه واو در عمر بالفتح برای فرق با عمر بالضم می نویسند
زیاده نکردند واو را در نصب بواسطه زیادت الف که علامت تنوین ست ودر غیر منصرف
نیاید فرق حاصل ست چه گذشت وزاد واوی اولئک داوا فرقا بینه وبین الیک وزیاده کرده اند
بعد همزه در اولئک واو را از جهت فرق میان او ومیان الیک بکسر همزه وفتح لام وسکون یا
واجری اولاء علیه وجاری کرده شد اولاء بالضم وواو مکتوبه نه ملفوظ والف ممدوده برای
اشاره بسوی جمع مذکر ومونث ولئک در کتابت واو با آنکه ملتبس میشود با الاء استثنا وخاص
نکردند اولئک را بزیادت زیراکه اولئک در اسم سنه سابس اد اولی الست بمعرف ازحرف

که وزن الیک ست زیرا که در عرف تصرف نمیباشد **شعر** بکی التصرف اقلیم دل شتاب مکن ❊
من از تو دل ز تو جان ما من اضطراب مکن ❊ و زادوا فی اولی واو افرقا بینها و بین الی و زیاده
کردند در اولی بضم همزه و واو مکتوب نه ملفوظ و کسر لام در حال نصب و جر و اورا از برای فرق میان
اولی و الی که حرف انتها ست و عکس نکردند از بهر دلیلی که الحال مذکور شد و اجری اولو مجریه و جاری
کرده شد اولو با اولی اولو و اولی بضمتین همزه و لام و بضم همزه و کسر لام نداو ندات جمع ذو بالضم اخیر
لفظ مفرد و اما النقص فانهم کتبوا کل مشدد من کلمة حرفا واحدا و اما کم کردن پس بدرستیکه ایشان
نوشته اند هر حرف صاحب تشدید را از کلمه بیک حرف نحو شد و مد و ادکر مانند شد الخ شد بشین
معجمه و دال مهمله و همچنین مد و ادکر بکسر همزه و تشدید و فتح دال مهمله یا ذال معجمه و اجری نحو قتت مجراه
و جاری کرده شده است مانند قتت بضم قاف و تشدید تاء فوقانی مجری شد و مد در کتابت بیک
بودن از جهت شدت اتصال فاعل یا بودن دو تا مماثل بیکدیگر و اصلش قوت بالفتح که در گذشته
ست و اول لتحرکها و انفتاح ما قبلها بالف بدل کردند و برای التقاء ساکنین انداختند قتت شد
بعد تاء فوقانی و تا را در تا ادغام کردند و قاف مفتوح را برای دلالت بر واو محذوف ضم دادند و نتواند بود
که ماضی معلوم متکلم واحد و نتواند بود که مخاطب واحد باشد بخلاف نحو وعدت بخلاف مانند وعدت
که دران دال را در تا ادغام کردند و بیک حرف ننوانستند زیرا که تا و دال مثل یکدیگر نیستند و اجبه
و بخلاف اجبه که دران باء اول را در دوم ادغام کردند و یکی با ننوشتند از بهر آنکه مفعول در اتصال
همچو فاعل نمیباشد اجبه بکسر و یا و صیغه امر حاضر معلوم ست از باب منع و ضمیر در و فاعل و ها
مفعولش یعنی و پیشانی بزن او را **شعر** سر نوشتی که بد افتاد بتدبیر چه سود ❊ کس نباخن
نتاید گره پیشانی ❊ و بخلاف نحو لام التعریف مطلقا و بخلاف مانند لام تعریف که نوشته میشود
با چیز یکه ادغام کرده شده است حرف واحد عام ازانکه مدغم فیه لام باشد یا غیر لام نحو اللحم و الرجل
مانند اللحم بفتح لام و سکون حاء مهمله که گوشت ست و الرجل بفتح راء مهمله و ضم جیم که مرد صاحب ریش
لکونها کلمتین از جهت بودن هر دو کلمه یعنی لام تعریف کلمه ایست و مدغم فیه کلمه دیگر و لکثرة اللبس
و از جهت آنکه لام تعریف را با مدغم فیه حرف واحد کتابت کنند مانند الحم و الرجل ملتبس شود باسمیکه
برو همزه استفهام داخل ست بخلاف الذی و التی و الذین که اینها را با لام واحد مینویسند لکونها
لا تنفصل از جهت نا بودن لام تعریف در اینها که جدا شده بلکه کالجزء گشته است الذی
بفتح همزه و لام مشدد و التی الخ ... است اول از برای مذکر و ثانی از بهر مؤنث الذین جمع

جمع مذکر تنفصل مضارع مؤنث غائب از باب انفعال ونحو اللذین فی المثنیٰ بلا مبین للفرق وما بعده
الذین در تثنیه مذکر نوشته میشود بدو لام از جهت فرق میان تثنیه وجمع زیرا که از بهر تقالبت سزاوار یک کرده
نیست ومحذوف در الذی وما نند او لام اول نیم ست نه حرف التعریف از بهر آنکه حرف تعریف دلالت
میکند بر معنی وحذف او مخل بمقصود ست وحمل المثنیٰ علیه وحمل کرده شده است اللاتین بر اللذین اگرچه
ملتبس نمیشود بجمع زیرا که اگر حذف کرده شود لام مؤنث وتحقیق اللذان محمول ست بر اللذین در
کذلک اللاؤن واخواته وهمچنانست اللاؤن ونظائر آن کر اللائی واللواتی واللاتی وغیر ایشان
نوشته شده است بدو لام از بهر آنکه از جمله اینها اللاء است پس اگر او را کتابت کنند بلام واحد
او قیاس بهم رسانند با الا وبعد از آن تمام باب را محمول برو کردند بواسطه آنکه همه بمعنی الذی اند ولفظ
ایشان همچو لفظ اوست چنانکه حمل کردند اولا را بر اولئک **شعر** سر بر سر همه زنان معشوق تو بود
دل سوز نیست ونقص دمشق ست که پیوند انه میتابیا بسر خبه ٭ اخواتنا بتحتین همزه وخا معجمه
وسکون خا سهو ست ونحو عم وممّ واما والا لیس لقیاس وما نند عم الخ نیست قیاس غرض آنست که
ادغام آخر کلمه اول در اول کلمه دیگر وحذف حرف مدغم ودرعم که اصلش عن ما ست وممّ که اصلش
من ما ست واما که اصلش ان ما ست والا که اصلش ان لا است موافق قیاس نیست ودرکلما شت
قابیله آمده است وآن دران ما وان لا شرطیه است وقیاس ست که حرف مشدد در اینها دو حرف
نوشته شود وبحث آن گذشت ونقصوا من بسم الله الرحمن الرحیم الالف لکثرته وکم کرده اند از بسم الله
الرحمن الرحیم الف را در بسم از جهت کثرت استعمال وبسیار است دور او بر السنه پس حذف کرده
در کتابت از بهر تخفیف وعوض او دراز ساختن با را ترجمه آغاز میکنم بنام خدای سزاوار پرستش
که نیک بخشنده است بر خلق بوجود وحیات وبخشاینده بر ایشان بفضاد محافظت از آفات
ودر عباب اللباب مذکور ست که جار ومجرور بسم الله متعلق فعلی ست که بقرینه مقام مستفاد میگردد
مثلا اگر شارع کتاب باین آیه متکلم شود فعل مقدر ابتدی خواهد بود واگر مسافر گوید اسافر واگر آکل طعام
گوید آکل وعلی هذا القیاس **شعر** هست صلای سر خوان کریم ٭ بسم الله الرحمن الرحیم **شعر**
هست کلید در گنج حکیم ٭ بسم الله الرحمن الرحیم ٭ **شعر** موج تحقیق محیط کریم ٭
بسم الله الرحمن الرحیم ٭ **شعر** هست گل تازه ز باغ نعیم ٭ بسم الله الرحمن الرحیم ٭
بخلاف باسم الله وباسم ربک نحوه بخلاف باسم الله وباسم ربک وما نند ایشان که اکثر الاستعمال
نیستند وکذلک الالف من اسم الله والرحمن مطلقا وهمچنان کم کردند الف را از نام الله ورحمن

بعد لام و میم مطلقا حواله درج ملة دیا در جای دیگر از جهت کثرت آن در کلام ولفظوا من نحو للرجل
وللدار جزا والابتداء الالف لئلا یلتبس بالنفی ذکر کرده اند مانند للرجل و للدار از روی جزء ابتدا بالف را
تا ملتبس نشود بلا نفی حاصل آنست که لام مکسور در للرجل که جاره است با لام مفتوح او که ابتدائیه است
و دال بر آغاز کلام میباشد و همچنین با لام للدار بالف الرجل والدار ننوشتند واگر مینوشتند
ملتبس میشد بلا نفی با مینجا صورت لا رجل ولا الدار بخلاف بالرجل ونحوه و بخلاف بالرجل مانند او که
کالرجل است که با وجود الف هیچ چیز مشتبه نمیگردد ولفظوا مع الالف اللام مما اوله لام نحو اللبن واللحم
کراهة اجتماع ثلث لامات ذکر کرده اند بالف لام یعنی هر دو را در لفظ کلمه نخستین لام است مانند لحم
واللبن از جهت ناخوش داشتن جمع شدن سه لام اول لام جر یا لام ابتدا دوم تعریف سوم لام
فاء الفعل لحم بفتح لام و سکون حاء مهمله در قاموس رقم یافت لبن بفتحتین لام و باء موحده شیر و اورا
در تازی تر بفتح دال و تشدید [illegible] مهملتین نیز خوانند و در معنی خیر شکی نیز مستعمل است من المثنوی
شعر ای ندانسته تو شر و خیر را به امتحان [illegible] خیر را [illegible] امتحان خود گی گرای فلان
فارغ آی از امتحان دیگران [illegible] الف وصل لفظ اجتماع تلفظ نمیگردد ولفظوا من نحو ابنك بار
[illegible] استفهام [illegible] واصطفى البنات الف الوصل ذکر کرده اند مانند ترکیب ابنك بار دو را استفهام و
آیه اصطفى البنات على البنین الف وصل از جهت کراهت اجتماع دو الف در اول کلمه حاصل سخن
آنست که ابنك بفتح همزه و سکون باء موحده و نون حاصلش آنکه [illegible] زیادت همزه استفهام و
همزه وصل [illegible] همزه استفهام اند [illegible] بفتح همزه اصلش [illegible] علوم [illegible]
همزه استفهام [illegible] او در آیه همزه وصل که در درج واجب الحذف است ساقط شد بنات بفتح باء موحده و نون و تاء فوقانی دختران
جمع [illegible] یعنی آیا برگزیده است خدا تعالی دختران را بر پسران جمعی از کفار میگفتند که فرشتگان دختران خدا تعالی اند پس او
از برای خود دختران اختیار کرده است و ما را پسران داده الله تعالی رد کرد قول ایشان را و فرمود که دختران را از پسران
اختیار کرده است [illegible] دختران را بر پسران افزونی است بلکه پسران بهتر اند از دختران [illegible]
[illegible] ام استکبرت ام کنت من العالین یعنی آیا غرور را [illegible] تکبر کردی یا بودی از جمله [illegible] خطاب
با ابلیس [illegible] آنگاه که از سجود آدم صفی [illegible] افزود [illegible] و مردود
ازل [illegible] همچنین است افترا [illegible] یعنی
آیا [illegible] است محمد [illegible] دروغ را [illegible] است افترا بکسر همزه و سکون [illegible] بفتح
کاف [illegible] معجمه [illegible] واقع شود [illegible] صدق [illegible] بکسر اول و سکون ثانی است [illegible] شعر

ای جوانی که در آفاق نداری ثانی چه منیوانی که بیک بوسه دلم بستانی ۴ جوان از لفظ جوانی حرف ثانی
که واو است ساقط گردانی جانی حیون سهل ثانی ام زمطلع این معما ملوح باید و شاید مقصود از بریده خفا همزه
کشاید و جاءنی نحو الرجل ابران در آمده است مانند الرجل وقتیکه بالاسے او همزه استفهام داخل
شود دو امر یکی حذف الف وصلی از بهر دلیلیکه یاد کردیم و دوم اثبات الف وصل [illegible] الرجل
تا ملتبس نشود خبر باستفهام در لفظیکه کثیر الاستعمال است بخلاف جدائی که بجد کسره الرجل بسبب استعمال
نجاء معجمه و با موحده و در او نهایه استعمال است از خبر بفتحتین آگاه است از شنیدن [illegible] یعنی طلب خبر
خبر دان مراد از استفهام است حاصل آنست که اگر مثلاً الرجل قائم بے همزه گویند معلوم نشود که جمله خبریه
است یا استفهامیه ونقصوا من ابن اذا وقع صفة بین علمین الفه کم کرده اند از لفظ ابن وقتیکه
واقع شود صفت میان دو علم الف او مثل هذا زید بن عمر مانند هذا الخ یعنی ابن زید
پسر عمر است بخلاف زید ابو عمر که این ادبی ترکیب خبر زید است نه صفت وبخلاف آنکه در میان دو علم
واقع نشود اگر چه صفت بود مثل جاء ابن زید ابن خیثا یعنی آمد مرا زید که پسر برادرناست وجاءنی العالم ابن العالم
یعنی آمد مرا دانائی که پسر داناست و همزه را نیز بران حذف میکنند که اراده کرده اند تخفیف او در خط
چنانکه تخفیف کردند در لفظ بحذف تنوین موصوف وبخلاف المثنی وبخلاف تثنیه که ابنان است از برای آنکه
جامع او صفا مذکوره کثیر الاستعمال است پس او را در خط حذف کردند چنانکه حذف کردند تنوین موصوف
در لفظ در بحث مذا در کافیه بحر سریع بیت شعر ولی جوی که بر گسند مصحف رخسار تو را ۴ دیده خواهد
که بسرخی همه اعراب کند ۴ ونقصوا الفها مع الاشارة نحو هذا وهذه وهذان وهؤلاء کم کردند الف لفظها را
که کلمه تنبیه است با اسم اشارت که ذا و ذه است و ذان و اولاء است مانند هذا و هذه وهؤلاء از جهت کثرت
استعمال هذا بذال معجمه برای اشارت بسوی مذکر واحد است هذه بکسر یا ذال معجمه یا و یا تحتانی ملفوظ از برای
اشارت است بسوی مؤنث واحده هذان بکسر نون برای تثنیه مذکر هؤلاء بضم همزه اول والف ممدود و بعد
لام از بهر اشارت است بسوی جمع یعنی آن جماعت و گروه در تفسیر قاضی ناصر الدین بیضاوی مذکور است که حضرت
رسالت پناه در دستی جامه ابریشمی و در دستی زر گرفتند و فرمودند هذان حرامان علی ذکور امتی یعنی این دو جنس
بر مرد امت من [illegible] حرام است بر زنان کرده [illegible] بخلاف ها تا و هاتی بخلاف انا و هاتی که اسم اشارت
از برای مؤنث واحد که در ان الف کم کردند از جهت کمی استعمال فان جاءت الکاف [illegible] پس اگر بیاید کاف
خطاب بهمراه اسم اشارت باز گردانیده شود الف محذوف نحو هاذاک وهاذانک لاتصال الکاف مانند
هاذاک و هاذانک از جهت اتصال کاف با ذا و کسر نون ان او کان جز [illegible] پس مکروه داشتند امتزاج سه کلمه را یکدیگر

یکی یا دوم واو وسوم کاف ونقصوا الالف من ذلک واولئک ومن الثلثة والثلثین ومن لکن وکم کردند الف را در خط از لفظ ذلک واولئک واز ثلث بفتح ثاء مثلثه اول وثلثین که بدو ثاء مثلثه بمعنی سی است واز لکن که کلمه استدراک است مشدد باشد خواه مخفف از جهت اختصار یا کثرت استعمال ونقصوا الکثیرة الواو من داود والالف من ابراهیم واسمعیل واسحق وکم کردند در وقت بسیار واو را از داود والف را از ابراهیم واسمعیل واسحق که اسامی پیغمبرانند وغیر منصرف بواسطه علمیت وعجمیت از جهت کثرت استعمال داود را در مصحف مجید بضم واو اول ملفوظ ومکتوب وسکون واو دوم ملفوظ نه مکتوب ملاحظه باید نمود دو واو را از جهت کراهت اجتماع دو واو حذف کردند از ابراهیم واسمعیل واسحق از جهت کثرت استعمال الف حذف کردند تا آنکه اعلام اند **شعر** دست بتعیش زدم از من بجان رنجیده [illegible] باوجود آنکه سیانست مطلوب مرا ❊ وبعضهم الالف من عثمان وسلیمان ومعاویة وبعضی کم کرده اند الف را از عثمان بضم عین مهمله وسکون ثاء مثلثه واز سلیمان بضم سین مهمله وفتح لام وسکون یاء تحتانی واز معاویة بضم میم وعین مهمله از جهت کثرت استعمال وبودن ایشان علم ونوشته اند اسامی ثلثه را باین صورت عثمن سلیمن معویة ومعاویه غیر منصرف است از برای علمیت وتانیث لفظی مانند طلحه بالفتح وعثمان وسلیمان غیر منصرف اند بواسطه علمیت والف ونون مزید آورده که قدما حذف میکردند الف متوسطه را در کتابت وقتیکه با قبل متصل باشد مانند الکفرین والنفقین والسلطن وغیر اینها دانسته باش که اکثر رسم اند در قرآن مجید خلاف قیاس است ولهذا [illegible] المتاخرین وزبدة المفسرین قاضی شهاب الدین در تفسیر [illegible] گفته که لام را در قوله تعالى مال هذا الرسول یاکل الطعام ویمشی فی الاسواق منفصول نوشته [illegible] که در قرآن [illegible] است [illegible] که [illegible] طعام را و[illegible] در بازار [illegible] خرید وفروخت و[illegible] که [illegible] الاتباع سنن خط القرآن وخط العروض یعنی دو خط قیاس کرده نمیشوند بلکه خلاف قیاس [illegible] اند [illegible] خط قرآن و دیگر خط عروض رسم خط قرآن یاد کردیم ودر علم عروض مقرر شده است [illegible] الف [illegible] وزن کردن شعر است علیحده باید نوشت [illegible] در [illegible] فعلن [illegible] حرف مشدد را دو حرف باید فهمید [illegible] فعلن [illegible] الف [illegible] تقطیع تحریر باید نمود مثل هذا فعلن [illegible] همچنین [illegible] در تقطیع مرقوم باید ساخت [illegible] امثال آن تا حروف ملفوظ از مکتوب جدا گردد واز همدیگر ملتبس نشود [illegible] ❊ درجه [illegible] ❊ دگر [illegible] در مطلب [illegible] والله البدل

فانهم کتبوا کل الف رابعة فصاعدا فی اسم او فعل یاء و اما بدلیست چنانکه ایشان نوشته اند سر الف را
که چهارم کلمه است یعنی الفی که بالا رونده یعنی پنجم کلمه یا ششم مملوست در اسم یا در فعل یاء مثل بعضی اغزی و اعطی تجیر
اسم مفعول باب افعال و اغزی اغنیین و زرای حبیتین ماضی معلوم باب افعال و مصطفی و اصطفی و استصفی
از جهت تثنیه و اشعار برآنکه الف بدل یاست و از اینها بدل واوست اغزا برای کسی بر باب از بهر جنگ
کافران ساختن و اصطفا برگزیدن و استصفا تمام مال کسی گرفتن الا فیما قبلها یاء مگر در لفظیکه پیش الف
یا باشد مانند محیا بفتح میم و سکون حا مهمله و احیا بفتح همزه و سکون حا مهمله که آنرا بالف نویسند از جهت
کراهت اجتماع دو یا محیا زیستن و از باب افعال زنده کاشتن احیا بکسر همزه که زنده کردن ست الا فی نحو
یحیی و ریا مگر در مثل یحیی بدو یاء تحتانی متوسط الحاء المهملة که علم ست نزد علما سیبویه بالفتح رای مهمله و تشدید یا تحتانی که نام
مردی ست و مانند هر دو که الف ایشان را بصورت یا نویسند از جهت فرق میان ایشان در حال
که علم باشد و میان ایشان در حال که فعل باشند از برای استثقال صفت و فعل در الف واقع ست
از یا از بهر آنکه علم بیا اولی ست از برای قلت استعمال و نقل و گرانی میتوانند کرد **شعر** جبان فراق
توسیم نباتوانی کرد + که یاد وصل تو بر جان عاشق بر آنی کرد + واما الالف الثالثة فان کانت عن یاء کتبت یاء
و اما الف سوم یعنی الفی که حرف سوم از کلمه است پس اگر باشد بدل از یا نوشته شود بصورت یا
مانند فتی بفتح فا و تا فوقانی که جوان ست **شعر** رحمی بده خدایا آن سنگدل جوان را + یا طاقت
صبوری بیده ناتوان را + والا فبالالف و اگر الف ثالث بدل از یا نباشد بلکه بدل از واو باشد
پس کتابت او بصورت الف ست موافق عصا اصل عصو عصا بفتح عین و صاد مهملتین چوب و
محقق تفتازانی در شرح سیحالی گفته که الف مبدل از یا بصورت یا نویسند و الف مبدل از واو بالف تحریر
نمایند تا یای از واوی جدا شود و از یکدیگر ملتبس نگردد بحسب صورت یا و نقطه نگذارند و منهم من یکتب
الباب کله بالالف و بعضی از ایشان کسی ست که مینویسند تمام باب را بالالف حاصل آن ست که بهر حال
جزو الف سوم باشد یا بالا از آن و بدل از یا باشد یا نباشد بعضی الف مینویسند زیرا که همین قیاس ست
والفا غلط و ازاله سهو ست از کاتب و ما تنبیح یکتب مضارع معلوم غائب باب نصر ست وعلی کتبه بالیاء
فاما کان منونا فالمختار انه کذلک و بر تقدیر نوشتن اسم مقصور بیا از بهر آنکه اصل ست پس اگر باشد اسم مقصور
صاحب تنوین پس تنوین بدرستیکه شان نیست که اختیار کرده شده همچنین ست که بیا نیز نویسند کتب بفتح
کاف و سکون تا فوقانی و با موحده مصدر ست و هو قیاس المبرد و این کتابت قیاس مبرد ست
و آن بضم میم و فتح با موحده و تشدید دال مهملتین نام نحوی ست وقیاس المازنی بالالف و قیاس مازنی

بکسر زای معجمه کتابت او بالف ست وقیاس سیبویه المنصوب بالالف وقیاس سیبویه آنست که نوشته شود
منصوب بالف و ماسواه بالیاء وانچه که درار منصوب ست نوشته شود بیاء سوی بکسر سین مهمله وضم آن
تغییر وتعریف لواو من الیاء بالتثنیه وشناخته میشود واو زیاده بمثنی کردن لفظ اشارت است بسوے
معرفت واو سوے ویاسے تعرف تعین ودر اصطلاح ما بر وزن تعرف معرفت جستن تثنیه بفتح تاء فوقانی وسکون
تاء مثلثه وکسر نون ویاء تحتانی وتاء فوقانی دوتا کردن ودر اصطلاح بمعنی مثنی شائع است نحو فتیان وعصوان
مانند فتیان بفتحتین فا وتاء فوقانی دو جوان تثنیه فتی وعصوان بفتحتین عین وصاد مهملتین دو چوب دستی
تثنیه عصا **شعر** گر فلک با من هم آغوشش نماید دو شب ست + باغبان بر چوب بندد گلبن نوخیز را
وبالجمع وشناخته میشود واو زیاده بجمع ساختن نحو الفتیات مانند فتیات بفتحتین فا وتاء فوقانی
زنان جوان جمع فتاة بفتح فا وسکون تا والقنوات وقنوات بفتحتین قاف ونون [illegible]
آن جمع قنوة بالضم وآن فرمان برداری کردن ست ودعا خواندن وخاموش بودن در نماز دانسته باش
که در تفسیر ناصر الدین بیضاوی مسطور ست که در ظلمات که جمع ظلمت ست بالضم بمعنی تاریکی سه لغت ست
ضمتین اول وثانی وضم اول وفتح ثانی وضم اول وسکون ثانی وبهمین قیاس در جمیع لفظیکه بر وزن ظلمت
باشد سه احتمال مذکور جاریست مگر در شهوات که بفتحتین وفتح اول وسکون دوم جمع شهوت بالفتح ست
ودر خدمت وخدمات بکسر اول وفتح دوم وکسرتین جمع خدمت بالکسر که بمعنی چاکری کردن ست که درینها
همین دو احتمال است در مفرد مفتوح الاول ساکن الاوسط بفتحتین وفتح اول وسکون دوم در جمع ودر
مفرد مکسور الاول ساکن الاوسط بکسر اول وفتح ثانی وکسرتین در جمع بحث جمع گذشت وبالمرة
وشناخته میشود واو زیاده بلفظیکه دلالت دارد بر مرة که بفتح میم وتشدید را بمعنی یک بار است وگذشت
نحو رمیة وغزوة مانند رمیة بفتح راء مهمله وسکون میم یکبار انداختن یا یکبار تیر انداختن **شعر**
تیر نگاه با من وگوشه چشم با رقیب + دیده ندیده ام چنین راست براست کج بکج + غزوة بفتح غین
وسکون زای معجمه یکبار غزا کردن با کافران وبجنگ بیرون آمدن وبالنوع وشناخته میشود واو زیاده
بلفظیکه دلالت کند بر نوع نحو رمیة وغزوة مانند رمیة بالکسر یکنوع رمی وغزوة بالکسر یکنوع غزو
وبدانکه فعلة بالفتح برای مرة ست وفعلة بالکسر از برای نوع ودر بعض نسخ شرح الفعلة للمرة والفعلة للحالة
والمفعل للموضع والمفعل للآلة [illegible] الفعل الی [illegible] وشناخته میشود واو زیاده [illegible] کردن وگردانیدن
لفظ بسوی لفظ [illegible] هرگاه متکلم باشد یعنی وقتیکه لفظی را متکلم سازی واو زیاده معلوم میشود نحو رمیت وغزوت
مانند رمیت وغزوت وبالمضارع وشناخته میشود واو زیاده بمضارع یعنی وقتیکه لفظی را مضارع گردانی

واو از یا واضح میگردد نحو یعی و لغزو مانند برستن و یغزو و بکون الفا واو وشناخته میشود واو از یا
به بودن فاء الفعل واو نحو دعی مانند. دعی بعین مهمله که ماضی معلوم لغیب مفرد ست از بهر آنکه هرگاه بنا بر
فاء الفعل واو معلوم شود که لام الفعل یاست نه واو زیرا که در کلام ایشان کلمه نیست که فا و لام آن هر دو واو بود
مگر یک لفظ که واو ست و آن اسم کلی از حروف تهجی ست بنا بر آن یک مذهب که آخر او نیز واو باشد
مر بعضی واو آخر او را بدل از یا میدانند و گذشت دعی بالفتح یا دگر فتن و نگاه داشتن فی المثنوی ع
گرچه ناصح را بود صد داعیه * پند را اذنی نباید واعیه * تو بصد تلطیف پندش میدهی * او ز پندت میکند
پهلو تهی * و مانند العین واو شناخته میشود واو از یا به بودن عین الفعل او نحو شوی مانند بشوی
بشین معجمه بواسطه آنکه درین هنگام لام الفعل او نخواهد بود زیرا که نیست در کلام ایشان کلمه که عین و لام
او واو بوده باشد شوی بفتح شین معجمه و تشدید یاء تحتانی بریان کردن گوشت شوی مانند طوی الا ما شذ
مگر آنکه خلاف قیاس است نحو القوو و البهو ما شذ فو الضم قاف جمع قوة بضم اول و تشدید دوم
نیرو و زور و ضعف بالضم و الفتح سستی و بضم اول و فتح ثانی چنانکه صورت جمع صورة مکتة ز کثرت
واو از جهت تحرک و انفتاح ماقبل الف باشد و صوا بالضم صاد مهمله جمع صوة بضم اول و تشدید ثانی
و آن سنگ توده است که در راه برای نشان باشد اصلش صوو بضم اول و فتح دوم چنانکه خانه و صورة
و صور کتابت توا با خطاست زیرا که الف درو بدل از واو ست و الف مبدله از واو بصورت الف
نوشته میشود و الف مبدله از یا بصورت یا مرسوم میگردد و گذشت شعر تقبل من اگر جان ز لب
خوشنود میگردد * بجان منت ولی تیغ تو خون آلود میگردد * فان جهل فان امیلت فالیاء پس
اگر دانسته نشود باین طرز که هر چه گفتیم از بنا هیچ چیز در وجاری نمیگردد پس اگر اماله کرده شود پس آن
حرف مجهول یاست جهل ماضی مجهول باب علم جهل و جهالت بالفتح ندانستن نحو متی مانند متی بفتح میم و
تاء فوقانی و الا فالالف و اگر اماله کرده نشود پس آن حرف مجهول الف ست مانند متی بفتح میم و تشدید نون
و آن مقدار و اندازه است و انما کتبوا الذی بالیاء و جز این نیست که نوشته اند لدی بفتح لام و دال مهمله
که بمعنی عند و نزد یک است بیا با آنکه مجهول الحال ست نقولهم لدیک از جهت گفتن ایشان لدیک بفتحتین
لام و دال با قلب الف بیا و کلا کتب علی الوجهین و لفظ کلا بکسر کاف و تنویه یکی دو مرد ست و از برای
تثنیه نوشته شده است بر دو طرز گاهی بالف و وقتی بیا لاحتماله از بهر احتمال کلا آن را که باشد الف
بدل واو و بدلیل تلب الف او بیا در کلتا بکسر که برای دو مؤنث ست همچو کلا از بهر دو مذکر چنانکه او بدل
از تا ست در اخت بالضم و سکون خاء معجمه و بواسطه احتمال قلب الف از یا بجهت اماله او زیرا که

الف ثالث منقلب از واو را بالا نمیکنند و اما الحرو فی قلم نکنب منها با نیابت غیر ملی و الی و علی
و اما حروف ما پس نوشته نمیشوند از نهایا و رای تلی بفتح با موحده که حرف ایجاب است و در قوا
آری بالمد و یای مجهول گویند از جهت اماله او و الی بکسر همزه که حرف انتهاست بود
الیک و علی بفتح عین مهمله که از بهر استعلاست از بهر قول ایشان علیک و همچنین حتی بفتح حا
تاء فوقانی که بمعنی الی ست در غایت و نهایت پس برای مجهول بیاشد
تا خوش باشد . چون اهل دلی دید مشوش باشد . آن دم که کند نکته عرفان تصدیق

خاتمه

احقر العباد و افقر الانام محمد سعد التخلص به غالب که همیشه عنان عزیمت طرف صلیا و سواد
و مطالب معطوف و همواره جلوهٔ قصده بانب تزئین مضامین تازه روت دارد معروض رای عالی آرای اصحاب
فهم و فراست و ملتمس ضمیر فیض مقتبس ارباب عقل و کیاست که طبیعت بی بدلیت و خاطر عاجز
ایشان انصاف پسند و ناظر بر بیت و بلند ست میگرداند که این فقیر حقیر کثیر التقصیر قلیل البضاعت
عدیم الاستطاعت که سالهای طویل در مطالعه کتب علما نامدار و مشاهده نسخ فضلا و بزرگوار دود دشمع و چراغ
خورده و از دل آسایش کسل شتت منزل که مشقت دوست در فاهیت دشمن ست تن اساسی
و فراغ برده در گشست اغلاق کتاب شافیه که در رنگ کافیه مشتمل بر ضوابط صافیه و متناول قواعد
وافیه و حاوی مقاصد خافیه است سطری چند از روی شروح معتبره و کتابهای استادان نیشتن
در تصانیف سخن سنجان فضل پرور در ایام کهولت و ناتوانی و هنگام محنت و حیرانی که از یک طرف صوارف
و سیر و عوایق روزگار مزاحم احوال کثیر الاختلال میشدند . و از جانب دیگر کج طبعان مخالف و ردبغان
ناهموار ضیع اوقات و توزیع سمات میگشتند هر یک از انها چون جمله معترضه غافل از سیاق و سباق
و هر واحد مانند دلبران بیوفا در شناخت طاق و در نفاق نه قابل موعظت و نصیحت مثل حدید و حجر و
نه لایق سعید کاری همچو انگشت و خاکستر الفت ایشان موجب کلفت و مودت ایشان مشبعت
تلخی ... دوری ... مرج نهاده و رنج را در افسردگی سه ضربه داده نظم
یکی ابتر و خیره ... شوخ و شنگ . یکی کنج و سهوت زنادان و دنگ . یکی طالب درس دیوان غزل
یکی ... باسفره نان نزل . یکی را بانشا دگر را بصرف . بود میل با دانش نیم حرف . نفهمیده هرگز
... را آن ... دید ... از جنبش ... کتاب کلان دکف هر کسی . ولیکن مدانسه کم از ...

زمد هوش [illegible] از ضعف دق [illegible] سحر گه رسید ه برای سبق * نه شرم ز معارنه از نسخه ترس * گر نشته

تو ابلیس درس * کتابیکه سیه اند آن نوشتن تمام * بیک روز خواهد که گردد تمام * با من احمقی و

ازدلی * بگو که هستم به از بوعلی * ارسطو حکیم ست شاگرد من * فلاطون کند طوف بر گرد من *

[illegible] وز تبختر چنان * که اطفال در گوشه گلستان * من از دست ایشان بجان آمده * بفریاد

[illegible] آمده * گهی مانده در کنج خانه نهان * گهی رانده نزدیک صحراییان * [illegible] گو مگو سو لستو

[illegible] نه دل در سکونت نه در دیده خواب * ز بد بختی چنین مشت خس * ز جانم رفته آرام و از

دل هوس * [illegible] در غضب گشته از خوی شان * گهی گفته لا حول بر روی شان * چه تدبیر سازم چه درمان

[illegible] پذیر شود جان در تیغم * مسوده نبود و پاره نرست و اندکی نوبت از کثرت تعلیم جماعت مذکوره

و [illegible] نه مسطوره نبوده در تهذیب و تحریر و تنقیح تقریرات این اوراق و اجزا مشغول و مشغوف بوده

و خاطر فاطر در حل معاقد دلائل و ایضاح غوامض مسائل بسیار نرموده ست سخن گفتن ای یار جان

سفتن ست * هر کس [illegible] سزای سخن گفتن [illegible] * با هیچ دلفریبی سخن [illegible] نغز * که آید ز تفتیش ذهن [illegible]

مغز * نه آسان بود در گرفت آوردنش * خرد مند باور کند از منش * که بار ابجیخ از زبان نشست *

که بار نگیان مهره نامید نشست * اگر انجمه خود صبح بود سے فراخ * نهانی که انجیر بر هیچ شاخ * اگر

در بعضے از مواضع و محال این شکسته بال و خسته حال که پریشان دریای ملال و سرگردان بیدای کلال

ست خطائی سرزده باشد و غلط شده که کلک گوهر آگین اصلاح نمایند و شکل بله و سفاهت دندان نخنده

بر عیب این ناکس نگشایند شعر مباش در مد دبیشمار خندیدن * ربیع یا [illegible] نفس در دو بار ندید

معاذ و [illegible] پیر و برنا ست که مقدس و بری از نسیان و طغیان ذات پاک حضرت خداست و بعد از ان نفوس قدسیه

انبیا و اولیا که از لغزش و زلل معرا و مبرا ست و سوای این اصفیا و ازکیا کم کسے مطهر و مصفا از ادناس و آفات

سهو و فراموش کاری است و اتمام و اختتام این مجموعه غریب و نسخه عجیب بتوفیق خدای تعالی و تقدس که قریب

و مجیب در سالی هزار و نود و هفت [illegible] با خر شد ختم الله المتعالی بالفتح والنصر والظفر محصول میسر گردید بینایی

خامه نارسا رنگگاه [illegible] قلم لطافت رقم بپایان رسید و آنچه [illegible] حیوان [illegible] های جلیل القدر

[illegible] المقدار شافیه [illegible] مشتق [illegible] اشتمال که [illegible] ستی [illegible] دو داست نام این ترتیب

عافیه کرده [illegible] مسمی به [illegible] مردن معاقات [illegible] طالب روزی وحید [illegible]

و در فارسی زبان در معنی صحت [illegible] سخن مناسب ملایم باشد [illegible] امیدوار از لطف و [illegible]

حضرت حق جل و علا است که این قطعه مشکین و شربت [illegible] موجب اسلام [illegible] از سمعی [illegible]

و مقام غفلات و جهالات و باعث توسل و تفصی از صعوبت و کلفت اوهام و آلام عطا [illegible]
پیوسته و دائم باشد شعر دگر ضبط کردن نگفتن نفس + همین بود [illegible] که

خاتمة الطبع

هزاران هزار حمد و ثنا خالق لیل و نهار که ذات پاکش مصئون از وهمت هزاران [illegible] و درود نامحدود نثار روضه رضوان سرور عالم فخر بنی آدم که اتباع شریعت [illegible] استقامت نوشان مجلی اعلام روحانی مستغنی از احتجاج استدلال ست و برای [illegible] و تبعین اقوال و افعالش که بیان توصیف شان از حیطه امکان انسان [illegible] و زبان ناطقه لال ست اما بعد درین خجسته زمان سعادت اقتران نسخه نایاب [illegible] حاوی مسائل و تراکیب نحویه جامع قوانین و ضوابط بدیهیه و نظریه حل مضامین لطیفه و غوامض دقیقه مصفی اذهان صافیه مسمی به **عافیه شرح شافیه** از تصنیف منیف فارس مضمار سخندانی شهسوار میدان خوش بیانی سرآمد فضلای امصار و بلاد **ملا محمد سعد** در مطبع فیض منبع معدن استادان و دانایان زمان و زمین مخزن طباعان و نقاشان چین و ختن مسکن شعرای غریب الوطن ملجای شاعران شیرین سخن مرکز دائره رسامان سامری فن [illegible] مجمع کملای [illegible] مشهور در ربع مسکون معروف و مشهور بر السنه هر خاص و عام مذکور قدرشناس ارباب لیاقت و اصحاب شعور **منشی نول کشور** ادام الله اقباله الی یوم النشور [illegible] کارپردازان یکتای روزگار و تجربه کاران هر شهر و دیار آخر ماه جنوری سنه [illegible]ع مطابق ماه محرم سنه [illegible] هجری نبوی تیار گردیده و باختتام رسیده امید از طلبای شائقین نزدیک و دور و مدرسین ذی الفراسة و الشعور ضرور بنظر ور که بانگشت قبول توتیای عیون تحقیق حقیقت اشیا و تفتیش ماهیت حروف و اسما نمایند. و کحل الجواهر بصیرت حقائق و معرفت دقائق انگاشته از مالک مطبع نامی گرامی طلب فرمایند +

... معروف به بردہ مجلس — وحیل مجلس —
... معروف بشرح نظم الفرائض —
... تصنیف مولوی محمد عثمان خان
... ب فارسی — تصنیف شاہ عبد الحق دہلوی
... بالمذہب مصنفہ مولوی عبد الرحمن
... نور التنقیح —
... معین الدین کاشی بیان
... لم النبیین علیہ الصلوٰۃ والتسلیم
... کا نام مولوی خادم حسین
... مصطفائی —
... المتن ہدایہ مع ترجمہ
... کلکتہ جو چند علماء نے

شرح التقدیہ تکملہ الشیخ الاکمل ... کامل
شیخ الاسلام کمال الدین ابن ہمام ... تکملہ
علامہ زین الدین الحنفی یہ کتاب شرح
مبسوط و معتبر ہے —
عمدۃ الصناعت — فن [illegible]
طوارق احمدیہ لاستیصال بنا [illegible]
مذہب احمدیہ —
عینی شرح ہدایہ حامل المتن
بن احمد العینی ہے اس کتاب
صرف ایک قسمہ چھپا ہوا —
کنز الدقائق فارسی کی تصنیف
عینی شرح کنز تحشی از [illegible]
تصنیف مولوی عبد العزیز
انوار العارفین — در رسالہ
توضیح و تلویح — مع حاشیہ
و حاشیہ ملا خسرو —

کتب دینیہ تہذیب اہل اسلام از فقہ حنفیہ و امامیہ وغیرہ اردو

... چہار جلد مع شرح و ترجمہ مولوی خرم علی
... مولوی محمد احسن صاحب —
... سر ابراہیمی کا بیان —
... دعوت کرنا اسلام کا قبائل قریش کو
... مسمی ... الانبیاء در حالات پیغمبر
... کربلا از منشی محمد ظہیر الدین مرحوم
... اثنا عشری میں ہے —
... نواب محمد مردان علیخان بہادر
... مات وغیرہ قرآن شریف کے نکات کا
... و حالات قیامت مفصل میں مذکور
... سورہ یوسف منظوم و مشہور و مستند کتاب ہے
... کیمیای سعادت —
... ترجمہ احیاء العلوم کامل
شہادت الحسنین —
... مولفہ مولوی منظور احمد
... مصنفہ مولوی ظہور الحق صاحب
... دہ امام —
... بین حضرت خاتم المرسلین
... مجالسین ...
... حسب مسائل صوم ...

تفسیر زاد الآخرت — چار جلدیں منظوم مثنوی حامل المتن
قرآن شریف ہے چار مصرع چھپی ہے تصنیف مولوی
عبد السلام بدایونی —
... مسائل دعا و تعویذ و تسبیح
... سعادت و سعید ... وغیرہ
مفتاح الجنت — تصنیف مولوی کرامت علی جونپوری
... —
خلاصۃ المصائب — در مصائب اہل بیت علیہم السلام
... — اردو در مصائب شہدائے کرام —
تاریخ مدینہ — ترجمہ جذب القلوب — در فضائل
تفسیر سورہ فاتحہ — تصنیف مولوی اکرام الدین
وفات نامہ — تصنیف ... آبادی ذکر وفات
علیہ السلام —
حقیقۃ الصلوٰۃ — نماز و روزہ کی فضیلت کا ذکر
حقیقۃ الاسلام — اردو ... رسالہ ... سارا
... تصنیف مولوی ... علوی
... الجنان — مصنفہ ...
... ترجمہ —
... نوشتہ
... مشاہی ...
... الصلاۃ
تذکرۃ الحجہ
دیلمہ ...
... دار
ترغیب الاخوان ... در مسائل ضرورات
توضیح الحق — مسائل ضروری حنفیہ ...

عقد الجواهر — مسائل مذہب میں ہے —
مظاہر حق — ترجمہ مشکاۃ شریف — علم حدیث میں چار جلد —
نور نامہ — نور محمدی کا بیان —
قیامت نامہ — بیعت بابت حالات قیامت —
صبح کا ستارہ — حالات بہشت و دوزخ و قیامت —
حدائق [illegible] — پیدائش حضرت علیہ السلام
[illegible] — عقائد اہل السنت و نماز و روزہ [illegible]
[illegible]
[illegible] — کتاب فضائل نبوت پیغمبر میں
مولود شریف —
[illegible] — تصنیف مولوی قطب الدین مرحوم
[illegible] — تصنیف [illegible] صاحب بن
حافظ [illegible] علی صاحب [illegible] مسائل فقہیہ
[illegible] — تصنیف شیخ مراد علی
لکھنوی —
رسالہ [illegible] باب الحج — تصنیف حاجی انور علی الحکام
حج میں —
معراج السالکین — ترجمہ منہاج العابدین تصنیف
امام غزالی —
فضائل الشہور والصیام — روزہ و نماز کی فضیلت میں
[illegible] — شریعت اسلام و مسائل دین میں
فضائل درود و سلام — تصنیف مولوی عبد العلی
[illegible] — سلوک علم دین
تصنیف مولوی نعیم اللہ صاحب —
گلدستہ کرامات — تصنیف مفتی غلام سرور لاہوری
و ذکر کرامات حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ
[illegible] — تصنیف مولانا قطب الدین [illegible]
دہلوی —
رسالہ [illegible] — [illegible] تصنیف حافظ
عبد [illegible] —
[illegible] — [illegible] نبی [illegible]
[illegible] — [illegible] میں سوال و جواب [illegible]
[illegible]
[illegible] — شمائل ترمذی علم حدیث میں

اظہار تحقیق بعض مسائل [illegible]
تحفۃ المومنین — [illegible]
صاحب —
عقد الجواہر مسمی [illegible]
جواز شاعری کا بیان [illegible]
اعجاز غوثیہ — مسمی [illegible]
ابو العلا محمد قاسم [illegible]
مجموعہ جوشن صغیر و کبیر و [illegible]
صغیر — درود و [illegible] دعا
فضائل القرآن — [illegible]
[illegible] — تصنیف [illegible]
زاد العقبیٰ — شرح [illegible]
جنگ نامہ کربلا — معرکہ شہادت کربلا —
فیضان الفردوس — تصنیف مفتی عنایت احمد [illegible]
مطبوعہ مطبع [illegible]
طریقہ حسنہ — تصنیف حکیم رحمان علی خان [illegible]
[illegible] ریوان —
مجموعہ نسیم جنت — قصیدہ نعتیہ خیابان [illegible]
متضمن فضائل درود —
اصول الاسرار — فی مناقب اہل بیت الاطہار [illegible]
مطبع گلشن محمدی —
نزہۃ الناظرین المناہرین — تالیف مولوی [illegible]
صاحب
ہفت سورہ مترجم — مطبوعہ مطبع [illegible]
وصیت نامہ رسالہ دانشمندی تصنیف شاہ ولی اللہ
صاحب دہلوی —
مجموعہ معجزہ آل نبی — شہادت نامہ و معجزہ [illegible]
امام حسین و معجزات حضرات حسنین —
مجموعہ معجزات معجزہ شق القمر و معجزہ خواب وغیرہ
[illegible] مطبع ریاض احمدی —
[illegible] — مرثیہ [illegible]
[illegible] اذکار آل عبا مرثیہ
[illegible] مرحوم — [illegible]
رسالہ [illegible] و بعض تصنیف ملا محمد باقر [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible] صاحب مذہب [illegible]
قصہ شاہ رمضان —
[illegible]